

Leesboek over de Gereformeerde geloofsleer

<https://hdl.handle.net/1874/300575>

LEESBOEK

OVER DE

GEREFORMEERDE GELOOFSLEER

DOOR

Henricus Eskelhoff Gravemeijer,
geb. 13 April 1813 — overl. 5 Dec. 1890.

Twede druk.

Op nieuw herzien en uitgegeven

1900

DR. E. C. GRAVEMEIJER

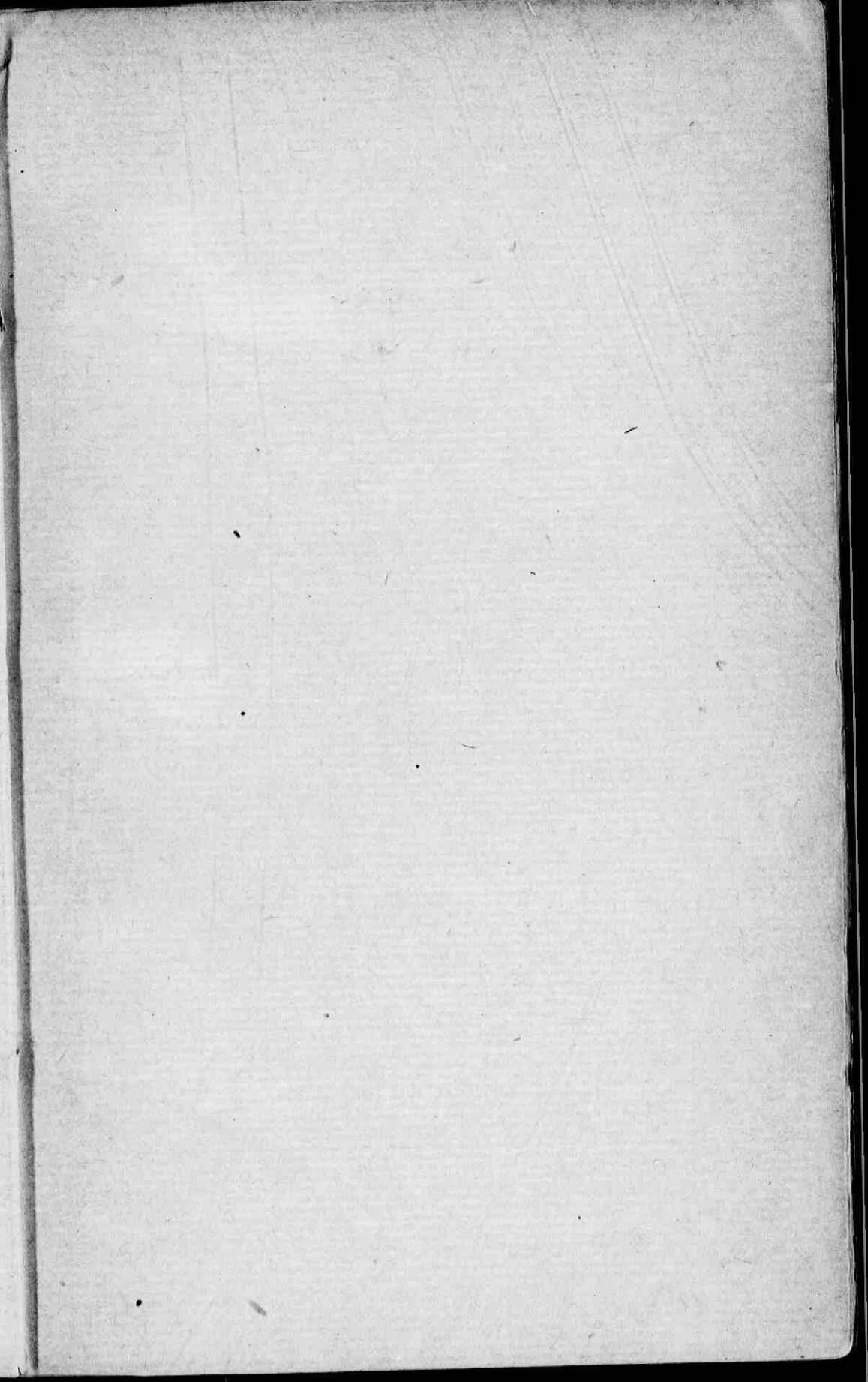
pred. te Utrecht.

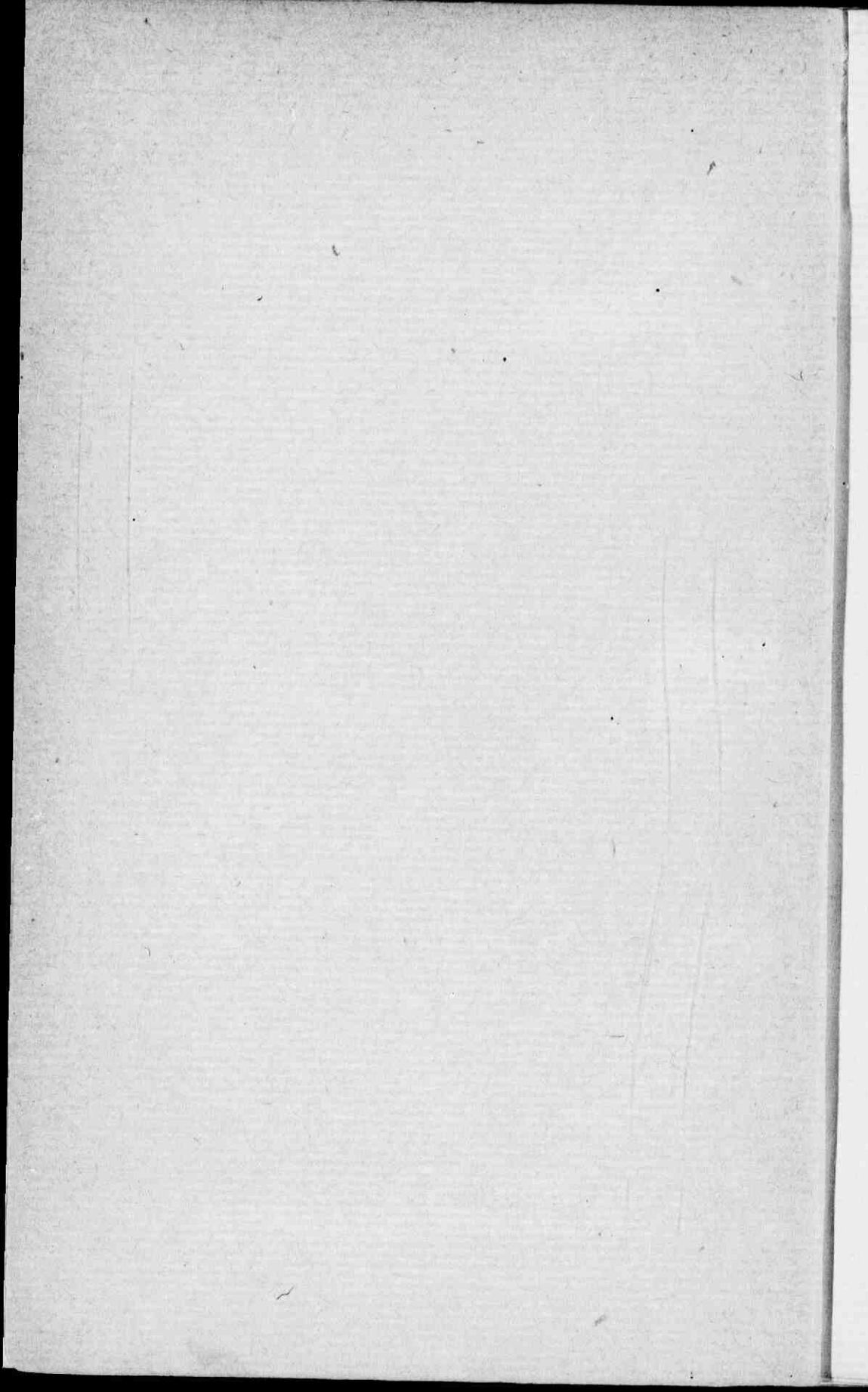
DERDE DEEL.

—○○○—
UTRECHT,
H. TEN HOOVJ.

Kast 212

Pl. D N°. 10

LEESBOEK
OVER DE
GEREFORMEERDE GELOOFSLEER.

III.

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

1295 7357

LEESBOEK

OVER DE

GEREFORMEERDE GELOOFSLEER

DOOR

Henricus Eskelhoff Gravemeijer,
geb. 13 April 1813 — overl. 5 Dec. 1890.

Tweede druk.

Op nieuw herzien en uitgegeven

DOOR

Dr. E. C. GRAVEMEIJER
pred. te Utrecht.

~~~~~  
**DERDE DEEL.**  
~~~~~


UTRECHT,
H. TEN HOOVE.

THE BOOK

GEORGE WASHINGTON

THE FIRST PRESIDENT OF THE UNITED STATES

1732-1799

BY

THE

Inhoud van het Derde Deel.

Hoofdstuk XVII. bl. 1—107.

Wet.

	bladz.
§ 1. Goddelijk richtsnoer	1— 5
” 2. De geopenbaarde wet	5— 7
” 3. Burgerlijke en Ceremonieele wetten .	7— 11
” 4. Wet der zeden	11— 13
” 5. Tien geboden	13— 17
” 6. Berg der wetgeving	17— 20
” 7. Dag der wetgeving	20— 21
” 8. Twee tafelen	21— 25
” 9. Eerste wettafel	25— 49
” 10. Tweede wettafel	49— 77
” 11. Hoofdsom	78— 84
” 12. Christus is de wet	84— 89
” 13. De geloovige en de wet	89— 95
” 14. Verschillende verhoudingen tot de wet	95—107

Hoofdstuk XVIII. bl. 109—174.

Gebed.

§ 1. Wet en gebed	109—110
” 2. Bidden	111—117

§ 3.	Noodig	117—125
" 4.	God alleen aanbiddeijk	125—127
" 5.	Aanbidding van den Heere Jezus	127—130
" 6.	Het gebed tot den Vader	130—134
" 7.	Aanroeping der heiligen	134—140
" 8.	Bidgestalte	140—150
" 9.	Zaken	151—153
" 10.	Ter heiligmaking	153—155
" 11.	Het gebed des Heeren	155—162
" 12.	Inhoud	162—174

Hoofdstuk XIX. bl. 175—267.

Kerk.

§ 1.	Naam	175—183
" 2.	Deelen	183—185
" 3.	Triomfeerende Kerk	185—189
" 4.	Strijdende Kerk	189—191
" 5.	Leden der strijdende Kerk	192—193
" 6.	Onzichtbare Kerk	193—201
" 7.	Hare eigenschappen	201—203
" 8.	Haar Hoofd	204—216
" 9.	Zichtbare Kerk	216—222
" 10.	Door Christus gesticht	222—227
" 11.	Deelen en verdeeldheid	227—234
" 12.	Oorzaak der Verdeeldheid	234—239
" 13.	Omvang des naams Christelijke Kerk	239—242
" 14.	Gemeenschap met de Kerk	243—247
" 15.	Waarom Gereformeerd	247—251
" 16.	Verplichting	251—254

§ 17.	Geen Zaligmakende Kerk	254—256
„ 18.	Geen Zaligheid uit Kerkelijke gemeenschap	256—260
„ 19.	Persoonlijke taak	260—267

bladz.

Hoofdstuk XX. bl. 269—579.

Sacramenten.

§ 1.	Geordende verscheidenheid	269—281
„ 2.	Woord en Sacrament	281—288
„ 3.	Beteekenis en doel van Sacrament . .	288—296
„ 4.	„ Vervolg	296—299
„ 5.	Kenmerken der ware Sacramenten . .	300—306
„ 6.	Twee Sacramenten	306—328
„ 7.	Voldoende	328—329

I. De Heilige Doop.

„ 8.	Instelling der Besnijdenis	330—334
„ 9.	Beteekenis der Besnijdenis	334—337
„ 10.	Instelling des Doops	337—350
„ 11.	Uitvoering	350—353
„ 12.	Teeken van Kerkgemeenschap . . .	353—357
„ 13.	Water	357—360
„ 14.	Beteekenis van het Doopwater . . .	360—361
„ 15.	Besprenging	361—365
„ 16.	Beteekenis van de Besprenging . . .	365—367
„ 17.	Doopsverplichting	367—369
„ 18.	Het water doet het niet	369—378
„ 19.	Noodzakelijkheid van den Doop . . .	378—383
„ 20.	Bedienaars	383—389
„ 21.	Het Woord bij het Water	390—396
„ 22.	Kinderen te doopen	396—414

§ 23.	Verwerping van den Kinderdoop . . .	414—426
" 24.	Hoofdgrond voor den Kinderdoop . . .	426—434
" 25.	Geen wederdoop	434—446
" 26.	Eéns voor 't leven	446—450

II. Het Heilige Avondmaal.

" 27.	Instelling van het Pascha	450—454
" 28.	Het Paaschlam een offer	454—458
" 29.	Het Lam Gods Christus	458—462
" 30.	Doel van het Paaschfeest	462—466
" 31.	Instelling van het Heilig Avondmaal	467—474
" 32.	Teekens	474—480
" 33.	Het Brood	480—488
" 34.	De Drinkbeker	489—492
" 35.	Ook de Drinkbeker	493—498
" 36.	Betrekking tusschen teeken en betee- kende zaak	498—524
" 37.	Christus tegenwoordigheid	525—530
" 38.	Het Avondmaal noodig	530—535
" 39.	Door wie en voor wie	535—542
" 40.	Toelating	542—550
" 41.	Zwakgeloovigen	551—555
" 42.	Waardiglijk	555—558
" 43.	Onwaardiglijk	558—569
" 44.	Vorbereiding	569—572
" 45.	Vorbereiding. Vervolg	572—579

Hoofdstuk XXI. bl. 582—805.

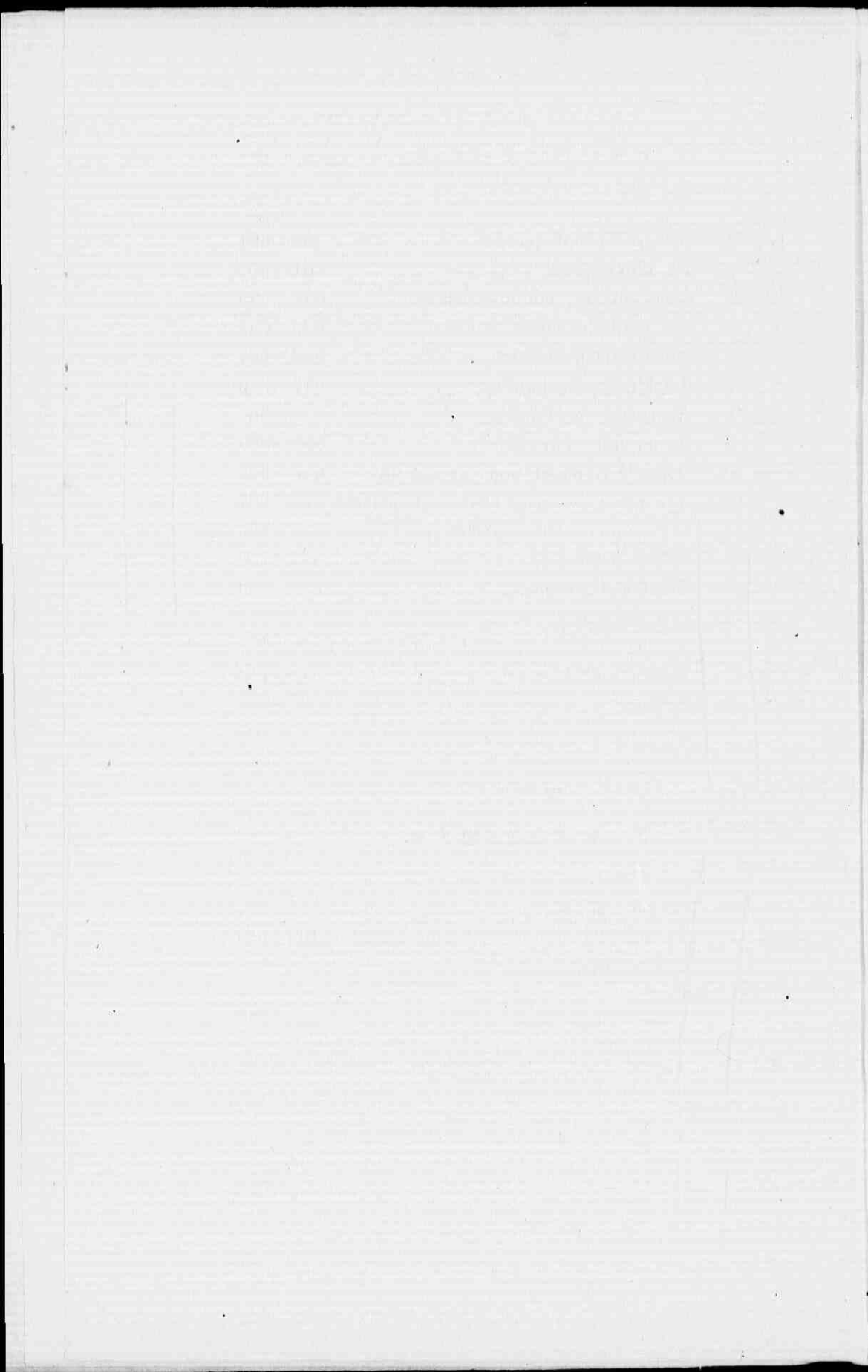
De Laatste Dingen.

" 1.	De Dood	582—591
------	-------------------	---------

	bladz.
§ 2. Onsterfelijkheid der Ziel	592—601
" 3. De aflijvige Ziel	601—607
" 4. Geen onbepaalden tusssenstaat	607—635
" 5. Het aardsche leven beslissend	635—638
" 6. Het ontzielde lichaam	638—647
" 7. Gelijktijdige opstanding	647—656
" 8. Algemeene opstanding	657—662
" 9. De levende veranderd	662—666
" 10. Door de Almacht Gods in Christus	667—674
" 11. Aan ieder Ziel weer haar eigen lichaam	674—684
" 12. Geen ander, maar anders	684—696
" 13. Ongelijkheid	697—706
" 14. Het laatste oordeel	707—730
" 15. Voleinding der wereld	731—754
" 16. De Hel	754—767
" 17. Eeuwige straf	767—782
" 18. De Zaligen	782—786
" 19. De Zaligheid	786—805

REGISTER.

- I. Plaatsen uit de Heilige Schrift.
 - II. Aanhalingen uit den Heidelbergschen Catechismus,
de Nederlandsche Geloofsbelijdenis en de Dordsche
Leerregelen.
 - III. Zaken.
-

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK.

W E T.

1. Goddelijk Richtsnoer.

Er is een vast *richtsnoer* voor den wandel van Gods volk, een onkreukbare regel voor de gerechtvaardigden en aanvankelijk geheiligden in iedere betrekking en verhouding huns levens, jegens God in alles en dienvolgens jegens hen zelve en jegens hunnen naaste, in hun doen en laten, in spreken en zwijgen, in hun peinzen en bidden, in hun geven en nemen, in hunne blijdschap en droefheid, in hun lijden en mijden.

Dat richtsnoer, die opperste, gezag hebbende regel is de *Wet Gods*, en de taak zijns volks is *gehoorzaamheid*. Aan dien hoogsten regel moeten alle eigene bepalingen en alle verordeningen of aanbevelingen van menschen ondergeschikt en getoetst worden: alleen wat daarmede overeenkomt kan den Heere behagen, wat daarvan afwijkt, al schijnt het goed, is een gruwel in zijne oogen. De wil van den huisheer is de regel voor heel het huis, daar heeft men niet

te vragen wat anderen willen en hoe anderen doen. Gods Wet is de regel, waarnaar allen zich hebben te richten. Hij wil gediend worden wel vrijwillig, maar niet willekeurig, niet naar eigen goeddunken of naar menschenlijke vonden en eigenmachtige inzettingen, waartoe de natuurlijke, zelfzuchtige aard des menschen altijd geneigd is, waardoor men zich echter aan de souvereine rechten der Majesteit Gods vergrijpt ¹⁾).

Want de Heere is onze Rechter, de Heere is onze Wetgever, de Heere is onze Koning, Hij zal ons behouden, Jez. 33: 22. Daar is een eenig Wetgever, die behouden kan en verdueren, Jac. 4: 12²⁾.

Omdat Hij, de eeuwige God die alleen door zich zelven is, alles geschapen heeft en onderhoudt, is Hij ook de Eigenaar en oppermachtig en souverein Heer van alles, de Albeheerscher, de Alleen-koning van 't heelal. En omdat inzonderheid wij menschen in Hem leven, ons bewegen en zijn, en met geheel ons bestaan en lot naar ziel en lichaam volstrekt van Hem afhangen en in zijne hand zijn, heeft Hij ook het hoogste recht om ons de Wet te stellen, niet slechts voor het uitwendig gedrag, maar ook voor ons hart en geweten. En Hij is de Fontein van alle goed: ook de volmaakte Wet kan alleen van Hem afkomen. Hij is de heilige, de alleen-wijze God en daarbij de liefderijkste Vader: daarom is ook zijn gebod heilig, rechtvaardig en goed voor zijne kinderen.

¹⁾ Vergel. Deel II *Zestiende Hoofdstuk* § 14. bl. 863. *Calvin. Instit. II. 8. 5. P. Van Maastricht, Godgel. III. p. 414. Marck, Compend. en Merch XI. 7.*

²⁾ *Calvin. Instit. IV. 10. 7. sqq.*

Gods Wet is de verklaring van zijnen heiligen wil. Dit is de vraag, waarop het in alles aankomt, *welke de goede en welbehagende en volmaakte wille Gods zij* (Rom. 12: 2). Anders verzinkt men in duisternis en jammer, gelijk de dienaars en bevragers der doode afgoden. *Zal niet een volk zijnen God vragen? zal men voor de levenden de dooden [vragen]? De Profeet roept: Tot de Wet en tot het Getuigenis! zoo zij niet spreken naar dezen woorden, 't zal zijn dat zij geen en dageraad zullen hebben*, Jez. 8: 19, 20. *Hij heeft u bekend gemaakt, o mensch, wat goed is: en wat eischt de Heere van u, dan recht te doen en weldadigheid lief te hebben en ootmoediglijk te wandelen met uwen God?* Mich. 6: 8.

De Wet Gods, die het onveranderlijke richtsnoer is voor den wandel, is de *geopenbaarde*, geschrevene, aan Israël gegevene Wet. Het is de *Wet der woorden*, waarin God door stellige, uitgedrukte bevelen zijnen wil heeft bekend gemaakt en bepaalde levensregelen voorschrijft, bijgekomen bij de zoogenaamde *natuurlijke* wet of wet des gewetens, welke alle menschen hebben.

Want ook die zonder de geschrevene Wet zijn, zijn niet zonder wet. Ook de gevallene mensch is mensch; hoe diep ook gezonken, hij heeft rede en geweten, een onderscheidend gevoel van goed en kwaad, en voor de toenemende verstomping daarvan is hij verantwoordelijk.

Rom. 2: 14: *Want wanneer de Heidenen, die de Wet niet hebben, van nature de dingen doen die der Wet zijn, dezen de Wet niet hebbende, zijn zich zelve eene wet. 15. [Als] die betoonen het werk der Wet geschreven in hunne harten, hunne conscientie mede getuigende, en de gedachten onder elkander [hen] beschuldigende of ook ontschuldigende.*

De Wet is den Apostel geene andere dan de Wet der woorden Gods, aan Israël gegeven; aan deze kent hij onbepaald gezag toe: in deze immers is de wille Gods als belichaamd en gestereotypeerd. Eene *natuurlijke wet* noemt hij eigenlijk niet, hoewel hij niet ontkent dat in uitwendige dingen *de natuur zelve* den mensch *leert* wat betamelijk is. 1 Kor. 11: 14. Hij zegt ook niet dat in de harten der Heidenen de *Wet* geschreven is, maar *het werk* der Wet, dat wat de Wet eischt. De grondtrekken van de geopenbaarde Wet Gods liggen, hoe verdonkerd ook, in 's menschen rede en geweten; aan deze sluit zich de Wet Gods, bij deze vat zij den mensch aan. — De Apostel had vooraf gezegd: *Zooveel als er zonder Wet gezondigd hebben, zullen ook zonder Wet verloren gaan* (v. 12), namelijk de Heidenen. Dat kon onrechtvaardig schijnen, daarom voegt hij er aanstonds bij: zij hebben een geweten, en hun geweten is hun in plaats van de Wet en geeft voldoende grond tot hunne rechtvaardige veroordeeling ¹⁾. Dus kunnen zij zich niet ontschuldigen met onwetendheid, ook zij worden geoordeeld rechtvaardiglijk, naar 't geen zij wisten en konden en moesten weten.

Doch de dusgenaamde natuurwet, het zedelijk gevoel, het geweten, leert op zich zelf de ware heiligheid niet, ook de uitnemendste wijzen en wetgevers onder de geciviliseerde Heidenen raakten daar niet toe; bovendien

¹⁾ Over het *geweten* en over Rom. 2: 14, 15 zie nader *Eerste Hoofdstuk* § 10 en 12. Calvin. Instit. II. 2. 22. sqq. II. 8. 1. *Idem*, Commentar. in Rom. 2: 14. 15. *Marck*, Merch XI. 24. C. *Weizsäcker* in Herzogs Real-Encykl. 1e Ed. V. S. 123 ff. u. d. W. *Gesetz* (*Das natürliche Sittengesetz*).

wordt de „natuurwet” gaandeweg naar , om en door de zondige neigingen gebogen en kan zich deswege niet ongeschonden en zuiver uiten ¹⁾).

Maar *De Wet des Heeren is volmaakt, bekeerende de ziel: de getuigenis des Heeren is gewis, den slechten wijsheid gevende. De bevelen des Heeren zijn recht, verblijvende het hart: het gebod des Heeren is zuiver, verlichtende de oogen*, Ps. 19: 8, 9. *Hij maakt Jakob zijne woorden bekend, Israël zijne inzettingen en zijne rechten. Alzoo heeft Hij geenen volke gedaan, en [zijne] rechten die kennen zij niet*, Ps. 147: 19, 20. De „natuurwet” is eene flauwe nachtkaaars, de Wet des Heeren als de zon, met gloed en stralen²⁾).

§ 2. De geopenbaarde Wet.

Uit Egypteland had de Heere zijn volk uitgeleid, in Kanaän wilde Hij het inbrengen; tusschen beide, in de woestijn, geschiedde de Wetgeving, de bijzondere, bepaalde en alleen gezaghebbende wilsverklaring van Jehovah, den souverainen Koning, de vaste grondlegging, nauwkeurige afbakening en regelmaat voor het leven, den dienst en de regeering des volks.

Het is eene eenige Wet, al hare onderscheidene voorschriften maken één geheel uit en staan samen in nauw verband³⁾, zij alle zijn de uitdrukking van den eenigen wille

¹⁾ Zie *Eerste Hoofdstuk* § 21. bl. 50.

²⁾ *Tweede Hoofdstuk* § 11. bl. 168.

³⁾ Von Gerlach, A. T. Einleit. zu Exod. 20. Oehler, Theol. des A. T. I. S. 277.

Gods, welke is: *heiligheid!* bij alle is het eenzelfde Gebieder, die met onvoorwaardelijk gezag spreekt, die in alles en bij allen gehoorzaamheid eischt en geen eigenwil en eigendunk gedooft. Niet alleen in de *zedelijke*, maar ook in de *burgerlijke* geboden, die immers samen gegrond zijn op de verbondsbetrekking des volks tot Jehovah, zijnen Koning; desgelijks in de *ceremoniële* of ritueele verordeningen. Beiden bevestigden de zedelijke Wet en dienden om het volk in alle levensbetrekkingen afhankelijk van God te stellen en het in alle genot, werk en verkeer God te doen dienen ¹⁾, zoodat ook het burgerlijke godsdienstige beteekenis verkreeg. Staat en Kerk vloeiden in één en doordrongen elkander. Ook van de ceremoniële voorschriften kon geen één worden waargenomen, of de zedelijke Wet kwam daarbij te pas: want deze wees aan, hoe men daarbij gezind en gesteld moest zijn. In het boek Deuteronomium is door Mozes uitvoerig geleerd, met welke gezindheden en gevoelens van liefde, eerbied en dankbaarheid jegens God alle ceremoniën betracht moesten worden, en Deut. 26 is zelfs een formulier voorgeschreven om bij de offering van de eerstelingen aller vruchten zulke gezindheden uit te drukken.

¹⁾ Calvin, Praefat. in Commentar. in V Libros Mosis Vol. II. p. 7 (Corpus Reform. Vol. LII. Brunsv. 1882) beschouwt ze als appendices, aanhangsels, bijlagen bij de Tien geboden, en wel de caeremoniae en externa pietatis exercitia bij de Eerste tafel, de leges politicae bij de Tweede tafel: om reden dat beide deelen geen andere strekking hebben dan om de onderhouding van de zedenwet te bevorderen (ut legis moralis observationem adjuvent), als adminicula, quae ad Deum rite colendum, et ad justitiam cum hominibus colendam nos quasi manu ducant.

Evenwel is de gewone verdeeling der geheele van God door Mozes gegevene Wet in de *Wet der zeden*, de *Wet der ceremoniën* en de *Burgerlijke Wet* of Wet der Rechten of Justitie, dienstig en gepast tot overzicht van de onderscheidene verordeningen in de Godsregeering (Theocratie). De Schrift zelve gaat ons daarin voor. Mozes zeide Deut. 6: 1: *Dit zijn dan DE GEBODEN, DE INZETTINGEN EN DE RECHTEN* ¹⁾, *die de Heere uw God geboden heeft om u te leeren: opdat gij ze doet in den lande, naar hetwelk gij heenen trekt, om dat erfelijk te bezitten* (Vergel. Deut. 5: 31).

§ 3. Burgerlijke en ceremoniële Wetten.

De *burgerlijke* of politieke Wet, de *Wet des volks*, de Staatswet behelst nauwkeurige voorschriften voor alle wereldsche aangelegenheden, dergelijke anders door menschelijke wetgevers, door koningen en overheden worden verordend, maar die aan Israël werden gegeven door God zelve, den Koning en Heere van volk en land. Want Hij, die Hemel en aarde bezit, had zich dit volk ten eigendom en dienst uitverkoren.

Dies gaf Hij bijzondere geboden en regelen over personen, zaken en handelingen en verklaarde hoe Hij het onder zijne regeering wilde hebben en wat men had in acht

¹⁾ De geboden חֻמּוֹת (eigenlijk *het gebod*), de inzettingen הַחֻקִּים, de rechten הַמִּשְׁפָּטִים »Van deze drie achtereenvolgende woorden beteekent het eerste (naar 't meeste gevoelen) de wet der zeden, het tweede de ceremoniale wetten, het derde de politieke of burgerlijke wetten of rechten." *Kantteek.* Calvin. Instit. IV. 20. 14: mores, ceremoniae, judicia.

te nemen aangaande erfdeel en eigendom der burgers, aangaande oorlog en vrede met andere volken; voorts belangende de noodige ambten en bedieningen, rechtshandel, straf op misdaden (waarbij tot grondbeginsel werd gesteld het recht der wedervergelding, *jus talionis*); verder over echtstaat en huisgezin, heeren en knechten en dergelijke meer.

De *ceremoniële* Wet, de *Wet des heiligdoms* bevat voorschriften van al wat geheel den uitwendigen Godsdienst, de openbare en bijzondere vereering Gods betreft: van de heilige plaatsen (tabernakel, daarna tempel), van de heilige gereedschappen in het heiligdom, van de heilige personen (Hoogepriester, Priesters, Levieten), van de heilige tijden (sabbat, feesten), van de heilige verrichtingen (offeranden, geloften, wasschingen), van reine en onreine spijzen, en zoo meer.

De burgerlijke rechten en de ceremoniële inzettingen hebben onder het Nieuwe Verbond geene kracht van wet meer. Zij raakten alleen de Joden in hun land en tot de komst van Christus, het lichaam der schaduwen. De Joden zelven kunnen de burgerlijke Wet niet meer onderhouden, sinds zij geen zelfstandig volksbestaan meer hebben en onder alle volken verstrooid en aan de staatswetten van dezen onderworpen zijn. Evenmin de ceremoniële (kerkelijke) Wet, daar zij geen tempel noch priesters meer hebben en dus geene offeranden kunnen doen en geen feest naar de oude Wet kunnen vieren.

Door de verwoesting van Jeruzalem en door de verstrooiing des volks heeft God zelf metterdaad verklaard dat deze wetten hadden uitgediend. Het waren schaduwen der toekomstige dingen, maar het lichaam (het wezen, de vervulling) is van Christus (Kol. 2: 17. Hebr. 10: 1), schaduwen,

die wel eenige gelijkheid met het lichaam hebben en deszelfs gestalte eenigermate aanduiden en afbeelden, maar toch niet het lichaam zelf zijn.

De ceremoniën waren een aanschouwelijk onderwijs. Geheel de ceremoniëele Wet had eene voorbeeldende betekenis: zoo was het heiligdom een beeld van den hemel, de Hoogepriester voorbeeld van Christus, de offers voorbeelden van zijne offerande (Hebr. 8: 1—5). En ook de burgerlijke Wet heeft in al hare bijzonderheden eenen dieperen zin, behelst onder de uitwendige schors gewichtige leeringen en wijst ook voor alle Christelijke wetgeving de rechte grondbeginselen aan ¹⁾.

De Wet der geboden in inzettingen [bestaande] Efez. 2: 15 was eene omtuining om Israël, die het verbondsvolk afzonderde en gescheiden hield van alle Heidenen. Het volk was *onder de Wet in bewaring gesteld* (Gal. 3: 23), als kinderen, die onder opzieners, verzorgers en tuchtmeesters staan en wegens de beperktheid hunner vrijheid in het gebruik van hun erfgoed naar dienstknechten gelijken. Wel hadden de geloovigen en oprechten in Israël vertrouwen en liefde tot God, waarvan zij dikmaals groote proeven en uitstekende bewijzen gaven, maar toch wordt hun in het algemeen een *Geest der dienstbaarheid tot vreeze* toegeschreven, die voor de deelgenooten des Nieuwen Verbonds niet meer voegt. (Rom. 8: 15).

De menigerlei, omslachtige inzettingen, die groote zorg-

¹⁾ De voortreffelijkheid en uitnemende doelmatigheid der Mozaïsche Wet is door Geleerden van allerlei richting erkend en geroemd. Zie o. a. *Winer*, *Bibl. Realwörterb.* u. a. *W. Arme* I. S. 100.

vuldigheid en nauwlettendheid vereischten en veel moeite veroorzaakten, saam genomen en altijd in verband met den hoogen eisch der zedenwet, die daarbij ook eene heilige gezindheid vorderde, waren een drukkend juk, waarvan Petrus op de Kerkvergadering te Jeruzalem verklaarde, dat men daarmede de geloovigen uit de Heidenen niet moest bezwaren. Tegen de geloovigen uit de Farizeën, die zeiden *dat men hen moest besnijden*, en daardoor hen verbinden om *de Wet van Mozes te onderhouden* Hand. 15: 5, sprak de Apostel v. 10: *Wat verzoekt gij God, om een juk op den hals der discipelen te leggen, hetwelk noch onze vaders noch wij hebben kunnen dragen?*

De Heere Jezus zelf had den weg reeds aangewezen in de verhevene uitspraak Joh. 4: 23: *De ure komt en is nu, wanneer de ware aanbidders den Vader aanbidden zullen in geest en waarheid: want de Vader zoekt ook alzulken, die Hem [alzo] aanbidden. 24. God is een Geest en die Hem aanbidden, moeten [Hem] aanbidden in geest en waarheid*¹⁾.

Die uit den Geest geboren zijn (Joh. 3: 6), dienen God in geest en waarheid: een geestelijke offerdienst, door Paulus genoemd de redelijke Godsdienst der geloovigen. Rom. 12: 1: *Ik bid u dan, broeders, door de ontfermingen Gods, dat gij uwe lichamen stelt tot eene levende, heilige [en] Gode welbehagelijke offerande, [welke is] uw redelijke Godsdienst*²⁾.

Nederl. Belijdenis des Gel. Art. XXV: *Wij gelooven dat*

¹⁾ Zie Derde Hoofdstuk § 3.

²⁾ ἡ λογικὴ λατρεία.

de ceremoniën en figuren der Wet opgehouden hebben met de komst van Christus en dat alle schaduwen een einde genomen hebben; alzoo dat het gebruik van dien onder de Christenen weggenomen moet worden; nochtans blijft ons de waarheid en substantie van dien in Christus Jezus, in denwelken zij hare vervulling hebben. Hierentusschen gebruiken wij nog de getuigenissen, genomen uit de Wet en de Profeten, om ons in het Evangelie te berestigen, en ook om ons leven te reguleeren, in alle eerbaarheid tot Gods eere, achtervolgende zijnen wil.

§ 4. Wet der zeden.

Van altoosdurende kracht is de *Wet der zeden* ¹⁾ of de *Wet der heiligheid*. Deze is en blijft verplichtend voor alle menschen, in alle plaatsen en te allen tijde. Want zij is de onveranderlijke uitdrukking van den wille Gods voor 's menschen doen en laten, voor bestaan en leven, inwendig en uitwendig.

¹⁾ De naam *Wet der zeden* (evenals *Ethiek*, *Moraal*) is eigenlijk minder gepast, en is niet bijbelsch maar uit Heidensch spraakgebruik overgenomen. Want *zeden* (ἔθνη, jonisch ἦθη, mores) zijn iets uiterlijks. De uitdrukking voegde wel in den mond der Joodsche Schriftgeleerden, die in het uitwendige bleven hangen, en die Stephanus beschuldigden, hij had gezegd dat *Jezus de Nazarener de zeden* (τὰ ἔθνη) *veranderen zou*, die *Mozes* hun had *overgeleverd*, Hand. 6: 14; maar in plaats daarvan zegt Stephanus Hand. 7: 38: *de levende woorden*, welke Mozes ontving om die aan het volk te geven. *Stier*, Die Reden der Apostel. 1829. I. S. 231 (Hand. 7: 38). *Dezelfde*, Die Reden des Herrn Jesu 1843. I. S. 129 (zu Matth. 5: 20). — *Wuttke*, Handb. der Christl. Sittenlehre, 3te Aufl. I. S. 3 (vergel. S.

vuldigheid en nauwlettendheid vereischten en veel moeite veroorzaakten, saam genomen en altijd in verband met den hoogen eisch der zedenwet, die daarbij ook eene heilige gezindheid vorderde, waren een drukkend juk, waarvan Petrus op de Kerkvergadering te Jeruzalem verklaarde, dat men daarmede de geloovigen uit de Heidenen niet moest bezwaren. Tegen de geloovigen uit de Farizeën, die zeiden *dat men hen moest besnijden*, en daardoor hen verbinden om *de Wet van Mozes te onderhouden* Hand. 15: 5, sprak de Apostel v. 10: *Wat verzoekt gij God, om een juk op den hals der discipelen te leggen, hetwelk noch onze vaders noch wij hebben kunnen dragen?*

De Heere Jezus zelf had den weg reeds aangewezen in de verhevene uitspraak Joh. 4: 23: *De ure komt en is nu, wanneer de ware aanbidders den Vader aanbidden zullen in geest en waarheid: want de Vader zoekt ook alzulken, die Hem [alzoo] aanbidden. 24. God is een Geest en die Hem aanbidden, moeten [Hem] aanbidden in geest en waarheid*¹⁾.

Die uit den Geest geboren zijn (Joh. 3: 6), dienen God in geest en waarheid: een geestelijke offerdienst, door Paulus genoemd de redelijke Godsdienst der geloovigen. Rom. 12: 1: *Ik bid u dan, broeders, door de ontfermingen Gods, dat gij uwe lichamen stelt tot eene levende, heilige [en] Gode welbehagelijke offerande, [welke is] uw redelijke Godsdienst*²⁾.

Nederl. Belijdenis des Gel. Art. XXV: *Wij gelooven dat*

¹⁾ Zie *Derde Hoofdstuk* § 3.

²⁾ ἡ λογικὴ λατρεία.

de ceremoniën en figuren der Wet opgehouden hebben met de komste van Christus en dat alle schaduwen een einde genomen hebben; alzoo dat het gebruik van dien onder de Christenen weggenomen moet worden; nochtans blijft ons de waarheid en substantie van dien in Christus Jezus, in denwelken zij hare vervulling hebben. Hierentusschen gebruiken wij nog de getuigenissen, genomen uit de Wet en de Profeten, om ons in het Evangelie te bevestigen, en ook om ons leven te reguleeren, in alle eerbaarheid tot Gods eere, achtervolgende zijnen wil.

§ 4. Wet der zeden.

Van altoosdurende kracht is de *Wet der zeden*¹⁾ of de *Wet der heiligheid*. Deze is en blijft verplichtend voor alle menschen, in alle plaatsen en te allen tijde. Want zij is de onveranderlijke uitdrukking van den wille Gods voor 's menschen doen en laten, voor bestaan en leven, inwendig en uitwendig.

¹⁾ De naam *Wet der zeden* (evenals *Ethiek*, *Moraal*) is eigenlijk minder gepast, en is niet bijbelsch maar uit Heidensch spraakgebruik overgenomen. Want *zeden* (ἔθνη, jonsch ἔθνη, mores) zijn iets uiterlijks. De uitdrukking voegde wel in den mond der Joodsche Schriftgeleerden, die in het uitwendige bleven hangen, en die Stephanus beschuldigden, hij had gezegd dat *Jezus de Nazarener de zeden* (τὰ ἔθνη) *veranderen zou*, die *Mozes* hun had *overgeleverd*, Hand. 6: 14; maar in plaats daarvan zegt Stephanus Hand. 7: 38: *de levende woorden*, welke Mozes ontving om die aan het volk te geven. *Stier*, Die Reden der Apostel. 1829. I. S. 231 (Hand. 7: 38). *Dezelde*, Die Reden des Herrn Jesu 1843. I. S. 129 (zu Matth. 5: 20). — *Wuttke*, Handb. der Christl. Sittenlehre, 3te Aufl. I. S. 3 (vergel. S.

Zij wordt dan ook door het geloof niet tenietgedaan, maar bevestigd. Tegen die anders meenen zegt Paulus Rom. 3: 31: *Doen wij dan de Wet te niet door het geloof? Dat zij verre; maar wij bevestigen de Wet.* „Niet om daardoor voor God gerechtvaardigd te worden” (want de Apostel had vooraf uitdrukkelijk verklaard, dat de Wet en de Profeten van de rechtvaardigheid door het geloove getuigden, v. 21), „maar om God voor deze zijne weldaad behoorlijke dankbaarheid te bewijzen, zijnen naaste te stichten en van zijne eigen rechtvaardiging voor God meer en meer verzekerd te worden” (*Kantteek.*)

De heilige God wil heiligheid, Hij haat de zonde. Daarin verandert Hij niet. Moord, echtbreuk, diefstal, valsch

462) vindt ook de Hoogduitsche, sedert *Mosheim* gebruikelijke uitdrukking »sittenlehre” dubbelzinnig, want deze »könnte auch als Lehre von den Sitten verstanden werden, statt als Lehre von der Sitte, d. h. dem Sittlichen; bestimmter wäre *Sittlichkeitslehre*.” Waarom niet *Heiligkeitslehre*?

Wat de etymologie betreft, zoo ligt bij *ἔθος*, *Sitte*, *zede* de gedachte nabij aan *Zet*, *zetten* (gezette, gelijkvormige betrachtting eener zaak). Naar *Kuhn* bij *Curtius*, *Grundzüge der Griech. Etymologie*. 4te Aufl. S. 251: *Selbstsetzung*. Doch naar *Curtius* zelven (volgens het Sanskrit): *eigen doen*. *Wie könnte die Sitte treffender bezeichnet werden, denn als eigenes Thun, eigenes Halten eines Volkes?*

Het Latijnsche *mos* leidt men af van *modus*. *Döderlein*, Lat. Syn. u. Etym. V. S. 74: *Mos ist die Befolgung IRGEND EINES modus*, sowie *modestia* die Befolgung des *modus* *κατὰ ἑξῆς* oder des ABSOLUT RECHTEN *Maasses*, Naar *Döderlein* is »*mos* een product van de rede en van den zelfbewusten wil en heeft zijnen grond in de moreele en aesthetische begrippen en gevoelens van recht, deugd of betamelijkheid.” Dus ook hier een *zetten*, en wel eene *Selbstsetzung*.

getuigenis en boozen lust verfoeit Hij bij een Christen niet minder dan bij eenen Israëliet. Dat men Hem met onverdeelden harte zal liefhebben, en dat men in Hem liefhebbe den naaste als zich zelven, in 't gemeen dat men heilig zal zijn wijl Hij heilig is, heeft Hij door den mond der Profeten en Apostelen den Israëlieten en den Christenen even nadrukkelijk aangekondigd. De uitspraken der zedelijke Wet worden met dezelfde woorden in het Nieuwe Testament herhaald, en de verachters der geboden niet minder bedreigd dan in het Oude Testament. (Zie voorts hierna § 13).

§ 5. Tien geboden.

De algemeene, altoos geldende zedelijke Wet, de Wet der heiligheid is begrepen in de *Tien geboden*, die bij uitnemendheid genoemd worden *de Tien woorden*¹⁾. Tien, het getal van een gesloten, volkomen geheel (ook het getal der vingeren) duidt het alomvattende, de volledigheid en volmaaktheid dezer Wet aan. De Tiengeboden-wet is voor geheel het veelledige samenstel der Mozaïsche Wet wat de ziel is voor het lichaam; zij is de Grondwet voor het Verbond Gods met het volk, weshalve zij ook het *Verbond* zelf genoemd wordt, Deut. 4: 13, waar Mozes tot het volk zegt: *Toen verkondigde Hij u zijn Verbond, dat Hij u gebood te doen,*

¹⁾ עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים LXX οἱ δέκα λόγοι, van daar *Decdlogus* (sc. liber, Gr. ἡ δεκάλογος sc. βιβλος). Verschillende meeningen over de betekenis van de *Tien* vindt men o. a. bij Kurtz, Gesch. des A. B. 2te Aufl. II. S. 288 f.

de tien woorden en schreef ze op twee steenen tafelen.

De Wet der Tien geboden is heerlijk gemaakt en uitstekend boven al de andere.

1. In het bijzonder hierdoor, dat God zelf ze plechtig, onder ontzaglijke vertooningen van zijne heilige Majesteit, onmiddellijk met eigene stem van den berg afkondigde, met eigenlijke woorden en zoo luide, dat het gansche vergaderde volk beneden het kon verstaan. De Schrift zegt het, Exod. 20: 1: *Toen sprak God al deze woorden.* Weshalve *Calvinus*, waar hij zich tot de verklaring der Tien geboden wil begeven, den overgang daartoe maakt met deze nadrukkelijke opwekking tot eerbiedige aandacht: *Nu laat ons God zelven met zijne woorden hooren spreken* ¹⁾.

Niemand zag God (Deut. 4: 12), maar de teekenen van zijne Majesteit zagen de duizenden, de stemme zijner woorden hoorden zij: *God sprak al deze woorden.*

De Heere had te voren wel tot enkele mannen gesproken, inzonderheid ook tot Mozes, maar nooit zóó, nooit tot een geheel volk; een openbaringswonder dat zich, hoewel op andere wijze, herhaalde in het wonder van den Pinksterdag, de vestiging en afkondiging van het Nieuwe Verbond. Misleiding, begoocheling van zinnen kon hier, bij zoovele getuigen niet plaats hebben. Alle gedachte, dat het geen eigenlijk, woordelijk spreken was, wordt afgesneden doordat Mozes later bij het volk zelf zich op de heugenis van dit ongehoorde wonder beriep, Deut. 4: 32: *Vraag toch naar de vorige dagen, die voor u geweest zijn, van dien dag af,*

¹⁾ *Calvin.* Instit. II. 8. 12 extr.: Nunc Deum ipsum audiamus loquentem suis verbis. Treffend ook *Catech. Roman.* Pars III. Cap. 1. Qu. 3.

dat God den mensch op de aarde geschapen heeft, van het [eene] einde des hemels tot aan het [ander] einde des hemels; of alzulk een groot ding geschied of gehoord zij als dit. 33. Of een volk gehoord hebbe de stemme Gods, sprekende uit het midden des vuurs, gelijk als gij gehoord hebt, en zij levend gebleven. Mozes zou niet hebben onderstaan, het volk zelf tot getuige er van op te roepen, ware het wonder niet werkelijk geschied. Maar noch toen noch ooit daarna werd het door eenig Israëliet ontkend of weersproken¹⁾. — Toen God de Tien woorden sprak, stond Mozes beneden bij het volk: de andere wetten werden door den Heere aan Mozes alleen, bij diens verblijf op den berg, geopenbaard en door Mozes daarna den volke bekend gemaakt.

2. Eene andere onderscheiding der Tien geboden was, dat zij door God zelven op steenen tafelen of platen werden gegraveerd. De overige wetten liet God door Mozes in een boek schrijven, maar de Tien geboden schreef Hij zelf op twee steenen tafelen, die Hij de eerste maal zelf van het berggesteente had geformeerd, de tweede maal echter door Mozes liet bereiden, nadat deze de eerste bij den aanblik van de afgoderij met het gouden kalf had verbrijzeld²⁾.

Maar is dit werkelijk geschied? Kan God schrijven, in steen graveeren? Zeker. Hij, wiens Geest Bezaliël en Aholiab met wijsheid vervulde, om te werken in kun-

¹⁾ Zie *Tweede Hoofdstuk* § 8.

²⁾ Ook de nieuwe tafelen *beschreef* de Heere zelf, niet Mozes. Dit wordt door velen ontkend. Ten onrechte. Zie schrijvers »*Aanteeken.* op de Inl. van Dr. Hoedemakers Handboek" op § XVIII. Nieuwe druk, Sneek bij J. Camper 1887. bl. 66 v.v.

stige steensnijding en in alle vernuftig handwerk (Exod. 35: 31 v.v.), verstond dat zelf ook wel. Heeft Hij niet ook voor de oogen van Belsazar op de kalk van de wand in het koninklijke paleis geschreven? (Dan. 5: 5). Hoe beschreef Hij de steenen tafelen? Hij sprak en het was er, Hij gebod en het stond er. Bovendien heeft Hij zijne Engelen, die Hij ook bij geheel de wetgeving als getuigen en dienaars gebruikte ¹⁾, terwijl het de Engel zijns Aangezichts, de Logos, was, in en door wien de Verborgene verscheen en zich openbaarde ²⁾.

In steen werd de *Wet* der Tien geboden gegraveerd, ten teeken van hare duurzaamheid en van haar blijvend gezag, maar tegelijk eene aanduiding dat zij als het onveranderlijke getuigenis van den heiligen wille Gods hard tegen den mensch overstaat, totdat de Geest haar in het harte schrijft.

Als een heilig kleinood, als Getuigenis van het Verbond, werden de beide Tafelen in het heiligdom neergelegd en bewaard, en wel in de allerheiligste plaats, in de Arke des Verbonds.

De Schrift zelve geeft ons hiervan een volzeker en onbetwistbaar verhaal. Van de eerste Tafelen zegt zij Exod. 31: 18: *En Hij (de Heere) gaf aan Mozes, als Hij met hem op den berg Sinaï (de eerste 40 dagen en nachten) te spreken geëindigd had, de twee Tafelen der getuigenis* ³⁾,

¹⁾ Calvin. Commentar. op Handel. 7: 30 en 53. en op Gal. 3: 19.

²⁾ Zie *Vierde Hoofdstuk* § 5.

³⁾ Camp. Vitranga. Observat. sacr. Lib. III. Cap. I. § 7 verstaat עֲדִית, in den zin van contestatio, *betuiging*, liever dan testimonium, getuigenis. In Decalogo proprie est contestatio Dei de officio hominis ab ipso invitati ad suam communionem.

tafelen van steen, beschreven met den vinger Gods. 32 : 16: En diezelve tafelen waren Gods werk; het geschrift was ook Gods geschrift zelf, in de tafelen gegraveerd.

En van de nieuwe Tafelen verhaalt Mozes later in de velden van Moab aan het volk Deut. 10: 1: *Terzelver tijd (Exod. 34: 1) zeide de Heere tot mij: Houw u twee steenen tafelen, als de eerste, en klim tot mij op dezen berg, daarna zult gij u eene kist van hout maken. 2. En Ik zal op die tafelen schrijven de woorden, die geweest zijn op de eerste tafelen, die gij gebroken hebt, en gij zult ze leggen in die kist. 3. Alzoo maakte ik (vergel. Exod. 37: 1) eene kist van Sittimhout en hieuw twee steenen tafelen als de eerste; en ik krom op den berg, en de twee tafelen waren in mijne hand. 4. Toen schreef Hij op de tafelen, naar het eerste schrift, de tien woorden, die de Heere, ten dage der verzameling, op den berg uit het midden des vuurs tot ulieden gesproken had; en de Heere gaf ze mij. 5. En ik keerde mij en ging af van den berg en leide de tafelen in de kist, die ik gemaakt had; en aldaar zijn zij, gelijk als de Heere mij geboden heeft.*

§ 6. Berg der wetgeving.

De gedenkwaardige plaats, voor de groote gebeurtenis door God bestemd en daartoe uitnemend geschikt, was de berg Sinaï, door Paulus (naar de LXX) genoemd *Sina*, een berg in Arabië Gal. 4: 25, namelijk in het Steenachtig (Petraeisch) Arabië (Arabia Petraea), met de hoofdstad Petra ¹⁾. Het is de berg Gods (Ex. 24: 13),

¹⁾ Winer, Bibl. Realwörterb. 2te Aufl. I. S. 38. u. d. W. Arabien. K. Von Raumer, Palaestina. 2te Aufl. S. 268.

heilig en geducht aan Israël, zelfs tot bijgeloovigheid toe, daar thans nog geen streng Jood het waagt dezen berg te beklimmen en deszelfs einde aan te roeren¹⁾; heilig gehouden ook bij de Mohammedanen; met eerbied genoemd bij de Christenen, als tooneel en blijvend gedenkteeken van de luisterrijkste openbaring Gods, waar Hij die Wet gaf, van welke geen jota of tittel zal voorbij gaan, totdat het alles zal zijn geschied.

Dit was eene bij uitstek bekwame plaats²⁾ voor de geheimnisvolle onderhandeling van God met zijn volk. Hier, bij den Sinaï, gelegen in het midden van een grooten kring van granietbergen, was men in eene stille eenzaamheid, van de wereld afgezonderd. God wilde met de Israëlieten alleen zijn, Hij had met hen te spreken. En hier, bij dezen berg (den *Dschebel Musa*, Mozesberg, die naar de waarnemingen van bezoekers en hare vergelijking met de Schrift voor den berg der Wetgeving is te houden) juist hier en hier alleen in heel dit bergland was genoegzame ruimte voor de legering van het talrijke volk en mogelijkheid tevens voor al de scharen om den top des bergs te zien. Want aan den noordkant van den berg Sinaï ligt een ruime vallei (*er-Rahah*) en desgelijks eene langs zijnen zuidelijken wand (*es-Sebajeh* genoemd). De steil opgaande berg (tot eene hoogte van meer dan 7000 voet boven de zee) was voor het volk van uit die dalen in zijn geheel, van den voet tot de

¹⁾ *G. H. Von Schubert*, Reise in das Morgenland. II. S. 312 f.

²⁾ *Kurtz*, Geschichte des A. Bundes. 2te Aufl. II. S. 272. *Hengstenberg*, Gesch. des Reiches Gottes unter dem A. B. II. 1. S. 87. 116. *Arnold*, in Herzogs Real-Encykl. 1^e Ed. XIV. S. 424.

kruin zichtbaar, zoodat het met eigen oogen de teekenen zag, die zich daar vertoonden.

Met den naam Sinaï wisselt in de Schrift *Horeb* af. Met reden onderscheidt men beide aldus, dat *Horeb* in ruimer zin het *gebergte* beteekent, in hetwelk *Sinaï* als een afzonderlijke *berg* zich verhief. In Mozes' laatste aanspraken (in Deuteronomium) wordt doorgaans *Horeb* genoemd, toen het volk Arabië reeds had verlaten en den berg niet meer zag, weshalve hij met den algemeenen naam het gebergte noemde, tot hetwelk de berg Sinaï als een deel behoorde ¹⁾. —

Paulus zegt ons Gal. 4: 25, dat in zijnen tijd de berg Sinaï bij de Arabiërs genoemd werd Agar (Hagar), hetwelk beteekent *rots*, *steen*berg. Hij was zelf in Arabië geweest (Gal. 1: 17). Dit was ook de naam van Abrahams dienstmaagd, moeder van Ismaël, wederpartij van Abrahams echte vrouw Sarah, moeder van Izaäk. De Apostel ziet daarin door de wijsheid Gods voorgebeeld de *twee verbonden*. De dienstbare Hagar met Ismaëleen beeld van het verbond der Wet, naar hetwelk degene zal leven, die de wet volkomen onderhoudt; de vrije Sakhra met den zoon der belofte Izaäk, beeld van het verbond des Evangelies, waarin het eeuwige leven beloofd wordt den zondaren die in Christus gelooven. Ismaël beeld van de natuurlijke, werkgerechte menschen; Izaäk van de ware kinderen Gods: twee soorten, die er onder verschillende vormen altijd zijn geweest.

Bij de wetgeving op Sinaï had God vooraf uitgeroepen

¹⁾ Kurtz, Gesch. des A. B. II. S. 261 f. Arnold in Herzogs Real-Enc. 1° Ed. XIV. S. 421 f.

dit woord van genade: *Ik ben de Heere uw God, die u uit Egypteland, uit den diensthuize uitgeleid heb.* Maar het volk over 't geheel, dienstbaar en slaafachtig, verstond zijne vrijheid niet, terwijl het, wispelturig, nu sidderde voor Gods majesteit en dan aanstonds weer moedwillig zondigde en om het gouden kalf danste. En zoo was het steeds met de kinderen der dienstbare: angstvallige wettischheid en wrevelig zondigen beurtelings met elkander afwisselende; bovenal te Jeruzalem, de moeder, de voorname kweekplaats en zetel der dienstbaren, bijzonder in Paulus' dagen. Maar het oordeel Gods bleef niet uit. Het dienstbare Israël, dat slaafs aan het Oude Verbond der Wet hing en het Nieuwe Verbond des Evangelies versmaadde, werd uitgeworpen uit het huis Gods en moest dolen, maar het nieuwe, ware volk Gods uit alle volken, ontving den zegen der belofte.

§ 7. Dag der Wetgeving.

De Wet der Tien geboden gaf God op den vijftigsten dag na den uittocht der kinderen Israëls uit Egypte.

Zij togen uit van Ráhmese¹⁾, de hoofdstad van het land Gosen, de verzamelplaats des volks, waar ook Mozes en Aäron waren. Num. 33: 3: *Zij reisden dan van Rahmeses; in de eerste maand* (Abib, arenmaand, Exod. 13: 4, later Nisan genoemd), *op den vijftienden dag der eerste*

¹⁾ Dezelfde stad, die later den Griekschen naam *Heroöpolis* droeg. Von Gerlach zu Gen. 47: 11. Hengstenberg, Gesch. des Reiches Gottes unter dem A. B. II. 1. S. 65 f. Anders Kurtz, Gesch. des A. B. II. S. 165 f.

maand: des anderen daags van het pascha, togen de kinderen Israëls uit door eene hooge hand, voor de oogen aller Egyptenaren.

Naar de Joodsche overlevering geschiedde de doorgang door de Roode zee op den zevenden dag na het eten van het paaschlam¹⁾.

Num. 19: 1: *In de derde maand* (naderhand Sivan geheeten) *na het uittrekken der kinderen Israëls uit Egypteland, ten zelve* (te dezen) *dage* (den dag der nieuwe maan, den eersten dag dezer derde maand, want met de nieuwe maan begon iedere maand en telde 30 dagen, dus na 15 en 30 dagen, alzoo 45 dagen na den uittocht uit Egypte) *kwamen zij* (uit Raphidim) *in de woestijn Sinaï.* Op den zesden dag dezer maand²⁾, ook naar de overlevering der Joden, had de plechtige wetgeving plaats: de pinksterdag des Ouden Verbonds, zeven weken na paschen.

§ 8. Twee tafelen.

Hoe vele geboden er op iedere tafel hebben gestaan, zegt de Schrift ons niet. Maar wel zegt zij Exod. 32: 15: *Deze tafelen waren op hare beide zijden beschreven, zij waren op de eene en op de andere zijde beschreven.* Dus op al de vier zijden der twee tafelen geen opene plaats, waar niets stond, zoodat er door menschenhand geen woord kon worden bijgevoegd noch ook ongemerkt afgedaan (vergel. Deut. 4: 2). Zij waren van eene zoodanige grootte, dat zij in de voor haar bestemde bewaarplaats

¹⁾ Kurtz, Gesch. des A. B. II. S. 157.

²⁾ *Dezelfde*, II. S. 247 f.

(Deut. 10 : 1—5), namelijk in de Arke des Verbonds konden liggen, die twee ellen en eene halve lang was en anderhalf ellen breed (Exod. 37 : 1. De elle tot $1\frac{1}{2}$ voet).

Naar de in de Gereformeerde Kerk aangenomene verdeeling bevat de eerste tafel vier, de tweede zes geboden.

Zoo *Calvijn* ¹⁾. In de thans gebruikelijke uitgaven van den *Heidelb. Catechismus* Vr. 93, naar de vertaling van Datheen, wordt de verdeeling in vier en zes niet vermeld, maar alleen: *In twee tafelen: waarvan de eerste leert, hoe wij ons jegens God zullen houden. De andere, wat wij onzen naaste schuldig zijn.* Maar wel in den oorspronkelijken (Hoogduitschen, en zoo ook in den Latijnschen) tekst, waar het is: *waarvan de eerste in vier geboden leert. — — De andere in zes geboden —* ²⁾. In het *Kort Begrip* Vr. 5. 6. zijn de vier en de zes uitdrukkelijk genoemd.

Joodsche geleerden telden vijf op iedere tafel ³⁾, waarin thans velen hen navolgen. Men rekent dan het vijfde gebod tot de eerste tafel, en voert als reden aan, dat de ouders hier niet als naasten der kinderen voorkomen, maar als hunne oversten, als plaatsvervangers en stedehouders van God, en wel als vertegenwoordigers van alle overheden en machten in 't gemeen, en dat daarom dit gebod niet van *liefhebben* maar van *eeren* spreekt, door

¹⁾ *Calvin*. Instit. II. 8. 12: praecepta primae quatuor, secundae tabulae sex.

²⁾ *J. J. Van Toorenenbergen*, Symbol. Schriften p. 103. n. Dr. *Doedes*, De Heid. Cat. 1881. p. 425.

³⁾ Blijkens *Philo* en *Josephus*. Omstandig handelt over dit punt *De Moor*, Commentar in Marck. Pars II. p. 677 sq. Vergel. ook *Von Gerlach*, A. T. Einleit. zu Exod. 20. *Oehler*, Theol. des A. T. I. S. 282 ff.

de kinderen aan hunne ouders, door alle onderhoorigen aan hunne meerderen te bewijzen. Maar maakt men daarvan eene soort van Goddelijke eerbewijzing, dan zondigt men tegen het eerste gebod. Vader en moeder, en alle machthebbenden zijn menschen, en kunnen niet op de eerste tafel Gode worden bijgevoegd, maar behooren op de tweede tafel bij hunne evenmenschen, hunne naasten, waar ook de Heere Jezus zelf ze plaatst Matth. 19: 19¹⁾. Dáár echter staan zij bovenaan, in het vijfde gebod, *hetwelk het eerste gebod is met eene* (bijzondere) *belofte*, Efez. 6: 2.

De Roomschen maken van de twee eerste geboden één, „versteken het tweede onder het eerste²⁾”, terwijl zij het verkorten, ten behoeve van hunnen beeldendienst. Bij hen heeft dan de eerste tafel drie geboden. Maar op de tweede tafel tellen zij zeven geboden, daar zij het laatste gebod in twee splitsen. *Gij zult niet begeeren uws naasten huis* is hun het negende gebod, *Gij*

¹⁾ Calvin. Commentar. in Matth. 19: 19 legt er gewicht op dat Christus daar het gebod van het eeren der ouders achter de andere geboden stelt, daar het Hem op de volgorde niet aankwam. Interim notatu dignum, praeceptum de colendis parentibus secundae tabulae ascribi, ne quem decipiat Josephi error, qui ad priorem tabulam putavit. spectare. — Dat het vijfde gebod tot de eerste tafel behoorde, zoekt ook Stier (Luthersch), Brief an die Eph. II. S. 397 vruchteloos te bewijzen.

²⁾ Brakel, Red. Godsd. II. p. 72. Calvin. Instit. II. 8. 12: Praeceptum de amaginibus numero expungunt, vel certe sub primo occultant, quum mandati loco haud dubio a Domino distincte positum sit.

Catech. Rom. Pars III. Cap. II. Qu. 16. Verklaring van den Mechelschen Catechismus. 1843. p. 155.

zult niet begeeren uws naasten vrouw enz. het tiende ¹⁾).

Luther nam de Roomsche verdeeling over. Hetgeen bij ons Gereformeerden het tweede gebod is, verstond hij alleen van den eigenlijken afgodendienst, hield het slechts voor nadere omschrijving en uitbreidend aanhangsel tot het eerste, en oordeelde dat het de Christenheil letterlijk niet meer raakte. Dies liet hij het weg, als ook het Voorwoord voor de Wet: — *uit Egypteland — uitgeleid*. Het laatste gedeelte van het tweede gebod echter, de Goddelijke dreiging en belofte, *want ik de Heere uw God ben een ijverig God* enz. voegde hij achter de Wet ²⁾).

Anders de Gereformeerden, die erkenden dat in het gebod: *Gij zult u geen gesneden beeld noch eenige gelijkenis maken* enz. nog iets anders werd verboden dan in het eerste, namelijk alle beeldendienst, niet alleen ter eere van afgoden maar ook van den waren God, terwijl het eerste de afgoderij verbood ³⁾. De nieuwere Lutheranen stemmen in dezen meestal met de Gereformeerden in.

Het tiende gebod verdeelde *Luther* gelijk de Roomschen in twee, zoodat hij evenals dezen tot de eerste tafel drie, tot de tweede zeven geboden rekende. Het negende gebod zou dan zijn: *Gij zult niet begeeren uw naasten huis*, het tiende: *Gij zult niet begeeren uws naasten vrouw* enz. Maar tusschen het eerste *begeeren* en het tweede

¹⁾ *Catech. Roman.* Pars III. Cap. X. Qu. 2.

²⁾ Zoo in *Luthers Catechismen*, den Kleinen en den Groote-
ren. Latijnsch in de *Concordia Pia* ed. *Rechenberg* 1756, *Catech. minor.* p. 366 sqq. *Cat. Major.* p. 399 sqq.

³⁾ *Calvin. Instit.* II. 8. 17, *Idem*, *Commentar. in Secundum praeceptum*, in het *Corpus Reformat.* Vol. LII. p. 367. *Heidelb. Catech.* Vr. 69—98.

bestaat geen onderscheid ¹⁾, en de herhaling van *Gij zult niet begeeren* duidt niet aan dat bij het tweede *begeeren* een nieuw gebod aanvangt. Veelmeer de herhaling dient tot meerder nadruk en inscherping, en tot nader vermelding van hetgene in *huis* is begrepen, beginnende met de *vrouw*²⁾. Dat het maar één gebod is, blijkt ook uit de plaatsverwisseling van *huis* en *vrouw* in de wederhaling der tien geboden, Deut. 5: 21: *Gij zult niet begeeren uws naasten vrouw, en zult u niet laten gelusten uws naasten huis enz.* Maar Exod. 20: 17 waar beschreven wordt zooals het op de steenen tafelen stond, „wordt het *huis* des naasten voor zijne *vrouw* gesteld: tot een klaar bewijs, dat dit maar één gebod is” (*Kantteek.*) ³⁾.

§ 9. Eerste Wettafel.

Vóór de geboden zelve sprak God: *Ik ben de Heere uw*

¹⁾ Naar de Roomschen wél. *Catech. Rom.* Pars III. Cap. X. Qu. 2, met beroep op Augustinus. Zoo ook de *Verklar. van den Mechelschen Catech.* p. 222: »Die eens anders goed begeert, tracht alleen naar voordeel, en die eens anders vrouw begeert, tracht niet naar voordeel, maar naar wellusten des vleesches.”

Exod. 20: 17 staat in het Hebr. beide malen voor *begeeren* hetzelfde woord, תַּחְמוֹר, maar Deut. 5: 21 de tweede maal

תַּחְמוֹרָה *gij zult u niet laten gelusten.* De zin is één.

²⁾ *Calvin.* Instit. II. 8. 50. fin.

³⁾ *De Moor*, Commentar. in Marc. P. II. p. 683. Anders Kurtz, *Gesch. des A. B.* II. S. 294 ff. die ten onrechte de volgorde van Deuteronom. voor de oorspronkelijke houdt. Opmerkelijk is dat de (onnauwkeurige) LXX Exod. 20: 17 de *vrouw* vooraan stellen

God, die u uit Egypteland, uit den diensthuize, uitgeleid heb (Exod. 20: 2).

Hetzij men deze woorden bij het eerste gebod voegt of ze afzonderlijk als hoofd boven de Tien geboden plaatst, in allen gevalle zijn zij eene Inleiding tot geheel de Wet ¹⁾. Hier gebiedt noch verbiedt God iets, maar Hij treedt op met de verklaring van zijn souverain gezag, waarop zijne wetgeving berust, Hij noemt den eigenlijken grond van 's volks verplichting tot gehoorzaamheid, gelegen in zijn Wezen en in de weldaad der verlossing en in zijn verbond met hen. Doch juist hierom staan deze woorden, schoon zij de geheele Wet raken, in nauw verband met het eerste gebod: *Geen andere Goden!*

Deze woorden waren voor Israël en zijn ook nog voor ons van hoog gewicht. Zij zijn een evangelische ingang tot de Wet, ook ten bewijze dat eerst de verlossing en de verbonds-genade Gods moet gekend worden, eer er eene vervulling der wet, welke de liefde is, geschieden kan.

De Heere stelt het volk eerst in het rechte gezichtspunt, waaruit de gansche Wet beschouwd moet worden, daar Hij op die bijzondere, genadige betrekking wijst waarin Hij tot dit volk was getreden en op dat wondervolle werk van uitleiding en verlossing hetwelk Hij aan dat volk had begonnen.

¹⁾ Zeer nadrukkelijk komt hiervoor op *Calvin*. Instit. II. 8. 13, en in zijnen Commentar. over de Praefatio in Legem. Corpus Reformat. Vol. LII. p. 209: *Non dubito quin generalis sit praefatio, quae praeparat populi animos ad obsequium.*

In de eerste uitgaven van den *Heidelb. Catech.* zijn deze woorden met het eerste gebod saamgevoegd, later en in de tegenwoordige uitgaven afzonderlijk bovenaan gesteld. Dr. *J. I. Doedes*, De *Heidelb. Catech.* 1881. p. 424.

Aan het hoofd der Wet, nog eer Hij een woord des gebods heeft gesproken, stelt Hij zijnen beloftevollen naam *Heere*, *Jehovah*, zooals Hij zich aan Mozes had bekend gemaakt: *Jehovah*, *Hij die is*, de *Wezende* en de *Wezenaar*, de onveranderlijke, waarachtige en getrouwe Verbonds-God: Ik de Heere uw God. In het licht en den glans van den verbondsnaam *Jehovah* moest het oude en moet het nieuwe *Israël* erkennen, dat de Wet de belofte niet zou wegnemen maar als middel zou dienen voor den Heere om de verlossing zijns volks voort te zetten; en altijd strekt zij om hen, die Hij van de slaafsche banden vrijgemaakt, uit de macht des Satans uitgeleid heeft, nu ook verder te leiden op den weg der gerechtigheid naar het hemelsche Kanaän.

Het is geen nieuwe, maar eene vernieuwde Wet. De algemeene zedelijke verplichtingen, welke de *Israëlieten* met alle andere menschen gemeen hadden, werden daardoor niet veranderd; veelmeer die onveranderlijke verplichtingen, in de natuur des menschen gegrond, werden nu ten sterkste weer bevestigd en bekrachtigd, werden van onder de asch der vergetelheid, waaronder zij bij het menschedom, ook bij *Abrahams* verbasterd zaad bedolven lagen, weer in hare volle kracht, klaarheid en scherpte aan het licht gebracht en aangedrongen in deze Wet der Tien geboden ¹⁾. En de sterkste drangreden tot vrijwillige gehoorzaamheid uit dankbaarheid gaf de Heere aanstonds in de eerste woorden, in de herinnering van de verlossing uit *Egypteland*, waarvan het aandenken ook door het jaarlijksche pascha bij het volk zou bewaard en verlevendigd worden en het-

¹⁾ *Calvin. Instit. II. 8. 1.*

welk hen moest aanzetten om door gehoorzaamheid hunne dankbaarheid jegens Hem te bewijzen.

Beide tafelen verplichten ons eigenlijk alleen tot den dienst van God, slechts met dit onderscheid, dat de eerste ons leert Hem onmiddellijk, de tweede, Hem middellijk, namelijk in en aan onze medemenschen te dienen. Iedere plicht is zonder meer eene wilsbepaling van God, een uitvloeisel van zijn gezag en van onze afhankelijke betrekking tot Hem, zonder eenige bedreiging van straf door de wereldlijke Overheid bij overtreding, maar ook zonder om tijdelijk voordeel tot gehoorzaamheid te bewegen.

De eerste tafel is de grondslag van de tweede. Houdt men zich alleen aan de tweede, dan bouwt men zonder fundament. Al des menschen gedrag jegens zijnen naaste, hoe goed het ook schijne, is ijdel, wanneer daarbij geen Godsdienst, geen liefde tot God ten gronde ligt.

En omdat God Geest is, is ook zijne Wet geestelijk. Zijne geboden en verboden hebben een veel dieperen en omvattenderen zin, dan de voorschriften van menschelijke wetgevers. De heilige God, die hart en nieren proeft, ziet nooit alleen op het uitwendige, de daad, maar ook op het inwendige, de gezindheid, begeerte, neiging, bedoeling, beginselen en beweegredenen, gelijk ook aan een ieder het eigen geweten zegt, wanneer het door den Heiligen Geest wordt verlicht.

In zulken zin is de heiligheidswet der Tien geboden dan ook op uitnemende wijze door *Luther* ¹⁾ en door *Calvijn* ²⁾

¹⁾ In zijnen Grooteren Catechismus. ed. Rechenb. Concordia Pia p. 403 sqq.

²⁾ Instit. II. 8. 13 sqq. En in zijn Commentar. in Legem.

uitvoerig, en naar dezen zoo bondig als volledig en schoon in den *Heidelb. Catechismus* uitgelegd Vr. 94. v.v. — Wij geven hier geene volledige verklaring, maar staan bij enkele punten stil.

De *eerste tafel* verbiedt *afgoderij*, *beeldendienst*, misbruik van *Gods naam*, en gebiedt heiliging van den *dag des Heeren*.

Het EERSTE GEBOD verbiedt alle *afgoderij*, gebiedt daarmede de erkenenis, belijdenis, vereering en dienst van den éénen, waren, levenden God (Monotheïsme), in tegenstelling tegen den Veelgodendienst (Polytheïsme) der Heidenen en tegen alles wat de natuurlijke mensch tot zijnen God maakt. *Heidelb. Cat.* Vr. 94 en 95 1).

De Wet spreekt verbiedende. Dit is wel opmerkelijk. Wanneer men iemand iets verbiedt, dan laat men daardoor de veronderstelling blijken, dat hij geneigd is om het te bedrijven. Ieder verbod is eene aanklacht, eene beschuldiging. Er ligt iets verootmoedigends en beschamends in, het houdt ons de vernederende waarheid voor, dat wij van nature geneigd zijn tot alle kwaad. Maar het verbod van het kwade is tevens een gebod van het tegendeel, van het goede.

Het TWEDE GEBOD verbiedt den *beeldendienst*. Het zegt niet hetzelfde als het eerste (zie hierboven bl. 24), hoewel de afgoderij, die in het eerste wordt verboden, en de beeldendienst, welken het tweede verbiedt, nauw verwant zijn en in elkander vloeien. Tegen het eerste gebod zondigt men, wanneer de eere van God aan valsche, ingebeelde ge-

Corpus Reformatior. Vol. LII. p. 261 sqr. Veel bevattend en zorgvuldig is de Verhandeling over de Wet in *Ch. Hodge*, Systematic theology Vol. III. Chapt. XIX. p. 259—465.

1) Vergel. *Eerste Hoofdstuk* § 15. *Derde Hoofdstuk* § 5 en 6.

den geeft, tegen het tweede, wanneer men den waren God een valschen dienst opdraagt; tegen het eerste, wanneer men schepselen als God, tegen het tweede (blijkens Deut. 4: 12, 15), wanneer men God als schepsel vereert. Bij het Joodsche volk vertoonden zich in vervolg van tijd voortgaande deze twee trappen des afvals: eerst nog de vereering van den waren God onder een beeld: zoo de kalver- of stierendienst in de woestijn en sedert Jerobeam, den zone Nebats, in het rijk Israël; en dan de dienst van valsche goden, als Baäl, Astoret enz.

Afgodische beeldendienst was openbare verzaking van den waren God, was verbreking van den Israëlitischen Godsdienst. Van daar in de Wet strenge dreiging op deze misdaad: *Want Ik, de Heere uw God ben een ijverig God, die de misdaad der vaderen bezoekt aan de kinderen, aan het derde en aan het vierde [lid]¹⁾ dergenen die mij haten.* Exod. 20: 5.

Dit zegt niet, dat God in 't gemeen alle zonde der ouders aan hunne kinderen wil straffen, ook wanneer dezen daarin niet mededoen. Integendeel, *de zoon zal niet dragen de ongerechtigheid des vaders*, Ezech. 18: 20. Zoo kwamen wel de goddelooze zonen van Dathan en Abiram om, *maar de kinderen van Korach sterven niet*, Num. 26: 11, omdat zij de muiterij niet mede bedreven. Hoe goddeloos koning Achaz in Juda was, zijn rechtvaardige zoon Hiskia werd van God gezegend. Ook Amons zonde werd niet aan Jozia gestraft.

Maar hetgeen de Heere in het tweede gebod dreigt, is dat hij de misdaad van den afgodischen beeldendienst ze-

¹⁾ In het Hebr. staat: *aan de derde en aan de vierde*, namelijk kinderen (nakomelingen); *aan*, Hebr. telkens לך.

kerlijk wilde straffen aan de kinderen, die hunner vaderen voetstappen navolgden, althans aan het derde en aan het vierde lid, en niet langer geduld wilde hebben ¹⁾). Zoo heeft Hij op eene in het oog loopende wijze gedaan aan de afgodische en beeldendienende koningsfamiliën in het rijk der tien stammen, waarvan geene langer bestond dan tot het derde of vierde geslachtslid. Jerobeam had maar éenen zoon ten opvolger, Nadab. Hem doodde Baësa, die het gansche huis van Jerobeam sloeg en daarvan niets overliet. Van Baësa wederom maar één zoon koning, Ela, gedood door Zimri. Zimri verbrand. Uit Omri's geslacht drie koningen na hem; alleen van Jehu vier. En na dezen verhaasting van Gods oordeelen, snelle verdelging van den eenen door den anderen: iedermaal eene nieuwe bevestiging en Goddelijke handhaving van het tweede gebod, hetwelk zij hadden geschonden. — Eindelijk verdreef God geheel het volk uit het land. Door de ballingschap werd hun de beeldendienst en (grove) afgoderij afgeleerd ²⁾).

De beelden zijn uitingen van denkbeelden. Naardat iemands denkbeeld van God is, is ook zijn Godsdienst. Wij mogen ons God niet anders denken, noch op eene andere wijze vereeren dan Hij in zijn Woord geopenbaard en bevolen heeft.

Wij moeten een zekere voorstelling, eenig begrip van God hebben. Daartoe leiden ons ook reeds zijne namen. En hoe

¹⁾ *Gottfr. Menken*, Predigten. Bremen 1825. S. 42. ff. Verg. Gen. 15: 16. Dus het oordeel Gods over de afgodische Kanaëniëten in het vierde geslacht voor Israël tot een waarschuwend voorbeeld gesteld.

²⁾ *Derde Hoofdstuk* § 7. bl. 310.

zullen wij Hem anders aanbidden¹⁾? Wij mogen en moeten van een *Godsbegrip*²⁾ spreken, gevormd uit en naar Gods eigen Woord; waarmede wij intusschen geenszins zeggen dat wij God kunnen *begrijpen*, absoluut, dat wij eindige schepselen een geheel adaequaat begrip van Hem kunnen hebben: Hij is de Oneindige, en wij bekennen de *onbegrijpelijkheid* Gods³⁾.

Maar „de Gereformeerden, alhoewel zij met beide hunne armen omhelzen, dat het geoorloofd is, een begrip te hebben van God, ja dat zulks ten hoogste noodzakelijk is, zoo wij geene Atheïsten zijn willen, zeggen evenwel, dat een begrip van God, onder de gedaante van een mensch of van eenig ander lichamelijk ding volstrekt ongeoorloofd is⁴⁾.” In tegenstelling ook tegen de *Roomschen*, die goedvinden God den Vader af te beelden als een oud man (*de Oude van dagen*), zittende *op eenen troon*, met *geopende boeken* voor Hem (naar Dan. 7: 9, 10), ter afschetsing van zijne eeuwigheid, alwetendheid en gerichte⁵⁾.

Intusschen bekennen de Roomschen met ons, dat God, de Onzienlijke, naar zijn Wezen niet kan worden afgebeeld⁶⁾.

De bijgeloovige vereering der beelden van Christus en van de heiligen werd in de westersche of *Roomsche* Kerk sedert de tiende eeuw algemeen⁷⁾.

¹⁾ Zie *Derde Hoofdstuk* § 3. bl. 293.

²⁾ *Derde Hoofdstuk* § 2. en § 13.

³⁾ *Derde Hoofdstuk* § 1.

⁴⁾ *P. Van Mastricht*, *Godgel.* I. p. 249.

⁵⁾ *Catech. Roman.* Pars III. Cap. II. Qu. 20.

⁶⁾ *Catech. Roman.* P. III. Cap. II. Qu. 18.

⁷⁾ *Staande* beelden (statuae) waren tot aan de zesde eeuw niet in zwang. *W. Moll*, *Kerkelijk leven.* II. p. 68. v.v.

Daar is eindelijk vastgesteld; „Dat men beelden van Christus, van de Moeder Gods en van andere heiligen voornamelijk in de kerken moet behouden en aan dezelve behoorlijke eer en vereering bewijzen. Niet dat men mag gelooven, er zij iets Goddelijks of eenige kracht in, waarom men ze moest eeren, of dat men van dezelve iets moet bidden, of dat men zijn vertrouwen op de beelden moet stellen, zooals eertijds de Heidenen deden. Maar omdat de eere, aan de beelden bewezen, gericht wordt tot hen, die er door worden voorgesteld, zoodat men door de beelden, die men kust en voor welke men het hoofd ontbloot en knielt, Christus aanbidt en de heiligen vereert, die door de beelden worden vertoond ¹⁾.

In de oostersche of *Grieksche Kerk* is er meer dan honderd jaren lang hevig over getwist, terwijl nu eens de beeldbestrijders (soms beeldstormers), dan de beeldenvereerders ²⁾ de overhand hadden. De laatste beslissing, op de synode te Konstantinopel 842 onder Theodora, was *voor* de beelden. Doch verschilt de Grieksche Kerk van de Roomsche hierin, dat de eerste geen gesnedene of gehouvene beelden van heiligen duldt, maar alleen geschilderde ³⁾, als die minder tot afgoderij verleiden.

Lutherschen en Gereformeerden verwerpen beiden de godsdienstige vereering van beelden, en verschillen alleen over de versiering der kerken met beelden (en altaren).

¹⁾ *Concil. Trident. Sess. XXV. De invocatione sanctorum* cett. ed. Tauchn. p. 174. *Catech. Roman. Pars III. Cap. II. Qu. 18.*

²⁾ *εικονομάχοι* (soms *εικονοκλάσται*) en *εικονοδόυλοι*.

³⁾ *Winer, Compar. Darstell. 1882. S. 70.*

Gravemeijer, Geref. Gel. leer. III.

De Luterschen achten deze geoorloofd, hoewel onverschillig, de Gereformeerden keuren ze af ¹⁾.

Het DERDE GEBOD is tegen het ijdel gebruik van Gods naam, van al die namen, onder welke Hij als de Schepper en Heere des hemels en der aarde en inzonderheid als Verbondsgod zich aan Israëls had bekend gemaakt, waarbij nu voor ons ook de gezegende naam van Jezus komt.

Wat dit gebod al verbiedt en wat daardoor bij gevolg geboden is, leert kort en treffend onze *Heidelb. Catech.* Vr. 99.

De lastering zijns naams heeft de Heere *met den dood te straffen bevolen* (Vr. 100). Niet iedere lastering, niet eene Godslastering bij enkele gevolgtrekking, niet ieder kettersche leer, maar de uitdrukkelijke en eigenlijke lastering van den naam des Heeren, een verguizen, verachtelijk hoonen van Israëls God, een vervloeken van *Jehorah* ²⁾. Levit. 24 : 16 : *Wie den Naam des Heeren (Jehovah) gelasterd* ³⁾ *zal hebben, zal zekerlijk gedood worden, — de vreemdeling gelijk de inboorling.* —

Verscheidene oude en nieuwere kerkleeraren en sekten ⁴⁾

¹⁾ *Dezelfde*, S. 258.

²⁾ Vergel. *J. D. Michaëlis*, Mozaïsch Recht. Nederduitsche Vertal. 1776. V. p. 189. *Nitzsch*, System 5te Aufl. S. 287.

³⁾ Zie *Derde Hoofdstuk* § 12. bl. 330. *Calvin. Commentar.* i. l. (Corpus Reformat. 1882. Vol. LII. p. 574), die dit bevel onder de Appendices tertii praecepti politicae aanvoert, gelijk hij wijselijk achter ieder gebod de daartoe behoorende nadere bepalingen bijeenbrengt.

⁴⁾ Belangrijk is het geschiedkundig verslag van *Tholuck*, *Anslegung der Bergpredigt Christi.* 2te Ausg. S. 182 ff. *Wuttke*, *Handb. der Christl. Sittenlehre.* 3te Aufl. II. § 244, en de *Anmerkung*, S. 559 f.

oordeelen het eedzweren onder het Nieuwe Verbond ongeoorloofd, op grond van Matth. 5: 34—37 en Jac. 5: 12. Voornaamlijk ook de Pelagianen. Maar de algemeene Christelijke Kerk acht den eed geoorloofd en noodzakelijk (Hebr. 6: 16). Zoo handhaaft dan ook inzonderheid onze Gereformeerde Kerk den eed, als eene heilige, godsdienstige handeling, doch met nadrukkelijke bepaling, op welke wijze, in welk geval en tot welk einde een eed mag en moet gedaan worden. *Heidelb. Cat.* Vr. 101. 102.

Alleen *bij den name Gods* mag men eenen eed zweren, gelijk ook van de laatste dagen is verkondigd door Jezaja 65: 16: *Wie zweren zal op aarde, die zal zweren bij den God der waarheid.* Niet bij geschapene dingen of wezens, als bij den hemel, bij de aarde en dergelijke. Dát is het wat Christus verbiedt Matth. 5: 34, waar Hij bedoelt: *Zóó zweert ganschelijk niet*, noch waar noch valsch! en Jacobus 5: 12: *noch eenigen anderen eed*, namelijk van dien aard. Zulke eeden golden niet eens voor de Joodsche rechtbanken, maar werden bij de Joden in het gemeene leven onderling gebezigd om den naam Gods te ontwijken. Noch de Heere Jezus, die immers Matth. 5: 17 de Wet of de Profeten niet ontbond, noch zijn dienstknecht Jacobus spreken tegen den rechten, heiligen eed bij den name Gods. — Inzonderheid komen de Protestantische Kerken tegen het zweren bij de heiligen op, door de *Roomse kerk* goedgeheeten en beglimpt ¹⁾.

De Gereformeerden handhaven den eed inzonderheid tegen de *Mennonieten*, die, overeenkomstig hun droombeeld van eene ideale Kerk, den eed ook voor het gericht als een onchristelijk bedrijf verwerpen. *Scholten*, Leer der Herv. Kerk. II. p. 292 v.v.

¹⁾ *Cotech. Roman.* Pars III. Cap. III. Qu. 8, alwaar geleerd

Voorts, *Godzaliglijk*: in de vreeze des Heeren, met levendig besef van zijn alwetendheid, overalteenwoordigheid, almacht, heiligheid en rechtvaardigheid en aldus met een oprecht en eerlijk hart, dat Gods gunst boven alles schat en bereid is om liever alles te ondergaan dan door valschen eed zich of eenen ander uit verlegenheid te redden of er een betwist tijdelijk goed en voordeel door tot zich te halen. Wat baat het eenen mensch, zoo hij de geheele wereld gewint en lijdt schade zijner ziele? De Heere gebiedt Jer. 4 : 2 te zweren *in waarheid. in recht* („of oordeel” *Kantteek.*) *en in gerechtigheid*¹⁾.

Als het de Overheid van hare onderdanen of anderszins ook de nood vordert. Zoo de burgereed, de krijgsmanseed, de eed bij het aanvaarden van een burgerlijken post, van den hoogsten staats-ambtenaar tot den voogd der onmondigen toe. Of anderszins, b.v. de eed bij verbonden.

Daar is het om de *trouw* te bevestigen; men zweert

wordt: Wie bij het Evangelie zweert, die zweert bij God zelve, wiens waarheid in het Evangelie is vervat; gelijkerwijs ook bij de heiligen, die tempelen Gods zijn en die aan de evangelische waarheid geloofd en haar geëerd en verbreid hebben.

Bij welke voorwerpen men oudtijds al zwoer, in en buiten Israël, meldt *Winer*, *Bibl. Realwörterb.* I. u. d. W. *Etd. Tholuck*, *Bergpredigt Christi* S. 279 f.

¹⁾ Hiernaar de canonische regel van de vereischten eens eeds, van hetgeen er bij eenen eed zijn moet, *comites juramenti: veritas in mente* (waarheid, oprechtheid in gezindheid en bedoeling), *judicium in jurante* (juist oordeel, behoorlijke onderscheiding, bedachtzaamheid), *justitia in objecto* (gerechte zaak). *C. F. Göschel* in *Herzogs Real-Encykl.* III. S. 717. u. d. W. *Eid.* Van deze drie voorname eereischten handelt leerzaam de *Catechism. Roman.* Pars III. Cap. III. Qu. 11—14.

bij God Almachtig dat men de verplichtingen, die men op zich neemt, en de beloften, die men doet, getrouw wil vervullen.

Of het is om de *waarheid* te bevestigen. Zoo inzonderheid de eed van getuigen. De aardsche rechter stelt hen voor het gerichte Gods, die de waarheid weet en de leugen straft ¹⁾).

Het rechte eedzweren geschiedt dan *tot Gods eere en des naasten zaligheid*, dat zegt, ten beste, ten nutte, ter hulp van onzen naaste. Het is een Godsdienstwerk, eerbiedige erkenenis en plechtige belijdenis, dat het gericht Godes is, dat Hij is de Rechter der gansche aarde, en dat Hij de waarheid en het recht zal handhaven en leugen en bedrog zal straffen. — En het is een verschuldigde naastendienst, een liefdedienst voor den evenmensch, die eene rechtvaardige doch betwiste zake heeft, om hem tot zijn recht en tot vrede te verhelpen. Men bevestigt de waarheid en eindigt het geschil.

Christus zelf heeft Matth. 26, 63, 64 een gerechten eed afgelegd, en dat nog wel voor zulk eene Overheid, voor den Joodschen raad ²⁾!

¹⁾ »Daarom *gedoogen* we den eed niet slechts, maar eischen zijne instandhouding als het cement van den Staat." Hst *Program* door Dr. A. Kuyper § 66. Vergel. *Nitzsch*, System. 5te Aufl. S. 380 ff.

²⁾ Dat het wettig eedzweren den Christenen geoorloofd is, wordt tegen de Wederdoopters op voldoende gronden gestaafd ook in *Ursinus'* Schatboek over den Heidelb. Cat. bij Vr. 101. ed. Gorinchem 1736. II. p. 218 v.v.

Het *Program* § 67 zegt: *Jezus' VERBOD om te zweren raakt den burgerlijken eed niet in het minst. Dat verbod toch werd ge-*

Het vierde gebod gebiedt de heiliging van den dag des Heeren. Een rustdag was reeds in het paradijs ingesteld voor den naar het beeld Gods geschapen mensch, die het voorbeeld Gods zou navolgen. Toen immers is geschied wat het vierde gebod als den eersten grond der sabbatsviering met nadruk herinnert, toen *zegende de Heere den sabbatdag en heiligde denzelven*, Exod. 20 : 11. Want dit heeft de Heere niet eerst bij de wetgeving op den berg Sinaï gedaan, maar toen Hij de schepping had *volbracht en van al zijn werk, dat Hij gemaakt had, heeft gerust*. Gen. 2 : 2, waarop dan onmiddellijk volgt v. 3 : *En God heeft den zevenden dag gezegend en dien geheiligd, omdat Hij op denzelven gerust heeft van al zijn werk, hetwelk God geschapen had om te volmaken*¹⁾.

Men heeft dit 3de vers voor een voorverhaal van Mozes verklaard, voor eene vooruitneming (prolepsis) van hetgeen eigenlijk eerst in zijnen tijd was geschied : hij, schrijvende

geven aan den engen kring van zijn volgelingen en geldt dus voor de KERK, op wier terrein dan ook nooit de eedzwering mag worden toegelaten. (Doch zie hierboven bl. 31). *Maar NIET voor de burgerlijke saamleving tegenover de overheid, gelijk Jezus dan ook zelf den eed voor Cajaphas heeft afgelegd.* Immers de Kerk is in de wereld en heeft met de wereld te doen. Tholuck, Bergpred. S. 288 : *Ist es wohl glaublich, dasz der Erlöser hier (Matth. 5 : 34. v.v.) bloz für den Verkehr wahrer Christen unter sich und im Hinblick auf die Zeit einer Verwirklichung der βασιλεία ein Gebot geben wollte? gewisz nicht; gewisz denkt er sich hier ebensowohl als auch v. 39—37 seine Jünger zugleich im Verkehre mit der Welt.* Iets anders C. F. Goschel, in Herzogs Real-Enc. III. S. 716, die den eed ook binnen de Kerk (onder de Christenen onderling) brengt. En waarom niet ? 2 Korinth. 1 : 23.

¹⁾ Hierover zie *Zesde Hoofdstuk* § 12. bl. 675 v.v.

als Israëliet voor de Israëlieten, zou, om de viering van den zevenden dag der week des te nadrukkelijker te staven en aan te dringen, het zegenen en heiligen van dien dag door God hebben vooruit genomen en aanstonds bij het scheppingsverhaal gevoegd. Maar daarmee komt men en de Goddelijke ingeving der Heilige Schrift en de waarheids-liefde van Mozes te na. Mozes zou van dit zegenen en heiligen Gen. 2 : 3 gewisselijk niet hebben geschreven, ware het hem niet eene geschiedkundige waarheid geweest, aan hem, op dezelfde wijze als de schepping, bekend geworden ¹⁾).

Op den berg Sinai gaf God aangaande den zevenden dag een streng gebod Exod. 20 : 9, 10, hetwelk vervolgens nog nader werd uitgebreid en gescherpt ²⁾). En Hij zelf vestigde en hechte het op den in den beginne gelegden grond, Exod. 20 : 11: *Want in zes dagen heeft de Heere den hemel en de aarde gemaakt, de zee, en alles wat daarin is en Hij rustte ten zevenden dage: daarom zegende de Heere den sabbatdag, en heiligde denzelven* ³⁾).

¹⁾ Te recht noemt *Ch. Hodge*, Syst. Theol. III. p. 325 de *proleptische* opvatting eene onnatuurlijke uitlegging, wijl zij strijdt tegen de natuur van het Mozaïsch verhaal, hetwelk immers een verslag wil zijn van hetgeen God deed ten tijde der schepping. — Ook *Joh. Coccejus*, Commentar. in Gen. 2 : 3 (Opera 1675. I. p. 27 § 6) komt tegen degenen op die hier eene *anticipatio* aannemen, terwijl hij dan aangaande het zegenen en heiligen zijne eigenaardige gevoelens gaat verklaren. De gematigde *A. Thysius* liet het, met velen, in het midden. Synopsis Pur. Theol. Disput. XXI. ed. Dr. H. Bavinck p. 188.

²⁾ De nadere bepalingen vindt men bijeen in *Calvin*. Commentar. (Corp. Reformat. Voll. LII. p. 582 sqq.)

³⁾ Anders Deut. 5 : 15, waar op de verlossing uit Egypte wordt teruggewezen. Dies heeft de nieuwere critiek en Exod.

Openbaarlijk wijzen deze woorden terug op hetgeen aanstonds na de volbrachte schepping is geschied. Op den berg Sinaï heeft God niet uitdrukkelijk eenen zegen op den zevenden dag gelegd ; maar terstond na de schepping deed Hij het. En toen heiligde Hij dien dag ook. Dit heiligen was tevens een instellen ¹⁾. Want dit was eene keur en afzondering van de andere dagen. Dezen dag eigende de Heere zich in het bijzondere toe, dit was zijn dag, bij uitnemendheid Hem toebehoorende en aan Hem gewijd, de dag des Heeren. Dit wordt dan ook Exod. 20 : 10 als eene oude en bekende waarheid verondersteld: *de zevende dag is de sabbat des Heeren uws Gods* ; weshalve Mozes vóór de wetgeving op eenen Vrijdag tot de Israëlieten zeggen kon Exod. 16 : 23: *Morgen is de ruste, de heilige sabbat des Heeren*. En v. 26: *Zes dagen zult gij het manna verzamelen: doch op den zevenden dag is het sabbat, op denzelven zal het niet zijn*.

Calvijn zegt ; „Uit Exod. 20 : 11 leidt men de aanneme-

20 : 11 en Deut. 5 : 15 uit den oorspronkelijken decalogus van Mozes geschrapt. Vergel. Scholten , Leer der Herv. Kerk I. p. 376. Deut. 5 : 6 v.v. is eene vrije wederhaling der Tien geboden door Mozes, niet de wetgeving zelve door God: vandaar juist onder de leiding des Geestes in een en ander verschillend van Exod. 20. Het opmerkelijkste verschil is Deut. 5 : 15, waar niet op de ruste Gods na de Schepping wordt teruggewezen, maar op de uitleiding des volks uit Egypte, wjl deze nu haar einde stond te verkrijgen, daar de ingang in het land der belofte, als eene rust na de moeite: aanstaande was. Te eer kon Mozes alzoo doen, daar de Goddelijke voorafpraak vóór de Wet er toe leidde. Vergel. Brakel, Red. Gods. II. p. 122.

¹⁾ Dit wordt ontkend en bestreden o. a. ook door Hengstenberg, Ueber den Tag des Herrn. 1852. S. 16. 134.

lijke veronderstelling af, dat de heiligheid van den sabbat eerder is geweest dan de Wet. En zeker wat Mozes vooraf (Exod. 16 : 26) heeft verhaald, dat den Israëlieten verboden werd op den zevenden dag manna te zamelen schijnt genomen te zijn uit overgeleverde kennis en gebruik. En daar God den heiligen het gebruik des offerens heeft gegeven, is het niet geloofelijk, dat het onderhouden van den sabbat zou zijn achterwege gelaten. Maar naar de verkeerdheid van den menschelijken geest was het bij de wereldsche volken geheel te niet gedaan, in Abrahams nageslacht echter bijna in onbruik geraakt. God nu vernieuwde het in zijne Wet, teneinde de sabbat heilig en ongeschonden wierde onderhouden ¹⁾."

Al de nadere Goddelijke verklaringen door Mozes en de Profeten geven te verstaan, dat de sabbat geheel anders moet worden aangezien en gebruikt dan de werkdagen. Het is de dag des Heeren, voor bijzonderen dienst van Hem bestemd. Hij wil alle dagen gediend worden, maar op den sabbat met staking van het dagelijksche werk. Doch het rusten van den arbeid is niet hoofdzaak of doel, maar slechts middel tot hooger doel: het is dienstig en noodig, om te bekwamen tot hooger, tot geestelijk werk, en om al datgene verre te houden, wat de ziel daarin stoort. Het is geen dag om te luiëren en de zinnen te vermaken, geen dag *voor wereldsch plezier* en geen *ezelsdag*, gelijk onze *Brakel* ²⁾ waarschuwt.

Reeds de vermeerdering van het dagelijksche offer (op

¹⁾ Calvin. Commentar. in Exod. XX: 11. (Corpus Reform. Vol. LII. p. 580. sq.)

²⁾ Redel. Godsd. II. Cap. VI. § 10.

den sabbat telkens *twee* lammeren, Num. 28 : 9) gaf te kennen, dat het op dien dag niet om rusten te doen was, maar om meerderen, bijzonderen dienst van God.

Het was een dag voor *heilige samenroeping* (Levit. 23 : 3), voor godsdienstige vergadering, niet alleen bij het nationale heiligdom (waar alleen de offeranden mochten geschieden), maar ook overal in den lande. In het rijk der Tien stammen hielden de godvruchtigen hunne samenkomsten bij de Profeten, die aldaar de plaats van de verdrevene wettige Priesters vervingen en „vergadering hielden tot bewaring van de rechte leere en den zuiveren Godsdienst” (*Kantteek.* 2 Kon. 4 : 23). In die bijeenkomsten, later geregeld in de synagogen, werd de naam des Heeren aangeroepen in gebed en heiligen zang. Ps. 92 was uitdrukkelijk voor den sabbatdag bestemd. Daar werd Gods Woord voorgelezen, en bij gevolg ook uitgelegd en toegepast, dus gepredikt. Dies kon Jacobus Hand. 15 : 21 zeggen: *Mozes heeft er van oude tijden in elke stad, die hem prediken, en hij wordt op elken sabbat in de synagogen gelezen.* En de Priesters hadden *den kinderen Israëls te leeren al de inzettingen, die de Heere door den dienst van Mozes tot hen gesproken heeft*, Levit. 10 : 11; en de Levieten zouden *Jakob de rechten des Heeren leeren en Israël zijne Wet*, Deut. 33 : 10. Tot uitrichting van deze hunne taak, om het volk in de Goddelijke leer te onderwijzen, gaf hun de rustdag, waar de aardse bezigheden stilstonden, uitnemende gelegenheid.

Daarbij echter riep de rustdag eenen iegelijk in het bijzonder tot overdenking van de Wet des Heeren, tot bepeinzing van zijn Woord en zijne werken en wegen, in schepping en verlossing, tot stillen inkeer, tot ver-

oetmoediging wegens het verledene, tot bemoediging voor het toekomende tot het zoeken van ruste voor de ziel in God bij het licht zijner genadige beloften, tot geheele overgeving en toewijding aan Hem, om van de zonden, maar ook van werkdienst af te staan en met zelfverloochening en verzaking van al het eigene God te dienen alle dagen (vergel. Jes 58 : 13). Dus een heilige ruste, geheel iets anders dan hetgeen waarin de werkheilige en muggeziftende Farizeën den sabbat stelden, die bij al hunne angstvallige nauwgezetheid om geen werk te doen toch verre van de ware ruste bleven.

Uit dit alles blijkt reeds, dat de schoone uitlegging en uitbreiding van het Vierde gebod in den *Heidelb. Catech.* Vr. 103 op bijbelsche gronden steunt en uit den Woorde Gods is getrokken en bij wettige gevolgtrekking daaruit afgeleid. Ook wat de *Scholen* betreft, waarmede van zelf in de eerste plaats bedoeld zijn de *Hooge Scholen* ¹⁾, als noodzakelijk voor den *Kerkendienst*, „nademaal zonder de geleerdheid en wetenschap van spraken en konsten de menschen niet bekwaam worden om te leeren, noch de reinheid der leere zonder dezelve kan onderhouden of tegen de ketters verdedigd worden. Uit de scholen moeten voorkomen en genomen worden degenen die de gemeenten zullen regeeren, tot Gods eere en zaligheid der geloovigen ²⁾.” Waaruit vanzelf volgt, dat het geen kweekplaatsen mogen zijn voor ongeloof en kerkbederf. Maar ook de *Lagere Scholen* zijn, in noodzakelijk verband

¹⁾ Of Seminariën, zaaierijen om harders en leeraars aan te folken (*Hooft*).

²⁾ *Ursinus' Schatboek over den Heidelb. Catech.* 1736. II. p. 359.

daarmede , naar Gereformeerde grondstelling zaak van de Kerk. Gereformeerde schoolmeesters moet de Gereformeerde Kerk hebben, om hare kinderen naar Gods Woord te leeren en op te leiden ¹⁾. Ontrouw wordt gestraft ook met verdrukkende wetten , waaronder het land zucht en waarop past wat de Heere zegt Ezech. 20 : 25 : *Daarom gaf Ik hun ook besluiten die niet goed waren, en rechten, waarbij zij niet leven zouden.*

De *dag* is veranderd met het einde des Ouden Verbonds : de eerste dag der week is de Sabbat , de rustdag der Christenen geworden.

De gemeente der geloovigen, uit Israël overgebracht, droeg van den beginne het besef in zich van de noodzakelijkheid eens wekelijken vierdags. Zij had dit uit de Heilige Schriften des Ouden Verbonds, uit de Wet des Heeren, en bleef gedachtig aan den zegen, dien het oude volk van de onderhouding dezer Goddelijke instelling , niettegenstaande al het daarbij ingedrongen bederf, genoten had.

Maar de geloovigen verstonden weldra, dat zij niet aan den laatsten weekdag waren verbonden en dat het wezen des Goddelijken gebods niet hierin was gelegen, juist *dezen* dag, maar in 't gemeen éénen dag wekelijks te vieren en tot gemeenschappelijke en openbare Godsdienst-oefening af te zonderen en geheel dien dag heilig te houden naar het gebod.

Doch welke dag moest dit zijn? De Heere gaf hiervan geen uitdrukkelijk bevel. Maar de noodzakelijkheid om de vermenging van Joodsch en Christelijk te ontwijken en

¹⁾ Dordrechter Kerkenordening Artik. 21.

tegen te gaan, bracht er van zelf toe om voor den laatsten weekdag eenen anderen te kiezen ¹⁾. En daar wees de Geest van Christus, die de gemeente bezielde, haar den eersten dag der weke aan, dien dag zoo gedenkwaardig wegens de opstanding des Heeren, het luisterrijk bewijs dat Hij het groote werk der verlossing had volbracht, wegens de herhaalde verschijning van den herrezene in den kring der zijnen, en eindelijk wegens de uitstorting des Heiligen Geestes op den eersten dag der weke geschied. Deze wordt reeds Openb. 1:10 *de dag des Heeren* ²⁾ genoemd.

De Gereformeerde Kerk erkent in het vierde gebod een blijvend, voor alle tijden geldend voorschrift, om wekelijks eenen bepaalden dag af te zonderen tot plechtige, gemeenschappelijke Godsdienstoefeningen met staking van het dagelijksche werk.

Door sommige Puriteinen, uit Engeland naar Zeeland uitgeweken, was hier geijverd voor strenge onderhouding van de Mozaische Sabbatswet. De gevoelens der Nederlandsche leeraren waren verdeeld en men begon er over te twisten (sedert 1612). De Synode te Dordrecht 1619 benoemde eene commissie van vier Godgeleerden, die, met toestemming van de broederen uit Zeeland, zes

¹⁾ *Neander*, Pflanzung der Chr. Kirche. 1832. S. 137. *Dezelfde*, Allgem. Gesch. der Chr. Rel. u. K. 1829. II. Band. S. 430 ff. *Augusti*, Handb. der Christl. Archäol. 1836. I. S. 512 ff. *Neander* betwijfelt de viering van den Zondag in de tijden der Apostelen; *Augusti* acht haar van apostolischen oorsprong. *Hengstenberg*, Tag des Herrn S. 160 ff. stelt buiten twijfel, dat de Zondag tijdens de Apostelen reeds algemeen werd gevierd.

²⁾ ἡ κυριακὴ ἡμέρα, dies dominica.

Artikelen ontwierpen, welke in de 164ste Zitting (Nahandelingen¹⁾) werden voorgelezen en geaprobeerd. Het zijn deze :

I. *In het vierde gebod der Goddelijke Wet is iets ceremoniëls en iets moreels.*

II. *Ceremoniëel is geweest de ruste van den zevenden dag na de schepping en de strenge onderhouding van denzelven dag, hel Joodsche volk bijzonder opgelegd.*

III. *Moreel, dat eenzekere en gezette dag den Godsdienst zij toegeëigend, en daartoe zooveel ruste als tot den Godsdienst en tot deszelfs heilige overdenking van noode is.*

IV. *De sabbat der Joden afgeschaft zijnde, moet de dag des Heeren van de Christenen solemnelijk geheiligd worden.*

V. *Deze dag is sedert de tijden der Apostelen in de eerste Katholieke Kerk altijd onderhouden.*

VI. *Dezelve dag moet alzoo den Godsdienst toegeëigend worden, dat men op denzelven ruste van alle slaafachtige werken, uitgenomen die de liefde en tegenwoordige noodzakelijkheid vereischen, mitsgaders van alle zoodanige recreatiën, die den Godsdienst verhinderen.*

Deze wijze en bemiddelende verklaring was echter niet in staat, het geschil eensvooral te beslechten. De strijd ontbrandde weldra op nieuw op de Hooge Scholen en onder de voorgangers der gemeenten en bleef met tusschenpoozen lang voortgaan. En wel tusschen de volgelingen

¹⁾ *De Nahandelingen*, Post-acta, zijn lang vermist geweest. (Doch »dit moet buiten allen twijfel van het origineele Schrift zelf verstaan worden" J. Ens. kort his. Berigt enz. 1733 pag. 176 aanm.) maar, bij eene visitatie der Nationale Schriften, gevonden 1668; geschreven in het Latijn met de hand van *Festus Hommius*, Scriba der Synode, in hetzelfde jaar 1668 gedrukt en voorts in de Nederlandsche taal overgezet. *Jac. Leydekker*, Eere van de Nat. Syn. van Dordr. 1785. I. p. 90. v.

van *G. Voetius* en die van *Joh. Coccejus* ¹⁾. Beiden achtten den rustdag nuttig en noodig. Maar naar de Voetianen was de viering ook voor de Christenen *wet*, naar de Coccejanen *vrijwillig* gebruik. Voor de Voetianen was in het vierde gebod niets ceremoniëels, maar behoorde het tot den onveranderlijken regel van heiligheid des levens, reeds voor den val gegeven en verbindende alle menschen van alle tijden; terwijl na Christus' komst de dag is verzet „blijvende het wezen van den sabbat in zijn volle kracht en na zes werkdagen telkens omkomende.” Voor de Coccejanen was het gebod van den rustdag ceremoniël, aan Israël geboden en alleen voor Israël verbindend, in Christus vervuld en tenietgedaan en voor den Christen geen wet meer maar een werk van vrijheid.

Wij hebben ons vooral te houden aan hetgeen Christus heeft gezegd Marc. 2 : 27 : *De sabbat is gemaakt om den mensch, niet de mensch om den sabbat. Gemaakt*, niet door Mozes gegeven, maar, reeds in den beginne door God *gemaakt*, geworden, nadat de mensch geschapen was. *Om den mensch*: dus is de mensch te meer verplicht en verschuldigd hem te onderhouden. Niet de mensch om den sabbat: de sabbat zal den mensch ten heil dienen, tot

¹⁾ *Hengstenberg*, Tag des Herrn S. 120 ff. *Scholten*, Leer der Herv. Kerk I. p. 376. v. Eene uitvoerige lijst van de verhandelingen over den Sabbat vindt men bij *Campeg. Vitringa*, Doctrina Chr. Relig., cur. Mart. Vitringa 1768: Pars IV. Cap. XX. p. 360. sqq. (Coccejaan). Zakelijk en klaar is de breede uiteenzetting van *Brakel*, Red. Godsd. II. p. 121. v.v. — De velerlei bijzondere gevoelens van *Coccejus* en de geschiedenis daarvan vindt men in een kort overzicht bijeen in *Fr. Spanheim*, Introductio ad Histor. eccles. ed. C. Van Velzen. 1740. p. 634—639.

zijne verkwikking en versterking naar ziel en lichaam, de mensch zal geen slaafsch dienstknecht van den sabbat zijn, zoodat hij door angstvallige nauwgezetheid zich en anderen er om zou mogen kwellen, beschadigen en laten omkomen (v. 25 en 3 : 4). Is de mensch meerder dan de sabbat: *Zoo is dan de Zoon des menschen*, de tweede Adam, de heilige Zoon Gods, die om den mensch mensch is geworden, het Hoofd der nieuwe menschheid, — *Heere ook van den sabbat*, v. 28. Om hem af te schaffen? Dat zij verre! Maar om hem nieuw te maken, opnieuw te zegenen en te heiligen in den rustdag zijner geloovigen, den eersten weekdag, den „dag des Heeren,” die zijn licht zal spreiden over al de volgende dagen der weke ¹⁾. De

¹⁾ Wat thans de Christen billijkerwijze van de Overheid kan eischen, is omschreven in Het *Program*, door Dr. A. Kuyper § 71, terwijl § 70 herinnerd wordt aan *ons recht, om de Zondagsheiliging af te leiden uit de „natuurlijke Godskennis”*, op welke basis ook de Overheid staat. (Vergel. *Brakel*, Red. Godsds. II. p. 135. *Calvin*. Commentar. in Exod. 20 : 12: *Principibus esse obediendum sensus ipse naturae dictat*).

In eene belangrijke Aanteekening op *Wuttke*, Handb. der Christl. Sittenlehre. 3te Aufl. II. S. 563 wordt gezegd: *Wel kan noch de Kerk noch de Staat eene waarlijk geestelijke Zondagsviering door dwang bewerken; dat is de zaak van het Christelijke geweten. De Staat kan — de burgerlijke viering ordenen; niet bloot tot bescherming van de kerkelijke Godsdienstoefeningen tegen storingen, maar tot bescherming zijner leden; en daarin heeft hij bijzonder in Duitschland (enz.) veel verzuimd en niet Engeland en Amerika genoeg tot model genomen. De Staat heeft een recht, ja een plicht om tusschenbeide te komen, dat de inwoners niet tot bloote machines verlaagd en door het egoïsme der menschen verbruikt worden. Spoordienst — posterij enz. —*

Van de algemeene Christelijke feestdagen zie *Tweede Hoofdstuk* § 38. bl. 256.

rustdag is behoefte ¹⁾ en weldaad, tot aan den ingang in die ruste die er overblijft voor het volk Gods (Hebr. 4 : 9).

§ 10. Tweede Wettafel.

De *tweede tafel* schrijft ons de plichten voor eerst jegens *ouders* en jegens allen die over ons gesteld zijn, daarop jegens al onze medemenschen aangaande *leven, echtstaat, eigendom, goeden naam*, en verbiedt ten slotte allen *boozen lust*.

Met de tweede tafel daalt de Wet af in de onderlinge, maatschappelijke samenleving naar hare verschillende trekkingen en standen. En daar heeft de Goddelijke wijsheid bovenaan gesteld het gebod: *Eer uwen vader en uwe moeder*. Reeds de natuur leert het, gelijk dan de Tien geboden slechts opnieuw sanctioneeren en bekrachtigen wat bereids in de natuurwet ligt. Dit VIJFDE GEBOD is in de tweede tafel het eerste, naar orde en gewicht. Hieraan is verbonden de vrede, de welvaart, de bloei van het huisgezin en bijgevolg van geheel de maatschappij. Want in het huisgezin schuilen de wellen, vanwaar de beekjes van heil of onheil langs allerhande wegen in Staat en Kerk uitvlieten.

¹⁾ *Dat deze behoefte alleen onder het Oude Verbond plaats had en dat voor den Christen ieder dag een sabbat is, zal gewis niet degene beweren, die in waarheid in het geestelijke leven gevorderd is, maar alleen wie bij zijn gedroomd Zelf (ingebeelde volmaaktheid) zijn werkelijk Zelf (zijn zondig bestaan) heeft vergeten. Het valsche spriritualisme, waaruit zulke beveringen voortkomen, is een worm, die veel verderfelijker aan ons leven knaagt dan de wettischheid het ooit konde doen. Hengstenberg, Tag des Herrn. S. 156.*

De ouders staan voor de kinderen boven alle naasten : de God van orde heeft hen met hoog gezag bekleed. God wil het zoo. Op denzelfden grond berust de eerbieding der Overheid en van al degenen die over iemand door de Goddelijke Voorzienigheid gesteld zijn. Het ouderlijke gezag over de kinderen, de vaderlijke macht is ook de eerste bron geweest, uit welke alle andere regeeringsmacht is voortgekomen ¹⁾. Zullen echter vader en moeder geëerd worden, zoo is dit bij gevolgtrekking meteen ook een gebod voor de ouders zelven, om zich eerwaardig te gedragen, en voor iedere Overheid, om hare onderhoorigen vaderlijk te behandelen. Ouders en Overheden beiden zijn dit niet door zich zelven maar bij de gratie Gods en hebben te regeeren in zijnen naam en naar zijn Woord.

Al de plichten der kinderen jegens hunne ouders drukt de Heere uit door het ééne woord *eeren*, hetwelk echter naar den wijden en geestelijken zin der Wet veel inhoudt. *Heid. Catech.* Vr. 104.

Bij het vijfde gebod is opmerkelijk dat het eene belofte heeft. De Heere dringt het aan door den kinderen, die hun vader en moeder eeren, het vooruitzicht te toonen op een lang en gelukkig leven in hun land, ook als tegendeel van moeilijk omzwerven, hetwelk Israël lang bleef heugen : *Opdat uwe dagen verlengd worden in den lande dat u de Heere uw God geeft.* Dat was voor de Israëlietische kinderen Kanaän. Dit ging den Israëlieten boven alle

¹⁾ *Wuttke*, Handb. der Chr. Sittenl. 3te Aufl. I. S. 446: *De ouders zijn de eerste vorsten, en de rechte vorsten zijn vaderen des volks; PATRES was een eernaam der Romeinsche senatoren; Oudsten heeten in gelijke beteekenis de leiders der zedelijke maatschappij in bijna alle vrije organisatiën der oude wereld en der Kerk.*

landen, deels omdat de Heere dit land aan hunne vaders had beloofd en zij derhalve, het bewonende, zich in de vervulling dezer Goddelijke belofte konden verheugen, hetwelk hun dan een pand en waarteeken moest zijn van Gods gunst en van de verdere vervulling zijner beloften, inzonderheid van de zending des Verlossers; deels omdat God zich dat land geheiligd had tot plaats en zetel van zijnen dienst, waar het licht der waarheid zou schijnen, terwijl duisternis de overige aarde bedekte; deels eindelijk, omdat het door ongemeene vruchtbaarheid en schoonheid uitmuntte. Thans behoeft niemand te wenschen dáár te wonen en oud te worden, nademaal er nog een vloek op licht en de Turk er heerscht. 't Is derhalve voor ons troostrijk, dat de Apostel Paulus, onder leiding des Geestes, Efez. 6 : 3 de belofte nu aldus stelt: *Opdat het u welga* (Deut. 5 : 16) *en [dat] gij lang leeft op de aarde*, waarbij onze *Kantteekenaars* te recht aanmerken: *Paulus zegt in het algemeen OP DE AARDE, omdat de Heere onder het Nieuwe Testament alle landen der gansche aarde nu heeft geheiligd, en zijnen zegen beloofd aan degenen die Hem gehoorzamen, in welk land zij ook zijn. Want de godzaligheid heeft de belofte des tegenwoordigen en des toekomenden levens, 1 Tim. 4 : 8.*

Dat er gehoorzame en godvreezende kinderen vroeg sterven, maakt deze belofte Gods geenszins te niete. Voor dezen zou het gewis geen zegen zijn geweest, hadden zij langer geleefd. God had voor dezen dan iets beters voorzien. Zooals voor Abia, Jero beams zoon, in wien *wat goeds voor den Heere gevonden* werd (1 Kon. 14 : 13). Daar „vervult de Heere zijne belofte niet minder dan wanneer Hij iemand, dien Hij maar één bunder lands

had beloofd, honderd bunders schonk ¹⁾." Dus bij de uitzonderingen moeten wij Gods vrijmacht en wijsheid erkennen. Overigens houdt de belofte haren vasten gang in den weg der Voorzienigheid Gods. Het is daarmede als met hetgeen de Schrift ook zegt: *De hand der vlijtigen maakt rijk* (Spreuk. 10 : 4): dat is de algemeene regel in Gods bestuur, die niet vernietigd wordt, als hier en daar een vlijtig mensch arm blijft ²⁾).

Paulus zegt Efez. 6 : 2: Eer uwen vader en uwe moeder, *hetwelk het eerste gebod is met eene belofte*. Maar heeft niet reeds het tweede gebod eene belofte? Die belofte van *barmhartigheid*, roemende tegen het oordeel, over de *duizenden* Israëls in de lengte en in de breedte, zag op al de geboden („die mijne geboden onderhouden”); daarentegen het vijfde gebod heeft eene bijzondere belofte voor zich zelf. Het is dus het eerste gebod met eene speciale belofte.

Intusschen *eerste* duidt op meer zulke, die volgen, er volgt echter in de Tien geboden geen ander met eene bepaalde belofte. Hieruit blijkt dat Paulus bij *eerste* niet alleen op de Tien geboden ziet, maar op geheel de reeks der gezamenlijke geboden, welke God door en sinds Mozes heeft gegeven: onder al deze geboden is dit: *Eer uwen vader en uwe moeder het eerste met eene bijzondere belofte*, waaruit deszelfs groot gewicht blijkt. Het is dan ook het *eerste* in tijd voor den mensch: ontzag en gehoorzaamheid jegens vader en moeder is de eerste plicht en zegensbron voor het kind, naar Gods ordonnantie. Het is het kiem-

¹⁾ Calvin. Instit. II. 8. 37.

²⁾ Ch. Hodge, Systematic Theol. III. p. 352.

rijke grondgebod voor al de daarna volgende plichten der samenleving. Verstoring hiervan verwoest de maatschappij.

Dit gebod legt den grond tot de rechte verhouding der standen onderling: hiertoe namelijk, dat elk mindere zijne meerderen zoo zal eeren als overeenkomt met hun stand, rang, ambt en macht, waarin God hen gesteld heeft, in huis, Staat en Kerk. In het *huis*, een koninkrijk in 't klein: God wil dat de hoofden der huisgezinnen door de dienstbaren worden geëerbiedigd en gehoorzaamd, Efez. 6 : 5. 1 Petr. 2 : 18. In den *Burgerstaat* de Koning en verdere Overheden, Rom. 13 : 1 v.v., namelijk *in alle dingen die niet strijden tegen Gods Woord* (Nederl. Belijd. des Gel. Art. XXXVI). In de *Kerk* de voorgangeren en opzieners, Hebr. 13 : 17. 1 Tim. 5 : 17. De Kerk kent binnen zich geen overheden in dien zin als de Burgerstaat ¹⁾. Zij houdt Jezus Christus voor haar *eenig Hoofd* (Nederl. Belijd. des Gel. Art. XXIX). *En aangaande de Dienaars des Woords, in wat plaats dat zij zijn, zoo hebben zij ééne zelfde macht en autoriteit, zijnde allegader Dienaars van Jezus Christus, des eenigen algemeen Bisschops en des eenigen Hoofds der Kerke* ²⁾. Maar, *opdat de heilige ordinantie Gods niet geschonden worde of in verachting kome, zoo zeggen wij, dat een ieder de Dienaars des Woords en de Ouderlingen der Kerk in zonderlinge achting behoort te hebben om des werks wilie dat zij doen, en in vrede met hen te zijn zonder murmureering, twist of tweedracht, zooveel mogelijk is* (Art.

¹⁾ Vergel. Dr. A. Kuyper, Tractaat van de Reformatie der Kerken § 18. Volksuitgave pag. 42.

²⁾ Zie *Elfde Hoofdstuk* § 35. bl. 283. v.

XXXI) *Hierentusschen gelooven wij, hoewel het nuttelijk en goed is dat die Regeerders der Kerke zijn* (Herders, Ouderingen en Diakenen) *onder zich zekere ordinantie instellen en bevestigen tot onderhouding van het lichaam der Kerke, dat zij nochtans zich wél moeten wachten af te wijken van hetgene ons Christus, onze eenige Meester, geordineerd heeft* (Art. XXXII).

Na den plicht van de kinderen jegens hunne ouders, daarmede van alle minderen jegens hunne meerderen in huis, Staat en Kerk, kondigt de heilige Wet ons aan wat wij jegens *alle menschen*, die samen onze naasten zijn, te betrachten hebben, en wel eerst; in het ZESDE GEBOD, ten opzichte van hun leven, hetwelk God hun gaf.

Door de zonde zijn wij wel allen des doods schuldig. Maar God zelf wil de voltrekker van dit vonnis zijn. Hij wil niet dat de een den anderen eigenmachtig het leven neme of krenke: *Gij zult niet doodslaan!*

De uitdrukking is significant, kenmerkend. Het is niet: *Gij zult niet dooden*, maar *niet doodslaan*, of nog nauwkeuriger naar de eigenlijke beteekenis van het Hebreeuwsch: *gij zult niet moorden*. Waaruit al dadelijk blijkt, wat hier al of niet wordt verboden. Want *moorden* is een dooden met boos opzet en wreedheid, en het oorspronkelijke woord ¹⁾ in de Wet beduidt juist het vermoorden van een mensch en drukt tegelijk het afgrijselijke van de daad uit.

Al het moorden verbiedt God, niet alle dooden. Het

¹⁾ Hebr. רָצַח, eigenlijk *verbrijzelen*. Het is het Latijnsche *trucidare*.

schadelijke gedierte mag men dooden, gelijk Paulus de adder Hand. 28 : 5. Dieren, tot voedsel dienstig, mag men slachten, doch niet kwellen, niet moorden. God gaf ze, in zijne verordening aan Noach, den mensch tot spijze. Maar het bloed verbood Hij hem (Gen 9 : 3, 4), om hem des te meer het bloed des menschen te doen ontzien (v. 6) en van alle wreedheid af te schrikken ¹⁾; het bloed in het lichaam is de zetel van de ziel des vleesch, de Heere wilde het op het altaar geven (Levit. 17 : 11), Hij eigende het zich toe en stelde het tot heilig voorteeken van het bloed des Lams; dát bloed moet gedronken worden (Joh. 6 : 53) door het geloove.

Het verbod ziet op het ombrengen van menschen. Doch met uitzonderingen. a. De Overheid mag en moet den doodslager dooden. Zij draagt *het zwaard* en moet dit dreigende omhoog houden, *om den doodslag te weren* (Heidelb. Cat. Vr. 105). Het overheerschende liberalisme ook onder de volksvertegenwoordigers zoekt op het standpunt van eene kwalijk begrepene humaniteit thans overal de doodstraf af te schaffen, lijnrecht tegen Gods Woord ²⁾, Gen. 9 : 6. Exod. 21 : 14. Rom. 13 : 4.

b. De Overheid draagt het zwaard ook tegen 's lands

¹⁾ Calvin. Commentar. in Levit. 19 : 26 (Corp. Reform. Vol. LII. p. 618). Wuttke, Handb. der Chr. Sittenlehre. II. S. 284 f.

²⁾ Aangaande de doodstraf wordt door Palmer in Herzogs Real-Enc. XXI. S. 342 f. aan de beslissende uitspraken der Schrift te weinig gezag toegekend. Een beknopt overzicht van de geschiedenis der doodstraf geeft Schulze in Wuttke, Handb. der Chr. Sittenl. II. S. 587 f. De positief Gereformeerde blijft vanzelf de onderhouding van Gods ordinantie eischen: *Program*, door Dr. A. Kuyper § 184. Zie ook dit Leesboek *Derde Hoofdstuk* § 48. bl. 403.

vijanden van buiten: het dooden van den vijand in den krijg is geen strafbare moord. Ook het Nieuwe Testament veroordeelt den krijgsmansstand niet, zooals de volgelingen van Socinus en van Menno Simons doen. Maar voor onrechtvaardige oorlogen, uit enkel veroveringszucht, of uit overmoed en eerbejag blijven de regeeringen verantwoordelijk.

c. Ook anders kan de noodweer tot een onschuldig dooden drijven, namelijk wanneer er geen uitweg meer is om het eigen leven tegen eenen aanvaller te beveiligen. Buitendien niet. Wie van iemand eenen slag ontvangt, mag hem daarom nog niet weer slaan maar moet, liever dan dit, zich nog eens laten slaan, doch zonder hiertoe (dat zou zijn tot nieuwe zonde) uit te lokken, Matth. 5 : 39. Vergel. Joh. 18 : 23).

d. Eindelijk zondert de Schrift ook uit het dooden van iemand bij ongeval, bij voorbeeld door eenen hout-hakker Deut. 19 : 5. Geen doodstraf stond hierop, maar toch eene straf (want er was een mensch gedood!), een burgerlijke dood, het verblijf in eene der zes vrijsteden tot aan den dood des Hoogepriesters (Num 35 : 11, 25).

Overigens geldt het Woord Gen. 9 : 6: *Wie des menschen bloed vergiet, zijn bloed zal door den mensch vergoten worden: want God heeft den mensch naar zijn beeld gemaakt*¹⁾, waarmede het 5de vers is te verbinden: *van de hand eens iegelijken zijns broeders zal ik de ziele des menschen eischen*. Dus de grond is deze: onze naaste is een mensch, die (als persoonlijk wezen) Gods beeld nog draagt (het beeld in ruimer zin), en: onze naaste is onze broeder, wij zijn kinderen van éénen vader (Adam).

¹⁾ Hoe dit te verstaan is, zie *Negende Hoofdstuk* § 13. bl. 40.

De wijde geestelijke zin van het zesde gebod was reeds in het Oude Testament klaar genoeg opengelegd en ook daar werd op den *wortel des doodslags* gewezen. Zoo Levit. 19 : 17; *Gij zult uwen broeder in uw hart niet haten*. Christus heeft het nog nader verklaard (Matth. 5 : 21 v.v. en daarna in velerlei uitspraken en leeringen), waarin de Apostelen Hem zijn gevolgd (zooals 1 Joh. 3 : 14—16). Geheel op de Schrift gegrond is de uitlegging van dit gebod in onzen *Heidelb. Catechismus* Vr. 105—107, waar de verbodene *moordzonden* en de gebodene *levensplichten* jegens onzen *naaste* en jegens *ons zelven* staan aangetoond.

Met het zesde gebod, het leven aangaande, staat zake-lijk in nauw verband het ZEVENDE, van den echt, zijnde deze naar Gods ordinantie de middelbare bron, waaruit het leven wordt verkregen, de eerbare weg ter voortplan-ting van het menschelijke geslacht. Het zevende gebod trekt eenen muur om den echtstaat, ten einde dezen tegen alle aanranding en schending te beschutten.

Het huwelijk behoort wel tot de *gedaante dezer wereld* en gaat met haar *voorbij* (1 Kor. 7 : 29, 31. Matth. 22 : 30). Toch is het een heilige staat, naar oorsprong, doel en aard. Want het is door God in het paradijs voor den val ingesteld ¹⁾ (Gen. 1 : 28. 2 : 18 v.v.) en na den val, doch met bijvoeging van de vrucht der zonde, bevestigd (Gen. 3 : 16). Het zou dienen om de oogmerken Gods bij het geslachtsonderscheid op eene Hem verheerlijkende wijze te verwezenlijken, door wederzijdsche zelfovergeving aan elkander in den Heere, door vereeniging van man en

¹⁾ Zie *Zesde Hoofdstuk* § 20. bl. 122. 124. v.

vrouw in wil en zin met ziel en lichaam. Het is eene afbeelding van de gemeenschap Gods met zijn volk, van Christus met zijne gemeente (Efez. 5 : 32). Ook heeft op de bruiloft te Kana de allerheiligste gast, de Heere Jezus Christus zelf den huwelijken staat hoog vereerd door zijne tegenwoordigheid, giften en wonderteekenen (Joh. 2).

Het is de nauwste verbintenis, waarin twee menschen op aarde kunnen komen. Er kunnen vrienden zijn, zoo innig als David en Jonathan verbonden; de gemeente der geloovigen te Jeruzalem was *één hart en ééne ziel* (Hand. 4 : 32); maar van echtgenooten alleen is gezegd: *Die twee zullen tot één vleesch zijn, Alzoo dat zij niet meer twee zijn, maar één vleesch* (Matth. 19 : 5, 6.)

Maar de zonde heeft alles bedorven ¹⁾. De *wereld* zet God er geheel buiten en er wordt wel geene verbintenis zoo ijdel behandeld, zoo lichtvaardig ingegaan, zoo onrein en trouweloos gehouden en zoo jammerlijk verstoord en verscheurd als het trouwverbond. De *Kerk* daarentegen

¹⁾ Horat. Od. III. 6: *Fecunda culpa saecula nuptias
Primum inquinavere et genus et domos;
Hoc fonte derivata clades
In patriam populumque fluxit.*

Vruchtbaar in zonden hebben de tijden eerst den echt vervuild en het geslacht en de huisgezinnen; uit deze bron afgeleid is onheil in vaderland en volk gevloeid.

Ongeteugelde vrijzinnigheid (doordravend liberalisme) heeft wederom *Communisme* en *Socialisme* gebaard, en leidt tot gemeenschap ook der vrouwen: »vrije liefde,” met opheffing van den echt. *Wuttke*, Christl. Sittenlehre II. S. 88. Uitspattend kwam de veelwijverij, doch niet ongestraft, zich vertoonen in Amerika bij de *Mormonen*, op mohammedaansche wijze, zelfs op grond van voorgewende openbaring. *Dezelde*, I. S. 505. II. S. 570.

eerbiedigt Gods ordinantie en terwijl zij naar de Schrift gelooft dat *God de Heere voor Adam zijne huisvrouw geschapen, zelfs toegebracht en hem gegeven heeft*, belijdt zij dat God *nog hedendaags eenen iegelijk zijne huisvrouw gelijk als met zijne hand toebrengt* (Formul. om den huwel. staat voor de Gemeente van Christus te bevestigen).

Want staan de geringste handelingen aller menschen onder Gods regeering¹⁾; en ware dat niet, hoe zou de Schepper zijn doel bereiken? zouden het dan niet de huwelijken, deze gewichtigste en gevolgenrijkste aller verbintenissen? Ongetwijfeld, beide de kwade en de goede, tot oordeel of zegen.

In dezen zin is het zeggen waar „dat de huwelijken in den Hemel gesloten worden²⁾.” Dezelfde God die aan

¹⁾ Zie *Zevende Hoofdstuk* § 6. bl. 804.

²⁾ *Bilderdijk*, Van de Algemeene en Bijzondere Voorzienigheid. In zijne Nieuwe Mengelingen. 2de dr. 1. Deel bl. 249 v.v. Hij verhaalt, »dat in Londen op een maaltijd bij jonggehuwden door iemand werd geopperd, dat het in Holland een spreekwoord was: de huwelijken wierden in den Hemel gesloten. De gasten plooiden het gezicht tot lachen en men vroeg Bilderdijk als Hollander, of hij dit ook geloofde. Zoo afkeerig hij was van de Leerstukken des Christendoms noodeloos in gezelschappen uit te kramen, zoo had hij altijd gegruwd van zijne erkenenis er van te verbloemen. Hij achtte het eene niet onschuldige onvoorzichtigheid, wanneer men ze aan den smaad der bespottung van lichtzinnigen blootstelde, maar het was hem eene verloocheuing van het Kruis van Jezus, wanneer men ze zich toonde te schamen. Hij antwoordde dus eenvoudig en met ernst: *Ik geloof aan eene Bijzondere Voorzienigheid in alles*. Men zweeg ettelijke oogenblikken, en het gesprek veranderde. Maar een oud man van de andere zijde der tafel, dien hij naderhand verstonde een Kerkelijke te zijn, stond op, verhaalt hij, drukte mij

Abraham Sarah, aan Izaäk Rebekka gaf, heeft ook aan Job zijne trotsche Dina (indien zij dus heette), aan Elkana de verdrietige Peninna en aan de kloeke Abigail den dwazen Nabal toegevoerd: samenvoegingen, vergelijkbaar met den toestand van den gevangenen Paulus te Rome, toen hij met een keten aan eenen krijgsknecht was gebonden (Hand. 28 : 16, 20).

Maar deze waarheid, dat de huwelijken in den hemel worden gesloten, kan alleen daar tot levendige bewustheid komen en hare hoogst bemoedigende kracht uitoefenen, waar het trouwen *in den Heere* geschiedt (1 Kor. 7 : 39), waar het is als Paulus in een ander opzicht van die in Macedonië zegt 2 Kor. 8 : 5 : *Zij gaven zich zelven eerst aan den Heere en [daarna] aan elkander, door den wille Gods.* Daar kan men zeggen, wat in Bethuëls huis bij Eliëzers aanzoek om Rebekka voor Izaäk eenstemmig werd betuigd Gen. 24 : 50 : *Van den Heere is deze zaak voortgekomen.*

Hetgeen dan God samengevoegd heeft, scheidt de mensch niet, zegt onze Heere Jezus Christus Matth. 19 : 6. God scheidt eenmaal wat Hij heeft saamgevoegd, Hij scheidt door den dood. Maar de mensch scheidt niet. 't Is eene verbintenis voor het leven, voor eene „tijdelijke eeuwigheid,” eene ondervindingsrijke oefen- en voorbereidings-school voor het hemelleven.

Eene eenige reden is er, naar de uitspraak des Heeren (Matth. 5 : 32), waarom de echtscheiding is toegelaten,

de hand, waarop hij een beweeglijken traan vallen liet en zei mij half fluisterende: *Gij hebt gelijk, Mijnheer, en ik dank u: want eene algemeene Voorzienigheid is zoo goed als geen.*”

namelijk uit oorzaak van hoerij. Maar tegen deze eenige oorzaak van scheiding is dan ook het zevende gebod vooral gericht: *Gij zult niet echtbreken*. In de herhaling der Wet is door de Onzen vertaald: *Gij zult geen overspel doen*; doch in den grondtekst staat daar hetzelfde woord ¹⁾ Exod. 20 : 14.

Wil de Wet de eenige oorzaak van scheiding weren, zoo is zij daarmede tegen alle scheiding gekeerd. Men heeft dus een goeden grond, dat de Kerk de echtscheiding niet verricht in den name Gods en met zegenspraak, gelijk het haar toekomt den echt aldus te bevestigen, den band vast te maken, te *trouwen* ²⁾, maar dat, wegens de aardsche belangen, de wereldlijke Overheid dit doet.

Gij zult niet echtbreken. Daarmede is alles verboden wat rechtstreeks of middelbaar tegen de door God gestelde orde des huwelijks strijdt, wat op zich zelf den echtband losmaakt en breekt en al wat daartoe voorbereidt en er toe leidt. *Heidelb. Catech.* Vr. 108. 109. Bovenaan overspel en trouwelooze verlating; veelwijverij ³⁾; bloedschan-

לֹא תִנָּאֵת ¹⁾

²⁾ Verhel. *Program*, door Dr. A. Kayper § 316. *Wuttke*, Handb. der Christl. Sittenlehre. 3te Aufl. II. S. 571. 583 f. Geschiedkundig: *Gösehen*, in Herzogs Real-Encykl. III. S. 686 f. u. d. W. *Ehe. S. van Velzen*, De Huwelijks-bevestiging. Kampen 1886 (Afdruk uit de Vrije Kerk) p. 30.

³⁾ Begonnen van Lamech, den Kafniet, die twee vrouwen nam, Gen. 4 : 19 »regelrecht tegen Gods ordinantie" (*Kantteek*). — Niemand heeft in het Oude Testament zooveel van den echtstaat geschreven als Salomo en niemand heeft dien zoo onbehoorlijk gehouden als hij. — De (Westersche) Joden hebben de polygamie eerst in het jaar 1070 n. C. op eene vergadering van hon-

de ¹⁾, waar de band des bloeds door den daartoe komenden echtband overmocht en dus geschonden wordt. Voorts alle ontucht en vleeschelijke onreinheid in het gemeen, in daden, houding, woorden uitwendig, en in gedachten en lusten inwendig. De heilige Jezus heeft betuigd Matth. 5 : 28 : *IK zeg u, dat zoo wie eene vrouw [aan]ziet om dezelve te begeeren* (zooals Eva Gen. 3 : 6 den verboden boom aanzag), *die heeft alreede overspel in zijn hart met haar gedaan.* De zonde zit dieper dan de Farizeën meenden, zij komt van binnen (Matth. 15 : 19). Zij ligt als tondel in het hart, en wordt door een invallende

derd Rabbijnen te Worms afgeschaft. *Bijbelsch Woordenboek* I. p. 623. o. h. w. *Huwelijk.* — Wuttke, Chr. Sittenlehre I. S. 441 : *Vielweiberei ist nur eine rechtlich geordnete Buhlerei, macht wirkliche persönliche Liebeshingebung, also die Ehe, unmöglich.*

De oude *Homerus* veronderstelt en eert nog bij zijne helden de monogamie. De eenige echtvrouw alleen kon tot haren man zeggen wat *Andromache* in den gloed harer liefde tot *Hector* sprak *Il.* VI. 429. 430:

Ἕκτορ, ἀτὰρ σὺ μοί ἐστι πατὴρ καὶ πότνια μήτηρ,
ἡδὲ κατὶ γυνήος, σὺ δὲ μοι θαλερὸς παρρηϊότης.

Hector, (vader en moeder en broeders zijn mij ontnomen) maar gij zijt mij vader en vereerde moeder en broeder, maar gij mij een bloeiende gade. *Von Nägelsbach*, *Homer*. Theol. 2te Aufl. S. 259. *Dezelfde* zegt S. 249 : *Der ächte Homer ist einer der unschuldigsten Dichter aller Zeiten.*

¹⁾ Uit *Levit.* 18 blijkt, dat veel wat vroeger door de noodzakelijkheid was vereischt of door God toegelaten, onder de Wet tot zonde werd gemaakt.

Levit. 18 : 18 : ziet op de polygamie. *Gij zult geene vrouw tot hare zuster nemen — in haar leven, dus gelijktijdig, simultaan.* Bepierking der polygamie: geen huwelijk met twee zusters tegelijk, zooals van *Jakob* met *Lea* en *Rachel*. Van de jaloerschheid, het verdriet en krakeel, tusschen meer vrouwen gewoon, zouden

vonk lichtelijk ontstoken. Dies is het eene wettige gevolgtrekking uit het gebod, dat gemeden en gevloden moet worden niet alleen alle onkuische daad zelve maar ook *wat den mensch daartoe trekken kan* (*Heidelb. Cat.*) als verleidend gezelschap, brasserij en dronkenschap, slechte boeken en dergelijke; en evenzoo, dat door ongehuwden en gehuwden *gedaan* moet worden het tegendeel van het verbodene, zooals geheel naar de Schrift treffend wordt geleerd en vermaand in het schoone *Formulier* onzer Kerk,

althans zusters verschoond worden. *Calvin. Commentar. i. l. (Corpus Reform. Vol. LII. p. 664. sqq.).*

Uit Levit. 18 : 16: Gij zult niet tot vrouw nemen *de huisvrouw* (weduwe) *uws* (overleden) *broeders*, heeft men willen besluiten: dus mag ook eene jongedochter niet gehuwd worden aan den man (weduwnaar) van hare (overleden) zuster. Zoo ook *Calvin. 1. c.*

Hiertegen brengt men in Deut. 25 : 5: Wanneer van twee samenwonende broeders de eene gehuwd is en kinderloos sterft, dan zal de overlevende, ongehuwde broeder de weduwe zijns verstorven broeders huwen. Deze exceptie van Lev. 18 : 16 zou men dan ook, zegt men, op de zuster eener overleden vrouw moeten toepassen, zoodat, was er van eene kinderloos overleden huisvrouw eene (ongehuwde) zuster, deze aan den weduwnaar *moest* gehuwd worden. Dit bezwaar ontwijkt *Calvin* door te zeggen: Levit. 18:16 is door *broeder* te verstaan een *lijfelijke* broeder (*frater germanus*), maar Deut. 25 : 5 in ruimer zin, naar Hebreuwsche spreekwijs, *bloedverwant*, en wel alleen zoodanig een bloedverwant voor wien anderszins zulk een huwelijk door de Wet niet was verboden: want, om den naam des dooden te bewaren, kon God toch geen bloedschendige huwelijken toelaten die Hij elders had verboden. Weshalve deze twee voorschriften (Levit. 18 : 16 en Deut. 25 : 5) wél met elkander overeenkomen: dat de lijfelijke broeder niet mag huwen de weduwe zijns broeders, en nochtans naastbestaanden door het recht van bloedverwantschap verplicht worden om voor overledenen zaad

Om den Huwelijken) staat (niet civiel, burgerlijk, voor de wereld, maar, gelijk het Opschrift zegt) voor de Gemeente van Christus te bevestigen.*

*) *Vader Cats, Bruid: Huwelijk schijnt den naam te hebben van uw-gelijk.*

Op de bescherming van 's naasten *leven* in het zesde gebod, en van den *echt*, waaruit het leven zal worden ontvangen, in het zevende, volgt geleidelijk in het ACHTSTE de handhaving van ieders eigendom, van zijne aardsche goederen, als zijnde noodig tot zijns levens onderhouding

to verwekken, waar namelijk anders naar de Wet dit huwelijk vrij staat. Zoo trouwde Boaz Ruth, die met zijnen bloedverwant was gehuwd geweest. Aldus *Calvinus* a. W. p. 664 en p. 712. Hij verstaat dan ook onder de *broeders* Matth. 22 : 24 v.v. *bloedverwanten*, cognati gradu sanguinis proximi. Commentar. in Matth. l. c.

Anders *Luther*, Sämmtl. Werke. Erlangen 1829. XXster Bd. S. 63. u. S 88. *Verboten zu ehelichen sind: — — 6, Weibs Schwester, so das Weib lebt. Daraus folget, dasz ich meines Weibes oder meiner Braut Schwester, nach ihrem Tode, ehelichen mag, dazu auch des Bruders Weib, nach seinem Tode, im Gesetz befohlen war zu nehmen, Matth. 22 : 24.*

Desgelijks *J. D. Michaëlis*, Mozaïsch Recht. Vertaald. Haarlem 1773. IIde Deel. § 116. bl. 288—290, die ten sterkste ontken, dat het huwelijk eens mans met de zuster zijner overleden vrouw door Mozes zou zijn verboden. En zoo de meeste nieuwere, doch niet zonder tegenspraak. In Engeland sedert 1849 dikmaals ook in het Parlement behandeld. Adhuc sub judice lis est. *Ch. Hodge*, Systematic Theol. III. pag. 417. 420, oordeelt dat onder de *verbodene* huwelijken mede begrepen is het huwelijk eens weduwnaars met eene zuster van zijne gestorvene vrouw. „Immers zij is zijne zuster geworden, en hare zusterlijke betrekking tot hem blijft dezelfde als voor haar zus-

en welvaren. God, de souvereine Heer en Oppereigenaar van alles, stelt ook hierin vaste palen, Hij wil dat elkeen des anderen bezitting eerbiedige, en verklaart, dat Hij alle aantasting en schending van 's naasten eigendom voor diefstal houdt: *Gij zult niet stelen!* Gelijk ieder blad twee zijden heeft, zoo ligt ook hier wederom achter het verbod het stellig gebod van het tegendeel.

't Is dienstig hierbij den grond wat dieper te delven.

Er bestaat eene lichamelijke gelijkheid aller menschen: allen komen naakt in de wereld, en gaan er naakt weer uit. Er is ook eene geestelijke gelijkheid onder allen: allen zijn zondaars en derven de heerlijkheid Gods en hebben alle rechten verbeurd.

Want aan Adam, aan den mensch, doch altijd slechts als leenman, gaf God de aarde en hare volheid te bezitten ¹⁾, en ware de zonderval niet gebeurd, al het aardsche ware gemeenschappelijk goed gebleven. Geen eigenbaat of gierigheid, ja geen uitsluitend eigendom ware er opgekomen, want allen hadden dan immers een Goddelijk recht tot alles gehad.

Maar Adam, de mensch, heeft toen hij zijn eigen heer en als God wilde zijn, het recht van heerschappij over het aardsche verloren. De mensch is een afgezette koning. Geen graankorrel kunnen wij nu naar Goddelijk recht als ons eigendom beschouwen, of wij moeten weten dat wij

ters dood." — Aangaande de *gronden* van de strengheid der Wet in het verbod van het huwelijk tusschen magen is belangrijk de verhandeling van H. Ewald, *Die Altherthümer des Volkes Israëls*. Gött. 1848. S. 221 ff. Hij telt 14 verboden graden. Betrekkelijk het twistpunt acht hij alleen verboden *die Heirat mit der Schwester der noch LEBENDEN Frau*.

¹⁾ *Achtste Hoofdstuk*, § 6. bl. 863.

Gravemeijer, Geref. Gel. leer. III.

met Abraham (Rom. 4 : 13, 14) *erfgenamen der wereld* zullen zijn. Om echter erfgenamen te wezen, moeten wij kinderen Gods zijn en God tot onzen Vader hebben, alzoo leden zijn in het lichaam zijns Zoons. Allen die door Gods genade Christus worden ingelijfd, *welken God gesteld heeft tot een erfgenaam van alles* (Hebr. 1 : 2), worden daarmede weder in de heersrechten ingezet, en zullen ook eenmaal de aarde erfelijk bezitten, waarom Paulus zegt (1 Kor. 3 : 21) *alles is uw*.

Doch hoewel *voor God* alleen de begunadigden in den Zoon zijner liefde een hergeven recht hebben tot de goederen der aarde, zoo is er echter *voor en tegenover de menschen onderling* een recht van eigendom door Gods ordinantie gevestigd, waarin bij den tegenwóordigen gemengden staat allen deelen. Wat iemand door gifte, door erfenis, door arbeid, door koop en verdrag of anderszins langs eerlijken weg heeft verkregen, daarop heeft hij een bijzonder recht. Dit is Gods wil, God heeft dif Recht gesteld. God blijft wel de Eigenaar van alles, maar Gods Voorzienigheid wees hem het aan en schikte het hem toe, en tegenover andere menschen kan zoodanig bezitter zeggen: „Het is mijn.” Anderen hebben derhalve geen vrijheid om het aan te tasten of er over te beschikken.

En het is noodzakelijk voor de rust der maatschappij, dat elk zijn eigen goed hebbe en dat hem zulks worde gehandhaafd. Anders heerschte er vanwege de algemeene verdorvenheid de grootste wanorde overal; en wierd het ook eens ondernomen eene gelijkheid van bezit in te voeren, binnen weinig tijds zou weer de ongelijkheid daar zijn. De Engelen in den hemel hebben denkelijk geen eigen, en onder hen zal er wel geen zeggen: Dit is mijn, dat

is uw. Maar bij de menschen op aarde is dit zoo noodzakelijk, dat, te recht heeft men dit aangemerkt, zelfs jonge kinderen elkander niet verdragen, wanneer hun iets gemeenschappelijk zal behooren.

Gemeenschap van goederen ¹⁾ is een droom- en drogbeeld; vruchteloos aangeprezen of zelfs beproefd in oude tijden door *Pythagorische* en *Platonische* ²⁾ wijsgeeren en door de Joodsche sekte der *Esseners* ³⁾; daarna ook door sommige partijen binnen de Christelijke Kerk, inzonderheid door het monnikendom in de middeleeuwen, door de Wederdoopers en Libertijnen in de hervormingseeuw, en hedendaags niet alleen voorgestaan en gewild door sommige luie buiken, maar ook geleerd, stelselmatig verkondigd en met felheid geëischt door alom verspreide revolutiemannen, woelige Communisten en Socialisten.

Men beroept zich zelfs op de Schrift, als Matth. 19:21: Zoo gij wilt volmaakt zijn, ga henen, *verkoop wat gij hebt en geef het den armen*. Maar dit was iets bijzonders voor

¹⁾ *Hundeshagen*, Communismus und Socialismus, in *Herzogs Real-Enc.* III. S. 21 ff.

²⁾ Intusschen het bij de volgelingen van *Pythagoras* († 504 v. C.) gangbare spreekwoord τὰ τῶν φίλων κοινά, Omnia amicorum communia, *Onder vrienden is alles gemeen* sloot nog niet het recht van eigendom uit.

Plato († 348 v. C.) stelt in zijne theorie Van den Staat geene gemeenschap van goederen onder allen, maar alleen de twee heerschende klassen: de archonten en de krijgslieden onderwerpt bij volstrekt aan communistischen dwang. Doch zijn Staat is hem niet het doel zelf (eene philosophische theocratie), maar het middel tot het doel, „het louterende strafgericht der veroorde philosophie” (*Niedner*).

³⁾ *Hundeshagen* a. W. S. 25 *Bijbelsch Woordenboek* III. p. 316, onder het artikel *Sekte*.

den rijken jongeling en zou dienen tot zijne zelfontdekking: hij moest arm van geest worden. Door den uitwendigen eisch nam de Heere Jezus het eigendomsrecht niet weg, zoomin als Luc. 12 : 14 ; integendeel hij staaft het: want Hij kende dezen jongen overste het recht toe over zijn goed, om het te verkoopen, en dan over den koopschat, om dien met overleg uit te deelen, of om het niet te doen.

Voornamelijk echter meende men grond en voorbeeld van gemeenschap der goederen te vinden in de eerste gemeente te Jeruzalem, Hand. 2 : 44 : *En allen die geloofden, waren bijeen en hadden alle dingen gemeen.* 4 : 32 : *En niemand zeide dat iets van hetgeen hij had zijn eigen was, maar alle dingen waren hun gemeen.*

Maar dit was geen afschaffen van alle eigendom, geene gemeenschap van bezit, maar van gebruik; niet geboden, maar geheel vrijwillig; alleen in Jeruzalem, maar naderhand in geene Christengemeente ingevoerd. Die goederen hadden, verkochten hunne vastigheden en uit de opbrengst werd onder toezicht der Apostelen eene algemeene kas opgericht tot ondersteuning der armen; noodzakelijk, omdat de gemeente meest uit geringeren bestond, en velen om des geloofs wille hunne broodwinning verloren; te williger gedaan, bij de gedachte aan den voorspelden, nakenden ondergang der stad. Dat het geene vernietiging was van het eigendomsrecht, blijkt klaarlijk uit hetgeen Petrus zelf tot Ananias sprak van diens verkocht land, Hand. 5 : 4 : *Zoo het gebleven ware, bleef het niet uw? en verkocht zijnde was het niet in uwe macht?* De Apostelen hebben vervolgens nergens op afstand van alle goederen aangedrongen, maar tot milddadigheid vermaand, naardat

een ieder welvaren had verkregen, hetwelk eenen eigendom veronderstelt.

Communisme en ook Socialisme in hunne ruwe vormen zijn eene gewelddadige versterking van natuurlijke rechten, en daarom iets onnatuurlijks. Immers de onderscheiding, de erkenning, het gevoel en de eerbiediging van „het mijn en het dijn” aangaande goederen en betrekkingen ligt in de natuur der menschen. Elk mensch heeft eene natuurlijke, bijzondere betrekking tot het zijne, en een ingeplant rechtsgevoel, dat tegen iedere schending daarvan onwillekeurig opkomt.

God zelf is het die door zijne voorzienige beschikking de aardse goederen ongelijk uitdeelt, vrijmachtig, wijs en goed. Hij doet rijken en armen nevens elkander wonen, om de menschen samen te houden en aan elkander te verbinden, overmits nu de een den andere wel moet helpen en dienen; en zijn geroepen volk stelt Hij daardoor in den weg om in hebben en missen, in genieten en derven zich zelf te verloochenen, liefde en gerechtigheid te oefenen en in geven en ontvangen Christus te verheerlijken.

Hoe onze Kerk volgens de nadere verklaringen ¹⁾ der Schrift dit gebod verstaat, en wat God daarin al verbiedt en in tegendeel gebiedt, is saamgevat in den *Heidelb. Cat.* Vr. 110. 111.

Ook het NEGENDE GEBOD in wijd van strekking, ruim van

¹⁾ Het was eene uitnemende gedachte van *Calvijn*, in zijnen Commentar. bij ieder der Tien geboden de verdere bepalingen en bijvoegselen harmonisch saam te stellen. Zoo bij het achtste gebod, *Corpus Reformator.* Vol. LII. p. 670—712.

omvang en inhoud. *Gij zult geen valsche getuigenis spreken tegen uwen naaste.*

Het ziet wel eerst en eigenlijk op valsche getuigenis voor gerichte ¹⁾, hetzij dat men zelf iemand zonder grond gaat aanklagen of dat men valsche beschuldigingen van anderen, en wel met eede, bevestigt, waardoor men zich tegelijk tegen het derde gebod bezondigt. Maar God verbiedende ééne hoofdzonde, verbiedt daarmede alle daaronder begrepene of daaraan verwante zonden. Terwijl Hij den top van den giftboom aanpakt, heeft Hij het op geheel den boom gemunt, om dien met tak en wortel uit te roeien. Op den wortel vooral: dat is valsheid, onoprechtheid, leugenachtigheid. Daarentegen wil Hij waarheid en oprechtheid in zijn rijk planten. Hij gebiedt: Gij zult het liegen laten (Efez. 4 : 25), Gij zult onder elkander niet meer veinzen, maar waarheid spreken en ongeveinsd handelen.

Gelijk het dooden, echtbreken, stelen veel bevat, zoo ook dit negende gebod. Men bekrimpt en beperkt deszelfs zin en strekking veel te nauw, wanneer men het aldus opvat, als wierd daarmede alleen bedoeld de eerbiediging en handhaving van 's naasten goeden naam. Veelmeer, *iedere* beschadiging des naasten door leugen, veinzing en onoprechtheid verbiedt God hier, zij het kwetsing en bekladding van naam en eere, of krenking en berokkening van nadeel in eenig recht en bezit, en in 't gemeen alle

¹⁾ Dit wordt aangeduid door het Hebr. woord עֲנָה, hetwelk eigenlijk beteekent *antwoorden*. Het is het antwoorden van den getuige aan den vragenden rechter. *Seb. Schmid* vertaalt: *Non respondebis contra proximum tuum (ita ut sis) testis falsus.*

opzettelijke misleiding van een ander door woord, houding en daad. Het is Gods geopenbaarde en verklaarde wil, dat ieder mensch wederom oprecht, getrouw, waarachtig worde jegens zijne medemenschen, in zijn spreken en in geheel zijn gedrag¹⁾. In dezen ruimen zin is dit negende gebod ook uitgelegd in den *Heidelb. Catech.* Vr. 112, waar eerst ten slotte het voorstaan en bevorderen van 's naasten *eere en goed geruchte* wordt genoemd.

De waarheid gaat vóór den vrede. *Hebt dan de waarheid en den vrede lief*, zegt de Heere der heirscharen Zach. 8 : 19. En *de wijsheid die van boven is, die is ten eerste zuiver, daarna vreedzaam*, Jac. 3 : 17.

God is waarheid, Deut. 32 : 4. God is waarachtig. Hij is de waarheid zelve. Hij kan niet liegen, niet misleiden en bedriegen noch misleid en bedrogen worden. Deze waarheid is de grondslag van al ons geloof in God en aan al zijne woorden, beloften en bedreigingen. Het is eene wezenlijke eigenschap Gods, waaraan wij in onzen deele gelijkvormig moeten worden: door de waarachtigheid. Hij heeft *lust tot waarheid in het binnenste*, Ps. 51 : 8. De waarheid is in zich zelve schoon en liefwaardig; zij is een voorname trek van het beeld Gods, naar hetwelk de mensch is geschapen en in Christus wordt vernieuwd, Efez. 4 : 22—25. Zij kenmerkt den burger van Sion, Ps. 15 : 1—4.

Liegen en bedriegen, kwaadspreken en lasteren zijn eigene werken des duivels. Want de duivel is een leuge-

¹⁾ Calvin. Instit. II. 8. 47 : *Finis ejus (praecepti): Quoniam mendacium Deus (qui veritas est) execratur, veritatem sine fūco esse inter nos colendam.* Evenzoo Ch. Hodge, Syst. Theol. III. p. 437.

naar en 's leugenaars vader (Joh. 8 : 44). Door leugen, valsche beloften en voorspiegelingen heeft hij Eva om den tuin geleid. Wie liegt en bedriegt, doet duivelswerk, maar laadt ook den zwaren toorn Gods op zich. Die leugenaars blijven, hun deel zal zijn in den poel die daar brandt van vuur en sulfer, Openb. 21 : 8.

De God der waarheid haat en verbiedt het liegen. Men liegt, wanneer men tegen beter weten onwaarheid zegt, of de waarheid verbloemt, bemantelt, verminkt en bekort of er iets bij doet, door ellipse of pleonasme. Alle leugens zijn zonden en strafbaar voor God. Hoewel niet in gelijke mate. Het zwaarst die welke gedaan worden met vijandig opzet om den naaste te schaden. Maar zonde is het ook, te liegen om best wil, om den naaste te baten en om toorn en ergernis te vernijden. Dat is de ware liefde niet : de liefde verblijdt zich niet in de ongerechtigheid, maar zij verblijdt zich in de waarheid, 1 Kor. 13 : 6.

Velen hebben de noodleugen ¹⁾ voor geen kwaad geacht, zich beroepende op Abraham, Sarah, Rebekka, Jakob, David en andere heiligen. Maar de Bijbelheiligen waren geen Engelen en niet zondeloos, en Gods Woord, hetwelk de waarheid is (Joh. 17 : 17), vermeldt hunne fouten, maar ontschuldigt ze niet, en stelt ze niet tot navolging, maar tot waarschuwing en tot leering. Hun liegen uit verlegenheid toont ons dat zij menschen waren en dat het

¹⁾ Van de *dienstleugen* (leugen, dienstig om een goed doel te bereiken) en de *noodleugen* (om zich of anderen uit eene verlegenheid of uit een gevaar te redden), handelt *De Moor*, Commentar. in Marck. P. II. p. 950 sqq. *Palmer* in Herzogs Real. Enc. XVII. S. 468 ff. u. d. W. *Wahrhaftigkeit*. *Wuttke*, Chr. Sittenlehre II. S. 325. S. 567 f. *Nitzsch*, System. § 172.

hun soms bij hunne wijsheid aan liefde en vertrouwen haperde, of dat het hunner liefde aan wijsheid ontbrak. Een noodleugen, indien er anders waarlijk nood was, is eene noodzonde, is dus zonde, evenals het stelen van brood uit nood zonde is (Spreuk. 30 : 9); er is vergeving voor noodig.

In dit gebod verbiedt dan God in het algemeen en buiten eenige uitzondering iedere krenking en afwijking van de waarheid, en gebiedt ons volle, ongeveinsde, ondubbelzinnige waarachtigheid in geheel onze verhouding, in al onze handelingen en in elke betrekking tot onzen naaste. Deze waarachtigheid, en eerbiediging en het betrachten der waarheid, is de onmisbare grondvest der menschelijke maatschappij: zonder haar geen veiligheid van eer en goeden naam, van goederen, van leven, geen rechtvaardigheid in het gericht, geene zekerheid en betrouwbaarheid van verbonden en beloften, geen mogelijkheid van koophandel en in het gemeen van menschelijke samenleving en onderling verkeer¹⁾. En over het geheel, alle huichelarij voor God en menschen wordt door dit gebod veroordeeld en oprechtheid en eerlijkheid geboden: wij moeten waarlijk wezen hetgene wij willen schijnen. God wil gediend worden in geest en waarheid.

In het TIENDE GEBOD verbiedt God het begeeren. Exod.

¹⁾ *P. Van Mastricht*, Godgel. IV. p. 661. Merkwaardig en uitnemend is het *Besluit* van het *Hof van Holland* 1731, bij *De Moor*, Commentar. in Marck. P. II. p. 948 sq., tegen een lasterlijk en gevaarlijk boek van *Fr. de Bruys*, op aanleiding van het geschrift over de Gedienslige lungen door den trouwen waarheidsvriend *Saurin*.

20 : 17 : *Gij zult niet begeeren uws naasten huis : gij zult niet begeeren uws naasten vrouw enz. Deut. 5 : 21 : En gij zult niet begeeren uws naasten vrouw : en zult u niet laten gelusten uws naasten huis enz. 1).*

In de eerste plaats ziet dit gebod bepaaldelijk op de *begeerte naar 's naasten goed*. Want de *naaste* met zijn goed wordt uitdrukkelijk genoemd. *Huis, vrouw, akker* (Deut. 5 : 21), *dienstknecht, dienstmaagd, os, ezel* zijn niet alleen bedoeld, maar worden slechts bij voorbeeld vermeld, als bijzondere voorwerpen en deelen van 's naasten bezitting, en het verbod van begeeren raakt alles wat ons niet toekomt en hem behoort, gelijk God zegt : *noch iets dat uws naasten is*.

Intusschen niet alle begeerte naar goederen van onzen naaste is hiermede verboden, niet de zoodanige, waarbij men 's naasten recht erkent en eerbiedigt, niet de begeerte om op rechtvaardige wijze, door koop of andere wettelijke middelen, zonder krenking van 's naasten recht en zonder zijn nadeel en met zijnen wil een gewenscht goed van hem te verkrijgen; maar alle onrechtvaardige, kwaadwillige begeerte, uit afgunst en hebzucht, die ook reeds in de vorige geboden, bijzonder in het zevende en achtste, ingewikkeld in de verbodene daden als haar wortel was begrepen, maar hier nu in het bijzondere met nadruk als zonde voor God wordt verboden ²⁾).

De heilige God, de vrijmachtige uitdeeler van alle goederen, verbiedt hier alle onvergenoegdheid, al het gretig

¹⁾ Over het onderscheid in beide teksten zie hiervoren § 8. bl. 25 v.

²⁾ *March*, Compend. XII. 33. Vergel. *Catech. Roman.* Pars III. Cap. X. Qu. 18.

haken naar hetgeen men niet heeft. Het vertoornt Hem, wanneer men in zijn hart den naaste eenig voorrecht of goed, dat deze heeft, niet gunt, hem er om benijdt en zichzelve in 's naasten plaats, huis, stand of bezitting wenscht. God wil, dat een ieder met zijn deel en lot tevreden zij, hetwelk alleen dan mogelijk is, wanneer de afgodische liefde tot de dingen dezer wereld uit het hart is uitgedreven en vervangen door de liefde Gods en Ps. 73 : 25 waarheid is geworden : *Wien heb ik [nevens U] in den hemel? Nevens U lust mij ook niets op de aarde.*

Doch het is niet alleen de zondige, baatzuchtige begeerte naar hetgeen een ander bezit of in 't gemeen naar tijdelijke, wereldsche dingen, wat God verbiedt, maar iedere begeerte, welke het ook zij, die niet overeenkomt met den geopenbaarden wil van God, die afwijkt van Gods Woord, dus alle van God afgaande lust, elke belustheid op het verbodene.

De diepe zin van dit gebod is uitgedrukt in den *Heidelb. Cat.* Vr. 113: *Dat ook de minste lust of gedachte tegen eenig gebod Gods in ons hart nimmermeer kome, maar dat wij ten allen tijde van ganscher harte aller zonden vijand zijn en lust tot alle gerechtigheid hebben.*

In de Schrift zelve wordt deze ruime beteekenis er aan gegeven. Paulus zegt Rom. 7 : 7: *Ik kende de zonde niet dan door de Wet: want ook had ik de begeerlijkheid niet geweten [zonde te zijn], indien de Wet niet zeide: Gij zult niet begeeren.* Wel te letten, de Apostel haalt het gebod aan zonder vermelding van de daarin genoemde zaken, hij noemt geheel geene bijzondere voorwerpen der begeerte die verboden zijn, maar het *begeeren* als zoodanig op zich zelf: *Gij zult niet begeeren.*

Het is openbaar, dat Paulus hier niet spreekt van *die* booze begeerte, met welke de wil instemt en die zich daardoor al tot een besluit en voornemen vormt, hetgeen reeds een eerste stap is tot de uitvoerende daad. Dat zulk eene begeerte zonde is voor God, wist Paulus, die aan de voeten van Gamaliël had gezeten, ook vóór zijne hoogere verlichting wel. Dat wisten en leerden zelfs de Heidenen. Maar nadat hij een gezicht gekregen had in de geestelijkheid der wet, erkende hij, wat de Farizeën, tot wie hij had behoord, niet verstonden en wat ook nog de Roomschen ¹⁾ van de wedergeborenen niet willen weten, dat de begeerlijkheid op zich zelve, ieder tegen eenig gebod Gods strijdige gedachte en lust ook reeds in het eerste opwellen, ook zonder dat men er zijne goedkeuring aan geeft of er in bewilligt ²⁾, zonde is en ons in de oogen van God, die op het harte ziet strafbaar maakt.

Dienvolgens is dan dit gebod niet zoo op te vatten, als wierde hier geen andere booze lust verboden dan die zich uitstrekt naar hetgeen des naasten is. Het gebod verbiedt *alle* zondige begeerte en gedachte, zij moge uit ongelooft, onvergenoegdheid, hebzucht, of uit wellust, of uit hoogmoed, of uit haat, nijd en wraakzucht voortvloeien, en meteen veroordeelt het deze onreine beginselen zelve, waaruit de kwade begeerten ontstaan. Al is men niet willens ze in te volgen en door ongeoorloofde middelen

¹⁾ Zie *Zestiende Hoofdstuk* § 7. bl. 29. Intusschen leert de Roomsche Kerk wel uitdrukkelijk, dat de Wet Gods, in onderscheiding van menschelijke wetten, reinheid van harte eischt. *Cat. Roman.* Hars III. Cap. X. Qu. 5.

²⁾ *Calvin.* Commentar. in Rom. 7:7. Deus hoc praecepto ad concupiscentiam usque penetrat, quae voluntate occultior est.

en wegen uit te voeren, toch zijn ze zondig in Gods oogen: men moest en mocht zulke begeerlijkheid niet hebben, hetzij begeerlijkheid der oogen of begeerlijkheid des vleesch of grootschheid des levens (1 Joh. 2 : 16). Elke onvergenoegde, gierige en hebzuchtige; wellustige; hoogmoedige, eigenlievende, nijdige, toornige en wraakgierige gedachte is verdoemelijk, God verbiedt die alle.

Het gebod is eene lamp en de Wet is een licht (Spreuk. 6 : 23). Hier treedt het Woord der Wet op als een oordeeler der gedachten en der overleggingen des harten (Hebr. 4 : 12). Hier raakt het de eerste aanritselingen en vonken van het kwaad, de diep verholene, in onzen boezem schuilende vuile bron, de verborgen zaden en alsemwortelen in den onzuiveren grond onzer natuur, geheel het booze gedichtsel der gedachten onzes harten (Gen. 6 : 5).

God verlangt een hart, zuiver als goud, rein als het licht, van heilige liefde alleen doordrongen, van geen anderen lust ontstoken dan van den lust tot alle gerechtigheid, bloot door Goddelijke driften bewogen, door hemelsche begeerten ontvonkt.

Dat werpt nu wel alle denkbeeld van eene eigene gerechtigheid omver, doch voor allen die uit den Geest Gods zijn wedergeboren is het ook een machtige aandrang om de kwade begeerlijkheden te dooden, waartoe de Apostelen gedurig vermanen en hetwelk zij tot kenmerk stellen van het ware Christendom. Gal. 5 : 24 : *Die van Christus zijn, hebben het vleesch gekruisigd met de bewegingen en begeerlijkheden.*

§ 11. Hoofdsom.

De hoofdsom van al de geboden is liefde. Liefde is de ziel van alle plichtsbetrachting, niet alleen naar het Nieuwe Testament, maar, hetgeen sommigen in openbare tegenspraak tegen de Schrift ontkennen, niet minder naar de leer des Ouden Testaments. Men dwaalt, wanneer men meent dat in het Oude Testament de vreeze, in het Nieuwe de liefde tot grondbeginsel der gehoorzaamheid werd gesteld, waardoor de zedenleer des Ouden Testaments in haar wezen eene geheel andere zou zijn dan die van het Nieuwe. Men heeft zich daarbij ten onrechte beroepen op Christus' uitspraak tot zijne discipelen Joh. 13 : 34 : *Een nieuw gebod geef ik u, dat gij elkander liefhebt ;* maar hetgeen Hij er bijvoegt : *Gelijk ik u liefgehad heb, dat ook gij elkander liefhebt*, geeft al aanstonds te verstaan, dat „het een *nieuw gebod* wordt genoemd niet ten aanzien van de substantie, maar ten opzichte van de omstandigheden. Dit was wat nieuws dat zij Jezus' voorbeeld en manier der liefde hadden en volgen moesten ¹⁾.” De zaligmakende en vernieuwende genade Gods, in Christus verschenen, maakt ook het oude gebod der liefde tot een nieuw gebod en maakt het levenskrachtig (1 Joh. 2 : 7—11).

Bij al wat Gods Wet ons voorschrijft van werken en woorden, is niet alleen de uiterlijke daad bedoeld, maar tevens en vooral de gezindheid : zij eischt liefde in het

¹⁾ *Fr. Rudderus*, Schriftuurl. Licht. IV. p. 538. *Dezelfde*, Apollos II. p. 835. De verschillende opvattingen van Joh. 13 : 34 vindt men kortelijk vermeld bij *Meyer*, Komment. z. d. St. en uitvoerig besproken bij *Stier*, Reden Jesu nach Johannes.

hart en verbiedt en veroordeelt alles wat tegen de liefde strijdt. In de Tien geboden zelve is de liefde genoemd. In het tweede gebod zegt de Heere: Ik doe barmhartigheid aan duizenden dergenen die mij *liefhebben* en mijne geboden onderhouden. *Liefhebben*, dat is het oude en nieuwe gebod, liefhebben eerst God en dan om Gods wille en in God den naaste, den broeder. Het Nieuwe Testament kon geen hooger eisch in dezen doen dan in het Oude reeds was uitgesproken.

Deut. 6 : 4: Hoor, Israël, de Heere onze God is een enig Heere. 5. *Zoo zult gij den Heere uwen God liefhebben: met uw gansche hart en met uw gansche ziel en met al uw vermogen.* De liefde tot God wordt in deze verheven uitspraak op Gods eenheid en eenigheid gegrond. Omdat Hij de eenige levende God is, de volheid en bron van alle leven en zaligheid, die zich als de Verbondsgod zijns volks met voorkomende liefde heeft geopenbaard, daarom zal nu ook zijn volk Hem onverdeeld liefhebben; en omdat Hij niet slechts „eene zeer overvloedige fontein aller goeden” is, maar alleen goed is, want *niemand is goed dan één, [namelijk] God* (Matth. 19 : 17), zoo moet Hij het eenige voorwerp onzer liefde zijn en wat wij anders liefhebben moet uit die liefde vloeien. Weshalve de Schrift ook niet zegt: heb God boven alles lief, maar heb Hem lief met al wat gij zijt: met uw gansche hart en met uwe gansche ziel en met al uw vermogen. Liefde is toeneiging, is gevoel van welbehagen in en welwillendheid jegens haar voorwerp, is drang naar vereeniging. De liefde geeft zich zelve: zoo wil de Heere geheele overgegevenheid zijns volks aan Hem, zonder achterhouding, zonder voorbehoud.

Geheel ten onrechte leert men gewoonlijk, dat de leden des Ouden Verbonds alleen door slaatsche vreeze¹⁾ tot onderhouding der geboden werden gedreven. Maar zoo was het slechts bij den grooten hoop, bij het vleeschelijke deel des volks. „Voor al de Psalmen zijn vol uitdrukkingen van de innigste, kinderlijkste liefde tot God, van het hartelijkste in de liefde wortelende vertrouwen, van de uit de liefde voortkomende overgegevenheid, van blijdschap in God en zijne werken, en zoolang de Kerke Gods op aarde duurt, zal zij aan dit vuur der liefde Gods zich verwarmen” (*Hengstenberg*).

Ook van de liefde des naasten spreekt het Oude Testament nadrukkelijk, krachtig, teeder, roerend. Zoo Levit. 19 : 18: *Gij zult niet wreken, noch [toorn] behouden tegen de kinderen uws volks; maar gij zult uwen naaste liefhebben als u zelven: Ik ben de Heere.* 34. *De vreemdeling die als vreemdeling bij u verkeert, zal onder u zijn als een inboorling van ulieden: gij zult hem liefhebben als uzelf; want gij zijt vreemdelingen geweest in Egypteland: Ik ben de Heere, uw God.*

Christus heeft hierop het zegel gedrukt. Hij zelf heeft de liefde voor den hoofdinhoud van geheel de Wet verklaard. Iets hoogers had ook Hij niet te eischen.

Matth. 22 : 37—40. Een wetgeleerde komt tot Jezus met de vraag, welk het voornaamste gebod in de Wet zij, op hetwelk hij zich dan wel bijzonder wil toelagen. Dit was eene twistvraag onder de Joodsche Schriftgeleerden, die zich aan de buitenzijde der Wet hielden en niet naar binnen zagen. De Rabbijnen telden in de Mozaïsche Wet

¹⁾ Te recht komt daartegen op o. a. ook *Hengstenberg*, Commentar über die Psalmen IV. 2. S. 295 f.

365 verboden, 248 geboden ¹⁾, samen 613 onderscheiden voorschriften.

Jezus antwoordt: *Gij zult liefhebben den Heere uwen God, met geheel uw hart en met geheel uwe ziel en met geheel uw verstand.* Dus God de *lust* en het verlangen voor ons *hart*, alzoo dat ons hart geen lust hebbe dan in Hem (Ps. 73:25), Hij het *leven* voor onze *ziel*, Hij het *licht* voor ons *verstand*, zoodat onze ziel haar leven in Hem hebbe, en ons verstand geen licht begeere noch volge buiten het licht van God en zijne waarheid, naar het woord van den psalmist: Bij U is de fontein des levens, in uw licht zien wij het licht, Ps. 36:10.

Dit is het eerste en het groote gebod. Om twee redenen. Vooreerst, omdat het in de Wet voorop staat, bovenaan in de eerste tafel, ten teeken, dat God altijd en in alles moet voorgaan, de naaste moet volgen en achteraan komen. Waar de wille Gods en de wil eens menschen, al was 't onze eigen wil, tegen elkander staan, gaat God voor: *Men moet Gode meer gehoorzaam zijn dan den menschen* (Hand. 5:29). Ten tweede, omdat in de liefde tot God al de geboden der eerste wettafel begrepen zijn.

En het tweede, aan dit gelijk, [is]: Gij zult uwen naaste liefhebben als u zelven, v. 39. Gelijk het eerste al de geboden der Eerste tafel behelst, zoo dit tweede al de geboden der Tweede tafel. Daarin zijn beide elkander gelijk. En beide eischen liefde. Doch met onderscheiding.

¹⁾ Met opzicht tot de 365 dagen des jaars en de (dus gerekende) 248 leden van het menschelijke lichaam. *Oehler*, Theologie des A. T. I. § 84. S. 279 f. Daarbij maakten zij een onderscheid tusschen groote en kleinere geboden en streken daarover, welke dit waren.

Het is; *Gij zult uwen naaste liefhebben*, niet afgodisch, niet als God, maar *als u zelven*, als uws gelijke, als uwen evenmensch. Den naaste liefhebben is hem wél willen en wél doen, Naar den gulden regel Matth. 7 : 12 : *Alle [dingen] dan, die gij wilt dat u de menschen zouden doen, doet gij hun ook alzoo : want dat is de Wet en de Profeten.*

Aan deze twee geboden hangt de gansche Wet en de Profeten, v. 40, Toespeling wellicht op de twee toppen, hangende aan het opperkleed, door den Heere verordend (Num. 15 : 38 v.v.), ter afbeelding en herinnering der geboden¹⁾. Gelijk van die twee toppen ieder wel uit vele draden bestond, maar met een hemelsblauw snoer was saamgebonden en aan dat koord hing : zoo zijn de vele geboden saamgebonden door de hemelsche Wet der liefde en hangen aan dien band. Gepast, daar de Heere Jezus hier met eenen van de Farizeën te doen had, die deze franjetoppen bijzonder groot droegen (Matth. 23 : 5).

Deze twee geboden zijn dan hierin gelijk, dat zij beide hoofdgeboden zijn en beide samenstemmen in den eisch: *Gij zult liefhebben*; waarin de eenheid der geheele Wet ligt en waardoor de liefde tot eenigen grondslag wordt gelegd van alle heiligheid en zedelijkheid; waaruit tevens dit volgt: Wie tegen één gebod zondigt, maakt zich schuldig aan alle (Jac. 2 : 10), aan de gansche Wet, omdat hij tegen de liefde zondigt.

Wie God liefheeft zoekt geen andere goden, dient Hem in Geest en waarheid, heiligt zijnen naam, onderhoudt den dag des Heeren. En de liefde doet den naaste geen kwaad maar goed, eert de ouders, krenkt het leven van

¹⁾ *Stier*, Reden des Herrn Jesu II. S. 473. zu Matth. 22 : 39, 40.

zijnen evenmensch niet, eerbiedigt den echtstaat, raakt 's naasten eigendom, naam en eere niet aan, is niet afgunstig en denkt geen kwaad. *Zoo is dan de liefde de vervulling der Wet*, Rom. 13:8—10. *Zij is de band der volmaaktheid*, Kol. 3:14.

Zij was Adams wet ¹⁾. Zij wordt in het hart des uitverkorenen wederom geboren uit het geloove door den Heiligen Geest. Daarom zegt Paulus 1 Tim. 1:5: *Het einde des gebods is liefde uit een rein hart en [uit] eene goede consciëntie en [uit] een ongeveinsd geloof*. — —

De *Heidelbergsche Catechismus* heeft de hoofdsom der Wet Gods in het Eerste deel, Van des menschen ellendigheid, geplaatst (Vr. 4), maar de ontwikkeling en verklaring der bijzondere geboden in het Derde deel, Van de dankbaarheid. Deze schikking wordt door sommigen zeer afgekeurd ²⁾. Geheel ten onrechte.

De opstellers van den Catechismus hebben recht gedaan ³⁾, dat zij de uitvoerige ontvouwing van Gods Wet voor het Derde deel, van het dankbaar leven des geloovigen, spaarden, ten bewijze, dat de Wet door het geloof niet wordt te niet gedaan, *dat zij verre! maar wij bevestigen de Wet*, zegt de Apostel Rom. 3:31; dat zij echter dáár, waar zij willen toonen, hoe wij uit de Wet Gods

¹⁾ Zie *Achtste Hoofdstuk* § 10.

²⁾ Zoo door *Da Costa*, Paulus II. p. 325 v. En vooral door Dr. *J. I. Doedes*, De *Heidelb. Catech.* 1881. p. 54. p. 60—65.

Het *Kort Begrip* noemt, in het Eerste deel de Tien geboden op, met hunne hoofdsom, verklaart ze echter niet in het bijzondere; maar het Derde deel bevestigt ze wel degelijk voor den geloovige, Vr. 64—69.

³⁾ Dit wordt toegestemd ook door Dr. *Ed. Böhl*, *Dogmatik.* 1887. S. 516.

onze ellendigheid leeren, niet de enkele geboden afzonderlijk voorstellen, maar ons bij de hoofdsom der Wet, de liefde, bepalen. Want bij de afzonderlijke beschouwing der enkele geboden denkt men nog lichtelijk in vele stukken te kunnen bestaan: daar heeft men van het verboden kwaad dit of dat toch niet bedreven, en van het geboden goede nog al merkkelijk wat gedaan. Maar wie den samenhang en de innerlijke eenheid van alle geboden erkent, doordat bij alle ten gronde ligt de eisch der liefde tot God en der daaruit voortvloeiende liefde tot den naaste, die weet dat hij met iedere overtreding van eenig gebod tegen alle misdoet, wijl hij de liefde verzaakt.

Te recht blijft dan de Catechismus in zijn overtuigend Deel niet bij bijzonderheden staan, maar graaft dieper in den grond. Hij wil niet slechts 's menschen verdorvenheid in zijne *daden*, maar de verdorvenheid zijner *natuur* bewijzen, waaruit de daden voortkomen, en daartoe diende juist allermeeft het grondgebod der liefde, waarvan de natuur het volslagen tegendeel is (Vr. 5).

Maar voor den *wedergeborene* is de uitlegging der Wet in hare bijzonderheden *behoefte*; wie *veranderd* is door de *vernieuwing zijns gemoeds* begeert te weten, hoe hij zich in alle omstandigheden en betrekkingen heeft te houden, en welke de *goede en welbehagelijke en volmaakte wille Gods* zij (Rom. 12 : 2).

§ 12. Christus en de Wet.

Heeft Christus de oude Wet veranderd, verbeterd en vermeerderd en haar, als tijdelijk en onvolkomen, door eene nieuwe volmaakte vervangen?

Tegen degenen, die met dergelijke, voor het leven invloedrijke en diepingrijpende stellingen optraden, hebben de rechtzinnige Protestanten zich met kracht verzet.

Zoo tegen de onstuimige Anabaptisten, de *Wederdoopers*, die in het denkbeeld van een onafhankelijk Godsrijk onder Koning Jezus een geheel nieuwen staat van zaken met geweld wilden invoeren en al meer verwilderden. En tegen de edeler *Doopsgezinden*, volgelingen van Menno Simons, die wel de woeste gewelddadigheid der *Wederdoopers* verfoeiden, maar toch het gronddenkbeeld van eene van de wereld afgezonderde heilige Kerk als apart Godsrijk onder Christus op aarde, vasthielden, en (ontijdig, anachronistisch, voorbarig) wilden verwezenlijken. Naar hen zou de Kerk eene vergadering zijn van enkel wedergeborenen. Vandaar bij hen de verwerping van den Kinderdoop, van het bekleeden van Overheidsambten, van den eed (als zijnde onder het Oude Testament toegelaten, maar door de nieuwe Wet, door Christus verboden), van het voeren van oorlog; daarbij de strenge kerkelijke ban en de gebodene „mijding” van omgang met gebannenen en onbekeerden; allen broeders, allen gelijk, felle weerzin tegen hierarchie, afkeuring zelfs van eenen bijzonderen leeraarstand ¹⁾.

Voorts tegen de *Socinianen*, die in het Jodendom en in het Christendom beide slechts eene door Goddelijke beloften ondersteunde wetgeving, in Christus een nieuwen Wetgever zagen, die de Wet van Mozes aanvulde, verbeterde, vergeestelijkte, volmaakte ²⁾. Waarin Arminianen en Rationalisten hen volgden.

¹⁾ *Scholten*, Leer der H. K. II. p. 272. v.v.

²⁾ *Catechesis Racov.* Qu. 199. ed. *Oeder* p. 404. In dezen

Vragen wij nu : in welke verhouding heeft dan Christus zich tot de Wet gesteld ? zoo moeten wij vasthouden : Hij is gekomen om zijn volk zalig te maken van hunne zonden, en niet om de Wet Gods te verbeteren : want *de Wet des Heeren is volmaakt*, Ps. 19 : 8, zijnde de zuivere uitdrukking van den wille Gods ; veelmin om alle Wet als zoodanig af te schaffen, naar de meening der Antinomianen.

Maar *ten eerste*, Hij heeft de Wet als onkreukbaar en blijvend *bevestigd*. Toen die jongeling Matth. 19 : 16 v.v. van Jezus wilde weten, wat goeds hij doen moest om het eeuwige leven te hebben, kreeg hij het antwoord : *Onderhoud de geboden*. En terwijl hij daarop vraagt : welke ? zegt de Heere Jezus hem woordelijk eenige van de Tien geboden voor, met de hoofdsom der Tweede tafel (v. 18, 19). Dus geen nieuw gebod, zooals de jongeling wel had bedoeld en verwacht, maar verwijzing naar de oude Wet. En eischte de Heere (v. 21) van hem het offer zijner aardsche goederen, zoo was dit een voorhouden aan hem van het eerste gebod, om hem te overtuigen dat de mammon nog zijn God was. Dus bevestigt Christus de Wet. En beslist en plechtig heeft Hij betuigd Matth. 5 : 18 : *Voorwaar zeg ik u : Totdat de hemel en de aarde*

Sociniaanschen Catechismus worden de Tien geboden uitvoerig behandeld en bij ieder gebod Christus' vermeende bijvoegselen aangegeven, Qu. 209—311. p. 422—484. Daarna Christus' eigene en bijzondere geboden. Drie zedelijke (naar Luc. 9 : 23) : *Verloochening van ons zelven, opnemen en dragen aan het kruis, navolging van Christus* Qu. 313 sqq. p. 385 sqq. — Eén ceremoniël : het *Avondmaal*, Qu. 333. p. 491. (De Doop slechts tijdelijk verordend, Qu. 345 p. 530 sqq.; de kinderdoop geheel niet geboden, Qu. 346. p. 575).

voorbijgaan, zal er niet één jota noch één tittel van de Wet voorbijgaan, totdat het alles zal zijn geschied: alles, namelijk wat de Wet vordert, hetwelk geschieden zal door volkomen volbrenging van den wille Gods (Matth. 6 : 10), wanneer naar zijne belofte nieuwe hemelen komen en eene nieuwe aarde, in dewelke gerechtigheid woont (2 Petr. 3 : 13). — Dies spreken dan ook de Apostelen van geen nieuwe Wet, maar zij bevestigen de oude (Rom. 13 : 9. 3 : 31).

Ten tweede, Christus heeft de Wet in haren geestelijken zin uitgelegd. Niet, dat Christus de Wet heeft vergeestelijkt, tot eene geestelijke Wet gemaakt, naar de leer der Socinianen. Neen, de Wet is geestelijk (Rom. 7 : 14) naar hare eigen natuur en bedoeling, en het is moedwillige miskennis van de waarheid, wanneer men beweert, dat de Wet alleen uitwendige gehoorzaamheid en eerst het Evangelie, als nieuwe Wet, de inwendige gezindheid der liefde tot God en den naaste zou eischen. Christus zelf leerde anders, Matth. 22 : 37, en reeds Mozes en de Profeten hadden steeds op het hart aangedrongen. Maar door de Joodsche Schriftgeleerden was de geestelijke zin der Wet bezwakt, overdekt met allerhande bijgevoegde inzettingen en onkenbaar gemaakt door hunne letterlijke verklaring der geboden als ziende slechts op uiterlijke werken, waarin zij bij hun eigengerechtig streven al meer verliepen. Zoo dachten zij bij het verbod van doodslag en overspel alleen aan de uitwendige daden. Tegenover deze uiterlijkheid getuigde de Heere Jezus en legde den diepen, wijden geestelijken zin der geboden aan eenige voorbeelden open (Matth. 5 : 21 v.v.) ter beschaming der Farizeën en aller zelfgerechten. Hij stelt zijn zeggen niet

tegen het zeggen van Mozes, niet tegen eenig Goddelijk gebod, maar tegen de van ouds overgeleverde verklaringen der Schriftgeleerden, der *Ouden*.

Ten derde, Christus heeft de Wet in zijn leven en sterven *vervuld*. Namelijk door zijne dadelijke en lijdende gehoorzaamheid, zooals naar de Schrift is voorgesteld in het *Twaalfde Hoofdstuk* § 37 en 38. Daartoe was Hij gekomen, naar zijne eigene uitspraak Matth. 5 : 17 : *Meent niet dat ik gekomen ben om de Wet of de Profeten te ontbinden : ik ben niet gekomen om [die] te ontbinden, maar te vervullen* ¹⁾.

Wat is dat *vervullen*, hetwelk de Heere tegen het *ontbinden* stelt? De oude Kerkvaders en de Reformatoren hebben het wél verstaan, maar door de Socinianen ²⁾ en hunne rationalistische navolgers is er eene uitlegging op de baan gebracht, die Christus verdienste kleiner maakt, waarnaar het *vervullen* zou zijn een aanvullen, verbeteren en dus alleen op *leeren* zou nederkomen.

Maar *vervullen*, gesteld tegen *ontbinden*, afbreken, verbreken, zegt hier niet alleen *leeren* en inscherpen, maar *volkomen doen, volbrengen* (vergel. Matth. 3 : 15. Rom.

¹⁾ οὐκ ἦλθεν καταλῦσαι, ἀλλὰ πληρῶσαι. Zie hierover *Elfde Hoofdstuk* § 13.

²⁾ Zie hiervoren bl. 85. Tholuck, Bergpredigt Christi zu Matth. 5 : 17. 2te Ausg. S. 137 ff.

Onder de Gereformeerden heeft zelfs C. Vitringa de uitspraak des Heeren verdund door *πληρῶν*, naar het Chaldeeuwse *גִּמַּר* (gemár, *docere* en *discere*) te nemen in de beteekenis van *leeren*, inscherpen, terwijl dan *ontbinden* niets anders zou zeggen dan *niet leeren*. Observat. Sacr. Lib. I. Cap. § 3. ed. 1712. Tom. I. p. 207 sq. en Lib. VI. Cap. XVIII. § 3. Tom. III. p. 457. Niet weinige Gereformeerden zijn hem hierin gevolgd.

13 : 8). Wel heeft Christus, *die Leeraar ter gerechtigheid* Joël 2 : 23, de Wet in haren waren geestelijken zin geleerd; doch hiertoe alleen had Hij niet behoeven te komen, dit hadde ook een van God buitengewoon begaafd mensch kunnen doen: maar Hij, de Zoon Gods, kwam om zelf de Wet in al hare eischen als plaatsbekleedend Borg en Middelaar te volbrengen, eerst in zich voor de zijnen en dan door zijnen Geest ook in zijn volk.

De *zedewet* (de Wet der heiligheid) heeft Hij vervuld in zijn volmaakt heilig menschelijk leven door onafgebroken gehoorzaamheid aan zijnen Vader, en tegelijk de *Ceremoniële Wet* (de Wet des heiligdoms) door voltooiing van zijne zelfopoffering in den dood, den dood des kruises. Dit wordt den geloovigen toegerekend: Christus is hunne *rechtvaardigheid* voor God; maar Hij wordt dan ook hunne *heiligmaking* (1 Kor. 1 : 30): zijn Geest werkt in hen tot vervulling van de zedelijke Wet (Rom. 8 : 3, 4) en ook van het wezen der Ceremoniële Wet die geestelijk in hen vervuld wordt doordat zij zich zelven *stellen tot eene levende, heilige [en] Gode welbehagelijke offerande, [welke is] hun redelijke Godsdienst* (Rom. 12 : 1).

Daarmede vervult Hij ook de *Burgerlijke Wet*, die aan Israël als voorbeeldend Godsrijk was gegeven, daar Hij haar pit en wezen voortgaande gaat verwerkelijken in zijn geestelijk Koninkrijk, de gemeente. En zoo bevestigt Hij metterdaad wederom de Wet, want geen koninkrijk kan zonder geboden bestaan.

§ 13. De geloovige en de Wet.

Christus heeft, gelijk wij voren aantoonde, de Wet

bevestigd. Maar heeft Hij ons dan niet vrijgemaakt van de Wet? Raakt de Wet den geloovige nog? Hier komt het op behoorlijke onderscheiding en op een vast standpunt aan om koers te houden en bewaard te blijven voor verderfelijke afdwalingen, waarin, gelijk de Kerkgeschiedenis leert, niet weinigen zijn vervallen en schipbreuk hebben geleden. Er dreigt tweeeërlei gevaar, eenerzijds van de harde rots Scylla, versteende wettischheid uit eigengerechtigheid, aan den anderen kant van den wilden draaikolk Charybdis, wetteloosheid uit wanbegrip van evangelische vrijheid bij lichtzinnigheid en goddeloosheid des harten.

Tegen beide hadden reeds de Apostelen te strijden, niet alleen tegen Joodsche wetdrijvers (Brief aan de Galat), maar ook tegen loszinnige wetverachters (2 Petr. en Brief van Judas). En voortgaande openbaarde zich in de Christelijke Kerk een belangrijk verschil nopens de verhouding tusschen Oud en Nieuw Testament, tusschen Wet en Evangelie. *Marcion* (in het midden der 2de eeuw) en de Marcionieten, bitter tegen al wat naar Joodsch geleeke, waren vijandig tegen het Oude Testament, inzonderheid tegen de Wet gekant en wilden alleen van het Evangelie weten, doch onderscheiden zich door eenen ingetogen wandel¹⁾ Maar andere Gnostieken, volslagen Antinomisten, hoonden alle zedenwet en riepen bandelooze vrijheid uit²⁾.

¹⁾ *Neander*, Allgem. Gesch. der Chr. Rel. u. K. 1826. II. Band. S. 533. *Marcion* was de zoon eens bisschops van Sinope aan de Zwarte Zee; in de jaren 140 tot 150 was hij te Rome, dan wederom in het noordelijk Klein-Azië. Eene georganiseerde Marcionietische Separaat-Kerk heeft in Klein-Azië lang bestaan.

²⁾ *Neander* a. W. I. S. 435.

Antinomistische dwalingen hebben in de Protestantsche Kerken zich gedurig vertoond, ook ten tijde der Hervorming, doch zijn ook telkens door de rechtzinnigen met kracht afgeweerd. Zoo in Duitschland de dwalingen van den eigenzinnigen *Johannes Agricola* ¹⁾, die wilde dat de Wet niet meer zou gepredikt worden aan de Christenen. Voorts aldaar en in de Nederlanden en in Zwitserland de uitspattingen der *Anabaptisten* en *Libertijnen* ²⁾. En in Engeland, in de 17de eeuw, de dwalingen der ook daar zich voordoende wetbestrijders, *Antinomi*, door wie de Wet-verdedigers *Neonomi* (Nieuw-wettischen, Wet-nieuwers) werden genoemd, en die leerden dat onder het Nieuwe Testament de Wet tot geenerlei gebruik meer dient, waartegen mannen als Samuël Rhetorfort hunne stem verhieven ³⁾. Antinomisten waren in ons land, in Zeeland, ook de Hattemisten, volgelingen van *Pontianus van Hattem*, predikant te Filipsland, en de *Schoristen*,

¹⁾ Leeraar te Eisleben, daarna te Berlijn, waar hij 1566 stierf. — *Antinomistische strijd* sedert 1537. Hij herriep openlijk 1540, bleef intusschen bij zijn oud gevoelen en predikte voort tegen den »nieuwen Engelschen middagduivel, die de goede werken wilde noodzakelijk maken, om ons den ganschen Christus en zijn Evangelie te doen verliezen." *Schenkel* in *Herzogs Real-Encykl. I. S. 182. u. d. W. Agricola. Fr. Spanheim, Introductio ad Histor. eccles. ed. C. Van Velzen. 1740. p. 530. Scholten, Leer der H. K. I. p. 375.*

²⁾ *Spanheim, a. W. p. 564. sq.*

³⁾ *Spanheim, a. W. p. 741 sq. H. Witsius, Animadv. irenicæ ad controversias, quæ sub infaustis Antinomorum et Neonomorum nominibus in Britannia nunc agitantur. In de Miscellan. Sacr. 1736. Tom. II. p. 592 sqq. bijzonder Cap. XV.*

(Hebreëŋ) dus genoemd naar *Jacobus Verschoor* van Vlissingen, in de laatste helft der 17de eeuw¹).

De geloovige is vrij van de Wet, en niet vrij, al naar dat men vrijheid en Wet verstaat.

Vrij: de Wet *verdoemt* den geloovige niet meer; niet vrij: maar zij blijft zijn *levensregel*. Christus heeft ons verlost van den vloek der Wet, maar Hij geeft geen vrijheid tot eenige zonde²).

Wij weten dat al wat de Wet zegt, zij dat spreekt tot degenen die onder de Wet zijn; opdat alle mond gestopt worde, en de geheele wereld [voor] God verdoemelijk zij, Rom. 3 : 19. En de Schrift heeft het al onder de zonde besloten, opdat de belofte uit het geloof in Jezus Christus den geloovigen zoude gegeven worden, Gal. 3 : 22. Allen zitten van nature in de gevangenis der zonde en des doods. en kunnen er niet uit, totdat de sterkere, Christus, komt met zijne gerechtigheid en zijnen Geest, en den sterke zijnen buit ontnemt. Christus heeft als plaatsbekleedend Borg de Wet in volmaakte gehoorzaamheid vervuld en haren vloek gedragen, Hij heeft ons verlost van den vloek der Wet, een vloek geworden zijnde voor ons (Gal. 3 : 13). Aan het recht der Wet is door Hem in allen deele voor zijn volk voldaan. Wie nu niet meer in zich zelven, in zijn eigen, maar door het geloof in Christus is, op dien heeft de Wet geen recht meer om hem te veroordeelen

¹) *Spanheim*, a. W. p. 734. 745. *P. Van Hattem* werd afgezet 1683. *J. Verschoor*, Student in de Godgeleerdheid maar nergens kerkelijk toegelaten, werkte bijzonder in Leiden, dan weer in Zeeland. Zijne volgelingen noemden zich Hebreëŋ en vereenigden zich eindelijk met de Hattemisten. Hij stierf 1700.

²) Zie *Zestiende Hoofdstuk* § 12: Noodzakelijkheid der heiligmaking.

en in den eeuwigen dood te storten. Want in Christus heeft hij eene volkomene, eeuwig geldende gerechtigheid. Wie in Hem *gelooft, die is rechtvaardig* voor God; niet: hij is *als het ware* of zoo te zeggen rechtvaardig, maar hij *is rechtvaardig*. Het is eene werkelijke, waarachtige rechtvaardigheid, die hem onverkort is toegerekend, en in welke hij vrijmoedig voor Gods aangezicht verschijnen kan en niet behoeft te vreezen beschaamd te zullen worden. In dat sieraad, in dat genadekleed gevonden te worden, schatte Paulus zijn hoogst geluk, en daarvoor achtte hij alle dingen schade; in geen ander kon of wilde hij Gode welbehagen. *Wie zal beschuldiging inbrengen tegen de uitverkorenen Gods? God is het die rechtvaardig maakt. Wie is het die verdoemt? Christus is daar, die gestorven is ja wat meer is, die ook opgewekt is* (uit den angst en uit het gerichte weggenomen Jez. 53 : 8), *die ook ter rechter[hand] Gods is, die ook voor ons bidt*, Rom. 8 : 33, 34.

Maar de gerechtvaardigde is niet wetteloos, de Wet Gods blijft zijn levensregel. De geloovige heeft met de Wet niet te doen om er door te worden gerechtvaardigd; dáártoe is nu de Wet ook niet gegeven: maar om er naar geheiligd te worden. Zij is de uitdrukking van den heiligen, onveranderlijken wille Gods. Heiligheid blijft ook bij de genade zijn wil, zijn gebod. Geen Evangelie zonder Wet; geen genade of zij werkt ook heiligheid, geen geloof of het leidt door liefde tot gehoorzaamheid.

Is dan Christus een dienaar der zonde? Dat zij verre (Gal. 2 : 17). *Wat mededeel heeft de gerechtigheid met de ongerechtigheid? en wat gemeenschap heeft het licht met de duisternis? En wat samenstemming heeft Christus met Belial? 2 Kor. 6 : 14, 15).* De Christen is vrij, maar

niet om te zondigen en zich van de Wet des Heeren te ontslaan. *Gij zijt tot vrijheid geroepen, broeders, alleenlijk [gebruikt] de vrijheid niet tot eene oorzaak voor het vleesch, als een dekmantel der boosheid*, vermanen de Apostelen (Gal. 5 : 13. 1 Petr. 2 : 16).

Om hier wél te onderscheiden en niet alles dooreen te warren en tevens niet te scheiden wat God heeft saamgevoegd, zijn verlichte oogen noodig.

God legt aan de Wet geen volslagen stilzwijgen jegens den geloovige op. Maar ten eerste mag zij niet meer den geloovige als een drijver den slaaf met de zweep tot werken jagen om tichelsteen en te strijken voor den bouw van eigene gerechtigheid; ten tweede mag zij niet meer als een schuldeischer den geloovige *bij de keel grijpen* en hem toesnauwen: *Betaal mij wat gij schuldig zijt*, of ik worg u (Matth. 18 : 28). De schuldbrief is aan het kruis genageld, Kol 2 : 14). Integendeel, zij spreekt liefelijk tot Gods kind, dat haar bemint, dat haar zoet vindt en zegt: „Geen honing kan 't gehemelt beter smaken;” zij onderwijst den geloovige en stiert zijne gangen, zeggende: *Dit is de weg, wandelt in denzelven* (Jez. 30 : 21).

De Apostel Paulus vat beide stukken, dus de gansche waarheid saam in de volheerlijke uitspraak Rom. 8 : 1: *Zoo is er dan nu geene verdoemenis voor degenen die in Christus Jezus zijn, die niet naar den vleesche wandelen, maar naar den Geest. Vooreerst*, hen treft geen doemvonnis, nademaal door Christus hunne schuld is gedelgd. *Ten tweede*, zij wandelen naar den Geest, hetwelk uit het zijn in Christus volgt en bewijs en merkteeken is van waarachtige gemeenschap met Hem. En Rom. 6 : 14: *Want de zonde zal over u niet heerschen, want gij zijt niet*

onder de Wet, maar onder de genade. Wat de Wet eischt, geeft de genade, waardoor het recht der Wet in hen wordt vervuld (Rom. 8 : 4).

§ 14. Verschillende verhoudingen tot de Wet.

Uit het verhandelde blijkt reeds, dat de Goddelijke Wet diep ingrijpt in de geestelijke levenservaringen van den mensch. Wie ter zaligheid geleid wordt, heeft voortgaande van het begin tot het einde met de Wet te doen. Doch onder zeer verschillende verhoudingen. Zonder alle aanraking met de Wet wordt niemand zalig. En bij alle onderscheid en menigvuldigheid van weg en leiding werkt de Heilige Geest met de Wet in al de uitverkorenen tot éénzelfde heerlijk einde.

Wat moet er dan met den mensch ten aanzien van de Wet gebeuren? De hoofdzaak komt hierop neer. De zondige mensch moet *eerst onder de Wet* komen, die hem doodt; *daarop* door het *geloof* in Christus levend en vrij worden van den dienst der Wet; terwijl hij haar *dan* in zijn hart ontvangt tot vrijwillige gehoorzaamheid.

1. Ieder mensch is gehouden om God in liefde te dienen en te gehoorzamen. Aangaande zijne verplichting behoeft hij niet eerst onder de Wet te *komen*, hij *is* er onder. Maar naar zijne verdorven natuur leeft de gevallen mensch *zonder de Wet* (Rom. 7 : 9), ja in vijandschap daartegen, (Rom. 8 : 7), de Heiden tegen de hem ingeschapene wet, zij die Gods Woord hebben, daarenboven tegen de geopenbaarde Wet. Een staat van wetteloosheid, waarin men nog wel eenig besef heeft van het gebod, maar dit niet erkent en eerbiedigt als een heilig gebod

des almachtigen Gods, en daarom er geen acht op slaat en er geen werking van voelt.

In dezen staat van God-vervreemdheid, hetzij daarbij in het uitwendige zedig gewandeld wordt of teugelloos doorgedraafd, is de mensch *levend*; doch slechts schijnbaar: hij ontwaart en bevroedt niet de macht des doods, waaronder hij toch gevangen is, heeft geen gevoel van de tijdelijke en eeuwige ellende, die de zonde hem baart: hij stelt zich gerust met ingebeelde eigen deugd en goedheid, of met zijnen voorspoed en zijn tijdelijk welvaren in de zonde, zolang het duurt.

Anders wordt het, wanneer de Overtuiger, de Heilige Geest (Joh. 16 : 8), met de Wet op verstand en hart aandringt en hare eischen verstaan en voelen doet, en in dezen zin de mensch onder de Wet komt. Dan wordt de zonde levend, wakker, de verdorvenheden en zondige neigingen komen uit en verzetten zich tegen het heilig gebod en aldus leert de mensch én zijne schuld én zijne onmacht ondervindelijk kennen.

De Wet *doodt* hem. Zij is hem nu geen doode letter, maar doodend ¹⁾: zij neemt hem het leven uit zijne eigene hand, zij spreekt den vloek en het doodvonnis over hem uit. En zoo is *het gebod, hetwelk*, wierde het volkomen gehoorzaamd en ware de natuur rein *ten leven was*, hem door de zonde *ten dood bevonden* (Rom. 7 : 10). Want de kracht der zonde is de Wet (1 Kor. 15 : 56).

Aldus wordt de behoefte aan den Verlosser en het verlangen naar Hem in den zondaar verwekt die onder het oordeel der Wet en midden in den dood ligt, hij wordt

¹⁾ Zie *Kantteek.* op 2 Kor. 3 : 6.

gedrongen, willig en begeerig gemaakt, om gerechtigheid, leven en zaligheid uit genade te ontvangen door het geloof in den Zone Gods, dien het Evangelie hem verkondigt en de Heilige Geest hem deelachtig maakt. Dan is het als Paulus zegt Gal. 3 : 24 : *De Wet is onze tuchtmeester* ¹⁾ *geweest tot Christus, opdat wij uit het geloof zouden gerechtvaardigd worden.*

2. In de rechtvaardiging door het geloof in Christus wordt het recht ten leven verkregen door toerekening; maar krachtens de vereeniging met Christus wordt in den geloovige ook het leven gewrocht door den levendmakenden Geest: de zondaar wordt *levend* ²⁾. En hij wordt *vrij van de Wet*: vrij van haren vloek en van haren uiterlijken druk en dwang, vrij van slaafachtigen, om loon werkenden wetdienst waaronder hij te voren zich vruchteloos vermoeide; vrij gemaakt door den Zone Gods op zijn vriendelijk lokken en noodigen, dat als het suizen eener zachte stilte na storm en aardbeving en vuur de matte zie verkwikt, daar Hij, de Schiloh Jakobs, spreekt: *Komt herwaarts tot mij, allen die vermoeid* ³⁾ *en belast zijt, en ik zal u ruste geven* (Matth. 11 : 28).

3. Het Christendom is geene ongebondenheid. Is de begenadigde van den vloek der Wet en van hare harde heerschappij door Christus verlost, *dan* ontvangt hij door den Geest de Wet in zijn hart, om haar vrijwillig te

¹⁾ παιδαγωγός.

²⁾ Zie Zestiende Hoofdstuk § 1.

³⁾ κοπιῶντες, eigenlijk *arbeidenden*, hetzelfde woord als Luc. 5 : 5, waar het door *arbeiden* is vertaald: *Wij hebben den geheelen nacht over gearbeid* (κοπιᾶσαντες) *en niets gevangen.*

gehoorzamen¹⁾. Naar de verbondsbelofte des Heeren: *Ik zal mijne Wet in hun binnenste geven en zal die in hun hart schrijven* (Jer. 31 : 33). *En ik zal mijnen Geest geven in het binnenste van u, en ik zal maken, dat gij in mijne inzettingen zult wandelen en mijne rechten zult bewaren en doen* (Ezech. 36 : 27).

Dus dezelfde Wet, die eerst den zondaar veroordeelt, vervloekt en doodt, totdat het Evangelie der genade hem aanstraalt en Christus over hem komt lichten en hij door het geloof in Christus *vrij* wordt van de Wet: diezelfde Wet (want de verbondsbelofte spreekt van geen andere Wet), wordt hem vannieuws gegeven, niet uitwendig „in steenen tafelen of perkamenten²⁾,” maar door den Heiligen Geest binnen in het hart, waardoor de wille Gods, in de Wet begrepen, in den wil des menschen inzinkt en dezen met zich vereenigt; dezelfde Wet, maar nu als eene *Wet die der vrijheid is* (Jac. 1 : 25), die niet uit dwang of dienst om loon, maar in vrijheid, in nieuwe, kinderlijke gehoorzaamheid, uit liefde wordt gedaan.

Het is een dienst, maar *liefdedienst*³⁾. De liefde maakt alles licht. Wat doen liegenden niet voor elkander! Jakob moest zeven jaren om Rachel dienen, en nog wel eenen harden heer, maar die jaren *waren in zijne oogen als eenige dagen, omdat hij Rachel liefhad* (Gen. 29 : 20). Wat doen en dragen lievende ouders en kinderen niet voor elkander! Nu echter is geen aardse liefde aan die

¹⁾ Vergel. *Zestiende Hoofdstuk* § 8.

²⁾ *Kantteek.* op Hebr. 8 : 10. Vergel. *Zestiende Hoofdstuk* § 6.

³⁾ Vergel. *Zestiende Hoofdstuk* § 6. bl. 806.

liefde gelijk, die eene verlost en begenadigde ziel voor haren God en Zaligmaker gevoelt.

Het is een dienst *met lust*. Een werk, dat met iemands neiging strookt, valt niet zwaar. Ezaü zou voor zijnen vader Izaäk ook wel veel anders hebben gedaan om 's vaders zegen te ontvangen, maar geen gebod kon hem zoo welkom zijn als dit: *Ga uit in het veld en jaag mij een wildbraad* (Gen. 27 : 3), want dat was een werk naar zijnen zin, want Ezaü was *een man verstandig op den jacht, een veldman* (Gen. 25 : 27). De wedergeborene nu heeft eene nieuwe natuur ontvangen, heeft *een vermaak in de Wet Gods, naar den inwendigen mensch* (Rom. 7 : 22), en het smart hem, dat het overblijfsel van zijne oude natuur, zijn vleesch, daartegen strijdt, en dat hij zijnen Heere niet beter dienen kan. *Maar zijn lust is in den Heeren Wet en hij overdenkt zijne Wet dag en nacht*, Ps. 1 : 2. En hij ondervindt, wat zijn Verlosser en Koning verzekert: *Mijn juk is zucht en mijn last is licht*, Matth. 11 : 30.—

Het is een dienst, waartoe de Heere zelfs de noodige *kracht* verleent. Hoe zwaar een last zij, de zwaarte komt niet in aanmerking wanneer men genoegzame kracht bezit. Wat een kind niet dragen kan, tilt een man gemakkelijk. Hetgeen hard is en zwaar voor vleesch en bloed, valt licht voor het genadevermogen des geloofs. De natuur staat verlegen voor kleine steenen, het geloof verzet bergen. Men moet wel vreezen en wanhopen, wanneer men alleen op zich zelve ziet, op de eigene zwakheid, en op de macht der zonde, op de kracht der gewoonte, op de verzoeking der wereld en op de werkingen van den Vorst der duisternis. Dan is het als met de versaagde verspieders van het

land Kanaän, die zeiden: *Wij hebben daar reuzen gezien, kinderen Enaks, en wij waren als sprinkhanen tegen hen* (Num. 13:33). Maar het geloof gaat van het eigene af en steunt op den Heere en grijpt zijne sterkte aan. *Paulus* kon zeggen: *Ik vermag alle dingen door Christus, die mij kracht geeft*, Fil. 4:13.

Het is een dienst, die zich zelf loont. Gelijk *Jacobus* 1:25 zegt: De dader des werks *zal gelukkig zijn in dit zijn doen*; niet: wegens, of voor, of om of door, maar *in* dit zijn doen: in het doen zelf smaakt hij gelukzaligheid. *David* zegt tot den Heere Ps. 19:12: Door uwe geboden wordt uw knecht klaarlijk vermaand: *in het houden van die is groote loon*, een genadeloon, welken God genadiglijk aan zijnen dienst verbindt. Reeds de getuigenis van een goed geweten is een loon van getrouwen dienst. Maar bovenal de bewustheid van Gods welbehagen, daar zijne kinderen zich kunnen verzekerd houden, dat Hij hunnen dienst, hoe gering, hoe gebrekkig ook, met genadig welgevallen aanneemt. Wanneer men niet weet, of hetgeen men voor iemand doet, ook wel goed wordt opgenomen, moet men zelfs twijfelen, of de dienst dien men aan anderen bewijst, hun aangenaam zij, men wordt traag en onverschillig. Maar die den Heere dienen, mogen er voor houden, dat Hij zelfs het geringste, wat zij voor zijnen naam doen, met welgevallen gadeslaat, zelfs eenen *beker waters* in zijnen naam te drinken gegeven (Marc. 9:41), en dat Hij het minste leed, hetwelk iemand om zijnentwil voor recht en waarheid moet dragen, niet voorbij ziet.

Uit al het gezegde blijkt, in welke verschillende verhoudingen de mensch en Gods Wet onder de werkingen des

Geestes tot elkander komen te staan. *Eerst* gaat de Wet als een heraut voor Christus aan, om Hem baan te maken, den weg voor Hem te bereiden, om den mensch tot Christus te leiden. *Daarop* verdwijnt de Wet, door het geloove in Christus. *Want het einde der Wet is Christus, tot rechtvaardigheid eenen iegelijk die gelooft*, Rom. 10 : 4. Maar *dan* komt zij weer te voorschijn, doch in eene andere gedaante, nieuw en toch dezelfde Wet, niet meer *nevens* den mensch gaande, niet meer *op* hem liggende als een last op den pakdrager, maar *in* hem, door Gods Geest met het schrift der liefde in 's harten grond geschreven en weer uitblinkende in hare schoonheid en liefelijkheid door het genadelicht en de heerlijkheid van Christus. (2 Kor. 3 : 7—11).

Opmerkelijk is hetgeen Paulus Rom. 7 : 1—6 van de verhoudingen tot de Wet bij gelijkenis leert. 1. De Wet, den mensch gegeven, verliest hare heerschappij over hem niet eer dan wanneer hij sterft; *zoolang hij* ¹⁾ *in leven is*, blijft hij aan haar onderworpen. 2. Aldus bij voorbeeld in de huwelijkswet. *Zoolang de man leeft*, heerscht de wet des mans over de vrouw, zij is door de Wet aan haren ge-
maal verbonden; maar is *de man gestorven*, dan is zij vrij, de dood des mans ontslaat haar van den band. Dit voorbeeld kiest de Apostel, wijl zijn oogmerk is, de ver-

¹⁾ ἐφ' ἑστέον χρόνον ζῇ, namelijk ὁ ἄνθρωπος. Onze Staten-Overzetters hebben het recht gevat. Sommigen nemen verkeerdelijk ὁ νόμος als subject. Tegen v. 2 en 3, waar geleerd wordt, niet, dat de *dood der Wet*, maar de *dood des menschen* de verbindende kracht der Wet over hem doet ophouden.

bintenis der van de Wet vrij gemaakte ziel met Christus als een nieuw huwelijk af te beelden, zooals hij v. 4. doet. 3. * Zoolang *de man leeft*, kan zij de vrouw niet worden van een anderen man, of zij bedrijft overspel : maar is de *man dood*, dan is zij van de wet, die de vrouw aan den man verbindt, ontheven, en zij zondigt niet tegen de wet, wanneer zij nu met eenen anderen man trouwt. De wet staat haar niet meer in den weg.

4. Dit brengt nu de Apostel tijpisch over tot de Christenen. *Zoo dan, mijne broeders, gij zijt ook der Wet gedood*. Hij zegt niet : *de Wet is u* gedood, maar *gij zijt der Wet* gedood.

Wij hebben hier niet met velen eene verwisseling van subject aan te nemen. De Apostel blijft zich gelijk. Immers ook bij de vrouw v. 2 en 3 heeft hij niet gezegd : de wet des mans is gedood, maar: doordat de man gestorven is, is de vrouw vrij gemaakt van de wet, hetwelk zegt : door den dood des mans is de *vrouw* zelve voor de (huwelijks-) wet eene *doode* geworden, de wet heerscht over haar zoo min als over een doode.

Gelijk nu de *vrouw* door den dood des mans voor de huwelijkswet een doode is geworden, zoo zijn ook de *geloovigen* door Christus' dood voor geheel de Wet gedood. Want zijn dood was hun dood, krachtens hunne geestelijke gemeenschap met Hem (Rom. 6 : 8). Gelijk de vrouw door den dood haars mans der wet, die haar aan den man verbond, is ontstorven, zoo zijt ook gij, geloovigen, der gansche Wet dood gemaakt, haar ontstorven, van haar ontbonden, en wel ook door den dood van eenen, die zich daartoe heeft overgegeven, namelijk (en dit is het groote genadewonder) door het lichaam van Christus, doordat

Christus' lichaam gedood werd, waarin uwe eigene dooding is begrepen.

En waartoe dit? *Opdat gij eens anderen zoudt worden.* Dit is het doel der vrijmaking, dit de hoofdzaak: opdat gij in eene andere verbintenis zoudet komen, aan eenen anderen eigen zoudet worden, namelijk aan Hem, die van de dooden is opgewekt. De geloovigen zijn door Christus' dood en door hun sterven in Hem vrijgemaakt van de Wet, maar het is, om nu toe te behooren aan hunnen Bevrijder, als hunnen Heere en Eigenaar, die uit de dooden opstond en leeft en heerscht. De betrekking tusschen Christus en de gemeente der geloovigen is als een echtverbond. De Wet verbiedt en verhindert dit nieuwe huwelijk niet, omdat de vrijmaking van hare heerschappij is geschied.

Deze echtverbintenis strekt hiertoe: *opdat wij Gode vruchten dragen zouden*, „namelijk de vruchten van dit geestelijk huwelijk met Christus, welke zijn de vruchten van heiligheid en rechtvaardigheid, waardoor God van ons wordt geeerd en geprezen. Joh. 15:8" (*Kantteek.*)

De Apostel teekent dan v. 5 en 6 den verschillenden toestand onder de Wet en onder de genade. Hij spreekt van zich en alle geloovigen.

5. Vóór onze vrijmaking (door de toeëigening van Christus' dood), *toen wij in het vleesch waren*, in den dienst onzer verdorven natuur, *werkten in ons de bewegingen der zonden*, de neigingen en driften, die de zonden voortbrengen en *die door de Wet zijn*; door de Wet opgewekt en gaande gemaakt worden, uit hoofde van het natuurlijke haken naar het verbodene, „gelijk door de zon de kwade dampen ontdekt en opgewekt worden, die in het aardrijk

verborgen zijn" (*Kantteek.*); zij waren werkzaam *in onze leden, om den dood vruchten te dragen*, om een leven te leiden, dat al meerder doodschuld op ons bracht.

6. *Maar nu zijn wij vrijgemaakt van de Wet, overmits wij dien (aan datgene) gestorven zijn* ¹⁾, *onder welken (in hetwelk) wij (als in hechtenis) gehouden werden*, namelijk het dominium, de heerschende macht der Wet en der zonde: *alzo dat wij God dienen in nieuwigheid des geestes*, van harte, gewillig, tengevolge van de werking des levendmakenden Heiligen Geestes, *en niet [in] de oudheid der letter*, der uitwendige Wet, die „eene doodslaande letter” (*Kantteek.*) is, en, ongeestelijk opgevat, misbruikt wordt tot een bolwerk van uiterlijke eigengerechtigheid en van inwendige, geheime zonde, maar de kracht niet medebrengt om de zonde te overwinnen en den mensch in zijn ouden, natuurlijken staat van bederf en schuld laat liggen. Maar tot de geloovigen is het: *Gijlieden, houdt het daarvoor dat gij wel der zonde dood zijt, maar Gode levende zijt in Christus Jezus, onzen Heere*, Rom. 6 : 11. —

De strijd tusschen Godgeleerden over gebruik of onbruik der Wet onder het Nieuwe Testament heeft de rechtzinnige Protestantsche geloofsleeraars tot nadere, duidelijke verklaringen geleid, waartoe de Wet dient.

a. Tot een *burgerlijk* gebruik ²⁾: tot handhaving van orde en veiligheid in de menschelijke samenleving, tot een toom en teugel voor de goddeloozen, om hen in bedwang te houden en hen althans van grove uitpattingen af te

¹⁾ ἀποθνήσκοντες. De lezing ἀποθνήσκοντες heeft geene genoegzame autoriteit.

²⁾ Usus politicus sive civilis. *Calvin.* Inst. II. 7. 10. *Dr. Ed. Böhl, Dogmatik.* 1887. § 49.

schrikken. In welk opzicht Paulus zegt: *Dat den rechtvaardigen de Wet niet is gezet, maar den ongerechten en den halstarrigen, den goddeloozen en den zondaren enz.*, 1 Tim. 1 : 9, 10.

b. Tot *overtuiging* des zondaars van zijne ellendigheid en om hem daardoor tot Christus op te leiden en uit te drijven ¹⁾. (Zie hiervoren bl. 96.)

c. Ten *regel* voor de wedergeborenen ²⁾, waaruit zij voortgaande hebben te *leeren* wat in ieder omstandigheid de wille Gods zij, gepaard met krachtige *vermaningen*, om er naarstig naar te doen. Hetwelk noodig is, want de heiligen zijn nog met vleesch bezwaard. Voor dit vleesch, hetwelk, naar Calvijn in den trant van Luther zich uitdrukt, gelijk als een loome, luie ezel is, is de Wet eene zweep; voor den gewilligen geest zijn de geboden en vermaningen sporen, die hem prikkelen en niet toelaten in den loop te vertragen.

¹⁾ Usus elenchticus sive paedagogicus. Calvin. Inst. II. 7. 6—8. Dr. Böhl a. W. § 50 S. 270 ff. § 70. S. 463 f.

²⁾ Usus didacticus, normativus sive tertius. Calvin. Inst. II. 7. 12. De *Luthersche Kerk* heeft zich over dit artikel, tegen de Antinomisten, klaar en krachtig uitgesproken in de *Formula Concordiae*, De tertio usu legis, en wel in de *Epitome*, ed. Rechenb. p. sqq. en in de *Solida Declaratio* p. 717 sqq.

Sommigen onzer oude dogmatici geven eene nadere formuleering van de verhoudingen der Wet tot den mensch in zijnen driefondigen staat, status *institutus*, *destitutus*, *restitutus*, in den staat der rechtheid (oorspronkelijke normaliteit), na den val (abnormaliteit), in de nieuwigheid des levens. Zoo H. Witsius, *Oeconomia*. Lib. IV. Cap. IV. 40 sqq. Zakelijk evenzoo als in de *Luthersche Form. Conc.* l.l. e.c. uitvoerig is beschreven.

De *tertius usus* wordt aangewezen in den *Heidelb. Cat.* Vr. 115. Dr. Ed. Böhl, *Dogmat.* § 73. S. 515 f.

Welk is nu het *doel der wetprediking*? Dit leert en belijdt onze Kerk in den *Heidellb. Catech.* Vr. 115. *Waarom laat ons dan God alzoo scherpelijk de Tien geboden prediken, zoo ze toch niemand in dit leven houden kan?*

Den onbekeerden wordt de Wet met hare strenge eischen gepredikt, om hen van hunne zonden te overtuigen en tot Christus uit te drijven. Maar de scherpe prediking van Gods Wet gaat ook de bekeerden aan, zooals immers ook de Apostelen hunne Zendbrieven aan de geloovigen gewoonlijk besluiten met scherpe vermaningen en voorschriften, uit de Wet getrokken en op deze gegrond. En waartoe?

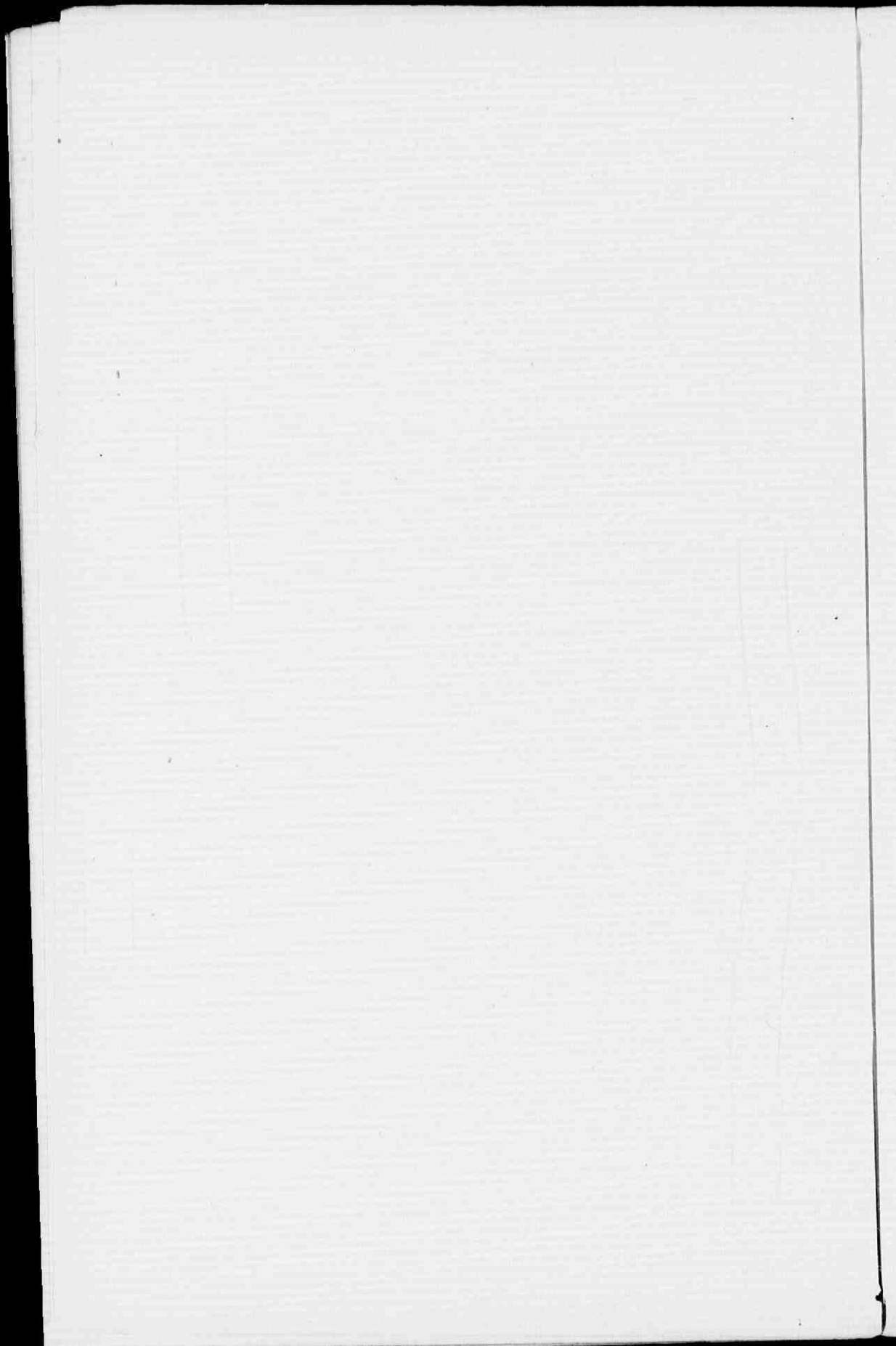
Eerstelijk, a. opdat wij ons leven lang onzen zondelijken aard hoe langer hoe meer leeren kennen. Dit is noodig, om ons ootmoedig en klein te houden, om van ons zelven gering te denken, en zachtmoedigheid, medeliden en geduld jegens anderen te bewijzen. De Wet, in hare geheele uitgebreidheid over alle zonden en over alle plichten voorgesteld, toont den bekeerden, welke volmaakt heilige en godzalige menschen zij behoorden te zijn. Daaraan heeft een ieder zijn hart en wandel gedurig te toetsen. In den helderen spiegel der Wet bij geesteslicht inziende, verliest de geloovige zijne jammerlijke, genadebehoefte gedaante niet uit de oogen; dat brengt hem tot boete en vernedering voor den hoogen God en tot een innig mishagen aan zich zelven waarin de grondslag ligt van alle ware heiligheid.

b. En opdat wij dies te begeeriger zijn, de vergeving der zonden en de gerechtigheid in Christus te zoeken ¹⁾.

¹⁾ Dat dit niet strijdt tegen de rechtvaardiging eens voor al, zie *Vijftiende Hoofdstuk* § 11.

In het dagelijksche gebed van Gods kinderen behoort ook de bede: *Vergeef ons onze schulden, onze zonden!* Hoe zal er in waarheid om vergeving worden gebeden, wanneer men zijne zonden niet erkent? Door de Wet is de kennis der zonde (Rom. 3 : 20). Daar ziet de geloovige, dat hij met zijn wezen en doen in geenen deele en in geen oogenblik voor den heiligen God kan bestaan, en dat hij in alles en altijd den Borg en Middelaar noodig heeft; dies hij met Paulus begeert, *in Hem gevonden te worden, niet hebbende eene eigene rechtvaardigheid die uit de Wet is, maar die door het geloof in Christus is, [namelijk] de rechtvaardigheid die uit God is door het geloof*, Fil. 3 : 9.

Daarna, dat wij zonder onderlaten ons benaarstigen en God bidden om de genade des Heiligen Geestes, opdat wij langs zoo meer naar het evenbeeld Gods vernieuwd worden, totdat wij tot deze voorgestelde volkomenheid na dit leven geraken. Na dit leven; niet eer: maar dan gewisselijk. Dan volmaakt in kennis, in liefde, in heiligheid, dan heerlijk in de verheerlijking van den Drieëenigen God.

ACHTTIENDE HOOFDSTUK.

G E B E D.

§ 1. Wet en Gebed.

In de Wet heeft God zijnen heiligen wil geopenbaard, tot regel en richtsnoer voor de verlostten, om in dankbare liefde daarnaar te leven. Maar allen vinden zich daartoe in zich zelve geheel onbekwaam. Vanwaar dan de kracht en bekwaamheid? Van God, die „eene zeer overvloedige fontein aller goeden” is. En hoe te zoeken en te halen? Door gebed. Dus leidt de Wet tot gebed. Waar de Heilige Geest lust en begeerte naar heiligen wandel in den weg der geboden heeft ontstoken, maar daarbij een levendig gevoel van onvermogen verwekt, daar dringt Hij ook tot bidden. Dat zien wij treffend voorgeteekend in den 119den Psalm, die niet ten onrechte „een A B der godzaligheid” is genoemd, v. 4 en 5: eerst de bekentenis des godvruchtigen: [*Heere*] *gij hebt geboden, dat men uwe bevelen zeer bewaren zal*, en dan aanstonds de bede: *Och*

dat mijne wegen gericht wierden, om uwe inzettingen te bewaren.

Dat in de onderhouding van Gods geboden met 's menschen kracht niets wordt uitgericht, dat God het is die daarbij het willen en het werken werken moet, daarvan heeft alle Gods volk van den beginne af een diep besef gehad. Abraham is de eerste, wiens gebeden in de Heilige Schrift uitdrukkelijk vermeld en beschreven worden; maar hij was de eerste bidder niet: wie als Abel offerde, bad ook, en de gevallen maar begenadigde Adam zelf zal wel hebben leeren bidden. Nergens wordt God meer in verheerlijkt dan in het gebed, „die noodzakelijke, die profijtelijke, die heilige en heiligmakende plicht 1)“ van iederen vrome.

Het gebed is het middel, om al wat waarlijk goed is, van den goeden God te verkrijgen, van den Vader der lichten, van wien alle goede gave en alle volmaakte gifte is afkomende (Jac. 1 : 17), van den eenigen Heere, rijk zijnde over allen die Hem aanroepen (Rom. 10 ; 12). Bij Hem klopt men niet te vergeefs aan. Jac. 1 : 5 : *Indien iemand van u wijsheid* (bijzonder onder beproevingen) *ontbreekt, dat hij ze van God begeere, die eenen iegelijk mildelijk geeft en niet verwijft, en zal zij hem gegeven worden.* Augustinus zeide in zijn Bekentenissen tot God : *Geef wat gij gebiedt, en (dan) gebied wat gij wilt 2).*

1) Brakel, Red. Godsd. II. p. 360.

2) *Continentiam jubes; da quod jubes, et jube quod vis.* Augustin. Confess. Lib. X. Cap. 29 en wederom Cap. 37. Deze woorden van Augustinus werden door Pelagius te Rome hem kwalijk

§ 2. Bidden.

Bidden is geloovig met God spreken, als van een begunstigd onderdaan met zijn genadigen Koning, van een lievend vriend met den vertrouwde zijner ziel, van een kind met zijnen vader : het uitnemendst voorrecht, waartoe een nietig mensch kan worden verwaardigd, maar ook de innigste uiting van godsdienstig gevoel en geestelijk leven, erkentenis en verheerlijking van God in al zijne volmaaktheden.

In zijn Woord spreekt *God* tot ons; in het gebed spreken *wij* tot Hem, en wel *op* zijn Woord, hetwelk ons leert, wat en hoe wij zeggen moeten. De biddende David sprak tot den Heere Ps. 27 : 8 : *Mijn hart zegt tot u : [Gij zegt :] Zoekt mijn aangezicht* (Deut. 4 : 29) : *ik zoek uw aangezicht, o Heere.* En Ps. 19 : 15 : *Laat de redenen mijns monds en de overdenking mijns harten welbehagelijk zijn voor uw aangezicht, o Heere, mijn Rotssteen en mijn Verlosser.*

Bidden veronderstelt geloof. Hebr. 11 : 6 : *Want die tot God komt moet gelooven dat Hij is* (ofschoon Hij niet gezien wordt : het geloof betoont zich daar als een bewijs der zaken die men niet ziet v. 1), *en dat Hij een belooner is dergenen die Hem zoeken* (waarbij het geloof is een vaste grond der dingen die men hoopt).

De *Atheïst* kan niet bidden : want voor Hem is er geen God. De moderne *Pantheïst* evenmin : want hij erkent

genomen en betwist (ed. K. Von Raumer, Gütersloh. 1876. p. 270). Verscheidene andere treffende gezegden deszelfden Kerkvaders nopens Wet en gebed haalt *Calvinus* aan, Instit. II. 7. 9.

geen persoonlijken en transcendenten God, geen Koning der eeuwen, geen God die, terwijl Hij overalteenwoordig is, toch van alles onderscheiden blijft en boven het heelal oneindig verheven staat; bidt hij, dan aanbidt hij zich zelve, als deel der Godheid of wel als God. Niet beter de *Naturalist*, voor wien er niets boven de Natuur bestaat, die God tot Natuur maakt, gelijk de Pantheïst de Natuur maakt tot God; bidt hij, hij aanbidt de Natuur. Ook het bidden van den *Deïst* is een ijdel ding: want hij zet God buiten de wereld en laat deze op hare schijven loopen; deïsme is wegbereider voor atheïsme. Geen meerder wezen en waarde heeft het bidden van den *Fatalist*, oud en nieuw: zijn bidden is schijn, of hij al bidt, hij zegt zich zelf, het baat hem niet, want alles zit toch vast geklemd in de ijzeren handen van het onbeweeglijke, duistere Noodlot. — Van deze of soortgelijke wangevoelens is ook de oprechte bidder nog niet altijd geheel vrij, en waar een of ander daarvan bij hem in het bidden insluip, bederft het zijn gebed.

Onder alle oefeningen van den redelijken Godsdienst is er geene zoo gewichtig als het bidden, maar ook geen waartoe de mensch uit zich zelve minder bekwaam is. Bidden is het *nederigste* en het *hoogste* Godsdienst-werk. Geen ander is er waarbij de mensch tot zoo *nederbuigende* bewustheid van zijne en aller schepselen volslagen afhankelijkheid komt en in zijn niet verzinkt en God hem in waarheid Een en Alles blijkt. Maar ook geen *hooger* werk kan er zijn. Want bidden is verheffing van hart en gemoed met gedachten, gevoelens en begeerten boven al het geschapene, een opklimmen der ziel, boven het stoffelijke, een naderen tot den Onzienlijke alsof men Hem zag,

de innigste gemeenschapsoefening met Hem, den Hoogen en verhevenen, die in de eeuwigheid woont en wiens naam heilig is (Jez. 57 : 15) en die zegt : De hemel is mijn troon en de aarde is de voetbank mijner voeten (Jez. 66 : 1). Bidden is *geloofswerk*, ja de hoogste geloofshandeling, waarin al de God verheerlijkende uitingen en werkingen van het geestelijke leven, van het geloof zelf, van de liefde en de hope geconcentreerd zijn, vereenigd samengaan en zich openbaren, hetzij dat ook de mond of alleen het hart woorden spreekt.

Gelijk de Heilige Geest het geloof en geheel het geestelijke leven werkt en onderhoudt, zoo is Hij ook de *Werker* van het gebed. En wel door eene *bijzondere* werking in de geloovigen, in wie Hij woont. Hij zet tot bidden aan, Hij geeft het reukwerk en ontsteekt het en doet de offervlam naar boven gaan. De wedergeborene is, waar zijn vleesch macht oefent, traag, lusteloos, hard, ongevoelig, verward, verdonkerd, omneveld, verstrooid in wereldsche dingen, zoodat de gedachten zich niet willen laten zamelen op het ééne waarop alles aankomt. De Heilige Geest geeft licht en vrijmoedigheid, verwekt gedachten, gevoelens en tochten naar God, en terwijl Christus in den hemel de Voorbidder is voor de geloovigen, bidt de Heilige Geest in hen op aarde voor hen. Zoo, zegt Paulus Rom. 8 : 26, *Komt de Geest onze zwakheden mede te hulp : want wij weten niet wat wij bidden zullen gelijk het behoort, maar de Geest zelf bidt (in ons) voor ons met onuitsprekelijke zuchtingen.* 27. *En die de harten doorzoekt, weet, welke de meening des Geestes zij, dewijl Hij naar God voor de heiligen in hen bidt.* Naar de verbondsbelofte Zach. 12 : 10 : *Over het huis Davids en over de*

inwoners van Jeruzalem zal ik uitstorten den Geest der genade en der gebeden.

Bidden is vooral *aanbidden*: diepe buiging voor het eeuwige Wezen, de werkende oorzaak van al het wezende; erkenenis en belijdenis van God als den alwetenden, almachtigen en souverainen Heere des hemels en der aarde, die de wereld regeert en wiens Voorzienigheid over alles gaat; dus vereering en huldiging van Hem en onderwerping en toewijding aan Hem. Het is een *aanroepen* van Hem, die een levend God is en hooren kan. Want de oogen des Heeren zijn op de rechtvaardigen, en zijne ooren tot hun geroep, Ps. 34 : 16. Het is eene vertrouwelijke ontboezeming en uitstorting des harten voor Hem: 't is *dankgebed* met opzicht tot het verledene en tegenwoordige, bij herdenking des bidders van hetgeen de Heere tot hiertoe voor hem is geweest; *bidgebed* en, met aandrang, *smeekegebed*, bij tegenwoordige of aankomende behoeften en nooden, voornamelijk om kracht tot gehoorzaamheid, tot het doen en lijden van den wille Gods. En de liefde voelt en bidt niet alleen voor zich zelve en voor het eigene, maar mede voor anderen: het gebed van Gods kind is *steeds ook voorbidding*.

Volmaakt bidder was Christus, de Gezalfde met den Geest zonder mate. Daar geheel zijn leven op aarde eene samenhangende gehoorzaamheid en volbrenging van den wil zijns Vaders was, zoo heeft Hij bij alles wat Hij deed en leed, het oog gehad op den Vader en op diens wil en onafgebroken gemeenschap met Hem geoeffend. Zijn leven was een gebedsleven, een bestendig verkeer met zijnen Vader. Dat bleek reeds toen Hij twaalf jaren oud was (Luc. 2 : 49), en werd al kennelijker na zijn openlijk

optreden. De grond en kracht van geheel zijn openbaar leven en werken was een gedurig bidden tot zijnen Vader, waartoe Hij zich dikmaals afzonderde. *Hij ging uit naar den berg om te bidden, en Hij bleef den nacht over in het gebed tot God*, zeggen de Evangelisten meermalen van Hem (Luc. 6 : 12. Matth. 14 : 23).

Nog sterker brak dit uit tegen het einde zijns levens. Waarvan gezegd wordt Hebr. 5 : 7 : *Die in de dagen zijns vleesch* (in den staat zijner vernedering, vooral in de laatste dagen, en wel bijzonder in Gethsemané) *gebeden en smeeking* tot dengenen, die Hem uit den dood konde verlossen, *met sterke roeping en tranen geofferd hebbende, en verhoord zijnde uit de vreeze* ¹⁾, 8. *Hoewel Hij de Zoon was, [nochtans] gehoorzaamheid geleerd heeft uit hetgeen Hij heeft geleden*. Niet slechts één gebed of smeeking heeft Hij gedaan, maar herhaalde en aanhoudende gebeden en smeeking; niet slechts gebeden, gelijk Hij Joh. 17 verheven bad, toen Hij zeide: Vader, *ik wil*, maar ook smeeking, hetwelk een nederig, klagend, dringend aanspreken om hulpe beteekent van een zwaar gedrukte, geperste en diep ellendige; Ootmoedig en in eene houding die ons verbazen moet heeft in Gethsemané de groote Hoogepriester gesmeekt; op zijn aangezicht heeft daar de Zoon voor den Vader gelegen, als mensch in den naam en onder den last van *die* menschheid die Hij verlossen zou.

Bij Hem was 't een *offer*, Hij offerde wel zich zelf geheel en al, maar daartoe behoorden ook zijne gebeden en smeeking: want in deze offerde Hij zich zelf, zich overgeevende aan den wil zijns Vaders. Dat was de wel-

¹⁾ Zie *Twaalfde Hoofdstuk* § 16. § 20.

riekende reuk aan zijne offerande (Efez. 5 : 2), voorgebeeld door het reukwerk van welriekende specerijen (Lev. 16 : 12), door den Hoogepriester voor het sprengen des bloeds in het heiligdom gebracht.

En Hij heeft in zijn bidden geroepen, gekermd: *met sterke roeping en tranen*, vanwege zijne hooggaande nooden en benauwdheden, terwijl intusschen uit den mond van dezen heiligen Bidder niet één woord is gekomen, dat ook maar het minste van eigen zonde en verdoemelijkheid deed blijken.

Hij wist ook nu, God was zijn Vader: tot zijnen Vader bad Hij, *die Hem uit den dood konde verlossen*, bad niet om verschooning van den dood, maar om kracht tot overwinning des doods, om verlossing *uit* den dood, die volgens zijne eigene duidelijke verklaringen naar den eeuwigen raad voor Hem en bij Hem vaststond.

En Hij is *verhoord* (en door de verhooring verlost) *van de vreeze*¹⁾ (Luc. 22 : 43). Gesterkt is Hij opgestaan in hoogepriesterlijke hoogheid van de aarde, op welke Hij met zijn aangezicht was neergevallen, en heeft zich willig en stil laten leiden als een lam ter slachting. En aldus heeft Hij, hoewel Hij de Zoon was, [*nochtans*] *gehoorzaamheid geleerd uit hetgeen Hij heeft geleden*. De gehoorzame wil woonde van den aanvang af hemelrein in Hem;

¹⁾ ἐπακουσθεὶς ἀπὸ τῆς εὐλαβείας. Anderen verstaan dit: *verhoord van wege zijne godvruchtigheid*. Luther: *durum dasz er Gott in Ehren hatte*. En aldus velen, ook Länemann, desgelijks Cremer, Wörterb. S. 389 u. d. W. Εὐλαβείας. Ongepast wegens ἀπὸ, en niet vereischt door εὐλαβείας, hetwelk de vreeze als eene heilige vreeze kenteekent; onvoldoende bij *verhoord*; niet voegend vóór v. 8. Zie onze *Kantteek.*, die *Calvyn* volgen.

maar het bewijzen van de gehoorzaamheid door de daad, door een onschuldig, allerbitterst, schandelijk en evenwel vrijwillig en gewillig lijden, heeft Hij geleerd, in al hooger gaande beproeving en al zwaardere oefening, tot den dood, den dood des kruises. In Christus vertoonde zich op de volmaaktste en allerkrachtigste wijze het innige verband en de wederkeerige werking van gebed en gehoorzaamheid.

§ 3. Noodig.

Bidden is gunst en plicht. De mensch mag bidden, en hij moet bidden.

Het is eene nederbuigende goedheid van den grooten, altoegzamen God, dat Hij den mensch, die alles verbeurd heeft, nog tot zich toelaat. Versmading van dit voorrecht is hoon voor God, toppunt van ondankbaarheid en goddeloosheid. Die de vreeze vernietigen en het gebed voor het aangezicht Gods wegnemen (Job 15:4), toonen dat zij ook de laatste banden hebben verscheurd, — schoon God hen nog niet loslaat,

En het is stoutmoedig verzet tegen Gods geopenbaarden wil. Want het bidden is niet slechts vergunning maar uitdrukkelijk bevel van God, en wel met aanmoedigende beloften, waardoor alle uitvluchten worden afgesneden. God wil aangebeden, aangeroepen worden, en Hij heeft beloofd, dat het niet vergeefs zal zijn. Christus heeft gezegd Matth. 7:7: *Bidt, en u zal gegeven worden; zoekt, en gij zult vinden; klopt, en u zal opengedaan worden.* 8. *Want een iegelijk die bidt, die ontvangt; en die zoekt, die vindt; en die klopt, dien zal opengedaan worden.* De God der goden, de Heere spreekt Ps. 50:15: *Roept mij*

aan in den dag der benauwdheid, ik zal u er uithelpen, en gij zult mij eeren. Hij is een levend God, die gebeden verhoort. David zegt tot Hem Ps. 65:3: *Gij hoort het gebed, tot u zal alle vleesch komen*, al wat mensch is, met zijne zwakheid en nooddrift. Zelfs van het redeloos gedierte wordt gezegd Ps. 104:27: *Zij allen wachten op God, dat Hij hun spijsze geeft te zijner tijd.* En Ps. 147:9: *Hij geeft het vee zijn voeder, den jongen raven als zij roepen.* Hij hoorde ook de stem van den niet eens biddenden maar hullenden jongen Ismaël (Gen. 21:17). Zoo God acht geeft op het onbewust verlangen en uitzien van redelooze schepselen en op het schreeuwen van een dorstig kind, mogen wij dan met Kant zeggen: „het zijn onwijsgeerige dwepers, die meenen dat God hoort en antwoordt op een gebed 1)“?

Maar mag en kan een onbekeerde bidden 2)? De Schrift zegt Spreuk 15:29: *De Heere is verre van de goddeloozen; maar het gebed der rechtvaardigen zal Hij verhooren.* En 28:9: *Die zijn oor afwendt van de Wet te hooren, diens gebed zelfs zal een gruwel zijn.* Ook de snuggere blindgeborene wist (hij had dit wel van zijne ouders uit de Schrift gehoord) Joh. 9:31: *Dat God [de] zondaars niet hoort; maar zoo iemand godvruchtig is en zijnen wil doet, dien hoort Hij.*

Onbekeerde zondaren mogen en moeten bidden: om althans nog hunne afhankelijkheid van God te doen blijken; omdat God het heeft bevolen en in het bidden behagen

1) Ch. Hodge, Systematic Theology III. q. 695. C. Beck in Herzogs Real-Enc. IV. S. 678.

2) Vergel. Brakel, Red. Godsd. II. p. 368.

heeft, al is het niet in de wijze hoe zij bidden, zoo toch in deze daad dat zij bidden; eindelijk wijl voornamelijk het gebed middel en weg is om tot bekeering en geloof te komen. Niet dat onbekeerden bidden mishaaft den Heere, maar dat zij zich niet bekeeren, alschoon zij bidden, maar wetens en willens in hunne zonden voortloopen, zoodat hun bidden een ijdel gebruik is van den naam des Heeren. Kunnen zij zich niet bekeeren, zij moeten juist hierom bidden; kunnen zij niet bidden, zij moeten het al doende leeren; beginnen zij behoefte te voelen aan hooger kracht, dan is het hun reeds gegeven te bidden.

Simon de toovenaar was onbekeerd, zat *in eene gansch bittere gal en samenknopping van ongerechtigheid*, maar mocht, moest hij niet bidden? Ja, maar met bekeering! Petrus zeide tot hem: Uw hart is niet recht voor God, *Bekeer u dan van deze uwe boosheid en bid God of misschien u deze overlegging uws harten vergeven wierd*, Hand. 8: 22.

Al wat door het natuurlijk verstand tegen de noodzakelijkheid en nuttigheid des biddens wordt ingebracht, berust op verkeerde voorstelling van het gebed.

Zoo inzonderheid betreffende de *uitwendige* verzorging, wanneer men voorwendt: God doet zijne zon opgaan over boozen en goeden, en regent over rechtvaardigen en onrechtvaardigen, Hij voedt menschen en vee, ook ongebeden, ja aan die niet bidden geeft Hij het vaak beter dan hun die bidden. Maar ons gebed zal God ook niet eerst bewegen om de wereld te onderhouden en te regeeren, om Hem dus aan het werk brengen, maar dient juist om Hem te eeren als dien God, die *door zijnen eeuwig en raad*

en voorzienigheid alles onderhoudt en regeert; als dien die het voedsel voor zijne schepselen bereidt door zijne onnagaanbare werkingen, en door ontelbare middelen en het langs velerlei wegen den mensch toeschikt; als dien die de Heere en Eigenaar is van alles en zijne goederen vrijmachtig en wijs in verschillende mate uitdeelt, wiens gaven wij, onderscheiden van het redeloos gedierte, met dankzegging als uit zijne hand behooren te ontvangen en wiens bijzondere zegen nog bovendien van noode is, zal hetgeen Hij geeft, ons wel gedijen.

Aangaande de *geestelijke* verzorging kan er geen sprake zijn of men bidden moet. Wie zijne zielsbehoeften voelt, dien leert van zelf de nood bidden, en de verlossing danken.

Desgelijks denkt men verkeerd van het gebed, wanneer men het wegens Gods alwetendheid onnoodig acht: „Hij weet onze nooden en begeerten ook zonder ons bidden.” Maar dit is juist een voorname troostgrond en steun voor den bidder, dat hij eenen God aanbidt, tot wien hij met David zeggen kan: *Heere, gij doorgrondt mij en kent mij. Gij verstaat van verre mijne gedachten. Als er [nog] geen woord op mijne tong is, zie, Heere, gij weet het alles* (Ps. 139:1 v.v.). Beter dan wij zelven kent de Heere onze nooden en begeerten; maar Hij wil, wij zullen toonen dat wij ze ook kennen en waarlijk voelen, en dat wij Hem als den eenigen en machtigen Helper erkennen. En biddende tot den Alwetende leeren wij in zijn licht ons zelven grondiger verstaan. Zoo is Hij door zijne overalteenwoordigheid ook altijd bij ons, al bidden wij niet, maar biddende zijn ook wij bij Hem. De Heere Jezus zeide tot zijne discipelen Matth. 6:8: *Uw Vader weet, wat gij van noode hebt, eer gij Hem bidt*, en juist

terstond daarop leerde hij hun, hoe zij bidden moesten.

Eene averechtsche gedachte van het bidden ligt ook ten gronde bij het bezwaar wegens Gods raadsbesluit: „God heeft bij zich zelven vastgesteld, wat wij al of niet zullen ontvangen, en het gebed kan daarin niets veranderen: dies is 't onverschillig, of men al dan niet bidde.”

Maar God beveelt: bidt! En wij zullen niet bidden, dat Hij zijn besluit verandere, niet denken dat zijn wil zich door ons gebed zou laten omzetten. Veelmeer de rechte bevassing en strekking van het gebed is, dat wij onzen wil geheel onder zijnen wil buigen, ons aan Hem onderwerpen en overgeven, naar het volmaakte voorbeeld van den Bidder in den Olijvenhof: *Niet mijn wil, Vader, maar uw wil geschiede!* vertrouwende op Gods beloften, en van Hem, die zoo goed is, alle goeds verwachtende.

En vraagt men twijfelmoedig, of God op ons gebed, om ons te believen, een ingreep zal doen in zijn wereldplan: zoo ligt het afdoend antwoord juist in hetgeen Christus zeide: *Uw Vader weet, wat gij van noode hebt, eer gij Hem bidt.* Hij weet het vooraf; sinds wanneer? van voor allen tijd. Vanwaar weet Hij het? Van zich zelven. En waardoor? Omdat Hij 't besloten heeft. Dus behoeft Hij bij de verhooring van een gebed zijn plan niet te wijzigen: gebed en verhooring waren in den raad des Eeuwigen verordineerd.

De vrijgeest *J. J. Rousseau* achtte het gebed niet alleen onnoodig, maar bestreed het zelfs, om reden dat de wereldorde niet door de bijzondere wenschen van enkele menschen konde worden veranderd. De wijsgeer *Kant* gaf ook geene plaats aan het gebed, maar eischte daarvoor het voornemen van een goeden levenswandel en oordeelde dat

dit zelfs in het gebed des Heeren duidelijk werd geleerd ¹⁾.

De beschaafde oude Heidenen waren ijverige bidders. Uitgezonderd de materialistische Epicureërs, die van geene Goddelijke Voorzienigheid wilden weten, baden Grieken ²⁾ en Romeinen bij alle belangrijke handelingen, particulier en openbaar, tot hunne goden. Maar al hun bidden miste den rechten grond: zij kenden niet den waarachtigen God. —

Het gebed is de ziel van het christelijk leven. De Christen is priester, geroepen om geestelijke offeranden op te offeren, die Gode aangenaam zijn door Jezus Christus (1 Petr. 2 : 5). „Geheel het leven van den Christen behoort een samenhangend groot gebed te zijn, waarvan ieder bijzonder gebed of uitstorting des harten een deel uitmaakt” (*Origenes*) ³⁾. Want dankbaarheid jegens God voor zijne genade in Christus, kinderlijke aankleving aan Hem, het gevoel der nooddructigheid en de bewustheid van in zich zelven niets te zijn en niets te vermogen zonder Hem, moet het gansche christelijke leven bezielen. Zoo wordt

¹⁾ *Wuttke*, Handb. der Christl. Sittenlehre I. S. 387. Vergel. *Ulrici* in Herzogs-Encykl. VII. S. 347 u. d. W. *Kant*. Doch in zijne Vorlesungen über die philos. Religionslehre. Herausgeg. durch Pöhlitz. 2te Aufl. Leipz. 1830. S. 212 laat *Kant* het gebed wél toe, ook wanneer het lichamelijke voordeelen betreft, met vertrouwen maar ook met onderwerping aan den wijzen God. Der grösste Nutzen davon bleibt doch unstreitig der *moralische*, weil dadurch Dankbarkeit und Ergebung gegen Gott in uns gewirkt wird.

²⁾ *Von Nägelsbach*, Homerische Theol. 2te Aufl. S. 211 ff. *Dezel/de*, Nachhomer. Theol. S. 211 ff.

³⁾ *Neander*, Allgem. Gesch. der Chr. Rel. u. Kirche I. Bd. 1826. S. 324.

het leven een voortgaand dankgebed voor de genade der verlossing, een voortdurend gebed van verlangen naar volkomener heiligmaking in de gemeenschap met God en den Zaligmaker.

Zoo moest het zijn. Maar zoo is het volmaaktelijk bij geen Christen. Het vleesch staat hem in den weg en maakt hem traag. En hij heeft zelfs de vermaning noodig om het bidden niet te verwaarloozen.

Dies bindt ook onze *Heidelb. Catech.* Vr. 116 den geloovigen de noodzakelijkheid van het bidden met drangreden op het hart. *Waarom is het gebed den Christenen van noode? Daarom dat het het voornaamste stuk der dankbaarheid is, hetwelk God van ons vordert, en dat God zijne genade en den Heiligen Geest alleen dien geven wil, die Hem met hartelijke zuchten zonder ophouden daarom bidden en daarvoor danken.*

Geheel het godzalig leven van een bekeerd mensch draagt, ten blijke dat het geen verdienstelijk werk is, in den Catechismus den naam van dankbaarheid ¹⁾. Het is eene geestelijke offerande des danks (Ps. 50 : 14. Rom. 12 : 1), daar de verlostte en duur gekochte met ziel en lichaam zich aan zijnen Verbondsgod voortdurend opdraagt, overgeeft en verbindt, om voor Hem te leven naar den regel zijns Woords. Dat kan hij niet zonder bidden, zonder gedurig te spreken tot en met God. En wel met bepaalde en uitdrukkelijke dankzeggingen, om zijne erkentelijkheid te betuigen in bijzonderheden voor genotene weldaden. Bidden en dankzeggen behooren bij elkander. Fil. 4 : 6 : Weest in geen ding bezorgd, maar laat uwe

¹⁾ Zestiende Hoofdstuk § 13.

begeerten in alles door bidden en smeeken *met dankzegging* bekend worden bij God.

Lichamelijke en aardse gaven geeft God ook aan velen die niet bidden, maar geestelijke en hemelsche niet zonder, maar juist in en door het gebed. Zou Hij ze geven aan die ze niet eens waardig achten om er om te bidden? Te meer, zulken zijn er onvatbaar voor.

Het is aldus. Waar God zijne genade en den Heiligen Geest wil geven, maakt Hij zelf den mensch ook biddende. Maar voor den mensch is dit de geopenbaarde wille Gods, waaraan hij zich heeft te houden: *bid, zoek, klop aan!* Zoo belooft de Heere Ezech. 36 aan Israël eerst groote, geestelijke en lichamelijke weldaden, maar dan zegt Hij (v. 36): *Daarenboven zal ik hierom van het huis Israëls verzocht worden, dat ik het hun doe.* Toen Israël in Egypte was, zag de Heere wel al hun harden dienst, maar als zij tot Hem riepen, kwam Hij neder om hen te verlossen, zeggende: *Ik heb hun geschrei gehoord* (Ex. 3:7).

Zonder bidden geene heiligheid. Het bidden zelf, het naderen tot een heilig God, heeft grooten, heiligenden invloed op den zedelijken toestand des menschen. Wie nooit bidt, wordt al zinlijker en zondiger. Zielen, die niet bidden, blijven leeg en laag. Die ijverig in het gebed zijn, leeren veel van God kennen wat anderen verborgen blijft; genieten menig verkwikkend bewijs van zijne liefde en vriendelijkheid, waarvan anderen niets gewaar worden. Nimmer nadert men met eene oprechte begeerte zonder iets te ontvangen. Ja, het bidden en ontvangen zijn van elkander geheel niet te scheiden: het bidden zelf is een genot; het trekt licht, kracht en troost uit God. De verlichtste en heiligste mannen, als Abraham, Mozes, David,

Elias, Daniël, Luther, waren ook de vurigste bidders. En gelijk het bidden een werk is des geloofs, zoo voedt en sterkt, onderhoudt en bewaart het ook wederom het geloof. „Het gebed is een muur des geloofs,” zeide *Tertullianus* ¹⁾. Overdenking van Gods Woord en oefening des gebeds zijn de voornaamste middelen, om water te scheppen uit de fontein des heils en vervuld te worden tot al de volheid Gods (Ef. 3 : 19). Hetgeen de ademhaling is voor het lichamelijke leven, is het gebed voor het geestelijke: beide én blijk én middel van 't leven.

§ 4. God alleen aanbiddeijk.

Bidden is eene godsdienstige daad, ja het hoogste godsdienstwerk: eene eere die alleen aan God, den Ongechapene, en aan geen schepsel mag worden bewezen. Dit is het eerste en voornaamste vereisch, dat wij *alleen den eenigen waren God, die zich in zijn Woord ons geopenbaard heeft, om al hetgene dat Hij ons geboden heeft te bidden, van harte aanroepen*. (*Heidelb. Cat. Vr. 117*), overeenkomstig het Eerste gebod.

De Heere Jezus zelf heeft dit den duivel voorgehouden, toen deze, als overste dezer wereld van hem aanbidding vergde, Matth. 4 : 10 : *Ga weg, Satan, want daar staat geschreven: Den Heere uwen God zult gij aanbidden en Hem alleen dienen*. Hij, die zelf geworden was onder de Wet, wijst den verzoeker op het gebod Deut. 6 : 13 : *Gij zult den Heere uwen God vreezen en Hem dienen*. Het woord *alleen* stond daar wel niet, doch met grond

) *Neander*, a. W. I. S. 323.

voegt Jezus 't er bij, naar den zin van v. 14: *Gij zult andere goden niet navolgen, van de goden der volken die rondom u zijn*; een verheven gebod, gericht tegen alle afgoderij en schepselendienst, in wat vorm en maniere ook.

De God der Schrift ¹⁾ alleen bezit die eigenschappen en volmaaktheden, welke het voorwerp van aanbidding hebben moet. 't Is de Eeuwige en Ontzaglijke vol majesteit en heerlijkheid, en toch toegankelijk, één Wezen, maar in drie Personen: Vader, Zoon en H. Geest; 't is die, uit wien, door wien en tot wien alle dingen zijn, schepping, verlossing en heiligmaking, en daarom de alleen Aanbidde-lijke; alwetend, alomtegenwoordig, almachtig, genadig en barmhartig, getrouw Verbondsgod zijns volks, open Toevlucht voor verlegenen, volvaardig Helper in allen nood, *Die de hemelen en de aarde heeft gemaakt door zijne groote kracht en door zijnen uitgestreken arm, wien geen ding te wonderlijk is. Groot van raad en machtig van daad* (Jer. 32 : 17, 19).

De Heidenen dienen en aanbidden degenen die van nature geene goden zijn (Gal. 4 : 8). De oude Grieken en Romeinen verbeeldten zich eene heele wereld van goden, eenen goden-staat, met bepaalde rangorde en machtsverdeeling, en zij aanbaden niet slechts alle goden en godinnen in het gemeen, maar hadden ook voor alle betrekkingen, vakken, toestanden en werkzaamheden in huis en raadzaal, te lande en ter zee, in vrede en oorlog

¹⁾ *Vierde Hoofdstuk § 35. Van de aanbidding des Drieëenigen Gods* handelt geschiedkundig Augusti, Handb. der Chr. Archäol. II. S. 14 ff.

bijzondere godheden ¹⁾, die zij naar hunne aangelegenheden en omstandigheden om hulp en zegen of tot lof en dank geregeld en nauwgezet aanriepen: niets bij hen zonder gebed ²⁾. Beschamen zij daardoor menig Christen, toch ontbrak bij al hun bidden datgene, wat aan het gebed eerst grond en wezen geeft en het eerste en onmisbare vereischte is, de erkenning van den waren God.

§ 5. Aanbidding van den Heere Jezus.

Aanbiddelijk is alleen de eeuwige, ware God. Hij zegt Jez. 42:8: *Ik ben de Heere (Jehovah), dat is mijn naam, en mijne eere zal ik geen anderen geven.* Mag men dan tot den Zaligmaker bidden? Zeker, want Hij is God, geopenbaard in het vleesch. Jezus Christus mag en moet

¹⁾ Von Nägelsbach, Homer. Theol. S. 216 f. Zoo roept Horatius, Sat. II. 6. 4 Mercurius aan, den gever van ieder ongedacht gewin en den beschermer der dichteren, met het oog op de rustige Sabinische villa van Maecenas ontvangen; en v. 20 bidt hij tot Janus, den Italischen God aller ingangen en uitgangen, aan wien het begin van jaar en dag was gewijd, ten opzichte van zijne drukke bezigheden in Rome, die daar voor hem telkens als met den dag begonnen. Heindorf z. d. St. En in het *Carmen Seculare* bidt de dichter om allerlei zegeningen van onderscheiden godheden en houdt zich ten slotte verzekerd, dat Jupiter en al de goden hem verhooren.

²⁾ Von Nägelsbach, Nachhomerische Theologie S. 217: *Keine religiöse Lehre steht für das öffentliche und häusliche Leben (des griechischen Volkes) fester, als dass Alles mit der Gottheit, das ist mit Gebet und Opfern begonnen werden müsse.* C. Plinius, Panegy. init. zegt het ons: Bene et sapienter majores instituerunt, ut rerum agendarum ita dicendi initium a precationibus capere: quod nihil rite nihilque providenter homines sine deorum immortalium ope, consilio, honore auspicarentur.

aangeboden worden. Doch niet op Sociniaansche gronden : niet wegens zijn Middelaarsambt en wegens zijne Hem van God verleende uitnemende waardigheid en macht, zoodat Hij buiten deze niet aanbiddeijk zou zijn. Maar wegens zijn Persoon : omdat Hij waarachtig God is, ééns Wezens met den Vader en den Heiligen Geest, het afschijnsel van 's Vaders heerlijkheid en het uitgedrukte beeld zijner zelfstandigheid. Dus alleen op grond van zijne eeuwige Godheid ¹⁾, daar *Hij is de ware, eeuwige God, die Almachtige, denwelken wij aanroepen, aanbidden en dienen* (Ned. Belijd. Art. X).

Christus zelf heeft in de dagen zijns vleesches Goddelijke eere aangenomen. Waar men Hem aanbad, Hij wraakte het niet, Hij die toch zelf het grondgebod verkondigde : Den Heere uwen God zult gij aanbidden (Matth. 4 : 10). Hij nam het ook van Thomas aan, toen deze aanbiddende tot Hem uitriep : *Mijn Heere en mijn God!* (Joh. 20 : 28). En beslist eischt Hij die eere voor zich, als Hem toekomende terwijl Hij betuigt dat Hij den Vader gelijk is in al zijne werkingen, in levendmaken en oordeelen, Joh. 5 : 23 : *Opdat [zij] allen den Zoon eeren gelijk zij den Vader eeren. Die den Zoon niet eert, eert den Vader niet, die Hem gezonden heeft.* Niet slechts zooals een gevolmachtigd gezant geëerd wordt gelijk zijn Vorst die hem

¹⁾ H. Witsius, Exercit. in Orationem Dominicam I. § 21. § 22. § 29—37. Zie ook dit Leesboek *Tiende Stuk* § 13. § 21. *Dertiende Stuk* § 18.

Uit het bovengezegde volgt ook, dat het niet past, Christus aanbiddende »Broeder» te noemen. Hij verklaart wel de zijnen voor zijne broederen, maar 1. Hij spreekt niemand rechtstreeks aan : »Mijn Broeder ;» 2. nergens vinden wij dat een discipel Hem »Broeder» heeft genoemd. Von Gerlach, zu Matth. 12 : 50.

zendt, maar als Zoon, één met den Vader, die in Hem en niet buiten Hem geëerd wil worden. Ook niet, gelijk men het rationalistisch heeft verflauwd, als of Christus alleen bedoelde het eeren van zijne *zaak*, als zijnde ook de zaak des Vaders, maar het is het eeren van zijn *Persoon*. Allen zullen eenmaal moeten bekennen, dat Hij de Heere is, tot heerlijkheid des Vaders, hetzij met blijdschap als hun Zaligmaker en levengever of met verschrikking als hun Rechter.

De Christenen hebben van den beginne af den Zaligmaker aanbeden. Stephanus beval stervende zijnen verlost en geest in de handen des Zoons, zooals de Zoon zijnen geest in de handen des Vaders had bevolen, *aanroepende en zeggende: Heere Jezus, ontvang mijnen geest*, Hand. 7 : 59. Het aanroepen van zijnen naam is kenmerk der Christenen, is uitdrukking des geloofs in Hem. Paulus noemt de geloovigen 1 Kor. 1 : 2 : *allen die den naam onzes Heeren Jezus Christus aanroepen in alle plaats, beide hunnen en onzen [Heere]*. (Hand. 9 : 14. Rom. 10 : 13. Vergel. Rom. 9 : 5). Dat de aanroeping van Christus bij de eerste Christenen gebruikelijk was, wordt ook bevestigd door hetgeen een Heidensch staatsambtenaar uit de vroegste tijden, de jongere *Plinius*, Stadhouder in Bithynië, van de Christenen aldaar aan zijnen Keizer Trajanus meldt: dat zij op bestemden dag voor lichten vergaderden en Christus met lofzang als God verheerlijkten ¹⁾. Hierin lag aanbidding van Christus.

¹⁾ *Plinii* Epist. Lib. X. 97 (omtrent het jaar 110 na Christus geboorte): De Christenen, rechterlijk onderzocht, verklaarden onder anderen, dat zij gewoon waren *stato die ante lucem convenire, carmenque Christo quasi Deo dicere secum invicem*. — Over het

Gravemeijer, Geref. Gel. leer. III.

Doch ook het gebed heeft zijne eigene orde en onderscheiden trappen.

§ 6. Het gebed tot den Vader.

De aanbidding van den waren God is een aanbidden van den Vader en den Zoon en den Heiligen Geest. Want het is *een eenige God, een eenig Wezen, in hetwelk zijn drie Personen, — — alle drie van gelijke eeuwigheid in éénzelfde Wezen, — — alle drie één in waarheid, in mogendheid, in goedheid en barmhartigheid* (Nederl. Belijd. des Gel., Art. VIII).

Gelijk men op tweeërlei wijze van God kan spreken, óf algemeen óf bijzonder¹⁾, zoo ook tot Hem. Algemeen, wanneer men gedachte en woord tot het Opperwezen richt, tot dat *eenig en eenvoudig geestelijk Wezen, hetwelk wij God noemen* (Nederl. Belijd. Art. I). Bijzonder wanneer men in hetgeen Hij van zich in zijn Woord heeft geopenbaard, nader ingeleid en volgens de gevoelde zielsbehoeften bepaald wordt bij de *drie onderscheidenlijke Personen* (Heidelb. Cat. Vr. 25), den Vader en den Zoon en den Heiligen Geest, in wie het eenig en onverdeeld Wezen bestaat en werkt, in wie God de God van volkomen zaligheid voor zondaren is, en in wie de bidder God alleenlijk en in waarheid vatten en hebben kan. De Vader komt tot ons door den Zoon als Middelaar in den Heiligen Geest als Werker der gemeenschap, en zoo komen wij

gebed tot Christus in de oude Christenkerk is belangrijk het historisch verslag van *Augusti*, Handb. der Chr. Archäol. II. S. 23 ff.

¹⁾ Vergel. *Derde Hoofdstuk* § 1 in het begin.

biddende in den Heiligen Geest door den Zoon tot den Vader: *door Christus hebben wij beide* (geloovige Jood en Heiden) *den toegang door (in) éénen Geest tot den Vader*, Ef. 2 : 18.

Dat en op welken grond Christus mag en moet aangebeden worden, is hiervoren (§ 5) getoond.

Ook de Heilige Geest is aanbiddeijk ¹⁾: omdat *Hij te zamen met den Vader en den Zoon waarachtig en eeuwig God is* (Heidelb. Cat. Vr. 53).

Doch naar de Schrift en naar de leere onzer Kerk en overeenkomstig de Goddelijke huishouding en heilsorde is de Vader ²⁾ het eigenlijke voorwerp der aanbidding.

Want in de Goddelijke huishouding (Oeconomie) is het de Vader, die de Godheid vertegenwoordigt, die niet gelijk de Zoon is gezonden en niet als de Heilige Geest uitgaat, die bij uitnemendheid God wordt genoemd, de eeuwige Vader des eeuwigen Zoons. Zoo ook in de XII Geloofsartikelen: Christus „Zittende ter rechterhand Gods des almachtigen Vaders.” Dies zegt ook de Heidelb. Cat. Vr. 120: *dat god onze Vader door Christus geworden is*. Het gebed des geloovigen is dan tot den Vader, naar de orde, die ook in de *Nederl. Belijd. des Gel. Art. XXVI* wordt aangewezen: *Aangezien het God liefd heeft, ons zijnen Zoon tot Voorspreker te geven — —, Daarom, achtervolgende het bevel van Christus, zoo roepen wij den hemelschen*

¹⁾ Van de aanbidding des Heiligen Geestes is gehandeld *Vierde Hoofdstuk § 34. H. Witsius*, Exercit. in Symbol. Apostol. XXIII. 29, 30.

²⁾ Zie *Dertiende Hoofdstuk § 18.* (tegen de *Herrnhuttersche* achterstelling van den Vader).

Vader aan door Christus, onzen eenigen Middelaar, gelijk wij in het Gebed des Heeren geleerd zijn.

Het rechte christelijke gebed is dienvolgens een bidden tot den hemelschen *Vader*, in den naam van *Jezus Christus* en dat is bidden in den *Heiligen Geest*, want niemand kan Christus erkennen en belijden dan door (in) den *Heiligen Geest*, 1 Kor. 12 : 3,

Christus heeft tot zijne discipelen gezegd Joh. 14 : 13 : *Zoo wat gij begeeren zult in mijnen naam*¹⁾, *dat zal ik doen, opdat de Vader in den Zoon verheerlijkt worde.* En Joh. 16 : 23 : *Voorwaar, voorwaar ik zeg u, al wat gij den Vader zult bidden in mijnen naam [dat] zal Hij u geven.*

Wat is het *bidden in den naam van Jezus Christus*²⁾? Het is het tegendeel van het bidden in onzen eigen of eenigen anderen naam (Hand. 4 : 12). Het is bidden in geloofs- en liefdegemeenschap met Christus : op het geloof wees Hij Joh. 14 : 12 : *die in mij gelooft*, op de liefde v. 15 : *Indien gij mij liefhebt*. De naam van Jezus Christus is het onderscheidende kenmerk van zijn Persoon, de samenvattende uitdrukking van geheel de openbaring en werkzaamheid des Zoons Gods als Middelaars. De naam herinnert aan zijne *groote daden*. Hij heeft zich eenen heerlijken naam gemaakt (vergel. Jez. 63 : 14), eenen naam ontvangen boven allen naam, opdat in den naam

¹⁾ ἐν τῷ ὀνόματι μου.

²⁾ Verschillend opgevat blijkens de uitleggers op Joh. 14 : 13. Vergel. Schleiermacher, Der Christl. Glaube II. § 147. Wuttke, Sittenlehre II. S. 248. 556. Van Oosterzee, Dogm. II. p. 465. Brakel, Red. Godsd. II, p. 366. Ebrard in Herzogs Real-Enc. IV. S. 692 ff. u. d. A. *Gebet in namen Jesu*.

van Jezus zich zoude buigen alle knie (Fil. 2:9, 10). Toen Hij daar tot de jongeren sprak, moest er nog eerst veel gebeuren: door zijnen dood aan het kruis en door zijne verhooging en daarna volgende machtsbetooning werd hun de volle beteekenis van zijnen naam ontsloten. Daarom zeide Hij tot de discipelen Joh. 16:24: *tot nog toe hebt gij niet gebeden in mijnen naam*. Het bidden in zijnen naam veronderstelt zijne lichamelijke afwezigheid en zijn heengaan tot den Vader; nu was hij nog in den lichame bij hen.

Eerst nadat Christus het verlossingswerk had volbracht en verheerlijkt was, konden zij bidden in zijnen naam, als naar Hem genoemd, door Hem verzoend en gekocht en Hem toebehoorende, steunende en *zich beroepende* op Hem en op zijne genoegdoening, en daardoor vervrijmoedigd.

Ook de geloovigen des Ouden Testaments hebben in hunne gebeden op den Verlosser en Middelaar gezien, maar in den spiegel der belofte, als dien die komen zou; nu echter was Hij bij name bekend, zijn Persoon en werk, zijne vernedering en verhooging waren geschiedkundige werkelijkheden, en dat alles was begrepen in zijnen naam, aan dit alles deed zijn naam gedenken.

In den naam van Jezus Christus ¹⁾ *bidden* geeft dan te kennen, dat de bidder den *Persoon* en geheel het *werk* des Verlossers levendig voor oogen heeft en zich verdiept in en zich vestigt op hetgeen Christus voor zijn volk *gedaan* en *geleden* heeft op aarde en nu als Koning en Hoogepriester, als de machtige Voorspraak *doet* bij den

¹⁾ Zoo volledig; niet alleen in Jezus' naam.

Vader in den hemel ; alzoo dat de bidder alleen op Christus verdienste en voorspreking de hope van verhooring grondt, wetende dat hij in zich zelve een onwaardig en onverhoorlijk zondaar is en tot den Vader niet kan komen dan door den Zoon (Joh. 14 : 6. Hebr. 10 : 19—22).

Van zelf sluit het ook dit in, dat het aangaande bedoeling en inhoud een bidden zij *naar den zin* van Christus. Wie in Christus' naam bidt, bidt om niets wat tegen zijnen wil, tegen zijn Woord en gebod en tegen het belang van zijn Koninkrijk is, en stelt ook niets buiten verband met Hem maar alles, ook de tijdelijke aangelegenheden, in betrekking tot Hem en tot de eere zijns naams.

§ 7. Aanroeping der heiligen.

Dat de eere der aanbidding alleen den waren, drieëenigen God toekomt, den Vader en den Zoon en den Heiligen Geest, wordt over het geheel door alle Christelijke Kerken beleden ; en het kan niet anders : want waar deze fundamentele waarheid verzaakt wordt, verliest men het merk en recht van Kerk. Doch de Roomsche Kerk, alsook de Grieksche, verbindt daarmede eene aanroeping van goede Engelen en van hare afgestorvene heiligen. Hiervan is reeds nader gehandeld in het *Elfde Hoofdstuk*, § 29 : *Een eenig Middelaar*.

De Engelen zijn gedienslige geesten (Hebr. 1 : 14), door God *geschapen, om zijne zandboden te zijn, en zijne uitverkorenen te dienen* ¹⁾ (*Nederl. Belijd. des Gel. Art. XII*). Godsdienstige vereering van hen is strijdig tegen

¹⁾ Zie *Zesde Hoofdstuk* § 14.

Gods Woord, hetwelk voor *den dienst der Engelen* waarschuwt (Kol. 2 : 18). Als Johannes eenen Engel wil aanbidden, zegt deze tot hem : *Zie dat gij dat niet [doet], ik ben uw mededienstknecht, aanbid God* (Openb. 19 : 10. 22 : 8, 9).

In de Roomsche Kerk wordt de aanroeping van Engelen aanbevolen, „wijl ze bestendig God aanschouwen, en de bescherming onzer zaligheid, hun opgedragen, zeer gaarne op zich nemen ¹⁾.” Lutherschen geven toe dat de *Engelen voor ons bidden* en beroepen zich daarvoor onder anderen op Zach. 1 : 12 (ten onrechte : want de Engel des Heeren die daar voor de Kerk bidt, is geen geschapen Engel maar de Middelaar Christus), doch willen daaruit niet afleiden dat *men hen moet aanroepen* ²⁾).

Naar de Luthersche leer bidden ook de Heiligen in den hemel voor geheel de Kerk ³⁾, doch is de aanroeping der heiligen een antichristisch misbruik ⁴⁾.

¹⁾ *Catechism. Roman.* Pars III. Cap. II. Qu. 10 : *Invocandi sunt (angeli), quod et perpetuo Deum intuentur et patrocinium salutis nostrae sibi delatum libentissime suscipiunt.*

²⁾ *Melanchthon, Apologia Confessionis* IX. ed. Rechenb. p. 224 : *Hoc largimur, quod Angeli orent pro nobis. Exstat enim testimonium Zachar. 1 : 12, ubi Angelus orat : Domine exercituum cett. Luther, Articuli Smalcald.* ed. Rech. p. 311 : *Etsi Angeli in coelo pro nobis orent — — tamen inde non sequitur, Angelos et sanctos a nobis esse invocandos, adorandos cett. Vergel. Bretschneider, Handb. der Dogm. I. S. 669 f.*

³⁾ *Apologia Confess.* IX. ed. Rech. p. 224 : *De sanctis concedimus, quod sicut vivi orant pro Ecclesia universa in genere, ita in coelis orent pro Ecclesia in genere.*

⁴⁾ *Artic. Smalc.* Rechenb. p. 310 : *Invocatio sanctorum est etiam pars abusum et errorum Antichristi, pugnans cum primo principali articulo et delens agnitionem Christi.*

De Roomschen roepen hen aan als voorsprekers en middelaars bij God. Waartegen onze Gereformeerde Kerk met kracht van redenen zich heeft verklaard in de *Nederl. Belijd. des Gel.* Art. XXVI ¹⁾. En wie kan en mag zonder een getuigenis der Heilige Schrift gelooven, dat de Heiligen in den hemel de aanroepingen en begeerten van tallooze bidders aan de verschillende plaatsen der aarde hooren en verstaan ²⁾? Hen aanroepen is *nutteloos, godonteerend, Christus' Middelaarschap* verdonkerend, en in de Heilige Schrift is er geen *voorbeeld* dat iemand eenen gestorvenen heilige heeft aangeroepen dan de rijke man in de helle Luc. 16 : 24, een Jood in de rampzaligheid, die daar in zijne pijn en desperaatheid niet tot God maar tot vader Abraham roept.

De Protestantsche Kerken belijden naar de Schrift : *Wij hebben eenen Voorspraak bij den Vader, Jezus Christus den rechtvaardige*, 1 Joh. 2 : 1, die een onovergankelijk priesterschap heeft, *Waarom Hij ook volkomenlijk kan zaligmaken degenen die door Hem tot God gaan, alzoo Hij altijd leeft om voor hen te bidden*, Hebr. 7 : 25.

¹⁾ Zie *Dertiende Hoofdstuk* § 19.

²⁾ Dit werd den heiligen-aanbidders ook voorgehouden door *Vigilantius*, Presbyter in Barcelona, tegen het eiude der 4de eeuw, wakker strijder tegen het heidendom in den eeredienst der Christenen, bij de Roomschen als ketter gebrandmerkt (zie Verklar. van den Mechelsch. Catech. p. 171). Daartegen behielp zich *Hieronymus* († 420), die voor de heiligen-vereeering ijverde, met een beroep op Openb. 14 : 4, dat de verheerlijkte heiligen *het Lam volgen waar het ook henen gaat*: is het Lam overal meende hij, dan moet men gelooven, dat ook zij, die met het Lam zijn, overal zijn; dus met Christus de zalige geesten overal tegenwoordig! *Neander*, Kirchengesch. IIter Band (1830) S. 437.

Aangaande de Roomsche en Grieksche Kerken is tweeërlei wél op te merken. *Vooreerst*, in hare leer, hoewel niet in de practijk des volks, wordt een bepaald onderscheid gemaakt tusschen *aanbidding* en *aanroeping*. Eigenlijke aanbidding kennen zij alleen aan God toe, de aanroeping der heiligen noemen zij wel bidden doch bedoelen en rekenen dit niet als Goddelijke eer ¹⁾. Zij verzekeren: „Niet op gelijke wijze roepen wij God en de heiligen aan. Want God bidden wij, dat Hij zelf ons of het goede geve of van het kwaad bevrijde; maar van de heiligen, wijl zij in hooge genade bij God staan, vragen wij, dat zij voorspraak voor ons doen, om voor ons datgene van God te verkrijgen wat wij behoeven ²⁾,” daar zij, als bijzondere vrienden en gunstelingen Gods *door hun* in Christus' naam tot God gericht *gebed* ons de begeerde weldaden kunnen bezorgen. Want Christus is en blijft de eenige Middelaar der verzoening ³⁾.

Ten tweede, in de Besluiten der Roomsche Kerkvergadering te Trente is de aanroeping der heiligen niet als godsdienstige *plicht* geboden, maar als *goed en nuttig* ⁴⁾ aanbevolen.

¹⁾ Voor God *λατρεῖν*, voor de heiligen *δουλεῖν*, voor Maria *ὑπερουλεῖν*. Zie het aangehaalde *Elfde Hoofdstuk* § 29. Verklaring van den Mechelschen Catechismus XXIIste Les p. 165. *Hagenbach*, Dogmengesch. § 188.

Het woord *adorare*, aanbidden, gebruikt de Roomsche Kerk niet alleen en uitsluitend van God, maar ook in ruimeren, minderen zin, b.v. *Cat. Rom. P. III. Cap. II. Qu. 9* van koningen: *Sancti viri, qui Deum unum colebant, »Reges adorabant»* id est, *supplices venerabantur*.

²⁾ *Catech. Roman. Pars IV. Cap. VI. Qu. 3.*

³⁾ *Cat. Rom. P. III. Cap. II. Qu. 14. Mech. Cat. p. 170.*

⁴⁾ *Bonum atque utile. Concil. Trid. Sess. XXV: De invocatione*

De aanroeping van Engelen en heiligen, met ontblooting des hoofds, buiging der knieën of nedervallen des lichaams en andere teekenen van godsdienstige vereering, is *afgoderij*, daar zij niet kunnen worden aangeroepen zonder hun Goddelijke eigenschappen toe te schrijven en de kenmerken van *heidensche* denkwijzen vertoonen zich er in, namelijk vergoding van het menschelijke en verzinnelijking van het geestelijke; ingedrongen en verbreid van toen af dat groote menigten en gansche volken zonder voorafgaande grondige onderwijzing in de Kerk werden opgenomen. Overgekomen uit het Heidendom en bezet met overgeleverde voorstellingen van huis-, familie-, en nationaal-goden, stond hun de eenige God te hoog en te verre, en toen dan sommige leeraren (sedert de 4de eeuw) hen wezen op de heilige Engelen als beschermgeesten, en op de verheerlijkte Apostelen en bovenal op de moeder des Heeren, de gezegende onder de vrouwen, vond dit gereeden ingang. — Het getal van aangeroepene heiligen ¹⁾ werd hoe langer

sanctorum. ed. Tauchn. p. 174.

Indes wird der Protestant aber doch immer den biblischen Grund solcher invocatio vermissen, und — — sich an der Fürbitte Christi genügen lassen, und es bedauern, dass die römische Kirche oder der römische Klerus nicht ernstlicher dem so leicht möglichen und wirklich auch weit verbreiteten Aberglauben und Missbrauche steuern. Winer, Compar. Darst. 1882. S. 67.

¹⁾ Aan de gecanoniseerde heiligen wordt openbare vereering bewezen: hun ter eere worden feesten gevierd, missen gehouden, kerken gebouwd enz.; de niet gecanoniseerden worden slechts particulier vereerd. — Het recht der canonisatie, opneeming in den *cánon* (het register) der heiligen berustte in de Roomsche Kerk eerst bij de bisschoppen, thans bij den Paus. Winer Compar. Darst. 1882. S. 67. *Hagenbach*, Dogmengesch. § 188.

hoe grooter, en in de middeleeuwen maakte de uitsporige verbeelding ze tot een soort van eigenlijke beschermgoden, naar heidensche manier, en men ging hulp en zegen bij hen zoeken in alle gevaren, in ziekten en bij alle wichtige ondernemingen ¹⁾.

Daaraan paarde het bijgeloof de vereering hunner beelden ²⁾, in welke men de heiligen vertegenwoordigd dacht en ze aldus als nabij zich had; en van hunne reliquieën ³⁾, hun gebeente, asch, kleederen en andere overblijfselen van heiligen, waaraan men wonderbare werkingen toeschreef, zelfs met ongepast beroep op Gods Woord, als Matth. 9 : 20 v.v. (genezing door het aanraken van Christus' kleet; maar de kracht ging van Hem uit Luc. 8 : 46); Hand. 5 : 15 (door de schaduw van Petrus), Hand. 19 : 12 (door de zweetdoeken van Paulus) en 2 Kon. 13 : 21 (een doode levend door aanroering van Eliza's gebeente) ⁴⁾ — waarachtige wonderen in de kracht des Heeren (zie Hand. 3 : 12--16) door zijne dienaren geschied ten bewijze dat zij van Hem gezonden waren. —

Het bidden voor dooden, bij de Roomschen ⁵⁾, vooral

¹⁾ Neander, Kirchengesch. IIIter Band. 1834. S. 182 f. Dr. Aug. Hahn, Das Bekenntnis der evangel. Kirche. S. 33 ff.

²⁾ Van den beeldendienst zie Zeventiende Hoofdstuk § 9.

³⁾ Winer, Compar. Darst. S. 68 ff. Hagenbach, Dogmengeschichte § 257. Herzog in de Real-Enc. XII. S. 725 ff. u. d. W. Reliquien.

⁴⁾ De Confessio Helvet. Secunda verklaart Cap. 5 (ed. Tiguri 1566. p. 6): De oude godvruchtigen oordeelden, dat de alleredelste overblijfselen der voorvaderen waren hunne deugden, leere en geloof. Omnium nobilissimas reliquias majorum aestimabant esse virtutes, doctrinam et fidem. Namelijk, ter navolging.

⁵⁾ Tridentin. Sess. XXII. Cap. 2. ed. Tauchn. p. 118. Canon

in de zielmissen gebruikelijk, is door de Protestanten verworpen, wijl in de canonieke Heilige Schriften daarvan geen bevel of voorbeeld is gegeven, en nergens aangeduid wordt, dat het iets baat, hetzij ter hulpe voor de rampzaligen of tot voordeel voor de zaligen, wegens de onveranderlijkheid van beider staat ¹⁾).

§ 8. Bidgestalte.

Na het allereerste en noodzakelijkste vereisch bij het bidden, namelijk dat *alleen de eenige ware God worde*

3. p. 121. *Verklar. van den Mechelschen Cat.* p. 298. — *Augustin.* Enchirid. ad Laur. Cap. CX: *Neque negandum est, defunctorum animas pietate suorum viventium relevari, cum pro illis sacrificium mediatoris offertur vel eleemosynae in ecclesia fiunt.* Hij voegt er echter bij: *Sed eis haec prosunt, qui, cum viverent, ut haec sibi postea possent prodesse, meruerunt.* Het gebed van Augustinus voor zijne verstorven moeder Monica: Confess. Lib. IX. Cap. 13. — Het eenvoudige bidden voor dooden achten sommigen strijdig met de leer der Roomsche Kerk zelve van het vagevuur. *K. Von Raumer* in *Augustini Confess. Lib. IX. Cap. 12. nota 13.* Ook *Ch. Hodge*, *System. Theol. III. p. 252* gewaagt daarvan.

¹⁾ *Dr. Augusti*, *Handb. der Christl. Archäol 1837. III. S. 282 f. De Moor*, *Comment. in Marck. Pars V. p. 30. sq.*

Door *Dr. Ad. Wuttke*, *Handb. der Christl. Sittenlehre 3te Aufl. II. S. 338* wordt de *voorbidding voor de gestorvenen* in bescherming genomen, als *Liebesband zwischen den lebenden und den Todten.* Desgelijks door zijn laatsten uitgever *Dr. L. Schulze*, *ibid. S. 567*, naar wien echter eene kerkelijke voorbidding voor de dooden niet is toe te laten.

Luther, *Sermon auf das Evangelium Luc. 16 : 19—31.* In de *Vermischte Predigten*, *Erlangen 1828. IIIter Band. S. 263*, laat de particuliere voorbidding voor dooden toe, doch slechts voor eenige keeren. *Ich kann 's nicht abschlagen, dass man für sie bitten soll, sondern ich mag selber für meine Freunde bitten und*

aangebeden (§ 4), de hemelsche Vader in den naam zijns Zoons (§ 6), komt het voorts op de rechte gesteldheid en verhouding des bidders, op de betamelijke *bidgestalte* aan. En diesaangaande zijn alle vereischten saambegrepen in hetgeen de Heere Jezus heeft gezegd Joh. 4 : 24: *God is [een] geest, en die Hem aanbidden, moeten [Hem] aanbidden in geest en waarheid.*

Dus vooral *aandachtig*: dat wij er wél *aan denken* wat wij zijn en wat God is; waaruit voortvloeit dat wij *ootmoedig* en met *vertrouwen* bidden.

1. Het is een voornaam vereisch, *dat wij onzen nood en ellendigheid recht en grondig* ¹⁾ *kennen, opdat wij ons voor het aangezicht zijner majesteit verootmoedigen.* (Heidelb. Cat. Vr. 117).

Wie aan zich zelven ontdekt is en de les van den ouden wijze, *Ken u zelven*, van den Heiligen Geest heeft geleerd, is in zijne eigen oogen een arm en diep ellendig schepsel. Zoo voegt het inzonderheid bij het gebed, en wel een kennen niet slechts van onze en aller menschen ellendestaat in het algemeen, maar aldus dat wij onze bijzondere ellendigheden en nooden klaar en onderscheiden zien en

sprechen: »O allmächtiger Gott! ich erkenne deine Gewalt, ich bitte dich für diese Seele; mag sie schlafen oder leiden. Ist sie im Leiden, so bitte ich dich, ist es dein göttlicher Wille, dass du sie erledigest.« Das wäre recht gebetet. Aber dass man Mesz und Vigilien will singen und immer Jahrtag halten, das ist Narrenwerk, es ist kein Nutz. Einmal oder zwei magst du bitten, und damit aufgehört, und keine Stiftung aufgerichtet, es hat 's der Teufel erdacht, in der Schrift findet man Hölle und Himmel, und keine Mittelstatt dabei; es kann aber wohl ein Mittel seyn. (?)

¹⁾ Zoo *Dathenus*; de oorspronkelijke lezing is: *recht grondig.* Dr. J. I. Doedes, Heidelb. Catech. 1881. pag. 473.

voelen en onder het drukken van den last tot God roepen om hulpe en verlossing. De Heere zegt zelf Hoz. 5 : 15: *Ik zal henengaan en keeren weder tot mijne plaats, totdat zij zich zelven schuldig kennen en mijn aangezicht zoeken; als hun bang zal zijn, zullen zij mij vroeg zoeken.*

De arme spreekt smeekeingen (Spreuk. 18 : 23). Hoogmoedig bidden is een gruwel. Ootmoed betaamt den bidder. Een gering onderdaan nadert tot den grooten Koning, tot den allerhoogste Majesteit, een nietig schepsel tot zijnen Schepper, een machteloze creatuur tot den almachtigen God, een zondaar tot den Heilige, een schuldige en alleszins doemwaardige tot den Rechter der gansche aarde. Abraham, schoon een vriend Gods genaamd, zeide: *Ik heb mij onderwonden te spreken tot den Heere, hoewel ik stof en asch ben* ¹⁾, Gen. 18 : 27. De tollenaar Luc. 18 : 13 durfde *zelfs de oogen niet opheffen naar den hemel, maar sloeg op zijne borst* (op zijn hart waar hem de pijn zat) ²⁾, zeggende: *O God wees mij zondaar* ³⁾ *genadig!* hetwelk de grondtoon in alle gebed moet zijn. *De offeranden Gods zijn een gebroken geest: een gebroken en verslagen hart zult gij, o God, niet verachten*, zegt David Ps. 51 : 19. En de Heere spreekt Zefanj. 3 : 12: *Ik zal in het midden van u doen overblijven een ellendig en arm volk; die zullen op den naam des Heeren betrouwen.*

¹⁾ Horatius, Carm. IV. 7. 15: Pulvis et umbra sumus.

²⁾ ἔτυπτεν, percutiebat, prae dolore animi. Ubi dolor, ibi manus. Bengel, Gnomon.

³⁾ Eigenlijk: *mij, den zondaar*: ἰλασθητί μοι τῷ ἀμαρτωλῷ: hij is de zondaar, hij vergelijkt zich niet, als de Farizeër, met anderen.

2. Bij den ootmoed, waarin de bidder het met zich zelve opgeeft en in den wille Gods neerzinkt, is er behoefte en plaats voor het *geloof*, voor het *vertrouwen*, dat Hij nadert tot eenen God, die zich verbidden laat (2 Kron. 33 : 13), die niet alleen machtig maar ook gewillig is om te helpen. Dit behoort tot het rechte bidden, *dat wij dezen vasten grond hebben, dat God ons gebed, niettegenstaande dat wij zulks onwaardig zijn, om des Heeren Christus wille*¹⁾ *zekerlijk wil verhooren, gelijk Hij ons in zijn Woord beloofd heeft* (Heid. Cat. Vr. 117).

a. De vaste *grond* des vertrouwens ligt buiten den bidder, is gelegen in Christus met zijne verdiensten en voorspreking bij den Vader, en in Gods beloften, die alle in Christus ja en amen zijn. In en door Christus alleen kunnen wij tot den Vader gaan, biddende in zijnen naam (§ 6), alzoo dat wij Hem als onzen Borg Gode voorhouden, op zijne aangebrachte gerechtigheid pleiten, dat wij biddende niet meer in ons zelve maar als in Christus staan, en niet meer onzen naam, maar den naam des Zoons voor den Vader brengen. —

b. En gelijk de Vader den Zoon altijd hoort, zoo wil

¹⁾ Dit zegt, *dat wij onze gebeden — — zullen voordragen alleen op de uitnemendheid en waardigheid onzes Heeren Jezus Christus, wiens rechtvaardigheid de ONZE is door het geloove. Nederl. Belijd. des Gel. Art. XXVI. Om Christus wille, niet in Remonstrantschen zin, als wierd God eerst door Christus tot genade bewogen. Zie Vijfde Hoofdstuk § 15. Scholten, Leer der H. K. I. p. 20. — De hedendaagsche Remonstranten onthouden zich van de uitdrukking Om Jezus' wil. Scholten, a. W. II. p. 435. — God zelf is het, dien het liefd heeft, ons zijnen Zoon tot Voorspraak te geven. En als God Hem ons gegeven heeft, zoo wist Hij wel dat wij zondaars waren. Nederl. Belijd. a. Art.*

Hij ook eenen iegelijk die in den naam zijns geliefden Zoons bidt, zekerlijk *verhooren* (Joh. 16 : 23). Hieraan mogen wij niet twifelen. Want God is getrouw. Wie dan wijsheid of eenige andere gave begeert, *Dat hij ze begeere in geloof, niet twifelende: want die twijfelt is eene baar der zee gelijk, die van den wind gedreven en op en neder geworpen wordt*, opklimt maar telkens weer terug zinkt. *Want die mensch meene niet dat hij iets ontvangen zal van den Heere*, Jac. 1 : 6, 7. De twijfelaar is als iemand die eene gifte vraagt doch de hand niet stil houdt maar haar telkens weer terugtrekt.

c. Intusschen blijven niet ook vele oprechte gebeden onverhoord? Job klaagde eens: *Ik schrei tot u, maar gij antwoordt niet; ik sta, maar gij acht [niet] op mij* (30 : 20). Maar verleent de Heere soms het gebedene niet, Hij geeft er wel iets anders, iets meeders voor in plaats. Werd Paulus niet van den *scherpen doorn in het vleesch* bevrijd op zijn herhaald bidden, hij kreeg daarvoor dit heerlijke Woord van den Heere: *Mijne genade is u genoeg: want mijne kracht wordt in zwakheid volbracht*, 2 Kor. 12 : 7—9. Uit wijze liefde weigert wel de Vader zijnen kinderen iets, namelijk hetgeen hun niet noodig of niet nuttig is¹⁾. Ook laat Hij den bidder wachten, opdat deze aanhoude en, eer hij ontvangt, eerst recht leere, dat hij het nu niet van zich zelve heeft. En de Heere heeft zijnen tijd. Wat Hij eenmaal weigert, geeft Hij vaak op een anderen tijd, opdat Hij te meer geëerd worde. Want hetgeen men lang zoekt en eindelijk verkrijgt, haart des

¹⁾ Quaedam enim negat propitius Deus, quae concedit iratus. Augustinus. Vergel. Catechism. Roman. Pars IV. Cap. II. Qu. 4.

te hooger vreugd en dankbaarheid en wordt te meer in waarde gehouden, gelijk de Bruid in het Hooglied (3 : 1—4) den Geliefde harer ziel te vaster hield toen zij Hem na veel zoekens vond. —

3. Hoogst wichtig is hetgeen de Heere Jezus tegenover het farizeesch en heidensch bidden heeft geleerd Matth. 6 : 5—8. a. Hij waarschuwt v. 5 en 6 voor farizeesche geveinsdheid, waarbij men van het gebed een vertoon maakt en er mede praat voor de menschen. Men mag en moet ook in het openbaar bidden, waar 't behoort; maar dan ook oprecht, zonder sier en zwier. Doch voor het bijzondere, persoonlijke gebed wijst de Heere Jezus de eenzaamheid aan. Naar zijnen aard, als gemeenschapsoefening der ziele met God, eischt het gebed stille afzondering, om althans van buiten alle verstrooiing en storing te weren: eenzaam, met God gemeenzaam.

b. Voorts waarschuwt de Heere, ook den bidder in de binnenkamer, voor ijdel verhaal¹⁾ en veelheid van woorden (v. 7 en 8). Hij keurt het niet af, dat het volle hart ook in eene volheid van woorden zich uitstorte en lang aanhoude in het smeeken en worstelen met God. Maar het dodderig en gedachteloos opdreunen van formuliergebeden, het gedurig herhalen van dezelfde woorden, of ook van uitroepingen met gemaakten ijver, en daarvan iets verwachten, dát, zegt de Heere Jezus, is heidensch. Eén oprechte zucht uit het hart is meerder gebeds en Gode

¹⁾ βλαπτολογεῖν. *Luther*: plappern. Uitvoerig handelt daarover, philologisch en historisch, *Tholuck*, Bergpredigt Christi zu Matth. 6 : 7.

aangenamer dan veel woorden zonder gevoel. Geheel strijdig tegen deze waarschuwing des Heeren handelen de Roomschen met hun bidden naar den *rozenkrans* ¹⁾.

4. Aangaande de *lichaamsgestalte* bij het bidden mogen wij met *Brakel* ²⁾ zeggen: *De gesten of gebaren geven geen waardigheid of kracht aan het gebed; de heiligen hebben in verscheiden posturen des lichaams gebeden, nedervallende op het aangezicht, zittende, staande; maar doorgaans hebben zij het gedaan knielende, zijnde een teeken van de grootste verootmoediging.*

Vanzelf is hierin bij het eenzame bidden meerder vrijheid dan in de tegenwoordigheid van anderen ³⁾. Wie alleen bidt, mag vrijelijk de bewegingen zijns harten volgen ook in de houding des lichaams, terwijl wederkeerig de beweging des lichaams ook op het harte werkt. Maar in het bijzijn van anderen, in vergaderingen, *moet men in dezen allen altijl zien op het gebruik van verscheidene tijden en landen, en wat daarin eerlijk en stichtelijk is* (*Kantteek.* 1 Kor. 11 : 4).

De Jood bidt overal met gedekten *hoofde*, op Oostersche wijs: want de hoed is zijn tulband ook onder Westerschen hemel. In de Westersche landen echter bewijst overigens de man zijnen eerbied door ontblooting van het hoofd.

¹⁾ *Rosarium*. De gewone rozenkrans bevat 55 koralen, die dusdanig aan elkander zijn geregen, dat op 10 kleine Ave Maria-koralen eene groote Paternoster koraal volgt. *Steitz* in Herzogs Real-Enc. XIII. S. 126. u. d. W. *Rozenkrans*.

²⁾ Redel. Godsdl. II. p. 380. De verschillende manieren bij de oude Hebreëen vermeldt o. a. *Pressel* in Herzogs Real-Enc. IV. S. 679. u. d. Artikel *Gebet bei den Hebräern*.

³⁾ *H. Wüsius* Exercit. in Orat. Domin. IV. 46.

Waarbij komt ¹⁾ het bijzondere voorschrift van den Apostel Paulus 1 Kor. 11 : 4 v.v., waaraan de oude Christenkerk zich streng heeft gehouden : dat de mannen met ontdekte hoofden zouden bidden, maar de vrouwen gedekt, als betamelijk wegens hare ondergeschiktheid en naar den eisch der zedigheid.

De *oogen* dicht, ook in het kamerke, te meer in kerk of bidzaal. Van de deuren der zinnen dient deze vooral gesloten, opdat de ziel tot zich zelve inkeere, afgekeerd van het zichtbare ; 't zegt : zij wil niets zien, haar uitzien is naar haren God en Vader.

De *handen* gevouwen. In de oudste tijden was dit wel niet gebruikelijk, maar opheffing der handen en uitbreiding der armen, teeken van vertrouwen en van uitgestrekt, sterk verlangen. Thans is het vouwen algemeen (behalve bij de Engelschen), ook bij de Roomschen, bij wie alleen nog in de Misse de verheffing en uitstrekking der handen plaats heeft. Wat beteekent het ? Een Paus verklaarde niet ten onrechte het gebed met saamgevoegde handen en ineengesloten vingers ²⁾ voor een teeken dat wij ons voor dienstknechten onzes Heeren, voor gevangenen en gebondenen van Christus bekennen.

Doch er ligt meer in. De handen uitsteken is werken, de handen vouwen is rusten. De handen samenleggen bij het bidden duidt aan, dat men onderwijl niets anders

¹⁾ Vergel. *Augusti*, Handb. der Chr. Archäol. II. S. 155 f., die intnsschen dwaalt wanneer hij in Paulus' zeggen verheffing der vrouw en niet onderschikking vindt.

²⁾ *Junctis manibus, digitis compressis, compositis palmis.* Paus Nikolaas I. († 867). *Augusti*, Handb. der Chr. Archäol. II. S. 155.

doet en alle ander werk laat liggen om dit ééne. En het vereenigen en samensluiten der vingeren is daarbij eene herinnering, om alzoo ook de gedachten saam te hechten en als in één gesloten te bepalen bij het ééne noodige en ze niet verstrooid heen en weer te laten fladderen. Dat is de *vereeniging* van het verdeelde en zwerfzieke hart, altijd noodig maar vooral in het gebed; eene genade, om welke David den Heere bad Ps. 86 : 11 : *Vereenig mijn hart tot de vreeze uwe naams*. En is het niet alzoo, dat men biddende de handen des te inniger samendrukt en de vingeren te vaster klemmt, hoe meer de drang des harten stijgt, als had men daarin iets gevat wat men gaarne wilde vasthouden (vergel. Gen. 32 : 26) ¹⁾?

Op de knieën.

Den Oosterling is in het algemeen eigen, *staande* te bidden, het staan voor den meerdere aangemerkt als teeken van eerbied, gehoorzaamheid en dienstvaardigheid; ook in de Heilige Schrift aangeduid (Gen. 18 : 22. 19 : 27.

¹⁾ Mr. Christian Sriver († 1693), Erbauliche Parabeln. Barmen. 1840. 2te Aufl. S. 181 f. merkt van het vouwen der handen aan: *De duimen liggen kruiswijze over elkander en leeren, dat men niet anders, dan wegens den gekruisigden Heere Jezus, verhooring hopen en verwachten zal.* — En nog: *De gevouwen handen leiden ook tot ootmoed in het gebed, wijl wij ons gelijk als kwaaddoeners aan den rechtvaardigen God vertoonen, erkennende, dat wij met onze veelvuldige zonden verdiend hebben aan handen en voeten gebonden en in de duisternis uitgeworpen te worden, weshalve wij dan alleen genade en geen recht begeeren.*

Bij de oude Heidenen, althans bij de Grieken vouwde men de handen niet. De Griek strekte ze uit naar de streek, waar hij de Godheid vermoedde, dus doorgaans naar den hemel of naar de zee. Von Nägelsbach, Nachhomer-Theol. S. 214.

Jer. 15 : 1. Luc. 18 : 13. Marc. 11 : 25). De Christenen behielden deze Oostersche gewoonte, terwijl men aan het *staan* verschillende, geheimzinnige beteekenissen gaf. Het staande bidden was in de Christelijke Kerk geene uitzondering, maar regel; het was de ordinaire, gewone houding, in dezen zin, dat men, om bij het gebed eerbied te toonen, het *ten minste staande* moest doen ¹⁾.

Dieper gaat het knielen. Nog dieper het vallen op het aangezicht, dikmaals in de Schrift vermeld, van Gen. 17 : 3 aan. *De ceremonie der kniebuiging hebben de heiligen in het bidden gebruikt tot een teeken van ootmoedigheid des harten, met dewelke wij voor God verschijnen moeten* (Kantteek. 1 Kon. 8 : 54). David vermaant er toe Ps. 95 : 6: *Komt, laat ons aanbidden en nederbukken, laat ons knielen voor den Heere, die ons gemaakt heeft*. Daniël (6 : 11) *knielde drie tijden 's daags op zijn knieën en hij bad en deed belijdenis voor zijnen God*. In de vergadering der geloovigen bij Paulus te Milete *heeft hij nederknielende met hen allen gebeden*, Hand. 20 : 36.

Het *knielen* ²⁾ is symbool van ootmoed. Op de knieën vallende maken wij ons kleiner, klein voor God (voor

¹⁾ *Augusti*, Handb. der Chr. Archäol. II. S. 149 ff. *H. Wuttke*, Exercit. in Orat. Domin. IV. 12. sqq. — Ook de oude Griek bad staande tenzij hij de knieën van een godenbeeld omvatte. *Von Nächelsbach*, Nachhomer. Theol. S. 214.

²⁾ Das Knien beim Gebet — — ist zwar nicht etwas schlechthin wesentliches und nothwendiges, aber als ein Zeichen der selbstverleugnenden Demut vor Gott eine schöne und sinnige Sitte, deren Verachtung nicht eben ein Beweis von lebendiger Frömmigkeit ist. *Wuttke*, Handb. der Christl. Sittenlehre. II. S. 258. *Kant*, geen voorstander van het bidden, oordeelde het knielen en zich neerwerpen ter aarde strijdig tegen de men-

geen mensch moet men knielen, Hand. 10 : 25, 26) en bekennen daarmee onze geringheid voor den Allerhoogste. Knielende bidden past wel bijzonder, doch niet alleen, in de binnenkamer, maar ook, waar 't naar de gelegenheid der plaatse kan, in kerk en vergaderingen. Ten tijde der Reformatie was het bijzonder in gebruik ook in onze landen: in hunne bijeenkomsten op veld en berg, in woestijn en woud baden de geloovigen op hunne knieën. Ten tijde der Nationale Synode te Dordrecht 1619 werd in de Kerk aldaar nog standvastig knielende gebeden. Dus mag men, zegt *Witsius*, degenen niet van nieuwigheidszucht beschuldigen, die het knielen, als voor biddenden passend ook in Kerkelijke gebeden, waar het bekwamelijk geschieden kon, hebben aanbevolen ¹⁾. Daar de heiligen in Oude en het Nieuwe Testament dus hebben gedaan, *Hoe kunnen wij dan anders dan mede in zulke nederige gestalte des lichaams tot God komen, om God te verheerlijken, zoowel in onze lichamen als zielen* ²⁾.

schenwaarde en noemde het een slaafsch oriëntalisme. *Wuttke* a. W. II. S. 559. *Stier*, Brief an die Ephes., zu Kap. 3 : 14.

Dat het knielen bij de oude Christenen ook in vergaderingen in gebruik was, toont *Augusti* a. W. II. Het blijkt uit *Prudentius*, *Cathemerinon* II. v. 50 sqq. *Te mente pura et simplici, Te voce te cantu pio Rogare curvato genu Flendo et canendo, discimus.* En de aantekening van *Obbarius* aldaar. Desgelijks uit *Augustin*. *De Civ. Dei* Lib. XXII. Cap. 8, ed. Tauchn. Tom. II. p. 381: *Ad orationem ingressi sumus, nobis ex more genua figentibus atque incumbantibus terrae.*

¹⁾ *Witsius*, *Exercit. in Orat. Domin.* IV. 3. *De Moor*, *Commentar. in Marek.* Pars V. p. 43.

²⁾ *Brakel*, *Red. Gods.* II. p. 380. *Calvin*. *Commentar. op Hand.* 20 : 36. *Idem*, *Instit.* III. 20. 33.

§ 9. Zaken.

Tot het rechte, Gode behagelijke gebed behoort ook dat men om de rechte zaken bidde. Niet om alles waartoe maar de begeerte in ons opstijgt, niet om iets wat tegen Gods Woord, tegen zijnen geopenbaarden wille strijdt. Maar overigens om al wat wij van noode hebben voor *ziel en lichaam* (Heidelb. Cat. Vr. 118). Naar de Schrift, Fil. 4 : 6 : *Weest in geen ding bezorgd, maar laat uwe begeerten in alles door bidden en smeeken met dankzegging bekend worden bij God.* Doch niet alles past in een openbaar gebed, menschen mogen niet alles hooren, maar Gode mogen wij alles zeggen : *Vertrouwt op Hem, o gij volk, stort ulieder harte uit voor zijn aangezicht : God is ons eene toevlucht*, Ps. 62 : 9.

Te denken, dat men alleen om geestelijke goederen mag bidden en niet om lichamelijke, is tegen Schrift en rede, is verloochening van die Voorzienigheid Gods, die over alle, ook over de geringste dingen gaat. In alles zijn wij van God afhankelijk, wij moeten geheel uit zijne hand leven, lichamenlijk en geestelijk.

Dies mogen en moeten wij ook alle lichamelijke nooddrift van Hem bidden en Hem er om danken zoo wij ze hebben : om gezondheid des lichaams, om voedsel en deksel, om zegen op land en vee, op werk en ambacht, op eerlijke hanteering en kostwinning. Mits 1. met naarestige aanwending der middelen : men moet de handen reppen. *Ora et labôra*, bid en werk. 2. Niet met de begeerte om rijk te worden. Om rijkdom mag men niet bidden (1

Tim. 6 : 9). Maar om het dagelijksche brood ¹⁾, naar het Gebed des Heeren en naar de bede van Agur, den zoon van Jake, Spreuk. 30 : 7 : *Twee dingen heb ik van u begeerd, onthoud ze mij niet aleer ik sterve : 8. IJdelheid en leugentual doe verre van mij ; armoede noch rijkdom geeft mij niet : voed mij met het brood mijns bescheiden deels ; 9. Opdat ik zat zijnde [u] dan niet verloochene en zegge : Wie is de Heere ? of dat ik verarmd zijnde, dan niet stele en den naam mijns Gods aantaste.* En 3. met geheele onderwerping ²⁾ aan Gods wil en met de heilige begeerte om Hem te verheerlijken, „om Gods genade, goedheid, hulp en macht daarin te zien, te erkennen en te prijzen en zich daarin te vermaken ³⁾”

Maar hoofdzaak is onze geestelijke nooddrift : alles wat wij tot ons zedelijk en geestelijk leven en wellevens behoeven, al die geestelijke gaven, die ons noodig zijn, om God met blijdschap en ijver te kunnen dienen en verheerlijken. In het Gebed des Heeren is maar eene eenige bede, namelijk de vierde, om lichamelijke nooddrift, terwijl al de overige op geestelijke zaken gaan, geheel overeenkomstig zijne groote les Matth. 6 : 33 : *Zoekt eerst*

¹⁾ In Psalm 67 : 1 berijmd staat wel : *d' algoede God zij ons genadig En zegen' ons met overvloed.* Zoo ook in de berijming van P. Dathenus. Maar niet in den bijbeltekst, in dezen is het alleen : *God zij ons genadig en zegene ons.* — De Catechism. Roman. P. IV. Cap. IV. handelt in bijzonderheden *De iis quae petenda sunt.*

²⁾ Psalm 33 : 11 berijmd heeft : *Weer steeds alle smart, hetwelk in de Schrift niet staat, ook niet bij Dathenus.* Doch vergel. de bede van Jabez 1 Kron. 4 : 10 : *Indien gij — — met het kwade [alzo] maket, dat het mij niet smarte.*

³⁾ *Brakel*, Red. Godsd. II. p. 365.

het Koninkrijk Gods en zijne gerechtigheid, en al deze (lagere) dingen zullen u toegeworpen worden ¹⁾ De goede Koning zorgt voor zijn volk.

§ 10. Ter heiligmaking.

Door het gebed wordt de heiligmaking bevorderd. Vooreerst, omdat het gebed het van God verordende middel is, om van Hem alle noodige gave en bekwaamheid tot aflegging van de zonde en tot het doen van het goede te ontvangen. (Zie hiervoren § 1 en § 3). Het is het middel, om *met kracht versterkt te worden door zijnen Geest in den inwendigen mensch* (Ef. 3 : 16). David zegt Ps. 138 : 3 : *Ten dage [als] ik riep, zoo hebt gij mij verhoord: gij hebt mij versterkt [met] kracht in mijne ziel.*

Ten tweede, naar zijn eigen aard werkt het bidden heiligend. Want a. het gebed is het voornaamste middel en de eenige weg tot vereeniging van onzen wil met den wille Gods. Naar het voorbeeld van Christus zelven, die biddende zich overgaf aan den wil des Vaders, *Vader, of gij wildet dezen drinkbeker van mij wegnemen! doch niet mijn wil, maar de uwe geschiede*, Luc. 22 : 42 ²⁾. Biddende

¹⁾ Zie hierover *Eerste Hoofdstuk § 1*, waar ook gezegd is, wat door het *Koninkrijk Gods en zijne* (Gods) *gerechtigheid* wordt beteekend. Mr. M. F. Roos, *Die Lehre u. Lebensgesch. Jesu Christi*. Tübing. 1847. I. S. 270 herinnert: *Dat een mensch, die het Rijk Gods erlangen wil, eene gerechtigheid niet zelf maken, maar door een aanhoudend hongeren en dorsten* (Matth. 5 : 6) *zoeken moet, bij welke hem niet alleen het Raadhuis zijner woonplaats, maar God zelf, als zijn Koning, voor eenen rechtvaardige houden kan.*

²⁾ Zie boven § 2.

leerde Paulus den eigen wil verzaken en werd gewillig om zijn zwaar kruis te dragen, op het woord des Heeren: *Mijne genade is u genoeg: want mijne kracht wordt in zwakheid volbracht*, 2 Kor. 12 : 8, 9 ¹⁾. Voor de allerehoogste Majesteit zinkt al het eigene, en het gebed is naar zijnen aard onderwerping aan Gods wil.

b. Het gebed dient ook bijzonder tot *toetsing* van alle werk en genot: want al hetgene, waarbij wij om Gods bijstand en zegen niet mogen bidden, is uit den Booze. Dit geldt van ieder bedrijf dat men oefent, van ieder voornemen dat men wil uitvoeren, van ieder vermaak dat men wil genieten. *En al wat gij doet met woorden of met werken, [doet] het alles in den naam des Heeren Jezus, dankende God en den Vader door Hem*, Kol. 3 : 15.

c. Het gebed werkt mede ter heiligmaking ook reeds door den stillen inkeer tot ons zelve, door de tijdelijke afzondering buiten het gedruis en gewoel der wereld. *Die zich afzondert, tracht naar wat begeerlijks; hij vermengt zich in alle bestendige wijsheid*, Spreuk. 18 : 1 (naar de Staten overzetting, zie de *Kantteek*). En daarvan blijft doorgaans iets na: weer afdalende van de hoogte en terugkeerende tot het aardsche werk en tot den strijd des levens, blijft het hart naar God kloppen en in die biddende, naar God gekeerde stemming, die al ons doen vervullen moet en zonder welke men den goeden strijd niet strijden kan. Daarom wordt Ef. 6 : 18 de geestelijke wapenrusting met het gebed samengevoegd: *Met alle bidding en smeeking, biddende te allen tijde in den Geest*: het gebed, niet slechts als een afzonderlijk gedeelte van de

¹⁾ Zie hiervoren § 8.

wapenrusting, niet als nog een wapen bij de andere, maar als de rechte stemming, in welke wij al de wapenen moeten hanteeren, als middel en wijze om geheel de wapenrusting aan te doen en goed te gebruiken, om te kunnen *weerstaan in den boosen dag en alles* (trouw en met volharding) *verrichtende, staande te blijven*. (Ef. 6 : 13). En wel *met alle bidding en smeeeking*, in allerlei maniere, geen van de onderscheiden soorten en wijzen des biddens verzuimende, openbaar of bijzonder, mondelijk of zonder woorden, op gezette tijden ('s morgens, 's middags, 's avonds) of bij bijzondere gelegenheden ¹⁾, maar altijd in den Heiligen Geest, die aan geen tijd gebonden is.

§ 11. Het Gebed des Heeren.

Wij hebben een volmaakt voorschrift voor het bidden. Dat is het Onze Vader, het *Gebed des Heeren*. Niet dat de Heere Jezus zelf het bad. Hij, de zondeloze en volmaakte kon niet bidden: *Vergeef ons onze schulden*. Gebed des Heeren zegt: door den Heere Jezus gegeven, voor zijne gemeente, voor allen die zijne discipelen waren of worden zouden, zooals Hij zelf daarbij zeide: *Gij dan bidt aldus*. Het is een bewonderenswaardig, weergaloos werk der opperste Wijsheid, beknopt en eenvoudig, klaar zelfs voor kleinen en zwakken, en daarbij onuitputtelijk diep en rijk van zaken, zoodat alles wat ooit een bidder op aarde bidden kan en al wat God ons bevolen heeft

¹⁾ Publieke gebeden of particuliere, orale of mentale, ordinaire of occasioneele. Daarbenevens: nitschietende gebeden (ook onder het werken), *preces ejaculatoriae*. *Witsius*, *Exercit. in Orat. Domin. IV. 43. Brakel*, *Red. Godsds. II. p. 361.*

van Hem te bidden, *alle geestelijke en lichamelijke nood-druft* als in eene hoofdsom begrepen is in *dit Gebed hetwelk de Heere Christus ons zelf geleerd heeft* (Heid. Cat. Vr. 118).

Hij heeft het gegeven voornamelijk tot een *richtsnoer* bij ons bidden, maar ook tot *gebruik* met dezelfde woorden. Het is het grondgebed voor de deelgenooten van het Koninkrijk der genade, gelijk de Tien geboden er de grondwet voor zijn. En gelijk de rijkswet tweemaal beschreven staat (Exod. 20 en Deut. 5), zoo ook dit rijksgebed.

Eerst Matth. 6 : 9 v.v., in de bergpredikatie, na de waarschuwing voor het heidensch woordgeprevel: *Gij dan bidt aldus*. „Niet dat wij aan deze woorden alleen of altijd zouden gebonden zijn” (*Kantteek.*); maar evenmin dat dit gebed geheel *niet woordelijk* zoo zoude gebeden worden. *Gij dan bidt aldus*, dat zegt niet alleen: bidt *om deze zaken* en *op deze wijze* ¹⁾, maar meteen ook: bidt met deze *woorden*: want anders zou het slechts eene zijdelingsche en geen rechtstreeksche tegenstelling zijn tegen de battologie en polylogie, tegen het ijdel verhaal en de veelheid van woorden; de tegenstelling eischte, dat de Heere ook woorden gaf.

Dat Christus het aldus bedoelde en ook zijnen discipelen bepaalde woorden wilde opgeven, zonder hen echter slaafs aan iedere syllabe te binden ²⁾, blijkt nog ontwijfel-

¹⁾ Aldus wordt in navolging van *Grotius* ὁὕτως Matth. 6 : 9 door velen verstaan. Te recht komt daartegen op *Tholuck*, *Bergpredigt Christi*. 2te Ausg. 8. 374.

²⁾ *Wütsius*, *Exercit. de Orat. Dom.* VI. 23.

baarder uit Luc. 11 : 2. Daar zeide Hij hun voor de tweede maal hetzelfde gebed voor, met dezelfde woorden. En wel op verzoek van een discipel, die uitdrukkelijk begeerde, Jezus zou hen leeren bidden, *gelijk ook Johannes zijne discipelen geleerd* had. Daarop zeide Hij tot al de aanwezige discipelen: Wanneer gij bidt, *zoo zegt: Onze Vader* enz., hetzelfde gebed als hetwelk Hij in de bergrede had opgegeven. Dit zouden zij *zeggen*, verklaart Hij hier bepaaldelijk.

Intusschen ontbreekt bij Lucas ¹⁾ het slot, de doxologie, de lofverheffing Gods; doch ook het Amen, hetwelk toch bij een gebed behoort (1 Kor. 14 : 16). Ook staan bij Lucas eenige andere uitdrukkingen dan bij de eerste mededeeling op den berg (in de 4de en de 5de bede),

¹⁾ Ook bij Mattheüs is het God-verheerlijkend slot zeer betwist, en de nieuwere uitgevers van het Grieksche N. T. laten het weg. Men zie de Commentaren op Matth. 6 : 13, inzonderheid *Tholuck*, *Bergpredigt Christi*. 2te Ausg S. 436 ff. Het bestaat geheel uit woorden der Schrift. Men houdt er voor, dat het bij het gebruik van het gebed in de Kerk is bijgevoegd. Ook Dr. *J. I. Doedes*, *Heidelb. Cat.* p. 488 acht het *te recht van zeer ouden kerkelijken oorsprong* genoemd. Vóór de echtheid wordt echter te recht gewezen op de Syrische Overzetting, *Peschito* genaamd, die volgens sommigen reeds in de 2de eeuw zou zijn vervaardigd (z. *Tischendorf*, *Nov. Testam. Graece*. ed. 7. crit. minor. Proleg. p. CXIV). Deze heeft de betwiste woorden. Doch de *critische* waarde dier Overzetting wordt ook weer betwijfeld. Vergel. *Arnold*, in *Herzogs Real-Enc.* XV. S. 442. u. d. Art. *Syrische Bibelübersetzung*. Uit innerlijke gronden handhaaft de echtheid *Stier*, *Reden des Herrn Jesu Ister Theil*. 1843. S. 221 f. Apte, apposite quadrat, zegt *Calvinus Comment. i.l.*, en *Instit.* III. 20. 47, dien het vreemd voorkomt, dat de Latijnsche Overzetting (de *Vulgata*) dit slot van 't gebed heeft weggelaten. *Claus Harms*, *Das Vaterunser*. S. 156: *Im betenden*

doch in denzelfden zin, evenals de herhaling der Wet (Deut. 5) eenigszins verschilt van de eerste afkondiging.

Het Onze Vader is dan én model, ideaal voor ons bidden, én formulier. Weten wij niet wat wij zullen bidden, de Heere komt ons te hulp en geeft ons de woorden in den mond ¹⁾, waarmede wij tot Hem zullen komen, als Hoz. 14 : 3 : *Neem [deze] woorden met u, en bekeer u tot den Heere, zeg tot Hem: Neem weg alle ongerechtigheid en geef het goede, zoo zullen wij betalen de varren onzer lippen.*

Aangaande het gebruik ²⁾ van het Onze Vader brengt men in: Wij lezen niet dat de Apostelen en eerste Christenen het woordelijk hebben gebezigd. Maar was er oorzaak en noodzakelijkheid om dit uitdrukkelijk te vermelden? Het stilzwijgen der Schrift bewijst geenszins ³⁾,

Herzen liegt ein solcher Schluss, und mit seinen Worten hat der Herr diese Worte hervorgerufen, er selber, und hat sie erhalten seit so vielen Jahrhunderten.

¹⁾ Verba nobis in os suggerit, quae mentem nostram omni haesitatione expediant. *Calvin. Instit. III. 20. 34.*

Aangaande het bidden van het Onze Vader door geloovigen, bijzonder onder zware verzoeking en aanvechtingen, zegt *Claus Harms, Das Vaterunser. In elf Predigten 1838. S. 12: Toevlucht was 't, wapen was 't, hemelsladder was het, vleugelen waren deze woorden, waardoor de ziel tot God zich verhief, woorden ter hand nog, wanneer alle geestelijke schat afhandig was, en in dorre tijden, waar de geest ook niets kon voortbrengen, zijn eenig houvast en zijne eenige verkwikking.*

²⁾ Het geschiedkundige over het kerkelijke gebruik van het Gebed des Heeren vindt men o. a. bij *Augusti, Handb. der Christl. Archäol. II. S. 60—79. Tholuck, Bergpred. Christi. 2te Ausg. S. 375 ff.*

³⁾ *Witsius, a. W. VI. 24.*

dat zij het niet hebben gebruikt. De Schrift zegt ook niet, dat de Apostelen gedoopt hebben in den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes. Wij mogen echter aannemen dat door hen niet is nagelaten, hetgeen hun door den Heere was bevolen.

Vlak tegen het doel, waartoe de Heere Jezus dit Gebed gaf, loopt het in, wanneer men het gedachteloos en harteeloos gaat opzeggen, zooals inzonderheid bij de Roomschen geschiedt, waar men het naar een voorgeschreven getal vele malen achtereen bidt, naar den rozenkrans ¹⁾, en zulks voor een verdienstelijk en genoegdoend werk rekent.

Het zeer gedurig bidden van dit gebed *dagelijks*, en het altijd, gezet bidden van hetzelfde in de godsdienstige vergaderingen, waarop de Luthersche Kerk bijzonder gesteld is, wordt al licht een ijdel verhaal der woorden.

Maar het is ook niet gegeven, om het ongebruikt te laten ²⁾. Wie zal dit kleinood naar waarde schatten! Het

¹⁾ *Augusti*, Handb. der Christl. Archäol. II. S. 79. Vergel. hiervoren § 8. bl. 40.

²⁾ Ook *Brakel*, Red. Godsd. II. p. 393 (Cap. XXIV. 2) is niet tegen het woordelijk gebruik. Hij zegt wel: *De Heere Jezus heeft dit gebed gegeven tot een voorschrift of voorbeeld, waarnaar wij onze gebeden moeten richten, zoo ten opzichte van zaken als orde, maar niet dat wij het gebed van woord tot woord zouden verhalen* (waarin hij overeenstemt met *Calvin*. Instit III. 20. 49. en Commentar. in Matth. 6 : 9). Maar hij voegt er bij: *Wij mogen dit gebed, 't zij in openbare vergaderingen, 't zij alleen zijnde, wel bidden, maar wij zijn er niet aan verbonden.*

Scholten, Leer der Herv. Kerk I. p. 26 wijst op *Brakel* als zijnde in strijd met den *Heidelb. Catechism.* Vr. 118—120. *Doedes*, Heidelb. Cat. 1881. p. 475: Het gebed bij *Lucas* zou als een formulier kunnen beschouwd en gebruikt worden, maar hetgeen bij *Mattheüs* staat, niet.

is gegeven door Hem, die beide, den Vader en den mensch kende, die wist wat de Vader in den hemel gaarne hoort en wat voor ons menschen te bidden noodig, oorbaar en heilzaam is.

En het dient uitnemend tot versterking des geloofs en der hope op verhooring. Immers wanneer de eigen zoon eens konings voor den in nood verkeerenden, hulpe vragenden onderaan een smeekschrift stelt en in de hand geeft, dan is er te meerder grond, om verhooring te verwachten.

Ook verlevendigt het de bewustheid van de gemeenschap der heiligen. Dit gebed biddende kan het kind Gods de verheffende gedachte koesteren, dat tegelijk duizenden kinderen Gods op aarde voor zich en voor elkander met dezelfde woorden den Vader aanroepen.

Het is een gebed, voor alle tijden, landen en volken gepast. De eerste zondaar, Adam, zou het even goed hebben kunnen gebruiken als wij, en voor de laatst levende menschen zal het niet minder voegen dan voor ons geslacht.

Doedes, a. W. p. 488 oordeelt: Het Onze Vader in zijn geheel is niet bestemd, om in onze gebeden opgenomen te worden, nog veel minder bestemd, om gebruikt te worden als het slot of einde van onze gebeden. Onze vaders hebben er anders over gedacht, blijkens de Formuliergebeden, zonder de Luthersche overdrijving, die bij iedere godsdienstige handeling het Onze Vader eischte, „wie Salz und Würze zu allem geistlichen Werk hinzugehan“ (Claus Harms Das Vaterunser. S. 11.)

Bengel, Gnomon in 1 Petr. 1 : 3 wijst op eene singuliere overeenkomst van heel den Eersten Brief van Petrus met het Gebed des Heeren.

Doch men herinnert: „Christus' Middelaarsschap en verzoeningsdood zijn er niet in genoemd." Maar met wijsheid, zich schikkende naar zijne toenmalige discipelen, voegde Hij de uitdrukkelijke vermelding daarvan er niet in; naderhand zouden zij en alle geloovigen de verzoening door Hem er wel in aangeduid vinden, reeds in de aanspraak, in den Vadersnaam, en vooral in de vijfde bede om vergeving der zonden.

Maar is dan het Onze Vader tot algemeen gebruik gegeven, voor bekeerd en onbekeerd, en ook voor de jonge jeugd, die er niet rijp voor is om het te verstaan en om het waardiglijk te bidden?

Het is waar, zijne volle beduidenis en kracht heeft dit gebed eerst in den mond van den wedergeboren Christen. Deze alleen kan de Aanspraak en het Slot, deze alleen iedere der zes Beden met klare bewustheid en hartelijke begeerte in waarheid uitspreken.

Edoch het is daarmede als met geheel de Bergrede, in welke de Heere Jezus het Gebed voor de eerste maal gaf. Deze veronderstelt en eischt een gemoed, in hetwelk de zaligsprekingen, waarmee de Heere aanhief en waarop de gansche Bergpredikatie is gebouwd, bevindelijke waarheid zijn geworden. — Wat men nog niet is, moet men dan trachten te worden. En het volmaakte Gebed moet de begeerte ontsteken en hiertoe aandringen, om die kinderlijke en heilige gezindheden te erlangen, die bij dit gebed ten gronde liggen. — Aan dit gebed moet men bidden leeren.

En, maakt men bezwaar tegen het algemeen gebruik van het Gebed des Heeren, dan geldt dit evenzeer tegen

de Psalmen ¹⁾, ja geheel het Evangelie, van hetwelk het Onze Vader een deel is.

Ook kinderen mag men het niet onthouden, zoomin als het Evangelie. Slechts worde er gezorgd dat zij 't eerbiedig bidden.

§ 12. Inhoud.

Het Onze Vader behelst eerst eene Aanspraak tot God als Vader voor zijne kinderen door Jezus Christus, daarna zes Beden en ten slotte eene Lofzegging.

De *Lutherschen* tellen met de *Roomschen*, in navolging van Augustinus, meestal zeven beden, daar zij de woorden *Maar verlos ons van den Booze* als eene afzonderlijke bede aanmerken. De *Gereformeerden*, hierin Chrysostomus volgende, rekenen zes, en aldus ook de Socinianen en Arminianen ²⁾.

¹⁾ *Wüsius*, Exercit. in Orat. Dom. VI. 19. VII. 19—22. — Dat het Onze Vader ook aan kinderen niet is te onttrekken, herinnert *Marck*, Compend. XXVI. 11. Vergel. *De Moor*, Comment. Pars V. p. 81.

²⁾ *En leid ons niet in verzoeking, maar verlos ons van den Booze*. Wegens de verbinding door het tegenstellende woord *maar* (ἀλλὰ) houdt ook *Meyer* zu Matth. 6 : 13 de Gereformeerde opvatting voor de rechte. *Calvin*. Instit. III. 20. 35 en Commentar. in Matth. 6 : 9. Daarentegen *Augustinus*, Enchirid. Cap. 116 besluit uit *maar* juist het tegendeel, herinnerende dat het bij Mattheüs niet is: *en verlos*, hetwelk zou te kennen geven dat het ééne bede is, non ait *et libera*, tanquam unam petitionem esse demonstrans. — *Tholuck*, Bergpredigt Christi S. 435 f. neigt tot verdeeling, dus zeven beden. *Ebrard*, in Herzogs Real-Enc. IV. S. 690 f. u. d. W. Gebet des Herrn vindt de vereeniging aannemelijk. Ook *Doedes*, Heidelb. Cat. p. 485, geeft wegens

De Roomschen laten het slot weg, naar Lucas ¹⁾. „De Papisten verhalen het Gebed uit Lucas zonder 't Besluit, wij uit Mattheüs met het Besluit ²⁾.”

Allervoortreffelijkst is de uitlegging en uitbreiding van dit Gebed in onzen *Heidelb. Catechismus* Vr. 120. v.v. Ook *Luther* heeft het in zijne Catechismen verklaard, vol van zalving des Heiligen Geestes.

Gelijk de Wet der Tien geboden in twee tafelen bestaat, zoo scheiden zich kennelijk de zes Beden van het Gebed des Heeren in twee deelen ³⁾. Alle bedoelen wel de verheerlijking Gods, maar de drie eerste met uitsluiting van al het andere, de daarop volgende drie met opzicht tot ons en onze naasten.

In het eerste drietal is het driemaal *Uw*: Uw naam, Uw Koninkrijk, Uw wil; in het tweede telkens *ons*: Geef ons enz.

Slaan wij het oog op den rijken inhoud van het Gebed des Heeren, wij zullen hoe langer hoe meer bevinden,

de tegenstelling: „niet — maar” zijne goedkeuring aan de vereeniging, dus aan de onderscheiding niet van zeven, maar van zes beden zooals de Catechismus heeft.

Zegt de bidder: *En leid ons niet in verzoeking*, 't is blijkbaar dat hij dan nog niet uit heeft en dus dit geen afzonderlijke bede is, maar dat er in éénen adem nog iets stelligs volgen moet en dat zonder dit deze bede onvolledig zou zijn.

¹⁾ De *Vulgata* heeft ook bij Mattheüs 6 het Godverheerlijkend slot niet. En in haar ontbreken bij Lucas zelfs ook de woorden: *Maar verlos ons van de booze*, waarin sommige uitgevers van den Griekschcn tekst haar navolgen. Vergel. ook *Doedes*, *Heidelb. Cat.* p. 475. Zie nog hierboven bl. 157. n. 2.

²⁾ *Brakel*, Red. Godsd. II. p. 393. Vergel. *Verklaring* van den Mechelschen Catechismus. p. 125.

³⁾ *Calvin*. Instit. III. 20. 35. Comment. in Matth. 6 : 9.

dat elk deeltje daarin zijn gewicht heeft, ieder woord is een pond.

A. Zoo in de Aanspraak: *Onze Vader, die in de hemelen zijt.*

a. De Zoon leert ons den Vader aanbidden. De naam Vader beteekent in de Schrift standvastig den eersten Persoon in het drieëenige Goddelijke Wezen. De Vader is niet in de wereld gekomen; Christus zeide niet dat Hij de Vader was, maar dat de Vader in Hem was en Hij in den Vader (Joh. 10 : 38), en de Heilige Geest is de Geest des Vaders en des Zoons. Deze drie zijn één in Wezen, één aanbeddelyk God. Wie den Zoon niet eert, die eert den Vader niet, en niemand kan Jezus in waarheid Heere noemen dan door den Heiligen Geest. Wij kunnen tot den Vader niet genaken dan door den Zoon, den Middelaar, in den Heiligen Geest. (Ef. 2 : 18). In de huishouding der genade in het de eerste Persoon, de Vader, die de majesteit der Godheid vertegenwoordigt (1 Kor. 8 : 6). Tot Hem is het gebed ¹⁾.

God is niet de Vader van alle menschen, niet alle menschen zijn kinderen Gods. Hij is de Vader der geloovigen door en in Christus *geworden* (Heidelb. Cat. Vr. 120), de geloovigen zijn niet als kinderen Gods geboren, maar zijn daartoe aangenomen en wedergeboren.

De velerlei betrekkingen tusschen vader en kind hebben haren diepsten grond in den samenhang van het wezen des kinds met zijn vader. Tusschen menschen en God heeft dit dan alleen daar in waarheid plaats, waar geestelijke eenheid tusschen beiden bestaat. In den volsten zin

¹⁾ Zie hiervoren § 6 bl. 131.

daar, waar deze eenheid van geest en wezen volkomen is. In de hoogste beteekenis is God dus maar de Vader van éénen, die bij uitnemendheid de Zoon Gods wordt genoemd en die zelf van zich betuigt: *Ik en de Vader zijn één* (Joh. 10 : 30). In dien zin als Christus kunnen menschen nimmer God hunnen Vader noemen, daarom dat Christus alleen de eeuwige natuurlijke Zoon Gods is, *het uitgedrukte beeld der zelfstandigheid des Vaders en de glans zijner heerlijkheid, Hem in alles gelijk zijnde*, maar de geloovigen *zijn om zijnentwil uit genade tot kinderen Gods aangenomen* (Heidelb. Cat. Vr. 33. Nederl. Belijd. des Gel. Art. X.)

In de Schrift wordt God Vader van menschen genoemd in eenen anderen, meerderen zin dan bij de oude Heidenen ¹⁾. Bij dezen zag de naam alleen op de schepping en onderhouding. De Perzen noemden hunnen God Mithras „Vader”; bij de Grieken heette Zeus, bij de Romeinen Juppiter „Vader der goden en der menschen.” Zij spraken van God als „den maker en vader der wereld.” Vader der wereld noemt de Schrift God nooit: de wereld is niet van Goddelijk wezen. De ware geestelijke betrekking tusschen God en menschen als tusschen Vader en kinderen was den Heidenen onbekend. Deze bestond alleen daar, waar men onder het licht der openbaring, onder de bedeeeling van Gods Woord leefde.

¹⁾ Tholuck, Bergpredigt Christi S. 386. Augusti, Handb. der Chr. Archäol. II. S. 67 zegt: *Darin stimmen fast alle Erklärer aus den ersten fünf Jahrhunderten überein, dass die Worte πᾶτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς in einem prägnanten und geheimnissvollen, nur dem Christenthume eigenthümlichen Sinne zu nehmen seyen.*

Zoo noemt God zich den Vader des *Iraëlietischen* volks, en hen saam zijne kinderen, zijnen zoon, zijnen eerstgeborene, Exod. 4 : 22: *Mijn zoon, mijn eerstgeborene is Israël* (— geheel het verbondsvolk als één mensch beschouwd, evenals bij Paulus Ef. 2 : 15 al de geloovigen uit Joden en Heidenen door de geestelijke schepping *eenen nieuwen mensch* uitmaken). Het is, omdat Hij hen uit al de volkeren had uitverkoren en tot zijn volk gemaakt (Deut. 32 : 6), hetwelk Hij wonderbaar leidde, leerde, opvoedde, in hetwelk Hij zijn huis en haardstede had (Ps. 147 : 19, 20). In dien zin is ook Mal. 2 : 10 te verstaan: *Hebben wij niet allen éenen Vader? heeft niet één God ons geschapen? Waarom handelen wij [dan] trouwelooslijk, de een tegen den ander, ontheiligende het verbond onzer vaderen?* Niet dat God daar wierd genoemd de Vader van alle menschen uit oorzaak hunner lichamelijke schepping, maar de Vader van Israël wegens het verbond, als drangreden voor hen om zich aan zijne Wet te houden. Ook Hebr. 12 : 9 zegt *Vader der geesten* niet alleen *Schepper*, voortbrenger der geesten, maar blijkens het verband vooral *opvoeder* der geesten, waarbij de *kastijding* niet ontbreekt. (Vergel. Mal. 1 : 6. Jer. 3 : 4. Ps. 100 : 3).

Ook onder het Oude Verbond waren alle geloovigen in waarheid kinderen Gods, maar zij genoten nog niet in volle ruimte al de rechten en vrijheden van het kindschap. Met de menschwording van Gods Zoon, door de volbrenging van het werk der verlossing en door de zending des Heiligen Geestes ging daarover een nieuw licht op, gelijk dan ook Paulus het onderscheid in dezen tusschen de

oude en de nieuwe bedeeeling klaarlijk teekent Gal. 4 : 4—6. Rom. 5 : 15.

Onze *Vader* ! dat zeggen wij dus in volle kracht, wanneer wij tot God bidden met de bewustheid, dat Hij onze Vader door Christus geworden is. Want dit kindschap is eene macht, een voorrecht, hetwelk alle geloovigen hebben verkregen door middel van Hem, die in den hoogsten, absoluten zin de Zoon Gods is. *Zoo velen Hem aangenomen hebben, dien heeft Hij macht gegeven kinderen Gods te worden, [namelijk] die in zijnen naam gelooven ; Welke niet uit den bloede, noch uit den wil des vleesches, noch uit den wil des mans, maar uit God geboren zijn, Joh. 1 : 12, 13.* Hier is dus gemeenschap des Geestes, nog wel onvolkomen, weshalve de geloovigen ook nog de *aanneming tot kinderen verwachten* (Rom. 8 : 23), doch eens, wanneer ook het lichaam, in de opstanding, zal verlost zijn, zoo volmaakt, dat de verlost *den beelde des Zoons Gods gelijkvormig* zullen zijn, opdat Hij de eerstgeborene zij onder vele broederen (Rom. 8 : 29).

God de Vader der geloovigen. Hier bestaan en werken al de betrekkingen tusschen vader en kind. Met vaderlijke liefde bemint God zijne kinderen (Ps. 103 : 13. Jez. 49 : 15), en de kinderen hebben den Vader lief, met kinderlijke vreeze en grootachting ; zij zijn zijne erfgenamen, mede-erfgenamen van Gods eeuwigen Zoon ; zijn der Goddelijke natuur deelachtig (2 Petr. 1 : 4), zijn navolgers Gods in goeddoen, leven in gemeenschap met Hem en staan onder zijne allerbijzonderste leiding, verzorging en bescherming.

Het is *Onze Vader*. Dat is eene uitdrukking van geloof, die de Heere Jezus den vaak twijfelmoedigen en bestreden bidder in den mond geeft om hem te vervrijmoedigen.

Evenals Jez. 63 : 16 Israël tot God spreekt : *Gij zijt toch onze Vader, — onze Verlosser van ouds af is uw naam.* — En wel, niet alleen *mijn*, maar *onze Vader*. Daardoor leidt de Heere den bidder in de gemeenschap der heiligen : hij zal in liefde ook der broederen gedenken, biddende voor allen die tot Gods rijk en huis behooren. „Want wie eenen huisvader hartelijk lief heeft, omvat ook met liefde en welwillendheid diens gansche huis 1)”. De Beden zelve breiden zich uit tot „alle menschen” (Heidelb. Cat. Vr. 124).

b. *Die in de hemelen zijt.* Luther heeft vertaald : *in den hemel*, en zoo bidt de Luthersche Kerk. De Onzen nauwkeuriger : *in de hemelen* 2). Deze meervoudige, dus algemeener uitdrukking zegt, dat wij niet zoo aan eene bepaalde plaats moeten denken, als of God daarin dusdanig woonde, gelijk de Engelen en zalige geesten, dat Hij niet tegelijk overal zoude zijn.

Het is, vooreerst *Opdat wij van de hemelsche majesteit Gods niet aardsch gedennen* (Heidelb. Cat. Vr. 121), inzonderheid geen menschelijke zwakheden en onvolmaakt-heden van aardsche vaders in God stellen. De hemelen spiegelen Gods grootheid af, zijne onbevlekkelijke reinheid en zalige rust, zijne onveranderlijkheid, zijne oneindigheid, zijne verhevenheid boven al het aardsche. De aanspraak

1) Calvin. Instit. III. 20. 38. De Luthersche Cl. Harms, Das Vaterunser S. 23 verzekert met den meesten nadruk, dat naar Christus' bedoeling God de Vader aller menschen is. Vergel. daartegen Calvin l. c. en Commentar. in Matth. 6 : 9, en Brakel, Red. Gods. II. p. 397.

2) Hiervan is nader gehandeld in het *Derde Hoofdstuk* § 22.

dient, om ons hiervan aanstonds een diepen indruk te geven.

Ten tweede, *opdat wij van zijne almachtigheid alle nooddrift des lijfs en der ziele verwachten*. Des lichaams. Want de hemelen zijn Zijn tuighuis en schatkamer (Deut. 28 : 12. Hand. 14 : 17). Die in de *hemelen* is, dat stelt ons Hem voor als dien, die zon, maan en als de *sterren* beheerscht en dus voortgaande de tijden ordineert ; en die ook de *lucht* en de wolken regeert en de gever is van licht en warmte of koude, van regen en droogte ; als dien van wien alle zegen komen moet. — Inzonderheid voor de *ziel*. Hij is de Vader der lichten, die zijne zaligmakende gaven en alle geestelijke zegening van boven tot zijne nooddriftige kinderen doet afkomen door Jezus Christus (Jac. 1 : 17. Ef. 1 : 3), die verhoogd is in de hoogste hemelen, in den hemel der hemelen, waar de troon Gods is en zijne majesteit en heerlijkheid in vollen luister uitblinkt. — Christus heeft dan naar zijne Goddelijke wijsheid geleerd met deze woorden God aan te spreken, om in de biddende ziel kinderlijk ontzag en vertrouwen te verwekken, die de grondslag zijn van de rechte bidgestalte.

B. Nu volgen de zes Beden, die zakelijk in een nauw verband met elkander staan.

a. In de drie eerste beden wordt ééne groote zaak begeerd : de verheerlijking Gods. Deze ééne voorstelling en hoofdgedachte wordt ontwikkeld en gaat uit in drie trappen. 1. Dat God moge erkend worden als die, die Hij is, als de Heilige : de *eerste* bede. *Uw naam worde geheiligd*. 2. Zal Hij als de Heilige erkend worden ; zoo moet Hij zich in de harten der menschen openbaren door oprichting en uitbreiding van zijn geestelijk en hemelsch rijk in hen

de *tweede* bede: dat Hij als de Heilige moge heerschen over alle menschen: *Uw Koninkrijk kome*. 3. Komt het Koninkrijk Gods tot de menschen, zoo moeten dezen ook als ware onderdanen Gode gehoorzaam zijn en den wil des Konings doen; en wanneer allen willig en trouw zijne bevelen doen, komt de hemel op aarde: de *derde* bede: *Uw wille geschiede gelijk in den hemel alzoo ook op de aarde*.

De eere Gods vooraan; daarna mogen wij met onze belangen komen, naar het tweede drietal, nauw verbonden met het vorige. 4. Zullen wij namelijk bekwaam zijn om den wille Gods te doen, zoo moeten wij levenskrachten bezitten. Om te leven, hebben wij onderhoud noodig. Hij alleen kan het geven, uit zijne hand moeten wij het ontvangen: de *vierde* bede, de eerste der tweede tafel: *Ons dagelijks brood geef ons heden* ¹⁾. 5. Doch ons dagelijks brood en allen anderen tijdelijken zegen kunnen

¹⁾ τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον ὃς ἡμῶν σήμερον, Matth. 6: 11. Velen vertalen: het brood voor den aankomenden dag. Anderen: het *bovennatuurlijke* brood. Ie Vulgata: panem nostrum super-substantialem da nobis hodie. Dr. Doedes, Heidelb. Catech. p. 481 acht beter vertaald: *toereikend of genoegzaam* brood; goed naar den zin, maar niet naar de beteekenis. Het woord ἐπιούσιος, hetwelk in al de 1200 werken der oude Grieksche letterkunde niet voorkomt, is naar de meeste waarschijnlijkheid samengesteld uit ἐπὶ en οὐσία, *tot en wezen*, en beteekent: het brood dat *tot ons wezen*, aanwezig, bestaan dient, of dat wij tot ons *tijdelijk bestaan* behoeven. Onder de Commentaren is vooral belangrijk de verhandeling van Tholuck, Bergpredigt Christi S. 400 ff. Voorts Cremer, Wörterbuch der neutest. Gräc. S. 239 ff. u. d. W. ἐπιούσιος. Vergel. ook Augusti, Handb. der Chr. Archäol. II. S. 69 f.

wij niet in rust en vrede noch met waar genoegten genieten, of wij moeten met God en onze medemenschen verzoend zijn: de *vijsde* bede: *En vergeef ons onze schulden, gelijk ook wij vergeven onzen schuldenaren*. 6. En zoo noodig als dagelijks de bede is om vergeving der weer gemaakte schuld, zoo noodig is 't meteen te bidden om bewaring voor nieuwe bezondiging, waarin wij door de verzoeken zoudten geraken; waarbij de gedachte, dat in den staat dezes levens altijd nog de Booze werkt en de zonde woelt, het verlangen opwekt naar volkomen verlossing: de *zesde* bede: *En leid ons niet in verzoeking, maar verlos ons van den Booze* ¹⁾.

b. Dus tweemaal drie Beden behelst het Gebed des Heeren. Zou dat toevallig zijn? Letten wij op de zaken, in ieder drietal vermeld, zoo kunnen wij niet miskennen, dat ieder drietal beantwoordt aan de drievoudige huishouding van den Vader en den Zoon en den Heiligen Geest ²⁾.

Want 1. De erkenenis van God als den Heilige ziet voornamelijk op den Heiligen Vader. 2. Zijn Koninkrijk, zijne genadeheerschappij in de menschheid wordt bemiddeld

¹⁾ Matth. 6 : 13: *ῥύσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ*. Luther: *erlöse uns von dem Uebel*. — De vertaling »de booze" (behoed ons voor den booze) oordeelt ook Dr. Doedes, Heid. Cat. p. 485 verkieslijk boven »het booze." Zoo ook Meyer z. d. St. Hiertoe leidt ook dat er *ἀπὸ* staat en niet *ἐκ*. *ῥύεσθαι* is echter meer dan *behoeden*.

²⁾ Tholuck, Bergpredigt Christi. 2te Ausg. S. 384 f. Ebrard in Herzogs Real-Enc. IV. S. 698 u. d. W. *Gebet des Herrn*. Stier, Reden des Herrn Jesu. 1843. Ister Theil. S. 200. Ook Von Gerlach zu Matth. 6 : 9.

door den Zoon, dien Hij tot Koning heeft gezalfd. En 3. Het is door de bekeerende en heiligmakende werking des Geestes, dat de wille Gods op aarde gedaan wordt gelijk als den hemel.

Evenzoo is het met de tweede tafel. 1. De onderhouding van het lichamelijk leven raakt schepping en voorzienigheid, bij uitnemendheid het werk des Vaders. 2. De wegneming der zondenschuld is gegrond op de verzoening door den Zoon. 3. De bewaring voor de macht der verzoeking en de eindelijke overwinning en vrijmaking van den Booze behoort tot de heiligmakende werkingen des Heiligen Geestes.

C. Na de beden volgt het majestueuze, Godverheerlijkende slot: *Want Uw is het Koninkrijk en de kracht en de heerlijkheid in der eeuwigheid.*

Hiermede wordt den bidder een vaste *grond* gegeven voor zijne *vrijmoedigheid* en voor de *hope* op verhooring: namelijk door de verlevendigde bewustheid van Gods macht, goedheid en eere. Want die al deze goederen, in het gebed begrepen, geven zal, moet een onbeperkt vermogen en oneindige goedheid bezitten. Daarom doet Christus bij het einde des gebeds nog eerst eenen straal van Gods heerlijkheid in de biddende ziele vallen en doet haar afzien van zich zelve en zien op dien God, die dat alles geven kan en wil.

In ons zelve hebben wij geen recht of grond, waarop wij het durfden wagen zoo tot God te bidden en zooveel van Hem te vragen. In ons is niets dan ellendigheid, niets wat ons waardig maakt en ons bij Hem aanbeveelt om ons te verhooren. Maar daarom zullen wij denken: Hij is almachtig en goed. „Hij kan en wil en zal in nood,

zelfs bij het nad'ren van den dood, Volkomen uitkomst geven. (Vergel. 1 Kron. 29 : 11, 12).

God is *Koning*: de Vader is het, die door Christus in den Heiligen Geest alle ding regeert. Menig huisvader kan zijne noodlijdende kinderen niet helpen; menig koning kan of wil het zijne onderdanen niet. God kan het en wil het. Riep in den hongersnood te Samaria die vrouw 2 Kon. 6 : 26 : *Help mij, heer Koning!* Koning Joram kon slechts antwoorden : *De Heere helpt u niet, waarvan zou ik u helpen?* Maar bij den Heere is *kracht*, Hij is machtig meer dan overvloediglijk te doen boven al wat wij bidden of denken, Ef. 3 : 20. Is de Booze, is de wereld en de zonde machtig, God is boven allen, Hij kan den sterken de kracht benemen en den zwakken kracht geven. — Hij hoort en helpt den oprechten bidder gewisselijk. Hij heeft er immers *heerlijkheid* in, wanneer Hij geeft hetgeen tot zijne eer gebeden wordt. Hij zal er *in alle eeuwigheid* de eere van hebben, dat Hij de gebeden der ellendigen verhoort. En wanneer alles vervuld zal zijn wat gebeden wordt in het Gebed des Heeren, zullen al de gezaligden Hem de eere er van geven en zijnen heiligen naam eeuwiglijk met dankzegging prijzen. En daartoe doet Hij het eenmaal komen. Want Hij is onveranderlijk, ook in de volvoering van zijne raadsbesluiten en beloften. Niets kan Hem zijn Koninkrijk, zijne kracht en zijne heerlijkheid ontrukken, Hij blijft wat Hij is in alle eeuwigheid.

Hierop kan dan de bidder geloovig *Amen* zeggen, hetwelk uitdrukt de zekerheid der verhooring, en wel inzonderheid van dit Gebed des Heeren, maar voorts ook van al die gebeden, die overeenkomstig dit Gebed naar den wille Gods gebeden worden; eene verhooring, die

zelfs van het gevoel en de gevoeligheid des biddenden niet afhangt: *Want mijn gebed veel zekerder van God verhoord is dan ik in mijn hart gevoele, dat ik zulks van Hem begeere* (Heidelb. Cat. Vr. 129). Zelfs heeft de Heere beloofd Jez. 65 : 24 : *En het zal geschieden, eer zij roepen, zoo zal Ik antwoorden; terwijl zij nog spreken, zoo zal Ik hooren.*

NEGENTIENDE HOOFDSTUK.

K E R K.

§ 1. Naam.

Wij komen thans tot de *Kerk*, een onderwerp, dat hedendaags schier in aller mond den boventoon voert, zoodanig zelfs, dat een bedachtzame op het gevaar wijst „de Kerk te prediken in plaats van Christus ¹⁾”, of ten minste, Christus om de Kerk, in plaats van de Kerk om Christus.

Om hier koers te houden en niet af te dwalen, komt het op het rechte gezichtspunt aan, hetwelk de Heilige Schrift ons klaar genoeg en onfeilbaar toont. En naar de Schrift hebben wij hier bij den ingang dan wel aanstonds en voorop *dit* tweeërlei vast te houden.

Vooreerst. De mensch wordt persoonlijk ter zaligheid bewerkt. De Heilige Geest brengt iederen uitverkorene

¹⁾ *Gispen*, in de Bazuin. 1887. No. 39.

bijzonderlijk, door zijne werking in diens hart, tot het geloof in Christus. Niet door eene gemeene beweging, niet bij hoopen of troepsgewijs, maar persoonlijk. Het geloof eener gemeenschap geeft geen zaligheid, ieder moet voor zich zelve het geloof in Christus hebben. Het is: Opdat *een iegelijk, die in Hem gelooft*, niet verderve, maar het eeuwige leven hebbe, Joh. 3 : 16. Het is: De rechtvaardige zal door *zijn geloof* leven, Hab. 2 : 4.

Ten tweede. Wie Christus door een waarachtig geloof wordt ingelijfd, komt daardoor dadelijk in geestelijke gemeenschap met alle geloovigen. Dit heeft zijnen grond ook in het Koninklijk Ambt ¹⁾ des Middelaars, onder wien al de verlost en tot één volk worden vereenigd. En aldus en in dezen zin is Hij de Zaligmaker niet slechts van ieder enkelen geloovige afzonderlijk, maar van een volk, naar het woord des Engels tot Jozef: Gij zult zijnen naam heeten Jezus: want Hij zal *zijn volk*, zalig maken van hunne zonden, Matth. 1 : 21, een *eigen volk*, hetwelk Hij zich zelve zou reinigen, Tit. 2 : 14.

De waar geloovige is dus niet alleen staande, op zich zelve, maar deelgenoot van Christus is hij medegenoot van allen die mede in Christus zijn, is lid van een groot, eerwaardig genootschap, bij ons de *Kerk* genoemd. *'k Geloof één Kerk, een algemeen genootschap, Geheiligd en vergaard door 's Hemels boodschap, (Eerste Berijm. van de XII Art. des Gel.)*

In onzen Bijbel komt het woord Kerk ²⁾ geheel niet voor.

¹⁾ Zie *El/de Hoofdstuk* § 32.

²⁾ *Niedner*, Kirchengesch. S. 1 zegt van *Kirche*: Ein nicht urchristlicher und nicht urkirchlicher Name, von ungewisser und unbekannter sprachlicher Abkunft wie sachlicher Bedeutung.

Daar wordt de vereeniging en geestelijke maatschappij der geloovigen genoemd de *Gemeente Gods*. Dat is haar eigenlijke naam. Naar haar geheimzinnig wezen en verband met Christus, heet zij het *lichaam van Christus* en draagt in de Schrift nog velerlei andere, zinnebeeldige en beteeke- nisvolle namen.

De Stadsschrijver of Secretaris te Efeze noemt Hand. 19 : 35 Efeze de *Kerkbewaarster* ¹⁾ van de groote godin Diana, maar het oorspronkelijke beteekent *Tempelbewaarster*; en v. 37 zegt hij, dat Paulus en zijne metgezellen geen *Kerkroovers* ²⁾ waren, hetwelk beduidt beroovers van het heilige van den tempel.

1. Het woord *Kerke*, zooals het in het Middelnederlandsch luidde, waarvoor later *Kerk* gebruikelijk werd, is al zeer verschillend afgeleid ³⁾. Zeker is het niet afkomstig, wat sommigen wilden, van *karen*, (bekeeren), noch van *kuren* (keuren, kiezen, verkiezen); maar naar de meeste waarschijnlijkheid van het Grieksche (onzijdige) *Kyriakon* ⁴⁾, hetwelk reeds sedert de vierde eeuw voorkomt in de beteekenis *huis des Heeren* (den Heere, Kyrios, eigen, toebehoorende) waarvoor later in gebruik kwam *Kyriake* ⁵⁾

¹⁾ νεωδότης, van νέος of νεός, *tempel*.

²⁾ ἱερόσυλοι. Vergel. Rom. 2 : 22.

³⁾ Zelfs uit vijf verschillende taalstammen. Zie hij *Niedner*, Kirchengeschichte S. 2.

⁴⁾ κυριακός, -ή, -όν zegt: wat des Heeren is, den Heere (κύριος) toebehoort. Zoo 1 Kor. 11 : 20: κυριακὸν δεῖπνον, des Heeren Avondmaal. Openb. 1 : 10: κυριακὴ ἡμέρα, dag des Heeren.

⁵⁾ Dr. *Joh. Frank*, Etymol. Woordenb. 1886. p. 432 o. h. w. *Kerk*. *Walafridus Strabo* († 849), bij *Niedner* a. W. S. 2: Ab

Gravemeijer, Geref. Gel. leer. III.

de vrouwelijke vorm van het bijvoegelijk naamwoord, te verstaan oikia of oikodomé (naar Efez. 2 : 21), maar dan als zelfstandig naamwoord gebezigd.

Naar deze meest aannemelijke afleiding beteekent dan *Kerk* oorspronkelijk 's *Heeren huis*. En wel, om aan te duiden niet slechts de vergaderplaats, maar bij overdracht de vergadering zelve der geloovigen.

Kerk is dus huis, gebouw, het huis des Heeren. Maar in geestelijken zin. Christus zelf noemde de vestiging zijner gemeente een *bouwen*, Matth. 16 : 18 : *Op deze Petra zal ik mijne gemeente bouwen*, waarmede Hij immers geen lokaal bedoelde maar een volk, en wel met inbegrip van alle voor de groote huishouding noodige instellingen en ordeningen ; dus in gelijken zin als er in de oude bedeeeling van het *huis Israëls* wordt gesproken, van de Israëlietische

ipsis Graecis *kyrch* a *κύριος* et multa alia accepiamus ; sicut domus Dei basilica i. e. regia a rege, sic etiam *kyrika* seu *kyriaka* i. e. dominica a domino nuncupatur, quia domino dominantium et regi regum in illa servitur.

Anderen gaven de voorkeur aan de afleiding van het Latijnsche *curia*. Ook *Luther*, Cat. major in de Concordia ed. Rechenberg p. 498. *Niedner* l. c. acht niet onwaarschijnlijk : die Benennung (*Kirche*) sei ausgegangen bei den Slawen, im Osten, von *κύριος* allein ; bei der Germanen-Mehrheit, näher dem Westen, von *κύριος* und *curia* nebeneinander. (wegens het verkeer met Rome en Italië). De algemeene beteekenis van het woord *curia* laat deze afleiding wel toe. Vergel. Glossarium manuale mediae et infimae Latinitatis. ed. Adelung. Halae 1773. Tom. II. p. 844. De uitspraak wijzigde zich dan verschillend naar de germaansche dialecten. *Franck* l. c. oordeelt, dat het woord *Kerk* van de Westgermanen, bij wie het reeds zeer vroeg aanwezig was, door middel van Gotische stammen tot de andere Germanen is gekomen.

volksgemeente, door den Heere zelven zijn huis genoemd Num. 12 : 7 : mijn knecht Mozes, die *in mijn gansche huis* getrouw is (vergel. Hebr. 3 : 2—6). De Kerk is alzoo niet dat doode gebouw van hout en steen, waarin men samenkomt, maar eene zekere, vereenigde menigte van menschen; doch niet van doode menschen met hun oude steenen harten, integendeel het is *een geestelijk huis*, uit *levende steenen gebouwd*, gelijk Petrus het beschrijft (1 Petr. 2 : 5), die daarbij nog wel wederom zal hebben gedacht aan het woord van de Petra, uit 's Heeren mond gehoord. Van Christus zegt de Schrift, dat de gemeente is *zijn eigen huis*, van de gemeente der heilige broeders, die der hemelsche roeping deelachtig zijn, wordt in hunnen naam gezegd : *wij zijn zijn huis*, Hebr. 3 : 6.

Eene heerlijke teekening geeft de Apostel er van Efez. 2 : 19. *Zoo zijt gij dan niet meer vreemdelingen* (als de Heidenen) *en bijwoners* (als de jodengenoten der poorte, de proselieten zonder geheele inlijving en rechtsbevoegdheid, hebbende in den tempel geenen toegang dan tot in het voorhof der Heidenen, en in de synagogen achteruitgezet aan een afgezonderde plaats; dat alles is nu afgedaan), *maar medeburgers der heiligen* (met gelijken toegang, v. 18) *en huisgenooten Gods*; 20. *Gebouwd op het fundament der Apostelen en Profeten, waarvan Jezus Christus is de uiterste hoeksteen*¹⁾; 21. *Op welken het geheele gebouw, bekwamelijk te zamen gevoegd zijnde, opwast tot eenen heiligen tempel in den Heere*; 22. *Op welken ook gij mede gebouwd wordt tot eene woonstede Gods in den Geest*. Als

¹⁾ Hierover zie *Eerste Hoofdstuk* § 24. bl. 60.

huisgenooten Gods zijn de geloovigen samen zelve een huis.

2. De bijbelsche naam is *Gemeente*, die in de Schrift gewoonlijk voorkomt, waar zij zonder beeld spreekt. In dezen naam is niets oneigenlijks, figuurlijks, zinnebeeldigs, overdrachtigs. Hier hebben wij den eigenlijken naam voor het vereenigde volk des Heeren.

Maar wat is de beteekenis? Onze Nederlandsche Staten-Overzetting zegt *Gemeente* voor het Hebreeuwsche *kahal* (soms *edah*) en voor het Grieksche *ekkleesia* ¹⁾. Bij beide woorden ligt het begrip van *roepen*, *samenroepen* ten gronde. Het Hebreeuwsche *kahal* stamt zelfs van *kâl*, *stemme*, en in het Grieksch is *kalein* *roepen*, *kleesis* *roeping*, *kleetoi* zijn *geroepen* ²⁾. Het Grieksche *ek* beteekent *uit*. Bij de oude Grieken was *ekkleesia* de gebruikelijke naam voor de vergadering der vrije burgers in de belangen van het gemeenebest, door eenen heraut daartoe van Overheidswege *uit* het volk en *uit* hunne woningen *opgeroepen*.

Dit woord *ekkleesia*, overeenkomende met het Hebreeuwsche *kahal*, geeft dan tweeërlei te kennen. Vooreerst, eene *eenheid*, *gemeenschap*, eene door gemeenschappelijk doel verbondene menigte, verzameling van burgers, burgerij,

¹⁾ Cremer, Wörterb. der neutest. Gräc. 2te Aufl. S. 333 ff. u. d. W. ἑκκλησία.

²⁾ Hebr. קהל verzameling. קהל roepen, samenroepen.

קול stem. (קהל vergadering.)

Grieksch: καλεῖν roepen, κλήσις roeping, κλητοί geroepen. En merkwaardig, het roepen is een κηρύσσειν, roepen door eenen heraut (κηρυξ).

zoodat de vertaling door *Gemeente* treffend past. En ten tweede eene *roeping* als het middel ter verzameling en toebrenging; maar meteen ook als begrenzing der eenheid en gemeenschap, aanduidende wie er toebehooren, namelijk de geroepenen, en op welken grond, te weten uit hoofde der roeping.

Zoo is het volk Gods eene verzameling van geroepenen, geroepen door God en van zijnentwege en als zoodanig zijn zij samen Gods gemeente. De roeping is geestelijk, doch niet oneigenlijk maar aliereigenlijkst. Zij is het geestelijke middel ter verzameling, ter vorming der gemeente. Bij deze roeping heeft ook het *uit* (het Grieksche *ek*) zijne beteekenis en kracht: het is eene roeping uit de wereld, uit de dolende volken, eene afzondering naar de vrije verkiezing Gods. Dus heet Israël zijn geroepene, Jez. 48 : 12 : *Hoor naar mij, o Jakob! en gij Israël, mijn geroepene!* Ps. 149 : 1 : *de gemeente [zijner] gunstgenooten.* Mich. 2 : 5 : *de gemeente des Heeren.* En het nieuwe Israël, de gemeente Gods onder de nieuwe bedeeeling zijn de geloovigen in Christus, de ware Christ-geloovigen (*Nederl. Belijd. des Gel. Art. XXVII*), door God geroepen tot de gemeenschap zijns Zoons Jezus Christus onzes Heeren 1 Kor. 1 : 9, *geroepen met eene heilige roeping, naar zijn eigen voornemen en genade* 2 Tim. 1 : 9, *heilige broeders die der hemelsche roeping deelachtig zijn* Hebr. 3 : 1.

Het Grieksche *ekkleesia* is overgegaan in het Latijn: *ecclesia* ¹⁾. Ook de oude Latijnsche Overzetting (*Vulgata*) gebruikt dit woord. Waar in het Nieuwe Testament in het

¹⁾ Over het gebruik en de verschillende beteekenissen van dit woord handelt uitvoerig het reeds aangehaalde *Glossarium manuale* Tom. III. p. 256 sqq. o. h. w. *Ecclesia*.

Grieksch *ekklesia* staat en in Onze Staten-Overzetting *gemeente*, zegt de Latijnsche *ecclesia* (b.v. Matth. 16 : 18. 18 : 17. Ef. 5 : 25). Dit woord nu, *ecclesia*, is algemeen in gebruik gekomen in de beteekenis van *Kerk*. Waar men *Kerk* latijnsch wil uitdrukken, zegt men *ecclesia* en het Latijnsche *ecclesia* vertaalt men *Kerk*. — Intusschen onze Nederlandsche Bijbel weet van geen „*Kerk*,” maar alleen van *Gemeente*, en waar men nu van *Kerk* spreekt, heeft men wél toe te zien of op die *Kerk* datgene past wat de Schrift van de *Gemeente* zegt en wat zij behalve dezen eigenlijken naam met hare andere benoeringen bedoelt en uitdrukt.

3. Beteekenisvol is de benoeming *lichaam van Christus*, waarmede de Apostel Paulus de gemeente omschrijft. Efez. 1 : 22, 23 : God, de Vader der heerlijkheid, heeft Christus *der gemeente gegeven tot een Hoofd boven alle dingen, Welke zijn lichaam is, [en] de vervulling desgenen die alles in allen vervult.*

Het lichaam van Christus. Dat is een hooge naam, die aan de gemeente in het Oude Testament nog niet werd gegeven, maar dien zij heeft ontvangen nadat de Zoon Gods mensch was geworden, ons *vleesch en bloed deelachtig geworden* (Hebr. 2 : 14).

Onder al de titelen, die de gemeente draagt, is er wel geen zoo veelzeggend en vol van verborgenheden, en toch zoo bepaald en klaar als deze : *het lichaam van Christus*. Eene omschrijving van de gemeente, nauw en ruim. Nauw, uitsluitend, afperkend : want dit ligt er in : wie Christus niet is ingelijfd, behoort niet tot de gemeente. Ruim : want allen die Christus waarlijk zijn ingelijfd, behooren er toe, hoe nederig, hoe bedekt ook, en waar

zij ook zitten. De Heere kent degenen die de zijnen zijn, en al dezen, hoezeer plaatselijk en tijdelijk van elkander verwijderd en in vormen verschillend, zijn samen zijn lichaam.

Het is maar één lichaam, van éénen Geest bezield. Hoezeer verschilden in vele opzichten de Christenen uit de Joden van die uit de Heidenen! Maar toch verklaart Paulus ze voor één lichaam, 1 Kor. 12 : 13 : *Want ook wij allen zegt hij, zijn door éénen Geest tot één lichaam gedoopt, hetzij Joden, hetzij Grieken, hetzij dienstknechten, hetzij vrijen, en wij zijn allen tot éénen Geest gedrenkt. En v. 20 : Er zijn wel vele leden, doch [maar] één lichaam.*

Alleen de gansche gemeente der geloovigen kan Christus' lichaam heeten, gelijk ook, de geheele gemeente zijne *Bruid* is. Één geloovige is het lichaam niet, maar is lid van dit geestelijk lichaam. 1 Kor. 12 : 27 : *Gijlieden zijt het lichaam van Christus en leden in het bijzonder.* Ieder lid in dit groote lichaam heeft zijne eigenaardige plaats, bestemming, gave en werking, bewust of onbewust ten dienste voor elkander en alzoo voor het geheel. —

De naam *Kerk* is nu eenmaal in algemeen gebruik, waaraan wij ons dan ook hebben te houden. Wij handelen hier dus van de *Kerk*, met dien verstande, dat zij ons is wat de Schrift *Gemeente* noemt.

§ 2. Deelen.

De Kerk bestaat in twee deelen. Een gedeelte van haar is *op aarde*, de eenige plaats harer vorming; het andere reeds in den *hemel*, de woningen der zaligheid. Meer

deelen zijn er niet. Nergens anders is er iets van de Kerk dan op de aarde en in den hemel.

Dit te erkennen eischt de Schrift. En het is noodig, er nadruk op te leggen, tegenover verschillende dwalingen.

1. Tegen de *Roomsche* Kerkleer. De Roomschen stellen ééne Kerk, maar drie deelen: een deel op aarde, een in het vagevuur, een in den hemel. Wel onderscheiden zij de Kerk *voornamelijk* ¹⁾ in twee deelen: de strijdende Kerk op aarde en de zegepralende in het hemelsche vaderland. Maar wijl volgens hen alleen geloovigen ²⁾ in het vagevuur komen, namelijk zoodanigen, die hunne „dagelijksche, vergefelijke zonden ³⁾” hier op aarde niet geheel hebben afgeboet, en wier zielen daar door het vuur en andere pijnen gezuiverd en bekwaam en waardig gemaakt worden „om naar de hemelsche glorie te gaan, waar niets dat besmet is zal binnenkomen”, waartoe zij allen dan ook op bestemden tijd geraken; wijl dus de zielen in dit overgangsverblijf samen tot de (Roomsche) Kerk behooren: zoo is naar de Roomsche voorstelling een deel van de Kerk in het vagevuur. Dus *drie* afdeelingen der eenige Kerk: de *strijdende* op aarde, de *lijdende* in het vagevuur, de *zegepralende* in den hemel.

2. Tegen de onscriptuurlijke stelling van eenen *middelstaat* in den zin van Luthersche en vele andere *universalisten* (voorstanders van eene algemeene verzoening), volgens

¹⁾ *praecipue*: *Catech. Roman.* Cap. I. Pars X Qu. 5, alwaar de *duae ecclesiae partes*, triumphans una, militans altera, wel treffend omschreven worden.

²⁾ *Cat. Rom.* P. I. Cap. VI. Qu. 3. *Verklar. van den Mechelschen Cat.* p. 105.

³⁾ Zie *Negende Hoofdstuk* § 23. bl. 74. *Twaalfde Hoofdstuk* § 40. bl. 475.

welken tot aan den jongsten dag toe de prediking des Evangelies ook onder de dooden, namelijk zoovelen het bij hun leven niet hadden gehoord, zou voortgaan, uit wie dan de zich bekeerenden en in Christus geloovenden nog zouden worden gered en toegebracht ¹⁾. Dies zou er een deel van de Kerk nog in de helle schuilen. Immers wat men ook van den Hades, in onderscheiding van de helle, zegge, de Schrift spreekt slechts van twee verblijfplaatsen der gestorvenen, van helle en hemel, van zalig en rampzalig. De Schrift duidt nergens aan, dat de Heere ook onbekeerd gestorvenen uit de helle tot zijne Kerk, zijne Gemeente, toebrenge: op aarde vergadert Hij haar, in de helle is geen deel van de Kerk.

§ 3. Triomfeerende Kerk.

De vereeniging der zaligen in den hemel noemt men de *triomfeerende*, zegepralende Kerk ²⁾, hetwelk zijn de geesten der volmaakte rechtvaardigen, al de gestorvene geloovigen, van het begin der wereld, van Abel af, wier getal voortgaande tot aan de voleinding der eeuwen aangroeit door zoovelen er in den Heere sterven. Het is de „heerlijke en gelukzalige verzameling dergenen, die de overwinning over de wereld, het vleesch en den Satan hebben behaald en die ontslagen zijnde van de moeilijkheden dezes levens de eeuwige gelukzaligheid genieten”, zooals ook de Roomsche Kerk erkent en belijdt ³⁾. De

¹⁾ Zie *Twaalfde Hoofdstuk* § 30. bl. 426. v.v.

²⁾ *P. Van Maastricht*, *Godgel.* p. 412. *Pictet*. *Godgeleerdh.* II. p. 333.

³⁾ *Catech. Roman.* Cap. I. Pars X. Qu. 5.

zalige dooden hebben niet meer te strijden, met dit leven is de strijd ten einde; de hemel is eene plaats van zegepraal.

De geloovigen op aarde en de zaligen in den hemel maken eene eenige Kerke uit. Van de gemeenschap tusschen beiden getuigt Hebr. 12 : 22, 23, waar tot de geloovigen in Christus wordt gezegd: *Gij zijt gekomen*, niet tot den tastelijken berg Sinaï, gelijk het oude Israël bij de wetgeving, maar *tot den geestelijken berg Sion en de stad des levenden Gods*, namelijk *tot het hemelsche Jeruzalem en de vele duizenden (myriaden) der Engelen*, de oudste bewoners van den hemel — niet als of de Engelen mede de Kerk uitmaakten, de Kerk (de Gemeente) bestaat uit menschen, uit zulken die door Christus' bloed zijn gekocht, hetgeen van de heilige, niet gevallen Engelen niet geldt ¹⁾, maar inzoover „zij ook dienaars van Christus en mededienst-knechten der geloovigen zijn” (*Kantteek.*).

Tot de algemeene vergadering ²⁾ (naar het oorspronkelijke eene feestvierende vergadering. Vreugde heerscht onder de heiligen en zaligen in den hemel. Hun dienen van God, hun volbrengen van zijnen wil, hun verheerlijken van zijnen naam in zalige gehoorzaamheid is als eene bestendige, blijde feestviering,) *en de gemeente* ³⁾ *der eerstgeborenen* (naar *Calvijn* de aartsvaderen en de overige voorname leden der oude Kerk, *de wolke der getuigen* Hebr. 12 : 1), *die in de hemelen opgeschreven zijn* (in het levensboek

¹⁾ *Pictet*, *Godgel.* II. p. 327* Zie *Zesde Hoofdstuk* § 17. bl. 707. v.v. (Efez. 1 : 10). *Twaalfde Hoofdstuk* § 41. bl. 478.

²⁾ *πανάγυρις*, hier alleen in het N. T., de LXX gebruiken het van de feest- en vierdagen Israëls.

³⁾ *ἐκκλησία*.

des Lams van te voren, en dienvolgens nu als werkelijk ingezetene burgers van het hemelsche Jeruzalem, de stad des grooten Konings), en tot den Koning en Opperheer zelve van dezen hemelschen, heiligen burgerstaat, namelijk tot God den Rechter over allen of: tot den Rechter, den God van allen ¹⁾ (van al de gezaligden uit den ouden dag, van Henoch en Noach, van Abraham en Izaäk en Jakob, van David en zoo voort hun aller God; maar een God die Rechter is, noodige herinnering voor de Hebreërs, gepast bij de waarschuwingen voor afval v. 25 en 29); en tot de geesten der volmaakte rechtvaardigen ²⁾).

Dit laatste zegt niet: die hunnen loop voleindigd hebben: want dat kon van al de zaligen gezegd worden. Het is te verstaan naar Hebr. 10:14: *Met ééne offerande heeft Hij in eeuwigheid volmaakt* ³⁾ *degenen die geheiligd worden. De geesten der volmaakte rechtvaardigen* zijn de zalige zielen van die geloovigen, die eerst in den tijd na Christus' offerande aflijvig waren geworden. Ook de oude geloovigen zijn op grond van Christus' zoenofferande zalig geworden, maar de offerande was toen nog niet volbracht, hunne schuld was dus nog niet metterdaad voldaan. Eerst toen Christus stierf, geschiedde de verzoening der overtredingen die onder het eerste Testament waren. In dezen zin waren dan de geloovigen in den voortijd geen volmaakte rechtvaardigen.

¹⁾ naar den Griekschen Tekst: καὶ κριτὴ θεῶ πάντων.

²⁾ Men moet niet vertalen: *volmaakt* rechtvaardigen, maar *volmaakte* rechtvaardigen; er staat in het Grieksch: δικαίων τετελειωμένων.

³⁾ τετελείωκεν.

De geloovigen in den voortijd, de hemelsche stad binnenkomende, vonden daar dan ook Jezus niet, zij zagen Hem daar eerst na zijne hemelvaart. Hij was naar zijne eeuwige Godheid, als Zoon Gods, als God den Vader gelijk; de menschheid had Hij nog niet aangenomen. Daarom noemde de Apostel bij de gemeente der eerstgeborenen ook niet Jezus, maar *God*. Nu hij echter van de *geesten*, van de zalige zielen *der volmaakte rechtvaardigen* spreekt, noemt, hij ook aanstonds (v. 24) *den Middelaar des Nieuwen Testaments Jezus, en het bloed der besprenging, dat betere dingen spreekt dan Abel*.

Inzonderheid de Openbaring van Johannes doet ons meermalen door eene opening in den hemel gluren en geeft ons een gezicht van de triomfeerende Kerk. Zoo Openb. 7 : 9. Nadat den verdrukten Christen hunne bewaring onder de oordeelen over de wereld is verzekerd, door het gezicht van de verzegeling, wordt hun tot nog meerderen troost de gemeente in hare hemelsche heerlijkheid en vreugde vertoond, die ook hun te wachten stond: *Na dezen zag ik, zegt Johannes, en zie, een groote schare, die niemand tellen kon, uit alle natie en geslachten en volken en talen, staande voor den troon en voor het Lam, bekleed zijnde met lange witte kleederen* (beeld van heilichheid en heerlijkheid) *en [palmtakken waren] in hunne handen* (zinnebeeld van overwinning en feestelijke blijdschap, van zalige ruste na allen strijd).

In de zegepralende Kerk komt er geen of hij is lid van de strijdende geweest; en zoovelen er ware leden van de strijdende zijn, dezen komen allen in de zegepralende, geen één van hen blijft er buiten. De tweeërlei staat der

Kerk komt overeen met de twee Staten van haar Hoofd, vernedering en verhooging.

De *Socinianen* loochenen het tegenwoordig bestaan eener triomfeerende Kerk, overeenkomstig hunne (verwarde) denkbeelden van den staat der geloovige zielen na hare scheiding van het lichaam, zijnde als niet-zijnde, als niet-aanwezig tot aan den jongsten dag, waar zij nieuwe lichamen ontvangen. Volgens hen zal er eerst na Christus' wederkomst eene triomfeerende Kerk zijn ¹⁾. — De nieuwere loochenaars van de onsterfelijkheid der ziel, van het voortbestaan der persoonlijkheid met individueel bewustzijn en gevoel, willen vanzelf niet weten van eene triomfeerende Kerk ²⁾.

§ 4. Strijdende Kerk.

Bij de innerlijke gemeenschap tusschen de Kerk in deze benedenwereld en in den hemel verschilt grootelijks beider staat. In den hemel wordt de wille Gods zonder zwaarigheid en tegenstand volkomen gedaan. Op aarde is het

¹⁾ *Fr. Spanhem. Controversiar. Elenchus* ed. 1694. p. 231 sq. *P. Von Mastricht, Godgel.* II. p. 737. III. p. 465. *De Moor, Comment. in Marck XXXIV.* 7, Pars VI. p. 602. Vergel. *Schleiermacher, Der Christl. Glaube* § 157. 1: *De Kerk neemt telkens weer wereld in zich op, staat derhalve ook steeds in het conflict met de wereld en de zonde, en is dus nimmer volmaakt. In dezen toestand nu pleegt zij genoemd te worden de STRIJDENDE KERK, wyl zij deels zich tegen de wereld heeft te verdedigen, deels de wereld moet zoeken te veroveren; terwijl zij even daarom in den toestand der voleinding gedacht de TRIOMFEERENDE heet, wyl dan wat wereld was gansch in haar verslonden en niet meer als hare tegenstelling daar is.*

²⁾ *Hase, Hutt. rediv.* § 129. 3te Aufl. S. 339.

eene *strijdende* en bestredene Kerk. Niet onrecht is de Roomsche omschrijving: „De strijdende Kerk is de vergadering van alle geloovigen, die nog op aarde leven; die hierom de strijdende wordt genoemd, omdat zij voortdurend krijg heeft te voeren tegen zeer vreeselijke vijanden, de wereld, het vleesch, den Satan.” Waarbij nog weer uitdrukkelijk wordt herinnerd: „Men moet niet denken, dat de triomfeerende en de strijdende twee Kerken zijn, maar het zijn twee deelen van eenzelfde Kerk, waarvan het eene deel het andere is voorgegaan en het hemelsche vaderland reeds bezit, terwijl het andere dagelijks navolgt, totdat zij eenmaal geheel met onzen Zaligmaker vereenigd in altoosdurende gelukzaligheid rust ¹⁾.”

De rust is elders, is boven. Het leven op aarde is een gestadig strijden, voor de Kerk in 't gemeen en voor iederen geloovige in het bijzonder, daar „onze doodvijanden, de duivel, de wereld en ons eigen vleesch, niet ophouden ons aan te vechten” (*Heidelb. Cat.* Vr. 127).

De grondslagen der strijdende Kerk zijn reeds in het paradijs gelegd, Gen. 3 : 15 ²⁾. Daar heeft *God zelf* in genade en gerichte de heilzame vijandschap *gezet* tusschen de slang en de vrouw en tusschen beider zaad. De *duivel* is daar voor vijand verklaard. Hij is de aartsvijand, die niet ophoudt kwaad te stoken. In alle leugen en ongerechtigheid heeft hij de hand; al vermomt en verschuilt hij zich, hij zit er achter. Tegen hem en tegen al zijne antichristische werktuigen heeft de Kerk en heeft ieder

¹⁾ *Catech. Roman.* Cap. I. Pars X. Qu. 5.

²⁾ Zie hierover *Tiende Hoofdstuk* § 2. bl. 100.

geloovige op aarde tot aan het einde toe te strijden, met geestelijke wapenen, Efez. 6 : 12 ¹⁾).

En tegen de *wereld*, de goddelooze, Christus-vijandige menschenwereld, wier Overste (Efez. 2 : 2) hij is, en die, waar zij kan, de Kerk vervolgt, „tiranniseert, verdrukt en kwelt” (*Nederl. Belijd. des Gel. Art. XXXVII*). Gelijk zij gedaan heeft aan het Hoofd, doet zij ook aan de leden. Christus heeft het gezegd Joh. 15 : 19 : *Omdat gij van de wereld niet zijt, maar ik u uit de wereld heb uitverkoren, daarom haat u de wereld.* 20. *Een dienstknecht is niet meerder dan zijn heer. Indien zij mij vervolgd hebben, zij zullen ook u vervolgen.* — Bij de vervolgingen door de wereld komen hare verleidingen, begoochelingen, bekoringen, waardoor deze Delila al menigen Simson heeft verstrikt.

Al het kwaad van buiten zou weinig vermogen, ware het binnen slechts zuiver. Maar daar liggen de wortelen van alle hoosheid, en de vijand van buiten heeft eenen verraderlijken bondgenoot van binnen, die voor iederen geloovige den moeilijken strijd veroorzaakt.

Dat is het *vleesch* : de (niet ingeschapen maar) aangeboren verdorven natuur en onaard, waarmee ieder wedergeborene tot aan zijnen dood moet worstelen. Gal. 5 : 17 : *Want het vleesch begeert tegen den Geest en de Geest tegen het vleesch ; en deze staan tegen elkander, alzoo dat gij niet doet hetgeen gij wilt* ²⁾

¹⁾ Zie *Zesde Hoofdstuk* § 17. bl. 712 v. *Zestiende Hoofdstuk* § 8 bl. 824.

²⁾ *Zestiende Hoofdstuk* § 8 bl. 824.

§ 5. Leden der strijdende Kerk.

Wie maken eigenlijk, dat zegt, in waarheid en werkelijkheid, de strijdende Kerk uit? Degenen die strijden. Haar naam reeds leert dit en teekent zelf bepaaldelijk haren omvang. Die den goeden strijd strijden, waarvan hierboven (§ 4) is gesproken, zijn de strijdende Kerk, en dezen alleen.

Het zijn dus de waar geloovigen, die uit de wereld, uit het rijk des Satans tot den geestelijken strijd geroepen ¹⁾ zijn met eene hemelsche roeping. Ondubbelzinnig en beslist is dit uitgedrukt in onze *Nederlandsche Belijdenis* Art. XXVII: De eenige Katholieke of algemeene Kerk is *eene heilige vergadering der ware Christgeloovigen, al ²⁾ hunne zaligheid verwachtende in Jezus Christus, gewasschen zijnde door zijn bloed, geheiligd en verzegeld door den Heiligen Geest.*

Het zijn uitverkorenen en dienvolgens geroepenen ³⁾. De *Heidelb. Catech.* Vr. 54 verklaart: *Dat de Zoon Gods uit het gansche menschelijke geslacht zich eene gemeente, die tot het eeuwige leven is uitverkoren, door zijnen Geest en Woord in eenigheid des waren geloofs van den beginne der wereld tot aan het einde vergadert, beschermt en onderhoudt, en dat ik van haar een levend lidmaat ben en eeuwig zal blijven.* Het zijn naar 1 Petr. 1:2 *uitverkorenen naar den voorkennis Gods des Vaders, in de*

¹⁾ Zie hiervoren § 1 bl. 176.

²⁾ Latijnsche tekst: *qui totam suam salutem in uno Jesu Christo expectant.* De uitgave van *H. P. Scholte* heeft foutief: *allen* (*omnes*).

³⁾ *Brakel.* Red. Ged. Gods. I p. 550 v.v.

heiligmaking des Geestes, tot gehoorzaamheid en besprenging des bloeds van Jezus Christus. En naar 1. Petr. 2 : 9 een uitverkoren geslacht, een koninklijk priesterdom, een heilig volk, een verkregen volk, om te verkondigen de deugden desgenen die hen uit de duisternis geroepen heeft tot zijn wonderbaar licht.

Hoe vast dit staat, toch moet men zich wachten voor liefdeloos oordeelen. *Kantteek.* op Rom. 14 : 14 : *Anderszins* (te weten waar niet de wandel het tegendeel openbaarlijk toont) *moet men al degenen, die het geloof van Christus belijden, naar het oordeel der liefde, houden voor zoodanig, die van Christus door zijnen dood verlost zijn* (Vergel. *Twaalfde Hoofdstuk* § 43). *Dordr. Leerreg.* Hoofdst. III en IV. De leere 15 : *Voorts, van diegenen, die hun geloof uiterlijk belijden en hun leven beteren, moet men naar het voorbeeld der Apostelen het beste oordeelen en spreken: want het binnenste des harten is onbekend.*

§ 6. Onzichtbare Kerk.

Onzichtbaar is voor ons in deze benedenwereld de triomfeerende Kerk in den hemel, met het verheerlijkte Hoofd. Alleen het geloof neemt haar bestaan met volle verzekerdheid aan, op grond van Gods Woord.

Hier echter hebben wij te doen met de strijdende Kerk op aarde. Kan men deze met oogen zien?

Er is in dezen behoorlijke onderscheiding noodig. 1. *Onzichtbaar* is de strijdende Kerk *ten eerste*, in haar geheel, in hare totaliteit: geen sterveling ziet met zijne oogen de gansche Kerk. *Ten tweede*, aangaande hare werkelijke deelgenooten, met gewisse onderkenning en

uitzondering van de schijnbare. Bij God alleen zijn hare ware leden onfeilbaar bekend: Hij alleen kent zijne Kerk, ter oorzaak van hare verkiezing ¹⁾. De kortzichtige mensch dwaalt en faalt in zijn oordeel. *De Heere kent degenen die de zijnen zijn*, 2 Tim. 2 : 19. *Ten derde*, in haar innerlijk wezen. Zij leeft een verborgen leven. Kol. 3 : 3: *haar leven is met Christus verborgen in God*. Rom. 2 : 28, 29: *Want die is niet een Jood, die het in het openbaar is, noch die is de besnijdenis, die het in het vleesch is; Maar die is een Jood, die het in het verborgen is, en de besnijdenis des harten in den geest, niet [in de] letter, [is de besnijdenis], wiens lof niet is uit de menschen, maar uit God*.

In deze opzichten is de Kerk een voorwerp des geloofs en niet des gezichts. In de *Twaalf geloofsartikelen* wordt dan ook niet gezegd: Ik zie, maar: „ik geloof eene heilige, algemeene, Christelijke Kerk, de gemeenschap der heiligen”. Desgelijks in de *Nederl. Belydenis* Art. XXVII: „Wij gelooven en belijden eene eenige Katholieke of algemeene Kerk.”

¹⁾ Calvin. Instit. IV. 1. 2: Soli Deo permittenda est cognitio suae ecclesiae, ejus fundamentum est arcana illius electio. *Confess. Helvet.* II. Cap. XVII. ed. Tiguri 1566. fol 27^b *Weshalve ook de Kerk onzichtbaar (ecclesia invisibilis) kan genoemd worden, niet dat de menschen onzichtbaar zijn, uit welke zij verzameld wordt, maar omdat zij voor onze oogen verborgen, Gode echter alleen bekend is en het menschelijke oordeel dikmaals ontgaat.*

Over de onderscheiding van *zichtbare en onzichtbare, uitwendige en inwendige Kerk* handelt uitvoerig C. Vitringa, *Doctrina Christianae Religionis*, cur. Martin. Vitringa. Pars IX. Tom. 1. ed. 1789. p. 62—79, waar men de gevoelens der voornaamste van onze oude Godgeleerden bijeen vindt.

2. Intusschen is de Kerk niet alleen iets inwendigs en iets volstrekt onzichtbaars, zoodat zij alleenlijk in hare onzichtbaarheid de ware Kerk zou zijn. Integendeel haar leven wil zich uiten, heeft naar zijnen eigen aard den aanleg en trek om naar buiten te treden en zich te openbaren, in belijdenis, gemeenschapsoefening en door werking en invloed op de wereld ¹⁾).

a. De *Reformatoren* hebben zich diesaangaande in den *Locus de Ecclesia*, in het Leerstuk van de Kerk, duidelijk genoeg verklaard, zijn echter veelszins misverstaan niet slechts door hunne wederpartijders maar ook door vrienden tot nu toe.

Op voorgang der Reformatoren mogen en moeten wij van de Kerk spreken in tweeërlei zin: óf in een nauweren, *eigenlijken*, óf in een *ruimeren* zin. Deze onderscheiding is schriftuurlijk, is wezenlijk gegrond op hetgeen de Schrift zelve van de Gemeente en de gemeenten leert.

Melanchton verklaart: *Naar de Schriften is de EIGENLIJK gezegde Kerk* ²⁾ *de vergadering der heiligen, die waarlijk aan het Evangelie van Christus gelooven en den Heiligen Geest hebben. Evenwel bekennen wij, dat er onder hen vele huichelaren en boozen in dit leven gemengd zijn en gemeenschap hebben aan de uitwendige teekenen. Deswege en te dezen opzichte gelden zij als leden der Kerk en bekleeden zelfs ambten in haar* ³⁾. Dus onderscheiding van hetgeen de Kerk *is* en hetgeen zich als Kerk voordoet.

¹⁾ *Hinc nascitur nobis et emergit conspicua oculis nostris ecclesiae facies. Calvin. Instit. IV. 1. 9. Nitzsch, System. § 187. 188.*

²⁾ *Ecclesia proprie dicta.*

³⁾ *Apologia Confessionis. IV. ed. Rechenb. p. 150.*

Calvijn ¹⁾ leert: *Op tweeërlei wijze spreken de Heilige Schriften van de Kerk. Soms wanneer zij de Kerk (de Gemeente) noemen, verstaan zij daardoor die, die het inde daad voor God is, tot welke geen anderen behooren dan die door de genade der aanneming kinderen Gods, en door de heiligmaking des Geestes ware leden van Christus zijn, — Vaak echter benoemt de Schrift met den naam Kerk (Gemeente) de geheele menigte dergenen die belijden dat zij den eenigen God en Christus vereeren en die Doop, Avondmaal en prediking onderhouden. In deze zijn zeer vele huichelaren ondermengd, die niets van Christus hebben dan den naam en schijn. Dus onderscheiding van hetgeen de Kerk is in de oogen Gods en hetgeen naar het aanzien der menschen Kerk wordt genoemd. In het eerste opzicht moeten wij haar, de voor ons onzichtbare en alleen bij God gekende, gelooven; de zichtbare moeten wij onderkennen en gemeenschap met haar oefenen.*

Het geloovig vasthouden der onzichtbare Kerk, was voor de Reformatoren van het grootst gewicht. Zoo konden zij van een uitwendig en zichtbaar kerkgenootschap scheiden, zonder te scheiden van de Kerk. Want om gemeenschap te hebben met de Kerk, *is het niet noodig, haar zelve met de oogen te zien of met de handen te tasten* ²⁾. Ja zonder de verzekerdheid huns geloofs van de onzichtbare Kerk zouden zij de uitwendige bestaande Kerk, die bij de menschen voor Kerk werd geacht, niet hebben kunnen verlaten, terwijl zij nu daarentegen wisten, dat zij, *uitgaande*, bij de ware Kerk *bleven*, ja dat zij juist

¹⁾ *Calvin. Instit. IV. 1. 7.*

²⁾ *Calvin. Instit. IV. 1. 3.*

om gemeenschap met de ware Kerk te hebben, uit de gewaande, Roomsche Kerk *moesten* uitgaan, ook al wierden zij er niet uit gebannen, wijl deze op onschriftuurlijke, valsche fundamenten stond ¹⁾).

Deze waarheid van de onzichtbare Kerk is uitnemend bemoedigend en verheffend. Hoe donker het er soms voor het uitwendige mag uitzien en wat er voor de toekomst moge dreigen, vertroostend en moedgevend is het, te mogen gelooven: de ware Kerk is er toch en blijft bestaan. En zielverheffend en iets groots is de gedachte en gevestigde bewustheid van tot die Kerk mede te behooren, die *is geweest van den beginne der wereld af*, alle eeuwen door *en zal zijn tot aan het einde toe* (Nederl. Belijd. Art. XXVII.)

b. De Roomschen willen van geen onzichtbare Kerk weten. Zij beschouwen de Kerk alleen als eene uitwendige zichtbare vergadering en verdeelen hare leden in vrome en onvrome. Naar de *Protestantsche*, schriftuurlijke leer (zie hierboven § 5) heeft de ware, onzichtbare Kerk geen ongeheiligde leden en maken zoodanigen, die Christus niet zijn ingelijfd, geen deel van die Kerk uit, die het lichaam van Christus is ²⁾ (§ 1).

¹⁾ Calvin Instit. IV. 2. 2. — nullum periculum est, ne ab exitiali tot flagitiorum participatione desciscendo, ab ecclesia Christi divellamus.

²⁾ Winer, Compar. Darstell. XIX. 4te Aufl. S. 230: *Die verschiedene Ansicht von dem Verhältnis der Unfrommen zur Kirche — — hängt notwendig mit der Auffassung der Kirche als äusserliche oder innerliche (geistige) Gemeinschaft zusammen; als äusserliche, sichtbare Gemeinschaft muss aber der Katholicismus die Kirche betrachten, wenn er die RÖMISCHE Kirche in ihrem empirischen Bestehen als identisch mit der Kirche Christi erweisen will, sowie der Protestantismus sich selbst vernichtete, wenn er die Kirche Christi ihrem Wesen nach als äusserliche Anstalt anerkennen wollte.*

Volgens het Protestantsche leerbegrip is de band, die de leden der Kerk als zoodanig verbindt en samenhoudt, de gemeenschap met Christus, het levend geloof. Naar de Roomschen maakt geheel de menigte van gedoopte, uitwendige belijders, goede en kwade, die zich gezamenlijk aan den Roomschen Paus (den Opperpriester) onderwerpen, de Kerke uit, en is deze altijd zichtbaar op aarde.

De Roomschen leeren uitdrukkelijk: *In de strijdende Kerk zijn twee soorten van menschen, goeden en goddeloozen* ¹⁾. Geheel in tegenspraak tegen hun eigen begrip van de strijdende Kerk (zie hiervorens § 4 daar immers de goddeloozen niet strijden tegen wereld, vleesch en Satan. Buiten de Kerk zijn volgens hen alleen: de ongeloovigen (Heidenen), Kettters, Scheurmakers en die onder den Kerkban zijn gedaan ²⁾); *terwijl van de overigen, al zijn het goddelooze en misdadige menschen, niet mag getwijfeld worden dat zij nog tot de Kerk behooren.*

De definitie der Reformatoren, van de ware, eigenlijke, in haar wezen onzichtbare Kerk werd door de Roomschen verworpen, als zijnde dezelfde ketterij die door Hus was geleerd en door de Kerkvergadering te Konstanz 1415 veroordeeld. Men spotte met die onzichtbare Kerk, als zijnde een utopie, een hersenschim, een Platonische Staat, die nergens was te vinden. Daartegen verzekerden de

¹⁾ *Cat. Rom. Cap. I. Pars X. Qu. 6: In ecclesia militanti duo sunt hominum genera, bonorum et improborum.*

²⁾ Infideles (ethnici), haeretici et schismatici, excommunicati. — De ceteris autem, quamvis improbis et sceleratis hominibus, adhuc eos in ecclesia perseverare dubitandum non est. *Cat. Rom. P. I. Cap. X. Qu. 8.*

Reformatoren: *Wij droomen geen Platonischen Staat, zooals sommigen goddelooslijk spotten. Maar wij zeggen dat deze Kerk bestaat, zijnde de waar geloovigen en rechtvaardigen verstrooid door de geheele wereld* ¹⁾).

Deze Kerk is in en onder de *zichtbare* en uitwendige Kerk dat zegt onder hetgeen bij de menschen als Kerk wordt aangezien, verspreid en daaronder verborgen, en dus ook daarom *onzichtbaar*.

Niet als of dit twee Kerken waren, *nevens* elkander bestaande, ook niet dat de eenige Kerk in twee deelen verdeeld zou zijn, van elkander afgezonderd. Het zijn geen twee Kerken, noch afzonderlijke deelen der eenige Kerk, maar het is *Kerk* in tweeërlei zin genomen, óf in ruimer óf in *nauweren* en *eigenlijken* zin ²⁾).

Dies kan men zeggen, dat dezelfde Kerk in sommige opzichten ZICHTBAAR en in sommige opzichten ONZICHTBAAR is: maar men mag de Kerk daarom niet deelen in eene zichtbare en eene onzichtbare Kerk. Dezelfde mensch is onzichtbaar ten opzichte van de ziel, verstand, wil, genegenheden, en hij is zichtbaar ten opzichte van het lichaam en deszelfs bewegingen; nochtans mag men daarom dienzelfden mensch niet afdeelen in een onzichtbaar en een zichtbaar mensch. Zoo ook kan men de KERK gemelde opzichten niet deelen in een zichtbare en eene onzichtbare Kerk: dat

¹⁾ *Melanchton. Apolog. IV. ed. Rechenb. p. 148: Neque vero somniamus nos Platoniam civitatem, ut quidam impie cavillantur. Sed dicimus existere hanc Ecclesiam, videlicet, vere credentes et justos sparsos per totum orbem.*

²⁾ *Illa vero est proprie Ecclesia, quae habet Spiritum sanctum. Apol. IV. p. 149.*

luit als of er waren twee Kerken, en alsof iedere eene andere Kerke was ¹⁾).

Hieruit is klaar, in welken zin wij van uitwendige en inwendige Kerk mogen spreken ²⁾).

Ziel en lichaam saam zijn één mensch. Hetgeen de ziel voor het lichaam is, is de inwendige Kerk voor de uitwendige. Zonder de inwendige is de uitwendige een lijk. Zij mag op een Kerk lijken, zij is het niet. Eene of de uitwendige Kerk voor de ware houden, is zooveel als te zeggen: het lichaam is de mensch. Maar de ziel blijft leven ook zonder het lichaam. De inwendige Kerk is zoozeer de hoofdzaak en het wezenlijke, dat zij ook zonder de uitwendige blijft bestaan, evenals de mensch mensch blijft ook bij aflijvigheid. Vermolmt de uitwendige Kerk — en het is de weg des Heeren, de eene na de andere in hare vergankelijkheid ten toon te stellen ³⁾ —, de ware, wezenlijke Kerk, dat is de Kerk zelve blijft bestaan en *ontvangt* eens haar volkomen passend, heerlijk lichaam. In *dezen* zin is „lichamelijkheid het einde der wegen Gods;” niet pantheïstisch, als wier de geest zelf lichaam.

¹⁾ *Brakel*, Red, Godsd. I. p. 548.

²⁾ Dat sommige Protestantsche geloofsleeraars van eene *onzichtbare* Kerk niet willen weten, heeft zijnen grond deels in hun begrip van Kerk, deels hierin dat zij de tegenstelling van inwendig en uitwendig in absoluten, volstrekten en niet, zoo als het moet, in betrekkelijken zin nemen. *Nitzsch*, System. § 188. Anm. 2. Vergel. *Ebrard*, Dogmat. II. § 481, die aldaar en § 461 Anm. de uitdrukking »onzichtbare Kerk” bepaald verwierpt.

³⁾ *Want wij hebben hier geene blijvende stad* (niet alleen wij zijn voorbijgaande, maar er is hier voor ons geen stad die blijft, geene μένους πόλιν), *maar wij zoeken de toekomende*, Hebr. 13 : 14.

In deze ware Kerk is het Koninkrijk Gods, het Koninkrijk der hemelen. In de strijdende Kerk het Rijk der genade, in de zegepralende het Rijk der heerlijkheid. Wie waarlijk lid is van de strijdende Kerk, is burger in het Genaderijk en wordt eens lid van de zegepralende Kerk en deelgenoot van het Rijk der heerlijkheid. Het Rijk der genade is niet buiten de Kerk: dies is er buiten haar geene zaligheid *Nederl. Belijd. Art. XXVIII*). Van geene uitwendige Kerk mag dit worden gezegd.

§ 7. Hare eigenschappen.

Deze ware, onzichtbare Kerk (Gemeente) is *heilig, eene heilige vergadering*. Dat is zij doordat zij gewasschen is door Christus' bloed en geheilgd en verzegeld door den Heiligen Geest (*Nederl. Belijd. Art. XXVII*), die in haar woont en werkt.

Zij is *éene* in getal. Er zijn geen twee of meer zulke Kerken. God heeft maar *éene* gemeente, *één* verbondsvolk, Christus heeft maar *één* lichaam. *Eén lichaam is het en één Geest*; al de leden zijn *tot éene hope geroepen*; *Eén Heere, één geloof, één doop, Eén God en Vader van allen*. Efez. 4 : 4. (1 Kor. 12 : 20). Eén fundament is er gelegd, hetwelk is Jezus Christus (1 Kor. 3 : 11), het kan dan ook maar *één* huis zijn, dat daarop is gebouwd, een geestelijk huis van levende steenen (1 Petr. 2 : 5). Christus heeft maar *éene* Bruid (Joh. 3 : 29. Openb. 19 : 7, 8); Hij, de meerdere Salomo, betuigt dat ook in het zinnebeeldig *Hooglied*, hetwelk het verlichte Israël geestelijk verstond en Josephus zonder meer tot de profetische Schriften rekent en waarin (gelijk ook in den 45sten Psalm)

de betrekking des Heeren tot de Gemeente onder het beeld van Bruidegom en Bruid wordt voorgesteld ¹⁾. Hij zegt Hoogl. 6 : 9 : *Eene eenige is mijne duive, mijne volmaakte, de eenige harer moeder* (Gal. 4 : 26), *zij is de zuivere dergene die haar gebaard heeft.*

Zij is algemeen, katholiek. Dit goede woord *katholiek*, sedert de 2de helft der 2de eeuw van de Kerk gebruikelijk, beteekende oorspronkelijk niet eene innerlijke, onderscheidende eigenschap der Kerk, maar hare plaatselijke uitgestrektheid ²⁾.

Te recht verklaart onze *Nederl. Belijd. Art. XXVII*: *Deze Heilige Kerk is niet gelegen, gebonden of bepaald in eene zekere plaats of aan zekere personen, maar zij is*

¹⁾ Hengstenberg, Commentar zu Ps. 45. Idem zu Joh. 3 : 29 ; zu Offenbar. 19 : 7.

Bij Hoogl. 6 : 8 teekenen onze Kanttekenaren aan: *Het schijnt dat door de 60 Koninginnen en de 80 bijwijven verstaan worden die kerken, die zich voor ware kerken uitgeven, maar geene inwendige geestelijke gemeenschap met den Bruidegom Christus hebben, hoewel zij door Gods genade daartoe kunnen gebracht worden. Door de maagden zonder getal (dienstmaagden of staatjonkvrouwen der Koninginnen) wordt verstaan het volk, dat van de grooten dependeert en zich van dezen laat leiden, 't welk verre de grootste hoop in de wereld is. Hierin ligt waarheid: onderscheiding tusschen schijngemeenschap en ware vereeniging. De Bruidegom heeft maar ééne ware Bruid, waartegen de genoemde veelheid in het zinnebeeld niet strijdt, da es noch nie Sitte gewesen, mehr als eine Frau ZUGLEICH zu nehmen. Hengstenberg, Commentar über die Psalmen II S. 400. zu Ps. 45.*

²⁾ ἐκκλησία καθολική d. i. ἡ καθ' ὅλην τὴν γῆν of ἡ καθόλου ἐκκλησία. Die in ὅλος angezeigte Ganzheit bezog sich nicht auf ἐκκλησία; sie ist auch blos spätere Ausdeutung. Niedner, Kirchengesch. S. 211. Joh. Cas. Suicer. Symbolum Nicaeno-Constantinop. 1718. p. 337,

verspreid en verstrooid door de geheele wereld: nochtans te zamen gevoegd en vereenigd zijnde met hart en wille in eenen zelfden Geest, door de kracht des geloofs.

Later werd deze benaming, *katholiek*, gebezigd in den zin van *rechtzinnig*, in tegenstelling tegen de ketters en scheurmakers, zoodat men sprak van de katholieke Kerk in Smyrna, in Alexandria, in Konstantinopel ¹⁾ enz.

Ten onrechte matigt zich de Roomsche Kerk den schoonen naam *Katholiek* alleen aan en leert dat er buiten haar geene zaligheid is. In waarheid zijn al de geloovigen te aller plaatse, maar dezen ook alleen, te zamen de Katholieke Kerk. Haar vergadert de Heere uit de geheele wereld (Marc. 16 : 15. Matth. 28 : 19), uit alle natie en geslachten en volken en talen (Openb. 7 : 9).

En deze heilige Kerk wordt van God bewaard en staande gehouden tegen het woeden der geheele wereld: hoewel zij somwijlen een tijd lang zeer klein en als tot niet schijnt gekomen te zijn in de oogen der menschen. Gelijk zich de Heere gedurende den gevaarlijken tijd onder Achab (1 Kon. 19 : 18) zeven duizend menschen behouden heeft, die hunne knieën voor Baäl niet gebogen hadden. (Nederl. Belijd. Art. XXVII). Al is het dan ook dat de droeve verwoesting die ons van alle kanten tegenkomt, uitschreeuwt: er is niets van de Kerk overig: wij zullen weten dat Christus' dood vrucht draagt en dat God zijne Kerk als in schuilhoeken bewaart ²⁾.

¹⁾ Suicer. o. W. p. 338. Witsius, Exercitat. in Symbol. Apost. XXIV. § 20.

²⁾ Calvin. Instit. IV. 1. 2. extr.

§ 8. Haar Hoofd.

1. Gelijk ons lichaam wel vele leden doch maar één hoofd heeft, zoo ook de Kerk, de Gemeente. Christus is haar Hoofd, Hij alleen.

a. Hij is haar *Opperhoofd*. Hij zelf *sprak tot de scharen en tot zijne discipelen: Eén is uw Meester, [namelijk] Christus; en gij zijt allen broeders*, Matth. 23 : 1, 8.

Hij haar *echtelyk Hoofd*. Paulus, de vrouwen tot onderdanigheid vermanende, zegt Efez. 5 : 23 : *Want de man is het hoofd der vrouw* (omdat zij oorspronkelijk uit den man is, been van zijne beenen en vleesch van zijnen vleesche Gen. 2 : 23; de man is dan ook in betrekkelijken zin haar onderhouder, verzorger en beschermer), *gelijk ook Christus het Hoofd der Gemeente is* (der leden zijns lichaams, van zijnen vleesche en van zijne beenen Ef. 5 : 30); *en Hij is* (in hoogerem, volmaakten zin) *de Behouder des lichaams*. Uit Hem, in wien naar het welbehagen des Vaders al de volheid woont, ontvangt de gemeente Geest en leven, licht en waarheid, wijsheid, gerechtigheid en sterkte. Alle geestelijke levenskracht en heilige beweging gaat van Hem uit, gelijk Hij gezegd heeft: *Zonder mij kunt gij niets doen* (Joh. 15 : 5). Wat is een lichaam zonder Hoofd? Wat is de mensch zonder Christus? Levenloos, dood door de misdaden en zonden. Kon de gemeente ooit dit Hoofd verliezen, het ware met haar gedaan. Ja, zonder Hem zou zij niet eens bestaan.

b. Daar de Gemeente zijn *lichaam* wordt genoemd, zoo is Hij dan ook in meer eigenlijken, hoewel altijd in geestelijken zin, haar *Hoofd*. Hij is voor de gemeente wat

ons hoofd voor ons lichaam is. Efez. 1 : 22, 23 ¹⁾: De God onzes Heeren Jezus Christus, de Vader der heerlijkheid, heeft alle dingen zijnen voeten onderworpen en heeft Hem der gemeente gegeven tot een Hoofd boven alle dingen, Welke zijn lichaam is [en] de vervulling (met de geestelijke gaven) desgenen (des Vaders, die Hem tot een Hoofd heeft gegeven) die alles (al de vaten, al hunne deelen en vermogens, verstand, oordeel, wil, geweten) in allen (in al de leden des lichaams, in al de personen die de gemeente uitmaken) vervult (met zijne heerlijkheid, zoodat aan de gemeente wordt verwezenlijkt wat aan haar voorbeeld, den Tabernakel Gods eens gebeurde Exod. 40 : 34: *De heerlijkheid des Heeren vervulde den Tabernakel*).

Ook hieruit blijkt dat geen uitwendige Kerk in haar geheel, zoo te zeggen met huid en haar, het lichaam van Christus is.

Ook staat het vast dat de Kerk, zelfs in hare hoogste volmaaktheid, altijd maar het lichaam blijft: zij zelve kan het Hoofd niet zijn.

Ook is er geen plaats voor een ander Hoofd, voor een zichtbaar vertegenwoordiger van het onzichtbare Hoofd. Want Christus alleen heet en is en blijft het Hoofd, het eenige, hetwelk God der gemeente heeft gegeven.

c. Dat erkent en belijdt de ware Gemeente, houdende Jezus Christus voor het eenige Hoofd (Nederl. Belijd. Art. XXIX), en leerende, *Dat Christus daarom ten hemel gevaren is, opdat Hij zich zelve daar (op aarde onzichtbaar) bewijze als Hoofd zijner Christelijke Kerke, door hetwelk de Vader alle ding regeert (Heidelb. Cat. Vr. 50).*

¹⁾ Zie *Elfde Hoofdstuk* § 31. § 32. Ennader, *Dertiende Hoofdstuk* § 19.

Treffend verklaart de *Tweede Zwitserse Belijdenis*¹⁾: *Hoofd is hetgene in het lichaam de hoogste plaats bekleedt, en waaruit het lichaam het leven haalt, door welks geest het in al de leden geregeerd wordt, vanwaar het zijnen wasdom en zijne groeikracht heeft. Desgelijks is het Hoofd des lichaams maar één en heeft overeenkomst met het lichaam. Dies kan de Kerk geenerlei ander Hoofd hebben dan Christus. Want gelijk de Kerk een geestelijk lichaam is, zoo moet zij noodzakelijk een geestelijk Hoofd hebben, dat alleen voor haar past. En zij kan niet geregeerd worden door een anderen Geest dan door den Geest van Christus. Ook Paulus zegt: Hij is het Hoofd des lichaams [namelijk] der gemeente, Hij die Het Begin is, de eerstgeborene uit de dooden, opdat Hij in allen de eerste zoude zijn, Kol. 1 : 18. — — Dies verwerpen wij de leer der Roomsche Geestelijkheid, die haren Priester te Rome maakt tot algemeenen herder en tot opperhoofd der katholieke strijdende Kerk op aarde, ja tot waren plaatsbekleeder van Christus, met volle macht en opperheerschappij in de Kerk. Want wij leeren dat Christus de Heere is en de eenige algemeene Herder blijft, desgelijks de Hoogepriester voor God den Vader, en dat in de Kerk Hij zelf al de ambtswerken van Priester of Herder waarneemt, tot aan het einde der eeuw, en derhalve geenen plaatsbekleeder noodig heeft, die immers alleen voor eenen afwezende te pas komt. Christus echter is bij en in de Kerk tegenwoordig, en is het levendmakend Hoofd.*

¹⁾ *Confessio Helvetica II. Cap. XVII. ed. Tiguri (Zürich) 1566. fol. 25: Caput est quod in corpore eminentiam habet, et unde corpus vitam haurit, ejus Spiritu regitur in omnibus, unde et incrementa et ut crescat habet. cett.*

Dit is *Protestantsche* leer. „De Kerk op aarde heeft alleen een onzichtbaar Opperhoofd, Jezus Christus.” Ook de *Grieksche* ¹⁾ Kerk verklaart in hare Belijdenis: „Wij leeren, dat alleen Christus het Hoofd is der Kerke, naar de leere des Apostels Efez. 5 : 23.” Van eenen Paus willen de Grieken niet weten, zij betuigen: „Het is iets ongehoords bij de katholieke (rechtzinnige) Kerk een sterfelijk mensch, aan tallooze zonden schuldig, Hoofd der Kerk te noemen.” Intusschen erkennen de Grieken vier Patriarchen ²⁾, van Konstantinopel, Alexandrië, Antiochië en Jeruzalem, doch schrijven hun een evenge-lijken rang toe.

2. Naar de *Roomsche* leer daarentegen „heeft de Kerk op aarde ook een zichtbaar Hoofd, hetwelk is de bisschop te Rome, de Paus, zijnde de opvolger van Petrus, die door Christus zelve tot Opperbisschop en tot plaatsbeksleeder of Stedehouder was aangesteld.” Eene leer, die eerst in de 8ste tot de 11de eeuw is opgekomen en gevestigd ³⁾.

Volgens de Roomsche Kerkleer heeft de Paus, zijnde onfeilbaar, in geloofs- en gewetenszaken te gebieden en moet als Christus' plaatsbeksleeder door alle Christenen vereerd worden.

Intusschen is de onfeilbaarheid en onbepaalde macht van den Paus alleen en als zoodanig, zonder vereeniging met de algemeene Kerkvergaderingen (Conciliën), door

¹⁾ Winer, Compar. Darstell. 1882. S. 239.

²⁾ Hoe over dezen de Roomsche Kerk oordeelt, blijkt uit den *Catechism. Roman.* Pars II, Cap. VII. Qu. 25.

³⁾ Van den Paus en zijne macht zie *Eerste Hoofdstuk* § 26. *Elfde Hoofdstuk* § 37.

velen in de Katholieke Kerk bestreden en verworpen, bijzonder in Frankrijk ¹⁾. Maar op het *Vaticaanisch Concilie* in den jare 1870 ²⁾ is de onfeilbaarheid des Pausen als dogma, als kerkelijk leerstuk, vastgesteld en daarmee op nieuw het volstrekt oppergezag van den Paus bevestigd. Hij is hiernaar ordelijke en onmiddellbare Opperbisschop; hij heeft zijn gezag niet eerst van de Kerk, de Kerk heeft het hem niet opgedragen, maar hij heeft het naar Goddelijk recht, door Christus' eigen bestel, die het rechtstreeks aan Petrus gaf, wiens geregelde en wettelijke opvolgers de Pausen te Rome zijn. De Paus heeft volle rechtsmacht (jurisdictie) over de gansche Kerk, ook ten aanzien van de leer (potestas magisterii). Het is niet geoorloofd, zijne uitspraak (judicium) te critiseeren of zich van hem op een algemeen concilie, als eene hoogere autoriteit, te beroepen ³⁾.

De Roomschen achten Petrus in het Primaat over geheel de Kerk op aarde door Christus ingezet Matth. 16 : 18. De Apostel had daar de schoone belijdenis gedaan: Gij zijt de Christus, de Zoon des levenden Gods. Toen zeide Jezus tot hem: Zalig zijt gij, Simon Bar-Jona, want vleesch en bloed heeft u [dat] niet geopenbaard, maar mijn Vader, die in de hemelen is. *En ik zeg u ook, dat gij zijt Petrus en op deze Petra zal ik mijne gemeente bouwen en de poorten der helle zullen dezelve niet overweldigen, En ik zal u geven de sleutels van het Koninkrijk der hemelen.*

¹⁾ Strijd over de *Gallicaansche Vrijheden*, *Libertates ecclesiae gallicanae*, geheel de 17de eeuw door. *Niedner*, *Kirchengesch.* S. 740 f.

²⁾ *Winer*, *Compar. Darst.* 1882. S. 10 f.

³⁾ *Winer* a. W. S. 238, waar deze *Vaticaanische Besluiten* aangehaald zijn. *Vergel. Cat. Rom. P. II. Cap. VII. Qu. 25.*

Het Grieksche woord *Petros* (evenals *Petra*, beide bij de Grieken gebruikelijk; Arameesch *Kepha*) beteekent steen, steenrots.

Wij mogen niet denken, dat Jezus bij het zeggen *op deze Petra* met den vinger op zich wees; hadde Hij daarmede zich bedoeld, dan hadde Hij niet den Apostel, maar zich zelven Petrus moeten noemen, en dan lag er in geheel deze uitspraak niets bijzonders voor den Apostel, tot wien zij toch was gericht. En tot hem zegt immers de Heere: *Gij zijt Petrus*, gij zijt een rotsman, *en op deze petra*¹⁾, op deze rots zal ik mijne gemeente bouwen.

Hiermede deed Jesus noch zich noch den anderen Apostelen tekort. Immers Hij eigent *zich* het bouwen toe: *Ik zal bouwen*, en de gemeente is *zijn* gebouw, zijn werk: *mijne gemeente*. Ook zegt Hij niet: op deze petra zal ik mijne gemeente *gronden*, maar *bouwen*²⁾, optrekken, opvoeren. De diepste, eigenlijke grond, het ware en eenige fundament is Christus zelf, naar zijn eigene verklaring Matth. 21 : 42, zooals Paulus gedurig inscherpt (Efez. 2 : 20 e. a. pl.) en ook Petrus zelf leert (1 Petr. 2 : 6). De ware steenrots is Christus.

Toch ziet en erkent de Heiland in Petrus eene steenrots, en dat is zijn steenvast geloof en zijn manmoedig belijden der waarheid. Dit duidt Jezus zelf aan, doordat Hij eerst zegt: *Gij zijt Petrus*, maar dan *zakelijk*, van hetgeen Hij in Petrus erkende: *Op deze steenrots*, op dit geloof en belijden, zal ik mijne gemeente bouwen. Twee jaren

¹⁾ Eensluidend zijn beide woorden in de Fransche vertaling: *Tu es Pierre, et sur cette pierre j'édifierai mon Eglise.*

²⁾ Niet *θεμελιώσω*, maar *οικοδομήσω*.

Gravemeijer, Geref. Gel. leer. III.

tevoren had de Heere tot hem gezegd: Gij zult genaamd worden Kephaz, Petrus. Nu, na zijne heerlijke belijdenis is het: *Gij zijt Petrus*. Zijn geloof zou nog wel zwaar beproefd worden, doch het zou niet ophouden, maar onder alle stormen onbeweeglijk staan als eene rots, tot het op den Pinksterdag in volle sterkte en kracht uitkwam. Van toen begon de Heere op deze steenrots zijne gemeente te bouwen, in Israël (Hand. 2 : 14, 41) en onder de Heidenen (Hand. 10 : 44).

Staat Petrus ontegenzeglijk in rang ¹⁾ voorop onder de Apostelen, als woordvoerder, voorganger en eerste leider der gemeente, hij is evenwel niet gesteld tot hoofd, vorst en heerscher over de anderen of over geheel de gemeente. Hij is dienaar des Heeren, gelijk de anderen. Ook van hem geldt hetgeen Paulus zegt 1 Kor. 3 : 5: *Wie is dan Paulus en wie is Apollos, anders dan dienaars, (bouwlieden onder den bouwmeester) door welke gij geloofd hebt, en [dat] gelijk de Heere eenen iegelijk gegeven heeft?* Petrus zelf verklaart zich tegen alle heerschappijvoering over het erfdeel des Heeren (1 Petr. 5 : 3). — En zegt Christus hier bij Matth. 16 : 19 de sleutelen des hemelrijks aan Petrus toe, Hij geeft ze Joh. 20 : 23 aan de Apostelen gezamenlijk, ja aan de gemeente Matth. 18 : 18, en wel aan iedere particuliere gemeente, waar twee of drie in den naam des Heeren Jezus vergaderd zijn.

Dat Petrus het bisschopsambt te Rome zou hebben

¹⁾ Calvin. Inst. IV. 6. 5: Priores sane habeat Petrus: multum tamen interest inter honorem ordines et potestatem. Videmus Apostoles hoc fere Petro detulisse, ut in coetu verba faceret et quodam modo praeiret, referendo, hortando, monendo: sed de potestate nihil omnino loquimur.

bekleed, is eene fabel. Al is hij in Rome geweest en daar als martelaar ter dood gebracht ¹⁾, bisschop was hij er niet, maar *Apostel*. „De gemeente, te Rome bestaande, bezat hare ordinaire dienaren ; dezen hadden in den loop der tijden weer hunne opvolgers, die naderhand, ontwaardende, heeren en pausen zijn geworden ²⁾.” De *Apostel* had als zoodanig geen opvolger.

Apostelen kent de Schrift niet meer dan twaalf en onder dezen heeft er geen de macht over de anderen. Van twaalf tronen spreekt Christus, Matth. 19 : 28. En van het Nieuwe Jeruzalem, hetwelk Johannes zag, wordt gezegd Openb. 21 : 14 : *De muur der stad had twaalf fundamenten en in dezelve de numen der twaalf Apostelen des Lams*. De muur bestond uit 12 afdeelingen. In ieder deel, van de eene der 12 poorten tot de andere, lag een evenzoo lange fundamentsteen, zichtbaar, dus boven den grond (het eigenlijke fundament lag alzoo dieper). Op iederen van deze 12 steenen, Johannes zag het, stond de naam van eenen der 12 Apostelen. Het fundament en Hoofd is Christus, en wel als het *Lam*, daar in zijn bloed de gemeente is gegrond. De twaalfen zijn slechts Apostelen, gezanten *des Lams*. Maar zij zijn de eenige Apostelen voor altijd, hunne leer blijft als fundamenteel gelden al de eeuwen door. Twaalf Apostelen, geen dertien. Matthias is verdwenen, in zijne plaats is Paulus gezet ³⁾ (1 Kor. 9 : 1. 1. Gal. 1 : 1).

3. De Protestant verzet zich tegen alles wat de heer-

¹⁾ *Niedner*, Kirchengesch. S. 116. f.

²⁾ *Bengel*, Gnomon in Matth. 16 : 18.

³⁾ *Hengstenberg*, Offenbarung des heil. Joh. 21 : 14.

lijkheid en souvereiniteit van het eenige Hoofd Christus bekort, en verwerpt zulks te recht als antichristisch. En het valt niet te miskennen, dat er in het Pausdom, alleen reeds is het stellen van een tweede, een aardsch Hoofd nevens het eenige, hemelsche, een antichristische trek schuilt.

Maar te ver gaat men, wanneer men zegt: De Paus is de Antichrist.

Tot dit beweren kwam men in bange dagen, waar de geloovigen bitter van het Pausdom te lijden hadden. Aldus in de latere tijden der middeleeuwen, waar onder den druk der pauselijke tirannij getrouwe leeraren of partijen, de Waldenzen en daarna de Wiclefieten en Husieten op den Paus, of nauwkeuriger op het Pausdom toepasten hetgeen Paulus profeteert 2 Thess. 2 : 3, 4 van *den mensch der zonde, den zoon des verderfs, Die zich tegenstelt en verheft boven al wat God genaamd of [als God] geëerd wordt, alzoo dat hij in den tempel Gods als een God zal zitten, zich zelven vertoonende dat hij God is.* Dat dit, wel niet op een enkelen Paus maar collectief, op al de Pausen gezamenlijk, dus op het Pausdom zag, was in de tijden der Kerkhervorming het heerschend gevoelen onder de Protestanten.

In de *Belijdenisschriften* ¹⁾ onzer Nederl. Geref. Kerk is

¹⁾ Doch spreekt de *Voorrede* voor de Dordsche Leerregelen van *tyrannie des Roomschen Antichrists*. Meer uitdrukkelijk verklaren zich Luthersche Symbolen. In de *Apologia Confessionis* (van Melanchthon) ed. Rechenb. p. 208 nog minder bepaald. Daar wordt gezegd, tegen de Roomsche leer van rechtvaardigmaking uit de werken: *Dus zal het Pausdom ook een deel zijn van het rijk des Antichrists* (pars regni Antichristi), wanneer

dit niet stellig uitgesproken. Alleenlijk wordt in de *Nederl. Belijd. des Gel.* Art. XXXVI, ongetwijfeld met het oog op de pauselijke heerschappij in de Roomsche Kerk, *het rijk des Antichrists* genoemd, in tegenstelling tegen *het Koninkrijk van Jezus Christus*. Maar bij onze oude Gereformeerde *Godgeleerden*¹⁾, evenals bij de Luthersche, *het de menschelike diensten zóó voorstaat, omdat zij zouden rechtvaardig maken.*

Beslister de *Artic. Smalcald.* (van Luther) ed. Rechenb. p. 314: De Roomsche leer bewijst, dat de Paus is de ware Antichrist zelf (Papam esse ipsum verum Anti-Christum), die zich boven en tegen Christus heeft verheven, nademaal hij de Christenen niet wil zalig doen zijn zonder zijne macht. Dat is, om het eigenlijk te zeggen, zich verheffen boven en tegen God, gelijk Paulus 2 Thess. 2 spreekt. Ook in de *Solida Declaratio* ed. Rech. p. 795 wordt de Paus rechtstreeks de Antichrist genoemd, dien wij niet voor Hoofd of Heer erkennen kunnen. Want liegen, onschuldig bloed vergieten, lichamen en zielen in 't eeuwig verderf storten, dat is de eigen aard van 't pauselijke rijk.

Met de *Artic. Smalcald.* komt overeen in beslistheid de Gereformeerde *Schotsche Belijdenis* (Scotiana Confessio, negativa van 1581. In H. A. Niemeyer's *Collectio Confession.* p. 369).

¹⁾ Calvin. *Instit.* IV. 2. 12 en IV. 7. 25 noemt den Paus dux et antesignanus van het goddelooze en afschuwelijke rijk des Antichrists. *Dezelfde*, *Commentar.* in 2 Thess. 2 : 3 verzekert: Hetgeen Paulus zegt, zien wij vervuld in het Pausdom, videmus impletum in Papatu. En *ibid.* op v. 4 meent hij: een tienjarige jongen zal zonder veel moeite in den Paus den Antichrist erkennen.

Onze Kantteekenaren beweren bij 2 Thess. 2 : 6: Wie nu deze Antichrist is, die deze macht in het Christendom vele honderden jaren heeft geïsurpeerd, wordt klaarlijk aangewezen Openb. 13 : 17, 18 (de zevenhoofdige Bestie uit de zee der volken). -- Onder de voorstanders van dit gevoelen bekleedt geen geringe plaats Brakel, *Red. Gods.* I. p. 581. v.v. III. p. 215. v.v. (Verklaring van de Openbar. Joh.), met Camp. *Vitringa*, onder de Lutheranen Joh. Alb. Bengel.

werd het als zeker aangenomen en gold haast als een geloofsartikel.

Intusschen het komt op waarheid aan. *Want de waarheid is bovenal* (Nederl. Belijd. Art. VII. 2 Kor. 13 : 8).

Hoe zeer nu in het Pausdom, vooral tegen het einde der middeleeuwen, onmiskenbaar eene antichristische macht zich openbaarde, gedooft toch de waarheid niet, den Paus voor den Antichrist te verklaren en de teekening des Apostels 2 Thess. 2 zonder meer op den Paus of het Pausdom toe te passen ¹⁾.

Want de Paus heeft zich nooit verheven *boven al wat God genaamd of als God geëerd wordt*, maar heeft al zijne macht nog steeds van Christus afgeleid en zich als leenman, Christus als zijnen leenheer voorgesteld. Zegt men: „dit was slechts een voorgeven, was huichelarij,” dan past hem nog des te minder het kleed, hetwelk de Apostel ons vertoont. Want die *zich verheft boven al wat God genaamd of als God geëerd wordt*, is geen huichelende, schijnbare vriend, geen veinzende, bedekte, vermomde tegenstander, maar openbaar, beslist vijand.

Hiertegen strijdt niet hetgeen Paulus profeteert, dat deze wederpartijder *in den tempel Gods zal zitten*. De tempel is ongetwijfeld de gemeente, de Kerk. Maar hoe zal hij daar zitten? Onder den schijn van vriendschap? als huichelend voetstander? Neen, maar *als een God, zich zelve vertoonende dat hij God is*. Hij treedt niet op in den naam van God of van Christus (zooals de Paus

¹⁾ De verschillende opvattingen van 2 Thess. 2 vindt men o.a. bij Lünemann in Meyers Handbuch, 3te Aufl. S. 214—230. Bijzonder belangrijk is de verklaring van Olshausen, in zijn Commentar z. d. St. en van Von Gerlach, Einleit. zu 2 Thess. 2.

wel doet), maar stout neemt hij de plaats, die aan God toekomt, in beslag en verklaart openlijk dat hij God is en als God wil geëerd worden. En zoo verheft hij zich *boven al wat God heet* en wil geenen God boven zich noch nevens zich dulden. Hij wil God en Christus, dus al wat in de Kerk God genaamd of als God geëerd wordt, uit de Kerk verdringen. Dat wil de Paus niet.

En wat al leeringen en gebruiken, strijdig tegen Gods Woord, door het Pausdom ook zijn ingevoerd, toch liet het vele allergewichtigste, fundamenteele waarheden niet alleen onaangetast, maar handhaafde en verdedigde ze tegen het ongeloof, getrouwer dan soms Protestantsche Kerken. Zoo de grondleer des Christendoms : de Goddelijke Drieëenheid, met hetgeen daaraan hangt, inzonderheid Christus' eeuwige Godheid, de persoonlijkheid des Heiligen Geestes, de menschwording van Gods Zoon, zijn plaats-bekleedend, verzoenend lijden en sterven enz. Op den Paus of de volgrees van Pausen, hiervoor met kracht uitkomende, past de figuur niet door Paulus geteekend.

Bovendien het is bij den Apostel niet eene volgrees van personen, maar een bepaald individu : *de mensch der zonde, de zoon des verderfs*. Al heeft hij zijne voorloopers en wegbereiders, hij zal *geopenbaard worden in zijn eigen* (hem bestemden) *tijd* (2 Thess. 2 : 6, 8). Wie er achter zit, zegt Paulus v. 7 : de Satan.

Men dient hierbij te onderscheiden : *zaak* (antichristendom) en *persoon* (Antichrist).

Een *Antichristendom* openbaarde zich, zoodra het Christendom openbaar werd, 2 Thess. 2 : 7^a : *want de verborgenheid der ongerechtigheid wordt alreede gewrocht*

(komt reeds in werking), 1 Joh. 2 : 18, 22. 4 : 3 1). Vergel. Matth. 13 : 26. Maar de eigenlijke *Antichrist*, de mensch der zonde, de zoon des verderfs, is geen onpersoonlijk beginsel, geen denkbeeldig persoon, geen geper-sonificeerde vijand, ook geen ambt (pauselijke macht, geen orde of reeks van personen (Pausen) maar één mensch, een bijzonder persoon 2). Een individu dus, met satanische krachten begaafd, het machtigste werktuig van den Satan in zijn laatsten, heftigsten strijd, welken hij, wanneer de slagboom valt die hem nog weerhoudt, tegen Christus waagt.

§ 9. Zichtbare Kerk.

1. Wij komen nu tot hetgeen in ruimer zin (§ 6.) Kerk wordt genoemd : *de uitwendige Kerk*. Wie maken deze uit ?

a. Vast staat dat alleen degenen in waarheid Christenen kunnen genaamd worden, die *door het geloove lidmaten*

1) In de Brieven van Johannes komt alleen de naam *ἀντίχριστος* voor, en deze beteekent niet een die IN PLAATS VAN Christus optreedt, zich zijne waardigheid aanmatigt; dit ligt veelmeer in het woord *Ψευδόχριστος*; maar het beduidt de vijandelijke tegenstelling, dien die vol haat TEGEN Christus is. Olshausen, Commentar. IVter Band S. 515. zu 2 Thess. 2 : 7.

2) Van Oosterzee, Dogm. II. p. 552 deukt aan eene persoonlijkheid. Daarentegen verzekerd wederom Ed. Böhl, Dogmatik 1887. S. 577: *Der Antichrist ist nicht eine Einzelpersönlichkeit, die einmal am Ende der Zeiten erscheinen wird, sondern ein Kollektivbegriff.* — Overigens is het ons hier niet te doen om het *πολυβύλλητον*, wie de Antichrist zij, maar alleen om bevestiging der waarheid dat de Paus het niet is.

van Christus en alzoo zijner zalving deelachtig zijn (Heidelb. Cat. Vr. 32).

Doch daar het alleen een prerogatief des Heeren is, te kennen degenen die de zijnen zijn (2 Tim. 2 : 19) en de verzekering van anderer geloof voor ons onzeker gaat en ook niet noodzakelijk was, heeft Hij in plaats daarvan het oordeel der liefde gesteld: waarnaar wij voor leden der Kerk mogen erkennen zoovelen én door belijdenis des geloofs én door overeenkomstig leven én door gebruik der Sacramenten met ons God en Christus bekenne. Maar de onderkenning van het lichaam zelf, hoe meer Hij die voor onze zaligheid noodig achtte, heeft Hij met aanwijzing van des te zekerder merkteekenen aanbevolen.

b. En van hier gaat ons op en verrijst (als de maan) zichtbaar voor onze oogen de gestalte der Kerk. Want overal waar wij zien dat Gods Woord zuiver wordt gepredikt en gehoord, dat de Sacramenten naar Christus' instelling worden bediend, daar mag men volstrekt niet betwijfelen dat er eenige Kerke Gods (een deel der Kerke) is. Daar is de Heere aan 't verzamelen. Nademaal zijne belofte niet kan falen Matth. 18 : 20: Waar twee of drie vergaderd zijn in mijnen naam, daar ben ik in het midden van hen ¹⁾.

Nader, tot de uitwendige Christelijke Kerk behooren al degenen, die den drieëenigen God, den Vader en den Zoon en den Heiligen Geest belijden. Die hiervan niet willen weten, liggen buiten de Kerk ²⁾. Voorts die in het bijzonder toestemmen en beluigen, dat Jezus, Maria's

¹⁾ Calvin. Instit. IV. 1. 8, 9.

²⁾ Zie Vierde Hoofdstuk § 35.

Zoon, uit den Heiligen Geest ontvangen, de *Christus* is, de ware, lang beloofde Messias, de in het vleesch gekomen Zoon Gods en Zaligmaker der wereld. Dit te loochenen is antichristendom (1 Joh. 4 : 3). Eindelijk, die de *instellingen van Christus*, prediking des Evangelies, Doop en Avondmaal onderhouden. Zonder prediking en Sacramenten is er geen Kerkelijke gemeenschap. — En dit alles op grond en uit eerbiediging van de *Heilige Schrift*, van het Oude en Nieuwe Testament, als *Gods Woord*, de blijvende bron der zaligmakende waarheid, de vaste regemaat des geloofs.

Geheel de menigte dezer belijders, uit allerlei volk en in verschillende oorden vergaderd, maakt, samengenomen, de *algemeene Christelijke Kerk* uit.

De *bijzondere gemeenten* in steden en dorpen zijn deelen van de algemeene Kerk, en aan iedere van dezen komt de naam en geldigheid van Kerk naar recht toe.

De enkele particuliere *belijders*, individu's, zijn er toe te rekenen, zoolang zij niet bij vonnis van de gemeente zijn uitgesloten.

Maar de *menigte* zelve, indien zij den dienst des Woords heeft en de bediening der Sacramenten eerbiedigt, is zonder twijfel als Kerk te achten: wijl het zeker is dat Woord en Sacramenten niet zonder vrucht zijn. Zoo bewaren wij én voor de algemeene Kerk hare eenheid én voor de wettige, plaatselijke vergaderingen de aan deze toekomende autoriteit¹⁾.

¹⁾ Aldus *Calvin*. Instit. IV. 1. 9, waar hij handelt onderscheidenlijk 1. Van de *Ecclesia universalis*. 2. Van de *singulae ecclesiae*. 3. Van de *singuli homines*. 4. De *ipsa multitudo*. *P. Van Mastricht*, Godgel. III. p. 490: *Volstrekt aan geene*

2. Eene vereeniging, die deze beide kenteekenen (n.l. bediening des Woords en der Sacramenten) heeft, moet men als Kerk (gemeente) erkennen, en zoolang zij daarin standhoudt mag men haar niet verwerpen, al is het dat zij anders van vele gebreken wemelt ¹⁾. Zelfs in de bediening der *leer* (in ondergeschikte punten) en der *Sacramenten* kan iets verkeerts insluipen, wat ons evenwel van haar niet mag vervreemden. Daar is het plicht voor ieder lid der Kerk, er naar te trachten om het verkeerde te verbeteren ²⁾, naar de mate zijner genade en gave, alleenlijk eerlijk (niet ongeschikt) en met orde (1 Kor. 14 : 40), dat is, ons wachtende zoowel om de gemeenschap met de Kerk te verbreken, als in haar blijvende den vrede en de regelmatige tuchtorde te verstoren ³⁾.

Veel bedachtzamer nog dient men te oordeelen, waar het aan heiligheid des *levens* hapert. Wanneer men bij degenen onder wie het Evangelie wordt verkondigd, geen vrucht, geen leven naar de leere ziet, mag men dan aanstonds oordeelen: daar is geen Kerk? Met alle recht verwekt het kwaad aanstoot bij de oprechten, en de Heere laat het niet ongestraft, maar komt te zijner tijd met harde tuchtroeden over de slapheid. Intusschen eischt Hij zachtmoedigheid en geduld. Daartegen zondigt men,

Vergadering moet de naam van Kerke geweigerd worden, welke het Hoofd en fundament behoudt.

¹⁾ *etiamsi multis alioqui, vitiis scateat. Calvin. Instit. IV. 1. 12.*

²⁾ Het gulden woord van Calvyn l.e.: *Interim si nitimur emendare quod displicet, facimus id ex officio nostro, — — modo decenter et secundum ordinem.*

³⁾ Vergel. Belijd. Art. XXXII.

wanneer men, hetzij in hoogmoedige verbeelding van eigene heiligheid of uit onbedachten ijver, den weg van onmatige strengheid opgaat en, wijl men geene Kerk zonder reinheid des levens gelooft, de wettige Kerk, als eene partij van goddeloozen, verlaat ¹⁾).

Men voert daartegen aan: Christus' Kerk is heilig. Maar, verstaat men daaronder niet slechts uitwendige, Verbondsheiligheid, dan stelt men de *inwendige* Kerk voor als één met de uitwendige, de onzichtbare, eigenlijke Kerk met hare *vertooning*, met hetgeen in ruimer zin Kerk wordt genoemd, een verwisseling en ineenvloeiing van voorstellingen, die zoo lichtelijk en ongemerkt geschiedt en dikmaals voorkomt.

En niet zonder reden. De Schrift zelve gaat daarin voor. Het uitwendige wordt saamgedacht met het inwendige, de idee met de verschijning, en de uitwendige vergadering der belijders het lichaam van Christus genoemd. In die veronderstelling, dat met het uitwendige het inwendige en wezenlijke gepaard gaat, spreekt de Apostel Paulus dikmaals tot de bijzondere gemeenten ²⁾). Doch met behoorlijke *onderscheiding*, zoo, waar hij van het *groote huis* spreekt 2 Tim. 2 : 19--21, gelijk ook Johannes eene

¹⁾ Calvin Instit. IV. 1. 13.

²⁾ Vergel. Neander, Pflanzung IIter Band. 1833. S. 412 f. Stier, Brief an die Epheser. I. Einleit. S. 30. Wordt de menigte van belijders te Korinthe enz. saam als *gemeente van geroepene heiligen*, en de massa van al de Christus-belijders te gader als het *lichaam van Christus* aangesproken, dan is dit tevens eene benoeming naar 't *voornaamste deel* (a potiore parte). Wij zeggen ook *ziel* voor mensch, en wederom ook *koppen* voor heele menschen. b. v. Deze plaats bevat zooveel *zielen*, dit schip is bemand met zooveel *koppen*.

innerlijke en eene bloot inwendige, slechts tijdelijke gemeenschap onderscheidt, 1 Joh. 2 : 19.

En om te verstaan dat de (zichtbare) Kerk uit goeden en kwaden samen is gemengd, hoore men het, roept *Calvin* ¹⁾, uit Christus' eigen mond Matth. 13 : 47 in de gelijkenis van het *net*, waarin allerlei soorten van visschen worden vergaard, goede en kwade, die eerst op den oever uit elkander worden gelezen; in de gelijkenis van den *akker*, die tarwe en onkruid draagt, kinderen des Koninkrijks en kinderen des Boozen, die eerst bij den oogst worden geschild; gelijk ook de Dooper Johannes (Matth. 3 : 12) van den *dorschvloer* sprak, met tarwe en kaf, welke de Heere, *wiens wan in zijne* en niet in eens menschen *hand* is, zal scheiden, en Hij zal *zijne tarwe in zijne schuur samenbrengen en zal het kaf met onuitblusschelijk vuur verbranden*.

De *Galatiërs* waren afgeweken en door verleiders overgebracht tot een ander Evangelie (Gal. 1 : 6), maar toch erkent Paulus bij hen gemeenten: hij schrijft „aan de gemeenten van Galatië” (v. 2).

Bij de *Korinthiërs* was groot bederf niet alleen der zeden maar ook in de leer, niet alleen bij eenige weinige leden maar bijna geheel het lichaam was aangestoken ²⁾. Daar was nijd en twist en tweedracht (1 Kor. 3 : 3); grove zonde (1 Kor. 5 : 1); Paulus door sommigen verworpen (1 Kor. 9 : 1); de opstanding der dooden bespot (1 Kor. 15 : 12); in het gebruik des heiligen Avondmaals schandelijke wanorde (1 Kor. 11 : 20): en toch erkent

¹⁾ *Calvin*. Instit. IV. 1. 13.

²⁾ Totum prope corpus labes occuparat. *Calvin*. Instit. IV. 1. 14.

de Apostel er „de gemeente Gods, geheiligden in Christus Jezus, geroepene heiligen” (1 Kor. 1 : 1). Indien bij de Korinthiërs eene gemeente (Kerk) blijft, en wel deswege blijft, omdat de bediening des Woords en der Sacramenten er niet wordt versmaad (hoe ook gesmaad): wie zal dan, vraagt Calvijn, den eernaam van gemeente (Kerk) dengenen ontnemen, die men niet van het *tiende deel* dier ondeugden beschuldigen kan ¹⁾?

§ 10. Door Christus gesticht.

1. Als Gereformeerden kunnen wij niet van zoodanig eene stichting der Kerk spreken, die eerst na de komst van Gods Zoon in het vleesch door Hem zou zijn geschied, als ware er vroeger niets van aanwezig geweest, of als ware zij er wel geweest, maar alleen onzichtbaar en verborgen als een eikel in den grond ²⁾, terwijl zij eerst met de uitstorting des Heiligen Geestes naar buiten zou zijn getreden in de wereld. Er was eene zichtbare Kerk, binnen welke de onzichtbare (het ware volk Gods) was begrepen, en zij openbaarde zich ook, soms heerlijk en schoon, zooals in de dagen van Mozes en van David.

a. Ieder Gereformeerde stemt dan ook in met onze *Nederl. Belijd. Art. XXVII: Deze Kerk is geweest van den beginne der wereld af en zal zijn tot het einde toe.*

¹⁾ Si inter Corinthios manet ecclesia, — — et ideo manet quod ministerium verbi et sacramentorum illie non repudiatur: quis audeat ecclesiae titulum eripere iis, quibus decima pars istorum criminum impingi nequeat? *Calvin. Inst. IV. 1. 14.*

²⁾ *Ebrard, Dogmatik II. § 468. S. 396. Dr. Kuiper, Heraut 1884. No. 337.*

En haar Stichter, Vergaarder en haar eenige Bouwheer, is *de Zoon Gods*: die doet het, naar den wil des Vaders, door *zijn Geest en Woord*, van den *beginne der wereld tot aan het einde*, daar Hij haar *vergadert, beschermt en onderhoudt*. *Heidelb. Cat. Vr. 54*. Hetgeen daar de Catechismus in de Vraag noemt de heilige algemeene Christelijke Kerk, noemt hij in het Antwoord met den bijbelschen naam *gemeente*, en met het bijvoegsel: die *tot het eeuwige leven is uitverkoren*, om aan te duiden wat het geloof (en naar het geloof was de vraag) er in ziet, de kern binnen de schil, het levende hout en pit onder de schors, de inwendige Kerk in de uitwendige.

b. Maar terwijl de Kerk, wier eenheid wij immers moeten vasthouden, van het paradijs af (Gen. 3 : 15) geweest en van daar in onafgebroken lijn voortgegaan is, verschillen hare tijdelijke bedelingen. En waar wij tot die bedelingen komen, opent zich aanstonds voor ons het gebied der zichtbaarheid, en wij onderscheiden de eenige Kerk in eene patriarchale (aartsvaderlijke), Israëlitische, Christelijke. En het is ten opzichte van die onderscheiden bedelingen, dat wij met reden van stichtingen spreken en zeggen: De *Christelijke Kerk* is door den menschgeworden Zoon Gods, door den gekomen Christus gesticht.

De verschillende bedelingen of huishoudingen zijn tevens verschillende regeeringswijzen: anders bij de aartsvaderen, anders in den Israëlitischen Kerk-Staat, wederom anders in de Christenheid. Zoo wilde het de Heere.

2. Christus dan wilde eene uitwendige Kerk stichten

en heeft het gedaan ¹⁾. Dat bewijzen zijne verordeningen van prediking en gemeenschappelijk gebed, van Doop en Avondmaal, van onderling verband en bestuur. Deze veronderstellen zonder tegenspraak eene uitwendige gemeenschap: voor eene zoodanige zijn zij gegeven. En zij veronderstellen niet alleen zulke gemeenschap, maar zelve stellen zij haar: door die verordeningen heeft Christus de Christelijke Kerk (de nieuwe bedeeeling der ééne Kerk) gesticht, terwijl de volledige uitvoering en onderhouding dezer instellingen van zelfs eerst na Christus' zoendood en verhooving met de uitstorting des Heiligen Geestes kon beginnen.

a. De drang om zich naar buiten te openbaren ligt eigenaardig in de Gemeente Gods, vooral onder de bedeeeling des Nieuwen Verbonds, in de Christelijke Kerk. Naar het eigen woord des Heeren Matth. 5 : 14: *Gij zijt het licht der wereld; eene stad, boven op eenen berg liggende, kan niet verborgen zijn.* Sprak Christus dit voor het naast tot de Apostelen, het raakt tevens al de zijnen. Zij hebben het licht niet uit zich zelve, maar van Hem die het Licht der wereld is (Joh. 8 : 12); zij waren eertijds duisternis, maar zijn nu licht in den Heere (Efez. 5 : 8), schijnende als lichten (lichtdragers, luchters) in de wereld (Fil. 2 : 15). En al zijn zij verstrooid bij enkelen en bij hoopjes (Matth. 18 : 20) onder een krom en verdraaid

¹⁾ Schrijver dezes heeft hiervan nader gehandeld in zijne *Aanteekeningen* op de Inleiding van Dr. *Hoedemakers* Handb. voor Godsdienstonderwijs. 2de druk. Sneek, bij J. Campen 1887. bl. 76—81, alwaar ook de scheeve stelling is besproken: »dat Christus geen Kerk, maar een Koninkrijk heeft willen stichten.» Vergel. ook van dit Leesboek het *Elfde Hoofdstuk* § 32. 33.

geslacht, en al wordt er menigerlei korenmaat op het licht gedekt, toch breekt er iets van door, en het zal meer en meer doorbreken en in al ruimeren kring zal vervuld worden de voorzegging van Jezaja 9 : 1. *Het volk, dat in duisternis wandelt, zal een groot licht zien.* Het kan zoomin verborgen blijven als eene stad op een berg, tenzij voor de blinden. Hiermede duidt de Heere Jezus profetisch aan wat de gemeente vervolgens worden zou, en wat hare en harer leden aanleg, roeping en bestemming is. Het licht is gemaakt en bestemd om te lichten. Zoo de gemeente des Heeren en hare leden: 't is hun aard en roeping, om te lichten, dat zegt, om *met hunne leer*, door belijden en getuigen van de waarheid, *anderen te verlichten en ook met hun voorbeeldig leven hen voor te lichten (Kantteek.).*

b. Bepaald heeft Christus Matth. 18 : 15---20 eene uitwendige Kerk in het oog, waar Hij leert hoe de liefde jegens den zondigen broeder zal handelen, om ergernissen te weren en weg te doen. Eerst vermaning onder vier oogen. Dan, zoo 't niet baat, onder getuigen. Daarna, bij blijvende verharding, overgeving aan het oordeel der gemeente, en, bij voortgaande onbekeerlijkheid, uitsluiting van den schuldige.

Hier stelt Christus het rechte beginsel en de grondtrekken vast van alle kerktocht, die vervolgens onder de leiding zijns Geestes nader ontwikkeld en geordend zouden worden, met aansluiting aan hetgeen reeds bij de Israëlietische Kerk ingesteld en gebruikelijk was.

Christus spreekt van de gemeente als eene plaatselijk saamgevoegde eenheid en door Hem met macht bekleed,

dus als zichtbare, uitwendige Kerk¹⁾, die het recht heeft om den weerbarstige eindelijk uit hare gemeenschap uit te sluiten, en wel met het hoofddoel, om hare eenigheid en reinheid te bewaren.

Dit kan alleen bij eene werkelijke, uitwendige vereeniging geschieden, waar men *in Christus naam is vergaderd* 't zij met velen of weinigen. Het wijst tevens op een *onderling verband en bestuur*, en zulks vereischt eene uitwendige Kerk. Naar Christus' wil en leer is de Kerk niet slechts eene idee (hoezeer gedurende hare onvolmaaktheid haar ideaal dit wél is), maar ook geen ongeordende hoop. Zij is de kudde des goeden Herders, die ze door zijne onderherders weidt en leidt, gelijk Hij reeds tot Petrus sprak: *Weid mijne lammeren, hoed, weid mijne schapen* (Joh. 21 : 15 v.v.).

Dit alles maakt eene zichtbaarheid noodzakelijk. En iedere onzekerheid in dezen wordt weggenomen door 's Heeren instelling van het predikambt, met Doop en Avondmaal. Dit was zelf, gelijk hiervoren reeds werd herinnerd, eene instelling van eene zichtbare Kerk.

c. Hiermede is geenszins in strijd Joh. 4 : 21—24²⁾. Christus verkondigt daar niet, dat voortaan alle uiterlijke, gemeenschappelijke Godsvereering weg zou vallen, maar

¹⁾ Olshausen, Commentar zu Matth. 18 : 15 ff.: Diese Stelle zeigt wiederum deutlich, dass der Erlöser beabsichtigte, eine *auszere* Kirche zu gründen, in der sich das ideale Reich Gottes als ein Kern in der Schale entwickeln soll.

G. Voetius, Tractatus sel. de Politica ecclesiast. Series Prima. ed. Dr. F. L. Rutgers 1885 p. 101: *Ecclesia externa, visibilis et instituta, qua talis, in collectione sua considerata* bezit deze macht (*clavis regni coelorum*), bedienender wijze. cf. p. 103. III.

²⁾ Zie hierover *Derde Hoofdstuk* § 3.

dat zij niet gebonden zou zijn aan zekere plaats. Doch ook de Joden, schoon de offeranden alleen te Jeruzalem mochten geschieden, waren met de gemeenschappelijke aanbidding Gods niet aan Jeruzalem gebonden en hadden alom synagogen. Dus stelt Hij tegen alle bloot uiterlijke oefening de aanbidding Gods in geest en waarheid, waartoe Hij zijne volgelingen wilde vormen en waardoor de uitwendige verrichting eerst leven en wezen verkrijgt.

§ 11. Deelen en verdeeldheid.

1. De Christelijke Kerk trad te Jeruzalen in zichtbare eenheid op. Zij wordt genoemd *de gemeente* ¹⁾, tot welke de Heere dagelijks toedeed die zalig werden Hand. 2 : 47. Het lichaam van Christus wies en won aan leden.

a. De vergadering der Christ-geloovigen te Jeruzalem, de moedergemeente, draagt van zelf een tijdlang bij uitnemendheid dezen naam : *de gemeente* (Hand. 5 : 11. 8 : 1, 3). Maar na de uitbreiding en vestiging des Evangelies in andere oorden wordt van *gemeenten* gesproken. Zoo (naar de gewone lezing) Hand. 9 : 31 : *De gemeenten dan door geheel Judea en Galilea en Samarië hadden vrede en werden gesticht* ²⁾. En sinds wordt de naam *gemeenten*

¹⁾ ἐκκλησία, ecclesia. De Onzen hebben hier en steeds *gemeente*, de Engelschen *Church*. Luther : *die Gemeinde*.

²⁾ Naar andere lezing : *De gemeente — had vrede en werd gesticht*. Zoo reeds de Vulgata. Aldus ook Bengel en onder de nieuweren Lachmann en Tischendorf e. a. Dan worden alle geloovigen in die gewesten als ééne gemeente saamgevat. — Van de beteekenis des woords *gemeenten* in het meervoud in het N. T. vindt men eene zeer bevattelijke verklaring in *J. I. le Roy*, Aan al mijne Hervorinde Landgenooten p. 41 v.v.

gegeven aan de bijzondere plaatselijk onderscheidene vereenigingen van geloovigen. Dus wordt van Antiochië vermeld Hand. 13 : 1 : *de gemeente die daar was*. En Hand. 13 : 23 wordt gezegd, dat Paulus en Barnabas in Klein-Azië *in elke gemeente*, met opsteken der handen door de leden, Ouderlingen hebben verkoren. Paulus schrijft *aan de gemeenten van Galatië*, Gal. 1 : 2 ; *aan de gemeente Gods te Korinthe* 1 Kor. 1 : 2 ; hij noemt *de gemeente der Laodicensen*, Kol. 4 : 16. In dezen specialen en lokalen, bijzonderen en plaatselijken zin komt de naam *gemeente* (ἐκκλησία) gefegeld voor in de Openbar. van Joh. : *de gemeente van Efeze, van Smyrna enz.*, Openb. 2 : 1 v.v., en gezamenlijk worden zij genoemd *al de gemeenten*, Op. 2 : 23. Het zijn deelen en verschijningen van de eenige gemeente, zelfstandig ten opzichte van elkander, zonder ondergeschiktheid van de eene onder de andere. Christus alleen is Hoofd en Heere, en bij hare veelheid zijn zij één, voor zooveel zij in Christus zijn.

Zelfs van huisgemeenten wordt er gewaagd. Zoo groet Paulus Kol. 4 : 15 Nymphas (te Laodicea) en *de gemeente die in zijn huis is*. En 1 Kor. 16 : 19 groet hij de Korinthiërs van Aquila en Priscilla (die toen met hem te Efeze waren) en van *de gemeente die te hunnen huize is*. Later groet hij van uit Korinthe Rom. 16 : 3, 5 Aquila en Priscilla (toen te Rome) en *de gemeente in hun huis*¹⁾ — zeker echter geen eigenlijke separaat-

¹⁾ Onze Kantteekenaren op Rom. 16 : 5 en Kol. 4 : 15 laten in het midden of daardoor te verstaan zijn *de geloovigen die tot hun huisgezin behoorden* (onder de werklieden van den tentenfabrikant Aquila kunnen wel verscheiden Christenen zijn geweest), of *die in hun huis vergaderden*. Neemt men dit laatste

gemeente, maar in verband met en als deel altoos van de plaatselijke gemeente.

b. De bijzondere gemeenten of particuliere Kerken, in den loop der tijden al meer vermenigvuldigd, zijn, mits het Hoofd behoudende, aan te merken als gelijksoortige *deelen* van de Algemeene Kerk. Deze is dus „uit verscheidene bijzondere gemeenten samengroeiende,” welke „bijzondere Kerkgenootschappen” vormen. Deze bijzondere Kerken en gemeenten worden gemeenlijk onderscheiden en benaamd naar de bijzondere plaatsen en landen in welke zij bestaan¹⁾. Door eenen bijzonderen band (*kerkelijke verbondmaking*) wordt formeel gevestigd, onderhouden en vermeerderd het „bijzondere Kerkgenootschap.”

Deze *kerkelijke* verbondmaking geschiedt in en door den Doop op belijdenis: want de Kerk stelt aan den doopeling, dien zij in haren schoot zal ontvangen den verbondseisch (1 Petr. 3 : 21), en de doopeling (of deszelfs tijdelijke plaatsbekleeder) stemt dien eisch toe en verbindt zich er aan. Voorts, en nog uitdrukkelijker, wanneer een

aan, dan blijft evenwel van kracht hetgeen *Calvinus*, Comment. in 1 Kor. 16 : 19 zegt: *De bijzondere huisgezinnen der godvruchtigen behooren zoo ingericht te zijn, dat zij als zoovele kleine gemeenten (Kerken) zijn, ut totidem sint Ecclesiolae (Kerkjes).*

G. Voetius, aangeh. Tract. p. 24. 67. 68 acht het niet geloofelijk, dat Rom. 16 : 5 bedoeld zou zijn »eene eigenlijk gezegde gemeente (Kerk), met eigen Ministerium en Presbyterium; veelmeer was deze *Ecclesia domestica* een deel van de gemeente der stad, hetwelk daar tot gewone Godsdienst oefeningen samen kwam.” Een of ander bedienaar des Woords uit de stadgemeente kon daar dan wel voorgaan, doch ook *Aquila* zelf, die naar Hand. 18 : 26 er wel bekwaam toe was.

¹⁾ *P. Van Mastricht*, Godgel. III. p. 486. *Pictet*, Godgel. IIde Deel p. 326.

gedoopte tot het *Heilige Avondmaal* wordt toegelaten, daar de zoodanige, na het afleggen der belijdenis zijns geloofs, plechtelijk door den dienaar uit naam der Kerk gevraagd zijnde, belooft: dat hij in en bij die belijdenis standvastig zal volharden; dat hij overeenkomstig zijne gedane belijdenis zal leven en wandelen; en dat hij zich, bij voorkomende gevallen, aan de kerkelijke tucht zal onderwerpen. Aldus volgens de loffelijke gewoonte in de Nederlandsche Kerken. En ook wordt niemand tot de gemeenschap eener bijzondere (particuliere) Kerk toegelaten dan door eene zoodanige verbondmaking ¹⁾.

c. Het blijft dan onbetwistbaar, dat men moet onderscheiden *de Gemeente* en de *gemeenten*: *de Gemeente* (b.v. Matth. 16 : 18) als eenheid, als één geheel, *de gemeenten* (b.v. Hand. 15 : 41) als plaatselijke vereenigingen of „genootschappen.” Maar terwijl de Schrift van *gemeenten* spreekt, verliest zij toch nimmer de eenheid uit het oog, te weten *de Gemeente*, die het Lichaam van Christus is (Ef. 1 : 22, 23).

Aangaande de onderlinge verhouding der plaatselijke gemeenten wordt in het Nieuwe Testament geen uitdrukkelijk voorschrift gegeven van eene „kerkelijke organisatie ²⁾.” De nadere bepaling en inrichting naar plaats en omstandigheden bleef overgelaten aan de vrijheid der gemeenten onder de leiding des Heiligen Geestes. Het onmisbare was verordend door 's Heeren instelling van de prediking des Woords en de bediening der sacramenten, met de daartoe vereischte ambten (Efez. 4 : 11). Voorts

¹⁾ Aldus *Maastricht* III. p. 488 489.

²⁾ Vergel. *Stier*, Brief an die Epheser I. Einleitung S. 31.

gold, en dit sprak van zelf, van den aanvang af als regel en grondgebod: onderlinge liefde en hulpbetoon, en in het gemeen, zooveel mogelijk, samenwerking tot het groote doel: opbouwning des lichaams van Christus, „heilige gemeenschap met God en onder elkander 1).” —

2. De uitwendige Christelijke Kerk of Gemeente bestaat niet alleen uit eene veelheid van *deelen*, plaatselijke gemeenten, maar binnen haar vertoont zich ook voortgaande menigerlei *verdeeldheid* en scheuring. Van de dagen der Apostelen af. Zoo in de gemeenten van Galatië. En vooral in de gemeente van Korinthe. Hetgeen daar omging, biedt ons al een voorbeeld van die verschijnselen en bewegingen, die zich in de latere geschiedenis der Kerk dikwijls in grooteren maatstaf herhaalden. Zoolang de Apostelen leefden, konden dezen daartegen opkomen en door de macht des woords den storm bezweren.

Aldus Paulus bij de Korinthiërs. 1 Kor. 1:10. *Maar ik bid u, broeders, door den naam onzes Heeren Jezus Christus (het ware vereenigingspunt, tot wiens gemeenschap gij door den getrouwen God geroepen zijt, v. 9) dat gij allen hetzelfde spreekt, en [dat] er onder u geene scheuringen 2) zijn, maar [dat] gij te zamen gevoegd zijt in eenen zelfden zin en in een zelfde gevoelen. 11. Want mij is van u bekend gemaakt, mijne broeders, door die van Chloë's [huisgezin zijn], dat er twisten 3) onder u zijn. 12. En dit zeg ik (met het bestaan van twisten onder u bedoel*

1) P. Von Mastricht, Godgel. III, p. 489.

2) σχίσματα, dissidia. Luther: Spaltungen.

3) ἐριδες. Luther: Zank. Een kort overzicht van de verschillende opvattingen aangaande de partijen geeft o. a. Meyer, Kommentar. zu 1 Kor. 1:12, en in de Einleitung S. 3 ff.

ik dit :) *dat een iegelijk van u zegt: Ik ben van Paulus; en ik van Apollos en ik van Cefas; en ik van Christus.*

Dus vier partijen. De talrijkste: partijdige aanhangers van *Paulus*, die zich bijzonder lieten voorstaan op meerdere kennis en op hunne voorgewend evangelische vrijheid, en, tegen alles gekant wat naar joodsch leek, de geloovigen uit de Joden ook ergerden door, tegen Paulus voorschrift, van het offervleesch der Heidenen te genieten, wijl immers een afgod niets was. Eene andere partij, hoewel meest met Paulus overeenstemmende, droeg roem op *Apollos* wegens zijne welsprekendheid en redekunstige, wijsgeerige voordracht. Eene derde partij, joodschgezind, noemde zich naar *Petrus*, achtte zich getrouw aan het zuivere Evangelie zooals het door de Apostelen in Palestina was verkondigd, en verkleinde, bestreed en belaagde den Apostel Paulus. Van al dezen onderscheidden zich degenen die zeiden: Wij zijn *van Christus*¹⁾. Volgens sommigen waren dit *de eenvoudige en oprechte Christenen, die geen factieuze namen van Leeraars wilden aannemen, en daaraan welgedaan hebben (Kantteek.)*. Maar de Apostel stelt hen voor als eene vierde partij bij de drie die hij berispt. Dies moeten wij wel aannemen, dat deze vierden niet in dien goeden zin alleen *van Christus* wilden wezen, in welken de Apostel 1 Kor. 3 : 23 aan allen saam dit als het rechte standpunt voorhoudt: *van Christus* te zijn. Integendeel, met *hun* zeggen: *wij zijn van Christus*, stelden zij Christus tegen Paulus, Petrus en Apollos over, daar toch Christus zelf

¹⁾ Belangrijk blijft altoos de voorzichtige verhandeling hierover door den vader der nieuwere Kerkgeschiedenis, *A. Neander*, Pflanzung. 1832. S. 202. ff.

tot de Apostelen had gezegd: *Wie u hoort die hoort mij, en wie u verwerpt die verwerpt mij* (Luc. 10 : 16). Van Christus te zijn en zijne Apostelen te verwerpen, kan niet samengaan: want door de leer der Apostelen alleen wordt Hij gekend. En al de dienaren des Heeren zijn en dienen voor allen die des Heeren zijn. Tot wie dus in waarheid kan gezegd worden, zooals het ook behoort te zijn: *Gij zijt van Christus* (1 Kor. 3 : 23), tot die is het ook (v. 22): *Hetzij Paulus, hetzij Apollos, hetzij Cefas — alles is uw.*

Die echter in Korinthe als partij optraden en zich bij uitnemendheid aanmatigden *van Christus* te zijn, verwierpen het gezag van Paulus, van Apollos, van Petrus, en wilden dus wel onafhankelijk van de Apostelen, het zuivere Christendom vertegenwoordigen terwijl zij daaruit al wat tegen hunne philosophische ideeën streed, als vreemdsoortig bijvoegsel, wegdeden, en even daardoor in velerlei dwalingen vervielen. Schuw voor alle zinnelijke opvatting gaven zij zich over aan eene averechtsche vergeestelijking der Evangelieler, waarin zij in de 2de eeuw vele navolgers kregen, en wilden door hunne wijsgeerige critiek uit de overgeleverde stof de reine leer van Christus uitbrengen. Zij waren het dan ook wel die de opstanding des lichaams loochenden en ze als eene grofzinnelijke leer bespotten (1 Kor. 15 : 35), daar zij alleen van eene geestelijke, inwendige opstanding wilden weten.

Paulus veroordeelt alle verdeeldheid en scheuring, waarbij iedere partij meent het rechte Christendom te bezitten en iedere haren eigenen Christus wil hebben en dus den éenen Christus in meerdere deelt. Niet alzoo! zegt de Apostel; er is maar één Christus voor allen, Hij die

voor u is gekruisigd en in wiens naam gij gedoopt zijt (1 Kor. 1 : 13). — Aan getrouwe leeraren moet de eere worden bewezen die hun toekomst, maar als dienaren van Christus ; Christus alleen is Heer en Meester in de Kerk, en geen naam van eenig mensch mag daartegen worden gesteld ¹⁾).

§ 12. Oorzaak der verdeeldheid.

1. Evenals het geestelijk leven, het nieuwe deel, de nieuwe mensch des wedergeborenen naar buiten wil treden en zich in woord en werk wil openbaren, maar alles onrein te voorschijn brengt wegens de aanklevende verdorvenheid : zoo is het ook met de Kerk. De *inwendige* Kerk wil zich *uitwendig* vertoonen, maar verschijnt nergens zuiver wegens de inwonende *zonde* en den samenhang met de *wereld*. Vandaar ook scheuringen, door den Heere toegelaten, opdat het onderscheid tusschen waarheid en leugen te meer openbaar zou worden.

De algemeene oorzaak der dwalingen en scheuringen is de *zonde*, de natuurlijke, niet uitgeroeide verdorvenheid, die, waar zij niet gestuit wordt, haren verderfelijken invloed naar alle zijden op het gebied des denkens en des levens met kracht verspreidt. Zoo brachten Joden, tot het Christendom overkomende, nog veel van hun Joodschen, en Heidenen van hun Heidenschen aard, beiden hunnen

¹⁾ Vult (Paulus) uni Christo magisterium ita asserere in Ecclesia, ut ab eo pendeamus omnes : ut unus inter nos Dominus ac magister nominetur, ne ullum contra hominis nomen opponatur. — Solus enim Christus regnare in Ecclesia debet. Calvin. Commentar. in 1 Kor. 1 : 12, 13.

ouden mensch mede, en waar deze voorts niet afgelegd maar weer aangekweekt werd met zijne eigene, ingewortelde meeningen en neigingen, ontstonden leer- en levensvormen strijdig met het oorspronkelijke, apostolische leerbegrip der Kerk, en waar tal van leden der Kerk zich lieten verleiden om dezelfde dwaling te volgen, ontstonden sekten ¹⁾. De oude mensch is een ketter en scheurniaker.

Te Korinthe in het bijzonder waren velen door den machtigen indruk van Paulus' prediking en van de buitengewone wondergaven schielijk tot het Christendom overgebracht, naar den beweeglijken aard des volks; maar bij velen had het geenen wortel en was het slechts eene oppervlakkige bekeering. Daarbij kwam, dat er na Paulus andere verkondigers volgden, eigenaardig en vreemdsoortig in vorm of inhoud hunner leer, hetwelk te eer tot verdeeldheid leidde, daar de Hellenen altijd tot partijschap en twisten bij uitnemendheid geneigd waren.

2. De verdeeldheden in de uitwendige Kerk staan niet buiten het beleid des Heeren. De Heere laat ze toe, tot een wijs en heilig doel. Paulus geeft ons er licht over. Hij zegt 1 Kor. 11 : 18 : *Ik hoor dat er scheuringen (schismata) zijn onder u; en ik geloof het ten deele. 19. Want daar moeten ook ketterijen (haireseis, heresieën) onder u zijn, opdat degenen, die oprecht zijn, openbaar mogen worden onder u.* Niet bloot scheuringen, tweespalt in het gemeen, vijandelijke gezindheid, verwijdering der gemoederen van elkander, maar ook ketterijen, openbare verdeeldheid in sekten ²⁾.

¹⁾ Eerste Hoofdstuk § 26.

²⁾ Te recht vertaalt Luther *σχίσματα* door *Spaltungen*, *ζήσεις* door *Rotten*. Overigens wordt het onderscheid tusschen beide

En zoo *moet* het, leert de Apostel tot geruststelling der waar geloovigen. Het *moeten* geeft te kennen, dat het niet bij geval geschiedt, maar door de bijzondere voorzienigheid Gods, die de zijnen wil beproeven gelijk goud in den smeltoven. Bij opkomende scheuringen en sekten komt het er op aan, daartegen stand te houden en pal te staan. Naar de ordening Gods *moet* dit kwaad, dat in de menschen broeit, soms uitbreken : dan hebben de goede en echte leden gelegenheid om hunne standvastigheid en oprechtheid te bewijzen.

Het *moeten* is dan geen noodlot. *Calvyn* teekent hierbij aan : „In iederen tijd zullen er vele verworpenen zijn, die de geest des Satans beheerscht en tot kwaad drijft, en de Satan is er altijd op uit om de eenheid der Kerk te verscheuren. Vandaar dat *moeten*, waarvan Paulus gewaagt, en niet van een noodlot. Ook keert de Heere naar zijne wonderbare wijsheid de verderfelijke kunstgrepen des Satans ten heil voor zijne geloovigen. Vandaar dat doeleinde, door den Apostel aangewezen : *opdat degenen, die oprecht zijn, openbaar mogen worden onder u*, en te beter aan 't licht komen. Want dit goede einde is niet te danken aan de ketterijen. Deze zijn iets kwaads en kunnen dus naar haren aard niets dan kwaad voortbrengen ; maar aan God, die naar zijne goedheid den aard der dingen

verschillend opgevat. *Calvinus*, Commentar. i. l. stemt met *Luther* overeen : Schismata sunt vel obscurae simultates — — vel studia inter se pugnancia. Haereses sunt. dum eousque malum prorumpit, ut appareat manifestum bellum, et ex professo dividant se homines in contrarias sectas. Zoo ook *Winer*, Annotatio perpetua in Epist. ad Gal. 5 : 20 : ἀσέβεις sectae, quae a dissidiis oriuntur.

verandert, ten einde voor de uitverkorenen ten zegen zij, hetgeen de Satan tot hun verderf had uitgedacht. God stiert naar zijnen verborgen raad het kwaad tot een goed einde. Ook weten wij dat de Satan de goddeloozen op zulk eene wijze tot het kwade aanzet, dat zij tevens met vrije wilsbeweging daartoe gedreven worden en het vrijwillig bedrijven, waardoor alle ontschuldiging hun is benomen."

De uitwendige Christelijke Kerk staat van den aanvang af te iederen tijde aan allerhande verontreinigingen bloot. Menschelijke verkeerdheid breekt er gestadig weer in door, het vleesch begeert er tegen den Geest en voert tot verval in leer, in kerkelijke tucht, in leven. Vervalsching der leer, afwijking van de Heilige Schrift en daardoor van het eenige Hoofd Christus, is steeds het begin en de grond tot alle verder bederf.

3. Maar aan het kwaad mag geen vrije loop worden gelaten. Het moet geweerd, gekeerd, bestreden en, zoo mogelijk, uitgedreven worden. Daarom is er gedurige *reformatie* noodig, waartoe allen die het betere kennen en willen en er voor bekwaam en begaafd zijn, een ieder in zijnen deele en zooverre zijn invloed reikt, eendrachtig en met geduld en volharding moeten samenwerken.

De ware reformatie is terugkeer tot den rechten, apostolischen grond, dat zegt, tot de Heilige Schrift en dienvolgens tot het eenige fundament dat gelegd is, hetwelk is Jezus Christus (1 Kor. 3 : 11).

Tot een blijvend, hoewel ook niet volmaakt voorbeeld voor iedere particuliere Christelijke Kerk dient de eerste gemeente der Christenen te Jeruzalem, Hand. 2 : 42 : *Zij waren volhardende a. in de leere der Apostelen.* Dit

zegt wel voor het naast: in de onderwijzing door de Apostelen. Zij, de gedoopten (v. 41), maakten gezet gebruik van het onderricht der Apostelen, maar meteen ligt er van zelf in, want anders zou het weinig beteekenen: zij hielden zich aan hetgeen de Apostelen leerden. b. *En in de gemeenschap*, in nauwe onderlinge vereeniging, in broederlijk liefdebetoon en verkeer, als ééne familie; ten gevolge van hunne eenigheid in de leer. De menigte van degenen die geloofden was één hart en [ééne] ziel, Hand. 4 : 32. c. *En in de breking des broods*. Gelijk het toedoen tot de gemeente bezegeld werd door den doop (v. 41), zoo hunne nu bestaande gemeenschap door het Heilig Avondmaal. d. *En in de gebeden*, niet alleen afzonderlijk in hunne huizen, maar voornamelijk in de openbare, gemeenschappelijke gebeden, in welke zij *God prezen* (v. 47) en hun geloof beleden.

„Vier kenmerken dus, vier vereischten, waarnaar iedere particuliere Kerk zich heeft te richten. En wel vooraan de *leer*, die als het ware de ziel der Kerke is ¹⁾. En dat niet allerlei leer, maar de leer der Apostelen, dat wil zeggen, die de Zoon Gods door de hand der Apostelen heeft overgegeven (1 Kor. 11 : 23). De leer is de band der broederlijke *gemeenschap* onder elkander. De leer wordt bevestigd door het *Avondmaal*, hetwelk er als een zegel bij komt en zij opent ons de deur ter ware *aanroeping* Gods.”

¹⁾ Calvin. Commentar. i. l.: Doctrina, quae veluti Ecclesiae anima est. — Non temere haec quatuor resenset Lucas, quum describere vult nobis rite constitutum Ecclesiae statum. Et nos ad hunc ordinem eniti convenit, si cupimus vere censi Ecclesia coram Deo et Angelis, non inane tantum ejus nomen apud homines jactare.

Deze vier stukken zijn dan ook de voorname voorwerpen voor de reformatie, die alle particuliere Kerken wegens het steeds inbrekend bederf gedurig van noode hebben: reformatie, hervorming naar de Heilige Schrift, uitzuivering van vreemde, ingedrongen *leeringen* en daarmede wegruiming van de bron van *tweedracht* en sekten (1 Tim. 6 : 3—5), doortastend verzet tegen verwaarloozing en tegen misbruik der *Sacramenten* en dit alles ter wederoprichting van ware eendrachtige *aanbidding* en verheerlijking Gods (Vergel. Heid. Cat. Vr. 103), dien wij op geene andere wijze mogen vereeren dan Hij in zijn Woord bevolen heeft.

Terugkeer tot de Schrift is wederkeer tot Christus, is verwijdering, verwerping van al wat het gezag van dit eenige Hoofd bekort, van al wat niet gevestigd is op Hem, den eenigen realen, wezenlijken en levenskrachtigen grond der Kerk, die *gebouwd is op het fundament der Apostelen en Profeten, waarvan Jezus Christus is de uiterste hoeksteen*, Efez. 2 : 20¹⁾. Op welken het geheele gebouw, bekwaamelijk te zamen gevoegd zijnde, opwast tot eenen heiligen tempel in den Heere, waar God wordt aangebeden in geest en waarheid.

§ 13. Omvang des naams Christelijke Kerk.

Bij de veelheid der deelen en bij alle verdeeldheid is er toch iets, wat de bijzondere Kerken nog samenbindt. Een band van vereeniging zijn de *Twaalf Geloofsartikelen* ²⁾,

¹⁾ Hierover zie *Eerste Hoofdstuk* § 24.

²⁾ Zie *Twaalfde Hoofdstuk* § 4. § 29.

Hierop moeten wij vooral nadruk leggen, tegenover de stelling,

een kort summier der grondwaarheden naar de Schrift, met *Doop* en *Avondmaal* (vergelijk hiervoren § 9). Al die partijen, die deze aannemen en gebruiken, moeten nog tot de uitwendige Christelijke Kerk worden gerekend. Want deze Artikelen zijn juist de kenmerkende hoofdpunten van het Christelijk geloof: erkenning en belijdenis van den Vader en den Zoon en den Heiligen Geest, van Schepping, verlossing en eeuwig leven, inzonderheid van Jezus Christus, den Zone Gods, den Verlosser, naar al de

dat al wie gedoopt is in den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes (want van een doop met verloochening der Drieëenheid kan geheel geen sprake zijn, dat is immers geen doop) tot de Kerk behoort. Eene stelling vooral door *Ebrard* aangenomen en thans door velen gevolgd.

Ebrard, Dogmat. II. § 467. S. 394 zegt: DIE KIRCHE ist EINE EINZIGE SICHTBARE GEMEINSCHAFT, die der GETAUPTEN (und die Taufe ist doch wohl ein sichtbarer Akt!) von Christo constituiert. En § 473. S. 405: Die Grenze der Kirche bildet die II. TAUFE. Wer nach Christi Einsetzung mit Wasser auf (sic!) den Namen des Vaters, (und) des Sohnes und des h. Geistes getauft ist, der ist ein Glied der christlichen Kirche solange, als er nicht durch förmlichen Uebertritt zum Juden-, Heidenthum oder Muhammedanismus seinen Taufbund sichtbar und notorisch gebrochen hat. Evenzoo § 466.

Alsof niet belijdenis voorop moest gaan, alsof zonder belijdenis (op zijn Roomsche) de doop ware. Zelfs de kinderen worden gedoopt op de belijdenis hunner ouders. Juist ook hetgeen *Ebrard* § 478. S. 421 uit *Calvin*. Instit. IV. 1. 7 aanhaalt, alwaar hij op *baptismo* bijzonder drukt, getuigt tegen hem. Want *Calvyn* stelt daar de belijdenis vooraan: De Kerk (in ruimer zin) is de gezamenlijke in de wereld verstrooide menigte, *quae* (1.) *unum se Deum et Christum colere profitetur*: (2.) *Baptismo initiatur in ejus fidem* (3.) *Coenae participatione unitatem in vera doctrina ut caritatem testatur* cett. Woord en Sacrament zijn onscheidbaar.

trappen zijner twee Staten, met betuiging zelfs van het geloof eener heilige, algemeene, Christelijke Kerk. En de Sacramenten drukken er het zegel op.

Dies behooren bij name de *Grieksche* (zich noemende de Orthodoxe) en de *Roomsche* ¹⁾ Kerken tot de uitwendige Christelijke Kerk, gelijk dan ook onze vaderen den Doop, in de Roomsche Kerk toegediend, naar zijn wezen geldig achtten, wjl bediend in den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes, hoezeer zij de Roomsche ceremoniën daarbij verwierpen.

Wij spreken hier niet van enkele personen ²⁾, maar van Kerken. Verborgene kinderen Gods, die den Vader aanbidden in geest en waarheid, zijn er alom, ook onder de Nestorianen bij den Eufraat, onder de Armeniërs en hunne kolonisten in het voorste Azië, onder de Kopten in het afrikaansche Egypte en Ethiopië, Abessynië en onder de veelkleurige partijen in het land der sekten, Amerika.

Maar volken en partijen, die van de grondartikelen des Christelijken geloofs, dus inzonderheid van Jezus Christus, Gods eeniggeboren Zoon, den Zaligmaker der wereld, niet weten of niet willen weten, staan evendaardoor buiten en tegenover de Christelijke Kerk. Zoo de heden-

¹⁾ Calvin. Instit. IV. 2. 12.

²⁾ *Want velen worden wel zalig, schoon ze niet gedoopt zijn, noch ten heiligen Avondmaal gaan, ja die zelfs in de Paapsche Kerk nog zijn.* Brakel, Red. Godsd. I. p. 552. ed. 1717. En Groen v. Prinsterer, Handboek 4de dr. p. 53, waar hij van de grondgebreken der Roomsche Kerk gewaagt, stemt toe: *Ook in de Roomsche Kerk kan de geloovige het oog enkel op Gods genade in Christus gericht houden (Protestant in beginsel, die den aard en de strekking van het Roomsche bijgeloof niet doorziet).*

daagsche *Joden*, de *Mohammedanen* en de *Heidenen* ¹⁾. De Christelijke geloofartikelen sluiten hen al aanstonds uit door te verklaren: tegen de Heidenen met het veelgodendom: Er is maar een eenig waarachtig God; tegen de Mohammedanen: God heeft eenen Zoon; tegen de Joden: Deze Zoon is mensch geworden, 't is Jezus Christus, ontvangen van den Heiligen Geest, geboren uit de maagd Maria, de ware Messias.

Religieuze vereenigingen, Godsdienstige genootschappen zonder dit specifiek Christelijke zijn zelfs geen „Kerken” te noemen. Of men moest met sommigen den naam „Kerk” zoo algemeen vatten, dat daarin slechts twee kenmerken begrepen waren: religie en gemeenschap, dus: vereeniging en inrichting voor religie ²⁾. Maar het woord „Kerk” getuigt zelf daartegen. Want „Kerk” is van Kyrios (κύριος), is: huis des *Heeren*, en de Heere is Jezus Christus ³⁾. Waar deze niet is, niet erkend en beleden wordt, is geheel geen „Kerk”. Dies kan men niet spreken van eene hedendaagsche *Joodsche Kerk* (in plaats van Synagoge), zoomin als van eene *Mohammedaansche kerk* of van *Heidensche kerken*, zelfs van *Boeddhistische kerk*, daar de Boeddhisten niet eens aan eenen God gelooven.

¹⁾ Zie *Eerste Hoofdstuk* § 24.

²⁾ Zoo *Niedner*, Kirchengeschichte S. 3 f. Het attriboot *Kerk* in vollen zin kent hij wel alleen aan de Christelijke Godsdienstgemeenschap toe, wijl deze alleen door hare stichting den aanleg ter volmaaktheid in zich draagt. Maar in ruimeren zin, als *Gattungs-Begriff*. meent hij, komt dieses Attribut den Anstalten und Gemeinschaften der nicht-christlichen Weltreligionen folgerecht-nothwendig ebenso zu, wie ihren Religionen Begriff und Name »Religion” zugestanden ist.

³⁾ Zie hiervoren § 1.

§ 14. Gemeenschap met de Kerk.

Onder de particuliere Kerken, die de Artikelen des algemeenen Christelijken geloofs aannemen, bestaat er echter geen gering verschil in de opvatting der bijzondere Artikelen: dies dringt zich vanzelf de vraag op: tot welke *uitwendige Kerk* moet men zich dan houden?

1. Naar het gezond gevoelen onzer Gereformeerde vaders is ieder Christen verplicht zich te voegen en te houden bij eene bepaalde, bijzondere Kerk; tenzij de omstandigheden het hem onmogelijk maken, wanneer namelijk een algemeen bederf alles zoodanig overstroomt of buitengewone wreede vervolging de belijdende Kerk zoo onderdrukt en schuilen doet, dat er *nauwelijks eenige vergadering kan worden aangewezen, met welke* de geloovige zich uitwendig zou kunnen vereenigen¹⁾.

Maar waar 't kan, moet het; alzoo *dat niemand, van wat staat of kwaliteit hij zij, zich behoort op zich zelven te houden, om op zijn eigen persoon te staan*²⁾. Want op allen ligt de verplichting, *de onderlinge bijeenkomst, tot het gehoor van Gods Woord, tot algemeene gebeden en gebruik der Sacramenten, niet na te laten*, Hebr. 10:25. En de door den Heere ingezette *bedieningen* en derzelver doeleinde, *volmaking der heiligen, opbouwning des lichaams van Christus* (Efez. 4:11) veronderstellen en eischen noodzakelijk kerkelijke vergaderingen³⁾.

2. Intusschen nu staan wij voor de vraag: Bij welke *uitwendige Kerk* moet men zich voegen en houden?

¹⁾ P. Van Mastricht, Godgel. III. p. 497.

²⁾ Nederl. Belijd. des Gel. Art. XXVIII.

³⁾ Mastricht III. p. 499. Brakel, Red. Godsd. I. p. 590.

a. Allen die waarlijk in Christus gelooven, zijn ook in waarheid leden van Christus' lichaam, van *de* ware onzichtbare Kerk, van die gemeente die Christus door zijn bloed gekocht heeft; en in Hem die het Hoofd is, hebben allen, in wie Hij door zijnen Geest woont, ook innerlijke gemeenschap met elkander, terwijl buiten deze gemeente geene zaligheid is en degenen, die zalig worden, *door den Heere* ook tot deze gemeente worden *toegedaan* (Hand. 2 : 47). Maar dan kan het ook niet evangelijk zijn, tot welke van de uitwendige Kerken men zich voegt of houdt, die er nu op aarde bestaan.

Dat er eene uiterlijke vergadering ¹⁾ zou zijn, hetwelk uitsluitend en alleen de ware Kerk zou wezen, daaraan valt niet te denken. Eene uitwendige Kerk, die zich al de eigenschappen der inwendige Kerk wilden toeigenen en in dien zin zich de eenige ware Kerk wilde noemen, zou goed-roomsch daardoor eene jammerlijke zelfbegoocheling en aanmatiging, die altoos ras genoeg zich zelve logenstraft, en daarmede de onwaarheid van haar zelve aan den dag leggen, terwijl zij aldus ook de algemeenheid (katholiciteit) der ware heilige Kerk zoude verloochenen.

b. Maar de vraag kan alleenlijk zijn: Tot welke uitwendige, zichtbare Kerk kunnen wij ons houden, dusdanig dat wij daardoor onze gemeenschap met Christus' ware onzichtbare Kerk niet verzaken, maar die veelmeer daardoor betuigen ²⁾? En dan kunnen wij wel niet anders

¹⁾ Societas.

²⁾ Dit is ook bedoeld, schoon niet zoo uitgesproken in de Ned. Belijd. Art. XXVIII, overmits men niet moet denken aan eene verwarring aldaar van zichtbare met onzichtbare Kerk.

en niet zekerder antwoorden dan: Tot die Kerk, wier erkende *Belijdenis*, op welke zij gegrond is, het nauwkeurigst met Gods Woord overeenkomt.

„Eene Kerk moet beoordeeld worden volgens haar leer; niet naar het gedrag der belijders, dan insoover dit met de leer overeenstemt 1).”

Onze Nederl. Belijd. des Gel. Art. XXIX zegt: *De merkteekenen om de ware Kerk te kennen zijn deze: zoo de Kerk de reine predikatie des Evangeliums oefent; indien zij gebruikt de reine bediening der Sacramenten, gelijk ze Christus ingesteld heeft; zoo de kerkelijke tucht gebruikt wordt om de zonden te straffen. Kortelijk, zoo men zich aanstelt naar het zuivere Woord Gods, verwerpende alle dingen, die daartegen zijn, houdende Jezus Christus voor het eenige Hoofd.* Dit is ook wel gericht tegen alle sekten, welke zeggen dat zij de Kerk zijn, maar blijkbaar voornamelijk tegen de Roomsche Kerk met hare misvorming van het Evangelie en de Sacramenten en met het zichtbaar Hoofd, hetwelk zij zich opzet.

c. Sommige Roomsche Godgeleerden brengen de ken-teekenen der ware Kerk zelfs tot vijftien en passen die op hunne Kerk toe 2).

Deze kriteriën zijn 1. Haar naam zelf van Katholieke Kerk. 2. Hare ontwijfelbare oudheid. 3. Hare bestendige, nooit afgebrokene during. 4. Hare uitgebreidheid of menigte van geloovigen. 5. De opvolging harer bisschoppen.

1) Groen van Prinsterer, Handb. p. 52. 52. § 82. P. Van Mastricht, Godgel. III. p. 500 v.

2) Naar den spitsvondigen Roomschen dogmaticus Rob. Bel-larmin († 1621). Fr. Spanhemius, Elenchus Controversiar. 1694. p. 83. P. Van Mastricht, Godgel. III. p. 501 v.v.

6. Hare overeenstemming in de leer met de oude Kerk en de kerkvaderen. 7. De uitwendige vereeniging harer leden met hun Hoofd en onder elkander. 8. De heiligheid harer leere. 9. De krachtdadigheid (efficacia) harer leer. 10. De heiligheid des levens harer eerste auteurs. 11. De roem harer wonderwerken. 12. Haar profetisch licht. 13. De bekentenis harer tegenpartijen (confessio adversariorum). 14. Het ongelukkig uiteinde harer vijanden. 15. Haar uitwendig geluk en tijdelijke voorspoed. —

De leer is de hoofdzaak. 2 Joh. 10. 1 Joh. 4 : 1—3. *Christus' zaligmakende leer is de ziel der Kerk, de tucht dient haar voor zenuwen, waardoor de leden des lichaams aan elkander elk op zijn plaats verknocht zijn*¹⁾.

De leer, die gemeenschappelijk is aangenomen, op welke dus in dien zin eene zichtbare, particuliere Kerk als zoodanig is gegrond, kenschetst allermeeest de hoedanigheid dezer Kerk. Zij is het leidend beginsel, het bindend richtsnoer voor haar in al hare verrichtingen.

Hoe de leer in de verschillende plaatselijke Kerken van eenige Kerkengroep onderhouden, beoefend en nageleefd wordt, is eene tweede vraag die ter beoordeeling der meerdere vergaderingen staat. Maar de eerste en hoofdzakelijke vraag is en moet wezen: hoedanig is de leer die voor haar als belijdende Kerken tot *grondslag* is gelegd en dus hare eigenlijke, kenmerkende *Belijdenis* uitmaakt? Zij moet wezen: *overeenkomende met Gods Woord*²⁾. Is zij dat, dan leert en eischt deze leer ook

¹⁾ Calvin. Instit. IV. 12. 1. Vergel. *Elfde Hoofdstuk* § 35.

²⁾ Tegenover de 15 Roomsche kenmerken stelt ook *Spanheim* i.e. kort en recht als *Nota omnium certissima: Consensio cum*

vanzelf zuivere *prediking*, behoorlijke bediening en gebruik der *Sacramenten*, en tot dat einde geregelde *tucht* — alles naar de Heilige Schrift.

§ 15. Waarom Gereformeerd ?

1. Door de Hervorming in de 16e eeuw werd het licht van onder de korenmaat weder op den kandelaar gesteld. Intusschen de Roomsche Kerk, hoezeer door zijdelingschen invloed der Hervorming tot afschaffing of wijziging van velerlei misbruik gedrongen, bleef hoofdzakelijk, naar de bepalingen der kerkvergadering van Trente (1545—1563), volharden in anti-evangelischen afval; tegenover haar werden Christelijke Kerken gevormd, die in één zin en geest belijdenis bleven afleggen van het geloof der Algemeene Apostolische Kerk. — Ook in Nederland werden de Gereformeerde Kerken gevestigd op de belijdenis van den DRIE-EENIGEN GOD, op de belijdenis waarop Christus zijne Gemeente gebouwd heeft. Broederlijk vereenigd met allen (in Genève, in Frankrijk, in de Platz, in Engeland en Schotland) door wie Gods Woord als de eenige kenbron en toetssteen der waarheid, — Gods Zoon, God geopenbaard in het vleesch, als de weg, de waarheid en het leven, — en de Heilige Geest als leeraar, trooster en herschepper wordt erkend¹⁾.

De Protestantsche Kerken, bij name de Luthersche en de Gereformeerde of Hervormde (twee woorden²⁾) in

Verbo Dei in *Doctrina, Cultu, Regimine, Ritibus* praecipue *Sacramentalibus*.

¹⁾ Groen van Prinsterer, Handboek § 82. 83.

²⁾ Gereformeerde Kerk is, zoo te zeggen, de dogmatisch-his-

beteekenis één, hoewel in gebruik onderscheiden), staan gemeenschappelijk en eenstemmig over tegen de *Roomsche* Kerk, doch verschillen in bijzondere punten der leer van elkander en van bijgekome, afzonderlijke afdeelingen binnen het groote Protestantsche leger ¹⁾. Iedere heeft haar eigen vaandel, dat is hare Belijdenis ²⁾, de uitdrukking harer kenmerkende geloofsleer. Het zuiver schriftuurlijke licht drong niet overal en op alle punten even helder door. Maar onmiskenbaar is het, dat de Gereformeerde gezindte in hare voorstelling en ontwikkeling der leer, bijzonder sedert en onder den invloed van Calvyn ³⁾, boven allen uitblinkt door hare klaarheid en waarheid, door hare uitstekende schriftmatigheid, voornamelijk in het vooropstellen en consequent vasthouden der Souvereiniteit Gods. En dit bij name in de Nederlandsche Gereformeerde Kerken.

2. Vraagt men dan, waarom wij ons tot de Gereformeerde Kerk hebben te houden: het is, het moet zijn, omdat hare leer, beleden in hare *Formulieren van eenigheid*, de zuiverste uitdrukking is van de leer der Heilige Schrift zelve.

Met dankbaarheid jegens God voor zijne goedheid over deze landen moeten wij erkennen dat onze Nederlandsche

torische naam, met bijgegrip van oud-rechtzinnig; *Hervormde* Kerk de officiële, staatsrechtelijke naam, met de nevenbeteekenis van liberaal.

¹⁾ Zie het *Eerste Hoofdstuk* § 28.

²⁾ Men vindt ze opgegeven o.a. bij *Winer*, Compar. Darstell. 1882. S. 9 ff.: Symbolische Urkundenlehre oder literarische Uebersicht der öffentlichen Bekenntnisschriften jeder Kirchenpartei.

³⁾ *Winer*, Compar. Darstell. S. 27 ff.

Gereformeerde Kerk een belangrijk deel bevat van de ééne, heilige, algemeene Christelijke Kerk. Want hare vestiging, hare opkomst, hare bewaring, geheel hare geschiedenis draagt de onmiskenbaarste zegels van de hooge hand haars Heeren; en hare leer; uitgedrukt in de *Belijdenis des Geloofs der Gereformeerde Kerken in Nederland* en in den *Heidelbergischen Catechismus* en in de *Dordrechtsche Leerregelen* (canones) is geheel op Gods Woord gegrond ¹⁾. Die deze leer aannemen, vasthouden, beoefenen, zijn Gereformeerd. De gezamenlijke Gereformeerden in Nederland maken de Nederlandsche Gereformeerde Kerk uit, eene aanmerkelijke afdeeling van de ééne heilige, algemeene Kerk en als zoodanig ware Kerk.

De *Nederl. Belijd. des Gel.* Art. XXVIII leert: Dat een iegelijk schuldig is zich bij de ware Kerk te voegen: Dit is het ambt ²⁾ (de schuldige plicht) *aller geloovigen, achtervolgende het Woord Gods, zich af te scheiden van degenen, die niet van de Kerk zijn, om ³⁾ zich te voegen tot deze Vergadering, hetzij op wat plaats dat ze God (alwaar God haar ook) gesteld heeft ⁴⁾.*

¹⁾ Over de *Formulieren van eenigheid* is gehandeld *Eerste Hoofdstuk* § 28. Hun gewicht en noodzakelijkheid: bl. 106. Hunne verbindende kracht: bl. 108.

²⁾ De Fransche tekst heeft *le devoir*, de plicht, de Latijnsche *officium* in dezelfde beteekenis, de Nederduitsche van 1582 *het officie*, waarvoor in de latere vertalingen geplaatst is *het ambt*, (vergel. Ursinus, Schatboek II pag. 153, uitgave N. Goetzee, Gorinchem 1736, : — ambt dergenen die het Avondmaal gebruiken. — Belijd. Art. XII — verscheiden ambten. —). *J. J. Van Toorenenbergen*, Symbol. Schriften p. 46. Dr. *J. I. Doedes*, Nederl. Geloofsbelijd. 1880. p. 386.

³⁾ Lat tekst: ut huic se congregationi adjungant.

⁴⁾ Ubique illam Deus constituerit. Van iedere zoodanige

Art. XXIX vermeldt dan *vooreerst* de merkteekenen a. om de *ware Kerk* te kennen (zie hiervoren § 14): *en het staat niemand toe zich daarvan te scheiden*. b. Om te kennen hare *ware leden*, *degenen die van de Kerk zijn*. Die kan men kennen uit de merkteekenen der Christenen, te weten uit het geloof, en wanneer zij aangenomen hebben den eenigen Zaligmaker Jezus Christus ¹⁾, de zonde vlieden en de gerechtigheid najagen, den waren God en hunne naasten ²⁾ liefhebben; niet afwijken, noch ter rechter noch ter linker hand, en hun vleesch kruisigende met zijne werken. Alzoo nochtans niet, alsof daar nog geene groote zwakheid in hen zij, maar zij strijden daartegen door den Geest alle de dagen huns levens; nemende gestadiglijk hunne toevlucht tot het bloed, den dood, het lijden en de gehoorzaamheid des Heeren Jezus, in (door) denwelken ³⁾ zij vergeving hunner zonden door 't geloove in Hem. Treffend en schoon gezegd door onze vaders, samenvatting van het wezenlijke en noodige en tevens helder als kristal, uit zuivere bron geput! (*waar en helkanide deashrofd!*)

Ten andere wordt in dit XXIXste artikel de *valsche Kerk* gekenmerkt. Deze is hieraan kenbaar.

a. Zij schrijft zich en aan hare ordonnantiën meer macht en autoriteit ⁴⁾ toe dan den Woorde Gods, en wil zich aan het juk van Christus niet onderwerpen.

plaats kan men dus zeggen: *dáár is de Kerk*. En *dáárvan* mag men niet afgaan. Te recht is hierop gewezen o. a. ook door V. (Dr. G. I. Vos Az.) in het *Kerkelijk Weekblad* 1873, 10 Octob., No. 15.

¹⁾ Lat. tekst: Jesu Christo, ut unico Servatore, recepto.

²⁾ proximos suos.

³⁾ per quem.

⁴⁾ Bijv. Trident. Sec XXI. Cap. II.

b. *Zij bedient de Sacramenten niet gelijk Christus in zijn Woord verordend heeft, maar zij doet daar af en toe, gelijk het haar goeddunkt ¹⁾.*

c. *Zij grondt zich meer op menschen dan op Christus.*

d. *Zij vervolgt degenen die heiliglijk leven naar het Woord Gods en die haar bestraffen van hare gebreken, gierigheid en afgoderijen.*

Hieraan zijn deze twee Kerken, de ware en de valsche, lichtelijk te kennen en van elkander te onderscheiden.

Dat met de valsche Kerk, welke dit Artikel beschrijft, de Roomsche Kerk bedoeld wordt, valt niet te betwijfelen, en wel zooals deze Kerk bestond en zich gedroeg in dien tijd, toen deze Belijdenis uitkwam. Juist werd in die dagen de Roomsche Kerkvergadering te Trente gehouden. „Niemand behoefde bij het lezen van dit Artikel lang te zoeken naar de antipode der ware Kerk ²⁾.”

§ 16. Verplichting.

Is de leer der zaligheid, zooals die door de Nederlandsche Gereformeerde Kerk in hare Formulieren van eenigheid wordt beleden, de zuiverste uitdrukking van de leere der Schrift zelve (§ 15), wij zijn dan als Gereformeerden verplicht, aan deze leer, omdat zij naar Gods Woord is, vast te houden en ons er naar te richten.

1. Dit kan echter niet zonder kennis. Dies heeft ieder Gereformeerde, ook de ongeletterde, er naar te staan om de Gereformeerde leer recht te kennen. En wel uit de

¹⁾ Heid. Cat. Vr. 80.

²⁾ Dr. J. I. Doedes, Nederl. Geloofsbelijd. 1880. p. 403.

authentieke documenten of oorkonden zelve, thans voor een iegelijk licht verkrijgbaar en toegankelijk, hetwelk zijn: *de Nederlandsche Belijdenis des Geloofs* in 37 Artikelen, de *Heidelbergsche Catechismus* en de *Dordsche Leerregelen*, mitsgaders de *Liturgische* stukken, die gewoonlijk achter de Psalmen zijn gevoegd. Bovenaan staat vanzelf Gods Woord, de Schrift des Ouden en Nieuwen Testaments, de reine en oorspronkelijke bron, waaruit deze beekjes zijn gevloeid. Het dagelijksch onderzoek der Heilige Schriften, naar het edele voorbeeld van die te Berea (Hand. 17 : 11) mag geen Gereformeerde nalaten, en wie kan gebruike daarbij vooral de uitnemende *Kantteekeningen* van onzen Staten-bijbel, die nu reeds 250 jaren voor zoo menigen goede diensten hebben gedaan. Hoe meer iemand in de kennis der Schrift vordert, des te meer zal hij ook bevestigd worden in de overtuiging, dat de Gereformeerde leer met Gods Woord stemt.

2. En daaraan moeten wij vasthouden, moeten verwerpen, als doodelijk vergift, alle *andere leer* die *niet overeenkomt met de gezonde woorden onzes Heeren Jezus Christus en met de leer die naar de godzaligheid is* (1 Tim. 6 : 3). De vermaning van Paulus aan Timotheüs geldt een iegelijk onzer: *Houd het voorbeeld der gezonde woorden, die gij van mij (den Apostel) gehoord hebt, in geloof en liefde, die in Christus Jezus is. Het goede pand dat [u] toevertrouwd is, bewaar door den Heiligen Geest, die in ons woont, 2 Tim. 1 : 13, 14. En aan Titus (2 : 8). Het woord gezond [en] onverwerpelijk!*

Op de Synode te Dordrecht ¹⁾ hebben al de Godgeleerden,

¹⁾ 1619. 146ste Zitting. Acta Synodi Nat. Dordr. ed. Hanoviae 1620. p. 413.

zoo uit den vreemde als uit de Provinciën, eenstemmig verklaard, dat de Nederlandsche Belijdenis des Geloofs geen leerstuk (dogma) behelsde, hetwelk met de waarheid, in de Heilige Schriften uitgedrukt, streed, en de buitenlandsche afgevaardigden hebben de onzen wel ernstig vermaand: *dat zij bij deze rechtzinnige, godvruchtige en eenvoudige Geloofsbelijdenis standvastig zouden volharden, haar aan de nakomelingen ongeschonden nalaten, en tot de toekomst onzes Heeren Jezus Christus bewaren.* Eendrachtig hebben ook de Deputaten uit de Provinciën betuigd, dat het bij hen vast besloten stond, deze rechtzinnige leer onwankelbaar te bekennen, haar in deze Nederlandsche provinciën rein te leeren, ijverig te verdedigen en onverdorven door Gods goedheid verder te bewaren. — Dat is de verplichting, de keus en het streven van iederen Gereformeerde, van den leeraar in de eerste plaats, maar dan ook van ieder lid in zijnen deele.

3. Het is echter niet genoeg de gezonde „leer van der zielen zaligheid” te kennen en vast te houden; wij moeten ons er ook naar richten. De leeraar moet haar prediken en catechiseeren. En hij is verplicht, om hare leer te handhaven, en om te betuigen aan allen, waar zijn werkkring hem is aangewezen, *de bekeering tot God en het geloof in onzen Heere Jezus Christus*, en om te *verkondigen al den raad Gods* (Hand. 20 : 21, 27).

En de leer der Gereformeerde Kerk is practicaal. Zij zelve eischt van allen, van de bedienaren des Woords en van de gemeenteleden, haar te beleven, *de zonde te vlieden en de gerechtigheid na te jagen, den waren God en hunne naasten lief te hebben, niet af te wijken noch ter rechter- noch ter linkerhand, en hun vleesch te kruisigen met zijne*

werken, hetwelk onze *Nederl. Belydenis des Geloofs* Art. XXIX als kenteeken stelt van degenen die van de ware Kerk zijn.

§ 17. Geen zalmakende Kerk.

1. Is er een zalmakende Kerk? Ware dat, onze zaligheid zou dan ten slotte het werk van menschen zijn: want de Kerk bestaat uit menschen. Geen Kerk maakt zalig, maar de Kerk wordt zalig gemaakt en is het op aarde reeds in hope. Zij geeft de zaligheid niet, zij ontvangt ze. Jezus Christus is onze eenige, algenoegzame, volkomene Zaligmaker. *En de zaligheid is in geen anderen: want daar is ook onder den hemel geen andere naam, die onder de menschen gegeven is, door welken wij moeten zalig worden*, Hand. 4 : 12 ¹⁾. Er is maar één Jezus, één Zaligmaker. Hij maakt ons zalig, Hij alleen en Hij geheel, doordat Hij de *Christus* is, onze hoogste Profeet en Leeraar, onze eenige Hoogepriester en onze eeuwige Koning ²⁾.

2. Wel wordt door de Protestanten ³⁾ en inzonderheid door de Gereformeerden erkend en betuigd van de ware Kerk: *dat buiten dezelve geene zaligheid is*, *Nederl. Belyd.*

¹⁾ *Heidell. Catech.* Vr. 29, 30. Zie *Eerste Hoofdstuk* § 25. *Elfde Hoofdstuk* § 1.

²⁾ *Heidell. Cat.* Vr. 31. *Elfde Hoofdstuk* § 9.

³⁾ *Winer*, *Compar. Darstell.* 1882. S. 235. XIX. 2. a. *Extra ecclesiam nulla salus*. *Luther*, *Cat. Major* (Recheub. p. 500): *Extra Christianitatem, ubi Evangelio locus non est, neque ulla est peccatorum remissio, quemadmodum nec ulla sanctificatio adesse potest.*

des *Gel. Art. XXVIII* ¹⁾, maar niet, dat zij zalig maakt. De ware Kerk is *eene heilige vergadering der Christ-geloovigen, al hunne zaligheid verwachtende in Jezus Christus, gewasschen zijnde door zijn bloed, geheiligd en verzegeld door den Heiligen Geest; deze heilige vergadering is eene verzameling dergenen die zalig worden: die dan daarmede geene gemeenschap willen hebben* ²⁾ maar zich er buiten houden, behooren niet tot degenen die zalig worden. De geloovigen verwachten echter hunne zaligheid niet van de Kerk maar naar deze eigene Belijdenis alleen en geheel in Jezus Christus. Wie Christus heeft, heeft de Kerk, met al hare voorrechten en zegeningen.

3. De *Roomschen* verkeeren de schriftuurlijke waarheid: *Buiten Christus geene zaligheid!* in de leugen, *Geene zaligheid buiten de Roomsche-Katholieke Kerk*. Van eene onzichtbare Kerk op aarde willen zij niet weten, maar alleen van eene zichtbare Kerk met een zichtbaar Hoofd ³⁾

¹⁾ *Confessio Helvetica secunda*, ed. Tiguri 1566. Cap. XVII. fol. 26^b: *De gemeinschap met de ware Kerk van Christus stellen wij op zulken prijs, dat wij ontkennen dat degenen voor God kunnen leven, die met de ware Kerke Gods geene gemeenschap houden maar van haar zich afscheiden (ab ea se separant). Want gelijk er buiten de arke van Noach geen behoud was (voor het lichamelijke leven), daar de wereld door den zondvloed verging, zoo gelooven wij dat er buiten Christus, die zich in de Kerk den uitverkorenen te genieten geeft, geen zeker behoud is (voor het eeuwige leven): en dienvolgens leeren wij dat degenen die leven willen zich niet moeten afscheiden van Christus' ware Kerk.*

Ook de *Roomschen* wijzen op de ark van Noach, doch met hun bijzonder begrip van Kerk. *Catech. Roman. Pars I. Cap. X. Qu. 11. 14. 17.*

²⁾ Vergel. hiervoren § 14.

³⁾ *Catech. Roman. Pars. 1. Cap. X. Qu. 11.*

en dat is naar hunne leer de Roomsche Kerk met den Paus ¹⁾).

§ 18. Geen zaligheid uit kerkelijke gemeenschap.

1. Er is geen zaligmakende Kerk (§ 17). Maar hangt onze *zaligheid* dan niet af van eenige uitwendige *kerkelijke gemeenschap*? Oorzakelijk in geen deele. De gemeenschap ook met de meest zuivere uitwendige Kerk en met hare genademiddelen, het Woord en de Sacramenten, is niet de oorzaak onzer zaligheid. De werkende oorzaak is de Drieëenige God, en Hij alleen, die in en door de genademiddelen werkt. En als Middelaar is de Zoon *allen die*

³⁾ *Geloofsbelijdenis van Trente* in de *Canones et Decreta Concilii Tridentini* ed. Tauchn. p. 228 en in de *Verklaring van den Mechelschen Catechism.* 1843 p. 415: *Ik beken dat de heilige katholieke en apostolische Roomsche Kerk de moeder en meesteres van alle Kerken is, en ik beloof en zweer den Roomschen Priester, opvolger van den zaligen Petrus, den prins der Apostelen, en plaatsvervanger van Jezus Christus, waarachtige gehoorzaamheid. Ik neem ook vastelijk aan en belijde alle andere stukken door de heilige kerkregels en door de algemeene Kerkvergaderingen en voornamelijk door de allerheiligste Synode van Trente geleerd, vastgesteld en verklaard: en tegelijk alles wat daartegen is en alle ketterijen door de Kerk veroordeeld, verworpen en vervloekt, veroordeeld en vervloek is insgelijks.*

Dit waarachtig katholiek geloof, BUITEN HETWELK NIEMAND KAN ZALIG WORDEN (catholicam fidem extra quam nemo salvus esse potest) — — *beloof en zweer ik — — te bewaren en te belijden enz.*

Catech. Roman. Pars I. Cap. X. Qu. 14 zegt van de zichtbare Kerk, zoo zichtbaar als Noachs arke: *dat ALLEN, DIE DE EEUWIGE ZALIGHEID BEGEEREN TE VERKRIJGEN, haar moeten vasthouden en omhelzen, niet anders dan zij, die, om in den zondbloed niet om te komen, in de arke zijn ingegaan.*

Hem gehoorzaam zijn, oorzaak ¹⁾ der eeuwige zaligheid geworden, Hebr. 5 : 9 (1 Kor. 1 : 30).

Zalig wordt alleen wie in Christus gelooft, en wel persoonlijk ²⁾ *een iegelijk* voor zich zelve (Joh. 3 : 16), met een waar geloof ³⁾, dus door wezenlijke, innerlijke gemeenschap met den Zaligmaker.

En door gemeenschap met het Hoofd is men lid van het lichaam ⁴⁾, van die ware Kerk aan welke al de beloften toekomen. Eene uitwendige, zichtbare vergadering is er niet, geen ééne, aan welke in haar geheel de beloften Gods, die immers in Christus Jezus ja en amen zijn, kunnen worden toegeeeigend. Zoo de beloften van vergeving der zonden, van zalige wederopstanding des vleesch en van eeuwig leven. De Schrift hecht ze allen vast aan het geloove.

2. *Roomsch* is het, de gemeenschap met Christus afhankelijk te stellen van de gemeenschap met de (zichtbare, Roomsch-Katholieke) Kerk. Naar de Roomsche leer is de Kerk, en wel de Roomsch-Katholieke, de middelares tusschen Christus en den mensch, en wel door hare priesterschap; heeft te beschikken over de verdiensten van Christus en de Heiligen en deelt in Doop, biechtstoel en misoffer de Goddelijke genadeweldaden toe. Eens iegelijks verhouding tot Christus wordt daar dus geheel bepaald door zijne verhouding tot de Kerk en niet door den staat van het eigen hart: daar is het: wie de Kerk heeft, heeft Christus en is veilig. „Wie door den Doop

¹⁾ αἰτία, veroorzaker, auteur.

²⁾ Zie hiervoren § 1.

³⁾ Zooals beschreven is in het *Veertiende Hoofdstuk* § 10.

⁴⁾ Zie dit *Negentiende Hoofdstuk* § 1. §. 8.

in de Kerk is ingegaan, kan verzekerd zijn tegen alle gevaar van den eeuwigen dood; maar die buiten haar zijn, worden door hunne misdaden verzwolgen, gelijk hun is overkomen, die in de arke niet zijn opgenomen. Aldus heeft God van de Kerk vastgesteld ¹⁾."

En juist hierom is voor de Roomschen de Kerk een geloofsartikel. Want, leeren zij, dit Artikel: *Ik geloof eene heilige, algemeene, Christelijke Kerk* ziet niet op het bestaan der Kerk: want dat zij op aarde bestaat, neemt ieder door rede en zinnen waar, en daartoe is geen geloof van noode, zij is zichtbaar, zoodat ook Joden en Turken haar bestaan niet betwijfelen; maar het ziet op de mysteriën in de Kerk, op hare verborgenheden, op hare geheimnisvolle gaven, krachten en werkingen, die ons verstand te boven gaan. En dáárom, herinneren zij, is zij een geloofsartikel ²⁾.

Evenwel luidt dit artikel bij de Roomschen niet: Ik geloof *in* ééne heilige, maar Ik geloof ééne, heilige, algemeene (katholieke) en apostolische Kerk ³⁾. Ter onderscheiding van het gelooven *in* den Vader en *in* den Zoon

¹⁾ *Catech. Roman.* Pars I. Cap. X. Qn. 17.

²⁾ *Ibid.* Qn. 18.

³⁾ De Geloofsbelijdenis van Nicea (325 n. C.), vernieuwd te Konstantinopel (381) heeft: (Wij gelooven) *in* ééne, heilige, algemeene en apostolische Kerk (*εις μίαν, ἁγίαν, καθολικὴν καὶ Ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν*).

De Roomsche Kerkvergadering te Trente Sess. III. liet *in* weg: (Credo) unam, sanctam, catholicam et apostolicam ecclesiam. Canon. et decreta Concil. Trid. et Tauchn. p. 14. En dit werd vastgesteld in den *Catech. Rom.* Pars I. Cap. X: Credo sanctam Ecclesiam Catholicam. *Joh. Casp. Suicer*, *Symbolum Nicaeno-Constantinopolitanum*. 1718. Cap. XV. p. 324—327.

en in den Heiligen Geest, een zoodanig gelooven, dat wij op hen ons geloove gronden; ter aanduiding, dat de drieëenige God als de Werker van alles boven het geschapene staat, en dat men al die uitnemende weldaden, die in de Kerk zijn overgebracht, aan de Goddelijke goedheid heeft te danken ¹⁾).

Zij volgen daarin, en te recht, den Kerkvader Augustinus ²⁾), die het onderscheid tusschen *Ik geloof in eene Kerk* en *Ik geloof eene Kerk* behoorlijk in het licht gesteld en de eerste uitdrukking verworpen had.

De Protestant, bij name de Gereformeerde, kan niet zeggen: Ik geloof in eene Kerk. Want dit zou zijn, zoo op de Kerk, dus op eene gemeenschap met menschen, het vertrouwen stellen, dat men van haar de zaligheid verwacht, geheel strijdig tegen het geloof der ware Christenen, die *al hunne zaligheid verwachtende zijn in Jezus Christus* (Ned. Belijd. Art. XXVII). Maar het kan alleen zijn: Ik geloof eene Kerk, en wel in dien zin, als de *Heidelb. Catechismus* Vr. 54 ³⁾ verklaart.

3. Dat de zaligheid in geen en deele is uit eenige kerkelijke gemeenschap met menschen, maar alleen in en uit Jezus Christus, wordt niet zelden uit het oog verloren bij afgezonderde partijen, waar men slechts goed wil

¹⁾ Aldus de *Catechism. Roman.* Pars I. Cap. X. Qu. 20.

²⁾ *Suicer*, a. W. p. 326.

³⁾ Geheel in overeenstemming met *Luther*, Cat. Maj. in de *Concordia* van Rechenberg p. 499.

Calvin. Instit. IV. 1. 2 verwerpt de uitdrukking: »Ik geloof in eene Kerk.» niet volstrekt, doch onderscheidt ze wél van gelooven in God, en, om misverstand te vermijden, geeft hij de voorkeur aan: »Ik geloof eene Kerk.»

heeten wat tot haar behoort en weleens tegen een anders onberispelijk Christen, die zich aan haar niet aansluit, als een bedenkelijk bezwaar inbrengt: „maar hij volgt *ons* niet;” dergelijke Marc. 9 : 38 ook eens bij Jezus' jongeren opkwam. Wel zeide de zachtmoedige Heiland daar minzaam: *Wie TEGEN ONS niet is die is VOOR ONS* ¹⁾ Marc. 9 : 40, maar dat het in het wezen der zaak alleen op de besliste gemeenschap met *Hem* aankomt, heeft Hij zelf elders nadrukkelijk uitgesproken, Matth. 12 : 30: *Wie met MIJ niet is, die is tegen MIJ; en die met MIJ niet vergadert, die verstroot.*

§ 19. Persoonlijke taak.

Onder de bemoeienissen over de dingen, die de Kerk aangaan, is het wel noodig te herinneren, wat hierbij een iegelijk *voor zich zelven* heeft te betrachten. In zake der zaligheid komt het persoonlijk op elk zeiven aan. *De*

¹⁾ Naar eene andere lezing hier en Luc. 9 : 50: *Wie tegen u niet is, die is voor u*, καὶ ὁ μὴ ὑπὲρ ὑμῶν.

Stier, Reden des Herrn Jesu zu Matth. 12 : 30: Die *äusserlich* erscheinende Gemeinschaft der Nachfolge darf nicht den Grund *unseres* Urtheils geben, als ob nicht dennoch mit dem Herrn wäre. wer wirklich in seinem Namen Teufel austreibt; die Demuth und Liebe soll sogar Jeden als Freund gelten lassen, der nicht als Feind sich offenbaret. Wer nicht mit *euch* ist, der ist wider euch; dasz dies auch hiesze, wider Mich — das kann und will der Herr zu keiner sichtbaren Kirche seiner Gläubigen und Nachfolger sagen, er hat's nicht einmal den Aposteln eingeräumt. — -- Sobald aber wirklich Er selber, an dessen Person und Gemeinschaft das grosze Entweder-Oder sich scheidet, eintritt, da kann er wiederum durchaus nicht etwa sagen: »Wer nicht wider Mich ist, der ist schon für mich!«

rechtvaardige zal door zijn geloof leven (Hab. 2 : 4). En een iegelijk van ons zal voor zich zelven Gode rekschap geven (Rom. 14 : 12).

1. Vooral dient men in het oog te houden, *dat het niet genoeg is uitwendig tot de Kerk te behooren* en daarin te berusten. Men kan uiterlijk *in* de ware zichtbare Kerk zijn, zonder evenwel *van* de Kerk te wezen en zonder deel te hebben aan de Goddelijke genadeweldaden in haar. Wee den gerusten te Sion en den zekeren op den berg van Samaria ! (Am. 6 : 1).

Tusschen degenen die alleen uitwendig *in* de Kerk zijn en hen die tevens ook zijn *van* de Kerk, haalt de Schrift een scherpe lijn. Rom. 9 : 6: *Die zijn niet allen Israël, die uit Israël* (van Jacob afkomstig) *zijn*. Rom. 2 : 28, 29 wordt tegen *Jood* en *besnijdenis in het openbaar, in het vleesch* gesteld de *Jood in het verborgen* en de *besnijdenis des harten, in den geest*.

Dat uitwendige gemeenschap met de Kerk bij innerlijke vervreemdheid van God tegen zijn oordeel niet beveiligt maar het veel meer verzwaart, is ook in het Oude Testament op velerlei wijze met nadruk betuigd. De goddelooze leden der Israëlietische Kerk, die zich op hunne uitwendige gemeenschap met haar veel lieten voorstaan, worden ten toon gesteld als Heidenen en onbesnedenen, worden Kanaänieten of met namen van andere heidensche volken benoemd. Hunne besnijdenis baatte zulken niets, maar veroordeelde hen. Zij worden voor onbesnedenen gerekend. Ezechiël 44 : 7 teekent de goddelooze priesters en Levieten niet bloot als *onbesneden van hart*, maar ook als *onbesneden van vleesch, als vreemden* ¹⁾. Gelijk ook

¹⁾ De Profeet bedoelt immers met deze *onbesnedenen en vreem-*

Paulus zegt Rom. 2 : 25 : *De besnijdenis is wel nut, indien gij de Wet doet; maar indien gij een overtreder der Wet zijt, zoo is uwe besnijdenis voorhuid geworden.* Hetzelfde geldt van den Doop.

Degenen, wier hart vervreemd is van God en die niet innerlijk maar alleen uitwendig tot zijne Kerk zich houden, worden te zijner tijd door zijn rechtvaardig oordeel ook uitwendig van haar gescheiden. Want de ware Kerk, de gemeente Gods bestaat naar hare idee en bestemmingen naar haar wezen uit enkel rechtvaardigen. De tarwe wordt eens van al het onkruid gereinigd, volledig *in den tijd des oogstes* (Matth. 13 : 30). Ps. 1 : 5 : (wilt het den rechtvaardigen wél moet gaan, den goddeloozen kwalijk), *Daarom zullen de goddeloozen niet bestaan in het gericht, noch de zondaars in de vergadering der rechtvaardigen.* (De vermenging houdt eens op). 6. *Want de Heere kent* (en zegent) *den weg der rechtvaardigen; maar de weg der goddeloozen zal vergaan* (al meenden dezen ook wel mede te zullen binnen komen).

2. *Wij moeten Christus' eigen zijn*, in dien vollen zin als het in onzen *Heidlb. Catechismus* Vr. 1 treffend en waar staat uitgedrukt. Bloot uitwendige gemeenschap ook met Hem behoudt ons niet. Hij zelf heeft ter waarschuwing beslist uitgesproken, dat van die Hem uitwendig volgen velen niet zalig worden, ook die zich uiterlijk veel voordeden. Hij zeide Luc. 13 : 24 : *Strijdt om in te gaan door de enge poort, want velen, zeg ik u, zullen zoeken in te gaan en zullen niet kunnen* — wilt zij niet recht

den niet eigenlijke Heidenen. *Hengstenberg*, Christol. des A. T. 2to Ausg. III. Bd. 1 Abth. S. 579, zu Sacharjah 14 : 21.

strijden (2 Tim. 2 : 5) maar zoeken in te gaan door eigen werk, eigenwillig loopen en eigen kracht, tot den strijd der zelfverloochening niet komen, niet klein en arm worden, om door de enge genadepoort te kunnen ingaan, zich den ingang tot het leven ruimer en gemakkelijker voorstellen en hunne vleeschelijke en wereldsche neigingen bot vieren, — totdat het te laat is.

De Heere Jezus heeft dit nader verklaard Luc. 13 : 25—27 in een zinnebeeldig voorstel, waar hij de gedachte en gezindheid der menschen in bewoordingen kleedt, terwijl tevens zaak en beeld in elkander vloeien.

Een heer heeft voor zijne huisgenooten en vrienden een feest bereid. Des avonds, als al zijne genooden bijeen zijn en nu het feestmaal zal aangaan, staat hij van zijne zitplaats op en sluit zelf de huisdeur om alle ongenooden en vreemden buiten te houden. Daar komen er nu nog die hunnen tijd verzuimd en zich elders bij allerlei hebben opgehouden, en beginnen aan de deur te kloppen, zeggende : Heere, Heere, doe ons open. Maar de huisheer erkent ze niet voor zijne vrienden en de deur blijft gesloten. Zij zoeken hunne vriendschap met hem te bewijzen, maar weten daarvoor alleenlijk uiterlijke dingen bij te brengen, eenige blijken van uitwendige gemeenschap, die zij met hem hebben gehad, en geen kenteeken van ware vereering en liefde. Hij kent ze wel : zij willen wel mee aan den maaltijd, maar met en van hem houden zij niet : 't zijn werkers der ongerechtigheid. Zij blijven buiten.

Ongemerkt is de wijze Heiland van beeldspraak tot eigenlijke rede overgegaan en geeft duidelijk te kennen, dat Hij zelf de huisheer — en tevens Rechter is. Reeds het „Heere, Heere,” dat Hij den schijnvrienden in den

mond legt, herinnert aan hetgeen Hij elders van de Heere Heere-zeggers heeft uitgesproken (Matth. 7 : 21).

En doet Hij de geveinsden zeggen: *Wij hebben in uwe tegenwoordigheid* ¹⁾ *gegeten en gedronken en Gij hebt in onze straten geleerd* (v. 26): zoo gold dit letterlijk van de toenmalige Joden, die niet alleen aan zijne wonderdadige spijzigingen, maar ook aan maaltijden met Hem hadden deelgenomen en die Hem in het openbaar hadden hooren prediken. Het baatte hun niet, het veroordeelde hen slechts te meer. Ook nog echter en ten allen tijde worden degenen teleurgesteld, die in eene uitwendige deelneming aan de instellingen des Heeren, aan prediking, Doop en Avondmaal berusten en daarop iets verwachten, terwijl zij met hun hart verre van Hem zijn (1 Kor. 10: 1—6). Zij laten de gelegene tijden voorbijgaan en zien zich eindelijk als werkers der ongerechtigheid uitgesloten van de erve der heiligen (v. 28).

Wij moeten dus Christus' eigen zijn. Op de gemeenschap met den Persoon komt het aan, het deelgenootschap aan zijne goederen volgt daaruit. Alleen door Hem, den onmisbaren Middelaar, kunnen de Goddelijke, geestelijke, hemelsche goederen en gaven tot ons komen. Daarom heeft iedere geloovige voor zich zelve gedurige en gezette gemeenschap te oefenen met den Persoon Jezus Christus ²⁾ en zorgvuldig waar te nemen te nemen al wat hiervoor bevorderlijk is.

¹⁾ ἐνώπιον σου. *Luther: vor dir*, namelijk aan de tafel, voor zijn aangezicht. Bloot uiterlijk samenzijn, zonder innerlijke gemeenschap.

²⁾ Met reden vermaant hiertoe *Brakel*, Red. Godsd. I. p. 620.

Voornamelijk het *Woord* en de *Sacramenten*, welke beide genademiddelen wij *recht moeten gebruiken*, om tevens daarnaar ook *te wandelen*.

Beide zijn noodig tot onderhouding, bevestiging, verlevendiging en vruchtbaarmaking onzer gemeenschap met den Heere. *Heidelb. Cat. Vr. 67.*

a. Het Woord is onmisbaar. Zonder het Woord is er geen gezond geloof. In mystieke gevoelens en hoogzwevende, fantastische verbeeldingen te zwelgen is geen geloof. Het moet op de Heilige Schrift gegrond zijn. Geen geestelijke en waarachtige gemeenschapsoefening met Christus zonder het middel des Woords ¹⁾. *Indien gijlieden in mijn Woord blijft, zoo zijt gij waarlijk mijne discipelen*, heeft Hij gezegd Joh. 8 : 31. En wij moeten „ons tevreden houden dat wij leerjongens van Christus zijn, om alleen te leeren 't gene Hij ons aanwijst in zijn Woord, zonder deze palen te overtreden ²⁾.” De Schriften moeten onderzocht, naarstig gelezen, het Woord, de stem des Heeren moet gehoord worden met alle ootmoedigheid en eerbiediging, en gezindheid en wandel moeten zich er naar richten ³⁾.

b. Bij het Woord behooren de Sacramenten, de heilige Bondzegelen, Doop en Avondmaal. Hoe anderen daaromtrent ook handelen, (want er zullen bij den zuiversten Kerkvorm en getrouwe tucht hypocrieten en heimelijke zondaren blijven), een iegelijk heeft voor zich zelven toe te zien, om het rechte gebruik er van te maken. De

¹⁾ Zie *Veertiende Hoofdstuk* § 10.

²⁾ Nederl. Belijd. des Gel. Art. XIII. *Calvin. Instit.* IV. 1. 4: Neque enim patitur nostra infirmitas a schola nos dimitti, donec toto vitae cursu discipuli fuerimus.

³⁾ *Zeventiende Hoofdstuk* § 11.

geloovige moet voortgaande gedurig aan zijnen Doop gedenken, die eens aan hem is bediend maar voor heel het leven geldt; ieder Doopsbediening, die hij bijwoont, moet voor hem als eene vernieuwing zijn van zijnen Doop, en dagelijks moet hij veel met zijnen Doop werkzaam zijn tot zijne vertroosting en opwekking, door herinnering aan de Goddelijke beloften, die door den Doop aan hem zijn bezegeld, en aan de verplichtingen die hem daardoor zijn opgelegd.

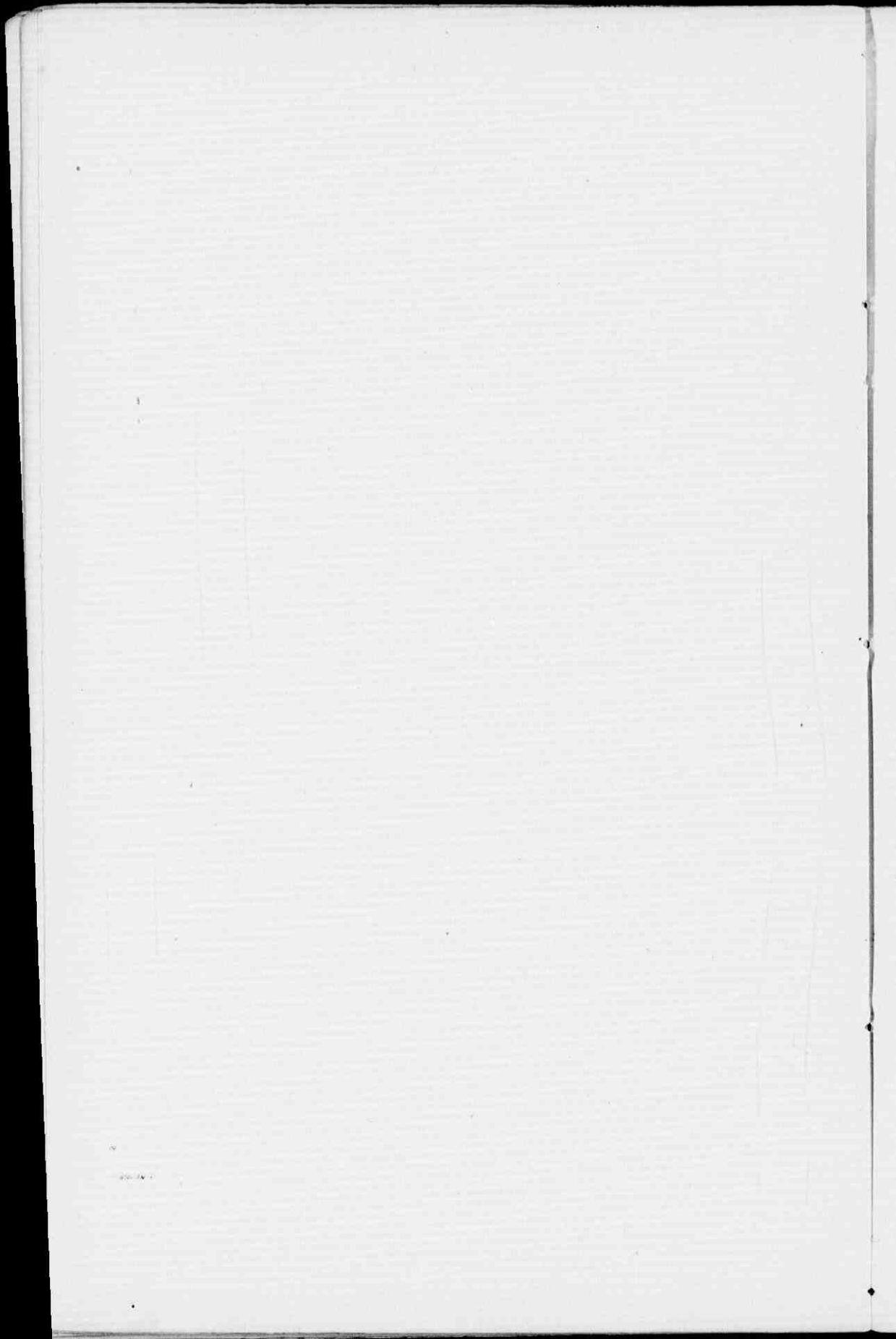
En het Heilige Avondmaal, ieder geloovig lidmaat behoort het zooveel mogelijk geregeld te gebruiken. Het is immers door den Heere ingesteld niet om nagelaten maar om waargenomen te worden, naar zijn bevel: *Doet dat tot mijne gedachtenis*¹⁾. Het is telkens eene openbare en dadelijke belijdenis van Jezus Christus als onzen gekruisigden en verheerlijkten Zaligmaker. Het is de innigste en allerbijzonderste gemeenschapsoefening met Hem, geestelijke maar wezenlijke en waarachtige genieting van zijn vleesch en bloed. Het is vernieuwde inleiding en bevestiging in het Verbond met God op het offer zijns Zoons. Het is spijs en drank voor de ziel tot voeding en sterking haars levens, om voorts verkwikt en bekrachtigd met meerder ijver en trouw in dankbaarheid haren God en Zaligmaker te dienen en te verheerlijken naar den eisch des Verbonds.

c. Maar in dezen plicht zij ieder getrouw. Het inwendig leven des geloofs moet zich in werk en *wandel* openbaren. Het mag en moet niet bij den wortel blijven staan; de

¹⁾ Krachtig vermaant daartoe *Brakel*, Red. Godsd. I. p. 599. v.v., tegen de *verlaters* en de *wegblijvers*.

goede boom moet te voorschijn komen, met stam, twijgen, bladeren, bloesems en vruchten (Ps. 1 : 3).

Dat is het doel; dat heeft een ieder voor zich zelven te betrachten. Levende in de wereld mag de Christen evenwel niet met de wereld leven, maar moet zich van de wereld onderscheiden door godzaligen wandel overeenkomstig zijne beïjdenis. En daar valt elken dag voor een ieder onzer veel te mijden en te doen, naar de vermaning des Apostels Rom. 12 : 2: *Wordt dezer wereld niet gelijkvormig, maar wordt veranderd door de vernieuwing uws gemoeds, opdat gij moogt beproeven welke de goede en welbehagelijke en volmaakte wille Gods zij*, dien Hij in zijn Woord ons volkomenlijk heeft geopenbaard, om daarnaar ons leven aan te stellen, om af te leggen en te mijden al wat daartegen strijdt, om na te jagen en te doen hetgeen Hij heeft bevolen.

TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

SACRAMENTEN.

§ 1. Geordende verscheidenheid.

Voor het leven en den wasdom der Kerk is bijzonder bevorderlijk en noodig de verscheidenheid van leden en gaven en bedieningen, die de Heere met wijsheid heeft geordend.

1. Er is *verscheidenheid van leden*. Het lichaam is niet één lid, maar een samenstel van vele en veelsoortige leden. De verscheidenheid der leden is dienstig, is onmisbaar voor 't welzijn van 't geheel.

Doch ook hier moeten wij Christus vóór de Kerk stellen. Alle groei en bloei der Kerk hangt alleen af van Hem, die de *bedienaar is des Heiligdoms en des waren Tabernakels* (Hebr. 8 : 2). Hij is de bron, waaruit alle geestelijke levenskracht vloeit, Hij de eenige oorspronkelijke Gever van alle begaafdheid der geloovigen. Dát voorop. Maar dán ook dit : de geloovigen zijn als leden zijns lichaams

bestemd en geroepen, om met en voor elkander te werken en met hunne onderscheidene, van Hem ontvangene gaven elkander te dienen. Dit is de rechte orde, ook in onzen *Heidelb. Catech. Vr. 55* zorgvuldig bewaard, en daaraan moeten wij ons houden. Het ziet verder dan men bij den eersten opslag bespeurt: het is gericht tegen iedere poging om in plaats van Christus de Kerk zelve tot bron te stellen.

De onmiddellbare gemeenschap met Christus van een iegelijk voor zich zelve door het geloof is en blijft het eerste, principiële: de vereeniging met de andere geloovigen, dus de Kerk, is een tweede, uit het eerste afgeleid begrip, een gevolg van het eerste. Door het geloof komt een ieder voor zich in de gemeenschap met den Verlosser. Daaruit volgt dan echter de bewustheid van eene vereeniging met alle geloovigen, eene vereeniging, die de grootste anderszins bestaande tegenstellingen vereffent en de gescheidenen tot ééne levensgemeenschap en samenwerking met en voor elkander verbindt. Waar de nieuwe mensch is aangedaan, daar *is niet* (geciviliseerd) *Griek en Jood, besnijdenis en voorhuid, Barbaar [en] Scijth* (anders de wildste geacht uit de Barbaren of ongeciviliseerden), *dienstknecht [en] vrije; maar Christus is alles en in allen*, Kol. 3 : 11.

Eén Heere over allen, één Geest in allen, één gemeenschappelijk hooger levensbeginsel, hetwelk krachtiger dan iets anders de zielen verbindt, bij menigvuldigheid en verschil van aanleg en eigenaardigheden, die niet worden te niet gedaan maar gelouterd, geheilgd en voor elkander dienstbaar gemaakt, gelijk de leden in het menschelijke lichaam. 1 Kor. 12 : 17: *Ware het geheele lichaam het*

oog, waar [zoude] het gehoor [zijn]? Ware het geheele [lichaam] gehoor, waar [zoude] de reuk [zijn]? 18. Maar nu heeft God de leden gezet, een iegelijk van dezelve in het lichaam, gelijk Hij gewild heeft. 19. Waren zij allen [maar] één lid, waar [zoude] het lichaam [zijn]? 20. Maar nu zijn er wel vele leden, doch [maar] één lichaam. 21. En het eene kan niet zeggen tot het andere: Ik heb u niet van noode.

De leden in een lichaam hebben ieder zijne eigene met zijne natuur overeenkomende plaats, bestemming, bekwaamheid en werking. Het eene kan niet doen wat des anderen is. Zoo heeft ook in het geestelijke lichaam van Christus ieder lid zijne eigenaardige en gepaste plaats en taak. En hoe naarstiger en getrouwer elk lid zijn werk doet, des te beter voor het lichaam, voor geheel het organisme.

2. Gelijk er verscheidenheid van leden is, zoo is er dan ook *verscheidenheid van gaven, doch het is dezelfde Geest. En daar is verscheidenheid van werkingen, doch het is dezelfde God, die alles in allen werkt*, 1 Kor. 12 : 4, 6.

a. De verscheidenheid der gaven is dienstig voor de ontwikkeling en den bloei der Kerk. In den tijd der Apostelen werkten zij krachtig. Deze gaven, charismen¹⁾, zijn wèl te onderscheiden van de zaligmakende gaven waarin ieder geloovige deelt. Het zijn bijzondere begaafdheden van enkelen, eigenaardige talenten, uitstekende bekwaamheden, door den Heiligen Geest hetzij onmiddellijk

¹⁾ *χαρίσματα*, *charismata*. Onder de verhandelingen daarover behoudt steeds eene uitnemende plaats die van Neander, Pflanzung 1832. S. 114 ff. Vergel. Ed. Böhm in Herzogs Real-Enc. IV. S. 735 ff. u. W. Geistesgaben. En Dr. Kuypers, Heraut 1884. No. 338.

hetzij door bovennatuurlijke verhooging en heiliging van natuurlijke aanleg gegeven.

Niet, dat het twee soorten van gaven zouden zijn, de eene buitengewoon en bovennatuurlijk, de andere gewoon en natuurlijk: want de Apostel leert, dat *dezelfde Geest* en *dezelfde God* ze allen werkt, en samen worden zij en moeten zij worden beheerscht en geleid door het hoogere, geestelijke, bovennatuurlijke levensbeginsel. Juist daardoor onderscheiden zij zich van alle natuurlijke begaafdheden en talenten. Er is iets bovennatuurlijks in, en daardoor worden het charismen (genadegaven).

Hierbij komt het voornamelijk doel dezergaven. Zij zullen dienen voor de Kerk: tot *stichting* ¹⁾, tot opbouw en versiering van den geestelijken tempel Gods op het eenige fundament Jezus Christus (1 Kor. 3 : 11), gelijk Paulus zegt 1 Kor. 12 : 7: *Eenen iegelijk wordt de openbaring des Geestes* (die bekwaamheid, waarin de kracht en werking des Heiligen Geestes in hem zich betoont) *gegeven tot hetgeen dat oorbaar* (nuttig) *is* ²⁾. „Namelijk tot stichting der gemeente (1 Kor. 14 : 12) en tot algemeenen dienst van allen” (*Kantteek.*). Alzoo „dat elk zich moet schuldig weten, zijne gaven ten nutte en ter zaligheid der andere lidmaten gewilliglijk en met vreugde aan te leggen” (Heidelb. Cat. Vr. 55). Het eigenaardige der gaven (charismen) in de Apostolische Kerk is dan ook dit, dat zij niet zoo zeer bestemd waren ten dienste voor degenen zelve, die ze ontvingen, als veelmeer bepaaldelijk ten nutte voor anderen, b.v. de gave der gezondmaking, in

¹⁾ οἰκοδομή.

²⁾ πρὸς τὸ συμφέρον.

't gemeen tot krachtige werking op anderen en tot getuigenis naar buiten, begonnen met het spreken in vreemde talen ¹⁾, van den Pinksterdag af en daarna een tijdlang nog weer.

b. De bovennatuurlijke gaven of begaafdheden (charismen) in de eerste tijden van het Christendom en aan deszelfs bevordering dienstbaar, waren deels bijzondere bekwaamheden betrekkelijk de leer, deels andere vermogens en werkingen.

α. Van de leer- of spreekgaven zegt de Apostel 1 Kor. 12 : 8: *Dezen wordt door den Geest gegeven het woord der WISHEID* (σοφία, practisch, onmiddellijke, vaardige, toepasselijke inlichting en aanwijzing uit de Goddelijke leer aangaande het leven en voorkomende omstandigheden) *en eenen anderen het woord der KENNIS* γνῶσις, theoretisch, beschouwend, diep inzicht in en lichtvol voorstel van de Christelijke leer en hare verborgenheden) *door denzelfden Geest.*

Voerde bij deze beiden het verstand den boventoon, het gevoel bij een ander, die de gave der *profetie* ontving (v. 10) waarmede niet bijzonderlijk is bedoeld voorzeggings, maar gemoedelijke, bezielde, vurige aanspraak, voornamelijk tot onbekeerden (1 Kor. 14 : 24).

Bij een ander vertoonde zich de *gave der talen* ²⁾.

¹⁾ Vergel. Ebrard, Dogmat. 11. § 461. S. 376.

²⁾ De verschillende meeningen over de *glossolalie*, het spreken in vreemde talen vindt men kortelijk vermeld bij Meyer op Hand. 2 en 1 Kor. 12 v.v. en bij Th. Keim in Herzogs Real-Enc. XVIII. S. 676 ft. u. d. W. *Zungenreden*. Een uiterst in willekeur is het gevoelen van Billroth, volgens wien de *glossolalie* zou geweest zijn het spreken eener MENGTAAL, die de oor-

Gravemeijer, Geref. Gel. leer. III.

Eene wonderbare gave ; hierin bestaande, dat een geloovige in den geest opgetogen en als buiten zichzelf zijne gewaarwordingen en gevoelens uitte in andere dan zijne moedertaal, naardat de Heilige Geest hem woorden daarvoor gaf. Het was geen enkel uitstooten van losse klanken, maar een Godverheerlijkend *spreken* (1 Kor. 12 : 30, 14 ; 2, v.v.) en wel met samenhang, want *met den geest spreekt* de zoodanige *verborgenheden* en *sticht zichzelf*, zegt Paulus (1 Kor. 14 : 2, 4). En het waren *menigerlei talen* (1 Kor. 12 : 10), en wel *talen der menschen*, verschillende, vreemde talen, hij menschen gebruikelijk (1 Kor. 13 : 1, waar Paulus ongetwijfeld op de wondergave doelt en tegen hare overschatting getuigt, daar hij haar, ja al ware het Engelentaal, zonder de liefde voor wezenloos verklaart).

De Heere maakte deze gave nuttig en vruchtbaar voor de hoorenden door een andere gave, namelijk de *uitlegging der talen* ¹⁾. Op den Pinksterdag was deze gave niet noodig

spronkelijke grondbestanddeelen der verschillendste werkelijk historische talen bevatte (dus een soort van Volapuk). Bedachtzaam en getrouw is bijzonder *Von Gerlach*, Einleit. zu 1 Kor. 14, in onderscheiding ook van vele nieuwere Gereformeerden (ook van Dr. A. Kuiper, Het werk des Heiligen Geestes 1ste Deel. 1888. p. 179), die hierin althans verre van *Calvyn* afgaan (blijkens zijn Commentar. op Hand. 2 : 4, 6 en op 1 Kor. 12 : 10, 28), en het wonder ontwonderen of er ten minste eene verklaring en zinduiding van bieden, openbaar strijdig met de letter der Schrift, gelijk zelfs *Meyer* erkent.

¹⁾ Twee verschillende gaven, zegt *Calvin*. Commentar. in 1 Korinth. 12 : 10 en 28. *De uitleggers brachten de vreemde talen in de landstaal over. Deze gaven verkregen zij toen niet door arbeid en studie, maar van den Heiligen Geest. Interpretes linguas extraneas vernaculo idiomate reddebant. Has dotes non*

geweest, daar het juist de talen der aanwezige vreemdelingen waren, in welke tot dezen beurtelings gesproken werd, gelijk zij zelve hoorden en verstonden (Hand. 2 : 8). Hierbij kwam de gave van *onderscheiding der geesten* (1 Kor. 12 : 10), het vermogen om te onderkennen, wie waarlijk door den Geest Gods sprak of door onzuivere aandrift; tot waarschuwing voor de gemeente (voor de gemeente (vergel. 1 Kor. 12 : 3) tegen misleiding.

β. Behalve deze gaven, die samen betrekking hebben tot het Woord en de leere, gewaagt de Schrift ook van andere gaven, zich openbarende in bijzondere handelingen in het belang van het Koninkrijk Gods, uitnemende vermogens van werkenden en administratieven aard.

En wel *deels* op den wortel van natuurlijke aanleg, doch door den Heiligen Geest verhoogd en geheilgd en even daardoor gave (Charisma). Zoo de gave der Kerkregeering, „om de gemeente in goede orde te houden en te bestieren.” (*Kantteek.* 1 Kor. 12 : 28), en der menigerlei dienstverrichtingen in de aangelegenheden der gemeente. *behulpzels* om „de armen en zieken te bezorgen en te helpen.”

Deels de gave om wonderen te doen, inzonderheid *de gaven der gezondmakingen*, „niet door ordinaire middelen van medicijnen, maar met een woord, met aanraken of anderzins bij mirakel.” (*Kantteek.* 1 Kor. 12 : 9,) door een onmiddellijke werking Gods.

3. Met de gaven (charismen) staat in nauw verband de verscheidenheid van *bedieningen*, als bijzonder noodig

labore nec studio sibi tunc comparabant, sed habebant mirifica Spiritus revelatione.

en heilzaam voor de Kerk. Het zijn slechts diensten, geen heerschappijen; slechts dienaars, geen gezagvoerders. Toen Christus ten hemel voer, heeft Hij tot de Apostelen gezegd: *Mij is gegeven ALLE macht in hemel en op aarde* (Matth. 28 : 18), Hij zeide tot hen niet: Nu draag ik deze macht aan u over; het is en blijft Zijne macht alleen, en wel alle macht. Alles hangt af van *Hem die het Hoofd is [namelijk] Christus, Uit welken het geheele lichaam, bekwaamelijk te zamen gevoegd en te zamen vast gemaakt zijnde, door alle voegselen der toebrensing, naar de werking van een iegelijk deel in [zijne] mate, den wasdom des lichaams bekomt, tot zijns zelfs opbouwning in de liefde*, Efez. 4 : 15, 16.

a. Doch de Heere bedient zich bij de menschen ook van menschen als werktuigen en maakt hen door zijne gaven tot hun ambt ¹⁾ bekwaam. Als eerste bekleeders van een ambt in de Christelijke Kerk treden de zeven *Diakenen* op, recht eigenlijk „dienaren”, gelijk hun naam zegt (Hand. 6 : 1—6). Zij zouden *de tafelen dienen*, „aan welke het geld en de spijs tot onderhoud der armen gebracht en uitgedeeld werd of ook de vriendelijke maaltijden na (?) het Avondmaal onder de Christenen gehouden werden” (*Kantteek.*); met alle verdere zorg voor behoeftigen en lijdenden, naardat de nood vorderde en waartoe de barmhartigheid der goeude geloovigen hen in staat stelde. Gekozen door de gemeente, door de Apostelen aangesteld en bevestigd met gebed en handoplegging.

Bij het *Diakenschap* komt het *Opzienersambt* en de

¹⁾ Eene uitvoerige verhandeling *Van het Kerkelijk ambt* is gegeven door Dr. A. Kuypers in de *Heraut* 1887. No. 505 en v.v.

Bediening des Woords en der Sacramenten, ambten, zonder welke er geene Kerk, geen gemeentelven zijn kan, en door welke de Heere in hare menigerlei behoeften, uitwendige en geestelijke, voorziet. *Hij heeft gegeven sommigen tot Apostelen en sommigen tot Profeten en sommigen tot Profeten en sommigen tot Evangelisten en sommigen tot Herders en Leeraars. Tot volmaking der heiligen, tot het werk der bediening, tot opbouwning des lichaams van Christus*, Efez. 4 : 11, 12 ¹⁾.

b. Onze *Belijdenis* Art. XXX erkent drie ²⁾ kerkelijke

¹⁾ Over dezen tekst en de daar genoemde kerkelijke waardigheidsbekleeders zie *Elfde Hoofdstuk* § 18.

²⁾ De Dordtsche Synode vier. *Kerkenordening* van 1619. Hoofdst. 1. Art. 2: *De diensten zijn vierderlei: der Dienaren des Woords, der Doctoren, der Ouderlingen en der Diakenen.*

Men meent de *Doctoren* te vinden in de διδάσκαλοι, *Leeraars* Efez. 4 : 11 (1 Kor. 12 : 28, 29, alwaar de Vulgata vertaalt *doctores*, terwijl zij Efez. 4 : 11 het woord geheel heeft weggelaten). Men stelt dan een onderscheid tusschen *Herders* en *Leeraars* (*pastores* en *doctores*), en men verstaat door deze *Leeraars* (in onderscheiding van de *Herders*) bepaaldelijk Schriftgeleerden, Theologen, geleerde Schriftverklaarders ter opleiding van *Herders* en ter bewaring der zuivere leer, vergelijkbaar met de Godgeleerde Hoogleeraren aan de Hooge Scholen. Zoo Calvin. Inst. IV. 3. 4: (Zij bekleeden niet het Predikambt in eene gemeente, maar) Scripturae tantum interpretationi praesunt. *Dezelfde*, Commentar in Ephes. 4 : 11: tam formandis Pastoribus quam erudiendae toti Ecclesiae praesunt. (Vergel. *Denzelfden*, Comm. in 1 Kor. 12 : 28). Zoo ook *Pictet*, Godgeleerdh. II. Deel p. 404 (die echter bezwaarlijk acht de zaak te bepalen). Nog nader handelt hierover *Ebrard*, Dogm. II. § 488).

Intusschen Paulus voegt Efez. 4 : 11 *Herders en Leeraars* openbaar als ééne klasse saam, anders zou hij *sommigen* hebben herhaald zooals bij de vooraf genoemden. Zie ook *Elfde Hoofdstuk* § 11.

ambten: *Wij gelooven dat de ware Kerk geregeerd moet worden naar de geestelijke politie, die ons onze Heere heeft geleerd in zijn Woord namelijk dat er Dienaars¹⁾ of Herders²⁾ moeten zijn om Gods Woord te prediken en de Sacramenten te bedienen; dat er ook Opzieners³⁾ en Diakenen zijn, om met de Herders te zijn als de Raad der Kerk⁴⁾ en door dit middel de ware religie te onderhouden en te doen dat de ware leer haren loop hebbe; dat ook de overtreders op geestelijke wijze gestraft worden en in den toom gehouden; dat ook de armen en bedrukten geholpen en getroost worden, naardat zij van noode hebben. Een nadere omschrijving dezer ambten bieden de voortreffelijke *Formulieren ter Bevestiging van de Dienaren des Goddelijken Woords*, en van de *Ouderlingen en Diakenen*.*

Dus wel eene Kerkregeering, maar geene heerschappij van geestelijken, geen eigenmachtige handelingen der ambtsdragers. Daartegen komt de Nederlandsche Gereformeerde Kerk ten sterkste op. Volgens haar, overeenkomstig de Schrift, moet de Gemeente in alles worden gekend en mag er in kerkelijke aangelegenheden niets worden beslist buiten de gemeente om.

Zoo bij de verkiezing: *Nederl. Belijd. des Gel. Art. XXXI: Wij gelooven dat de Dienaars des Woords Gods, Ouderlingen en Diakenen tot hunne ambten behooren verkozen te worden door wettelijke verkiezing der Kerk, met*

¹⁾ Latijnsche tekst: *Ministri*. (Act. XXXI: *verbi divini Ministri*).

²⁾ *Pastores*.

³⁾ *Seniores*, Oudsten, Ouderlingen, *πρεσβύτεροι*; opzieners, *ἐπίσκοποι*. (bisschoppen) Vergel. *Ebrard*, Dogmat. II. § 481.

⁴⁾ *Senatus quasi Ecclesiae*.

aanroeping des naams Gods en goede orde, gelijk het woord Gods leert ¹⁾. Zoo moet zich dan een iegelijk wel wachten door onbehoorlijke middelen zich in te dringen, maar is schuldig den tijd te verwachten dat hij van God (door de Gemeente) beroepen worde, opdat hij getuigenis hebbe van zijne beroeping, om van dezelve verzekerd en gewis te zijn, dat zij van den Heere is.

En aangaande de Dienaars des Woords, in wat plaats dat zij zijn, zoo hebben zij ééne zelfde macht en autoriteit (geen Roomsche Bisschoppen en Aartsbisschoppen, geen Luthersche Superintendenten en Generaal-Superintendenten en dergelijke), zijnde *allegader* Dienaars (Ministeri) van Jezus Christus, des eenigen algemeenen Bisschops en des eenigen Hoofds der Kerk.

De apostolische Kerk geeft ons het voorbeeld van de rechte verhouding der kerkelijke ambtsbekleeders tot elkander en tot de gemeenten. Geen eigene, eerzuchtige verheffing van den eenen boven den anderen ²⁾, en geen³⁾

¹⁾ Latijnsche text: eoque ordine qui verbo Dei docetur, en in die orde welke in het Woord Gods geleerd word.

²⁾ Neander, Pflanzung der Chr. Kirche 1832. S. 123 zegt: Dit is zeker, dat iedere Gemeente door een Kollegie van Opzieners uit haar eigen midden geregeerd werd, zonder dat een enkele uit hen, die als *primus inter pares* (als eerste onder gelijken) zou hebben voorgezeten, bij uitnemendheid den onderscheidenden naam ἐπίσκοπος zou hebben ontvangen. Dit kwam waarschijnlijk eerst op na den tijd der Apostelen.

Hoe het in het APOSTOLISCH tijdvak met de voorzitting in de Presbyteriën werd gehouden, daarover hebben wij geen bericht. Maar hetzij, dat de voorzitting in de vergaderingen naar een zekeren turnus (rooster, toerbeurt) omging, of dat zij naar de levensjaren voortliep, of dat persoonlijke en ambtelijke uitnemendheid den een of anderen op den voorzittersstoel bracht, hetgeen

behandeling eener kerkelijke zaak zonder de gemeente. Wel was het de eigenlijke taak der opzieners in iedere gemeente, om er over de algemeene orde te waken, voor zuiverheid van leer en leven te zorgen, misbruiken te keeren, afgeweken te recht te wijzen en de gemeenschappelijke beraadslagingen te leiden. Maar hunne regeering sloot de deelneming der gemeente niet uit. Zoo werd de verhouding der Christenen uit de Joden en uit de Heidenen tot elkander niet door de Apostelen en Opzieners alleen afgehandeld, maar *met de geheele gemeente* te Jeruzalem, en de Brief daarover werd geschreven in den naam der *Apostelen en der Ouderlingen en der broederen* en gericht niet tot de opzieners, maar tot de *broederen uit de Heidenen* (Hand. 15 : 22, 23). En waar Paulus in zijne Zendbrieven (b.v. aan de Korinthiers) over kerkelijke

wij wegens gebrek aan berichten onbeslist moeten laten: zoo blijft toch dit gewis, dat zulk een, die het voorzitterschap waarnam, nog door geen bijzonderen naam onderscheiden werd. Dus na en buiten de vergadering telkens was de voorzitter niets meer dan de anderen.

De *Dordtsche Kerkorde* van 1619 Hoofdst. II. Art. 35 bepaalt aangaande het ambt van den *Praeses* in al de *Kerkelijke Samenkomsten* uitdrukkelijk: *Zijn ambt zal uitgaan, wanneer de samenkomst scheidt.* Dit geldt zoowel meerdere als mindere vergaderingen.

Dr. A. Kuyper, Van het Kerkelijk Ambt. Artikel XIII. *Herant* 1887. No. 519 herinnert: *De oude Gereformeerde classen waren vergaderingen van genabuurde kerken, die slechts even saamkwamen en voor elke samenkomst een moderamen kozen, maar zoodra ze heur zaken hadden afgehandeld huiswaarts keerden, zonder dat er eenig moderamen of bestuur overbleef.* En nog nader tegen permanente, opklimmende Kerkbesturen *Dezelfde*, Artikel XVI, *Herant* 1888. No. 524.

aangelegenheden handelt, brengt hij de zaak tot de gansche gemeente.

§ 2. Woord en Sacrament.

De voornaamste instellingen, die de Heere aan de Kerk heeft gegeven, zijn de prediking des Woords en de bediening der Sacramenten.

1. Het *Woord* is het middel ¹⁾, waardoor Gods Geest den mensch op eene redelijke wijze overeenkomstig diens redelijke natuur ter zaligheid bewerkt en waardoor dus de Heere zijne Kerk vergadert, voortplant en samenhoudt.

Hij kon het zonder middel, door zijnen Geest alleen; Hij wil het door het Woord. De kracht om zalig te maken is toch alleen bij God (Rom. 1 : 16), maar in de prediking des Evangelies openbaart en betoont zich de kracht Gods tot zaligheid; en dat Woord is immers ook zelf van God. God blaast den levensadem des geloofs ons in, maar door het instrument Zijns Evangelies ²⁾. Rom. 10 : 17 : *Het geloof is uit het gehoor en het gehoor door het Woord Gods.*

Hij kon iederen uitverkorene onmiddellijk, in een oogenblik volmaken, maar Hij wil ze allen trapsgewijs doen opwassen (Ef. 4 : 13) onder de opvoeding door de Kerk, die hun eene *Moeder* ³⁾ is, wier kinderen zij zijn, die hen

¹⁾ *Veertiende Hoofdstuk* § 5 en § 17. Over »Gods Woord» zie men *Tweede Hoofdstuk*, bijzonder § 15 en § 33.

²⁾ *Calvin*. Instit. IV. 1. 5: Fidem nobis Deus inspirat, sed Evangelii sui organo.

³⁾ De zichtbare Kerk als *Moeder* geschetst bij *Calvin*. Instit. IV. 1. 4.

in haar lichaam ontvangen en hen gebaard heeft, en die hen aan hare borsten moet voeden en hen voorts onder hare bewaking en bestiering moet houden, totdat zij, van het stoffelijke vleesch ontdaan, zullen zijn als Engelen Gods in den hemel (Matth. 22 : 30).

Daar de Heere niet in zichtbare tegenwoordigheid onder ons woont, om met eigen mond Zijnen heiligen en genadigen wil te verkondigen, behaagt het Hem, den dienst van menschen daartoe te gebruiken. Hij kon het door Engelen, maar Hij wil het bij de menschen door hunne gelijken, door natuurgenootten, die jegens de anderen bekenen : *Wij zijn ook menschen van gelijke bewegingen als gij* (Hand. 14 : 15). Aan den moorman (Hand. 8) wordt niet door den Engel het Evangelie verkondigd, maar deze moet Philippus ontbieden om het te doen. Tot Saulus in Damascus wordt Ananias (Hand. 9), tot Cornelius in Cesarea Petrus gezonden (Hand. 10).

Van den beginne aan heeft de Heere met menschen willen handelen door menschen, om hen te leeren en hen Zijnen wil te doen verstaan. In Israël beval Hij, als Koning des volks, aan de Priesteren uit Levi de studie en verklaring der Wet, en om zich daaraan te kunnen toewijden, ontlastte hij hen van de zorgen voor hunnen leeftocht : *Om den kinderen Israëls te leeren al de inzettingen, die de Heere door den dienst van Mozes tot hen gesproken heeft*, Levit. 10 : 11. *Want de lippen des Priesters zullen de wetenschap bewaren, en men zal uit zijnen mond de wet zoeken : want hij is een engel (gezant) des Heeren der heirscharen*, Mal. 2 : 7.

En in tijden van verval, wanneer de Goddelijke waarheid werd verdonkerd en de gewone dienaren aan hunne

roeping niet voldeden, verwekte de Heere steeds buitengewone werktuigen, die in de kracht des Geestes en begaafd met onbedriegelijke kennis van zijnen wil het licht weer op den kandelaar plaatsten en voor zijnen naam en dienst ijverden ¹⁾).

De gemeente des Nieuwen Verbonds heeft nu de gansche Heilige Schrift als de zuivere bron der kennis van Gods raad en wil. Zij heeft desgelijks een door den Heere ingesteld Leeraamt, om de kennis der waarheid voort te planten en de gemeente daarin op te bouwen. Luc. 24 : 47. Matth. 28 : 19. En dit ambt der prediking met de bediening der Sacramenten zal voortduren tot aan het einde der dagen (Marc. 13 : 10. 1 Kor. 11 : 26).

Nietige, gebrekkige menschen, die dezen schat in aarden vaten dragen, wil de Heere tot dit groote, voortreffelijke werk vervaardigen, ten blijke dat *de kracht zij Godes en niet uit ons* (2 Kor. 4 : 7). Ook is het een uitmuntend en heilzaam middel om ons in *nederigheid* te oefenen, doordat Hij ons gewent zijn Woord te eerbiedigen en te gehoorzamen, niettegenstaande het door menschen gepredikt wordt die onze gelijken, ja soms in rang en aanzien zelfs onze minderen zijn. Bovendien, *Nademaal in de wijsheid Gods de wereld God niet heeft gekend door de wijsheid, zoo heeft het Gode behaagd, door de dwaasheid der prediking* (van den gekruisigden Christus) *zalig te maken die gelooven*, 1 Kor. 1 : 21 ²⁾).

¹⁾ Hengstenberg, Gesch. des Reiches Gottes unter dem A. B. II. 1. S. 95 f.

²⁾ Augustin. De doctrina christ. Lib. I. c. 14: Quia per superbiam homo lapsus est, humilitatem adhibuit ad sanandum. Serpentis sapientia decepti sumus, Dei stultitia liberamur.

Ook was er niets geschikter, om liefde en *vereeniging* te kweeken, dan de aanstelling van Herders, om de anderen gezamenlijk te onderwijzen en uit éénen mond de gemeenschappelijke leer te doen ontvangen. Ook daarom vooral deed God Israël tot het heiligdom samenvloeien, opdat de leer, door den mond des priesters verkondigd, de eenigheid des geloofs bevorderde.

Tegen allen, die de openbare samenkomsten minachten en de prediking overbodig rekenen, hebben wij met *Calvyn* vast te houden, dat de Kerk niet anders wordt opgebouwd dan door de uitwendige prediking, en de heiligen door geen anderen band onderling worden saamgehouden dan wanneer zij gemeenschappelijk voortgaande zich laten leeren en alzoo de orde bewaren, door God voorgeschreven (Efes. 4 : 11, 12). Zich daaraan onttrekken is voor God de ooren sluiten; anderen daarvan weerhouden, is de schapen van de kooi verdrijven en in den muil der wolven jagen¹⁾. Er wordt vermaand Hebr. 10 : 25 : *Laat ons onze onderlinge bijeenkomst niet nalaten, gelijk sommigen de gewoonte hebben, maar [elkander] vermanen, en dat zooveel te meer als gij ziet dat de dag nadert*. Onze Heidelb. Catech. Vr. 103 verklaart dan ook uitdrukkelijk als in het Vierde gebod begrepen: *Dat de Kerkendienst of het predikambt en (tot dat einde) de scholen (ter behoorlijke opleiding der leeraren) onderhouden worden, en dat ik, inzonderheid op den Sabbat, dat is op den Rustdag, tot de gemeente Gods naarstiglijk kome om Gods Woord te hooren, de Sacramenten te gebruiken enz.*

¹⁾ Calvin. Instit. IV. 1. 5. IV. 3. 1. P. van Mastricht, Godgel. III. p. 525.

2. Bij het Woord heeft de Heere de *Sacramenten* gevoegd. Van dezen handelt het nu volgende in bijzonderheden. Hier wijzen wij echter in het algemeen op de plaats, welke de Gereformeerde Kerk aan de Sacramenten toekent, waarin zij niet alleen van enkele sekten en partijen, maar wezenlijk en principiëel van de Roomsche en ten deele ook van de Luthersche Kerk verschilt.

Bij de *Roomschen* gelden de Sacramenten meer dan het Woord, bij hen gaat het Sacrament vóór, het Woord staat bij hen in de tweede plaats. Het Sacrament is hun het eigenlijke *genademiddel*, overeenkomstig hunne opvatting van het geestelijke ambt als priesterschap (*sacerdotium*), door hetwelk bij hen alle genade wordt bedeed, terwijl de Protestanten het ambt slechts als bediening (*ministerium*) van Woord en Sacrament beschouwen, niet als kanaal der genade zelve ¹⁾.

Doch ook tusschen Lutherschen en Gereformeerden is er een merkelijk verschil.

De *Lutherschen* voegen Woord en Sacrament zoodanig bijeen, dat beide hun, hoewel niet in Roomschen zin, genademiddelen zijn en de Sacramenten dienvolgens voor

¹⁾ De Roomsche Kerk spreekt het anáthema uit over degenen die leeren, sacramenta — — non continere gratiam — — aut gratiam ipsam — — non conferre, *Concil. Trident.* Sess. VII. De Sacramentis, Canon VI. *Ibidem*, Prooemium: Per sacramenta omnis vera justitia vel incipit vel coepta augetur vel amissa reparatur. *Catech. Roman.* Pars II. Cap. I Qu. 26 leert: (sacramenta) admirabili et certa curandarum animarum virtute praedita esse, tum per ea immensas illas dominicae passionis divitias ad nos derivari. Wel wordt daar de praedicatio verbi Dei daarbij genoemd, maar juist als dienende tot verklaring en verheerlijking der Sacramenten.

den Heiligen Geest niet slechts tot middelen strekken om de Goddelijke beloften te bezegelen en het geloof te sterken, maar ook om het geloof te werken. Intusschen laten zij daarbij niet na het Woord op den voorgrond te stellen ¹⁾).

Onze *Gereformeerde* Kerk bewaart zorgvuldiger de rechte orde. Zij onderscheidt nauwkeuriger de werkingen des Geestes door Woord van die door Sacrament. Zij houdt zich hieraan, dat het Woord het gezette middel is, door hetwelk de Heilige Geest het geloof en het nieuwe leven *werkt*, teweegbrengt, en dat de Sacramenten middelen zijn, door welke Hij het Woord bezegelt en het geloof *sterkt*, en wel ook dit dan niet afgezonderd van het Woord maar mede door het Woord ²⁾). Wil men Woord en

¹⁾ *Augustana Confess.* ed. Rechenb. p. 11: *Opdat wij het geloove verkrijgen, is de dienst (ministerium) ingesteld om het Evangelie te leeren en de Sacramenten toe te deelen. Want door het Woord en de Sacramenten, als door werktuigen (tanquam per instrumenta) wordt de Heilige Geest geschonken, die het geloove werkt (fidem efficit), waar en wanneer het Gode behaagt, in degenen namelijk, die het Evangelie hooren, wijl God niet om onze verdiensten maar om Christus dezen rechtvaardigt, die gelooven dat zij om Christus in genade aangenomen worden.*

²⁾ Dat het Woord het regelmatige middel is tot werking des geloofs en dat de Sacramenten dit niet zijn, werd reeds bij de *Roeping* herinnerd, *Veertiende Hoofdstuk* § 5.

Dit erkent ook *Van Oosterzee*, waar hij van de »genademiddelen» handelt, *Dogmat.* 11. p. 469. v. 476.

De verhouding tusschen Sacrament en Woord Gods wordt ook besproken door *G. E. Steitz* in *Herzogs Real-Encykl.* XIII. S. 283 f. u. d. W. *Sacramente*. Hij bekent: Es leuchtet ein, dasz die Sacramente die vorgängige Predigt des Wortes und den durch sie geweekten Glauben voraussetzen; — sie haben nicht die Bestimmung, den Glauben erst zu wecken und zu

Sacramenten genademiddelen noemen, voor den Gereformeerde ¹⁾ is dan het Woord in een gansch anderen zin genademiddel dan de Sacramenten het zijn.

Nederl. Belijd. Art. XXIV: Wij gelooven dat het waarachtig geloof in den mensch gewrocht wordt door het gehoor des Woords Gods en de werking des Heiligen Geestes, Heidelb. Catech. Vr. 21: Een oprecht geloof is niet alleen een zeker weten — — maar ook een zeker vertrouwen,

begründen, sondern den bereits vorhandenen — — zu vergewissern und zu bekräftigen.

De overeenkomst en het onderscheid tusschen het Woord en de Sacramenten wordt nader in het licht gesteld door *P. van Mastricht*, *Godgel.* III. p. 581.

¹⁾ *Ebrard*, *Dogmat.* II. § 525. S. 579. *Lange* in *Herzogs Real-Enc.* v. 200. u. d. W. *Gnadenmittel.* En vooral *Winer*, *Compar. Darstell.* Herausgeg. von *Dr. Paul Ewald* S. 169.

Onze *Nederl. Belijd. Art. XXXIII* noemt de Sacramenten ook wel middelen: *per quae, seu mediis, Deus virtute Spiritus Sancti in nobis operatur* (de Nederduitsche tekst heeft: *door 't middel derwelke God in ons werkt door de kracht des Heiligen Geestes*), maar niet als middelen ter roeping en eerste toebrenging, integendeel, *bondig en vast makende in ons de zaligheid, die Hij ons mededeelt.*

Iets anders schijnt het, wanneer *Van Marck Compend.* en *Merch XXIII. 4* bij de Roeping ook de Sacramenten noemt: De roeping is *eene weldaad des Genade-Verbonds, in welke God door den gewoonlijk tusschenkomenden dienst van zijn Woord en Bondzegelen en tegelijk door de onoverwinnelijke Genade van Zijnen Geest de uitverkorenen — — overbrengt.* En aldaar § 8: *De uitverkorenen roept God zoo door de innerlijk Verlichtende Aanrading en Trekkende Genade van Zijnen Geest, dat Hij zich evenwel van het WOORD en de BONDZEGELEN gewoonlijk bedient.* Edoch dat ook naar *Van Marck* de Sacramenten eigenlijk ingesteld zijn om de genade te bezegelen en het geloof te bevestigen, en niet om dit eerst te werken, leert hij zelf *XXIX. 3*

hetwelk de Heilige Geest door het Evangelie in mijn harte ¹⁾ werkt. Dordr. Leerreg. Hoofdst. III en IV. De Leere. 6: Hetgene noch het licht der natuur noch de Wet doen kan, dat doet God door de kracht des Heiligen Geestes en door het Woord of de bediening der verzoening, welke in het Evangelie van den Messias, waardoor het God behaagd heeft de geloovige menschen zoo in het Oude als Nieuwe Testament zalig te maken.

Daarentegen de Sacramenten heeft onze goede God ons verordend, om aan (in) ons zijne beloften te verzegelen, en om panden te zijn der goedwilligheid en genade Gods tot onswaart, en ook om ons geloof te voeden en te onderhouden, dewelke Hij gevoegd heeft bij het Woord des Evangeliums.

Allerduidelijkst is met korte woorden de rechte verhouding tusschen Woord en Sacrament uitgesproken in den *Heidlb. Cat. Vr. 65*: Vanwaar het geloof, dat ons Christus en al zijner weldaden deelachtig maakt? *Van den Heiligen Geest, die het geloof in onze harten WERKT door de verkondiging des Heiligen Evangeliums en het STERKT door het gebruiken van de Sacramenten.*

§ 3. Beteekenis en doel van Sacrament.

De naam *Sacrament*, bij de westersche Kerken gebruikelijk, is uit de Latijnsche taal genomen en ingevoerd waar het Latijn Kerktaal was. De Grieksche Kerk gebruikt dan

IV, Cap. XXII § 13 p. 329 en Cap. XXIII § 8 p. 464 toont ten overvloede hoe men zijnen Auteur in dezen moet verstaan.

¹⁾ Naar de tegenwoordige lezing. Zie daarover *Veertiende Hoofdstuk* § 10.

ook vanzelf dezen naam niet, maar bezigt daarvoor een woord uit hare eigene taal, namelijk *Mysterion* (verborgenheid). Terwijl men nu in de Latijnsche kerktaal door *Sacramentum* dezelfde instellingen des Heeren ging benoemen als in de Grieksche door *Mysterion*, nam men de veelbevattende eigenlijke beteekenis van *Mysterion* (verborgenheid) mede in *Sacramentum* over, en gebruikte dit woord in denzelfden uitgestrekten zin als de Grieken *Mysterion*, van allerhande verborgenheden: Van de bovennatuurlijke leer, van geheimzinnige gebruiken en handelingen, van zinnebeeldige voorwerpen (symbolen).

In het oud, classiek Latijn beteekent *Sacramentum* in het gemeen eene geheiligde, gewijde zaak (*res sacrata*) en eene religieuze handeling. Zoo werd bij de Romeinen *sacramentum* genoemd de geldsom of geldswaarde, welke bij een proces door iedere der twee pleitende partijen bij den Opperpriester (*Pontifex Maximus*) tot pand werd gelegd om den goden, dat zegt, tot godsdienstige einden gewijd te zijn in geval van ongelijk.

Voor al beteekent bij de Romeinen *sacramentum* den eed, en wel den krijgseed ¹⁾, den eed waardoor de soldaat zich

¹⁾ Daarentegen *jusjurandum* een burgerlijke eed. Zegt Hannibal tot koning Antiochus bij Livius XXXV v. 19: *Pater Amilcar me — — altaribus admotum jurejurando adegit, nunquam amicum fore populi Romani. Sub hoc sacramento sex et triginta annos militavi: zoo beschouwt hij dezen eed, die eigenlijk slechts een *jusjurandum*, eene particuliere eedelijke belofte was, nu van achteren, met het oog op zijn gevoerden strijd als een *sacramentum*. Döderlein, Lat. Synon. u. Etym. VI. S. 183.*

In de middeleeuwen sprak men ook van een *sacramentum evangelicum*, hetwelk zegt: een eed met de handen op de Evangelien.

aan zijn veldteeken, zijn vaandel verplicht en wijdt, met welken soldateneed Tertullianus, die den Christen bij voorkeur als krijgsknecht van Christus beschouwt, de geheele toewijding aan den Heere in den doop vergelijkt, waarop ook onze Nederl. Belijd. des Gel. Art. XXXIV toespeelt: *Om geheel Hem toegeëigend te zijn, zijn merken veldteeken dragende.*

In den ruimen zin van het Grieksche mysterion, als boven vermeld, van allerhande verborgenheden en heimelikheden, werd bij de Latijnsche Kerkvaders het woord sacramentum gebruikt ¹⁾. Daartoe werkte ook de oude Latijnsche Bijbel-Overzetting, de Vulgata, mede, die het Grieksche mysterion meermalen door sacramentum vertaalt, waar wij *verborgenheid* lezen. Zoo Efez. 1 : 9 : *de verborgenheid zijns willens* (de heimelijke raad Gods van onze verlossing 3 : 3, 9. Kol. 1 : 27). 1 Tim. 3 : 16 : *De verborgenheid der godzaligheid is groot* (den Persoon van Christus en zijn ambt aangaande), Efez. 5 : 32 : man en vrouw tot één vleesch : *Deze verborgenheid is groot* (ziende op Christus en op de gemeente). Openb. 1 : 20 : *De verborgenheid der zeven sterren 17 : 7 : de verborgenheid der vrouw* (der groote hoer). In al deze plaatsen heeft de Grieksche tekst mysterion, de Latijnsche Overzetting sacramentum ²⁾. In dezen ruimen, veelvoudigen

¹⁾ Dr. Aug. Hahn, Das Bekenntniss der evangel. Kirche. 1853. S. 115 f. G. E. Steitz in Herzogs Real-Enc. XIII. S. 229 ff. u. d. W. Sacramente. Over het latere gebruik van *Sacramentum* in verschillenden zin vindt men velerlei in het *Glossarium Manuale mediae et infimae Latinitatis* (ed. Adelung). Halae 1784. Tom. VI p. 13 sq.

²⁾ Calvin. Instit. IV. 14, 2.

zin bleef het woord sacramentum bij de kerkelijke schrijvers tot aan de 12de eeuw in gebruik.

Doch reeds vroeg werd dit woord ook in een nauweren zin genomen en werden de twee heilige instellingen des Heeren, Doop en Avondmaal, bij uitnemendheid Sacramenten genoemd, „Sacramenten van Christus, eigenlijke Sacramenten der Goddelijke genade.” Dit begrip van Sacrament in nauweren zin werd door Tertullianus († omtrent 220 n. C.) in kerkelijk gebruik gebracht, werd door Augustinus († 430) nader bepaald, hoewel niet consequent alleen voor Doop en Avondmaal vastgehouden, en werd vervolgens door de Algemeene Kerk aangenomen.

In de Heilige Schrift worden Doop en Avondmaal nergens Sacramenten genoemd. De Socinianen ¹⁾ willen ze liever slechts ceremoniën heeten, terwijl zij den naam Sacrament als onbijbelsch verwerpen evenals de uitdrukkingen Drieëenheid, Goddelijke Personen, Voldoening en andere, overeenkomstig hun stelsel. En vele geloofsleeraren van verschillend standpunt achten den naam Sacrament min gepast ²⁾. Doch deze naam is nu eenmaal in de kerktaal gevestigd ³⁾ en heeft in voortgaande ontwikkeling der leer bij de onderscheidene gezindten zijne bepaalde beteekenis verkregen. Het komt er nu slechts op aan wat men er door verstaat en welk begrip men er mee verbindt.

¹⁾ Winer, Compar. Darst. 1882. S. 166. 170.

²⁾ Ook Zwingli, zie Steitz in Herzogs Real-Enc. XIII. S. 268. Vooral Schleiermacher Chr. Glaube II. S. 416 wenscht den naam *Sacramenten* weg en wil (en verwacht in toekomst) den naam *Geheimnissen* (Verborgenheden), *Mysteriën*, in aansluiting aan de Oostersche Kerk.

³⁾ P. Van Mastricht, Godgel. III. p. 583.

In klaarheid en diepte, in bevrediging voor verstand en hart, in schriftuurlijke gegrondheid naar de meening des Geestes blinkt de Sacramentsleer van *Calvinus* boven allen uit, zoodanig dat ook in nieuweren tijd de uitnemenste geloofsleeraren van verschillende gezindten het hoofd er voor buigen en zich aan den invloed er van althans niet geheel hebben kunnen onttrekken ¹⁾.

Calvyns Sacramentsleer is de erkende leer onzer Nederlandsche Gereformeerde Kerk, aangenomen en uitgedrukt in de *Nederl. Belijdenis des Geloofs*, in den *Heidelbergischen Catechismus* en in de *Formulieren van Doop en Nachtmaal*.

Dit Gereformeerd Sacramentsbegrip doet het Sacrament in volle kracht en waarheid Sacrament blijven: doordat het, geheel naar het grondbeginsel der Gereformeerde Kerk, Gods doen daarin voorop stelt en den mensch laat

¹⁾ Ook *Schleiermacher* (vergel. *Steitz*, a. W. S. 279), schoon deze overigens zijnen eigenen weg gaat. Zoo zegt hij, *Christl. Glaube* II. S. 405 aangaande het Avondmaal, dat *Luthers leer dem römischen Typus zu nahe steht, als dasz sie nicht sollte das Herübernehmen mancher abergläubischen Vorstellungen begünstigt haben*. Daarentegen: *Die Calvinische entgeht manchen-Schwierigkeiten dadurch, dasz sie sich nicht nur von der überverständigen Dürftigkeit der Zwinglischen Ansicht sondern zugleich auch von der geheimnisvollen Sinnlichkeit der Lutherschen entfernt hält*.

Ook Dr. *Biedermann*, *Christl. Dogm.* II. Bd. 1885. S. 633. § 920 wil niet alleen het openbaar *magische* Sacramentsbegrip der Roomschen, maar ook het *hyperphysische* der Lutheranen, hetwelk het *magische* slechts bewimpelt, in de *Gereformeerde* vatting, rationeel ontwikkeld, doen opgaan.

Bij die Lutheranen, die der Unie, der vereeniging van de Luthersche en de Gereformeerde Kerken (sedert 1817), toegedaan zijn, is vanzelf de Gereformeerde invloed in de Sacramentenleer algemeen merkbaar.

achteraankomen; doordat het daarin het uitwendige en stoffelijke met het inwendige en geestelijke niet Roomsche vermengt en verwart, of Luthersch samenkoppelt, maar behoorlijk onderscheidt, zonder echter te scheiden wat en zooals het God heeft samengevoegd, en het eigenlijk sacramentele uit de Sacramenten weg te nemen; doordat het eindelijk aldus zich zuiver houdt zoowel van het Teveel dat het overgeloof er in legt als van het Temin, 't welk degenen er in laten, voor wie het enkel mensche-lijke zinnebeeldige verrichtingen zijn.

Wij hebben de Sacramenten van twee zijden te beschouwen: van *Gods* kant en van 's *menschen* kant. *Eerst* komt in aanmerking wat *God* er mee doet en er mee wil; dit kan men bij de Sacramenten niet genoeg in het oog houden, wil men hunne heilvolle kracht niet ontzenuwen. *Dan*, wat de *mensche* er mee moet.

1. Wat *Gods* wil en oogmerk met de Sacramenten is, wordt klaar en bondig geleerd in den *Heidell. Catech.* Vr. 66: *De Sacramenten zijn heilige zichtbare waarteekenen en zegelen*¹⁾, van *God* ingezet, opdat *Hij* ons door het gebruik daarvan de belofte des *Evangeliums* des te beter te verstaan geve en verzegele: namelijk, dat *Hij* ons van wege des eenigen slachtoffers van *Christus*, aan het kruis volbracht, vergeving der zonden en het eeuwige leven uit genade schenkt.

Hier hebben wij ons kerkelijk Sacramentsbegrip, hetwelk zich aanstonds bijzonder door het navolgende kenmerkt.

¹⁾ Zoo ook de Nederl. Belijd. des Gel. Art. XXXIII: *Zichtbare waarteekenen en zegelen*. Latijnsche tekst: *Symbola et sigilla visibilia*. Zientlijk, niet juist blijvend zichtbaar (uitgenomen de besnijdenis), maar zichtbaar in de bediening, *zichtbaar bedienend*.

a. De menschelijke verrichting treedt hier op den achtergrond. God komt in het Sacrament; Hij komt den mensch voor; van Hem gaat alles uit. Van Hem is de *inzetting*; Hij is het die er wat door *te verstaan geeft en verzegelt*; Hij, die de beteekende en verzegelde zaak zelve *schenkt*.

b. Het zijn niet alleen *teekenen* maar ook *zegelen*. Hierop legt onze Kerk nadruk. Zegel zegt meer dan teeken. Teeken is slechts afbeelding, schels, vertoon van een goed; zegel zegt, dat het mij behoort. Teekenen zijn de Sacramenten, zoover God ons daardoor de belofte des Evangeliums te beter te verstaan geeft, daar Hij, *acht hebbende op onze grovigheid*¹⁾ *en zwakheid, aan onze uiterlijke zinnen voorstelt, zoowel hetgene Hij ons betuigt door zijn Woord, als hetgene Hij inwendig doet in onze harten* (namelijk reinigen en voeden). Zegelen zijn het, zoover God daardoor *aan (in) ons zijne beloften* wil *verzegelen* plechtig bevestigen, de zekerheid der bezitting van het beloofde en beteekende goed staven, en wel voor een iegelijk geloovige bijzonderlijk in gemeenschap met de gansche Kerk, met de geheele gemeente des Heeren. Het zijn *dan panden (pignora) der goedwilligheid en genade Gods 't onswaart, — — bondig en vastmakende in ons*

¹⁾ Calvin Instit. IV. 14. Seet. 3 en 6. Vergel. Horat. Epist. Lib. II. Ep. III. (ad Pisones) 180—182: Segnius irritant animos demissa per aurem, Quam quae sunt oculis subjecta fidelibus et quae Ipse sibi tradit spectator. *Niet zoo levendig treft de ziel wat door het oor wordt binnengebracht als wat de trouwe oogen zien en de aanschouwer nu zelf zich zeggen kan.* (Horatius spreekt eigenlijk van verhaal en vertooning op het tooneel, van het onderscheid tusschen het epische en het dramatische element; doch er ligt eene algemeene waarheid in).

de zaligheid, die Hij ons mededeelt. — — Zoo zijn dan de teekenen niet ijdel noch ledig om ons te bedriegen: want Jezus Christus is de waarheid van dien, zonder wien zij niet met allen zijn zouden. Nederl. Belijd. des Gel. Art. XXXIII. Hoedanig de verhouding zij tusschen het uitwendige en de zaak, komt bij ieder Sacrament afzonderlijk in overweging.

c. In de leer der Protestantsche Kerken, inzonderheid der Gereformeerde, wordt het onafscheidelijke verband der Sacramenten met het Woord streng vastgehouden, in tegenstelling tegen de Roomschen en Griekschen, voor wie de Sacramenten op zich zelve de eigenlijke genademiddelen zijn.

Geen Sacrament zonder Woord. God heeft, zegt *Calvyn* ¹⁾, de Sacramenten „als eene toegift bij het Woord gevoegd, niet zoo zeer om zijn heilig Woord te bevestigen als om ons in het geloof er aan vast te gronden. Want de waarheid Gods is door zich zelve vast en gewis en kan niet van elders eene betere bevestiging ontvangen dan van zich zelve. Gelijk een gebouw wel op zijn fundament staat, maar door pijlers wordt geschraagd, zoo rust het geloof op het Woord Gods al zijnen grondslag, maar door de bijgevoegde Sacramenten wordt het geloof vaster gemaakt; de Sacramenten zijn steunpilaren voor het geloof. Zij komen der zwakheid des geloofs door de zinnen te hulp en ondersteunen het, daar zij de belofte in het Woord gegeven, zinnebeeldig, plastisch, in aanschouwelijken vorm voor oogen stellen, waarom *Augustinus* het Sacrament

¹⁾ *Calvin*, Inst. IV. 14. Sect. 3, 5, 6. Vergel. *P. Van Mastricht*, Godgel. III. p. 381.

noemde een *zienlijk Woord*, bij het *hoorbare*. Het zijn spiegels, in welke wij den rijkdom der genade Gods jegens ons kunnen aanschouwen. — — De Sacramenten leeren en bevestigen niets buiten en boven het Woord; zonder verband met het Woord hebben zij geene kracht. Zegels, die men aan diploma's hangt en bij andere publieke akten pleegt te voegen, beteekenen op zich zelve en afzonderlijk niets en ijdel zou 't zijn ze te hechten aan een perkament zonder woorden; maar op stukken met woorden beschreven dienen zij tot bezegeling."

Onze oude Godgeleerden zeiden kort en goed: *de Sacramenten zijn teekenen en zegelen van het Verbond der genade* ¹⁾. Zoo is het, en dit is de hoofdzaak waartoe zij dienen: van Gods kant beteekenen en bezegelen zij het Genadeverbond en deszelfs weldaden.

Van Gods kant zijn de Sacramenten belovend, toe-eigenend, bevestigend; maar dan ook verbindend, verplichtend voor den mensch. En dit niet alleen: de mensch is er bij ook zelf doende, handelende. God geeft, de mensch neemt en hij geeft daardoor iets te kennen. En zoo volgt het andere einde der Sacramenten, hunne noodzakelijke keerzijde, namelijk wat de mensch daar doet en daardoor van zijnen kant betuigt.

§ 4. Beteekenis en doel van Sacrament.

Vervolg.

2. Van *onzen* kant is het aannemen en gebruiken van de Bondzegelen eene bevestiging van onze *belijdenis*,

¹⁾ *P. Van Maastricht*, Godgel. III. p. 577. *Brakel*, Red. Godsd. I. p. 940.

gelofte van *gehoorzaamheid* en betuiging van *kerkelijke gemeenschap*.

a. Wie de Sacramenten aanneemt, bevestigt en bezegelt van zijnen kant zijne *belijdenis* der Goddelijke waarheid. En wel vanwege het onafscheidelijk verband tusschen Woord en Sacrament. Het is telkens een dadelijk aannemen van Gods Woord, een zinnebeeldig uitgedrukt ja en amen op de ware leer, inzonderheid van hare hoofdzaak en kern, *dat onze volkomene zaligheid in de eenige offerande van Christus staat, die voor ons aan het kruis is geschied.* (*Heidelb. Cat. Vr. 67*). Aldus is het Heilig Avondmaal, eene *verkondiging van den dood des Heeren*, 1 Kor. 11 : 26. Zoo volgde de doop, als bezegeling, op de belijdenis van Christus bij de drie duizend op den Pinksterdag, Hand. 2 : 41; bij Saulus Hand. 9 : 18; bij Cornelius en de zijnen, Hand. 10 : 48; bij Lydia, Hand. 16 : 14, 15; bij den stokwaarder, Hand. 16 : 32. — Dies zijn de Sacramenten meteen kenteekenen en merken van den waren Godsdienst, feitelijke verklaringen dat men aan de geopenbaarde waarheid vasthoudt ¹⁾ waardoor men zich van „ongeloovige en kettersche menschen” onderscheidt.

b. Het ontvangen en genieten der Bondzegelen sluit mede in de gelofte ²⁾ van *gehoorzaamheid*. Zoo de Doop,

¹⁾ Calvin. Instit. IV. 14. Setio 19: *Gelijk de Sacramenten van den kant des Heeren getuigenissen zijn van genade en zaligheid: zoo zijn het van onzen kant wederom merkteekenen van onze belijdenis, professionis notae.* — — Zij dienen, dat ook wij van onzen kant zoo voor God en de Engelen als bij de menschen getuigenis geven van ons geloof en onze Godsvrucht, ad testandam apud homines religionem, Sect. 1: pietatem.

²⁾ Calvin. Inst. IV. 14. 19: De Sacramenten zijn professionis

1 Petr. 3 : 21. En het Heilig Avondmaal roept de duur gekochten tot dankbare verheerlijking van God. 1 Kor. 10 : 16. 6 : 20, met lichaam en geest, met hart en mond en daden. Want de verheerlijking Gods is het hoogste einde van alles en zoo ook van de Sacramenten.

De gelofte van gehoorzaamheid, om met ziel en lichaam God in Christus te dienen, is in de Sacramenten naar hunnen aard als verbondshandelingen opgesloten. De Sacramenten nu bezegelen het Genadeverbond. Dit Verbond gaat wel geheel van God uit en is in dit opzicht eenzijdig. Evenwel zijn gelijk in alle verbonden, zoo ook in dit *twee deelen begrepen (Formulier van den Heiligen Doop der Kinderen)*, twee partijen, twee factoren. De eene is God, de andere de mensch. En zoo is het tweeledig. God stipuleert, bepaalt alles, de mensch willigt in en zegt er ja op. God zegt : Ik geef Mij aan u, maar dan tevens : Nu moet gij u ook geven aan Mij en den duivel niet langer dienen maar Mij. God zegt : Ik zal u tot een God zijn, — maar dan ook : gij zult Mij tot een volk zijn (Jer. 31 : 1) en voor Mij leven. En dit is keus en gelofte van het volk des Heeren. God verbindt zich aan ons en wij worden tot reinheid en heiligheid des levens verbonden : dus een verdrag, eene overeenkomst van weerskanten ¹⁾.

notae, quibus palam in Dei nomen juramus, fidem illi visissim nostram obstringentes. *P. Van Mastricht*, Godgel. III. p. 578.

¹⁾ *Calvin* Instit. IV. 14. 19 : Scite Chrysostomus ipsa (Sacramenta) alicubi pactiones nuncupat, quibus et Deus nos sibi confoederat et nos in vitae puritatem et sanctimoniam obstringimur : quia hic mutua inter Deum et nos interponitur stipulatio. Want *God* belooft daar, onze schuld door te halen en te delgen en verzoent ons met zich in den eeniggeboren Zoon, en *wij* verbind-

c. Van onzen kant is het Sacrament dan ook eene aanvaarding, betuiging en betooning van *kerkelijke gemeenschap*, van de gemeenschap der heiligen, van onze vereeniging met *allen die door het waarachtig geloof Christus ingelijfd zijn*, als zijnde *allen door éenen Geest tot één lichaam gedoopt en tot éenen geest gedrenkt* 1 Kor. 12 : 13, en *allen ééns broods deelachtig* 1 Kor. 10 : 17. Door éénzelfden Geest bezielde en eenerlei zegelteekenen ontvangende, vereenigen zich de geloovigen in den Geest onderling als tot een eedgenootschap, tot een liefdeverbond, en zullen dit *niet alleen met woorden, maar met de daad jegens elkander bewijzen*, gelijk het *Formulier van het Heilig Nachmaal* ¹⁾ zoo schoon en treffend leert en aandringt.

den ons wederkeerig aan Hem (*illi nos vicissim obligamus*) tot een heilig leven.

Steitz, Herzogs Real-Enc. XIII. S. 271 : Also ein zweifaches Zeugnis ist das Sacrament, sowohl der Gnade Gottes gegen die gläubige Gemeinde, als des Glaubens der Gemeinde gegen Gott ; in einem gemeinsamen Thun beider Faktoren, des göttlichen und des menschlichen, erst kommt der Begriff des Sacramentes nach seinen beiden Seiten hin zur vollständigen Realisirung.

Nitzsch, System § 191 noemt Doop en Nachmaal *unterpfändliche Bundeszeichen*, zegels en onderpanden, waardoor deels de vereeniging der geroepenen met den Heere, deels hunne onderscheiding van de wereld wordt gestaafd en betoond.

¹⁾ » Want gelijk uit vele koorukens één meel gemalen en één brood gebakken wordt, en uit vele beziën te zamen geperst zijnde één wijn en drank vliet en zich ondereen vermengt : alzoo zullen wij allen, die door het waarachtig geloof Christus ingelijfd zijn, door broederlijke liefde — — te zamen één lichaam zijn." De Symboliek van korrels en bessen is naar *Augustinus* (*Steitz* a. W. S. 236, vergel. S. 233). *Augustinus* legt er nadruk op,

§ 5. Kenmerken der ware Sacramenten.

De Protestantsche, inzonderheid de Gereformeerde Kerk houdt, in tegenstelling tegen de Roomsche, alleen die heilige kerkplechtigheden voor Sacramenten, bij welke is *vooreerst* een uitwendig teeken, *ten tweede* eene geestelijke zaak, en *ten derde* een Woord Gods, en wel een Woord van instelling en belofte, door hetwelk het zichtbare teeken en de onzichtbare zaak in eene bepaalde betrekking tot elkander worden gebracht. Waar deze drie stukken niet bij elkander zijn, daar is ook geen zoodanig waar Sacrament als onze Kerk met dezen naam bedoelt.

1. *Teeken* ¹⁾ is iets wat zich zelf waarneembaar aan de uiterlijke zinnen vertoont, maar tevens op iets anders wijst, aan iets anders, en wel standvastig aan één en hetzelfde denken doet. Men onderscheidt natuurlijke teekens, verschijnsels die onwillekeurig de voorstelling verwekken van iets anders wat men niet ziet, van wege een natuurlijk verband tusschen beide. Zoo is de rook, dien men ergens ziet opstijgen, een teeken dat daar vuur aanwezig is, al ziet men geen vuur; zoo brengen de ingedrukte sporen van een dier onze gedachte van zelf hierop dat er een

dat Doop en Avondmaal *verbindingsmiddelen voor de Kerkelijke gemeenschap* zijn. Zonder uitwendige teekenen, leert hij, kan er geen godsdienstige gemeenschap bestaan, 't zij ware of valsche (*Neander*, Kirchengesch. II. Bd. 3te Abth. 1831. S. 927), waarmee *Calvin*. Instit. IV. 14. 19 instemt. Vergel. ook *P. Van Mastricht*, Godgel. III. p. 578.

¹⁾ *Augustinus*, De Doctrina Christ. Lib. II. Cap. 1, De Signis, dien onze oude geloofsleers hierin meest volgen, als *P. Van Mastricht*, Godgel. III. p. 577. *Brakel*, Redel. Gods. I. p. 942. Vergel. *De Moor*, Comment. in Marek Pars V. p. 233.

dier is langs gegaan. Of gekozene en ingestelde teekenen, hetzij door menschen, als gedenkteekenen van personen of gebeurtenissen; of, voor den dienst van God, door God zelven verordend. Zoo de Sacramenten, die ook zelve den naam van teekenen dragen. De aard van een Sacrament eischt, dat er eene zichtbare en tastelijke substantie zij en eene uitwendige, waarneembare handeling geschiede, anders heeft er geen beteekenen en bezegelen plaats. Het Woord alleen is geen Sacrament. Het teeken noemt men de uitwendige *materie* (de stoffe) of het *element* des Sacraments; daarbij komt de zienlijke handeling zoo van den bedienaar als van dengene die het ontvangt, hetwelk de uitwendige *vorm* wordt genoemd. Want de Sacramenten, herinnert *Calvyn*, bestaan niet uit enkele teekenen, als de regenboog en de boom des levens, maar het zijn heilige, plechtstatige handelingen ¹⁾).

2. Het teeken veronderstelt en eischt eene *zaak*, die daardoor wordt aangeduid. Welke bijzonderheden deze behelst, is bij ieder Sacrament onderscheidenlijk na te gaan. In het algemeen is de *beteekende zaak* het Verbond der genade met dezelfs goederen, dus Christus met zijne verdiensten en weldaden, in wien het Genadeverbond gegrond is ²⁾). Het teeken is stoffelijk, lichamelijk, zichtbaar en raakt het lichaam; de beteekende zaak is geestelijk,

¹⁾ *Calvin* Instit. IV. 14. 19: Constant non simplicibus signis, qualia erant arcus et arbor, sed ceremoniis: aut (si mavis) signa, quae hic dantur, ceremoniae sunt.

²⁾ *Idem*, Instit. IV. 14. 16: Christum Sacramentorum omnium materiam, vel (si mavis) substantiam esse dico, quando in ipso totam habent suam soliditatem, nec quicquam extra ipsum promittunt.

onzichtbaar en gaat tot de ziel ¹⁾. Het teeken is de zaak niet, maar is teeken en zegel van de zaak.

3. De sacramenteele teekenen, de lichamelijke stoffe en uitwendige handeling, hebben beteekenis en zegelkracht alleen door een *Goddelijk Woord*, waardoor zij hiertoe uitdrukkelijk zijn *ingesteld* en verordend en waarin *beloofd* en verklaard is dat zij onderpanden zijn van bepaalde weldaden der Goddelijke genade.

Geen mensch, geen vergadering van menschen, geen Kerk heeft recht en macht Sacramenten te maken. En wel omdat over 't geheel in al wat den Godsdienst betreft, God alleen de Wetgever is, waarbij geen menschelijke inzettingen gelden (Matth. 15 : 9). En omdat de Sacramenten in het bijzonder verzekeringen en panden zijn van Gods goedwilligheid t' onswaarts en van zijne beloften aangaande onze zaligheid, zoo kunnen zij ook alleen van Hem zijn. Want wat schepsel zou eigenmachtig, zonder uitdrukkelijke openbaring, machtiging en lastgeving, bericht en bevestiging ons kunnen opdringen van Gods wil en zin (Rom. 11 : 33), van hetgeen Hij ons al of niet wil schenken? En Hij zelf is het immers alleen die de beteekende zaak geeft. Hij geeft het Verbond, Hij geeft Christus, Hij de bijzondere zaligmakende weldaden in den Middelaar. Dies is Hij zelf ook de eenige, die door een gegeven teeken van zich aan ons getuigen kan. „Al de menschen te gader kunnen uit zich zelve ons niets aangaande onze zaligheid beloven : dies kunnen zij op eigen gezag ook geen

¹⁾ P. Van Maastricht, Godgel. III. p. 578. Pictet, Godgel. II. p. 479.

Sacrament instellen," door hetwelk de belofte wordt bestempeld ¹⁾).

Door het Woord des Heeren worden teeken en beteekende zaak vereenigd. Niet zakelijk, maar betrekkelijk. Niet als wierd het teeken veranderd in de zaak of de zaligmakende kracht der beteekende zaak in het teeken gelegd of met het teeken versmolten. „Maar het is eene vereeniging van *opzigtelijkheid*, die alleen bestaat in het met het verstand en geloove brengen van het teeken tot de beteekende zaak, en van de beteekende zaak tot het teeken, en dat in die opzichten die God in Zijn Woord voorgesteld heeft, en niet in die, welke men door een bloote beschouwing zelf maken en zich verbeelden mochte ²⁾).

Gangbaar is de kernspreuk van den kerkvader *Augustinus*: *Komt het Woord tot het element, dan wordt het een Sacrament* ³⁾; eene formule intusschen, die wij niet zonder nader bepaling mogen overnemen. Immers het Woord der instelling raakt niet slechts het element (water, brood, wijn) als zoodanig en alleen op zich zelf aangemerkt, maar bepaaldelijk ten opzichte van en in verband met hetgenen in de plechtigheid er mee gedaan wordt. Het verandert de natuur van het element niet, het brengt in dit geen geheime krachten over, maar het wijdt geheel de handeling en belichaamt zich als het ware in deze en maakt zich daarin zichtbaar.

¹⁾ *Calvin*. Instit. IV. Cap. 18. Sect. 19 en Cap. 19. Sect. 2.

²⁾ *Brakel*, Red. Godsd. I. p. 943.

³⁾ *Accedit verbum ad elementum et fit sacramentum, etiam ipsum tanquam visibile verbum*. Op deze herhaalde sententie des Kerkvaders wijst met nadruk ook *Calvin*. Instit. IV. 14. 4. Met eenig voorbehoud *Steitz* in *Herzogs Real-Enc.* XIII. S. 235, 240. 282.

Het element is derhalve ook geen teeken dan in de plechtigheid, bij de bediening en het gebruik; buiten dezen is het niets sacramenteels meer.

Ook volgt er uit wat onze *Gereformeerde Kerk* met Augustinus leert, tegenover Roomschen en Lutherschen, dat iemand het teeken kan ontvangen zonder de beteekende zaak. Want het teeken is niet de zaak, gelijk de Roomschen stellen, noch is de zaak in, met en onder het teeken onscheidbaar aanwezig, zooals de Lutherschen leeren ¹⁾. Naar de Gereformeerde Kerkleer ontvangt alleen de geloovige de zaak en is het geloof, hetwelk de Heilige Geest werkt en gaande maakt, het orgaan om den zegen der Sacramenten te verkrijgen ²⁾.

Naar de *Roomschen* doen de Sacramenten hunne werking onvoorwaardelijk, wordt de genade medegedeeld door de Sacramenten op zichzelf, *ex opere operato*, krachtens het gedane werk, namelijk het werk der bediening, dat zegt: met en doordat het Sacrament wordt bediend, brengt dit, omdat het eens voor al daartoe door den Heere is ingesteld, de rechtvaardigende en heiligmakende genade tot dengene over die het ontvangt (tenzij deze eene

¹⁾ Calvin. Instit. IV. 14. 15 onderscheidt met Augustinus *Sacramentum* en *res Sacramenti*, leerende dat men *zaak* en *teeken*, *zinnebeeld* en *wezen*, *figura* et *veritas* niet verwarren moet: in ipsa etiam conjunctione oportere semper discerni rem a signo, ne ad alterum transferamus quod alterius est.

²⁾ Calvin. IV. 14. 7, die met instemming de spreuk van Augustinus aanhaalt: Het Woord doet in het Sacrament zijne werking *non quia dicitur, sed quia creditur*, niet door zich zelf, door het zeggen der bedienaars, maar door het geloof, hetwelk de Heilige Geest verwekt.

hindernis en stoornis, namelijk eene doodzonde in den weg stelle ¹⁾. Doch eischt de Roomsche Kerk, dat de priester, die het Sacrament bedient, daarbij de *intentie*, de bewuste en besliste bedoeling hebbe, om het te bedienen naar en in den zin der Kerk ²⁾. — De *Grieksche* Kerk heeft deze leerbepalingen van eene werking der Sacramenten *ex opere operato* niet; doch eischt zij wel de *intentie* des priesters en geloof van den communicant ³⁾.

De *Luthersche* Kerk sluit het geloof niet uit, maar houdt toch vast aan eene objectieve kracht en werking der Sacramenten, die van den Insteller uitvloeit en door het Woord der inzetting daaraan is verbonden.

Naar de *Calvynsche* leer onzer Gereformeerde Kerk worden beide, Woord en Sacrament eerst krachtadig en vruchtbaar door de werking des Heiligen Geestes, die beide doet verstaan en in geloove ontvangen. Zonder geloof heeft men er niets van ⁴⁾.

Die dit betwisten, brengen hier aanstonds tweeërlei in.

Vooreerst: „Dan moet de Doop van kleine kinderen niet worden toegelaten, want die zijn onvatbaar voor geloof ⁵⁾.” Maar deze tegenwerping en gevolgtrekking

¹⁾ *Concil. Trident.* Sess. VII. De Sacramentis. Canon VI. VII. VIII. Daartegen *Calvin.* Instit. IV. 14. 14.

²⁾ *Tridentin.* l.c. Can. XI.

³⁾ *Winer*, Compar. Darstell. 1882. S. 173. 175.

⁴⁾ *Calvin*, Instit. IV. 14. 17: *Nihil conferunt aut prosunt nisi fide accepta* »evenals een gesloten en gestopt vat, wanneer men er wijn, olie of eenige andere vloeistof ook nog zoo overvloedig opgiet, niets daarvan ontvangt, maar leeg blijft.”

⁵⁾ Op dit inwendigsel wijst ook Dr. A. Hahn: *Das Bekenntn. der evang. Kirche* 1853. S. 123 f., die het echter op zijn *Luthersch* wegruimt.

vervalt, wanneer anderszins de kinderdoop op goede gronden blijkt te staan (waarvan hierna § 22—24).

Ten tweede: „Het geëischte geloof maakt het Sacrament overbodig en onnut. Want ons geloof kan niet beter worden, wanneer het goed is; goed is het echter niet dan wanneer het onwrikbaar op Gods barmhartigheid vertrouwt.” Maar de waar geloovige blijft levenslang een arm zondaar en kent en ondervindt voortgaande de zwakheden van zijn geloof en behoefte aan bevestigingen versterking. En daartoe dienen de Sacramenten: God komt den geloovige daar met teekens voor, met bepaalde, zichtbare merken en panden van zijne genade, om den twijfel en schroom te doen zwichten en het geloof te steunen en vaster te maken.

Intusschen, wordt het geloof versterkt door de Sacramenten, is dan niet de Heilige Geest tevergeefs gegeven, wiens kracht en werk het toch is het geloof aan te vangen, te bewaren, te volmaken? Geenszins; hier is geene tegenstrijdigheid. Want het is de Heilige Geest, die, gelijk Hij door het Woord het geloof werkt, het ook sterkt door de Sacramenten. Hij alleen maakt voor het Woord en de Sacramenten den toegang tot onze harten open; Hij bewerkt, dat het woord niet alleen ons oor, het Sacrament niet alleen ons oog treffe, maar dat ons ons binnenste er door worde aangedaan¹⁾.

§ 6. Twee Sacramenten.

1. Het woord *Sacrament*, in den ruimen zin van ver-

¹⁾ Calvin. Instit. Lib. IV. Cap. 14. Sect. 5, 7, 8.

borgenheid genomen ¹⁾), omvat in het gemeen al die teekenen, welke God ooit den menschen gaf, om hen van de waarheid zijner beloften te vergewissen. Hetzij door *natuurlijke* dingen, zoo door den Boom des levens, dien Hij voor Adam en Eva tot een onderpand van onsterfelijkheid stelde ²⁾), en door den Regenboog, een blijvend waarteeken, dat de aarde niet weer door water zal vergaan. Of door *wonderbare* verschijnselen voor enkele keeren, als de rookende oven en vurige fakkel voor Abram (Gen. 15 : 17), het wollen vlies voor Gideon (Richt. 6 : 37), de zonnewijzer voor Achaz (2 Kon. 20 : 17) en meer andere. Daar zulks voor hen diende om hun geloof te versterken, waren het ook Sacramenten, zegt Calvyn ³⁾).

Doch wij hebben hier niet te doen met de buitengewone teekenen, maar met de gewone Sacramenten, die de Heere geregeld in zijne Kerk bediend wil weten, om zijne ver eerders in één geloof te bevestigen en tot belijdenis van éénzelfde geloof te verbinden. Dat zijn de plechtigheden, bij welke zich gelijkelijk die eigenschappen voordoen, die de ware Sacramenten kenmerken (§ 5) en die dan, juist van deze afgeleid ⁴⁾), tot vereischten gesteld zijn om eene ceremonie Sacrament te mogen noemen. Het zijn gewaar-

¹⁾ *Idem*, IV. 14. 2.

²⁾ Doch niet om er van te eten reeds gedurende den tijd der beproeving. Anders Calyn. Zie *Achtste Hoofdstuk* § 13.

³⁾ Haec quando fiebant ad sublevandam ac stabiliendam fidei illorum imbecillitatem, Sacramenta quoque erant. *Calvin. Instit.* IV. 14. 18.

⁴⁾ En niet a priori vastgesteld. Vergel. *Ebrard Dogm.* II. § 554. S. 685, en de herinnering van *Van Oosterzee*, Dogm. II. p. 483.

merkte Verbondszegelen, met een teeken, eene beteekende zaak en Goddelijke instelling en belofte.

Het Verbond der genade, in het paradijs opgericht, werd in de eerste tijden, van Adam tot Abraham verzegeld door de offeranden. Aan Abraham en zijn zaad gaf de Heere daarbij de *Besnijdenis*, het teeken in het vleesch, tot een teeken des Verbonds (Gen. 17 : 11), tot een zegel der rechtvaardigheid des geloofs (Rom. 4 : 11); en daarna aan het volk Israëls, bij de uitleiding uit Egypte, het *Pascha*, met het lam, als teeken, instellingen, naar haren tegelijk ook voorbeeldenden aard bestemd om met de offeranden niet langer te blijven dan tot de komst van Christus ¹⁾.

Door Christus hebben wij nu in de nieuwe bedeeeling van het onveranderde Genadeverbond *twee Sacramenten*, den Heiligen *Dooop* en het heilige *Avondmaal*, die zullen voortduren totdat Hij wederkomt ²⁾.

2. Deze twee heeft de *Protestantsche Kerk* als de eenige ware en eigenlijke Sacramenten erkend en zich daaraan gehouden tegenover zoodanigen, die dit tweetal nog te veel of die het integendeel niet genoeg rekenden.

a. De *Mennonieten* ³⁾, volgelingen van *Menno Simons*, verwierpen den kinderdoop als eene schadelijke bijgeloovigheid, voegden echter (doch bleven niet onderhouden) bij het Avondmaal de voetwassching als een door Christus (Joh. 13) voorgeschreven heilig gebruik. De doop der volwassenen, dien zij lieten bestaan, bevestigt de afgelegde belijdenis. Doch worden de Sacramenten bij de Doops-

¹⁾ *Brakel*, Red. Gods. I. p. 949.

²⁾ *Calvin*. Instit. IV. 18. 19.

³⁾ *Winer*, Compar. Darst. 1882. S. 171. 173.

gezinden niet slechts als teekenen van de Christelijke belijdenis, maar tegelijk van de door God beloofde genade aangemerkt.

b. De *Socinianen* ¹⁾ erkenden geen eigenlijke Sacramenten. Schoon door den Heere ingesteld, waren het hun slechts menschelijke verrichtingen, ceremoniële handelingen, van geenerlei kracht om het geloof te versterken, niets dan leuzen, parolen of merkteekenen van kerkelijke belijdenis. Daarom verwierpen zij den kinderdoop; eerst zelfs den Doop over 't geheel, daar volgens *F. Socinus* Christus maar één ceremoniël gebod ²⁾ had gegeven, namelijk van het Heilig Avondmaal, terwijl zij later den Doop als tweede lieten gelden, doch alleen voor volwassene Joden of Heidenen, tot de Christelijke religie overkomende ³⁾. En het Avondmaal was hun alleen eene openbare en plechtige dankzegging aan Christus voor zijne liefde in zijn lijden en sterven bewezen en voor de weldaden door Hem geschonken, maar het was niet om daar iets te ontvangen ⁴⁾. Dit was ook het gevoelen van *Zwingli*, dien meerendeels de *Arminianen* volgen. *Zwingli* leerde: *De Sacramenten zijn teekenen of ceremoniën, door welke men aan de Kerk bewijst, dat men is of een aankomend of reeds dienend krijgsknecht van Christus en zij verzekeren meer geheel de Kerk van uw geloof dan u* ⁵⁾.

¹⁾ *Winer*, a. W. S. 170.

²⁾ *Catech. Racov. Qu. 333. ed. Oeder p. 491.*

³⁾ Naar de latdre redactie van den *Cat. Rac. Qu. 345.*

⁴⁾ *Apparet (coenam Domini) non eo institutam esse, ut aliquid illie sumamus. Cat. Rac. Qu. 338.*

⁵⁾ *Sunt sacramenta signa vel caeremoniae, quibus se homo ecclesiae probat aut candidatum aut militem esse Christi, red-*

c. Beide Sacramenten als uiterlijke handelingen, Waterdoop en Avondmaal zijn afgeschaft bij de *Quakers* ¹⁾ („Sidderaars”), eene mystieke sekte in Engeland in de 17de eeuw opgekomen, gesticht door George Fox (geboren 1624), opnieuw gevestigd door William Penn (geb. 1644), gesystematiseerd door *Robert Barclay*, haren eigenlijken, gezaghebbenden theoloog (geb. 1648).

Den Waterdoop en het uitwendige Avondmaal verwerpen zij als ledige, ijdele schaduwen, terwijl zij als het wezen daarvan erkennen en vasthouden den doop met den Heiligen Geest en de geestelijke genieting van Christus' vleesch en bloed. De Waterdoop was hun de Doop van Johannes, de Doop met den Heiligen Geest de Doop van Christus, naar Matth. 3 : 11. De Apostelen hadden wel met water gedoopt, maar uit misverstand van Jezus' woorden en uit inschikkelijkheid jegens het volk dat aan ceremoniën was gewend. Zelfs Matth. 28 : 19 had Jezus den Apostelen niet bevolen te doopen met water, maar bedoeld, dat zij door hunne prediking het levenswater des Evangelies zouden uitgieten.

Het uitwendige Avondmaal had Christus met zijne discipelen gehouden alleen om de geestelijke genieting van zijn vleesch en bloed (Joh. 6 : 32 vv.) af te beelden, en werd het een tijdlang onderhouden, het was om der zwakken wil, maar het zou niet voortduren (Rom. 14 : 17. Kol. 2 : 16 v.v.), zoomin als de voetwassching, meenden zij.

duntque ecclesiam totam certiozem de tua fide quam te. *Hase*, Hutt. rediv. § 121. 3te Aufl. S. 308.

¹⁾ *Winer*, Compar. Darst. S. 167. *Herzog*, Real-Enc. XII. S. 419 u. d. A. *Quaker*.

d. De *Roomsche Kerk* telt met de *Grieksche* zeven Sacramenten. De *Grieksche* is daarin voorgegaan.

De *Roomsche Kerkvergadering* te *Trente* heeft afgekondigd: *Indien iemand zegt, dat de Sacramenten der nieuwe Wet* (des *Nieuwen Verbonds*) *niet alle door Jezus Christus onzen Heere zijn ingesteld, of dat er meer of dat er minder zijn dan zeven, te weten: Doop, Vormsel, Avondmaal, Biecht, Laatst Oliesel, Priesterwijding en Huwelijk; of dat er een van deze zeven niet waarlijk en eigenlijk een Sacrament zou zijn: die zij vervloekt* ¹⁾.

De vijf eerstgenoemden, gerangschikt naar de tijdsorde, in welke men ze achtereenvolgens ontvangt, zijn voor allen, de twee laatsten niet voor allen.

Voorts onderscheidt de *Roomsche Kerk* de Sacramenten ook naar rang en waardigheid. *Doop* en *Avondmaal* acht zij volstrekt *noodzakelijk* voor allen die door Christus zalig willen worden en gelegenheid hebben of bekwaam zijn om deze Sacramenten te ontvangen. En aan drie van de zeven kent zij eene bijzondere waardigheid toe ²⁾, namelijk aan *Doop*, *Vormsel* en *Priesterwijding*: door deze wordt der ziel een *blijvend merk* ingedrukt, een geestelijk en onverdelgbaar teeken, weshalve zij in geen geval mogen herhaald worden ³⁾. Ook de rechtzinnige Protestanten

¹⁾ *Concil Trident.* Sess. VII. De Sacramentis. Canon I. Baptismus, Confirmatio, Eucharistia, Poenitentia, Extrema unctio, Ordo, Matrimonium.

²⁾ *Trident.* Sess. VII. Canon III. Si quis dixerit, haec septem sacramenta ita esse inter se paria, ut nulla ratione aliud sit alio dignius: anáthema sit.

³⁾ *Idem*, Canon IX: Si quis dixerit, in tribus sacramentis, baptismo scilicet, confirmatione et ordine, non inprimi chara-

verwerpen de herhaling van den Doop, doch hebben nooit met de Roomschen geleerd dat de Doop een onuitwischaar merk (character indelebilis) in den gedoopte zou achterlaten ¹⁾).

α. Het *Vormsel* of de *Confirmatie* ²⁾ der gedoopten, is een Sacrament, hetwelk bij de Roomschen door den bisschop wordt bediend en hierin bestaat, dat hij den vroeger gedoopte de handen oplegt, zijn voorhoofd kruiswijze met gewijde balsemolie bestrijkt en daarbij de plechtige woorden spreekt: *Ik teeken u met het teeken des kruises en sterke u met de balsemolie der zaligheid in den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes* ³⁾).

Door den Doop, leeren de Roomschen, wordt men wedergeboren, door het Vormsel of de Confirmatie tot krijgsknecht van Jezus gewijd; door den Doop afgewassen, door de Confirmatie met nieuwe kracht aangedaan en gewapend en gesterkt tot den strijd tegen de aanvechtingen der wereld.

Bij de Grieken volgt dit Sacrament onmiddellijk na den doop, bij de Roomschen in den regel met het twaalfde levensjaar, althans buiten noodzaak niet voor het zevende ⁴⁾).

Bij de Grieken is het alleen zalving, geen oplegging

cterem in animo, hoc est, signum quoddam spirituale et indelebile, unde ea iterari non possunt: anáthema sit.

¹⁾ *Winer*, Compar. Darstell. S. 163.

²⁾ *Winer*, Compar. Daret. S. 222 ff. *Weizsäcker* in Herzogs Real-Enc. III. S. 110 ff. u. d. W. *Confirmation. Verklaring van den Mechelschen Catech.* p. 261 v.v. *De Moor*, Comm. V. p. 334.

³⁾ *Catech. Roman.* Pars II. Cap. III. Qu. 2: Signo te signo crucis et confirmo te chrismate salutis in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti.

⁴⁾ *Hid.* Qu. 17.

der handen; zij zalven echter behalve het voorhoofd ook oogen, neus, ooren en voeten. Bij hen kan ieder priester dit Sacrament bedienen; bij de Roomschen alleen de bisschop ¹⁾, eene bepaling dienstig en belangrijk voor hun systeem van hierarchie, van bisschoppelijke heerschappij.

Zij achten dit Sacrament in de Schrift gegrond, daar deze gewaagt Hebr. 6 : 2 *van de leer der doopen en van de oplegging der handen*, en 2 Kor. 1 : 21, 22 van de *zalving* en de *gave des geestes*, en Hand. 8 : 17 en 19 : 6 van de *oplegging der handen* door de Apostelen, waarbij de *Heilige Geest* werd ontvangen. Intusschen hiervan is dit Sacrament slechts eene menschelijke nabeelding; niet door den Heere daartoe ingesteld of tot een blijvend gebruik geboden ²⁾.

De *Protestanten* hebben dan ook dit Sacrament beslist verworpen, doch zijn van den beginne aan tevens er op bedacht geweest, iets anders, maar zonder alle sacramenteel karakter, daarvoor in plaats te stellen. En dat is de plechtige bevestiging (*Confirmatie*) der lidmaten na behoorlijk catechetisch onderwijs en afgelegde belijdenis ³⁾, in de Luthersche Kerk sedert het midden der 17de eeuw (vooral door den invloed van *Spener*) overal ingevoerd en tot een publiek kerkelijk (doch niet sacramenteel) gebruik verheven. Bij de Gereformeerden eerst in Genève en aan den Neder-Rijn, later meer algemeen; thans kerkregelen

¹⁾ *Concil. Trident.* Sess. VII. De Confirmatione. Canon III. *Augusti*, Handb. der Christl. Archäol. 1837. II. Bd. S. 498 f.

²⁾ *Calvin.* Instit. IV. 19. 6 sqq.

³⁾ *Winer*, Compar. Darstell. S. 224. *Weizsäcker* in Herzogs Real-Enc. III. S. 112.

vereisch ter toelating tot het Heilig Avondmaal, waartoe het recht echter in den Doop ligt.

Door de Reformatoren en eerste theologen der Protestantsche Kerk werd reeds met kracht aangedrongen op catechiseering en belijdenis des geloofs. Aangrijpend is inzonderheid de forsche Voorrede van *Luther* voor zijnen kleinen Catechismus, waar hij klaagt over zulken, die de Sacramenten gebruiken en echter het Gebed des Heeren, Twaalf Geloofsartikelen en de Tien Geboden ¹⁾ niet alleen niet verstaan maar niet eens de woorden kunnen opzeggen, en van wie hij verklaart: zij onderscheiden zich niets van het vee ²⁾. Desgelijks *Calvin*, die inzonderheid den ouders hunnen plicht jegens hunne kinderen op het harte bindt, die zelfs wenschelijk acht dat kinderen van tien jaren zich aan de Kerk verbinden om belijdenis van het geloof te doen ³⁾.

Men beschouwt de belijdenis en Confirmatie verkeerd, wanneer men ze voor de volmaking van den Doop, voor het tweede gedeelte daarvan houdt, als ginge de Doop

¹⁾ Dat zijn de drie G's, die men ten minste kennen moet: het Gebod, het Geloof, het Gebed.

²⁾ Nihil omnino a bestiis differunt. *Luther*, Cat. Minor Praefat. ed. Rechenb. p. 359.

³⁾ *Calvin*. Instit. IV. 19. 13. De Roomsche Confirmatie noemt hij abortiva Sacramenti larva, eene misboortige mom van een Sacrament, en hij wenscht het gebruik der oudheid terug: dan zou namelijk de confirmatie niet zijn wat de Roomschen er van maken, waardoor aan den Doop wordt te kort gedaan, maar eene ondervraging van de onderwezene jeugd, waarin deze rekenschap van haar geloof voor de Kerk zou geven, catechesis, qua pueri aut adolescentiae proximi fidei suae rationem coram ecclesia exponerent. Hij wilde, dat puer decennis ecclesiae se offerret ad edendam fidei confessionem.

mank tot hij door de Confirmatie vasten voet verkreeg. Deze averechtsche voorstelling is bijzonder door Schleiermacher ¹⁾ op de baan gebracht.

Maar de belijdenis met Confirmatie komt niet tot den Doop als Sacrament iets wat daaraan nog gebrak nabringen; het Sacrament is volledig: maar zij is een gevolg van den Doop, zij is de vrijwillige bewuste en openbbare toetreding tot de Kerk door bekentenis van hare leer en op dien grond toelating van den belijder door de Kerk tot het Heilige Avondmaal ²⁾. Komt de

¹⁾ *Schleiermacher*, Der Christl. Glaube II. § 138. 3te Ausg. S. 387: Es ist ein Unrecht gegen die Kindertaufe, wenn man die Firmeling, die für uns nichts anderes ist als die Ablegung und Annahme des eigenen Glaubensbekenntnisses, als Ergänzung des Mangels der an der Taufe haftete, für eine unwesentliche Handlung ansieht, da doch nur mit ihr zusammen genommen die Kindertaufe der Einsetzung Christi entspricht.

Ook Dr. *Aug. Hahn*, Das Bekenntn. der ev. Kirche S. 129 zegt: Die Confirmation kann als Vollendung der Taufhandlung zu dieser selbst mit gerechnet und im weiteren Sinne als sacramentlicher Act bezeichnet werden (doch niet als ein besonderes Sacrament). Dr. *Biedermann*, Chr. Dogm. § 923: natürliche Ergänzung der Taufhandlung durch die Confirmation an der Schwelle der Mündigkeit. Vat men het zoo, dan is met *Böhl*, Dogmat. 1187. S. 562 de uitdrukking »Confirmation» en met Dr. *Kuyper*, Heraut 1887. No. 519 »aanneming van (tot) lidmaten» van zelf als ongereformeerd te verwerpen.

²⁾ *Fr. Turretinus* (Hoogleeraar te Genève † 1687), Theol. Elenct. Loc. XIX. Quaest. XXXI. § 4 keurt goed, dat naar de gewoonte der oude Kerk de gedoopten, tot redegebruik en jaren des onderscheids gekomen, zorgvuldig catechetisch worden onderwezen; daarna een Opziener of Herder (Episcopo vel Pastori) voorgesteld, om bewijs te geven van hunne vordering en de beloften, bij hunnen Doop in hunnen naam door de ouders en doopgetuigen gedaan, als hen verbindend over te nemen; hierop

naar de instelling des Heeren gedoopte voor de Confirmatie te sterven, de Doop, dien Hij ontving, was desniettemin een ware, volledige Doop.

Het Vormsel is naar de Roomsche leer niet zoo volstrekt noodig als de Doop, men kan wel zalig worden zonder het Vormsel ¹⁾).

3. Maar hoognoodig wordt geacht het *Sacrament der Boete* of *Biecht* voor de opwassende gedoopten, wegens de zonden die zij na hunnen Doop bedreven hebben; voor dezen niet minder noodzakelijk dan de Doop voor de ongedoopten ²⁾).

De hoofdzaak in dit Sacrament is de *Absolutie* ³⁾), de vrijspraak door den priester, die, krachtens zijn sleutelambt (Matth. 18 : 18. Joh. 20 : 23), in den naam Gods den boeteling de zonden vergeeft.

door den Opziener of Herder met gebed en zegening ontlaten (demittantur) en bevoegd verklaard om het Avondmaal met de overige volwassene geloovigen te gebruiken. Sed hoc quidquid est ceremoniae, voegt Turretinus er bij, Sacramentum esse negamus, multo minus histrionicam Pontificiorum Confirmationem, Aldus ook *Von Limborch*, Theol. Christ. V. 77. 3. p. 686, doch met uitdrukkelijke aanprijzing van publica quaedam professio coram Ecclesia.

Op het gebruik der oude Kerk wijst ook *Calvin*. Instit. IV. 19. 4. Ook *Van Marck*, Merch. XXIX. 31 γ. wil het herhaalde voorstellen en zegenen der gedoopte kinderen niet geheel afkeuren, dat in latere tijden bij sommige rechtzinnigen gebruikelijk is geweest. Dat de oude Gereformeerden hierop niet stellig aandrongen, herinnert ook *Ebrard*, Dogm. II. § 537. Anm. 2.

¹⁾ *Catechism. Roman.* Pars. II. Cap. III. Qu. 17.

²⁾ *Tridentin* Sess. VI. De Justificat. Cap. XIV. Sess. XIV. Cap. I. De necessitate et institutione Sacramenti poenitentiae. *Verklar. van den Mechelschen Cat.* p. 306.

³⁾ *Absolvo te.* Zie daarover *Vijftiende Hoofdstuk* § 2.

Van den boeteling wordt daarbij geëischt *berouw* des harten, *belijdenis* des monds, *voldoening* des werks ¹⁾).

Het Berouw of de Verbrijzeling moet zijn eene gevoelige smart der ziel en verfoeiing van de bedreven zonden, met het voornemen om in het vervolg niet meer te zondigen ²⁾).

De belijdenis of Biecht ³⁾ moet wezen een oprecht bekennen van alle zware zonden (doodzonden ⁴⁾) die men na een naarstig onderzoek van zich indachtig is, voor den priester, als geestelijken rechter, aan wiens voeten de boeteling geknield ligt, met vermelding van al de bijzondere omstandigheden, onder welke de zonden zijn begaan.

De boeteling mag in de biecht niemand beschuldigen dan zichzelf. En de priester mag nooit een woord uit de biecht spreken aan anderen, zelfs al moest hij het leven er om laten ⁵⁾).

Wanneer moet de Roomsche biechten? De Kerk acht het raadzaam: terstond als men eene doodzonde heeft

¹⁾ De Absolutie is sacramenti poenitentiae *forma*, in qua praecepue ipsius vis sita est. De contritio (verbrijzeling des harten), confessio et satisfactio, ipsius poenitentis actus, sunt quasi *materia* hujus sacramenti. *Trident.* Sess. XIV. De Poenit. Cap. III.

²⁾ *Tridentin.* Sess. XIV. De Poenitentia. Cap. IV. De contritione. Als middel om daartoe te geraken, geeft de *Verklaring van den Mechelsch. Catech.* p. 312 een paar schoone, innige gebeden aan de hand.

³⁾ *Tridentin.* Sess. XIV. De Poenit. Cap. V. De confessione. Het is eene Oorbiecht (in 't oor des priesters), *confessio auricularis*.

⁴⁾ Van de doodzonden zie *Negende Hoofdstuk* § 23.

⁵⁾ *Verklar. van den Mech. Cat.* p. 316. 319.

begaan ; noodzakelijk : ten minste eenmaal 's jaars ¹⁾, en altijd wanneer men een Sacrament staat te ontvangen of te bedienen, wijl daartoe de staat van gratie (genade) noodig is.

Jacobus 5 : 16 raadt den geloovigen aan : *Belijdt elkander de misdaden*. De Apostel zegt *elkander*, van een priester spreekt hij niet. Hebt gij iets tegen uwen naaste misdaan, belijdt schuld voor hem. Zijt gij anderszins bezwaard over bijzondere zonden en, vooral bij ziekte, in nood en aanvechting, openbaar u aan een broeder, „hetzij kerkdienaar of eenig ander goed vriend”, om door hem bestierd en getroost te worden uit Gods Woord ²⁾.

Na de Belijdenis voor den priester en de Vrijspraak door dezen volgt de Genoegdoening ³⁾ : die gebiecht heeft, moet daarna volbrengen de penitentie, de boete die hem wordt opgelegd. Want vrijgesproken wordt hij alleen van de eeuwige straf, die hij in de helle stond te lijden, maar niet van de tijdelijke straffen ⁴⁾ zijner zonden, die hij hier of in het vagevuur moet ondergaan, tenzij hij ze afboet,

¹⁾ *Verkl. van den Mech. Cat.* p. 309. *H. F. Jacobson* in *Herzogs Real-Enc.* I S. 782 f. u. d. W. *Beichtgebot*.

²⁾ *Kantteek.* op Jac. 5 : 16. *Calvin Instit.* III. 4 : 12. Bij de Lutheranen was tot het midden der vorige eeuw de privaatsbiecht (schuldbelijdenis, doch geen optelling der zonden, voor eenen dienaar des Woords) in gebruik, in nieuweren tijd is het meestal slechts eene openlijke, algemeene belijdenis van zonden, ter voorbereiding voor het Heilig Avondmaal, gelijk bij de Gereformeerden. *Jacobson*, a. W. S. 781. u. d. W. *Beichte. Winer, Compar. Darstell.* S. 208 f.

³⁾ *Satisfactio. Trident. Sess. XIV. De Poenit. Cap. VIII sq.*

⁴⁾ Zie *Vijftiende Hoofdstuk* § 10.

inzonderheid door gebeden, vasten en aalmoezen ¹⁾, maar ook door geduldig dragen der tijdelijke rampen als kastijdingen Gods.

γ. Het *Huwelijk* is naar de Roomsche leer wel door God ingesteld, doch was onder het Oude Testament geen Sacrament, maar alleen een contract van man en vrouw om onafscheidelijk met elkander te leven. Christus heeft door zijne vereeniging met de Gemeente en door zijn lijden voor haar aan de vereeniging van den man met de vrouw eene hoogere wijding medegedeeld, heeft het Huwelijk tot de waardigheid van een Sacrament verheven ²⁾. „Zegt iemand: het huwelijk is niet waarlijk en eigenlijk een van de zeven Sacramenten der evangelische Wet door Christus den Heere ingesteld, maar door menschen in de Kerk uitgevonden, en deelt geene genade mede: die zij vervloekt!” ³⁾.

De Roomschen beroepen zich op Efez. 5 : 32: *Dit is een groot Sacrament* ⁴⁾. Dus lezen zij voor hetgeen in onze

¹⁾ Waarom deze, zie *Zestiende Hoofdstuk* § 14. Nadrukkelijk en scherp komt tegen de gewaande eigene genoegdoening op Calvin. Instit. Lib. III. Cap. 4. Sect. 25 en Cap. 16. Sect. 4. Wij betalen niets, leert hij, ons aangaande is het *uit genade, om niet*; betaalt de schuldenaar, dan is het geene kwijtschelding. De genoegdoening aan Gods gerechtigheid is het bloed van Christus. De eigene satisfactiones zijn slechts stercora.

²⁾ *Tridentin.* Sess. XXIV. De Sacramento matrimonii. ed. Tauchn. p. 145. *Verklar. van den Mech. Catech.* p. 338.

³⁾ *Trident.* Sess. XXIV. Canon I. ed. Tauchn. p. 146.

⁴⁾ *Vulgata*: Sacramentum hoc magnum est. Grondtekst: Τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν. *Luther*: Das Geheimnusz ist grosz. *Calvin.* Instit. IV. 19. 34. *Dezelfde.* Commentar. in Eph. 5 : 32. *Augusti*, Handb. der Christl. Archäol. 1837. III. S. 122 ff.

Overzetting getrouw naar den grondtekst staat: *Deze verborgenheid is groot*, hetwelk de Apostel niet zegt van het lichamelijke huwelijk, maar van het geestelijke, namelijk de vereeniging tusschen Christus en zijne gemeente, gelijk hij zelf verklaart: *doch ik zeg [dit, ziende] op Christus en op de gemeente*. Daarvan is de echtstaat een geheimzinnig beeld: God heeft ons in het eerste echtpaar een beeld gegeven van den tweeden Adam en zijne bruid de Kerk.

De Roomsche Kerk laat geen eigenlijke *chtscheiding* (divortium) toe, geen geheele losmaking en vernietiging van den huwelijksband, zelfs niet in het geval van echtbreuk. De dood alleen ontbindt ¹⁾.

Het Sacrament des Huwelijks is bij de Roomschen niet voor allen: het is niet voor de gewijde priesters noch voor de leden van eene geestelijke orde, die de plechtige gelofte van kuisheid hebben gedaan ²⁾. Paus Gregorius VII (Hildebrand) heeft het streng gebod van de echteloosheid (het celibaat) der geestelijken met kracht doorgezet (1074 ³⁾).

¹⁾ *Tridentin.* Sess. XXIV. Canon VII. *Winer*, Comper. Darst. S. 225. *Göschel* in Herzogs Real-Enc. III. u. d. W. *Ehe* S. 696. 706. Zie ook *Zeventiende Hoofdstuk* § 10.

²⁾ *Tridentin.* Sess. XXIV. Canon IX: Si quis dixerit, clericos in sacris ordinibus constitutos, vel regulares castitatem solenniter professos posse matrimonium contrahere — — anathema sit. De Roomsche Kerk stelt over het geheel den ongehuwden staat hoog boven den echt. *Ibid.* Canon X.

³⁾ *H. P. Jacobson* in Herzogs Real-Enc. II. u. d. W. *Cölibat* S. 773 f. Het was ten behoeve van de hiërarchie, van de heerschappij der geestelijken: de echt verbindt aan familie en Staat, daarvan zou de Kerk geheel onafhankelijk zijn, naar Gregorius' gedachte.

De *Grieksche* Kerk laat hare priesters trouwen, doch veroorlooft hun na den dood der vrouw geen tweede huwelijk. Hare hoogere geestelijken, van den bisschop af tot de Patriarchen toe moeten in het celibaat, in ongetrouwdheid staat leven ¹⁾.

De *Protestanten* eerbiedigen het huwelijk als een Goddelijke instelling, maar het is hun geen Sacrament ²⁾.

Hoe onze *Gereformeerde* Kerk het huwelijk opvat, blijkt uit haar *Formulier om den Huwelijken staat voor de Gemeente van Christus te bevestigen* ³⁾.

¹⁾ *Winer*, Compar. Darst. S. 249, waar de betrekkelijke bepaling uit de Confessie (*ὁμολογία*) van Metrophanes Kritopulos is medegedeeld. *Augusti*, Handb. der Chr. Archäologie III. S. 143.

Het tweede huwelijk van leeken wordt door de Roomsche Kerk wel toegelaten, doch niet voorgestaan. Treedt eene weduwe in den echt, dan blijft de priesterlijke zegening (*benedictio sacerdotis*) weg. *Göschel* in Herzogs Real-Enc. (1855) III. S. 688. In de Oostersche (Grieksche) Kerk besloot de Vergadering te Laodicea, dat Christenen, die een tweede huwelijk aangingen, boete moesten doen met gebed en vasten, wilden zij in de kerk-gemeenschap blijven. *Georg Rapp*, Die Bekenntnisse des h. Augustinus. 5te Aufl. Gotha 1868. S. 214 (9de Boek aan 't einde). *Gregorius van Nazianz* († 391) zeide: *Primum matrimonium lex est, secundum permissio, tertium iniquitas, quartum vita porcina*. Een ander: het eerste huwelijk is propter opus, het tweede propter opes, het derde propter opem. *Cl. Harms*, Pastoraltheologie 1837. III. S. 186: Het tweede wordt vaak reeds wegens het eerste noodig, in sommige gevallen ook een derde, maar een vierde doet wellust of hebzucht vermoeden. In de Grieksche Kerk is het vierde huwelijk verboden, wordt als echtbreuk beschouwd en met excommunicatie gestraft. *Augusti*, Handb. der Chr. Arch. III. S. 166.

²⁾ *Apologia Confessionis* ed. Rechenb. p. 202. *Calvin*. Instit. IV. 19. 34. *Confessio Helvetica* II. Cap. 19. ed. 1566. fol. 33^b.

³⁾ *Joh. Ens*, van de Publieke Schriften 1733. p. 229 v.v.

De Christelijke Kerk heeft zich vroeg behoorlijk met den echt bemoeid. „Het lijdt geen tegenspraak, dat reeds in de tweede eeuw eene heiliging of wijding van het echtverbond door de Kerk was ingevoerd ¹⁾.”

Bij de Protestanten is van den beginne aan de kerkelijke inzegening des huwelijks (de copulatie), dat is bevestiging voor de Gemeente, gebruikelijk geweest, doch bij de Gereformeerden in Nederland met uitzonderingen ²⁾.

De geloovige Christen, die alles uit een hooger oogpunt beschouwt, kan zich niet bevredigen met het bloot *burgerlijke huwelijk* (den *civielen echt* ³⁾), zonder kerkelijke vormen gesloten. Dat velen zich daarmee vergenoegen is geen wonder in eenen tijd waar men den Heere God buiten alles zet en waar velen ook eten en drinken zonder bidden en danken. Onze *Heidelb. Catechism.* Vr. 108

¹⁾ *Augusti*, Handb. der christl. Archäol. III. S. 160 f.

²⁾ *Winer*, Compar. Darst. S. 226. *Göschel* in Herzogs Real-Enc. III. S. 666 en S. 686 u. d. W. *Ehe*. Te recht kon *S. Van Velzen*, De Huwelijks-Bevestiging (Afdruk uit de Vrije Kerk 1886) schrijven: *De huwelijken zijn in de Luthersche Kerk steeds openlijk in de Kerk in Gods Naam gesloten* (bl. 15) En: *Wie in ons land de kerkelijke inzegening van het huwelijk niet vroegen, maakten eene uitzondering op den algemeenen regel van geheel het Protestantismus* (bl. 16).

Reeds de Gereformeerde *Confessio Helvetica* I (van 2536) Art. 28 bepaalde: *Confirmetur (conjugia) publice in templo cum precatione et benedictione*. En de *Confessio Helv.* II. Cap. 29 ed. 1566 fol. 46^b: *Docemus contrahenda esse conjugia legitime in timore Domini, et non contra leges prohibentes aliquot in conjugio gradus*.

³⁾ *Göschel* in Herzogs Real-Enc. III. S. 689 ff. handelt leerszaam over de *Civielehe*.

spreekt van *den heiligen huwelijken staat*, en dat is hij naar oorsprong, aard en doel ¹⁾).

Het huwelijk heeft twee zijden: eene politieke, burgerlijke, en eene Goddelijke. Ook hier moet de regel gelden door Christus gesteld: *Geeft den keizer dat des keizers is, en Gode dat Gods is*, Matth. 22 : 21. Hieraan wordt dan wel het best beantwoord, wanneer de sluiting des huwelijks, de Copulatie, door de Kerk geschiedt, doch niet dan na vooraf ingewonnen zekerheid, „dat door bruidegom en bruid aan alle burgerlijke verplichtingen ten dezen, tot genoegen der Overheid is voldaan” en dat van den kant der Overheid tegen de voltrekking des huwelijks niets in den weg staat, terwijl „de Overheid zelve zich daarbij van alle godsdienstige handeling onthoudt” en niet doet wat der Kerke is, „maar hiertoe eenen ieder naar zijne Kerk (of wat hem als Kerke geldt) verwijst ²⁾).

§. Het Roomsche (en Grieksche) Sacrament der *Priesterwijding* of *Ordering* (Ordinatio) tot het priesterschap wordt alleen door den bisschop verricht ³⁾. Het verleent „de macht om het lichaam en bloed des Heeren voort te brengen en te offeren en om de zonden te vergeven, eene macht die rede en verstand te boven gaat en haars gelijke niet heeft op aarde” ⁴⁾; en tevens om uit Gods naam

¹⁾ Zie *Zesde Hoofdstuk* § 20.

²⁾ *Ons Program*, door Dr. A. Kuiper § 310.

³⁾ *Catech. Rom.* Pars II. Cap. VII. Qu. 26. De Grieken noemen dit Sacrament *χειροτονία*, handoplegging. *Winer*, *Comp. Darst.* S. 229.

⁴⁾ *Potestas cum corpus et sanguinem Domini nostri conficiendi et offerendi tum peccata remittendi.* *Cat. Rom.* Pars II. Cap. VII. Qu. 2.

den mensch de Goddelijke wet en zedenregels te leeren. Eene tweevoudige macht: de macht der *wijding* om als priester te offeren: deze ziet op het *ware* lichaam des Heeren in het Avondmaal en op de voorbereiding van de zielen der menschen tot het ontvangen daarvan; en de *rechtsmacht* die het *mystieke* lichaam van Christus, zijne gemeente (dat is de Roomsche Kerk) raakt, bestaande in de roeping en de bevoegdheid om het christenvolk te regeeren en ter eeuwige en hemelsche zaligheid te voeren ¹⁾.

Hierdoor is de priesterheerschappij (de hiërarchie) gevestigd, de ontzaglijke macht van den priesterstand ²⁾, die wel onderscheiden graden tellt tot den Paus toe maar toch één is ³⁾. Er hebben dan wel verschillende wijdingen

¹⁾ *Catech. Rom. Pars. II. Cap. VII. Qu. 6: Ordinis potestas ad verum Christi Domini corpus in sacrosancta eucharistia refertur. Jurisdictionis vero potestas tota in Christi corpore mystico versatur. Ad eam enim spectat, Christianum populum gubernare et moderari ed ad aeternam coelestemque beatitudinem dirigere.*

²⁾ *Ecclesiastica hierarchia, quae est ut castrorum acies ordinata, Trident. Sess. XVIII. De Sacramento Ordinis Cap. IV. En in dezelfde Zitting Canon VI: Si quis dixerit, in ecclesia catholica non esse hierarchiam divina ordinatione institutam, quae constat ex episcopis, presbyteris et ministris: anáthema sit.*

³⁾ *Catech. Rom. Pars II. Cap. VII. Qu. 25: 1. Eenvoudig genoemde priesters (sacerdotes). 2. Bisschoppen (episcopi), over zekere districten. 3. Aartsbisschoppen (archiepiscopi), over meer bisschoppen. 4. Vroeger in de Algemeene Kerk en nog in de Grieksche, patriarchen (patriarchae). Behalve al dezen heeft de Katholieke Kerk den Roomschen Opperpriester (Romanus Pontifex Maximus), den Paus, vader en regeerder van alle geloovigen, bisschoppen en overige waardigheidsbekleeders, hoofd der geheele Kerk, opvolger van Petrus, waar en wettig plaatsbkleeder van Christus.*

tot hoogere trappen plaats, maar niet sacramenteel; tot priester wordt men maar éénmaal gewijd en alleen de priesterwijding is Sacrament.

Wie tot priester gewijd wordt, is vooraf zes mindere trappen van dienst doorgegaan, met de telkens overeenkomstige kruinschering ¹⁾.

De bisschop legt hem, dien hij tot priester wijdt, eerst de handen op, hetwelk mede de aanwezige priesters doen, dan hangt hij hem het priesterkleed (de stola) over de schouders en legt het van voren over de borst kruiswijs saam, hetwelk aanduidt, dat de priester met kracht uit de hoogte wordt aangedaan, om het kruis des Heeren Christus en het zachte juk der Goddelijke wet te kunnen dragen en zulks door het voorbeeld van een hoogst heilig en eerbaar leven te kunnen leeren. Daarna zalft hij de handen met de heilige olie en dan overreikt hij hem den beker met den wijn en de offerschaal met de hostie (het offerbrood), terwijl hij spreekt: *Ontvang de macht om Gode het offer op te offeren en missen te vieren zoo voor levenden als voor dooden*. Door deze ceremoniën en woorden wordt hij tot tolk en middelaar tusschen God en de menschen aangesteld, hetwelk voor het voornaamste werk des priesters is te houden. Ten laatste legt de bisschop

Alles zit in de Roomsche Kerkregering hecht en stevig in elkander.

¹⁾ Tonsura, het afsnijden van het hoofdhaar bij wijze van eene kroon. Tot gedachtenis van de doornenkroon des Zaligmakers, om aldus de smaadheid te dragen die Christus is aangedaan; doch meteen ter aanduiding van koninklijke waardigheid. *Cat. Rom. Pars II. Cap. VII. Qu. 14. Verkl. van den Mech. Cat. p. 331. Augusti, Handb. der Chr. Archäol. III. S. 221. Calvin. Inst. IV. 19. 25 sqq.*

hem andermaal de handen op het hoofd en spreekt : *Ontvang den Heiligen Geest : Zoo gij iemands zonden vergeeft, dien worden zij vergeven ; zoo gij iemands [zonden] houdt, [dien] zijn zij gehouden* (Joh. 20 : 22 v.) ; en aldus deelt hij hem die hemelsche macht mede, om de zonden te behouden en te vergeven, welke de Heere aan zijne discipelen gegeven heeft. Dat is de leer der Roomsche Kerk ¹⁾. Gereformeerd is het, te verwerpen al wat naar hiërarchie, naar priesterheerschappij zweemt, en de dienaren des Woords eenvoudig te ordineren met gebed en oplegging der handen ²⁾.

ε. Het *Laatste Oliesel*, het Sacrament der stervenden ³⁾, wordt aan zieke geloovigen, in gevaar van sterven, toegediend, indien zij het begeeren, en wel door eenen geordenden priester ⁴⁾.

Gebruikt wordt daartoe olie van olyven ⁵⁾, door den bisschop gewijd. Olie, zinnebeeld des Heiligen Geestes, en dienende om licht en vroolijkheid, genezing en versterking te geven ⁶⁾.

Gezalfd worden die deelen des lichaams ⁷⁾, die de

¹⁾ *Catech. Roman.* Pars II. Cap. VII. Qu. 24. Daartegen *Calvin.* Instit. IV. 19. 28 sqq.

²⁾ *Calvin* Instit. IV. 3. 16. *Confess. Helvet.* II. Cap. XVIII. ed. 1566 fol. 30 : Qui electi sunt (ministri ecclesiae), ordinantur a senioribus cum orationibus publicis et impositione manuum.

³⁾ *Extrema unctio, Sacramentum exeuntium.*

⁴⁾ *Tridentin.* Sess. XIV. De extr. Unct. Cap. III. *Catech. Roman.* Pars. II. Cap. VI. Qu. 13. *Augusti*, Handb. der Chr. Archäol. III S. 262 f.

⁵⁾ *Augusti*, a. W. S. 264 f.

⁶⁾ *Catech. Rom.* Pars II. Cap. VI. Qu. 5.

⁷⁾ *Cat. Rom.* P. II. Cap. VI. Qu. 10. *Augusti* a. W. S. 266.

voornaamste werktuigen der zinnen zijn, terwijl de priester bidt en deze woorden spreekt: *Door deze heilige zalving vergeve u God al wat gij met oogen of neus enz. mitsdaan hebt* ¹⁾. Het brengt ²⁾ vergeving der dagelijksche, lichtere zonden, verzachting der smarten, soms ook genezing des lichaams.

Dit Sacrament wordt bediend alleen aan zieken en wel die tot jaren van verstand gekomen en die bij verstande zijn; niet aan gezonden, al dreigt hun de dood, als die zich tot eene gevaarlijke zeevaart of in eenen veldslag begeven of ter dood veroordeeld zijn ³⁾; in eene ziekte maar eenmaal, doch na herstelling in iedere nieuwe ziekte opnieuw ⁴⁾.

De Roomschen beroepen zich op Marc. 6 : 13, waar van de Twaalven, die Christus uitzond om te prediken en wonderen te doen, gezegd wordt: *Zij wierpen vele duivelen uit en zalfden vele kranken met olie en maakten hen gezond*. Hier wordt echter niet gesproken van eene sacramenteele handeling als de Roomsche Kerk met de Grieksche het Laatste Oliesel verstaat, maar in het algemeen van de genezing van zieken door de Apostelen, die daarbij het bij den volke gewone heelmiddel, de olie, zinnebeeldig gebruikten, ook ten teeken voor den zieke en tot verwekking van zijn vertrouwen, dat zij hem wilden genezen.

Bijzonder steunen de Roomschen op Jac. 5 : 14: *Is iemand krank onder u? dat hij tot zich roepe de Ouder-*

¹⁾ *Cat. Rom. P. II. C. VI. Qu. 6.*

²⁾ *Cat. Rom. P. II. C. VI. Qu. 14.*

³⁾ *Cat. Rom. Pars II. Gap. VI. Qu. 2. G. E. Steitz in Herzogs Real-Enc. X. S. 557. u. d. W. Oelung.*

⁴⁾ *Idem, Qu. 11.*

lingen der gemeente, en dat zij over hem bidden, hem zalvende met olie in den naam des Heeren ¹⁾. Intusschen Jacobus spreekt niet van eene sacramenteele toebereiding eens zieken tot het sterven, maar van hulpbetoon tot genezing, waarbij hij de vanouds in Israël gebruikelijke, beteekenisvolle olie noemt. En de Apostel gewaagt niet van priesters, maar van de Ouderlingen. Ongetwijfeld doelt hij op lichamelijke en wel voornamelijk bovennatuurlijke genezing. De olie is de hoofdzaak niet, maar het gebed, Jac. 5 : 15 : *Het gebed des geloofs zal den zieke behouden*. Hierin ligt tevens de blijvende eisch voor de Christelijke gemeenten, dat bij zieken Opzieners worden geroepen, die hen met al hunne nooden, lichamelijke en geestelijke aan den Heere opdragen en overgeven, onder aanwending der door Gods Voorzienigheid beschikte geneesmiddelen. Dus gebruik van artseneij met gebed en voorbidding. Nog geldt het Woord door den Heere tot Israël gesproken Exod. 15 : 26 : *Ik ben de Heere, uw heelmeeester!*

§ 7. Voldoende.

Wij zijn tevreden met het getal der Sacramenten, die Christus, onze Meester, ons heeft verordend, welke niet meer dan twee zijn, te weten : het Sacrament des Doops

¹⁾ *Tridentin.* Sess. XIV. De Extr. Unct. Cap. I. Zij vinden bij Jacobus „stof, vorm, eigen bedienaar en werking van dit heilzame Sacrament.” *Calvinus* heeft ook dit Sacrament aan eene scherpe critiek onderworpen, Instit IV. 19. 18 sqq. en heeft het gelijk de andere bijvoegselen der Roomschen zuiver uitgeboend.

en des Heiligen Avondmaals van Jezus Christus. Nederl. Belijd. des Gel. Art. XXXIII 1).

Deze twee zijn gepast en voldoende. Beide raken het geestelijke leven, het leven als burger in het Koninkrijk Gods, door en in de gemeenschap met Christus. Het leven heeft eenen aanvang, de geboorte; en het heeft zijne voortgangen, groei en ontwikkeling. De beide Sacramenten nu omvatten geheel het *geestelijke leven*: want de eenige Doop is het Sacrament van *wedergeboorte* en ingang in het Koninkrijk der genade, en het gedurig Avondmaal daarna het Sacrament van voortgaande onderhouding en bevestiging der gemeenschap met Christus.

De gemeenschap met Christus is het doel der Sacramenten. Op Hem wezen ook de Sacramenten des Ouden Verbonds. Want door de Sacramenten bezegelt God Zijne beloften, maar geene belofte heeft God den menschen ooit gegeven dan in Christus: dies wordt in al de Sacramenten Christus den geloovigen voorgehouden en vertoond 2), onder het Oude Testament Hij die komen zou, onder het Nieuwe de gekomene. De oude Sacramenten hadden dus evangelijken inhoud als de nieuwe; Christus immers is de waarheid van alle; en de geloovige Israëlieten hadden van Besnijdenis en Pascha denzelfden zegen, wat het wezen betreft (Rom. 4 : 11. 1 Kor. 10 : 3), als de geloovige Christenen genieten van Doop en Avondmaal 3).

1) Naar *Calvin. Inst. IV. 18. 20*: His duobus contenta sit Christiana ecclesia: nec modo nullum aliud — — admittat aut agnoscat, sed ne appetat quidem aut exspectet ad consumptionem usque saeculi.

2) *Calvin. Instit. IV. 14. 20.*

3) *Calvin. Instit. IV. 14. 23.*

I. DE HEILIGE DOOP.

§ 8. Instelling der Besnijdenis.

De Doop onder het Nieuwe Testament is het vervolg van de Besnijdenis onder het Oude en onderscheidt zich van deze niet in het wezenlijke, maar alleenlijk formeel.

1. De Besnijdenis is eene goddelijke instelling. Dit is een voornaam punt, hetwelk wij hebben vast te houden tegenover het beweren van velen, dat de besnijdenis reeds vroeger bij andere volken, bij name onder de Egyptiërs, gebruikelijk was en van dezen door de Hebreëen werd aangenomen.

a. Wij hebben hier een afdoend getuigenis in het verhaal van Mozes, die de besnijdenis niet van de Egyptiërs maar van Goddelijke inzetting afleidt. En zijn getuigenis, ook bloot menschelijk beschouwd, staat ontegenzeglijk hoog boven al wat de ongewijde schrijveren der oudheid berichten. Want de eerste en vroegste van dezen, die zeggen dat de Israëlieten de besnijdenis hebben ontvangen van de Egyptiërs, leefde eerst duizend jaren na Mozes, namelijk de Griek Herodotus. Mozes echter leert ons, dat God de besnijdenis heeft bevolen aan Abraham. Dus treedt de besnijdenis hier op als eene Goddelijke instelling, tot een bepaald eigenaardig doel, tot bezegeling van het verbond Gods met Abraham. En dit is de allereerste vermelding van de besnijdenis uit geheel de oudheid. Gen. 17 : 10 : God zeide tot Abraham : *Dit is mijn verbond, dat gijlieden houden zult tusschen Mij en tusschen u en tusschen uw zaad na u : dat al wat mannelijk is, u besneden worde. (11). En gij zult het vleesch uwer voor-*

huid besnijden; en [dat] zal tot een teeken zijn van het verbond tusschen Mij en tusschen u. En de Apostel Paulus zegt Rom. 4 : 11 : *Abraham heeft het teeken der besnijdenis ontvangen [tot] een zegel der rechtvaardigheid des geloofs.* Dit sluit de ontleening van menschen beslist uit. Aan Abraham werd de besnijdenis uitdrukkelijk door God verordend : immers anders kon zij voor hem zulk een Goddelijk teeken niet zijn.

b. Wel moet worden toegestemd, dat bij de *Egyptiërs* reeds vroeg de besnijdenis in gebruik is geweest ; ook, dat zij ze niet van de Israëlieten hebben aangenomen, vanwege hunne hoogmoedige afzondering en afkeerigheid van het vreemde herdersvolk : maar bij hen werden alleen de priesters besneden en de besnijdenis was bij hen een uitvloeisel van hunnen geheimzinnigen natuurdienst. — *Kanaänieten* hadden de besnijdenis niet. — Bij alle *Mohammedaansche* volkeren is zij gebruikelijk ; bij dezen ongetwijfeld door den invloed en in navolging van de Joden ¹⁾. Doch bij welke volkeren de besnijdenis ook wordt aangetroffen, buiten Israël, bij geen is zij dat, wat zij naar Gods verklaring voor Abraham en zijn zaad zou zijn : teeken des Verbonds, Sacrament. De Heidensche besnijdenis staat tot de Israëlietische in gelijke verhouding

¹⁾ Vóór de afleiding van Egypte o. a. *Winer*, Real-Wörterb. I. S. 186. *Vaihinger* in Herzogs Real-Enc. II. S. 109. Daartegen *Hengstenberg*, Gesch. des Reiches Gottes unter dem A. B. I. S. 249 ff. Anderen : de besnijdenis in Egypte reeds in gebruik, voor Abraham aanknoopingspunt bij Gods bevel aan hem. Zoo v. *Gerlach* zu Gen. 17 : 14. De bepaald Goddelijke inzetting wordt verdonkerd door *Kurtz*, Gesch. des A. B. I. S. 185. Ook door *Oehler*, Theol. des A. T. I. S. 291 ff.

als de godsdienstige wasschingen der Heidenen tot den Christelijken Doop.

2. Abraham had de belofte ontvangen van land, zaad en verlossing. En hij geloofde in den Heere, en de Heere rekende het hem [tot] gerechtigheid, Gen. 15 : 6. Alzoo maakte de Heere een verbond met Abram, Gen. 15 : 18. Dat verbond werd vervolgens plechtig door eene nieuwe verschijning en belofte bevestigd, met verandering zijns naams Ab-ram (hooge vader) in Ab-raham (vader van eene menigte), Gen. 17 : 1—9. Daarop werd hem tot bezegeling daarvan door den Heere de besnijdenis bevolen, (Gen. 17 : 10 v.v.)

Het is eenzelfde verbond, waarvan in Gen. 15 en 17 wordt gesproken, dáár door eene offerande, hier door de besnijdenis verzegeld.

Het verbond met Abraham is niet het genadeverbond in 't algemeen. Het genadeverbond had reeds van het paradijs af bestaan en is zakelijk, wat zijn wezenlijken inhoud betreft, al de tijden door één en hetzelfde, terwijl alleen de bedelingen verschillen ¹⁾. Maar het verbond met Abraham was het genadeverbond met eene bijzondere bepaling, een *Verbond des eigendoms*, waardoor het *genadeverbond* bepaald werd tot *Abrahams zaad* ²⁾ tot op de *geboorte van den Reinen*. den waren Izaäk, den Zoon

¹⁾ Calvin. Instit. II. 10. 2: Patrum omnium foedus adeo substantia et re ipsa nihil a nostro differt, ut unum prorsus atque idem sit: administratio tamen variat. C. Olevianus, Genadeverbond. Gron. 1739. p. 190. H. Witsius, Oeconomia. Lib. III. Cap. 2.

²⁾ Calvin. Commentar. in Gen. 17 : 7: Peculiariter a Deo susceptum Abrahae genus ab eo genitum.

des meerderen Abrahams, den Messias, na wiens komst in het vleesch door eene wonderbare, reine genereering het genadeverbond tot alle volken zou worden uitgebreid.

3. De besnijdenis diende dan tevens, om Abraham en zijne nakomelingen merkbaar af te zonderen van alle andere volken. Daartoe moesten ook al zijne aanhoorigen, dienstbaren in zijn huis het teeken in het vleesch ontvangen. *Een zoonken dan van acht dagen zal u besneden worden, al wat mannelijk is in uwe geslachten, de ingeborene des huizes en de gekochte met geld van allen vreemde, dewelke niet is van uwen zade*, sprak de Heere. (Gen. 17 : 12.)

Eene aanduiding, dat het Verbond zijnen eigenlijken grond niet heeft in de vleeschelijke afstamming van Abraham, maar in Gods genade; voorts dat het teeken nog de zaak niet is, want ook die door Abraham zelven werden besneden zijn dáárdor geen ware, innerlijke bondgenooten geworden¹⁾; maar ook een drangreden voor Abraham, om zich zijner onderhoorigen liefderijk aan te nemen, en meteen een blijvend voorschrift voor alle godvreezenden, dat zij zich beijveren om zooveel er onder hen gesteld zijn tot de gemeenschap van hetzelfde geloof op te leiden. Ieder huisgezin eene Kerk²⁾.

4. Abraham was 99 jaren oud, toen hij besneden werd; Ismaël 13, gelijk ook nog de Arabieren hunne zoontjes met het 13de levensjaar besnijden. Overigens

¹⁾ *H. P. Scholte*, De Heilige Doop. Amst. 1845. p. 22: *Eene besnijdenis die ALLEEN IN HET VLEESCH plaats grijpt, al is het ook bij Israëlieten, laat hem gelijk aan de Heidenen, wat het wezen betreft.*

²⁾ *Calvin*. Commentar. in Gen. 17 : 12: *Singulae enim piorum familiae totidem Ecclesiae esse debent.*

gold voor Israël als regel: *op den achtsten dag* na de geboorte (Lev. 12 : 3). Niet aanstonds, om het teere leven des kinds te sparen ¹⁾. Maar waarom juist op den *achtsten* dag? Omdat de moeder, die een knechtken gebaard had, zeven dagen onrein was en het niet voegde, het kind, dat zij zoogde, van haar in hare onreinheid in handen te nemen om er de besnijdenis aan te verrichten. Op den achtsten dag was zij vrij van deze eerste en principale onreinheid, en „om die oorzaak mocht de besnijdenis vóór dezen dag niet geschieden, zijnde de moeder en het kind beiden onrein” ²⁾. Ook de eerstgeborene offerdieren moesten *zeven dagen bij hunne moeder* zijn, *op den achtsten dag zult gij ze mij geven*, sprak de Heere Exod. 22 : 30.

§ 9. Beteekenis der Besnijdenis.

De Besnijdenis was het teeken en zegel van het Verbond

¹⁾ Hierop legt *Calvin*. l. c. bijzonderen nadruk.

²⁾ Aldus te recht onze *Kantteek.* op Levit. 12 : 3. Zoo ook *Oehler*, Theol. des A. T. S. 291 f. Het verband tusschen v. 2 en 3 geeft deze opvatting aan de hand. Andere, allegorische verklaringen hebben geenen grond. Men vindt er van bij *Calvin*. Comment. in Gen. 17 : 12. *Schröder*, Das erste Buch Mose S. 332 f. *Kurtz*, Gesch. des A. B. I. S. 187. Velen (vooral *Luther*, ook eenigszins *Calvin*): »de 7 dagen beeld van het tegenwoordige leven, waarin de onreinheid blijft, de 8ste dag met de besnijdenis het begin des nieuwen levens, aanduidende dat wel geheel de levensweek door de dooding des vleesch es is te bedenken en te begeeren, maar niet dan na het einde des levens volledig wordt verkregen.” Dit laat zich nog eer hooren dan de ongepaste toespeling op Christus' opstanding, te recht afgewezen door *H. Witsius*, Oeconomia Lib. IV. Cap. VIII. 15, die daarbij herinnert: Cavendum est, ne in alegoriis nimii simus.

Gods met Abraham (Gen. 17 : 11). Daarin bestond hare algemeene en hoofdzakelijke beteekenis. In het bijzondere gaf zij tevens te kennen:

1. De natuurlijke *onreinheid* en doemwaardigheid des menschen. De Besnijdenis was eene verootmoedigende, beschamende getuigenis Gods van het door de genereering voortgeplante verderf, van de aangeborene, natuurlijke, dus geheele verdorvenheid des menschen, en alzoo van de onreinheid van alles wat uit den mensch geboren wordt. „Al wat de menschen van hunne genereering af eigens hebben, is door God in de besnijdenis veroordeeld. opdat het getoonde verderf hen tot dooding des vleesches mocht leiden. Waaruit ook blijkt, dat de Besnijdenis een symbool, een zinnebeeld van de bekeering was ¹⁾.”

¹⁾ Calvin. Comment. in Gen. 17 : 11. Instit. IV. 14. 21.

De geestelijke beteekenis van de Besnijdenis is in bijzonderheden beknopt opgegeven door *P. Van Mustricht*, Godgel. III. p. 600 v.v. *H. Witsius*, Oecon. Lib. IV. Cap. VIII. 17—20. *Brakel*, Red. Godsd. III. p. 24.

De Nieuweren geven verschillende verklaringen. Dr. *A. Ebrard*, Das Dogma vom heil. Abendmahl. Ister Band. S. 29 vat zijne denkbeelden aldus saam. *De Besnijdenis is naar hare OBJECTIEVE (eerst voor ons ten volle verstaanbare) beduidenis een TEEKEN EN VOORBEELD geweest, dat eens een nieuw levensbegin in het door de zonde verdorven leven des menschengeslachts zou intreden. Voor de leden des Ouden Verbonds had zij het hoog gewicht, voor den besnedenen een ZEGEL te zijn, dat het beloofde objectieve heil ook hem was aangeboden, en daarmede een BISCH om daaraan te gelooven; van den kant desgenen, die de Besnijdenis aan zijne kinderen liet doen, was zij eene BELIJDENIS van de erkende heilsbehoefte en van het BEREIDS AANWEZIG GELOOF AAN HET HEIL. Soortgelijk Kurtz, Gesch. des A. B. I. S. 186 f. vergel. K. F. Keil, Handb. der bibl. Archäol. I. S. 309. 311. § 63. Oehler, Theol. des A. T. I. S. 295 ff. § 88.*

De aangeborene verdorven natuur wordt in Gods Woord het vleesch genoemd. Die natuur moet weggedaan, dat vleesch moet afgesneden en weggeworpen worden. Dit werd vertoond door de afsnijding van een deeltje des lichamelijken vleesch, en wel, om reeds aangeduide reden, juist van dat deel. De geestelijke besnijdenis, door de lichamelijke verzinnebeeld, raakt de door de geboorte voortgeplante verdorven natuur, dus den ganschen mensch in al zijne deelen. De Schrift spreekt van een onbesneden hart (Levit. 26 : 41), van besnijden der voorhuid des harten (Deut. 10 : 16), van onbesnedenen van hart en ooren (Hand. 7 : 51).

2. Het bondzegel der Besnijdenis was echter tegelijk ook een teeken en pand van de *reinigmaking* door het Zaad des zegens. Het diende tot een merk en gedenkteeken voor de geloovigen, om hen te bevestigen in de Goddelijke belofte aan Abraham gegeven van het gezegende Zaad, in hetwelk alle geslachten der aarde zouden gezegend worden, van hetwelk ook zij zelve de zegening hadden te verwachten. Dat Zaad was Christus (Gal. 3 : 16), in wien ook zij de reinigmaking hunner zonden hadden, door het geloof in Hem, die komen zou. Dies was de besnijdenis voor de geloovige Israëlieten, hetgeen zij voor Abraham was, namelijk een zegel der rechtvaardigheid des geloofs (Rom. 4 : 11) en onderpand der voortgaande en eens volkomene heiligmaking.

3. Zij was dan ook een kenmerk en bewijs van het *burgerrecht* ¹⁾ in Israëls Kerk en Staat. Onbesnedenen stonden buiten het burgerschap Israëls. Jakobs zonen zeiden :

¹⁾ Vergel. *Twaalfde Hoofdstuk* § 11.

Wij kunnen onze zuster aan geenen man geven, die de voorhuid heeft: want dat ware ons eene schande, Gen. 34 : 14. Al de vreemdelingen, de Niet-Israëlieten, werden onbesnedenen genoemd; de Besnijdenis kenmerkte de Israëlieten en de in Israël ingelijfd en als deelgenooten des Verbonds met zijne rechten en verplichtingen. Vandaar dat op moedwillige ongehoorzaamheid tegen deze ordinantie des Heeren de straf der uitroeiing werd gesteld. Een volwaesene, die of zijne eigene Besnijdenis of de besnijdenis der zijnen uit verachting naliet en halstarrig weigerde, *dezelve ziel*, sprak de Heere, zal uit *hare volken uitgeroeid worden* ¹⁾ (gelijk een boom uit de aarde): *hij heeft mijn verbond gebroken*, Gen. 17 : 14. Want dit was wrevelig verzet, opstand tegen God, den Koning des volks; het was een hoon, den God Abrahams aangedaan, een stoute, feitelijke verklaring: „Ik wil met het Verbond niets te doen hebben.” Dus werd door een zoodanige, zooveel in hem was, het Verbond gebroken. En naar hij deed, zou met hem gedaan worden: uitgesloten van het Verbond stond hij nu bloot aan al dat onheil, voor hetwelk anders het Verbond hem beschermde, hij was daardoor als vogelvrij verklaard, en werd hij bij de Overheid aangebracht, dan wachtte hem de doodstraf.

§ 10. Instelling des Doops.

1. Het Verbond Gods met Abraham, gevestigd op het Zaad des zegens, op Christus die komen zou, beteekend

¹⁾ וְנִכְרְתָהּ הַנֶּפֶשׁ הַזֹּאת מֵעַמִּיהָ. Deze formule beteekent in den Pentateuch overal de doodstraf naar Winer, Lexic s. v. Gravemeijer, Geref. Gel. leer. III.

en bezegeld door de Besnijdenis, is gekenmerkt als een eeuwig Verbond (Gen. 17 ; 7, 13). Met de komst van het reine en reinmakende Zaad eindigde het Verbond niet, maar het werd daardoor ten volle bekrachtigd : de grond, waarop het was gevestigd, werd nu openbaar. Het Verbond bleef in zijn wezen, maar het teeken veranderde, overeenkomstig het onderscheid der oude en der nieuwe bedeeeling : in plaats van de bloedige Besnijdenis nu de onbloedige Waterdoop. Een bepaald verbod van de Besnijdenis was niet noodig : de Doop verving haar vanzelf, het oude Goddelijke teeken moest vanzelf wijken ¹⁾ met dat het nienwe kwam. De twee verschillende teekens voegden immers niet bij elkander, daar het eene, de Doop, betuigt en verzekert dat Christus is gekomen, het andere, dat Hij nog komen moet. Een tijdlang liet de Heere dit bij joodschgezinde Christenen toe, totdat zij meerder licht kregen over de vrijheid door Christus verworven.

Nederl. Belijd. des Gel. Art. XXXIV : Wij gelooven en belijden, dat JEZUS CHRISTUS, DIE HET EINDE DER WET IS, door zijn vergoten bloed een einde gemaakt heeft aan alle andere bloedstortingen, die men zoude kunnen of willen doen tot verzoening en voldoening der zonden ; en dat Hij, afgedaan hebbende de Besnijdenis, die met bloed geschiedde, in de plaats derzelve heeft verordend het

כרת Desgelijks naar *Gesenius*, Handwörterb. u. d. W. Evenzoo *Vaihinger* in *Herzogs Real-Enc.* VIII. S. 264. u. d. Art. *Lebensstrafen*. Vergel. *Von Gerlach* zu Gen. 17 : 14. Ook *Ebrard*, *Dogmat.* II. S. 582.

¹⁾ *Calvin*. Instit. L. IV. Cap. 16. Sect. 3, 4. *Idem*, Comment. in Gen. 17 : 13.

Sacrament des Doops, door hetwelk wij in de Kerke Gods ontvangen en van alle andere volken en vreemde religiën afgezonderd worden.

2. Er is door velen beweerd, dat de Doop, door Johannes en Christus' discipelen bediend, eene navolging was van den *proselieten-doop* bij de Joden, die toen reeds in gebruik zou zijn geweest, te ondergaan door de Heidenen die tot den Joodschen Godsdienst overkwamen. Te recht is dit door anderen weersproken ¹⁾.

Plechtige, zinnebeeldige wasschingen hadden er bij het volk Gods te allen tijde plaats (reeds Exod. 19 : 10). De Israëliet moest ze voor iedere offerande ondergaan, Werd een Heidensch man Jodengenoot der gerechtigheid, hij moest niet alleen besneden worden maar ook een offer in den tempel brengen, en vóór deze offerande moest hij de gezette reiniging ondergaan. Deze reiniging was echter geene afzonderlijke, op zich zelf staande ceremonie, maar slechts eene voorbereiding tot de offerande. Eerst in later tijd hebben de Joden er eenen doop van gemaakt. Namelijk toen de tempel door de Romeinen verwoest was en dus de offeranden ophielden, bleven zij ter gedachtenis daaraan de reiniging bijbehouden: hunne proselieten ondergingen een plechtige wassching. Doch ook nu was dit geen eigenlijke doop, reeds hierom, wijl deze reiniging (lustratie) niet door een ander aan den jodengenoot bediend maar door hemzelfen verricht werd.

Vóór Johannes was er geen Doop. Zijn Doop was iets

¹⁾ Een overzicht van de verhandelingen hierover vóór en tegen geeft *Leyrer* in Herzogs Real-Enc. XII. S. 245 ff. u. d. W. *Proselyten*.

nieuws en baarde opzien in het land. 't Was het teeken van een aanbrekenden nieuwen tijd, eene zichtbare afbeelding van de geestelijke besprenging en reiniging des volks, bij de Profeten voorspeld (Ezech. 36 : 25. 37 : 23. Zach. 13 : 1).

3. Nadat eerst Johannes de Dooper en vervolgens ook de discipelen van Jezus *voorbereidender wijze* in Israël hadden gedoopt, heeft de Heere Jezus Christus den Doop tot een eigenlijk en *algemeen Sacrament* des Nieuwen Verbonds ingezet, toen Hij ten hemel voer.

a. Wij moeten eene voorloopige of beperkte en eene finale of uitgebreide instelling des Doops onderscheiden. Immers het bevel om te doopen werd niet eerst bij Christus' hemelvaart gegeven, maar met de zending van Johanes, den Dooper. Want *Johannes' Doop* was niet uit hemzelfen of uit de menschen, maar *uit den hemel* (Matth. 21 : 25), hij kon zich er op beroepen, dat *God* hem had *gezonden om te doopen met water* (Joh. 1 : 33). Dertig jaren oud ontving hij van God het uitdrukkelijk bevel om zijne bediening als wegbereider des Heeren te aanvaarden. Toen *geschiedde het woord Gods tot Johannes in de woestijn, En hij kwam in al het omliggende land der Jordaan, predikende den doop der bekeering tot vergeving der zonden* Luc. 3 : 2, 3.

Dit was een signaal voor het volk van de nadering des grooten Konings. Het was *van Gods kant* een teeken, dat nu eene nieuwe bedeeing zijner genade zou beginnen, dat Hij zijn Verbond, hetwelk Hij te voren met Abraham op Christus had bevestigd, nu in Christus wilde vervullen : voor degenen, die hunne zonden beleden en gedoopt werden, was, deze Doop eene verzekering van de vergeving

hunnen zonden en van hunne aanstaande dooping met den Heiligen Geest, dien zij door den Gezalfde, den Messias, zouden ontvangen. En *van hunne zijde* was het eene getuigenis, dat zij op den naderenden Verlosser nu ook al hunne hope stelden en dat zij willens waren om van hunne zonden af te staan en als gewijden voor het Godsrijk rechtvaardig te leven.

De Apostel Paulus verklaart aangaande den Doop van Johannes Hand. 19 : 4: *Johannes heeft wel gedoopt den doop der bekeering, zeggende tot het volk, dat zij gelooven zouden in dengene, die na hem kwam, dat is, in Christus Jezus. 5. En die [hem, namelijk Johannes], hoorden, werden gedoopt in den naam des Heeren Jezus* (woorden, niet van Lucas maar van Paulus, verhalende hoe Johannes zijne discipelen doopte. Overmits Johannes hen leerde, dat zij in Christus Jezus gelooven zouden, verkondigende *het Lam Gods dat de zonde der wereld wegneemt* (Joh. 1 : 29), zoo doopte hij hen dan ook in diens naam).

b. Johannes doopte dus op denzelfden grond en tot hetzelfde doel als de Apostelen na de uitstorting des Heiligen Geestes. Met reden hebben daarom *Luther* en *Calvijn* en met hen vele uitstekende Luthersche en algemeen de oude Gereformeerde Godgeleerden de identiteit, de evangelijsheid van den Doop van Johannes met den Christelijken Doop vastgehouden, in tegenstelling tegen de *Roomschen* ¹⁾,

¹⁾ In de *Kerkvergadering te Trente* werd het Roomsche gevoelen nogmaals uitgesproken, Sess. VII. De Baptismo. Canon I: Si quis dixerit, baptismum Joannis habuisse eandem vim cum baptismo Christi: anáthema sit. Hetwelk nader gestipuleerd werd door *Bellarminus*, zie bij *G. E. Steitz* in *Herzogs Real-Enc. XV. S. 467 u. d. W. Taufe*.

die Johannes' Doop verkleinden en voor geen Sacrament des Nieuwen Testaments maar alleen als een voorbeeld van den Christelijken Doop, als een zinnebeeld van zedelijke reiniging erkennen wilden.

α. De *Socinianen* en later de *Remonstranten* hielden zich weer tot het Roomsche gevoelen, dat Johannes' Doop van den Christelijken Doop wezenlijk verschilt. En evenzoo tal van nieuwere Protestantsche Godgeleerden, met beroep op de eigene bekentenis des Doopers Matth. 3 : 11, en op de verklaring van Christus over Johannes' standpunt en verhouding tot het koninkrijk der hemelen Matth. 11 : 11, terwijl men aldus besluit : Christus heeft der menscheit eenen nieuwen Geest gegeven, deze Geest woont in de Christelijke Gemeente, en het doel van den (Christelijken) Doop is de opneming in de gemeenschap dezes Geestes : dies kan Johannes' Doop niet evangelijk gesteld worden met den Christelijken Doop ¹⁾.

¹⁾ *Schleiermacher*, Der Christl. Glaube II. S. 364 f. § 136. 2. Desgelijks *Ebrard*, Das Dogma vom heiligen Abendmahl. S. 40, waar hij Johannes' Doop minder stelt dan de Sacramenten des Ouden Testaments, en hem niet erkent als zegel en onderpand Gods van de verbondsgenade, maar alleen voor zinnebeeld van den eisch der zondenbelijdenis en van de noodzakelijkheid der vergeving en vernieuwing, dus wezenlijk verschillend van den Christelijken doop, aan welken *Ebrard* de objectieve genade verbindt.

En *Dezelfde* bevestigt zijn gevoelen in de Christel. Dogmat. II. § 527 op de gewone gronden zonder grond, alwaar hij dan ook verzekert dat Hand. 19 : 3—5 de door Johannes gedoopten nogmaals zijn gedoopt. *Ebrard* stemt aldaar toe, dat de meeste oude Gereformeerde Theologen tegenover de Roomschen en Socinianen den Doop van Johannes voor wezenlijk gelijk met den Christelijken Doop verklaren. Den eenigen *Witsius* echter

Calvyn ¹⁾ acht het uitgemaakt dat de bediening van Johannes geheel gelijk was met die naderhand aan de Apostelen werd opgedragen. De andere handen der bedienaars maakten den Doop geen ander, maar de eenzelvigheid der leer bewijst de eenzelvigheid van den Doop. In de leer stemden Johannes en de Apostelen overeen: beiden doopten tot bekeering, beiden tot vergeving der zonden, beiden in den naam van Christus, als van wien de bekeering en zondenvergifenis kwam, dien ook Johannes voor het Lam Gods verklaarde, de zonde der wereld wegnemende (Joh. 1 : 29), het Offerlam, den Vader welbehagend, den Verzoener der gerechtigheid, den bewerker der zaligheid. En wel niet aldus alsof door Johannes' Doop de vergeving slechts in hope, door den Christelijken Doop echter metterdaad zou zijn verleend. Het eenige onderscheid tusschen den Doop van Johannes en van de Apostelen bestond hierin, dat Johannes doopte op den komenden, doch zich reeds openbarenden Christus, de Apostelen op den verheerlijkten; voorts dat vóór de verheerlijking van Christus geene oplegging der handen

zondert hij daarvan uit. Intusschen *H. Witsius*, *Oeconom. Lib. IV. Cap. XVI. 11* zegt uitdrukkelijk, dat Johannes' Doop van den door Christus' discipelen bedienden Doop niet in wezen, maar alleen in omstandigheden verschilde, *differebat non in essentia sed in circumstantiis duntaxat*, evenals *P. Van Mastricht*, *Godgel. III. p. 608. Van Marck*, *Merch XXX. 4. De Moor*, *Comment. V. p. 396 sqq.*

Tot het gevoelen van Schleiermacher helt ook over *Steitz* in *Herzogs Real-Enc. XV. S. 468.*

¹⁾ *Calvin. Instit. Lib. IV. Cap. XV. Sect. 7, 8. Idem, Commentar. in Matth. 3 : 11. Anders Stier, Reden des Herrn Jesu. Viter Theil 1848. S. 894 f.* Ook deze volgt Schleiermacher.

volgde, waardoor de Heilige Geest werd medegedeeld. Maar stelt men, dat Johannes' Doop krachteloos was, daarentegen de Doop na Jezus' verheerlijking des Heiligen Geest mededeelde, zoo is dit een nieuwerwetsch dwaalbegrip, waarbij men wederom teeken en zegel met de beteekende zaak verwart of althans de genade aan het Sacrament bindt. De Samaritanen waren *in den naam des Heeren Jezus gedoopt*, zooveel er op de prediking van Philippus *geloofden*, maar eerst toen *Petrus en Johannes de handen op hen legden, ontvingen zij den Heiligen Geest* (Hand. 8 : 12—17).

En wanneer Johannes zegt (Matth. 3 : 11) : *Ik doop u wel met water, maar die na mij komt* ¹⁾, Christus, *die zal u met den Heiligen Geest en met vuur doopen*, zoo wil hij daarmee niet zijnen Doop van den Doop der Apostelen onderscheiden, maar zijnen persoon en waterdoop stelt hij onder Christus' Persoon en diens dooping met den Geest. Hij beteekent zich als den bedienaar des waters, daarentegen Christus als den gever des Geestes. En evengelijk als Johannes, zoo waren ook de Apostelen, en zoo zijn ook heden de bedienaars van den Doop, zelfs de allergeestelijkste, slechts uitdeeler van het uitwendige teeken, terwijl Christus de schenker is der inwendige genade ²⁾.

¹⁾ H. P. Scholte, De Heilige Doop. p. 35 : *Johannes predikte even stellig de vergiffenis der zonden door het geloof in den Christus als de Apostelen na het zenden des Heiligen Geestes.*

²⁾ Sunt enim exterioris duntaxat signi ministri, Christus interioris gratiae auctor. Calvin. Inst. IV. 15. 8. Evenzoo de Nederl. Belijd. des Gel. Art. XXXIV : *Alzoo geven ons de Dienaars van hunne zijde het Sacrament en hetgene dat zichtbaar is, maar onze Heere geeft hetgene door het Sacrament beduid wordt, te weten*

β. De Roomschen brengen voor hun gevoelen, dat de Doop van Johannes niet de kracht en waardigheid had van een Sacrament des Nieuwen Testaments, ook dit bij: zijn Doop was geene instelling van *Christus* maar van *God* (Joh. 1 : 33). Dit is bepaald de vader. Maar zoo past het in de Goddelijke huishouding. De Vader zond den Zoon, den Koning, en desgelijks diens wegbereider voorop, predikende en doopende. En de wil des Vaders was ook de wil des Zoons, blijkbaar zoowel hieruit dat deze zich zelve naar zijne menschheid door Johannes liet doopen, als dat Hij na de aanvaarding van zijn predikambt ook deed doopen.

Zelf, met eigen hand doopte de Heere Jezus wel niet, maar zijne discipelen (Joh. 4 : 2) deden het op zijn bevel. Niet alleen om te voorkomen dat de uitwendig door Hem gedoopten zich boven de anderen verhieven, maar wel voornamelijk om voor alle eeuwen te betuigen dat de Doop niets van zijne kracht verliest, terwijl hij door een sterfelijk mensch wordt bediend, daar zijne kracht niet van den bedienaar maar geheel van Christus afhangt, in wiens naam en op wiens bevel hij wordt toegediend. Christus doopt niet alleen met zijnen Geest, maar ook het teeken, van eens menschen hand ontvangen, is aan te merken als door Hem zelve met eigener hand uit den hemel gegeven. Daarom wordt Joh. 4 : 22 ook gezegd : Hij *doopte*. (Calvin., Commentar in Joh. 4 : 2. Evenzoo *Luther*, Cat. Maj. ed. Rechenb. p. 536). Naar eene overlevering, door Roomschen gretig opgenomen ¹⁾, zou Petrus

de gaven en onzienlijke genaden.

¹⁾ *Augusti*, Handb. der Christl. Archäol. II. Bd. S. 357.

en ook Maria, door Jezus eigenhandig gedoopt zijn, en Petrus zou voorts Andreas, Jakobus en den Apostel Johannes en dezen de overigen hebben gedoopt. Maar zij waren ongetwijfeld door Johannes gedoopt, en allen die den doop van Johannes hadden ontvangen, werden, tot Christus komende, geenszins nogmaals gedoopt, (gelijk de Roomschen aannemen), hetgeen eene verloochening zou geweest zijn van Johannes' Goddelijke zending.

γ. Nog herinnert men dat Johannes niet gedoopt heeft in den naam der Drieëenheid. Maar al heeft hij het niet formeel gedaan, dan toch zakelijk. Hij doopte immers niet stom, maar predikende, en hij wist en getuigde van den Vader en den Zoon en den Heiligen Geest (Joh. 1 : 33, 34). Ook na Christus verhooving wordt niet uitdrukkelijk vermeld dat de Apostelen toen hebben gedoopt in den naam des Drieëenigen, hetwelk zij, gehoorzaam aan Christus' bevel, toch zekerlijk niet hebben nagelaten.

Zoo is dan de Doop niet eerst bij Christus' hemelvaart ingezet, maar met de zending van Johannes, en is bediend door dezen wegbereider des Heeren en ten vervolge daarvan door Christus' discipelen naar diens bevel tijdens zijne omwandeling op aarde.

4. Was er nu dan nog eene nadere inzetting noodig? Zeker, er moest nog iets bijkomen. a. Namelijk de Heere had nog niet gezegd, of en hoe er gedoopt zou worden *na zijne verhooving*. Dat heeft hij gedaan in de laatste groote vergadering op den berg in Galilea, waar Hij plechtig verklaarde: *Mij is gegeven alle macht in hemel en op aarde*, en dan tot de Apostelen inzonderheid sprak Matth. 28 : 19: *Gaat dan henen, onderwijst al de volkeren, dezelve doopende in den naam des Vaders en des Zoons*

en des Heiligen Geestes, leerende hen onderhouden alles wat ik u geboden heb. Daar stelde de Heere den Doop in tot een *blijvend* en *algemeen* Sacrament des Nieuwen Verbonds, onafscheidelijk van het predikambt. Nu wist men wat de wil des Heeren was, waaraan men zich voortaan had te houden.

Het is eene verordening, die voortdurend voor de Kerk geldt. Slechts moedwillige zelfverblindings kan dit met de Socinianen en Quakers miskennen. De *Socinianen* ¹⁾ willen er alleen eene tijdelijke en beperkte instelling in zien, namelijk voor Joden en Heidenen bij hunne overkomst tot den Christelijken Godsdienst ten teeken dat zij Christus voor hunnen Heer erkenden; zelfs zijn zij geneigd om te beweren, dat de Heere Jezus hier geheel niet van den waterdoop spreekt, maar van een indompelen in de leer. Ook de *Quakers* ²⁾ verstaan door het doopen een inwendig, geestelijk doopen, naar hen is er maar één Doop van Christus (Ef. 4 : 5), en dat is hun niet de doop met water, die met den Doop van Johannes is afgedaan, maar de doop met den Geest.

Christus noemt hier wel het water niet, maar dat Hij met het genoegzaam bekende en gebruikelijke woord *Doopen* den Doop met water bedoelde, sprak van zelf, en zoo hebben het de Apostelen verstaan, want tot opvolging van dit gebod des Heeren hebben zij zoowel met water gedoopt als het Evangelie gepredikt. — De voortdurende

¹⁾ Zie in *dit Hoofdstuk* § 6. Uitvoerig wordt het gevoelen van *Socinus* uit diens geschriften voorgesteld door *Oeder*, *Catech. Racov.* p. 531 sqq. *Vergel. Marek*, *Compend.* en *Merch.* XXX. 6.

²⁾ Zie in *dit Hoofdstuk* § 6.

noodzakelijkheid van dit doopen wordt boven alle tegenpraak verheven door Marc. 16 : 16.

b. Voorts onderscheidt zich dit gebod door zijne *algemeenheid*. Het is nu niet als voorheen : alleen tot de verloren schapen des huizes Israëls, met onthouding van Heidenen en Samaritanen (Matth. 10 : 5, 6). Deze beperking neemt de Heere nu weg en Hij stelt daarvoor : *al de volkeren*. Dat zijn voor het naast de Heidenen, doch niet met uitsluiting van Israël. Immers de prediking zou beginnen van Jeruzalem (Luc. 24 : 47), en de Apostelen zouden Christus' *getuigen zijn zoo te Jeruzalem als in geheel Judea en Samarië en van daar tot aan het uiterste der aarde* (Hand. 1 : 8). Dus in *al de volkeren* is Israël mede begrepen : Maakt ze discipelen, doopende, leerende !

c. Bijzonder echter kenmerkt zich dit doopsbevel door de nadere bepaling, om te doopen *in den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes*.

Het gewicht van deze woorden voor de leer der Drieëenheid is reeds vroeger aangetoond (*Vierde Hoofdstuk* § 7). Hunne beteekenis bij den Doop komt vervolgens in overweging (in *dit Hoofdstuk* § 21).

In deze woorden ¹⁾ is het wezen van het Christelijke theïsme kortelijk uitgesproken : de erkenenis en belijdenis van den waren, levenden God, die ons een God is van volkomene zaligheid (Ps. 68 : 21), zooals Hij zich in zijn

¹⁾ Prof. J. H. Scholten, De doopsformule. 1869. bl. 9 beweert : *Het spraakgebruik van Matth. 28 : 19 ademt een later tijd, dan waarin Jezus leefde*. Scholten heeft de twijfelingen van de Duitschers, van Teller, De Wette e. a. overgenomen en ontkent zelfs de echtheid van al de verhalen van het tweede aardch leven van Jezus. Alleen zou echt zijn Marc. 16 : 1-8.

Woord heeft geopenbaard, ten laatste en allerklaarst door den Zoon zelve, voornamelijk in zijne laatste redenen (Joh. 14—16), als Vader en Zoon en Heilige Geest, Drie en toch Een, evengelijk en toch onderscheiden.

Men heeft er over getwist, of de Heere Jezus in de voorzegde woorden een bepaalde formule voor het doopen heeft willen geven, of niet ¹⁾. Staat het echter vast, gelijk te twijfelen vast, dat deze woorden werkelijk zoo door Christus tot de Apostelen ten aanhoore der schare zijn gesproken, dan hebben wij hier eene uitdrukkelijke verklaring uit zijnen eigen mond, dat bij den Doop de Drieëenheid behoort, dat, welke bewoordingen men overigens naar de vrijheid des Geestes er bij gebruike, de Doop bediend moet worden in den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes, en dat geen andere Doop een ware Doop is dan die in den naam der Drieëenigen geschiedt. En in tijden en plaatsen, waar het ongeloof van geen Drieëinig God meer weten wil, heeft men des te letterlijker zich aan Christus' woorden te houden.

Terecht herinnert een Godgeleerde: Gelijk bij de instelling des Heiligen Avondmaals. zoo zal ook bij de verordening van den Doop de Verlosser ongetwijfeld zulke woorden hebben gebruikt, die het meest gepast waren om het geestelijk karakter der handeling te beteekenen, waarin dan de verplichting voor de Kerk ligt, om ze als formule bij de bediening des Sacraments vast te houden ²⁾.

¹⁾ *J. H. Scholten*, De Doopsformule. 1869. p. 39 v.v.

²⁾ *Olshausen*, Commentar. Dritte Aufl. IIter Bd. S. 589, zu Matth. 28 : 16—20.

Bij de vermelding van doopsbedieningen in den apostolischen tijd wordt wel niet gezegd dat men deze zelfde woorden heeft gebruikt, maar toch ook niet dat men ze niet gebruikt heeft. Immers het was geen vereischte, de manier van bediening te beschrijven; het was genoeg den Doop alleen te noemen, of ook hem te kenmerken als een Doop in den naam van Jezus Christus. Den Zoon kon men echter niet belijden zonder den Vader en den Heiligen Geest, maar telkens was dit eene noodzakelijke betuiging van de groote waarheid: gemeenschap met den Vader door den Zoon in den Heiligen Geest. Welke woorden bij de Doopsbedieningen ten tijde der Apostelen werden gebezigd, wie zal 't zeggen? Maar zooveel is zeker, er werd bij gesproken, gepredikt; en evenzeker dat men Christus' woorden, Math. 28 : 19 zoo plechtig en nadrukkelijk verkondigd, daarbij niet heeft veronachtzaamd, maar getuigd van den Vader en den Zoon en den Heiligen Geest, terwijl men in het bijzonder den historischen Persoon Jezus, uit Maria geboren, als den mensch geworden Zoon Gods en den waren Messias deed uitkomen.

§ 11. Uitvoering.

De verordening des Heeren werd uitgevoerd. Al degenen, aan wie het *Evangelie* was gepredikt en die hnn geloof in den *Zoon Gods* en daarmede in den *Vader* en den *Heiligen Geest* beleden, werden door den Doop tot de *Gemeente* toegedaan.

1. Dat begon reeds tien dagen na Christus' hemelvaart, op den Pinksterdag, den dag op welken Israël den Heere de eerstelingen van den tarweoogst bracht en gedenkdag

tevens van de Wetgeving op Sinaï, maar nu geheiligd en heerlijk gemaakt door het groote wonder, de uitstorting des Heiligen Geestes en de toebrenging van duizenden zielen als eerstelingen van den geestelijken oogst onder het Nieuwe Verbond, door den Heiligen Geest snel bereid. De Geest werkte buitengewoon, wonderbaar, maar toch ordelijk, door zijn gewoon middel, de prediking des Woords. Petrus predikt. Nu zelf ten volle tot licht gekomen, stelt hij de verbazende verschijnselen den volke in het rechte licht, leert dat hier eene vervulling plaats heeft der voorzegging van de uitstorting des Heiligen Geestes, betuigt dat dit het werk is van dien Jezus, dien zij hadden gekruisigd maar die verhoogd was ter rechterhand Gods en nu als Koning heerschte, „De gekruisigde Jezus is de Messias"! Dat was een pijl in de harten.

Nu was er behoefte aan den balsem der vertroosting. De Apostel spreekt tot de verslagenen Hand. 2 : 38 : *Bekeert u, en een iegelijk van u worde gedoopt in den naam van Jezus Christus, tot vergeving der zonden; en gij zult de gave des Heiligen Geestes ontvangen, naar Gods belofte. 41. Die dan zijn woord gaarne aannamen werden gedoopt, en daar werden op dien dag [tot hen, tot de gemeenschap der belijders van Jezus Christus] toegedaan omtrent drie duizend zielen.*

2. En in deze orde ging het voort. Zoo in Samarië Hand. 8 : 12: *Philippus verkondigde het Evangelie van het Koninkrijk Gods en [van] den naam van Jezus Christus, waarop zij die geloofden gedoopt werden, beide mannen en vrouwen; ook Simon (v. 13), wyl hij, hoewel niet met een oprecht geloof, mede de waarheid des Evangelies bekende. Desgelijks de kamerling uit Moorenland,*

Hand. 8 : 35—38. Philippus *verkondigt hem Jezus*, toont hem aan dat Jezus die Verlosser is van wien Jezaja en de andere Profeten des Ouden Testaments hebben gesproken. Voor den kamerling gaat een licht op; Gods Geest opent hem de oogen: hij erkent en bekent dat Jezus is de beloofde Verlosser, hij gelooft dat deze ook zijn Verlosser is, en zijne ziel vindt vrede in Hem.

Philippus heeft tot den man zekerlijk ook van den waterdoop gesproken, door den Heere verordend als teeken en zegel van den overgang en de opneming en inlijving in zijne gemeenschap. Op den Doop legt het Nieuwe Testament groot gewicht. De kamerling begeert dan ook gedoopt te worden. En zie, daar zijn zij juist bij water gekomen (een beekje of plas nog heden bij het vlek Bethsoron); beiden gaan uit den wagen¹⁾, en Philippus doopt den Moor, den man uit Chams geslacht.

3. Deze orde werd voortgaande gehouden, gelijk het ook naar den aard der zaak niet anders kon: prediking van het Evangelie, geloof, Doop. Aldus ook bij Paulus Hand. 22 : 16, bij Cornelius Hand. 10, bij Lydia Hand. 16 : 14, 15, en den stokwaarder Hand. 16 : 32, 33. En zoo al voort.

Vandaar dat Hebr. 6 : 2 onder de beginselen der leere van Christus, onder de eerste gronden der Christelijke

¹⁾ Het 37ste vers wordt in vele handschriften niet gevonden. Doch zeker is er zoo iets tusschen beiden gesproken; de zaak zelve bracht dit mede. Bij *van ganscher harte* daacht Philippus wel terug aan het ergerlijke voorval met *Simon*, dit maakte hem voorzichtig. De verklaring des kamerlings: *Ik geloof dat Jezus Christus de Zoon Gods is* behelst den grondslag der kerkelijke doopsbelijdenis. De Geest gaf hem dit geloof.

leer, die de Apostel er zes optelt, na de *bekeering* en het *geloof* genoemd wordt de *leer der Doopen* of der wasschingen. Daarover moest inzonderheid de Hebreër, die van het Jodendom tot het Christendom overkwam, behoorlijk worden ingelicht. Want de Israëliet was aan gedurige plechtige wasschingen gewend; tot het Christendom overkomende trof hij daar ook eene wassching aan, doch die niet herhaald, maar aan een ieder slechts eenmaal bediend werd. Daar was dus leering noodig meteen over die oudtestamentische wettische wasschingen, als zijnde slechts voorbeeldige en schaduwachtige instellingen, die nu hadden uitgediend; en in tegenstelling en onderscheiding daarvan was er onderwijs noodig aangaande den Doop, door Christus ingesteld, en wat die beteekende.

Geheel de praktijk der Apostelen toont, dat, wanneer iemand door bekeering en belijdenis des geloofs in de uitwendige kerk intrad, de zoodanige en geen andere als teeken en zegel daarvan den Doop ontving¹⁾.

§ 12. Teeken van Kerkgemeenschap.

1. Terwijl de zinnvolle beteekenis en de verschillende doeleinden van den Heiligen Doop vervolgens nader ter beschouwing komen, kunnen wij op grond van hetgeen hierboven (§ 11) is voorgesteld zooveel al aanstonds zonder tegenspraak zeggen: De doop is het *teeken en zegel van de inlijving in de Kerk*; mits men dit niet aanmerke als eene volledige definitie van deze instelling.

Aldus luidt het in de *Nederl. Belijd. des Geloofs* Art.

¹⁾ Calvin. Instit. IV. 16. 23.

Gravemeijer, Geref. Gel. leer. III.

XXXIV: *Wij gelooven en belijden, dat Jezus Christus — afgedaan hebbende de Besnijdenis, die met bloed geschiedde, in de plaats derzelve heeft verordend het Sacrament des Doops, door hetwelk wij in de Kerke Gods ontvangen ¹⁾ en van alle andere volken en vreemde religiën afgezonderd worden, om geheel Hem toegeeeigend te zijn, zijn merk- en veldteeken dragende ²⁾; en dient ons tot een getuigenis, dat Hij in eeuwigheid onze God zijn zal, ons zijnde een genadig Vader ³⁾.*

2. Het is noodig wél in het oog te houden dat hier gesproken wordt van den Doop der volwassenen, die gelooven en het geloof belijden. Eerst daarna komt in aanmerking of de Doop ook aan kleine kinderen, en aan welke, bediend mag worden, gelijk ook de *Belijdenis* eerst vervolgens in gemeld Artikel spreekt van *den doop der kinderkens der geloovigen, dewelke wij gelooven dat men behoort te doopen en met het merkteeken des Verbonds te verzegelen, gelijk de kinderkens in Israël besneden werden op dezelfde beloften, die onzen kinderen gedaan zijn.* — Wij hebben hier dan te doen met den doop der bejaarden.

In waarheid en voor God komt de Doop alleen den uitverkorenen toe ⁴⁾ omdat hun alleen de beteekende

¹⁾ Latijnsche tekst: quo in Dei Ecclesiam recipimur.

²⁾ Ut illi toti consecremur, cujus characterem et insignia gestamus.

³⁾ Calvin. Instit. IV. 15. 1: Baptismus signum est initiationis, quo in ecclesiae cooptamur societatem, ut Christo insiti inter filios Dei censeamur. *De Doop is het teeken der inwijding, door hetwelk wij in de gemeenschap der Kerk worden opgenomen, om, als zijnde Christus ingeplant, onder de kinderen Gods gerekend te worden.*

⁴⁾ H. Witsius, Miscell. Sacr. Tom. II. p. 485. Exerc. XIX. 6. Pictet, Godgel. II. p. 510. XVde B. XIIde Hoofdst. § 7.

zaak toehehoort, ware gemeenschap met de Kerk en deelgenootschap aan al de *weldaden*, die *God aan deze gemeente doet* (*Kort Begrip* Vr. 42), terwijl degenen, die geen recht tot de goederen hebben, het ook niet hebben tot het zegel. Intusschen het staat niet aan de Dienaren, de uitverkorenen te schiften, en voor hen kan de grond om te doopen niet zijn de verkiezing, maar alleen de belijdenis, naar het voren gezegde. Het kerkelijk *Formulier om den Heiligen Doop te bedienen aan bejaarde personen* verklaart dan ook: Hoewel de kinderen der Christenen (onaangezien zij dit niet verstaan) uit kracht des Verbonds moeten gedoopt worden, *is het nochtans niet geoorloofd bejaarden te doopen, tenzij die te voren hunne zonden gevoelende belijdenis doen van hunne boete en geloof in Christus*. En vervolgens wordt de doopeling aldus aangesproken: *Aangezien gij begeert met het Heilig Doopsel gedoopt te worden, ten einde het u zij een zegel der inlijving in de Kerke Gods; en dat blijke, dat gij niet alleen de Christelijke Religie aanneemt, in dewelke gij privaatelijk van ons zijt onderwezen, waarvan gij mede voor ons belijdenis gedaan hebt, maar ook uw leven naar dezelve door Gods genade wilt aanstellen: zoo zult gij voor God en zijne gemeente ongeveinsdelijk antwoorden* (op de Vragen, die dan volgen).

Degenen, die het ware geloof blijven missen, hebben in den Doop alleenlijk het teeken van uitwendige gemeenschap ¹⁾ met de Kerk, de bekeerden en geloovigen van wezenlijke deelgenootschap aan de Kerk en aan al hare goederen en voorrechten.

¹⁾ Vergel. D. Molenaar, *De Formulieren van Doop en Avondmaal*. 1838. p. 14.

3. Dit brengt ons tot de nieuwelings nog al besprokene vraag¹⁾, of de Doop eene inlijving is in de uitwendige, zichtbare Kerk, of in de inwendige, onzichtbare.

Bij de *Roomschen* is dit schielijk beslist. Dezen willen van geene onzichtbare Kerk op aarde weten: hun is de ware Kerk, buiten welke er geen zaligheid is, zichtbaar, en dat is dan naar hun begrip de Roomsche-katholieke Kerk. De Waterdoop is hun de inlijving in deze zaligmakende Kerk.

De *Lutherschen*, wyl zij met den uitwendigen Doop de genade der wedergeboorte verbonden achten, merken hem dienvolgens aan als inlijving in de onzichtbare Kerk²⁾.

Onze oude *Gereformeerde* Geloofsleeraren erkennen wel in den Doop eene inlijving in de Kerk, doch meestal zonder te verklaren, of dit de uitwendige en zichtbare dan wel de inwendige en onzichtbare Kerke zij. Doorgaans noemen zij slechts in het algemeen de Kerk. Doch met enkele uitzonderingen³⁾.

¹⁾ Vergel. Dr. *Kuyper*, *Herant* 1887. No. 520. 522. 1888. No. 530.

²⁾ *De Moor*, *Commentar.* in *Marck.* Pars V. p. 541.

³⁾ *P. Van Mastricht*, *Godgel.* III. p. 605 noemt onder de einden van den Doop (9): *De inlijving in de KERKE, als het geheimzinnige LICHAAM van Christus*, 1 Kor. 12:13. *Hand.* 2:41. Maar *Walaeus*, *Synopsis* ed. Dr. *H. Bavinck*, *Disput* XLIV:34: *externa in Ecclesiam visibilem et particularem insertio*, uitwendige inlijving in eene zichtbare en particuliere Kerk. Zoo bijzonder en met nader betoog *Henr. Heidegger*, zie bij *C. Vitringa*, *Doctrina Christ. Rel. cur.* M. *Vitringa* Pars VII. p. 70. — *Herm. Venema* wilde van geheel geene inlijving in de Kerk door den Doop weten, in de zichtbare zoomin als in de onzichtbare. *Vitringa* l. c. Belangrijk is daartegen de verhandeling van

Intusschen de zaak ligt niet in het duister. Wij mogen zeggen: door den uitwendigen Doop, als zienlijk teeken, wordt men (de volwassenen op hun eigene belijdenis, de kinderkens op de belijdenis hunner ouders) in de uitwendige, zichtbare, en door den inwendigen, geestelijken Doop in de inwendige, onzichtbare Kerk des Nieuwen Verbonds ingelijfd, evenals men oudtijds door de uitwendige Besnijdenis (*die in het openbaar in het vleesch is*) in de uitwendige, en door de inwendige Besnijdenis (*de Besnijdenis des harten in den geest*, Rom. 2 : 28, 29) in de inwendige Kerk des Ouden Testaments werd ingelijfd ¹⁾).

Wél te verstaan, de geloovige belijder wordt niet eerst door den Waterdoop in de onzichtbare Kerk, of, wat zakelijk hetzelfde is, in het Genadeverbond ingelijfd, maar omdat hij er toe behoort, wordt hij gedoopt. Als (waar) belijder *is* hij deelgenoot van de onzichtbare Kerk, van de Gemeente Gods of van het Verbond, en dienvolgens wordt hij door het zienlijk teeken, den Doop met water in den Naam van den Drieëenigen Verbondsgod in de zichtbare Kerk ingelijfd en ontvangt tot zijn grooten troost het sacramenteele, beteekenisvolle Goddelijke zegel van zijne kerkgemeenschap.

§ 13. Water.

Het uitwendige teeken, het element des Doops is *rein water*. Dit alleen dient er toe naar instelling, gebruik en gepastheid.

Joan van den Honert, in de Voorrede voor Ursinus' Schatboek over den Heidelb. Catech. Gorinch. 1736. I. p. 153—156.

¹⁾ *J. van den Honert* in de aangehaalde Voorrede p. 153.

1. De *instelling* zelve bracht dit mede. De Dooper Johannes zegt uitdrukkelijk, dat God hem gezonden heeft om te *doopen met water* (Joh. 1 : 33) en Christus heeft niets anders verordend. — *Gebruikt* is dan ook van den aanvang af gewoon, natuurlijk en zuiver water; daarmede heeft Johannes, daarmee hebben Jezus' discipelen gedoopt, en de Doop wordt genoemd *het bad des waters* Ef. 5 : 26. — Met wijsheid heeft de Heere dit element gekozen, als bij uitnemendheid *gepast*: zoo omdat het overal gevonden wordt en lichtelijk te bekomen is, daar de hemel het ons uitstort van boven en de aarde het ons opgeeft van beneden ¹⁾; als voornamelijk wegens de overeenkomst met de beteekende zaak, de geestelijke reiniging, daar het water het voorname reinigingsmiddel is, *hetwelk de onzuiverheid des lichaams pleegt weg te nemen* (Heidelb. Cat. Vr. 69).

2. Aan het *gebruik* des waters bij den Doop heeft de Christelijke Kerk zich te allen tijde eenstemmig gehouden. Slechts enkele sekten ²⁾ en zonderlingen verwierpen den waterdoop, doch toonden zelve onzeker te zijn, wat zij voor het water in de plaats zouden stellen.

¹⁾ *Pictet*, Godgeleerdh. II. p. 507. Ook de *Catech. Roman.* Pars II. Cap. II. Qu. 10 vermeldt de redenen voor het water. — Eigenaardige bespiegelingen over het water van *Tertullianus* (het water *antiqua substantia*, wegens de geschiedenis der schepping; divini Spiritus sedes et *dignum vectaculum*), en van *Cyrillus Hierosolymitanus* (bisschop te Jeruzalem † 386) e. a. refereert Dr. *Augusti*, Handb. der Christl. Archäologie IIter Band. S. 392 f.

²⁾ Gnostieken en Manicheërs. *Augusti*, Handb. II. S. 394. *De Moor*, Comment. in Marck. Pars V. 408 sqq. Van de Carpocratianen en de Heracleanen wordt gezegd, dat zij voor water vuur gebruikten (naar Matth. 3 : 11), daar zij hunne medeleden niet doopten, maar hun een zegelteeken op de ooren brandden.

Intusschen na het opkomen der leere van den Nooddoop kwam onder de Scholastieken, schoolsche wijsgeerige Godgeleerden, de vraag in behandeling, of het een Doop was, wanneer men in noodgeval, aan een ziek kind, terwijl men geen water bij de hand had, eenige andere vloeistof toediende, als melk, wijn, brandewijn, mede, bier of dergelijke¹⁾. Doch dit was meest een twistpunt onder enkele spitsvondige schoolgeleerden, en over het algemeen bleef men in de Westersche en ook in de Oostersche Kerk van gevoelen: het water en wel enkel water²⁾ is het door den Heere verordende en gewilde element des Doops. Dat wordt ook verondersteld en betuigd Hebr. 10 : 22 : Zoo laat ons toegaan met een waarachtig hart, in volle verzekerdheid des geloofs, [onze] harten gereinigt zijnde van de kwade consciëntie, en *het lichaam gewasschen zijnde met rein water* (vergel. Ezech. 36 : 25).

¹⁾ *Augusti*, Handb. II. S. 396. *De Moor*, Comment. in Marc. V. p. 411.

²⁾ Aqua pura, fontana, marina, fluvialis, pluviatilis, 't zij koud of warm gemaakt.

Gelijk *Luther*, zoo was ook de Gereformeerde *Theod. Beza* van gevoelen, dat wanneer de Doop van iemand niet meer zonder ontstichting kon en moest worden uitgesteld, bij gemis van water eenig ander zuiver en reinigend vocht mocht worden gebruikt. Waarvan sommigen onzer Godgeleerden mede niet vreemd waren, als *Polyander*. *Abr. Heydanus*, *Van Marck* (Compend. en Merch XXX : 8), doch zonder daarmede de volstrekte noodzakelijkheid des Doops en het volkomen gemis van water voor meer dan eene ijdele veronderstelling te erkennen.

Anderen verklaarden zich dan ook beslist daartegen. als *J. Vossius*, *Ant. Walaeus*, *Sam. Maresius*, *Gljbs. Voetius* en anderen, wier uitspraken te vinden zijn bij *C. Vitringa*, *Doctrina Chr. Rel. Cur. Mart. Vitringa Pars VII. p. 14 sq. Vergel. De Moor*, Comm. in Marc. V. p. 411 sq.

Ook de *Roomsche* Kerk is gesteld op natuurlijk, zuiver water ¹⁾. Doch zij eischt, dat men, tenzij in geval van nood, gewijd water gebruikte. Het doopwater wordt gewijd, gezegend alleen op den avond van Paschen en Pinkster, door bijvoeging van de heilige zalfolie ²⁾.

§ 14. Beteekenis van het Doopwater.

1. Het water is eene kostbare gave van den Schepper. Is het niet het algemeene, geheimnisvolle, aldoorringende middel tot ontbinding en verbinding van allerlei aardsche stoffen, die het (b.v. bij de spijsbereiding) met elkander in wederkeerige werking brengt ³⁾. Eene veelheid van heilzame krachten heeft God in dit bewonderenswaardige vocht gelegd. Om maar eenige bijzonderheden te noemen: het lescht den dorst; het maakt het aardrijk vruchtbaar, ja het is het beginsel en vereisch voor alle leven en groei op aarde, en, hetgeen hier voornamelijk in aanmerking komt, 't is het algemeene uitnemende reinigingsmiddel, dienstig en krachtig om de vuiligheden van het lichaam weg te nemen.

2. In den *Doop* stelt het datgene voor wat den mensch geestelijk *rein maakt*. Het Doopwater, niet alle water, noch ook hetzelfde water buiten den Doop, maar het

¹⁾ *Catech. Roman.* Pars II. Cap. II. Qu. 11: aqua simplex, quae nihil aliud admixtum habet — — aquae naturalis liquor.

²⁾ *Verklaring van den Mechelschen Catech.* 1843. p. 253. 258. *Catech. Rom.* Pars. II. Qu. 60: Consecratur baptismi fons, addito mysticae unctionis oleo. *Augusti*, Handbuch II. S. 396.

³⁾ Vergel. *Zesde Hoofdstuk* § 11. *H. Wutsius*, Oeconomia. Lib. IV. Cap. XVI. § 24. *De Moor*, Comment. in Marck. V. p. 408.

water hetwelk en terwijl het in den naam des Drieëenigen Gods den doopeling wordt toegediend, beteekent en vertegenwoordigt het *bloed* van Jezus Christus en den *Heiligen Geest*: het bloed, dat de Verlosser vergoten heeft tot betaling voor de zonde, hetwelk ons reinigt van de schuld, en den Heiligen Geest wiens mededeeling en inwoning Hij verworven en beloofd heeft, die ons wederbaart en heiligt en ons zuivert van de smet. Want *het bloed van Jezus Christus*, den *Zone* Gods, *reinigt ons van alle zonde*, 1 Joh. 1 : 7, en van den *Geest* is de *heiligmaking*, 2 Thess. 2 : 13. 1 Petr. 1 : 2. Beide komen in de Heilige Schrift gedurig onder het beeld des waters voor. Zoo zegt de Heere Jez. 12 : 3 : *Gijlieden zult water scheppen met vreugde uit de fonteynen des heils*. En 44 : 3 : *Want Ik zal water gieten op de dorstigen en stroomen op het droge, Ik zal mijnen Geest op uw zaad gieten en mijnen zegen op uwe nakomelingen. 4. En zij zullen uitspruiten tusschen in het gras als de wilgen aan de waterbeken*.

§ 15. Besprenging.

Op welke manier de bediening des Doops ook geschiede, hetzij door indompeling of door begieting of besprenging, het water moet aan den doopeling gebracht worden, alzoo dat het op zijn lichaam wordt gezien.

1. De oorspronkelijke vorm was naar het gemeene en meest aannemelijke gevoelen *indooeping*, indompeling in en onder het water ¹⁾, zoodat door de onderduiking der

¹⁾ C. Vitringa, Doctrina Christ. Rel. Cur. M. Vitringa Pars VII. p. 16 sqq. Dr. Augusti, Handb. der. Chr. Archäologie IIter Band S. 397 ff.: Vom Ritus des Untertauchens.

doopelingen hunne gemeenschap aan Christus' dood en begraving en het sterven van den ouden mensch, en door het wederopkomen uit het water hunne opstanding in Christus tot een nieuw leven zeer beteekenisvol werd afgebeeld, waarop de Apostel Paulus onmiskienbaar zinspeelt Rom. 6 : 4. Kol. 2 : 12.

Bij de uitbreiding des Christendoms in het koudere Westen kwam daar meer en meer de begieting of besprenging ¹⁾ op, doch bleef ook daar tot in de dertiende en veertiende eeuw de indooeping of onderdompeling mede in gebruik. Ook de Reformatoren keurden dezen vorm niet af, zij beschouwden de wijze van bediening als iets onwezenlijks, naar de omstandigheden vrijgelaten. Zoo ook *Calvyn*: „Of de doopeling met geheel zijn lichaam en wel of hij driemaal of éénmaal ingedompeld, dan of hij alleen met opgegoten water besprenkeld wordt, is van geenerlei belang;” maar hierin moeten de Kerken naar verschil der landstreken vrij zijn, hoewel en zelf het woord *doopen* (*baptizare*) indompelen beteekent en het zeker is dat de indompeling bij de oude Kerk gebruikelijk is geweest ²⁾.”

Ongetwijfeld is ook in den eersten tijd de Doop niet steeds door geheele indompeling en wel van het gansch ontkleede lichaam, maar door ruime begieting van het hoofd bediend ³⁾.

¹⁾ *Augusti* a. W II. S. 404 fl. : Der Ritus des Begiessens oder Besprengens.

²⁾ *Calvin*. Instit. IV. 15. 19.

³⁾ Sommigen nemen aan, dat de doopeling ter indompeling oudtijds geheel ontkleed werd. Zoo ook nog *Augusti* a. W. S. 402. Onder onze oude Godgeleerden is dit vooral tegengesproken

Zoo wanneer meer personen, van beiderlei sekse, bij elkander gedoopt werden, als Cornelius en de zijnen (Hand. 10 : 47, 48), Lydia en haar huis (Hand. 16 : 15), de stokwaarder en al de zijnen (Hand. 16 : 33), en vooral bij de groote doopsbediening Hand. 2 : 41, waar omtrent 3000 gedoopt werden op éénen dag. Dezen werden gewisselijk niet met het naakte lichaam onder het water gedompeld, maar veelmeer alleen met het hoofd ingedoopt of op het neergebogen hoofd ruim met water begoten.

2. Doch ook of de Doop met rijkelijke begieting geschiedt of met enkele besprenging bij droppelen, raakt het wezen niet.

a. Immers de kracht van het Sacrament zit niet in het stoffelijke water. Dies komt het op de quantiteit, op het veel of weinig niet aan; noodig is alleen dat het water aan den doopeling en met hem in verband komt. En de besprenging van het hoofd, en wel van het voorhoofd, is zoo veel als besprenging van het geheele lichaam, evenals in het oude Israël de besprenging van de deurposten, dat is van den ingang des huizes met het bloed des Paaschlams het gansche huis gold met hetgeen er in was ¹⁾.

b. Bovendien wordt de beteekende zaak, de geestelijke reiniging, door het beeld eener besprenging met water uitgedrukt, zooals Ezech. 36 : 25, waar de Heere spreekt :

door *Gijsbert Voet* en *H. Witsius*, *Oecon.* ed. 1739. p. 721. *De Moor*, *Comment.* V. p. 413.

¹⁾ *J. H. Kurtz*, *Der Alttestamentl. Opfercultus.* 1862. S. 318. *Vergel.* Ezech. 9 : 4. *Openb.* 7 : 3.

Ik zal rein water op u sprengen en gij zult rein worden. En terugziende op de voorbeeldende ontzondiging en wijding door bloedsprenging onder het Oude Verbond noemt de Schrift Christus' bloed *het bloed der besprenging* (Hebr. 12 : 24) en spreekt van de *besprenging des bloeds van Jezus Christus* (1 Petr. 1 : 2).

c. Eindelijk het hoofddenkbeeld waar de Schrift van den Doop spreekt in wassching, *reiniging* ¹⁾). En zoo heeft het ook onze Kerk gevat en den meesten nadruk daarop gelegd. Wassching, reiniging is de hoofdgedachte. Dit doet de *Nederl. Belijd. des Geloofs* bijzonder uitkomen, Art. XXXIV: De Heere heeft bevolen te doopen — — met rein water; ons daarmede te verstaan gevende, gelijk het water de vuiligheid des lichaams afwascht, wanneer wij daarmede begoten worden, hetwelk op het lichaam desgenen, die den Doop ontvangt, gezien wordt en besprengt hem, dat alzoo

¹⁾ Het woord βαπτίζω, in het Nieuwe Testament gebruikt, was toen de gewone uitdrukking voor de plechtige, godsdienstige wasschingen en reinigingen. Terwijl Matth. 15 : 2 van het zich wasschen vóór den eten νίπτεσθαι gebruikt, zegt Marc. 7 : 4 (in den grondtekst) βαπτίζεσθαι. En Joh. 3 : 25 v.v. wordt zoowel het doopen door Jezus als door Johannes gedaan bij de discipelen onder het algemeene begrip der *reiniging* gesteld, waarover geschil was gerezen. Vergel. Cremer, Wörterbuch u. d. W. βαπτίζω.

Het woord βαπτίζω (βαπτω) hangt saam met βάθος *diep*, βάτος *diepte*. G. Curtius, Grundzüge der Griech. Etymol. 1873. S. 466. Doopen heeft tot wortel *diep*. Dr. J. Franck, Etymol. Woordenboek. 1884. p. 194, o. h. W. Doopen. Het hoogduitsche *taufen* (eigenlijk *teufen*, *tiefen*) komt af van *tief*.

J. J. Van Toorenenbergen, Bijdragen p. 238 zegt: *In het teeken des Doops is de BESPREGING en niet de INDOMPELING de hoofdzaak.* En hij staaft deze stelling nader p. 245.

het bloed van Christus hetzelfde van binnen in de zielen doet door den Heiligen Geest, dezelve besprengende en zuiverende van hare zonden en ons wederbarende uit kinderen des toorns tot kinderen Gods. Desgelijks de *Heidelb. Catechismus* Vr. 69—73, waar voortgaande van waterbad, wassching, afwassching, reiniging gesproken wordt. —

3. In de *Westersche Kerken* is de indompeling over het algemeen door de besprenging vervangen. Alleen de Kerk van Milaan heeft de indompeling behouden, zonder deswege door Rome te worden bemoeilijkt.

Maar de *Oostersche Kerk*, de *Grieksche* of zoogenaamd *Orthodoxe* ¹⁾, wil geen anderen Doop dan met driemaalige onderdompeling en erkent de „besprengde Christenen” niet voor gedoopt, weshalve zij degenen die tot haar overkomen, naar hare manier gaat doopen.

Ook de *Baptisten* ²⁾, die geen anderen tot den Doop toelaten dan die toonen wedergeboren en geloovigen te zijn, achten den Doop der besprenging voor geen Doop, als zijnde strijdig tegen de Schrift en het oud gebruik.

§ 16. Beteekenis van de Besprenging.

Beteekent het water in den Doop Christus' bloed en den Heiligen Geest, zoo wordt door het gieten of *sprengen* van het water op het lichaam des doopelings verzinne-

¹⁾ κατάδυσσις, κατάδύσθαι τρίς ἐν τῷ ὕδατι, *Augusti*, a. W. II. S. 404. *Winer*, *Compar. Darst.* S. 185.

²⁾ *J. H. Brauer* in *Herzogs Real-Enc.* I. S. 683. u. d. W. *Baptisten*.

beeld de toeigening van dat bloed en dien Geest tot wegneming van de schuld en smet der zonde.

De uitwendige wassching, bij verkorting door de besprenging vervangen en vertoond, is eene aflegging der vuiligheid des lichaams (1 Petr. 3 : 21). Zij beteekent het reinmaken van de zonde, hetwelk een geestelijk wasschen is. Zoo zeide Ananias tot Paulus Hand. 22 : 16 : *Sta op en laat u doopen en uwe zonden afwasschen, aanroepende de naam des Heeren.*

De zonde is een vuil, in tweeërlei opzicht : als schuld, verbintenis tot straf, gelijk men ook in het dagelijksche leven van eenen schuldige zegt : hij is niet zuiver ; en als smet, daar de zondaar in geheel zijn bestaan en in al zijn doen onrein en bemorst is, ontaard van het beeld Gods ¹⁾.

Van de schuld wordt de zondaar bevrijd door kwijtschelding, vergeving, die een deel is van de rechtvaardiging, van de smet door vernieuwing en voortgaande heiligmaking. Van beide is de Doop zinnebeeld en zegel. In beide opzichten neemt de Doop het vuil der zonde weg, maar sacramenteel, afbeeldend en bezegelend ; de rechtvaardigende en heiligmakende genade doet het reëel, werkelijk en waarlijk. Door de rechtvaardigende genade Gods wordt van ons de schuld der zonden en wel geheel weggedaan, zoodat zij ons niet ter straffe worden toegerekend maar kwijtgescholden ; de heiligmakende genade neemt de zonde weg ten aanzien van de smet, tot zoover dat zij niet meer in ons heersche, maar allengs ²⁾ ten onder gebracht

¹⁾ *H. Witsius*, Oeconomia Lib. IV. Cap. XVI. 31. *De Moor*, Commentar. V. p. 538 sq,

²⁾ *Calvin*. Instit. IV. 8. 12.

worde. *Heidelb. Cat. Vr. 70 : Met het bloed en den Geest van Christus gewasschen te zijn, is : vergeving der zonden van God uit genade te hebben om des bloeds van Christus wille, hetwelk Hij in zijne offerande aan het kruis voor ons uitgestort heeft ; daarna ook door den Heiligen Geest vernieuwd en tot lidmaten van Christus te zijn, opdat wij hoe langer hoe meer der zonde afsterven en in een godzalig, onstraffelijk leven wandelen.*

Van beide genadeweldaden is de Doop teeken en zegel. *Hand. 2 : 38 : Petrus zeide tot hen : Bekeert u en een iegelijk van u worde gedoopt in den naam van Jezus Christus, tot vergeving der zonden ; en gij zult de gave des Heiligen Geestes ontvangen. Efez. 5 : 25 : Christus heeft de gemeente liefgehad en zich zelven voor haar overgegeven. 26. Opdat Hij haar heiligen zoude, [haar] gereinigd hebbende met het bad des waters door het Woord ¹⁾) (der inzetting en belofte), verwezenlijking van hetgeen de Heere had verkondigd Ezech. 36 : 25 : Dan zal ik rein water op u sprengen en gij zult rein worden : van al uwe onreinigheden en van al uwe drekgoden zal ik u reinigen.*

§ 17. Doopsverplichting.

De Sacramenten sluiten overeenkomstig hunne beteekenis en bedoeling voor de deelgenooten de plechtige verbintenis tot gehoorzaamheid in zich, zooals boven is voorgesteld (§ 4).

¹⁾ Eigenlijk : in het woord, ἐν ῥήματι. Voorwerpelijk bestaat de Doop uit het water en het Woord te zaam, water in verbinding met het [genadewoord].

De grondslag van alle heiliging Gods in zijn volk is de vergeving der zonden (Ps. 119 : 32), de wegneming en ontlasting van de schuld. Daarmede gaat gepaard de gave des Heiligen Geestes tot vernieuwing en heiligmaking des begenadigden. Het wegnemen gaat voor het geven aan. Van beide is de Doop teeken en zegel.

Aan wien God dat doet, die doet ook daarnaar. Dit wordt met den Doop den doopeling opgelegd. Die den Doop ontvangt, *belooft* met een goed geweten voor zijnen God te leven en te onderhouden wat Christus geboden heeft, en alzoo is de Doop eene bevestiging van het Verbond tusschen God en den mensch.

Formulier — voor den Doop van de kleine kinderen der geloovigen (Tien derde): Overmits dat in alle verbonden twee deelen begrepen zijn, zoo worden wij ook wederom van God door den Doop vermaand en verplicht tot eene nieuwe gehoorzaamheid, namelijk dat wij dezen eenigen God, Vader, Zoon en Heiligen Geest aanhangen, betrouwen en liefhebben van ganscher harte, van ganscher ziele, van ganschen gemoede en met alle krachten, de wereld verlaten, onze oude natuur dooden en in een nieuw godzalig leven wandelen.

Formulier voor den Doop van bejaarde personen (Vijfde Vraag): Of gij u van harte voorgezet hebt, altijd Christelijk te wandelen, de wereld en hare kwade begeerlijkheden te verzaken als dat den lidmaten van Christus en zijne gemeente betaamt. Dat is ook de vraag¹⁾ eener goede

¹⁾ ἐπερώτημα. Het is de vraag aan hem, die den Doop begeert, en op welker toestemmende beantwoording hij den Doop ontvangt; eene vraag als bij het maken van een verdrag, bij het sluiten van een verbond, hetwelk door vraag en antwoord

consciëntie tot God door de opstanding van Jezus Christus, waarvan 1 Petr. 3 : 21 bij den Doop gewaagt; en door Christus zelven was in de inzetting des Doops de eisch der gehoorzaamheid gesteld, in het bevel aan de Apostelen Matth. 28 : 19: — leerende hen (de gedoopten) onderhouden alles wat ik u geboden heb.

§ 18. Het Water doet het niet.

1. Onze Gereformeerde Kerk, wars van alle schepselvergoding en gekant tegen iedere verwisseling of vermeniging van uitwendige, menschelijke verrichtingen met het werk van den souverainen God, blijft ook in den Doop het uitwendige, de bediening des waters, van het inwendige, de geestelijke reiniging, behoorlijk onderscheiden, zonder evenwel beide van elkander te scheiden en uit hunne wederzijdsche betrekking tot elkaar los te rukken, met andere woorden, zonder de vaststaande beteekenis van het uitwendige weg te nemen.

Naar de leer onzer Kerk heeft de *uitwendige* Doop door zich zelven de kracht niet om eenen mensch van de zonde te reinigen. Het Sacrament is niet de genade zelve, maar is teeken en zegel van de genade.

geschiedt. *Luther* heeft wel niet taalkundig nauwkeurig (want *ἐπερώτημα* beteekent niet het *verdrag* zelf noch ook gelofte, maar de *vraag*, die er toe leidt) maar toch zakelijk niet ten onrechte vertolkt: *der Bund eines guten Gewissens mit Gott*.

Velen nemen het voor eene (vrijmoedige) aanspraak des gereinigden gewetens tot God. Zoo bijzonder ook *Stier*, Reden des Herrn Jesu. Viter Theil. 1848. S. 938 ff. zu Matth. 28 : 19, die echter ten slotte daarin toch in *der That etwas Bundgemässiges* erkennt.

Nederl. Belydenis des Geloofs Art. XXXIV : Niet dat zulks (de zuivering en wederbaring) door het uiterlijke water geschiedt, maar door de besprenging des dierbaren bloeds des Zoons Gods, die onze Roode Zee is ¹⁾, door welke wij moeten doorgaan, om te ontgaan de tirannieën, van Pharao, welke is de duivel, en in te gaan in het geestelijk land Kanaän. Alzoo geven ons de Dienaars van hunne zijde het Sacrament en hetgene dat zichbaar is, maar onze Heere geeft hetgene door het Sacrament beduid wordt, te weten de gaven en onzienlijke genaden, wasschende, zuiverende en reinigende onze zielen van alle vuiligheden en ongerechtigheden, en onze harten vernieuwende en dezelve vervullende met alle vertroosting, ons gevende eene ware verzekerdheid zijner vaderlijke goedheid, ons den nieuwen mensch aandoende en den ouden uittrekkende met al zijne werken. Heidelb. Cat. Vr. 72 : Is het uiterlijke waterbad de afwassching der zonden zelve (zooals de Roomschen leeren) ? Neen het : want alleen het bloed van Jezus Christus en de Hellige Geest reinigt ons van alle zonden.

a. Van het bloed zegt dit de Schrift met even zooveel woorden 1 Joh. 1 : 7 : *Het bloed van Jezus Christus, den Zoon Gods, reinigt ons van alle zonde.* En waarom juist het bloed ? Als losprijs voor de zonde, ter genoegdoening aan de rechtvaardigheid Gods. De zonde is opstand tegen God, is eene poging om God weg te doen : in elke zonde ligt dit, men wilde liefst dat er geheel geen heilig God God ware ; men staat God naar 't leven. Daardoor heeft de zondaar het leven verbeurd en den dood verdiend,

¹⁾ Zie het *Gebod* vóór den Doop van de kleine kinderen der geloovigen 1 Kor. 10 : 1, 2.

geestelijk, lichamelijk, eeuwig. De bezolding der zonde is de dood (Rom. 6 : 23). Daarom moest de schuldbetalende Borg den dood ondergaan, ook den dood des lichaams, Hij moest zijn leven prijsgeven, ter voldoening aan de rechterlijke gerechtigheid Gods. Overmits nu naar Levit. 17 : 11 *de ziel des vleesch*, het leven des lichaams, *in het bloed is*, zoo beteekent Christus' vergoten bloed zijn uitgestort en geofferd leven, en juist daarom is dat bloed de genoegdoening voor de zonde ¹⁾).

De besprenging of wassching met dat bloed is de genadige toerekening en toeëigening van dat bloed aan den schuldigen zondaar, alzoo dat God hem uit genade om dezes bloeds wille al zijne zonden vergeeft (*Heidellb. Catech.* Vr. 70) en hem zoo aanziet en cert als had hij nooit eenige zonde gedaan. Het doopwater doet tot deze zuivering van de schuld niets, Christus' bloed doet het al; maar de Doop is het troostelijke teekenen zegel er van.

b. Met het reinigende bloed gaat de *vernieuwende Geest* gepaard. Ja, het is alzoo dat *het bloed van Christus* de reiniging *van binnen in de zielen doet door den Heiligen Geest* (*Nederl. Belijd.* Art. XXXIV). Het is de Geest, die het bloed tot hart en geweten brengt, Hij is de toepassende oorzaak (*caussa applicans*) bij deze reiniging en begint daarmede dadelijk ook zijne heiligmakende werking. De waterdoop neemt de zondensmet niet weg en brengt geen geestelijk leven aan, de Heilige Geest doet het. De uitstorting des Heiligen Geestes is het rechte bad, dat reinheid en leven werkt, waarvan de Doop het *Goddelijke pand en waarteeke* is (*Heidellb. Cat.* Vr. 73). Paulus

¹⁾ Vergel. *Twaalfde Hoofdstuk* § 17.

voegt teeken en zaak te zaam, waar hij van *het bad* (dat is het teeken) *der wedergeboorte en vernieuwing des Heiligen Geestes* (dat is de zaak) gewaagt. Tit. 3 : 5 : *God heeft ons zalig gemaakt, niet uit de werken der rechtvaardigheid die wij gedaan hadden, maar naar zijne barmhartigheid, door het bad der wedergeboorte en vernieuwing des Heiligen Geestes* ¹⁾; 6. *Denwelken Hij over ons rijkelijk heeft uitgegoten door Jezus Christus onzen Zaligmaker*; 7. *Opdat wij, gerechtvaardigd zijnde door zijne genade, erfgenamen zouden worden naar de hoop des eeuwigen levens.*

2. De Doop met water is dan niet de zaak zelve, maar teeken en zegel van de zaak. Deze beteekenis is van den Doop onscheidbaar. De Doop, naar de instelling des Heeren bediend, heeft altijd dezelfde beteekenis ²⁾ Er bestaat eene sacramenteele vereeniging ³⁾ tusschen het teeken en de beteekende zaak door de inzetting. Dit verband is niet, dat het teeken wierde omgezet in de beteekende zaak zelve; dan ware het geen teeken meer; noch ook dat de kracht van de beteekende zaak, van Christus' bloed en den Heiligen Geest, aan het teeken, aan het doopwater, onafscheidelijk verknocht of daarin uitgestort zou zijn, zoodat met het teeken altoos en aan iederen doopeling ook de beteekende zaak wierde medegedeeld, waartegen alleen reeds Rom. 2 : 28, 29 afdoende getuigt ⁴⁾.

¹⁾ διὰ λουτροῦ καὶ ἀνακαινώσεως πνεύματος.
Calvin. Commentar. in Rom. 6 : 4.

²⁾ Zie ook in dit Hoofdstuk § 5.

³⁾ *Unio sacramentalis*. Confessio Helvit. II. Cap. XIX. ed. 1566. fol. 35^b.

⁴⁾ Vergel. H. P. Scholte, De Heilige Doop p. 64—69.

Veelmeer het is eene betrekkelijke, opzichtelijke vereeniging, hierin bestaande, dat door het Goddelijk Woord de waterdoop juist tot een teeken en zegel van die zaak is gemaakt. Waaruit dan vanzelf volgt, dat men den zegen van het Sacrament niet kan ondervinden, wanneer men alleen bij het uitwendige staan blijft, wanneer men het niet geloovig ¹⁾ als een van God gegeven teeken en zegel beschouwt en niet het teeken brengt tot de beteekende zaak en wederom de beteekende zaak tot het teeken, en wel in die opzichten, welke de Heere zelf in het Woord, in de inzetting en belofte heeft aangewezen. Aldus is het met het Heilig Avondmaal, aldus met den Doop.

Het geloof maakt het Sacrament niet ²⁾, maar het ontvangene Sacrament zal dienen tot bevestiging des geloofs, doordat wij er behoorlijk overeenkomstig het doel der instelling mede werkzaam zijn. Het ongeloof maakt het Sacrament zelf niet te niete, maar maakt het voor den mensch ijdel en wezenloos, tot verzwaring van zijn oordeel. Zoo is het ook met het Evangelie: *het is eene kracht Gods tot zaligheid*, maar voor *een iegelijk die gelooft* (Rom. 1 : 16). *Het Woord der prediking deed hun geen nut, dewijl het met het geloof niet gemengd was in degenen die het gehoord hebben*, Hebr. 4 : 2.

3. a. Naar de Roomschen is het uiterlijk waterbad de

¹⁾ Calvin. Instit. IV. 15 : 15 : Ex hoc sacramento, quemadmodum ex aliis omnibus, nihil assequimur nisi quantum fide accipimus. Si fides desit, erit in testimonium ingratitude nostrae, quo rei coram Deo peragamur, quia promissioni illic datae increduli fuerimus.

²⁾ Luther, Catech. Maj ed. Rechenb. p. 545 : Neque enim fides mea facit Baptismum, sed Baptismum percipit et apprehendit.

afwassching der zonden zelven. Zij leeren, dat de Doop in zich zelven de kracht heeft om alle zonde weg te nemen en den mensch te wederbaren. Naar hunne kerk-leer wordt den doopeling, hoe oud die zij, vergeving van al zijne zonden, die hij vóór den Doop gedaan heeft, door den Doop toegeeeigend en eene hebbelijke heiligheid wordt hem er door ingestort, „als een glans en een licht, hetwelk alle vlekken der ziel uitdelgt en de ziel schoon en blinkend maakt 1).” De erfzonde wordt te niet gedaan. Wel blijft in den gedoopte de zinnelijke begeerlijkheid (concupiscentia) overig, maar deze is, naar Roomsche leer-begrip, op zichzelf indifferent, onverschillig, is geen zonde 2), hoewel zij (als tondel, fomes peccati) tot zonde leidt; doch de getrouwe strijd daartegen brengt tot meerder heerlijkheid. De zonden echter, na den Doop begaan, worden weggenomen door berouw, biecht en boete (Sacramentum Poenitentiae 3).

De vergeving der zonden en de wedergeboorte, leert de Roomsche Kerk, wordt door den Doop te weeggebracht uit kracht van het *gedaan werk* (ex opere operato 4), dat zegt, door de uitwendige daad van toediening des waters aan den doopeling: zoodra het doopen maar gedaan

1) *Catech. Roman.* Pars II. Cap. II. Qu. 2.

2) *Idem*, P. III. C. X. Qu. 6

3) *Vijftiende Hoofdstuk* § 10.

4) *Tridentin.* Sess. VII. De Sacramentis. Canon VIII. Over *opus operatum* handelt geschiedkundig *G. E. Steitz* in *Herzogs Real-Enc.* XIII. S. 249 ff. u. d. W. *Sacramente.* Möhler wil dit goed maken door bij *operatum* te denken *a Christo* (in plaats van *ab Ecclesia*), geheel strijdig tegen het Roomsche beginsel (S. 253).

wordt, ligt in den Doop als sacramenteele handeling zulk eene Goddelijke kracht.

b. De *Lutersche* Kerk neemt wel geen zulke magische werking van den Doop aan als de Roomsche, doch zij bindt de genade aan het Sacrament door de kracht des Woords Gods, ten zegen voor het geloove, en de Doop is haar een beginnende oorzaak van de wedergeboorte: zij stelt eene *doopgenade*. Naar *Luther* ligt het wezen des Doops in de verbinding van het Woord met het water. Dit is hem eene voorwerpelijke, reële vereeniging, zoodat hij zegt: „de Doop is niet alleen eenvoudig water, maar hij is het water in Gods gebod vervat en met Gods Woord verbonden ¹⁾.” En „het Water wordt daardoor geheiligd, zoodat het niets anders is dan Gods of Goddelijk water, niet dat dit water door zich zelf voortreffelijker zou zijn dan elk ander, maar omdat tot dit het Woord en Gebod Gods is bijgekomen; de Naam Gods is er in ²⁾.”

¹⁾ *Luthers Kleiner Catechismus* (1529): *Die Taufe ist nicht allein schlecht Wasser, sondern sie ist das Wasser in Gottes Gebot verfasst und mit Gottes Wort verbunden.* De (onbekende) vertaler in het Latijn heeft daarvoor gezet: *et verbo Dei obsignata.* *Luther* ging velen zijner eerste geloofsgenooten hierin te ver, bijzonder *Melanchthon*.

²⁾ *Luthers Grooter Catech.*, ed. *Rechenb.* p. 537.

In de *Articuli Smalcaldici* van *Luther* (1536) heeft de oorspronkelijke hoogduitsche tekst: *Die Taufe ist nichts Anderes denn Gottes Wort im Wasser, durch seine Einsetzung befohlen.* Maar de Latijnsche Overzetting (van *Pt. Generanus*) heeft er de spits weer afgebroken: *Baptismus nihil aliud est quam verbum Dei cum mersione in aquam, secundum ipsius institutionem.* ed. *Rechenb.* p. 329.

Bijzonder sterk heeft *Luther* zich uitgesproken in zijne Doop-predikatiën juist omtrent dien tijd gedaan. Zoo in de *Predigt*

Deze voorstelling vond bij Luthers tijdgenooten weinig ingang, meer die van Melanchthon, volgens wien de Doop, niet door het water maar door geheel de bediening, een voortdurend feitelijk getuigenis is van Gods genade¹⁾ en van het bijzondere werkelijke aandeel des doopelings aan de belofte des Evangelies, namelijk, de vergeving der zonden en de vernieuwing door den Heiligen Geest.

Maar latere Luthersche Godgeleerden, in de 17de eeuw, namen met beslistheid Luthers gedachte weer op²⁾.

von der heiligen Taufe, über Matth. 3 : 13—17. Anno 1535. Erlanger Ausg. von Luthers sämmtl. Werken Bd. XVI. S. 43 ff. Hij zegt S. 63 f.: *Wenn du solches ansiehst, wie diesz Wasser mit Gottes Wort und Namen verbunden ist, weil er selbst solehe Worte befiehet drüber zu sprechen: Ich taufe dich im Namen des Vaters, Sohnes und heiligen Geistes — —, so kannst du nicht sagen, dasz es ein schlecht wässerig oder irdisch Wasser sey — —. sondern müßet sagen, dasz es sey ein Wasser der göttlichen Majestät selbst, als damit nicht wir Menschen, sondern Gott selbst (durch unsere Hand) taufet, und seinen Namen darein gesteckt und geflochten hat, dasz es mit demselben durchmenget ist, und mag wohl ein durchgöttet Wasser heissen.*

En daarop vergelijkt hij het met *gloeïend ijzer*, hetwelk niet meer alleen ijzer is, maar ijzer en vuur, en met *gesuikerd water*.

¹⁾ *Augustana Con'essio* Art. IX, van Melanchthon zegt alleen: De Baptismo docent (Ecclesiae) quod sit necessarius ad salutem, quodque per Baptismum offeratur gratia Dei. Luthers gevoelen van het water is behalve in zijne beide Catechismen in geen der Luthersche Symbolen uitgedrukt dan alleen in de Articuli Smalcaldici, en wel slechts in de oorspronkelijke Duitse uitgave (zie boven). Vergel. G. E. Steitz in Herzogs Real-Enc. XV. S. 452 u. d. W. *Taufe*.

²⁾ Bijzonder ook *Leonh. Hutter*, wiens *Compendium locorum theologicorum* van grooten invloed was. Opgesteld op last van keurvorst Christiaan II van Saksen 1610, door de theologische Faculteiten te Leipzig en te Wittenberg goedgekeurd en als

Desgelijks in nieuweren tijd de streng-Lutherschen, philosophisch getint. En over het geheel beschouwen de hedendaagsche Lutheranen, zooveel zij kerkelijk zijn, den doop niet bloot als teeken en zegel van Gods genade maar als toebrenghend middel, als hand en voertuig Gods, waardoor Hij zijne genade den doopeling werkelijk aanvankelijk mededeelt (doopgenade ¹).

c. De leer der *Gereformeerde Kerk* van den Doop in de *Nederl. Belijdenis* en den *Heidelb. Catechismus* is de uitdrukking van *Calvyns* gevoelen, tegengesteld tegen den Roomschen, maar ook onderscheiden van den Lutherschen leervorm. Calvyn stemt in zoover met Zwingli overeen, dat hij in tegenstelling tegen de Roomsche en Luthersche leer de collatieve werking, de mededeelende, genadegevende kracht van het Sacrament ontkent ²). Maar hij

leerboek ingevoerd. Locus Vicesimus: De Baptismo (ed. 1621. p. 238 sqq).

¹) *Hagenbach*, Lehrb. der Dogmengesch, § 803. Een zaakrijk overzicht van de voornaamste verschillende gevoelens bij de nieuwere Protestantsche Godgeleerden geeft *G. E. Steitz* in *Herzogs Real-Enc. XV. § 458—461 u. d. W. Taufe*. Het Luthersche gevoelen is bijzonder voorgestaan door *Höfling*, *Das Sacrament der Taufe* Erlangen 1846. Ister Band S. 26: *Die Hauptsache ist und bleibt immer die. dass Gottes Gnade, Gottes Geist, Gott selbst als IN, MIT und UNTER dem Wasser der Taufe mit uns handelnd, und zwar als mittelst dieser Handlung unsre Wiedergeburt, unsre thatsächliche Aufnahme und Versetzung in die Heils- und Lebensgemeinschaft mit Christo, unsre Rechtfertigung und Seligkeit wirkend, anerkannt wird.*

²) Dat Calvyn het in dit gewichtig punt met Zwingli eens is, gelijk ook onze Belijdenis en Catechismus niet anders leeren, staat vast. Velen loochenen dit, door misverstand van sommige uitdrukkingen zoowel van Zwingli als van Calvyn. Naar waar-

gaat verder dan Zwingli. Voor Zwingli is het alleen een teeken, voor Calvyn teeken en zegel. Naar Zwingli ¹⁾ is de Doop alleen het teeken van de zichtbare kerkgemeenschap, waardoor de mensch zich verplicht, Christus na te volgen; naar Calvyn ²⁾ een Goddelijk pand en waar-teeken van de genade in Christus en van onze gemeenschap met Christus en met al zijne goederen. „Daarom heeft Hij, zegt Calvyn, den Doop in zijn lichaam gewijd en geheiligd om dien met ons gemeen te hebben, als vasten band van die vereeniging en gemeenschap, welke Hij zich verwaardigd heeft met ons in te gaan ³⁾).

§ 19. Noodzakelijkheid van den Doop.

1. Naar de verschillende begrippen van den Doop verschillen ook de gedachten over deszelfs noodzakelijkheid. Onze Gereformeerde Kerk acht naar hare schriftgetrouwe leer den Doop wel noodzakelijk: want hij is door den Heere ingesteld en geboden met het predikambt en evenmin aan de willekeur en het believen der menschen overgelaten als de prediking van het Evangelie. Maar onze Kerk, vasthoudende (tegen de Roomschen) dat het Sacrament niet is de genade zelve, en (tegen de Luther-

heid is de zaak voorgesteld en toegelicht door Dr. P. Ewald in zijne uitgave van *Winers* Comp. Darstell. 1882. S. 169.

¹⁾ *G. E. Steitz* in Herzogs Real-Enc. XV. S. 453 f. u. d. W. *Taufe*. Vergel. XV. S. 268 f. u. d. W. *Sacramente*.

²⁾ *G. E. Steitz* a. W. XV. S. 455 f. XIII. S. 270 f.

³⁾ *Calvin*. Instit. IV. 15. 6.

De verschillende gevoelens onzer oude Godgeleerden over de doeleinden en de uitwerkingen van den Doop zijn bijeengebracht door C. Vrieling, *Doctrina* cur. M. Vitringa. Pars VII. p. 68—74.

schen) dat de genade ook niet gebonden is aan het Sacrament, erkent geene absolute, volstrekte, maar eene betrekkelijke, voorwaardelijke noodzakelijkheid des Doops ¹⁾).

a. De zaligheid hangt van den Doop niet af. De *gedoopte* wordt niet zalig *zonder geloof* en de *geloovige* niet rampzalig zonder Doop, maar verachting van het Sacrament is strafbaar. Marc. 16 : 16 : *Die geloofd zal hebben en gedoopt zal zijn, zal zalig worden ; maar die niet geloofd zal hebben, zal verdoemd worden.* De *geloovigen en gedoopten* spreekt de Heere zalig. Nu zou men in de tegenstelling verwachten het doemvonnis over de *ongeloovigen en ongedoopten*. Maar neen, *niet gedoopt* laat Hij *hier* weg. Hij spreekt den doem alleen over dien *die niet zal geloofd hebben*. De *ongeloovige*, die het Evangelie verwerpt en niet in Christus gelooft, wordt verdoemd, al was hij gedoopt. Daarin ligt bij gevolg : de *geloovige* wordt zalig, al is hij, buiten eigen schuld, niet gedoopt.

In deze uitspraak van Christus hebben wij eene duidelijke verklaring en vaststelling van de betrekking en verhouding tusschen geloof en doop. Voegt Hij in het eerste lid geloof en doop te zaam, het kon schijnen, alsof Hij den Doop met het geloof onscheidbaar tot voorwaarde der zaligheid stelde. Tegen dergelijk misverstand dient het tweede lid : alleen de *ongeloovige* wordt verdoemd.

De *geloovige*, die in de mogelijkheid is om den Doop te ontvangen, is er toe verplicht uit gehoorzaamheid aan de instelling des Heeren en uit besef van de gewichtige, God verheerlijkende en troostelijke einden dezes Sacraments. Maar voorwaarde van de zaligheid is de Doop in geenen

¹⁾ P. Van Mastricht, Godgel. III. p. 606. 614 v.

deele. Christus zegt ook niet: die *gedoopt zal zijn*, zal zalig worden, maar die *geloofd zal hebben en gedoopt zal zijn*. Hij stelt hier niet eene tweedeelige oorzaak van de zaligheid, zoodat het geloof de eene helft, de Doop de andere helft ware, maar de zaligheid hangt aan het geloof en de Doop dient tot een getuigenis ¹⁾.

b. Geloovigen, al zijn zij, door omstandigheden zonder hun toedoen, ongedoopt gebleven, worden om het gemis van den Doop niet veroordeeld; maar moedwillige verachting en versmading van het Sacrament uit boos ongeloof, hoogmoed, eigenzin is tot een oordeel voor de ongehoorzamen, door hunne verwerping van het teeken en getuigenis der Goddelijke genade veroordeelen zij zich zelven. Zoo deden de meeste Farizeën met den Doop van Johannes. Luc. 7 : 30 : Al het volk — — en de tollenaars, die met den Doop van Johannes gedoopt waren, rechtvaardigden God. *Maar de Farizeën en de Wetgeleerden hebben den raad Gods tegen zich zelven* (tot hun eigen schade en verderf) *verworpen, van hem niet gedoopt zijnde*. De Heere wil, dat wij ons ootmoedig onder ordinantie buigen en bij den Doop met den Geest den waterdoop niet gering achten, naar zijn Woord, tot den Farizeër Nicodemus gesproken Joh. 3 : 5 : *Voorwaar, voorwaar zeg ik u, zoo*

¹⁾ Calvin. Commentar. in Marc. 16 : 16 : Tenendum est, non ita necessario (Baptismus) requiri ad salutem, ut perire necesse sit quicumque eum adepti non fuerint: neque enim hic fidei adjungitur tanquam dimidia salutis causa, sed ut testimonium. Dat zonder het geloof het Sacrament niet baat, leert Calvyn zeer nadrukkelijk, Instit. IV. 15. 15. Vergel. hiervoren bl. 373.

iemand niet geboren wordt uit water ¹⁾ en Geest, hij kan in het Koninkrijk Gods niet ingaan.

2. De Roomsche Kerk stelt, dat om zalig te worden de Doop volstrekt noodig is. Zij leert ²⁾: *De overbrenging uit dien staat, in welchen de mensch geboren wordt als kind van den eersten Adam, in den staat der genade en der aanneming onder de kinderen Gods door den tweeden Adam Jezus Christus, onzen Zaligmaker kan na de openbare verkondiging van het Evangelie (bij name sedert den Pinksterdag) niet geschieden zonder het bad der wedergeboorte of (althans) de gelofte (en het voornemen) er van ³⁾*: Joh. 3 : 5. De Kerk spreekt ⁴⁾ den vloek uit over wie zegt: de Doop staat vrij naar verkiezen en is niet noodzakelijk tot de zaligheid.

Ernstig wordt door haar gewaarschuwd voor het uitstellen van den Doop der kinderen, „nademaal voor de kleine kinderen geen andere wijze ter verkrijging van de zaligheid is overgelaten dan door de bediening des Doops ⁵⁾,” en voor de kinderen der geloovigen en ongeloovigen is de Doop noodzakelijk als middel ter zaligheid.

Kinderen, die ongedoopt sterven, worden naar de Roomsche leer niet zalig ⁶⁾; zij komen wel niet in de helle,

¹⁾ Hiermede is ongetwijfeld de Doop bedoeld. Zie *Zestiende Hoofdstuk* § 2.

²⁾ *Trident. Sess. VI. De Justificatione Cap. 4. Catech. Roman. Pars. II. Qu. 30.*

³⁾ *Sine lavacro regenerationis aut ejus voto.*

⁴⁾ *Trident. Sess. VII, De Baptismo. Canon V.*

⁵⁾ *Catech. Roman. Pars II. Cap. II. Qu. 33.*

⁶⁾ Sterk spreekt zich uit over de rampzaligheid der ongedoopten de *Catech. Roman. Pars. II. Cap. II. Qu. 30*: De Wet des Doops is allen menschen van den Heere voorgeschreven, alzoo,

maar, besmet met de erfzonde, blijven zij van de zaligheid beroofd, missen het zalig aanschouwen Gods en worden in eene afzonderlijke plaats ¹⁾ bewaard, waarvan wel de Roomsche Schoolgeleerden (Scholastieken), maar niet de Belijdenisschriften der Roomsche Kerk eene nadere beschrijving geven.

De *Luthersche* Kerk leert wel naar haar begrip van den Doop als eigenlijk genademiddel met meerderen aandrang dan de Gereformeerden de noodzakelijkheid van den Doop ²⁾, doch niet in zulken zin als de Roomschen. Bij de Lutherschen heeft zich over het algemeen deze

dat zij, indien zij niet door de genade des Doops Gode worden wedergeboren, tot altoosdurende ellende en verderfenis worden voortgebracht van hunne ouders, mogen dezen geloovigen zijn of ongeloovigen.

Terwijl *Bellarmin* (*C. Vitringa*, *Doctrina* cur. Mart. Vitringa. VII. p. 245 en *Winer*, *Compar. Darstell.* S. 183) de noodzakelijkheid des Doops bewijst uit het Woord Gods, en uit de Overlevering der Kerk en der Vaderen, zondigt hij wederom, gelijk hij in zoo menige zijner stellige uitspraken doet, tegen de historische waarheid door de bewering: *Semper enim Ecclesia credidit, infantes perire, si absque baptismo de hac vita decedant.*

¹⁾ *Limbus infantum*, of *puerorum*. Naar de Scholastieken en *Bellarmin* eene plaats in de onderwereld hooger dan de helle, zoodat het vuur daar niet aan toekomt; buiten om de helle en deze omgevende, van daar *limbus*, zoom, gordel, genoemd; gewoonlijk geheeten *Voorburg der kinderen*. Dezen lijden daar volgens de Scholastieken wel geen uitwendige of inwendige pijn, maar eene poena damni, *straf van gemis* der zalige gemeenschap Gods, »altoosdurende verbanning en duisternis." *C. Vitringa*, *Doctrina*. VII. p. 246. *Winer*, *Compar. Darstell.* S. 218. *Verklaring van den Mechelschen Catechism.* p. 251.

²⁾ *Augustana Confess.* IX: — *necessarius ad salutem. Apologia Confessionis* ed. Rechenb. p. 156: *Nonus articulus approbatus*

stelling gevestigd: Niet het gemis maar de verachting van het Sacrament verdoemt ¹⁾).

§ 20. Bedienaars.

1. Naar het doorgaand gevoelen der *Gereformeerden* mag niet *een ieder* doopen, maar alleen de wettig geroepen en aangestelde dienaar des Woords. Geen anderen mogen de Sacramenten bedienen dan die geordend en gezonden zijn om te *prediken*. Christus heeft Matth. 28 : 19 het *doopen* en het *leeren* (Marc. 16 : 15: de prediking van het Evangelie) saamgevoegd en aan dezelfde personen opgedragen. Waarom de Apostel Paulus zegt 1 Kor. 4 : 1 : *Alzoo houde ons een [ieder] mensch als dienaars van Christus en uitdeelters der verborgenheden Gods*, in Woord en Sacrament.

Hieraan houdt zich dan ook onze *Nederl. Belijd. des Gel. Art. XXX: dat er dienaars of Herders moeten zijn om Gods Woord te prediken en de Sacramenten te bedienen* ²⁾).

est, in quo confitemur, quod Baptismus sit necessarius ad salutem, et quod pueri sint baptizandi, et quod Baptismus puerorum non sit irritus, sed necessarius et efficax ad salutem.

¹⁾ *Winer*, Compar. Dart S. 182. *De Moor*, Commentar. in Mark. Pars V. p. 517. cl. p. 434. Non privatio, sed contentus Sacramenti condemnat.

²⁾ De vrouwen worden van de bevoegdheid om te doopen uitdrukkelijk buiten gesloten door de *Confess. Helvet. II. ed. Tiguri 1556 fol. 37^a: Docemus baptismum in Ecclesia non administrari debere a mulierculis vel ab obstetricibus. Paulus enim removet mulierculas ab officiis ecclesiasticis. Baptismus autem pertinet ad officia ecclesiastica. Evenals Calvin. Instit. IV.*

2. Bij de *Roomschen*, gelijk bij de *Griekschen* is de Doop het officie van de Priesters, doch mag in nood een iegelijk doopen. Alleen de Priesters hebben de macht om ambtshalve en in het openbaar en met al de voorgeschrevene ceremoniën den Doop te bedienen. Ligt echter een kind in levensgevaar en is er oogenblikkelijk geen geestelijke te bekomen en moet men dus vreezen dat het kind anders zonder Doopsel zal sterven, dan mag, ja moet ieder leek, ieder niet-geestelijke het kind doopen. Zelfs een Onroomsche, van welke secte ook, ja een Niet-Christen: 't zij man of vrouw. „Want ook aan Joden en ongeloovigen en Kettters is, wanneer de nood dwingt, dit werk geoorloofd.” Doch met deze bepaling: vooreerst dat daarbij niet al de gewone *ceremoniën* worden waargenomen; ten tweede dat de nood-dooer doope *in den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes*; ten derde dat hij het doe met de *bedoeling* om daardoor te doen wat de Katholieke Kerk met het doopen doet ¹⁾.

Luther ²⁾ en de streng Luthersche Godgeleerden houden

15. 20: Est enim (Baptismi administratio) pars ecclesiastici ministerii, tam hujus quam Coenae dispensatio.

¹⁾ Aldus de *Catech. Roman.* Pars II. Cap. II. Qu. 23. Met beroep op de *Kerkvergadering te Trente*, waar Sess. VII. De Baptismo. Canon IV was uitgesproken: Si quis dixerit, baptismum, qui etiam datur ab haereticis in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, cum intentione faciendi quod facit, ecclesia, non esse verum baptismum: anáthema sit.

De punctuële ontwikkeling der Roomsche stelling door Belarmim deelt mede *De Moor*, Commentar. in Marck. XXX. 12. Pars V. p. 433.

²⁾ *G. E. Steitz* in Herzogs Real-Enc. XV. S. 469 f. *Luthers Tischreden*. Stuttgart en Leipzig 1836. Ister Band. S. 504 ff. *De Moor*, Commentar. V. p. 434.

wel de ongedoopt verstorven kinderen niet dáárom voor verloren, overtuigd dat God 'ze ook zonder Doop kan zalig maken, doch daar de Doop hun een eigenlijk genademiddel is, billijken zij den nooddoop, door leeken, ook door vrouwen, (vroedvrouwen, bakers, minnemoeders) bediend. De moderne Godgeleerden verklaren allen nooddoop voor pure superstitie, voor louter bijgeloof ¹⁾).

3. Beslist verwerpt Calvyn ²⁾ den nooddoop. Hij legt er nadruk op, dat de bediening des Doops even zoowel als des Avondmaals een deel is van het werk der kerkdienaars, dat Christus dezelfde personen heeft gesteld tot verkondigers van het Evangelie en tot bedienaars van den Doop, en dat een ieder, die zonder wettige roeping doopt, in vreemd werk valt.

Inzonderheid verklaart hij zich met kracht en klem tegen den doop door vrouwen en toont de ongepastheid en ongegrondheid aan van het beroep daarvoor op Zippora ³⁾,

¹⁾ Dr. A. E. Biedermann, Chr. Dogmat. 2te Aufl. II. S. 633: Jede Art. von *Nothtaufe* ist in ihrem Grund eine Superstition, und kann nur in pathologischen Herzensbedürfnissen in soweit eine Entschuldigung finden, als dieselben in den speciellen Umständen, unter denen das Verlangen darnach entsteht, einen menschlich natürlichen Grund haben.

²⁾ Instit. IV. 15. 20—22.

³⁾ Instit. IV. 15. 22. Uitvoerig handelt Calvyn hierover in zijnen Commentar. in Exod. 4 : 24—26 (Corpus Reformator. Vol. LII. p. 64 sqq). Naar sommigen was de onbesneden Mozes' eerstgeborene, ook naar Oehler, Theol. des A. T. I. S. 296, volgens wien Mozes diens besnijdenis had nagelaten, *wahrscheinlich weil die Mutter Zippora gegen die gefährliche Operation sich sträubte*. Aanneemlijker oordeelt Calvyn, dat Mozes zijnen eersten Zoon Gerson wél had besneden, maar deswege huiselijk ongenoegen had geleden, en dat hij den tweeden zoon Eliëzer niet

Gravemajer, Geref. Gel. leer. III.

die haren zoon besneed, (Exod. 4 : 25), als reeds hierom niets afdoende, wijl Doop en Besnijdenis te dezen opzichte verschillen, daar wij nergens lezen, dat de Besnijdenis alleen aan Priesteren is opgedragen geweest, zoodat de vrouw Zippora, doende wat verzuimd was, niet iets deed wat haar verboden was. Het dreigend gevaar werd daardoor van Mozes afgewend, maar hare daad wordt niet geprezen noch ter navolging gesteld, zoomin als hare ontstellenis, verbolgenheid en bitterheid.

Wel met reden klaagt Calvyn: Weinigen nemen in aanmerking, hoe verderfelijk de averechtsche leerstelling van de noodzakelijkheid des Doops ter zaligheid gewerkt heeft. Hij waarschuwt voor zorgeloosheid, verachting en nalatigheid aangaande het bondzegel. Maar hij wijst met nadruk op het verbond Gods, welks kracht en gelding

had besneden, om nieuwe ontevredenheid en verwijten van schoonvader en vrouw te voorkomen. Nu openbaarde de Heere zijnen toorn over Mozes en tegelijk de reden daarvan, het verzuim der besnijdenis. Mozes lag door schrik verslagen, denkende dat hij sterven zou. Toen greep Zippora het kind en besneed het, zij zelve, maar met weerzin. *Bloedbruidgom!* snauwt zij haren man toe, wiens leven zij gelost had door het bloed van haar kind. Calvyn noemt haar doen eenen *actus confusus et turbulentus*, waarmede zich de doop door vrouwen niet laat verdedigen. Bovendien de besnijdenis kwam hier niet eens het kind te baat maar den vader.

Paulus zegt 1 Kor. 14 : 34: *Het staat leelijk (onbetamelijk) voor de vrouwen, dat zij in de gemeente spreken.* En 1 Tim. 2 : 12: *Ik laat de vrouw niet toe dat zij leere* (namelijk in de openbare vergaderingen). Wordt de vrouw niet toegelaten tot de openbare verkondiging des Woords, veelmin tot de bediening der Sacramenten. *De Moor*, Commentar. in Marek Pars V. p. 437.

niet afhangt van den Doop noch van eenig bijvoegsel. En hij verklaart: *Niet hierom worden de kinderen der geloovigen gedoopt, opdat zij dan eerst kinderen Gods worden die vooraf vreemd van de Kerk zijn geweest, maar veelmeer door het plechtig teeken worden zij deswege in de (zichtbare) Kerk opgenomen, wijl zij door de weldaad der belofte reeds van te voren tot het lichaam van Christus behoorden.*

Onze oude Gereformeerde Godgeleerden ¹⁾ stemmen over 't algemeen met Calvyn in en houden het door Christus gelegde verband tusschen leeren en doopen vast, waarnaar alleen degenen bevoegd zijn om te doopen, die gezonden zijn om te prediken.

4. Men brengt daartegen wel in: „Er is geen spoor van dat in den apostolischen tijd het recht om te doopen alleen aan een bepaald ambt zou zijn verbonden geweest; integendeel ook particulieren hebben gedoopt ²⁾.”

Intusschen nader bezien blijkt daaruit geenszins de geoorloofdheid van den leekendoop.

Philippus doopte, Hand. 8 : 38. Maar hij was een van de zeven diakenen, mannen vol des Heiligen Geestes en der wijsheid (Hand. 6 : 3, 5), Evangelist (Hand. 21 : 8), verkondiger van het Evangelie, hij predikte (Hand. 8 : 5,

¹⁾ Namen en Verklaringen van schrijvers voor en tegen citeert in grooten getale *C. Vitringa*, *Doctrina cur. Mart. Vitringa Pars VII.* p. 75 sq. Ook over de geschillen in de Engelsche Kerk in weerwil van hare verklaring in de *Westminster-Confessie* (1648): Geen van de twee Sacramenten mag door een ander worden bediend dan door eenen dienaar des Woords, wettelijk geordend. Vergel. *Ch. Hodge*, *Systematic Theology*. III. p. 514.

²⁾ *Steitz* in *Herzogs Real-Enc.* XVI. S. 468.

35), bovendien tot den kamerling buitengewoon geroepen en gezonden.

Ananias heeft Paulus gedoopt (Hand. 9 : 18. 22 : 16). Maar de Heere had hem tot den boeteling gezonden, en hij was een voornaam discipel, volgens sommigen zelfs een van de zeventigen, ongetwijfeld een erkend getuige van Christus en verkondiger des Evangelies, hetzij als Evangelist of zelfs als gewoon leeraar der gemeente te Damascus ¹⁾).

Petrus *beval dat* Cornelius en de zijnen *zouden gedoopt worden*, Hand. 10 : 48. Door wien dit geschiedde, wordt niet gezegd. Petrus, die eenige dagen bij hen bleef, kan het zelf hebben gedaan; of deed het een van de zes broederen (Hand. 11 : 12) uit Joppe, zoo deed die het op bevel des Apostels, had dus zending. En die broederen waren zelven ook wel leeraren, dienaren van het Evangelie, gelijk de Apostelen meest altijd bij zich hadden, en die door hen gelast den doop bedienden ²⁾).

Bovendien mogen wij niet voorbijzien het onderscheid tusschen de eerste tijden des Christendoms, waar zooveel buitengewoons plaats had, en de latere, waar alles meer geregeld ging ³⁾).

¹⁾ *De Moor*, Commentar. in Marck. V. p. 435.

²⁾ *Kanteek.* op Hand. 10 : 48 en 1 Kor. 1 : 17.

³⁾ *G. E. Steitz* in Herzogs Real-Enc. XV. S. 468 zegt: Wahrscheinlich taufte die Sendboten die ersten Bekehrten einer Stadt selbst und lieszen dann durch diese die Uebrigen taufen. Doch mag schon in der apostolischen Zeit, sobald die Gemeinden sich in bestimmter Weise organisirt hatten, auch die Taufe in der Regel von den Vorstehern derselben erteilt worden seyn, wenigstens macht dies das Bedürfnis der Ordnung wahrscheinlich.

Dit echter staat vast: onze Gereformeerde Kerk bindt de bevoegdheid om te doopen aan het predikambt. Maar, wél te merken, niet als of het ambt den Doop eerst krachtig maakte en alsof de persoonlijke waardigheid des ambtsdragers den Doop waarde toebracht ¹⁾. Integendeel de grond is alleen de ordinantie van Christus, die Doop en prediking heeft samengevoegd, waaraan men zich heeft te houden. Het is dus zaak van orde. *Want God is geen [God] van verwarring*. En ook in dezen is het: *Laat alle dingen eerlijk en met orde geschieden* (1 Kor. 14: 33, 40).

Naar de Gereformeerde, schriftuurlijke opvatting van den Doop, als zijnde niet een eigenlijk en onmisbaar genademiddel maar slechts teeken en zegel van de genade, kan er van een Nooddoop geheel geen sprake zijn. Want daar de zaligheid van den Doop niet afhangt, kan er nimmer nood zijn om te doopen ²⁾.

¹⁾ C. Vitringa, Doctrina cur. Mart. Vitringa P. VII. p. 88. Calvin. Inst. IV. 15, 16. Brakel, Red. Godsd. I. p. 957. Cap. XXXIX. 9: *De kracht des Doops hangt niet aan den bedienaar*.

²⁾ Ook Stier. Reden des Herrn Jesu Viter Theil. 1848. S. 972 bekent: Es ist kaum nöthig, ein Wort über sogenannte Nothtaufe zu sagen — wahrlich, wenn man Taufe recht versteht, eine sinnlose Zusammenfügung.

Maar Ebrard, Christl. Dogmat. II. § 529. Anm. 2 zegt: *De Christelijke Kerk voltrekt den heiligen Doop door hare geordende dienaren, waarmede echter niet is uitgesloten de mogelijkheid der plaatsvervangende van dezen door ieder Christelijk gemeentelid IN WERKELIJKE GEVALLEN VAN NOOD*. En als voorbeeld voert hij aan: *Een niet geordend Christen in eene Zendingstandplaats mag bij afwezigheid van den geordenden Zendingling eenen op sterven liggenden bekeerden Heiden doopen*. Maar hier is geen noodzaak: de reeds stervende bekeerde heeft den Doop niet noodig, daar

§ 21. Het Woord bij het Water.

Het *Woord* Gods komt in den Doop tot het water door dat de bedienaar doopt *in den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes*, zooals Christus verordend heeft Matth. 28 : 19.

1. Het groot en onbegrijpelijk geheim der Goddelijke Drieëenheid wordt hier als fundamenteele waarheid voor het geloof in het licht des Nieuwen Testaments klaarlijk betuigd. De drie Personen worden hier uitdrukkelijk genoemd en saamgevoegd, onderscheiden en tevens gelijk gesteld ¹⁾. Dus is de Doop noodzakelijk naar deze verordening des Heeren eene bekentenis van de Drieëenheid, getuigenis van de in Christus voltooide openbaring Gods, kort begrip van de specifiek Christelijke leer. Zonder leer, zonder het Woord geen Doop, geen Sacrament. Daarom zijn dan ook „geen anderen wettige bedienaars van den Doop dan die zelve tevens de leer bedienen ²⁾,” die hiertoe althans uitwendig door de Kerk naar orde geroepen en aangesteld zijn, terwijl van hunne inwendige roeping

hij al op vertrek staat naar de triomfeerende Kerk in den hemel.

Daarentegen den Doop van kleine kinderen door *vroedvrouwen* verwerpt ook Ebrard met de Gereformeerde Kerk, die volgens hem in 't gemeen den kinderdoop niet *noodzakelijk* maar alleen *geoorloofd* acht en daaraan alleen voor het in leven blijvende kind eene beteekenis toekent, terwijl zij *de leer van eene ABSOLUTE noodzakelijkheid des KINDERDOOPS ter zaligheid als bijgeloovig moet afwijzen*. Dit laatste is waar. Vergel. *J. H. Scholten*, *Leer der Herv. Kerk II. p. 341 v.*

¹⁾ Zie *Vierde Hoofdstuk* § 7.

²⁾ *Calvin*. Commentar. in Matth. 28 : 19.

voor God niet de Kerk maar alleen hun eigen geweten getuigen kan ¹⁾. De bedienaar vertegenwoordigt dan daarbij de geloovige en belijdende Kerk, van welke hij de zending heeft.

2. De dienaren zullen de doopelingen *doopen in den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes* ²⁾.

In den naam. Dit zegt niet: op bevel, of last, of in opdracht en in de plaats (bij vervanging en met het gezag) van den Vader en den Zoon en den Heiligen Geest. Dan ware dit alleen iets voor de doopenden en er ware niets gezegd voor de doopelingen. En de grondtekst laat deze opvatting niet toe ³⁾. Het Grieksch duidt eene *overbrenging* aan, eene overzetting in den Naam, in de levensgemeen-

¹⁾ *Idem*, Instit. IV. 3 : 11.

²⁾ βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος. Matth. 28 : 19.

³⁾ Want anders moest er staan ἐν τῷ ὀνόματι (of alleen τῷ ὀνόματι) maar er staat εἰς τὸ ὄνομα. Beide uitdrukkingen beteekenen niet hetzelfde, gelijk reeds aangemerkt is door C. Vitranga, Observation. Sacr. Lib. III. Cap. XXII: De germano sensu dictionis Baptizari in rem cett. p. 827: Baptizari in nomine sive potius nomine Jesu est baptizari jussu, imperio et auctoritate Christi, baptismo ab ipso mandato atque instituto, בָּשֵׁם. Zoo is het Hand. 10 : 48: Petrus beval, dat zij zouden gedoopt worden (als daartoe gerechtigd) in den naam des Heeren, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου, naar het bevel en de instelling des Heeren, zoo gedoopt als de Heere verordend had. Maar εἰς τὸ ὄνομα, בָּשֵׁם, zegt meer: dit duidt aan het doel van den Doop.

Matth. 28 : 19 heeft de *Vulgata*: in nomine, en daarnaar *Luther*: im Namen; ook *Calvyn* vertaalt: in nomine (doch Inst. IV. 15. 6 zegt hij ook: in nomen), onnauwkeurig. De verbeterde (?) Luthersche Overzetting heeft: auf den Namen.

schap met den drieënigen God. Het is eene indooeping niet bloot *tot* maar *in* den Naam des Drieënigen, niet als of God in het water ware naar Luthersche voorstelling, maar zinnebeeldig, afbeeldend en verzegelend.

De naam vertegenwoordigt dengene die hem draagt en dient niet voor hem zelfven, maar voor anderen, om hem bij anderen te doen kennen. De naam Gods zegt, wat Hij *voor ons* is, bepaaldelijk bij den Doop, wat Hij nu en voortaan *voor den doopeling* is en wezen wil, en wel naar zijnen Naam, naar hetgeen Hij zich genoemd, zich *geopenbaard* heeft in zijn Woord en groote daden: de God van volkomen zaligheid, de Vader met zijne zegenende liefde, en de Zoon met zijne Middelaarsgenade als Profeet, Hoogepriester en Koning, en de Heilige Geest met zijne heiligmakende werkingen. Meteen zegt dit, wat wederkeerig de gedoopte *voor God* zal wezen, Hem geëigend en gewijd, om als kind des Vaders en als verlost des Zoons en als geheiligde des Geestes niet meer zich zelfven maar Gode te leven. Treffend en vol zalving is de verklaring en uitbreiding van de woorden der inzetting in het *Formulier* onzer Kerk om den heiligen Doop te bedienen aan de kleine kinderen der geloovigen ¹⁾.

3. Van het letterlijk *gebruik* ²⁾ der Inzettingswoorden vinden wij in de Handelingen der Apostelen en in de

¹⁾ Voor *in den naam* vertalen nieuweren: *tot den naam*, en brengen dit alleen tot de belijdenis. Zoo de nieuwe Synodale Overzetting, die daarbij aanteekent: *D. i. tot de belijdenis van den naam. Door het ontvangen van den Doop zou op den gedoopte de verplichting rusten, om den naam te belijden* DES VADERS ENZ.

²⁾ Vergel. hetgeen daarvan reeds gezegd is hiervoren in dit *Hoofdstuk* § 10.

Brieven van Paulus geen voorbeeld, terwijl daar alleen van doopen in den naam van Christus wordt gewaagd. Doch een beroemd Kerkgeschiedschrijver herinnert te recht: „Dit bewijst nog niet, dat in het apostolische tijdvak alleen deze kortere formule zou zijn gebruikelijk geweest. Want in de plaatsen, waar zulke vermelding van den Doop voorkomt, is het niet te doen om mede te deelen met welke woorden de Doop werd bediend, maar slechts om het karakteristieke doel van den Doop, de uitdrukking der erkenning van Jezus als den Messias en de verplichting tot geloovige gehoorzaamheid jegens Hem te doen uitkomen — *Justinus de Martelaar* († 165) voert de volledige formule reeds als de algemeen geldende aan ¹⁾.”

Ook is Christus „het eigenlijke voorwerp des Doops. Daarom is het geen wonder, wanneer de Apostelen gezegd worden gedoopt te hebben in zijnen naam (Hand. 8 : 16. 19 : 5), daar hun toch geboden was ook in den naam des Vaders en des Heiligen Geestes te doopen. Want al wat van Gods genadegiften in den Doop wordt voorgesteld, wordt in Christus alleen gevonden. Doch wie in Christus doopt, kan niet anders dan tegelijk den naam des Vaders en des Heiligen Geestes aanroepen ²⁾.”

¹⁾ Dr. *Aug. Neander*, Allgem. Gesch. der Chr. Rel. u. K. Ister Band. 1826. S. 360 f. *Dezelfde*, Gesch. der Pflanzung. 1832. S. 18 f. *Dezelfde*, Leben Jesu 1837. S. 654. Het merkwaardig getuigenis van *Justinus Martyr* kon ook door Prof. *J. H. Scholten*, De Doopsformule p. 36 v. niet worden ontkracht. Nader is hiervan gehandeld in schrijvers Opstel over *De Doopsformule* in het *Kerkelijk Weekblad* (Leeuwarden) 1870. No. 52.

²⁾ Aldus *Calvin*. Instit. IV. 15. 6. Hij houdt de orde vast: De barmhartige Vader vooraan, de Middelaar in 't midden, de Heilige Geest de werker des nieuwen levens. *Quamobrem nos-*

De noodzakelijkheid der Doopsformule ¹⁾ is door velen bestreden, natuurlijk door alle loochenaars van de Goddelijke Drieëenheid, die er zelfs wel iets anders voor in plaats wilden stellen. Des te noodiger is het, daaraan vast te houden. Deze formule is de wortel der Twaalf Geloofsartikelen.

Wel zijn er ook onder onze oude rechtzinnige Godgeleerden, die toestemmen, dat Christus ons niet geboden heeft deze woorden bepaaldelijk te gebruiken ²⁾: *Ik doop*

trae cum purgationis tum regenerationis in Patre caussam, in Filio materiam, in Spiritu effectum consequimur et quodam modo distincte cernimus.

En in zijn Commentar. in Matth. 18 : 19 extr. herinnert *Calvyn*: *Niet zonder reden geschiedt hier de uitdrukkelijke vermelding van den Vader, den Zoon en den Heiligen Geest, wijl anders de kracht des Doops niet kan worden bevat, dan wanneer het begin gemaakt wordt van de vrijgunstige barmhartigheid des Vaders, die ons door zijn eeniggeboren Zoon met zich verzoent, en voorts Christus in 't midden treedt met het offer zijns doods en eindelijk ook de Heilige Geest er bijkomt, door welken Hij ons afwascht en wederbaart en ons alzoo al zijner goederen deelachtig maakt.*

Sommigen hebben gemeend, dat voor *Joden* zou zijn de Doop in den naam van *Jezus Christus*, voor de *Heidenen* echter in den naam des *Vaders en des Zoons en des H. Geestes*. Aldus ook *H. Witsius*, *Oecon. Lib. IV. Cap. XIV. 16.* Desgelijks *J. A. Bengel*, *Gnomon in Matth. 28 : 19.* Zij verstonden onder *ἐν ὀνόματι* uitsluitend *Heidenen*.

¹⁾ Geschiedkundig handelt daarover *G. E. Steitz* in *Herzogs Real-Enc. XV. S. 471—474.*

²⁾ *Marck*, *Merck XXX. 11.* Voor hetzelfde gevoelen haalt tal van getuigen aan *Prof. J. H. Scholten*, *De Doopsformule. p. 50—59.* Doch wanneer hij p. 56 v. *Brakel* citeert, *Red. Gods. I. Cap. XXXIX. 11. p. 935*, zoo stapt hij de zeven redenen over, die *Brakel* bijbrengt voor het uitspreken der woorden: *Ik doop u in den naam des V. en des Z. en des H. G..* waarna

u in den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes, alsof de bedienaar alleen aan die woorden ware gebonden, maar zij allen dringen ten sterkste aan, dat bij den Doop de Drieëenheid uitdrukkelijk beleden en klaarlijk betuigd moet worden. En hoe zal dat beter, korter en ondubbelzinniger geschieden dan juist met die woorden? Geen Doop zonder de Drieëenheid, zooals ook Calvyn (boven aangehaald) inscherpte. Nederl. Belijdenis des Gel. Art. XXXIV: *De Heere heeft bevolen te doopen al degenen, die de zijnen zijn, IN DEN NAAM DES VADERS*

hij besluit: *Zoo moet men de uitsprake der woorden behouden.*

Hij stelt daarop het geval: *Als de Kerk de leer der H. Drieëenheid bekent en belijdt en de volwassene doopeling ook zoo doet, zou zoude ik dien doop niet onwettig, niet voor nul en geener waarde houden, wanneer die woorden uitdrukkelijk niet genoemd waren bij zijnen Doop, want ik achte het uitspreken van die woorden niet ingaan in het wezen, in de eigenlijke natuur des Doops en den Doop Doop maken. Maar hij voegt er bij: Doch ik weet niet dat zulk een ocrasie (geval) ooit voorkomt, want der Kettersen Doop is geen Doop of ze de Drieëenheid noemen of niet (Voor Kettersen staat in de uitgave van 1717 abusievelijk Kerken).*

Schleiermacher, Der Christl. Glaube. 3te Ausg. § 137. S. 375 oordeelt aldus: Von dem Aussprechen der üblichen Formel kann man nur reden als von einer wahren kirchlichen Ueherlieferung; als allgemeine Regel aber ist nur diese auszusprechen, dass wie Jeder die Taufe nur vermöge einer kirchlichen Vollmacht verrichtet, er sie auch so verrichten soll wie es dieser gemäss ist.

En Scholten, De Doopsformule p. 64. No. 4 stemt toe: *Dat het der Kerk vrijstaat, om — — het gebruik der genoemde woorden als doopsformule uit een liturgisch oogpunt te verordenen, in welk geval de dienaars der Kerk gehouden zijn zich van die formule te bedienen.*

Belangrijk zijn de verklaringen van de Synode der Nederl. Herv. Kerk van 1870, aangehaald in het *Kerkelijk Wetboek* van Douwes en Feith p. 58. 2de dr. p. 62.

EN DES ZOONS EN DES HEILIGEN GEESTES. (Vergel. *Heidelb. Cat.* Vr. 71). En in onze beide *Formulieren*, van den kinder- en den bejaarden-doop is het telkens: *Daarna in het Doopen spreekt de Dienaar des Goddelijken Woords aldus*: IK DOOP U IN DEN NAAM DES VADERS EN DES ZOONS EN DES HEILIGEN GEESTES.

§ 22. Kinderen te Doopen.

De *Kinderdoop* (Paedobaptismus) staat niet los en afgezonderd op zich zelve, maar in nauw verband met geheel het systeem der Christelijke leer. Bij de verwerping of minachting van den Kinderdoop liggen dan ook altijd dwalingen nopens gewichtige waarheden ten gronde. Bij sommigen is het omdat zij de *erfzonde* loochenen of haar althans slechts voor een klein *gebrek* houden dat licht te verhelpen is, en vooral omdat zij van eene *erfschuld* niet willen weten. De Doop veronderstelt schuld en bederf, en daartegenover verlossing in Christus ook voor kinderen.

Bij anderen is het wegens een averechtsch begrip van het *Sacrament*, in hetwelk zij niet meer zien dan eene belijdenis des geloofs en gelofte van gehoorzaamheid; als waartoe kleine kinderen onbekwaam zijn.

Bij nog anderen, is de oorzaak een onklaar denkbeeld van de *Kerk*, in welke de doopeling door den Doop wordt ontvangen. De zichtbare Kerk in haar gemengden staat, — en van de gemeenschap met *deze* is de Doop het zienlijk teeken ¹⁾, — wordt verward met de onzichtbare Kerk

¹⁾ Zie voren § 12. Vergel. *Hodge, Systematic Theology* III. p. 547.

der waar geloovigen en geheiligden en de Doop beschouwd als een inlijven in *deze*, voor hetwelk kinderen niet voegen en waarin men dus niets kan zien dan een onwaarachtig, ijdel vertoon.

De Gereformeerde Kerk is hierin beslist. „Met alle rechtzinnige Protestanten leert zij de *erfzonde*, schuld en smet, en dienvolgens de noodzakelijkheid ook voor kinderen van de verzoening door Christus' bloed en de wedergeboorte door den Heiligen Geest, waarvan de Doop teeken en zegel is.

Zij leert, dat het *Sacrament* wel met de belijdenis des geloofs en de gelofte van God te dienen is verbonden en op die belijdenis en gelofte (voor de kinderen door hunne ouders) geschiedt, maar dat het eigenlijk sacramenteele van het Sacrament is teekening en bezegeling door God naar de beloften zijns Woords.

Zij leert, dat, niet alleen wegens den natuurband die tusschen kinderen en hunne ouders bestaat, maar naar Gods uitdrukkelijke verklaringen de kinderen van ouders, die tot het Verbond behooren en zelve geteekende leden zijn der zichtbare Kerk, mede daartoe behooren en het

Ook *Calvyn* zelf spreekt zich hierover duidelijk uit, Instit. Lib. IV. Cap. I. Sect. 7, waar hij, in onderscheiding van de eigenlijk genaamde, onzichtbare Kerk, van de zichtbare zegt: *Met den naam Kerk duidt de Schrift vaak aan die geheele menigte van menschen op aarde verspreid, die belijdt den éénen God en Christus te vereeren, die Baptismo initiatur in ejus fidem, die door den Doop (in het openbaar, plechtig) in de geloofsgehoorzaamheid jegens Hem, dus in zijnen dienst wordt ingewijd, en voorts door deelneming van het Avondmaal hare eenheid in de ware leer en hare liefde betuigt enz.* Vergel. Dr. A. Kuyper, Heraut 1888. No. 530.

zichtbaar teeken en zegel daarvan dienen te ontvangen. Het zal niet te veel noch te weinig zijn, wanneer wij zeggen; de kleine kinderen van *gedoopte ouders* mogen en moeten gedoopt worden. Doch met onderscheiding.

Nederl. Belijdenis des Gel. Art. XXXIV: Wij verwerpen de dwaling der Wederdoopers, die — — verdoemen den Doop der kinderkens der geloovigen, dewelke wij gelooven dat men behoort te doopen en met het merkteeken des Verbonds te verzegelen, gelijk de kinderkens in Israël besneden werden op dezelfde beloften die onzen kinderen gedaan zijn. En voorwaar, Christus heeft zijn bloed niet min vergoten om de kinderkens der geloovigen te wasschen, dan Hij gedaan heeft om de volwassenen. En daarom behooren zij het teeken te ontrangen en het Sacrament van hetgene dat Christus voor hen gedaan heeft. — — Daarenboven hetgene de Besnijdenis deed aan het Joodsche volk, hetzelfde doet de Doop aan onze kinderen, waarom de heilige Paulus den Doop noemt de Besnijdenis van Christus (Kol. 2 : 11).

Op dezelfde gronden bouwt onze *Heidelb. Catechismus* Vr. 74, waar geleerd wordt, dat en waarom men niet alleen de volwassenen, die tot de Christenkerk overkomen, maar ook de *jonge kinderen* der geloovigen mag en moet doopen.

1. De kinderkens van bondgenooten en gemeenteleden zijn mede *in het verbond Gods en zijne gemeente begrepen*.

God heeft zijn Verbond opgericht met Abraham en met diens zaad, Gen. 17 : 7, en heeft de Besnijdenis tot een teeken des verbonds gesteld.

Het *zaad* is niet het geestelijke zaad Abrahams uit allen volke, maar zijn natuurlijk nageslacht, en wel hetgene

door Izaäk en Jakob van hem afstamde, dus geheel het Israëlietische volk (met de ingelijfde vreemden) hetwelk God van alle andere volken wilde afzonderen en tot zijn bijzonder volk benoemde. Wel waren uit dat volk alleen degenen Gods eigenlijke bondgenooten, die niet slechts uitwendig, maar met hun hart onder den band des verbonds kwamen; maar dat allen te zamen ten minste uiterlijk tot het verbond behoorden, blijkt hieruit dat allen het bondszegel ontvingen. Want *alle* vleesch in Israël werd besneden (de dochteren ¹⁾ in hare vaders gerekend), en wel naar den regel in de eerste kindsheid: *een zoonken dan van acht dagen zal u besneden worden*, Gen. 17:12.

Het *Verbond* is hetzelfde als waarvan nu de Doop het teeken en zegel is. Met het Evangelie breidde het zich tot alle volken uit, *Opdat de zegening Abrahams tot de Heidenen komen zou in Christus Jezus*, Gal. 3:14. Dat hooren wij Petrus aanstonds op den Pinksterdag aan Israël verkondigen Hand. 2:39: *U komt (behoort) de belofte toe en uwen kinderen en allen die daar verre zijn, zoo velen als er de Heere onze God toe roepen zal*, namelijk door de prediking van het Evangelie.

De Mennonieten verstaan daar onder de *kinderen* (en evenzoo Gen. 17:7 onder Abrahams zaad) alleen het geestelijke zaad, de wedergeborenen. Maar duidelijk genoeg bedoelt de Apostel, gelijk ook *Calvyn* ²⁾ verklaart, eigenlijke

¹⁾ Jakobs zonen zeiden Gen. 34:14: *Wij kunnen onze zuster niet aan eenen man geven die de voorhuid heeft*. Zij stellen tegen elkander hunne zuster en eenen onbesnedene; zij wordt gerekend tot de besnedenen. Christus noemt de vrouw die Hij had genezen *eene dochter Abrahams*, Luc. 13:16.

²⁾ *Calvin*. Commentar. op Hand. 2:39, en vooral op Gen. 17:7.

kinderen: want hij zegt: *uwe* kinderen. Niet alsof hij daarbij bloot aan eenige uitverkorene kinderen dacht: neen, dat zou voor hem een verborgen, onkenbare dus onzekere grond zijn geweest; maar hij dacht aan het Verbond, dat God met Abraham en diens zaad had opgericht, en daarom spreekt hij vrijmoedig: *u en uwen kinderen komt de belofte toe.*

Dat beoogt ook Paulus, wanneer hij 1 Kor. 7 : 14 leert, dat van zulke ouders, van wie ook maar één geloovig is, de kinderen niet onrein maar *heilig* zijn. Niet alsof zij daardoor zedelijk en inwendig geheilgd waren: want ook van de twee echtgenooten, van wie de één ongeloovig is, zegt de Apostel: de ongeloovige is heilig door de geloovige wederhelft, hetwelk geen inwendige heiligheid kan zijn, want dan ware het geen ongeloovige meer; en ook de kinderen der waar geloovigen zijn *van nature kinderen des toorns, gelijk ook de anderen* (Ef. 2 : 3). Maar zij zijn heilig door het Verbond, waardoor de ouders heilig zijn, heilig, niet als menschen naar hunnen personeelen staat, maar als echtgenooten, als *man* of als *vrouw*. Het zegt: zulk een huwelijk is heilig en de kinderkens, uit zulk een huwelijk gewonnen, zijn niet onrein, maar heilig, zijn niet aan te merken als Heiden-kinderen maar als Christen-kinderen. Want door één van beide echtgenooten in Christus te heiligen, heeft God de Heere zijne heiligende hand op het huwelijk gelegd en wat uit zulk een huwelijk voortkomt, is zijn, en geen mensch heeft recht om zulke kinderen van het Verbond uit te sluiten, dus ook geen recht, om hun het teeken en zegel daarvan te weigeren, hetwelk, onder de nieuwe bedeeeling des onveranderlijken genadeverbonds de Doop is, een teeken voegende en

verordend voor beide geslachten, gelijk wij dan ook lezen dat gedoopt werden beide mannen en vrouwen (Hand. 8 : 12). Want de gansche gemeente behoort gedoopt te zijn, naar het bevel van Christus Matth. 28 : 19: *Gaat dan henen, onderwijst* (maakt discipelen) *al de volken, dezelve doopende.*

De kinderen der bondgenooten worden Gode gegenereerd, zij komen Hem toe uit kracht van het Verbond. Zelfs toen Israëls volk zoo diep was gezonken, dat het kinderen aan Moloch offerde, noemt de Heere dezen Zijne kinderen, wijl Hij het verbond nog niet van het volk had weggenomen, Ezech. 16 : 20, 21 : Uwe zonen en uwe dochteren, *die gij mij gebaard hadt*, hebt gij genomen en hebt ze den afgoden geofferd, *mijne kinderen* hebt gij geslacht.

Dies zijn de kinderen der bondgenooten mede in de Gemeente begrepen. Zoo sprak Mozes tot het volk Deut. 29 : 10 vv.: Gij staat heden allen voor het aangezicht des Heeren uws Gods, — — alle man van Israël, *Uwe kinderkens*, uwe vrouwen enz., om over te gaan in het verbond des Heeren uws Gods. En Joël 2 : 16 wordt een plechtige verbodsdag aldus uitgeroepen: Verzamelt het volk, heiligt de gemeente, vergadert de oudsten, verzamelt *de kinderkens en die de borsten zuigen.* Zijn de kinderkens in de gemeente begrepen, zoo komt hun ook het teeken der inlijving toe, hetwelk in de huishouding des Nieuwen Testaments de Doop is.

De Christen-kinderkens zijn heilig, niet eerst door dat zij gedoopt zijn, maar wijl zij heilig zijn, komt hun de Doop toe. Paulus noemt 1 Kor. 7 : 14 geheel den Doop niet, zonder meer zegt hij tot de Christen-ouders: uwe

kinderen *zijn heilig*. Waren zij nog niet gedoopt, zij dienden dan gedoopt te worden, wijl zij heilig waren. Ook hier geldt wat Paulus in ander opzicht zegt Rom. 11 : 16 : *Indien de wortel heilig is, zoo zijn ook de takken heilig*.

De Doop verandert het kind niet, maar bezegelt aan hetzelfde het Verbond. Christelijke ouders mogen niet met gedachten des ongeloofs over het mogelijke gedrag en lot des kinds vooruitloopen, maar moeten zich houden aan het Verbond, dat de kinderen mede insluit. De grond, waarom de kinderkens mogen en moeten gedoopt worden is niet dat zij misschien uitverkoren zijn, ook niet dat er vermoedelijk in hen een beginsel van genade en wedergeboorte ligt, maar het Verbond Gods in Christus tot hetwelk zij behooren en door hetwelk zij geheilgd zijn. (*Doopsformulier*).

Dordr. Leerreg. Hoofdst. I. Leer. 17 : Gods Woord getuigt, dat de kinderen der geloovigen heilig zijn, niet van nature, maar uit kracht van het genadeverbond, in hetwelk zij met hunne ouderen begrepen zijn. Waaruit dan de gevolgtrekking gemaakt wordt : Zoo moeten de godzalige ouders niet twifelen aan de verkiezing en zaligheid hunner kinderen, welke God in hunne kindsheid uit dit leven wegneemt. Ja, maar godzalige. Terecht. Immers godzalige ouders hebben deze hunne kinderkens tot Christus gebracht, gedoopt of ongedoopt, hebben ze aan den Drieëenigen Verbondsgod overgegeven en mogen hunne genadige aanneming niet betwijfelen. Dat is wat anders dan de overspannen stelling van sommigen dat alle kleinen „die in hunne kindsheid sterven, krachtens de verlossing door Christus zalig worden, gedoopt of ongedoopt, geboren in

Christen- of in Heidenlanden, van geloovige of ongeloovige ouders ¹⁾."

2. De tweede grond voor den Doop der kinderen volgens onzen kerkelijken Catechismus is, dat de beteekende zaak des Doops ook voor hen is, *dat hun de verlossing van de zonden door (in ²) Christus bloed en de Heilige Geest, die het geloof werkt, niet weiniger dan den volwassenen bondgenooten toegezegd wordt.*

Waar is die toezegging? Zij ligt *vooreerst* reeds in de verbondsbelofte, die ook de kinderen van het verbondsvolk aangaat, Gen. 17 : 7 en Hand. 2 : 39. Want de reinig-making van de zonde in Christus bloed en de vernieuwing doos den Heiligen Geest zijn verbondsgoederen.

¹⁾ Aldus Ch. Hodge, Systematic Theology I. p. 26 v., met beroep op Rom. 5 : 12—21, zelfs op Joh. 10 : 28! Geheel in den trant van Limborch, Theol. Christ. Lib. III. Cap. V. 2 Omnes infantes, sicut per Adamum moriendi necessitati subi-ciuntur, ita, nostro iudicio, ex morte liberantur per Christum, sive baptizati sint sive non. Hodge onderscheidt niet behoorlijk het natuurlijke zaad van Adam, hetwelk, alle menschen zijn, en het geestelijke zaad van Christus, waartoe alleen de uitverkorenen behooren naar geheel de leer des Apostels. Naar Hodge zijn dus alle kinderen, die in hunne kindsheid sterven uitverkorenen, eene stelling die wel iets heeft van Schleiermachers overspannen praedestinatieleer.

Pelagius zeide van ongedoopt stervende kinderen: Quo non eant scio, quo eant nescio. Neander, Allgem. Gesch. der Chr. Rel. u. K. Iiter Bd. 3te Abtheil. 1831. S. 936. Pelagius wilde van geen erschuld bij kinderen weten, dies oordeelde hij dit als gewis, dat zij niet ter straffe gingen, die in hunne onschuld stierven; doch wat er van hen wierd bekende hij niet te weten.

²⁾ In den oorspronkelijken, Hoogduitschen tekst staat: und (dieweil) ihnen in dem Blut Christi die Erlösung von Sün-den — — zugesagt wird.

Ten andere is die toezegging behelsd in de uitspraak van den Heere Jezus Marc. 10 : 14 : *Laat de kinderzens tot mij komen en verhindert ze niet: want derzulken is het Koninkrijk Gods*. Ook hierin is de toezegging opgesloten, nademaal niemand deelgenoot van het Koninkrijk Gods kan zijn, of hij moet vergeving en reiniging van de zonden ontvangen en door den Geest wedergeboren worden. De kinderen daar waren eigenlijke, natuurlijke kinderen, en wel zeer jonge kinderen¹⁾, nog niet zoo groot als dat kind was, hetwelk de Heere Matth. 18 : 2 tot zich *riep* en in het midden van zijne discipelen stelde, *kinderzens*, die men tot hem *bracht*, op de armen droeg, met de bescheiden bede dat hij ze mocht aanraken. Dat wilden de discipelen verhinderen: zou Hij zich met kinderen bemoeien? Maar hij zegt: *derzulken is het Koninkrijk Gods*. Niet wegens hunne betrekkelijke onschuld: want zij zijn vleesch uit vleesch geboren (Joh. 3 : 6), van nature kinderen des toorns (Ef. 2 : 3); maar uit kracht van Gods Verbond, hetwelk Hij vertegenwoordigde, en door de verlossende genade die Hij kwam brengen. Hij was ook voor kinderen in de wereld gekomen. En Hij voegt er bij: Voorwaar zeg ik u, zoo wie het Koninkrijk Gods niet ontvangt gelijk een kindeken, die zal in hetzelfde geenszins ingaan, Marc. 10 : 15. Hieruit blijkt dat de Heiland met dit: *derzulken is het Koninkrijk Gods* niet bedoelt kinderlijk onschuldigen. Wat zou dit zijn: Wie niet onschuldig wordt als een kind, kan niet ingaan? Integendeel, Hij wil hiermede de grooten klein maken en zegt tot de volwassene berispers: Niet moeten de *kinderzens*

¹⁾ Lucas 18 : 15 noemt ze *βρέφη*, pasgeborene, zuigelingen.

eerst volwassen worden gelijk gij, maar gij, groote menschen moet klein worden als een kindeken!

Of kan de beloofde zaak, genade en Geest niet aan kinderen ten deele worden? Maar Jezus zelf was waarlijk kind geweest, en, ontvangen van den Heiligen Geest, was Hij naar zijne menschheid van den beginne af en bleef voortgaande onafgebroken onder den invloed des Geestes¹⁾. En dat de Heilige Geest ook in de in zich zelve onreine kinderen van zondaren kan werken en den wortel en het zaad van geloof (de dispositie tot geloof) en van geestelijk leven, hetwelk zich dan vervolgens ontwikkelt, in hunne harten kan leggen, daarvan biedt ons de Schrift zelve voorbeelden in zoodanigen, die al vroeg bleken te staan onder de leiding des Geestes, als Samuël, David, Jeremias, Daniël, en vooral Johannes de Dooper, van wien de Engel tot Zacharias zeide Luc. 1 : 15: *Hij zal met den Heiligen Geest vervuld worden, ook van zijn moeders lijve aan.* Wie zal tegenover dat Woord nog zeggen: het kan niet?

Alle onzekerheid wordt eindelijk weggenomen door hetgeen de Heiland Marc. 10 : 16 aan de kinderkens deed. *Hij omving ze met zijne armen*, erkende en betoonde ze daardoor als de zijnen, en Hij *legde hun zijne handen op en zegende ze*. De oplegging der handen was ook naderhand in den apostolischen tijd het teeken van den Doop met den Heiligen Geest. Dat opleggen zijner handen en dat zegenen was niet slechts een vertoon; wat Jezus uiterlijk deed, was altijd gepaard met wezen en kracht: het was een werkelijk bedeelen, Hij nam die kinderkens daar op in zijne gemeenschap en zegende hunne zielen

¹⁾ Zie *Twaalfde Hoofdstuk* § 13.

met zijne genade, hetwelk dan bij hun opwassen ook aan hen openbaar zou worden. De handeling van Jezus met deze kinderen heeft men terecht als eenen gewichtigen grond voor den kinderdoop aangezien, te meer wijl al wat Hij in de dagen zijns vleesches op aarde heeft gedaan eene afbeelding is van hetgeen Hij altijd in zijne gemeente doet. Het is dus zeker, dat de Heere ook aan kinderen genade bewijst. En daar Christen-ouders geen reden hebben om te twifelen, of de Heere dat nu nog wil doen, zoo hebben zij op te volgen zijn vriendelijk bevel: *laat de kinderkens tot mij komen*; de ouders behooren ze Hem toe te brengen, te presenteeren, op te dragen met vertrouwen op zijn Woord: ook hunner is het Koninkrijk Gods.

3. Bij dit alles komt de analogie, de overeenkomst van den Doop met de *Besnijdenis* als Verbonds- en Kerkteeken. Naar den Catechismus: Nademaal de kinderen van bondgenooten en kerkleden mede deelgenooten van Verbond en Kerk en van de belofte der verbondsgoederen zijn: *zoo moeten zij ook door den Doop als door het teeken des Verbonds, der Christelijke Kerk ingelijfd en van de kinderen der ongeloovigen, dergenen die Christus niet erkennen, onderscheiden worden, gelijk in het Oude Verbond of Testament door de Besnijdenis geschied is, voor dewelke in het Nieuwe Verbond de Doop ingezet is. Vergel. Nederl. Belijd. des Gel. Art. XXXIV.*

Doop en Besnijdenis hebben eenzelfde bedoeling. De beteekende zaak is één, het teeken veranderd. Door de inzetting des Doops was meteen het einde aan de Besnijdenis gezet. De Doop moest van zelf de Besnijdenis vervangen en, wat men ook inbrengt, het is geschiedkundig niet te

betwisten, het is gebeurd : de Doop is feitelijk in de plaats der Besnijdenis getreden ¹⁾. Aan de Christenen te Kolosse, die lichamelijk meestal niet besneden waren, schrijft Paulus Kol. 2 : 11 : *In Christus zijt gij ook besneden, geestelijk, zijnde met Hem begraven in den Doop.*

Op deze gronden leert onze Kerk in de Belijdenis Art. XXXIV en in den Catechismus Vr. 74 de geoorloofdheid en noodzakelijkheid vanden Kinderdoop, waarin zij Calvyn ²⁾ volgt. Deze gronden zijn ook voldoende, hetwelk hierna te meer zat blijken uit de ongegrondheid der tegenwerpingen.

Uit de beteekenis en bedoeling van den Doop volgt vanzelf, dat *niet alle* jonge kinderen mogen gedoopt worden. a. Geen kinderzens van Joden, die immers Christus verwerpen ; van Mohammedanen, die van een Drieëenig God niet willen weten ; van Heidenen, die God niet kennen en vreemdelingen zijn van de verbonden der belofte ³⁾. Dit is het gemeen gevoelen der Gereformeerden, in tegenstelling tegen de Lutherschen die met den Doop als „genademiddel” vrijgeviger zijn, en inzonderheid tegen de

¹⁾ Zie in dit *Hoofdstuk* § 10.

²⁾ *Calvin*. Instit. IV. 16. 3 sqq. Bij onze oude Geloofsleeraars zijn de bewijzen voor den kinderdoop verschillend voorgesteld zoo in orde als in tal. In *Camp. Vitringa*, Doctrina Christl. Rel. Pars VII. p. 131 noemt *Martin Vitringa*, behalve Calvyn en de opstellers van den Heidelb. Catechismus, 27 Gereformeerde Godgeleerden bij name, van wie er sommigen 2, anderen 3, of 4 of 5 of 6 of 7 of 8 of 9 of zelfs 13 redenen voor den Doop der Christen-kinderen hebben aangevoerd. De voornaamste daarvan brengt *M. Vitringa* dan bij in zijne Aanteek. p. 133—142.

³⁾ *Eerste Hoofdstuk* § 24.

Roomschen, die zelfs wel kinderen buiten weten en tegen wil van hunne ouders willen doopen, om ze zalig te maken ¹⁾).

De *Synode te Dordrecht* 1618, 19de Zitting heeft, des gevraagd, zich verklaard aangaande den Doop van Heiden-sche kinderen in Indië, die om als slaven te dienen in Christelijke gezinnen waren overgebracht. De Synode oordeelde te recht (tegen het gevoelen der *Britsche* Godgeleerden) dat *de kinderen van Heidenen niet moesten worden gedoopt, alvorens zij tot dien leeftijd waren gekomen dat zij naar hunne vatbaarheid in de eerste beginselen der Christelijke religie konden onderwezen worden en metterdaad onderwezen werden*. En dan nog niet zonder bevoegde *doopborgen*, die beloven moesten dat zij voor de verdere leering en tegen wederaftrekking der doopelingen zorgen en waken wilden ²⁾). De *Britten* beriepen zich op de besnijdenis van Abrahams dienstbaren, Gen. 17 : 12, waarop *G. Voetius* ter snede antwoordde, het was niet bewezen dat door Abraham eenige kinderen zijn besneden, wier vaders niet tevens zijn besneden geweest.

b. Iets anders schijnt het te zijn met eigenlijke adoptief-kinderen, met zulken, die door bondgenooten tot kinderen, met volle burgerlijke kindsrechten, zijn *aangenomen* (geadopteerd). Zijn dit nagelatene of door nood verlatene kinderkens van bekende gedoopte ouders, zij dienen ongetwijfeld zonder uitstel gedoopt te worden. Zijn 't kinderkens van onbekende ouders, zijn 't vondelingen,

¹⁾ Vergel. in dit *Twintigste Hoofdstuk* § 19. *C. Vitringa*, *Doctrina Chr. Rel. P. VII.* p. 149. 150.

²⁾ *Acta Synodi.* ed. Hanov. 1620. p. 67. *De Moor*, *Comment.* in *Marck P. V.* p. 501. *C. Vitringa*, *Doctrina Chr. Rel. Pars VII.* p. 146 sq.

zonder eenig zeker blijk van hunne afkomst, dezen, al is het ook in eene plaats waar enkel Christen-belijders wonen, dezen zijn wel niet te doopen voor de jaren van onderscheid maar na onderwijzing en belijdenis, waarvoor degenen die hen adopteeren, hebben te zorgen. Want uit de burgerlijke (civiele) rechten volgt nog geen recht in geestelijke dingen of ia hetgeen tot het Verbond der genade behoort. De eigenlijke Gereformeerde grond voor den Doop, de verbondsgemeenschap, wordt bij die kinderkens gemist ¹⁾.

c. Aangaande *onwettige* kinderen ²⁾ oordeelen onze Gereformeerde Godgeleerden vrij eenparig, dat zij dienen gedoopt te worden, doch onder voorwaarden. Het kind van bekende, gedoopte, dus tot de Christenkerk behorende ouders, dat vóór hunne huwelijksvoltrekking is geboren, mits bij berouw en belijdenis van hunne zonde; ook het kind, waarvan de vader niet is bewezen, maar wiens moeder gedoopt en dus lid is der Christelijke Kerk, bij berouw en schuldbelijdenis en met doopborgen. Waartegen niet kan worden ingebracht Deut. 23 : 2 : *Geen bastaard zal in de vergadering des Heeren komen*, of dit moest zeggen: hij zal niet besneden worden; maar het zegt: *hij zal geene stem hebben in publieke vergaderingen noch plaats in den raad der Regenten enz. (Kantteek.)*

d. Kinderen van *Scheurmakers* en *Ketters*? Ouders, die zich geheel van de Kerk en kerkleer vervreemden, zullen ook wel geen Doop voor hunne kinderen begeeren. Maar

¹⁾ Verschillende gevoelens hierover vermeldt *C. Vitringa*, Doctrina VII p. 148 sq. Over de vondelingen p. 154 sp. *De Moor*, Comment. in Marek. P. V. p. 500—502.

²⁾ *De Moor*, Comment. V. p. 502 sqq. *C. Vitringa* a. W. VII. v. 144 sqq.

bij anderen, die, hoewel praatzuchtig (als in Korinthe) en in menig punt dwalende, toch den Vader en den Zoon en den Heiligen Geest belijden, is, ook naar het oordeel onzer oude Godgeleerden, de toelating raadzaam, wanneer zij den Doop voor hunne kinderen verlangen, mits zij, vooraf behoorlijk daarover onderhouden en vermaand, de Doopvragen beantwoorden, de doopsverplichting op zich nemen en „zich aan de gestelde orde der Kerk onderwerpen ¹⁾.”

e. Maar kinderen dan van zulke ouders, die wel gedoopt zijn, echter *geen belijdenis des geloofs* hebben afgelegd en dus aan *het Heilig Avondmaal geen deel* nemen ²⁾? Het getal van zoodanigen is groot en het geval moeilijk. De *Brownisten*, eene sekte in Amsterdam, Middelburg en Leiden (genoemd naar haren stichter, den Engländer *Robert Browne*, † 1630) maakten er den Gereformeerden een verwijt van, dat dezen kinderen ten Doope toelieten van ouders, van wie geen van beiden belijdenis had gedaan, om reden dat de voorouders dier kinderen, de grootvader of grootmoeder enz. toch belijders waren geweest. Onze oude Godgeleerden achten de toelating geraten, wanneer de ouders zelfden door den Doop in hunne kindsheid der Kerk zijn ingelijfd, en nu voorts door het waarnemen der godsdienstoefeningen en onderwijzingen toonen, dat zij der Gereformeerde Kerk en harer leere zijn toegedaan. Te recht ; te meer, omdat de beantwoording

¹⁾ *Marck*, Compend. XXX. 19. *De Moor*, Commentar. P. V. p. 506 sqq. *C. Vitringa*, Doctrina VII. p. 150 sq.

²⁾ *De Moor*, Commentar. P. V. p. 476 sq. *Vitringa*, Doctrina P. VII. p. 157.

der Doopvragen eene belijdenis insluit, en de onthouding van het Avondmaal veelal haren grond heeft in gemoedelijke bezwaren. Doch vooral niet, om de ouders daarin te doen berusten, alsof dezen alleen reeds wegens hunnen eens ontvangen Doop bondgenooten waren 1): daartoe is bij volwassenen meer van noode; bovendien de beide Sacramenten behooren saam. (Vergel. *Dordsche Kerk-ordering* LIX). Dat hebben de dienaren des Woords en de Opzieners zulken ouders wel ernstig en met aandrang voor te houden en in te scherpen.

f. Kinderen, wier ouders de orthodoxe leer *belijden* en *uitwendige gemeenschap met de Kerk* hebben, maar door hun *gedrag* toonen, dat zij *geen ware leden* van de Kerk zijn 2)? Onze Gereformeerde geloofsleeraars neigen over 't geheel tot toelating, „gelijk ook de kinderen van goddelooze Israëlieten besneden werden.” Daar echter is voor Leeraar en Opzieners gelegenheid en noodzaak tot vermaan en verplichting van de ongeregelden om hun leven te beteren. Onder dat beding doopte ook de Reformator *Farel* het kind van eenen landlooper, met verbintenis der doopheffers, om geheel de taak des vaders op zich te nemen, wanneer deze aan zijne gelofte niet voldeed 3). Intusschen heeft daar de Kerkelijke Tucht haar werk te doen.

g. Maar hoe dan te handelen met kinderen, wier ouders *geëxcommuniceerd* zijn, en „onder zware tucht liggen” 4)? De *Nationale Synode te Middelburg* 1581 heeft

1) Vergel. *Negentiende Hoofdstuk* § 13.

2) *C. Vitringa*, *Doctrina* VII. p. 155 sqq.

3) *Idem*, p. 156.

4) *De Moor*, *Comm.* V. p. 505 sq. *C. Vitringa*, *Doctrina* VII. p. 157 sqq.

op de 91ste der *Particuliere Vragen* aldus geoordeeld :
*Of de kinderen dergenen, die ordelijk en naar den regel
 van Christus geëxcommuniceerd zijn, en gedurende de
 excommunicatie gewonnen zijn, ook buiten het verbond
 zijn? Antw. Neen.*

Intusschen hier is onderscheiding noodig. Want de gevallen verschillen.

Bij mindere censuur der beide ouders wegens eene bijzondere, openbare, grove zonde zal nitstel van den Doop huns kinds raadzaam zijn, ook als middel, om aan de vermaningen tot berouw, schuldbelijdenis en beterschap kracht en drang bij te zetten.

Maar hoe bij *afsnijding*, waarvan hier sprake is? Deze is *uitsluiting van de gemeenschap der Kerke* (*Dordsche Kerkordening* LXXVII), is hierin gelegen, dat lidmaten, die van hunne dwalingen of schandelijk leven na alle vermaningen niet willen afstaan, door de Opzieners vanwege de Kerk *door het verbieden van de Sacramenten uit de Christelijke gemeente, en van God zelven uit het rijk van Christus gesloten worden* (*Heidelb. Cat. Vr. 85. En Formulier des Bans*).

P. Van Mastricht, Godgel. Boek VII. Hoofdst. IV : 13 oordeelt : *Niet te doopen zijn de kleine kinderen van ketters en uitgebannen (liberi haereticorum et excommunicatorum) uit de Gemeente, tenzij één van beide ouders een bondgenoot (foederatus) zij* 1 Kor. 7 : 14; dus niet toe te laten, wanneer beiden geëxcommuniceerd zijn. *W. à Brakel*, Red. Godsd. I. Cap. XXXIX. 23 : *Geen kinderen te doopen van ouders die beide geëxcommuniceerd zijn, na de excommunicatiën geteeld, dewijl die voor Heidenen moeten gehouden worden*, Matth. 18 : 17.

Anderen verklaren zich voor toelating. Zoo b. v. *Sam. Maresius, Joh. Henr. Heidegger*, ook *Joh. à Marck*, terwijl *G. Voetius* herinnert, dat men vooral den graad der verwijdering dient in aanmerking te nemen, en aangaande degenen die in volslagen afval van de waarheid en in goddeloos leven hardnekkig voortgaan betuigt hij niet te kunnen zien, hoe zoodanigen gezegd kunnen worden in het Verbond te zijn ¹⁾.

Een kindeke van geëxcommuniceerde ouders te doopen tegen hunnen wil of buiten hun weten, is bij de Gereformeerden met reden niet oorbaar geacht, als strijdig tegen de wet der natuur, die den ouderen recht geeft op hunne kinderen, waarop ook de Kerk heen inbreuk mag maken.

Wenschen en begeeren de geëxcommuniceerden zelve hun kind gedoopt, welnu de weg daartoe staat dan voor hen open, de deur der Kerk is voor hen niet blijvend gesloten. Het staat aan hen *zich wederom te versoenen met de Gemeente door boetvaardigheid* (*Dordsche Kerkordening* (LXXVIII), en zij worden *wederom als lidmaten van Christus en zijner gemeente aangenomen, zoo wanneer zij waarachtige betering beloven en bewijzen* (*Heidelb. Cat. Vr. 85*): dan kunnen zij hun kindeke ten Doope presentereen.

Zoo is de afsnijding eene *remedie*, en wel *de uiterste remedie*; het doel is genezing (*Dordsche Kerkordening* LXXVI. *Formulieren des Bans en der Wederopneming*). De afgesnedene zelf wordt bij zijne *wederopneming in de gemeente van Christus* niet opnieuw gedoopt. Zijn eens

¹⁾ De gevoelens van deze en nog verscheiden andere Gereformeerde Godgeleerden vindt men bijeen bij *De Moor* en *C. Vitringa* II. cc.

ontvangen Doop komt bij hem nu weer tot kracht en gelding. Maar die Doop alleen is geen grond om hem, die afgesneden wordt, ook gedurende en niettegenstaande den Ban toch nog voor eenen bondgenoot te houden. Want wie afgesneden wordt, *wordt uitgesloten buiten de Gemeente des Heeren en vreemd van de gemeenschap van Christus, der heilige Sacramenten en van alle geestelijke zegeningen en weldaden Gods, die Hij zijner Gemeente belooft en bewijst, zoolang hij hardnekkig of onboetvaardig blijft in zijne zonde (Formulier des Bans).*

§ 23. Verwerping van den Kinderdoop.

Door de Reformatoren, Duitsche zoowel als Zwitsersche, is de leer van den Doop omstandig ontwikkeld en de Kinderdoop gehandhaafd tegen de wilde *Wederdoopers* (Anabaptisten). Deze leer is neergelegd in de Belijdenisschriften der Lutherschen en der Gereformeerden naar hunne bijzondere opvatting en daaraan hebben beide Protestantische Kerken over het geheel vastgehouden, in tegenstelling tegen de *Doopsgezinden* of *Mennonieten* en de *Baptisten*, die geen kleine kinderen ten Doope toelaten. Behalve deze twee partijen traden er onder verschillende gezindten dikmaals tot heden toe enkele mannen op, die den Kinderdoop afkeurden.

De moderne Theologen veroordelen den Kinderdoop niet volstrekt, maar volgen meestal het aanvullingssysteem van *Schleiermacher*, volgens wien de kinderdoop geen volledige Doop is, maar dit eerst wordt door de geloofsbelijdenis des gedoopten na voleind onderwijs ¹⁾.

¹⁾ *Schleiermacher*, Der chr. Glaube. II. § 138. — *Biedermann*,

Bij de verwerping van den kinderdoop liggen velerlei dwalingen ten gronde, zooals vooraf § 22 bl. 369) reeds is aangeduid. Voornamelijk eene éézijdige opvatting van den Doop. Men beschouwt dan den Doop niet als een eigenlijk Sacrament en ziet meer op hetgeen de *mensch* moet doen dan op hetgene *God* geeft. Men ziet dan alleen op de Doopsverplichtingen, die den doopeling worden opgelegd, en niet, gelijk men moet ¹⁾, in de eerste plaats op Gods belofte, die Hij door den Doop beteekent en bezegelt. Wjl het kindeke niets kan doen, niet gelooven, niet belijden, niet gehoorzamen, acht men het ook onbekwaam om den Doop te ontvangen. Maar *Calvyn* vindt het te recht bespottelijk, wanneer men wat de bejaarden geldt, zonder meer tot de kinderen overbrengt. Wanneer Paulus zegt 2 Thess. 3 : 10: *dat zoo iemand niet wil werken, hij ook niet ete*, zal men dan den kinderkens niet te eten geven, wjl zij niet werken, daar toch de Apostel openbaar van volwassenen spreekt ²⁾? Bij pas geboren kinderen kan immers geen sprake zijn van te willen of niet te willen werken. Intusschen eten kunnen zij.

Onder de bestrijders van den kinderdoop staan vooraan de *Doopsgezinden* (een naam eigenlijk meer gepast voor

Chr. Dogmatik. IIter Band S 683. § 923 oordeelt, dat de eisch om den Doop te bedienen eerst na de geloofsbelijdenis des doopelings, steeds tot *Sectirerei*, tot scheurmakerij leidt, en dat de redelijke plaats voor den Doop is alleen aan den ingang der ethische opneming in de christelijke gemeenschap, maar met de natuurlijke vervollediging (*Ergänzung*) door de *Confirmatie* aan den drempel der mondigheid.

¹⁾ Zie hiervoren in *dit Hoofdstuk* § 3.

²⁾ *Calvin Instit.* IV. 16. 28.

doopgrage Roomschen dan voor eene dooptrage gezindte ¹⁾ of *Mennonieten*, volgelingen van *Menno Simons* († 1561). Deze was een invloedrijk Reformator van het Anabaptisme (de Wederdooperij) en van een groot gedeelte der Anabaptisten (der woeste Wederdoopers), zoo in Friesland waar hij, priester te Witmarsum, den Roomschen kerkdienst verliet en tegen en onder de oproerige Wederdoopers in dat gewest met kracht optrad en hen tot orde bracht (1537), als in andere gewesten, ook in het buitenland, in Keulen, ja geheel Nederduitschland door tot Lijfland toe, waar hij onvermoeid als reizend prediker omtoog en kleine gemeenten stichtte en regelde ²⁾.

Het oproerige fanatisme en de wilde geestdrijverij der Wederdoopers verfoeide en bestreed Menno Simons, maar hun gronddenkenbeeld nam hij over en hield hij vol, namelijk de vestiging eener van de wereld afgezonderde heilige Kerk op aarde. En vandaar ook dat hij den kinderdoop verwierp ³⁾; het vloeyde voort met noodzakelijkheid uit zijne idee van Kerk. Hij wilde eene Kerk van enkel wedergeborenen, zulken alleen mochten als leden opgenomen en erkend worden: voor dezen alleen was de Doop, en de Doop was hem niets meer dan eene leus, eene bevestiging van de belijdenis des Christelijken geloofs. Den Doop van onnoozele kinderen noemde hij „een menschelijk verzinsel, waarvan geen jota of tittel in Gods Woord wierd gevonden, eene vervalsching der ordinantie

¹⁾ *P. Curtenius*, Leerred. over den Heidelb. Catech. II. p. 605.

²⁾ *J. J. Van Oosterzee* in Herzogs Real-Enc. IX. S. 339 ff.
u. d. A. *Menno und die Mennoniten*.

³⁾ *J. H. Scholten*, Leer der Herv. Kerk II. p. 280. 283.

van Christus, een werk van bijgeloof en afgoderij, een openbare gruwel, een Sacrament der kerken van den Antichrist, zoo ongerijmd als de doop der torenklokken in het pausdom" ¹⁾).

Hebben de latere Doopsgezinden hunnen voorganger wel niet in zijne uitdrukkingen gevolgd, ook niet al zijne bijzondere stellingen vastgehouden, maar in leer en gebruiken zich onderscheiden als ruimeren en strengeren, intusschen in de verwerping van den kinderdoop stemmen zij overeen, en dit is een blijvend kenmerk van hun genootschap.

Als besliste tegenstanders van den Kinderdoop staan ook de *Baptisten* bekend, oorspronkelijk uit de Gereformeerde gezindte, reeds 1535 in Engeland, waar Koning Hendrik VIII er 14 (Nederlanders als Wederdoopers aangeklaagd) liet ombrengen, voor en na wijd verspreid en thans bijzonder talrijk in Engeland en Schotland en vooral in Noord-Amerika; subjectieve en practische Christenen, ijverig bij uitnemendheid in het werk der zending. Hoezeer onderling verdeeld en in vele partijen gesplitst, komen zij hierin overeen, dat zij geenen Doop erkennen dan met geheele onderdompeling des doopelings onder het water, gelijk dan ook in hunne Bijbels de woorden *baptizein* en *baptismos* in het Nieuwe Testament door *onderdompelen* vertaald zijn ²⁾. En voorts hierin, dat de Doop alleen aan

¹⁾ De plaatsen uit het *Fundamentboek* en andere geschriften zijn in haar geheel aangehaald bij *De Moor*, Comment. in Marck P. V. p. 492 sqq. en *C. Vitringa*, Doctrina VII. p. 344 sqq.

²⁾ *J. H. Brauer* in Herzogs Real-Enc. I. S. 683 ff. u. d. W. *Baptisten*.

zoodanigen is toe te dienen die zich als geloovigen hebben bewezen, dus aan geen onmondig kind.

De bezwaren, die tegen den kinderdoop worden ingebracht, zijn hoofdzakelijk deze.

1. „Er is *geen bevel* van den Heere om kinderen te doopen.” Intusschen waarvoor anders gronden genoeg bestonden, daar was geen bijzonder bevel van noode. Maar daar de *Besnijdenis* bepaaldelijk voor kinderen was, zoo was er wél een *verbod* of althans eenige genoegzame aanduiding noodig, wanneer het inlijvingsteeken des Nieuwen Verbonds *niet* aan kinderen zou gegeven worden.

Echter er is meer. De kinderdoop is niet alleen niet verboden, dus niet slechts geoorloofd, maar geboden, wijl ontegenzegglijk mede begrepen in de Instelling des Heeren Matth. 28 : 19: *Gaat dan henen, onderwijst* (maakt discipelen) *al de volkeren, dezelve*¹⁾ *doopende — — leerende.*

Wel te recht herinnert hierbij *Calvijn*, dat niet van kinderen wordt geëischt hetgeen waarvoor alleen volwasenen vatbaar zijn (zie hiervoren bl. 415), ten einde de gevolgtrekking af te snijden dat kinderen niet mogen worden gedoopt: maar wanneer hij vraagt: staat daar wel *éene syllabe van de kinderen*²⁾? dan mogen wij de wedervraag doen: zijn er geen kinderen in *al de volkeren*? en zou Christus hier waar Hij op de uitbreiding zijner gemeente het oog heeft en daarvoor zijne laatste bevelen

¹⁾ Eerst πάντα τὰ ἔθνη, tot wie het Evangelie gebracht zal worden, dan, bij doopen en leeren, αὐτοὺς, individueel (niet dezelve, dit ware αὐτὰ, maar dezelve, hen). Vergel. 2 Kor. 5 : 19 waar eerst κόσμος, dan αὐτοὶ staat.

²⁾ *Calvin*. Instit. IV. 16. 28: An de infantibus toto illo sermone vel una est syllaba?

en beloften geeft, de kinderkens geheel niet hebben bedacht, tegen Marc. 10 : 13, 14. waar Hij zich hunner zoo liefderijk aannam? (Zie boven § 22 bl. 404). In *al de volkeren* zijn hunne kinderen mede begrepen, en zijn zij dat, dan is ook de doop der kinderen hiermede *bevolen*. De ordinantie is dus : het Evangelie door prediking tot de volken te brengen, en waar dat is begonnen en dus aan een volk, als een geheel beschouwd, het Evangelie is gegeven (vergel. Hand. 11 : 18), daar dan nader en bijzonderlijk de enkelen te bewerken en toe te brengen, hen *doopende* en daarbij en daarna *leerende* de leere van Christus, van zelf eerst de volwassenen, maar met hunne kinderen in het gevolg.

2. „Er is *geen voordeel* van dat in den allereersten tijd des christendoms kinderen gedoopt zijn.” Maar er zijn geheele huisgezinnen gedoopt : Lydia *en haar huis* (Hand. 16 : 15), de stokwaarder, *hij en al de zijnen* (vs. 33), *het huisgezin* van Stephanus (1 Kor. 1 : 16). Wel wordt daar niet uitdrukkelijk van kinderen gewaagd, maar er is ook geen grond om aan te nemen, dat deze huisgezinnen uit enkel volwassenen bestonden.

Dat er uit den eersten tijd des Christendoms geen stellig bericht voorhanden is van den Doop der kinderen, is nog geen bewijs dat deze niet plaats had ¹⁾.

Intusschen vindt men er reeds eene aanduiding van bij *Irenaeus* ²⁾ (sedert 177 bisschop te Lyon, † 202), die

¹⁾ Dit bekend ook Neander, Allgem. Gesch. der Chr. Rel. u. Kirche Ister Band. 1836. S. 362: *Bei dem Mangel an geschichtlichen Urkunden aus der ersten Hälfte dieser (ersten) Periode, kann freilich auch der Mangel einer besondern Erwähnung noch nicht gegen das Alter der Kindertaufe zeugen.*

²⁾ Neander, a. W. S. 363. *Irenaeus* zegt, dat ook onmondige

onderwezen was door *Polycarpus*, eenen leerling van den Apostel Johannes. Stelliger getuigenis geeft *Tertullianus* († 220). Deze was een tegenstander van den kinderdoop, doch geenszins dat hij dien volstrekt verwierp en voor eene nieuwigheid, voor onapostolisch hield, dat zegt hij nergens; maar wegens zijn bijzonder doopsbegrip keurde hij al het haasten met den Doop af en hield voor nuttiger daarmede te wachten¹⁾. Zijne waarschuwingen bewijzen, dat de kinderdoop toen reeds zeer in gebruik was.

Nog meer blijkt dit uit de verklaringen van *Cyprianus* († 258). De vraag was gedaan, of men met den doop des kinds niet ten minste tot den achtsten dag moest wachten, gelijk bij de Besnijdenis. Neen, antwoordde Cyprianus met 66 bisschoppen, (in het jaar 252)²⁾. Ook in Egypte was de kinderdoop vroeg in gebruik. De Kerkvader *Origenes* († 254) zegt: *Naar de gewoonte der Kerk wordt ook den kleinen de Doop gegeven. En: De Kerk heeft de wijze om de kinderen te doopen, van de Apostelen ontvangen.*

In de 5de eeuw was de Kinderdoop algemeen. *Augustinus* († 430) zegt: *Dat de kinderen (infantes) gedoopt*

kinderkens, infantes, door Christus zaliggemaakt, wedergeboren en geheiligd worden, waarbij hij ongetwijfeld het oog op den Doop heeft.

¹⁾ De hoofdplaats is *Tertullian*. De Baptismo Cap. 48, in haar geheel aangehaald o. a. bij *Neander* a. W. S. 365 en *Augusti*, Handb. der Christ. Archäologie, IIter Band. 329. Alwaar hij zegt: *Cunctatio baptismi utilior est, praecipue tamen circa parvulos. Indien men het gewicht des Doops (pondus baptismi) kent, zal men meer het ontvangen dan het uitstel van dien vreezen (magis timebunt consecutionem quam dilationem).*

²⁾ *Neander*, a. W. S. 366. *Augusti*, a. W. S. 332.

moeten worden, houdt geheel de kerk vast, en wel niet als door kerkvergaderingen ingesteld, maar als altijd onderhouden en alleenlijk op apostolisch gezag overgeleverd¹⁾.

Zoo is het. Van eene eigenlijke *invoering* van den Kinderdoop zegt de kerkgeschiedenis niets. En het *vroeg* en mettertijd algemeen gebruik van den Doop der kinderkens is onverklaarbaar, wanneer niet de apostolische practijk zelve daartoe den grond had gelegd en wanneer men niet overtuigd ware geweest dat het naar den wil van Christus was en in zijne Instelling begrepen ²⁾.

3. De Doop is voor jonge kinderen *nutteloos*, wijl zij er niets van verstaan." a. Maar kan dat alleen nutten wat men verstaat? Hoe menige weldaad, hoeveel goeds en nuttigs doet God ook anderzins aan de kinderkens zonder dat zij het verstaan! b. Men verwacht nut en grond van den kinderdoop. Het nut echter is niet de grond, zoodat met het nut ook de grond wegviel; de grond van den kinderdoop is het Verbond Gods. c. Ook geldt zulke bedenking evenzeer tegen de Besnijdenis, en deze moest toch naar Gods uitdrukkelijk bevel aan het jongskens reeds op den achtsten dag na zijne geboorte worden bediend; en niet minder tegen het zegenen der kinderkens door Jezus Marc. 10 : 16, hetwelk Hij toch metterdaad, en

¹⁾ *Augusti*, a. W. S. 339. *Stier*, Reden des Herrn Jesu, Viter Theil. 1848. S. 931. — Nog meer aanhalingen vindt men o. a. bij *De Moor*, Comment. in Marck. P. V. p. 486 sq. *C. Vitranga*, Doctrina cur. M. Vitranga P. VII. p. 140 sq.

²⁾ Overigens spreekt de Kinderdoop voor zich zelve, gelijk ook erkend wordt door *Niedner*, Kirchengeschichte S. 297: *Andererseits sind Gründe für den Pädobaptismus selbstredende, namentlich auch wie er so ganz dem in Christi Religion auf's Individuum als solches gelegten Gewichte entspricht.*

zeker niet nutteloos deed. d. Deze tegenwerping berust op geheele miskenning van den aard des bondzegels. Namelijk de Doop moet, gelijk te voren reeds was herinnerd ¹⁾, van twee zijden worden beschouwd. Van Gods kant is het een teeken en zegel van zijne genade in Christus; van den kant des doopelings komen de daaraan beantwoordende verplichtingen en werkzaamheden in aanmerking. Die nu den kinderdoop voor nutteloos verklaren, zien alleen op het laatste. Evenwel is het eerste de hoofzaak. Houden wij dat voor oogen, dan valt de tegenwerping weg. Want God kan aan kinderen even zoowel als aan volwassenen zijne genade bezegelen en door het teeken verklaren: Ik zal uw God zijn. De zaligheid is uit *genade*, naar Gods *belofte*, niet eerst uit eenig werk des menschen: daarvan geeft juist de kinderdoop een uitnemend, treffend getuigenis.

Bovendien de Doop der kleinen *is* niet nutteloos, maar nuttig zoo voor de ouders als voor de kinderen ²⁾. Voor de *ouders* door zijne vertroosting en verplichting. De ouders kunnen voor hun kind niet instaan, zelfs niet voor hun lichamelijk veelmin voor hun geestelijk welvaren. Daar zegt de Heere: *Geeft het aan mij, Ik zal er voor zorgen, Ik zal zijn God zijn*, en Hij teekent het. Maar nu zijn dan ook de ouders ten duurste verplicht, het gedoopte kroost voor den Heere op te voeden. En de *kinderen*, openbaar in de Kerk ingelijfd, komen onder de leiding, tucht, leer en voorbidding der Kerk. Op de kinderen, die gedoopt worden, mag men toepassen hetgeen Jezus

¹⁾ § 23. bl. 415. § 3. bl. 293.

²⁾ H. Witsius, Miscellan. Sacr. Tom. II. p. 510 sq.

tot zijne discipelen zeide, toen Hij hun de voeten wiesch, Joh. 13 : 7 : *Wat ik doe, weet gij nu niet, maar gij zult het na dezen verstaan.* En wie het daarna heeft leeren verstaan, zal den Heere er over loven en zeggen : *Op u ben ik geworpen van de baarmoeder af, van den buik mijner moeder aan zijt gij mijn God,* Ps. 22 : 11.

4. Met beroep op Matth. 28 : 19 en Marc. 16 : 16 beweert men : Er moet *onderwijzing, bekeering en geloof* voor den Doop voorafgaan." Zeker, een kind niet uit Christen-ouders geboren, mag niet gedoopt worden ¹⁾. Evenmin een tot zijne jaren gekomen Heiden of Mohammedaan of Jood. Zij behooren niet tot het Verbond en hun komt dus het verbondsteeken niet toe. Zij moeten eerst onderwezen worden en belijdenis van het Christelijke geloof doen. De aard des bondzegels eischt dit. God kon van zijnen kant aan zulken wel het teeken en zegel van zijne genade geven, maar de doopsbelijdenis en doopsbelofte kan voor eenen volwassene geen ander doen, voor eenen volwassene kan in dezen geen ander als plaatsbekleeder handelen en de doopsverplichtingen op zich nemen ; de poepeling zelf moet het doen, hetwelk hij echter zonder voorafgaande onderwijzing niet kan. Dede hij het niet, het zou geen volledige Doop zijn.

Anders is het met den Doop der kinderkens, namelijk van bondgenooten. Daar treden de ouders of de doopheffers voor het kroost op, en de Doop is een ware, volledige Doop. God doet daar wat Godes is, Hij geeft het teeken en zegel van zijn Verbond ; hetgeen der kinderen is, doen de ouders, namelijk de doopsbelijdenis

¹⁾ Zie voren § 22. bl. 407.

en doopsbelofte, zij nemen de doopsverplichting voor hunne kinderen tijdelijk op zich, tot dezen rijpen.

Men wijst op Marc. 16 : 16 : *Die geloofd zal hebben en gedoopt zal zijn* ¹⁾, *zal zalig worden*. Men zegt : zie, eerst gelooven, dan gedoopt, en men besluit daaruit : dus geene kleine kinderen te doopen, wijl dezen niet kunnen gelooven. Maar deze sluitrede is voorbarig, ook afgezien van de vraag of er niet in kinderkerken een geloofsbeginself kan zijn. (Zie § 22 bl. 405). Immers het was Christus hier niet te doen om de *tijdsorde* aan te wijzen : eerst het geloof, dan de Doop. Maar nadat Hij onmiddellijk vooraf gezegd heeft : *Predikt het Evangelie aan alle creature*, betuigt Hij de noodzakelijkheid des geloofs. Dat is het doel, daarop komt het aan, dat is de hoofdzaak. Daarom staat het geloof vooraan, en daarom voegt Hij er bij : *Maar niet zal geloofd hebben*, (al is hij gedoopt), *zal verdoemd worden*. Niet de bloot gedoopte, maar die geloofd zal hebben, gelijk hij gedoopt is, zal zalig worden. Overigens spreekt het vanzelf, dat de prediking des Evangelies onder de volken tot volwassenen geschiedde en dezen niet gedoopt werden dan na en op belijdenis van hun geloof ; maar werden vader en moeder in de Kerk ontvangen, bleven hunne kinderen, zoo zij er hadden, dan buiten ? Gewisselijk niet : met de ouders werd hun kroost opgenomen.

Bijzonderen steun meenen de bestrijders van den kinderdoop te vinden in Matth. 28 : 19 : *Gaat dan henen, onderwijst al de volkeren, dezelve doopende*. „Dus eerst onderwezen, dan gedoopt ; kleine kinderen echter zijn voor geen onderwijs vatbaar : bijgevolg geen kinderdoop,”

²⁾ ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεῖς.

zegt men. Zoo oordeelde Menno Simons: *De kleine kinderen zijn onvernünftig en onleerlijk, daarom kan hun geen Doop toegediend worden, of wij moeten des Heeren ordening verkeeren, zijnen hoogen Naam misbruiken en zijn heilig Woord geweld doen.*

Maar voor *onderwijst* staat in den Griekschen grondtekst een woord (*matheteusate*) hetwelk beteekent: *maakt tot discipelen*. Dit drukt de apostolische werkzaamheid in het algemeen uit, en deze wordt dan nader als tweeledig bepaald: *doopende — leerende: Maakt tot discipelen al de volkeren, hen (de menschen) doopende, voorts hen leerende onderhouden alles wat ik u geboden heb*¹⁾. Waarmede te vergelijken is Joh. 4 : 1, waar gezegd wordt, *dat Jezus meer discipelen maakte*²⁾ en doopte dan Johannes.

Hierin ligt niets tegen den Kinderdoop. Maar de gewone, ordelijke weg ter uitbreiding der Kerk is hier aangewezen. En zoo hebben de Apostelen gedaan. Eerst vanzelf, waar zij tot een volk kwamen, het Evangelie gepredikt; dan degenen die het Woord aannamen en hun geloof beleden, gedoopt (evenals Hand. 2 : 41); daarna de verdere, uitgebreidere, voortgaande leering van al hetgeen Christus heeft geboden. Want de gedoopten waren nog geen volmaakte Christenen, maar ingetreden in de Christelijke

¹⁾ μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς — — διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα. Het woord μαθητεύειν bevat meer dan διδάσκειν, het eerste is genus, het andere species. Oude overzetters en dogmatici gebruiken daarvoor het (nieuw) Latijnsch *discipulare*: *Discipulate omnes gentes*. J. C. Wolf, Curae in Matth. 29 : 19.

²⁾ ὅτι Ἰησοῦς πλείονας μαθητὰς ποιεῖ καὶ βαπτίζει ἢ Ἰωάννης.

gemeenschap, moesten zij daar onder den invloed des Geestes, die het lichaam bezielde eerst rechte Christenen worden, voortgaande in kennis, in geloof, in godzaligheid. Waren echter ouders, die kinderkens hadden, gedoopt en daarmede als deelgenooten van Christus, als bondgenooten Gods erkend, dan waren zij naar de belofte en den eisch des Verbonds (*uw God en uws zaads God*) gerechtigd en verplicht om ook hun zaad, hunne kinderkens te laten doopen, wjl dezen nu mede tot de gemeenschap van Christus, tot het Verbond Gods behoorden, zooals vroeger is aangetoond (§ 22 bl. 398 vv.). Hoe Matth. 28 : 19 niet tegen, maar vóór den kinderdoop getuigt, is hiervoren (bl. 418) reeds herinnerd.

De kinderen, die Paulus Ef. 6 : 1—3 leert, nog wel bij hun ouders te huis, waren zeker gedoopt. Want zij worden hier in den aan de gemeente gerichtten Brief aangesproken als tot de gemeente behorende, en zij worden vermaand, dat zij hunnen ouders gehoorzaam zullen zijn *in den Heere*, in Christus, op grond en om reden van hunne gemeenschap met Christus, en in wijze en gezindheid naar den wil des Heeren, dus met eene gehoorzaamheid zooals voor een Christelijk kind betaamt.

§ 24. Hoofdgrond voor den Kinderdoop.

1. Aan de kinderen van bondgenooten komt het verbondsteeken, de Doop, toe, omdat zij mede tot het Verbond behooren, zooals in het voorafgaande is aangetoond. En dit is de voornaamste grond voor den kinderdoop.

Maar wij moeten wél verstaan, welk Verbond hier wordt bedoeld. Is het een Verbond dat opgehouden heeft, dan

valt de grond weg, want dan kan het niet meer bezegeld worden. Het is echter een Verbond dat nog geldt en voortdurend van kracht blijft. Namelijk het Verbond, dat door den Doop wordt bezegeld, is hetzelfde Genadeverbond, hetwelk God aan *Abraham* op Christus heeft bevestigd en in hetwelk de kinderen uitdrukkelijk mede zijn begrepen, zoo als voren is aangewezen (§ 22 bl. 398 vv.). Daarvan stelde de Heere de Besnijdenis tot een teeken.

Wij moeten onderscheiden het onveranderlijke Verbond met *Abraham* en het *Oude* of *Sinaïetische* Verbond, het *Oude* genoemd wijl het verouderd is en wijken moest voor het Nieuwe Verbond. Dit Nieuwe Verbond echter is slechts eene nieuwe bedeeing juist van dat Verbond met *Abraham*, hetwelk God te voren op Christus heeft bevestigd. En met Christus verschijning, kwam het eerste recht in kracht en werking: want nu viel de scheidsmuur weg tusschen het natuurlijke zaad *Abrahams*, *Israël*, en de *Heidenen*, van nu aan begon het met de prediking des Evangelies tot alle volken te komen.

De Besnijdenis bezegelde niet het Verbond van *Sinaï*, maar het Verbond met *Abraham*. De Besnijdenis is *niet uit Mozes maar uit de vaderen*, Joh. 7 : 22; aan *Abraham* gaf God *het Verbond der Besnijdenis*, Hand. 7 : 8. Het Verbond met *Abraham*, te voren door God op Christus bevestigd, werd door de Wet, door het *Sinaïetische* Verbond (Gal. 4 : 25¹), hetwelk 430 jaren later kwam, *niet krachteloos gemaakt, om de belofte te niet te doen*, Gal. 3 : 17, maar het duurde onder het *Oude* of *Sinaïetische* Verbond onveranderd voort. Vandaar, dat dan ook de

¹) Hierover zie *Zeventiende Hoofdstuk* § 6.

Besnijdenis, het teeken en zegel van het Verbond met Abraham, daaronder voortging.

Dat verbond duurt *nog* zonder verandering voort. *De Heere gedenkt zijns Verbonds tot in der eeuwigheid, Hij heeft het ingesteld tot in duizend geslachten*, Ps. 105 : 8. Maar het teeken des Verbonds is veranderd. Het oude, Sinaïetische Verbond heeft een einde genomen, maar het Verbond met Abraham begon zich na Christus' offerande uit te breiden tot alle volken, Gal. 3 : 14; daarom kwam er nu in de plaats van de Besnijdenis een ander teeken van hetzelfde Verbond, en dat is de Heilige Doop ¹⁾.

2. Zoo is dan de voornaamste grond voor den Doop der Christen-kinderen gelegen in hunne door God geordende en verklaarde betrekking tot het Verbond, en niet in iets wat zij in zich zelve hebben of doen of wat men in hen vermoedt en veronderstelt. Hun Doop is een zegel van Gods Verbond, en niet van hun geloof en wedergeboorte. De kinderen van bondgenooten worden gedoopt, niet wijl er geloof in hen is en zij wedergeboren zijn, maar omdat zij tot het Verbond behooren.

¹⁾ *Calvin*. Comment. in Genes. 17 : 13. *H. P. Scholte*, De Heilige Doop p. 11 v. Een belangrijk geschrift, 1845 door hem uitgegeven tegen het Stukje van *J. De Liefde*, Niet de Kinderdoop, maar de doop der bejaarden is het bondzegel des Nieuwen Verbonds. Zutphen 1844. *De Liefde* is daarna van gevoelen veranderd. — *Scholte* hangt intusschen te zeer aan de letter der Verbondsbelofte, wanneer hij in tegenspraak tegen de Gereformeerde opvatting, inzonderheid tegen de Kantteekeningen van den Staten-Bijbel, meent, dat God de *herstelling van het volk Israëls in hun eigen land belooft*, bl. 45. Een gevoelen, door velen voorgestaan. Vergel. *Derde Hoofdstuk* § 3. *Elfde Hoofdstuk* § 37. § 38.

Houdt men dit vast in het oog, dan valt *bij den Doop* der kinderen de moeilijke vraag weg, of de kinderen geloof hebben en kunnen hebben, of zij wedergeboren zijn en kunnen zijn. De *Doop* is van het antwoord op deze vraag niet afhankelijk. Want de Doop bezegelt het Verbond Gods.

a. Maar wél komt deze vraag te pas ten opzichte van de *zaligheid* der kinderen. Geen zaligheid voor geboren zondaars zonder geloof en wedergeboorte (Joh. 3 : 3 vv.).

Dies zeggen wij met *Calvyn* ¹⁾, is het klaarblijkelijk, *dat de kinderkens, die behouden zullen worden (en er worden immers uit dien leeftijd in allen gevalle sommigen behouden) vooraf van den Heere wedergeboren worden.* Het is niet te loochenen, dat door Gods kracht kinderkens kunnen wedergeboren worden, het is *voor Hem zoo licht en gemakkelijk als voor ons onbegrijpelijk en wonderbaar* ²⁾.

Geen wedergeboorte zonder geloof. Maar, zegt men, het geloof is uit het gehoor, en tot het geloof behoort ook kennis; kleine kinderen echter zijn onbekwaam om het Woord te hooren en God te kennen, daar zij naar de Schrift zelve *noch goed noch kwaad weten* (Deut. 1 : 39).

Daarentegen vragen wij: Is God dan aan het gewone middel gebonden? En kunnen kinderkens nn niet een deel van die genade ontvangen, wier volheid zij kort daarna

¹⁾ *Calvin*. Insti.. L. IV. Cap. 16. Sect. 17. *P. Van Mastricht*, Godgel. B. VII. H. IV. § 25 noemt het een *zedelijk geloof*. (De Nederd. Vertaling heeft door drukfout *zedelijk*, de oorspronkelijke Latijnsche uitgave *seminalis: Baptismus praerequirir in adultis quidem fidem actualem, in infantibus autem seminali contentus non magis actualem requirit quam circumcisio*).

²⁾ *Calvin*, a. W. Sect. 18. Vergel. dit *Hoofdstuk* § 22.

zullen genieten? Want de volheid des levens is in de volmaakte kennis Gods gelegen; daar nu van hen sommigen, die de dood terstond in de eerste kindsheid van hier wegneemt, in het eeuwige leven overgaan, worden dezen immers tot het aanschouwen van Gods allertegenwoordigst aangezicht toegelaten. Die dus de Heere met den vollen glans zijns lichts staat te omschijnen, waarom zou Hij dezen niet ook voor het tegenwoordige, indien Hij wil, met kleine vonkskens aanstralen ¹⁾?

Alzoo niet dat de kinderzens met zulk een kennis en geloof begaafd wierden als volwassenen, niet dat zij met zulke bewustheid en ondervindingen als dezen den weg van bekeering en geloof snel en als bij verkorting wierden doorgeleid; maar dusdanig, dat het wezen en de wortel der zaak in hen wordt gevonden: geen formeele bekeering en actuëel heloof, maar in dezer voege, dat nochtans door *eene geheime werking des Geestes beider zaad in hen schult ²⁾*. Zij hebben dan dan den *Geest des geloofs*.

¹⁾ *Idem*. Sect. 19.

²⁾ *Idem*, Sect. 20: Etsi (poenitenti et fides) nondum in illis formatae sunt, arcana tamen Spiritus operatione utriusque semen in illis latet.

Met de kinderen zijn niet op ééne lijn te stellen zoodanige volwassenen, die uiterst klein van verstand, beperkt van begrip, onwetende zijn en toch waarlijk bekeerde en geloovige menschen kunnen zijn. Want hoe onkundig ook, zij kennen dan toch de hoofdzaak van ellende, verlossing, dankbaarheid. En zonder alle kennis van de geopenbaarde waarheid kan, mag en moet de Kerk hen immers ook niet als lidmaten tot het Heilig Avondmaal toelaten. Zij moeten ten minste naar ouden eisch de drie G's kennen: Het *Geloof*, het *Gebod*, het *Gebed* (de Twaalf Geloofsartikelen, de Wet der tien Geboden, het Onze Vader). Vergel. *De Moer*, Commentar. V. p. 474.

Het uitverkoren vroeg stervend kindeke is een bloempje in 's Heeren gaard, met het hartje naar de zon gekeerd, door deze aangetrokken en hare stralen inzuigende; niet van natuur, maar door genade aldus gesteld, gedisponceerd; dan overgebracht naar den hemelhof, tot het volle licht.

b. Aangaande het besproken punt, het genadewerk en geleeft in kinderen, geven de Protestantsche Belijdenisschriften (Symbolen) geen bepaalde verklaring, uitgezonderd alleen eene aanduiding in den Grooteren Catechismus van *Luther* ¹⁾. Onze oude Gereformeerde Godgeleerden echter volgen voor het grootst gedeelte de voorstelling van Calvyn, met allerlei wijzigingen in de bewoordingen, die intusschen over de donkere zaak geen meerder licht verspreiden ²⁾. Sommigen achten het bedenkelijk of zelf niet oorbaar van een geloof in kinderen te spreken ³⁾. — De stelling van

¹⁾ Catech. Major, De Baptismo ed. Rechenberg p. 546 sqq. *Winer*, Compar. Darstell. S. 183. Anm. 2.

²⁾ In de uitverkorene kinderkens is volgens hen van het geloof een *zaad*, of *wortel*, of *geneigdheid* (*inclinatio*), of *vermogen* (*potentia*), of *hebbelijkheid* (*habitus*), of *beginsel* (*principium*), of *Geest des geloofs*.

Aldus velen onzer oude Godgeleerden. van wie er, benevens Calvyn, verscheiden worden aangehaald bij *Camp. Vitringa*, *Doctrina cur. M. Vitringa* P. VII. p. 134—136: *Petrus Martyr*, *Ursinus*, *Polanus*, *Trelocatius* (leermeester van Gysb. Voetius), *Vossius*, *Walaeus*, *Alting*, *Wendelinus*, *Turretinus*, *Van Mastricht* (zie boven bl. 166, n. 1), *G. Voetius*, *M. Leydekker*.

³⁾ *Vitringa* a. W. p. 137: *Musculus*, *Maresius*, *Van Marck*, *Rodolphi*, *Hictet*. Tegen een *actuëel* geloof in kinderen komt ook op *Brakel*, Red. Gods. I. Cap. XXXII. § 8 v., en tegen een *zaad des geloofs* of een *geloof in zijn zaad* § 10. Daarentegen werd weer door anderen, als *Joh. Van den Honert*, een geloof met bewustheid in de kinderen beweerd op philosophische gronden

(Theod. Beza) dat de kinderen der geloovigen als geloovigen wierden gedoopt wegens en op grond van het geloof der ouders vond geen bijval, maar verwekte tegenspraak, namelijk voor zoover daarin de gedachte lag van een plaatsbekleedend geloof ¹⁾ en niet slechts van het verbondsrecht der ouders (zie hiervoren bl. 428).

naar *Cartesius'* voorstelling van het wezen der ziel als bestaande in denking.

Sommigen bewaarden eene bedachtzame ἐποχή en lieten de zaak in 't midden. Zoo (*Vitranga* a. W. p. 139), *Burman*, *Braunius*, *Joh. Lud. Fabricius*.

Behalve *Vitranga* a. W. is nopens het behandelde punt belangrijk *De Moor*, Commentar. in Marck. Pars V. p. 497 sq. en vooral Pars IV. p. 318 sqq. *Fr. Spanhemius*, *Elenchus Controversiar.* 1694. p. 382 sqq. Gewichtige wenken geeft Dr. *A. Kuyper*, *Heraut* 1887. No. 479.

Ebrard, Christl. Dogmatik. II. § 456. S. 366 brengt de kinderen, die sterven eer zij van de zaligheid iets hooren konden, ten slotte naar de scheool, eene plaats tusschen den hemel en de helle (geënnā), het verblijf dergenen, die als enkel natuurlijke menschen gestorven zijn. Daar zouden dan de kinderzielen, door trouwe Engelen onderwezen worden, tot zij met bewustheid de zaligheid in Christus konden aannemen. — Maar zulk een middelplaats en doorgangsverblijf is er niet. De Schrift getuigt alleen van twee verblijfplaatsen der gestorvenen: hemel en helle. Zie *Twaalfde Hoofdstuk* § 30. *Negentiende Hoofdstuk* § 2.

¹⁾ Door *Walaëus* bestreden, door *Perkins* voorgestaan. *Vitranga* a. W. p. 136 sq. *De Moor*, Comment. in Marck. P. V. p. 498. IV. p. 323. Door *Augustinus* en met hem door de Katholieke Kerk over 't geheel werd aangenomen, dat bij de kinderen die gedoopt wierden, het geloof der Kerk de plaats bekleedde (namelijk in de ouders of doopvader) van hun eigen geloof. Zijn gedachte was: Gelijk het kindeke, vóór de ontwikkeling van zijn lichamelijke bestaan tot zelfstandigheid, van de natuurlijke levenskrachten der lichamelijke moeder wordt gedragen, alzoo in geestelijk

Maar waarin al de Gereformeerden overeenstemmen en wat zij hierbij gezamenlijk bedoelen, is dit, dat zij verwerpen en afweren de leer der Roomschen : *De Doop verandert het kind* ¹⁾, en der Lutherschen : *God doet het door middel van den Doop* ²⁾.

Het *Schatboek van Ursinus* II. p. 162 zegt : „Men moet niet toestaan, dat de kinderen ganschelijk niet gelooven. Want hoewel de kleine kinderen der geloovigen niet kunnen gezegd worden zoodanig een daadwerkelijk en ontwikkeld geloof te hebben als de volwassenen, met kennis en vertrouwen van de belofte der genade, zoo moet men nochtans vaststellen, dat zij gelooven op zulk eene wijze als met hunne jonkheid overeenkomt, namelijk door geneigdheid om te gelooven, welke geneigdheid voorwaar of een geloof of een deel en beginsel daarvan is ³⁾).

opzicht door de hoogere levenskrachten der geestelijke moeder, der Kerk. *Neander*, Kirchengesch. IIter Band. 3te Abth. 1831. S. 937. Over plaatsbekleedend geloof vergel. ook *Olshausen*, Commentar. (1837) I. S. 535, zu Marc. 9 : 20 ff.

¹⁾ Dit Hoofdstuk § 18.

²⁾ Zie voren § 18. *Luther*, Catech. Maj. ed. Rechenb. p. 549 zegt dat de Doop het nieuwe leven niet alleen beteekent, maar ook werkt, aanvangt en oefent. Want in den Doop wordt den doopelingen gegeven genade en de Geest en kracht om den ouden mensch te bedwingen, opdat de nieuwe voortkome en bevestigd worde. Tot dit gevoelen van Luther zijn nieuwere Lutheranen wedergekeerd. Zoo wordt op de vraag, of kinderen ook geloof kunnen hebben, door *Stier*, Reden des Herrn Jesu Viter Theil 1848. S. 911 met *Heim* (Ueber Taufe und Konfirmation 1141) geantwoord : *dass eben durch die Taufe der Kern, aus dem der Baum des Glaubens erwachsen soll, in die Kinderseele gelegt, der Same des Lebens aus Gott in dieselbe eingesenkt werde.*

³⁾ Vergel. ook dit Leesboek *Veertiende Hoofdstuk* § 10.

En gelijk niemand de kinderen uit het getal der redelijke en verstandige menschen sluiten kan, omdat zij van wege hunne jonkheid hun verstand nog niet doen blijken, alzoo mag men hen ook voor geen ongeloovigen houden, hoewel zij het geloof niet kunnen openbaren. En gelijk men de kleine boomkens die eerst geplant zijn en ter bekwamer tijd vruchten voortbrengen, niet mag noemen onvruchtbare boomen, hoewel zij nog geen vruchten dragen: alzoo moet men ook de kinderen niet stellen onder het getal der ongeloovigen, omdat zij nog metterdaad (actu) niet gelooven, maar onder de geloovigen, omdat zij geneigdheid (inclinatio) en bekwaamheid (vermogen, potentia) hebben tot het geloove. Welke geneigdheid zij niet hebben van het vleesch of van nature, maar van den Heiligen Geest en van de genade die hun beloofd is. — — Deze werkt dan in hen de wedergeboorte, genegenheden, nieuwe bewegingen en andere hoedanigheden hun ter zaligheid noodig; of ten minste Hij alleen vervult de plaats van al deze dingen."

§ 25. Geen Wederdoop.

1. Gedoopten mag men niet doopen. Wie waarlijk gedoopt is, namelijk zoo dat zijn Doop werkelijk een Doop was, aan dien kan en mag niet andermaal de Doop worden toegediend. En wel wegens de Instelling en de analogie met de Besnijdenis en de beteekende zaak.

In de *Instelling* des Doops wordt geene herhaling aangeduid. Wel bij het Avondmaal: daar is het: *Zoo dikwijls* als gij dit brood zult eten; maar niet bij den Doop.

De *Besnijdenis*, in wier plaats naar den wil des Heeren

feitelijk de Doop is gekomen, liet naar haren aard geene herhaling toe. Zijn de besneden Joden goddeloos en den onbesnedenen gelijk, de Heere beveelt hun geene herhaling van de lichamelijke besnijdenis, maar vermaant hen tot bekeering, tot besnijdenis, des harten ¹⁾. Gedoopten, die in leer en leven hunnen Doop verzaken, worden niet geroepen om zich opnieuw te laten doopen, maar om zich te bekeeren tot dien God in wiens naam zij eens gedoopt zijn.

De Doop is het Sacrament der *wedergeboorte* en het teeken der *inlijving in de Christelijke Kerk* (Heidelb. Cat. Vr. 74. Zie hiervoren § 12); deze kan naar haren aard maar ééns geschieden: dus ook de Doop. Want het teeken moet overeenkomen met de *beteekende zaak*.

Wanneer Paulus zijne vermaning aan de Christenen tot vrede en eenigheid onderling aandringt met de herinnering Ef. 4 : 5: *Eén Heere, één geloof, één doop*, zoo is dit vanzelf voor het naast niet eene waarschuwing voor herhaling des Doops ²⁾, maar eene betuiging dat alle Christenen, uit wat natie of stand ook, een en hetzelfde bondzegel deelachtig en daardoor in het ééne lichaam van Christus ingelijfd zijn, en dat de Doop dit voor hen allen gelijkelijk beteekende en niet voor den eenen dit

¹⁾ Calvin. Instit. IV. 15. 17.

²⁾ Calvin. Commentar. op Efez. 4 : 5 zegt: *Verkeerdelijk leiden sommigen uit deze plaats af, dat de Doop onder de Christenen niet moet herhaald worden. Ook Van Marck, Compend. en Merch XXX. 24 zondert deze plaats uit van de bewijzen tegen wederdoop. Anders P. Van Mastricht, Godgel. III. p. 619.*

Voorstanders van den Ketterdoop beriepen zich ook op dezen tekst, waartegen echter *Tertullianus* opkwam. *Neander*, Kirchen-gesch. Ister Bd. 2te Abth. 1828. S. 373.

voor den andere wat anders: dus geen velerlei soorten van Doop. Maar noodzakelijk volgt er toch uit, dat aan één en denzelfden mensch de Doop niet meer dan éénmaal kan en mag bediend worden: want dat zou te kennen geven tweeërlei of meer soorten van Doop, en dan ook wel verscheidenheid van Heeren en lichamen. Wordt iemand eerst dus, dan weer anders gedoopt, dan is het immers niet één Doop.

Nederl. Belijdenis des geloofs Art. XXXIV: Wij gelooven, dat, zoo wiens voornemen is ¹⁾ in het eeuwige leven te komen, die moet maar eens gedoopt worden met den eenigen Doop, zonder denzelven immermeer te herhalen: want wij ook niet tweemaal kunnen geboren worden. — Hierom verwerpen wij de dwaling der Wederdooperen, die niet tevreden zijn met een enig Doopsel, dat zij eens ontvangen hebben, en daarenboven verdoemen den doop der kinderkens der geloovigen.

2. Herhaling van den Doop heeft men willen vinden Hand. 19: 1—7, eene plaats die alle verdedigers van den wederdoop *Cyprianus* tot de *Anabaptisten* en *Menno-nieten* tot staving van hun gevoelen aanvoerden ²⁾. Namelijk eenige mannen die den Doop van Johannes hadden ontvangen, zouden door Paulus vannieuws gedoopt zijn.

Ware het dus, dan zou dit het eenigste voorbeeld ³⁾ in het gansche Nieuwe Testament zijn voor den herdoop

¹⁾ Latijnsche tekst: qui id satagit, ut vitam aeternam consequatur.

²⁾ *Olshausen*, Commentar. zur Apostelgesch. S. 862.

³⁾ Dit stemt zelfs *Meyer* toe, Kommentar zu v. 5.

eens gedoopten van Johannes bij den overgang tot Christus. Reeds dit verwekt bezwaar. Bovendien steunt deze meening op ongegronde veronderstelling, dat de Doop van Johannes wezenlijk verschilt van den Christelijken Doop ¹⁾.

En de woorden zeggen het niet. Immers die twaalf mannen, die Paulus daar te Efeze aantreft, worden erkend als *discipelen*, dat zegt als Christenen ²⁾, en als zulken die *geloofd hebben*. Dies kwam bij hen geen Doop meer te pas.

Zij waren hetzij in Palestina zelf nog door Johannes of in andere streken door discipelen van Johannes onderwezen aangaande den Persoon en de leer van Christus, den Messias, die immers de hoofdinhoud en het doel was van Johannes' geheele verkondiging; zij hadden dat geloovig aangenomen en daarop den Doop ontvangen.

Doch, van Palestina verwijderd, waren zij onkundig gebleven van de verheerlijking des Verlossers en van de uitstorting en wonderwerkingen des Heiligen Geestes. Op Paulus' vraag belijden zij niet meer te weten dan hetgeen Johannes had geleerd, en dat zij daarop waren gedoopt (v. 2, 3).

Maar nu legt Paulus hun de volle beteekenis en strekking van Johannes' Doop open (v. 4): Johannes heeft wel gedoopt den Doop der bekeering, zeggende tot het volk, dat zij gelooven zouden in dengenen, die na hem

¹⁾ Zie daartegen hiervoren § 10.

²⁾ Hand. 19 : 1: *μαθηταί*. Ook Neander, Pflanzung 1832. S. 112 bekend: *De naam μαθηταί, zonder verdere bepaling, kan zekerlijk alleen van discipelen van Jezus verstaan worden en de wijze, waarop Paulus met hen spreekt, veronderstelt immers ook, dat zij voor Christenen werden gehouden.* v. 2: *πιστεύοντες*.

kwam, dat is, in Christus Jezus. Hij echter, die komen zou, was Jezus: Op dezen wees Johannes' leer en Doop. V. 5: [*hem*, namelijk Johannes] dan *hoorden* en geloofden, *werden* door hem, door Johannes, *gedoopt in den naam des Heeren Jezus*, wyl zij gedoopt werden in dengenen die komende was. Bij gevolg: Gij die den Doop van Johannes ontvangen hebt, zijt in den naam van Jezus gedoopt ¹⁾).

Vers 4 en 5 behooren bij elkander, hetgeen uit den grondtekst blijkt ²⁾), en behelzen wat *Paulus zeide* van Johannes en niet wat Paulus deed maar wat Johannes had gedaan.

Daarop (v. 6) vervolgt Lucas zijn verhaal waar hij uitdrukkelijk *Paulus* noemt: *En als Paulus hun de handen opgelegd had, kwam de Heilige Geest op hen* met zijne wondergaven. Dus door Johannes *gedoopt*, door Paulus met *oplegging der handen* bevestigd en den Heiligen Geest ontvangende ³⁾).

¹⁾ Aldus *J. H. Van der Palm*, Aanteek. op v. 5.

²⁾ Het 4de en het 5de vers zijn in den Griekschen tekst door de woorden μέν — δέ verbonden. *Lachmann* en anderen laten naar sommige handschriften μέν weg.

Men heeft zich veel moeite gegeven om v. 5 van de mannen te Efeze te doen verstaan, aldus: Dezen Paulus gehoord hebbende werden (door den Apostel zelven of door anderen op zijnen last) gedoopt. Aldus ook *Stier*, *Reden des Herrn Jesu VI*ter *Theil* (1848) S. 195 f

³⁾ Onze *Kantteekenaars* geven de rechte verklaring. Vergel. *De Moor*, *Commentar.* in *Marck P. V.* p. 400 sqq.

Calvin. *Inst.* IV. 15. 18 ontkent wel den herdoop der Johannisdiscipelen (*rebaptizatos nego*, maar verstaat *Hand.* 19 : 5 verkeerdelijk van den Doop met den Heiligen Geest en neemt v. 6 voor eene nadere beschrijving daarvan.

3. De *Protestansche Kerken* verwerpen den wederdoop, evenals de *Roomsche* ¹⁾. De *Grieken* houden het doopen met besprenging voor geen Doop, en de besprengden, die tot hen overkomen, worden bij hen met indompeling gedoopt, evenals de *Baptisten*. De eigenlijke Wederdoopers, *Anabaptisten*, ten tijde der Hervorming, die het Koninkrijk der hemelen met geweld wilden nemen en eene Kerk van enkel wedergeborene heiligen wilden vestigen, konden het teeken der kerkgemeenschap aan geen onmondige kinderen geven: die in hunne kindsheid gedoopt waren, beschouwden zij als ongedoopten, en dezen, tot hen zich voegende, doopten zij. Desgelijks nog de *Baptisten* en *Mennonieten*. Zij zelven achten dit geen *wederdoop* en zich geen *wederdoopers*, maar noemen zich *Baptisten*, *Doopsgezinde Christenen*, als zulken die den rechten Doop hebben, aangaande den Doop recht gezind zijn. Maar naar het inzien van al degenen, die het Goddelijk recht van den kinderdoop erkennen, is het doopen van degenen, die in hunne kindsheid gedoopt waren, een wederdoop en zijn zij, die zulks doen, wederdoopers.

Bij de *Mennonieten* werden vroeger ook degenen van-nieuws gedoopt, die een tijdlang geëxcommuniceerd waren geweest; thans niet meer. Ook de wederdoop van hen, die als Christenkinderen reeds gedoopt waren maar als volwassenen tot hunne gezindte overkwamen, bleef niet in algemeen gebruik, maar werd bij hen aan vele plaatsen afgeschaft ²⁾. Nieuwelings verklaarden zelfs sommige Doops-

¹⁾ *Tridentin.* Sess. VII. De Baptismo Canon XI. XIII.

²⁾ *Winer*, Compar. Darstell. 1882. S. 185. Uitvoerig: *C. Vitringa*, Doctrina, cur. M. Vitringa Pars VII. p. 333—364: De Baptismo Mennonitarum. Aldaar p. 360 sqq. van de iteratio

gezinden, hunnen naam verzakende, dat over het geheel het ondergaan van den Doop bij de toetreding tot de gemeente niet langer diende verplicht te zijn, maar alleen belijdenis, met plechtige aanneming ¹⁾).

3. Is de Doop door *ketteren* goed? Dit werd kort na het midden der derde eeuw eene twistvraag, die veel beweging verwekte ²⁾. Ten gronde lag hierbij voornamelijk het verschillend begrip van Kerk en de vraag, of en in hoever de kracht des Doops afhing van des bedienaars verhouding tot de Kerk.

De handelwijze was tot daartoe niet overal gelijk. In *Klein-Azië* en de aangrenzende landen oordeelde men, alleen die Doop was geldig, die in de rechtzinnige Kerk werd bediend, de Doop door ketteren, nietig, weshalve degene, die van eene sekte tot de rechtgeloovige Kerk overkwam, hier eerst, evenals de Heiden, den waren Doop moest ontvangen, wijl alle godsdienstige verrichtingen alleen in de Kerk hare ware beteekenis en kracht hadden.

In de *Roomsche* Kerk daarentegen handelde men ruimer. Daar hield men zich meer aan het objectieve, het werpelijke bij den Doop en ging van de grondstelling uit, dat de Doop door de objectieve, van geen individueele hoedanigheid en positie des bedienaars afhankelijke beteekenis des Naams van Christus of van de Drieëenheid, daarbij aangeroepen, steeds volle geldigheid had, door

Baptismi, met aanhalingen uit de geschriften van Menno Simons en anderen.

¹⁾ *Geloof en Vrijheid*, 1872. 3de Aflevering, p. 284 v.

²⁾ *Neander*, Kirchengesch. Ister Bd. 2te Abth. 1828. S. 372 ff. *G. E. Steitz* in Herzogs Real-Enc. VII. S. 534 ff. *De Moor*, Commentar. in Marek P. V. p. 443 sqq.

wien en in welke godsdienstige gezindte hij ook was bediend. Aldus gedoopte ketters hield men voor werkelijk gedoopt, en tot de Kerk overkomende werden zij niet vannieuw gedoopt maar alleenlijk door den bisschop met oplegging der handen bevestigd (Vormsel). — De westersche gemeenten volgden daarin stilzwijgend meestal het voorbeeld van Rome.

Tegen het einde der tweede eeuw begonnen echter daarover nadere verhandelingen. Eerst in Klein-Azië, dan ook in Afrika, waar *Tertullianus* zich tegen het Roomsche kerkgebruik verklaarde en beweerde, de ketters hadden niet den waren God en Christus, dies was hun Doop zoo goed als geen Doop. Verscheiden Provinciaal-Synoden verwierpen den ketterdoop: te Karthago om het jaar 200, iets later, te Ikonium en Synada in Klein-Azië.

Strijd daarover ontstond door *Stephanus I.*, 253—257 bisschop te Rome, die de verwerpers van den ketterdoop Wederdoopers, Anabaptisten, noemde en veroordeelde. Tegen hem verzette zich *Cyprianus*, bisschop te Karthago, onder wiens invloed twee synoden (255 en 256), de eene van 18, de andere van 71 bisschoppen, uitspraken, dat de door ketters toegediende Doop *niet* voor geldig was te houden. Nog eene derde synode onder Cyprianus verklaarde zich tegen de geldigheid van den Doop door ketteren. Uit Klein-Azië ontving Cyprianus getuigenis van instemming met zijn gevoelen. De Kerk van Rome bleef echter bij hare oude gewoonte.

De strijd bedaarde, onder andere beroeringen der Kerk. Intusschen in de vierde en vijfde eeuw, ofschoon nog enkelen als de twee Kappadociërs *Basilius de Groot* († 379) en *Gregorius van Nazianz* tegen den Doop door

ketters hunne stem verhieven, kreeg het Roomsche gevoelen en gebruik algemeen de overhand; vooral door den machtigen invloed van Augustinus († 430), die daarbij deze toelichting voegde: De Doop buiten de Kerk, doch naar Christus' instelling bediend, is wel een ware Doop, maar strekt den gedoopten ketter of schismatieker niet ten heil maar tot verderf, indien hij buiten de Kerk blijft, en begint dan eerst voor hem nuttig te zijn en tot zegen te werken, wanneer hij zich bij de Kerke voegt. Gedoopte ketters, geteekend met het onuitwischaar merk der Kerke, behooren dan aan de Kerke toe en moeten dienvolgens op alle wijze tot haar worden teruggebracht ¹⁾).

Bij de *Roomschen* is dan de ketterdoop kerkelijk erkend, mits bediend zijnde in den naam der Drieëenheid en met de bedoeling (intentie) om te doen wat de Kerk doet ²⁾). Ook de *Griekschen*, niettegenstaande hun vasthouden aan de indompeling, dringen niet aan op wederdoop van die bij andere gezindten in den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes gedoopt zijn.

Daar de Roomsche Kerk de geldigheid van den ketter-

¹⁾ *G. E. Steitz* in Herzogs Real-Enc. VII. S. 535. *Neander*, Kirchengesch. IIter Bd. 3te Abth. 1131. S. 928. *Augustinus* vergeleek den Doop met het teeken (stigma militare) dat den Romeinschen krijgsknecht werd ingeëtst, hetwelk onuitwischaar bleef ook bij deserteurs en oproerlingen en tegen dezen getuigde als merk van hunne verplichting tot den dienst des Keizers; en als bewijs van hunne strafwaardigheid, maar hetwelk aan hen, tijdig wedergekeerd en begenadigd, niet opnieuw werd ingebrand.

²⁾ *Tridentin.* Sess. VII. De Baptismo. Canon IV: Si quis dixerit, baptismum, qui etiam datur ab haereticis in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, cum intentione faciendi quod facit ecclesia, non esse verum baptismum: anáthema sit.

doop erkende, kon zij ook den Doop door Protestanten niet verwerpen. En wederkeerig hebben de Protestanten van den beginne aan den Roomschen Doop als Christelijken Doop geëerbiedigd en hebben het niet bij zich laten opkomen de tot hunne gezindte overkomende Roomschen vannieuws te doopen¹⁾. Het kwam Luther, Zwingli, Calvyn niet in gedachten zich nogmaals te laten doopen.

De *Nationale Synode te Middelburg 1581* heeft op de 74ste der Particuliere Vragen: *Waarvoor men den Doop van de vagebonden (omzwervende) Priesteren (sacerdotum circumvagantium) houden zal, geantwoord: Dewijl zij macht hebben om te doopen, volgens de orde der Roomsche Kerk, zoo zal de Doop door hen bediend (hoewel zij uit hunne plaats verdreven zijn) niet herhaald worden. Maar de Doop van monniken en dergelijke, die geene macht hebben om te doopen, volgens dezelve orde, zal van geene waarde gehouden worden.*

Synode te Dordrecht 1619. Nahandelingen. Sessie 162. II: Men zal den Doop der papen (Sacerdotum Romanensium), die in deze landen omzwerven, en der Mennisten niet zonder merkelijke (gewichtige) reden (non absque ratione sontica) herhalen, maar naarstelijk onderstaan (onderzoeken) of de vorm en de substantiële dingen des Doops (namelijk het gebruik des waters en de woorden der Instelling) zijn onderhouden; hetwelk bevonden zijnde, zoo zal men den Doop geenszins herhalen.

³⁾ *Hagenbach, Dogmengesch. § 270. Calvin. Instit. IV. 2: 11: De Heere heeft bij de Roomschen het getuigenis zijns Verbonds, den Doop bewaard, die door zijnen mond geheiligd, in weerwil der menschelijke goddeloosheid, van kracht blijft (vim suam retinet). -- Evenzoo Luther. G. E. Steitz in Herzogs Real-Enc. VII. S. 538.*

Hebben de Gereformeerden den Doop door Roomschen, die immers de Drieëenheid standvastig belijden, niet voor ongeldig verklaard, veelmin den Doop der Lutherschen.

Het is dus ongereformeerd alleen den Doop door Gereformeerden als waren Doop te willen doen gelden.

Doch niet alsof iedere Doop, door Ongereformeerden bediend, voor goed ware te achten. Hier zijn bepaalde grenzen, die men niet mag overschrijden, waarvoor onze vaders, behoorlijk onderscheid makende, ook hebben gewaarschuwd ¹⁾).

Immers, is de Doop het werk van den dienaar der Kerk (zie voren § 20) en doopt de doopende niet voor zich zelve, maar voor de gemeenschap waartoe hij behoort, zoo volgt, dat de doopende, hoe hij persoonlijk ook denke en geloove, niet mag behooren tot eene gemeenschap, die de fundamenteele waarheden, als de menschwording des Zoons Gods en de Goddelijke Drieëenheid openbaar loochent en geen deel meer is van de Christelijke Kerk maar buiten haar staat ²⁾). Want hoe verschillend men anders over de beteekenis en kracht des Doops ook denke, dit staat toch vast: de Doop is eene handeling der Christelijke Kerk en kan dienvolgens alleen in zulk eene gemeenschap door zoodanige personen bediend worden, die krachtens hunne belijdenis tot de Christelijke Kerk behooren. Dit wordt geheel miskend door de Roomschen bij hunne stelling, dat ook nietgedoopten, zelfs Heidenen en Joden geldig doopen kunnen ³⁾).

¹⁾ *De Moor*, Commentar. in Marc. P. V. p. 448 sqq. *C. Vitringa*, Doctrina. P. VII. 83 sq.

²⁾ *Negentiende Hoofdstuk* § 9. § 13.

³⁾ *G. E. Steitz* in Herzogs Real-Enc. VII. S. 539. *Ebrard*

Brakel ¹⁾ zegt: 1. *De Doop moet geschieden in de ware Kerk van Jezus Christus: want door den Doop wordt de doopeling der Kerke, in welke de Doop geschiedt, ingelijfd —*

2. *Indien iemand gedoopt wordt in eene vergadering die kettersch is in de leer en wier leeraars dienvolgens geen wettige zending hebben, die gedoopte, komende tot het geloove, moet gedoopt worden, 't welk niet is herdoopen, want het eerste was geen Doop.*

Hierbij is wél iets aan te merken. Bij het eerste dit: de ware Kerk is niet de Gereformeerde alleen ²⁾. De Gereformeerde Kerk is eene ware Kerk, eene, en wel uitnemende, afdeeling van de Algemeene Christelijke Kerk ³⁾, die in de verschillende afdeelingen, welke zichtbaar bestaan, verspreid is. De inlijving door het zienlijk teeken des Doops is wel voor het naast eene inlijving in die bijzondere Kerk in welke de doopeling wordt gedoopt, maar in deze Kerk als *afdeeling der Algemeene*: het is dus eene *inlijving in de Christelijke Kerk*, waardoor de gedoopte onderscheiden wordt van alle niet-christenen (*Heidellb. Cat. Vr. 74* ⁴⁾).

En bij het *tweede* moeten wij niet voorbijzien wat *Brakel* er op laat volgen, waar hij zelf toestemt: *Eene particuliere Kerk kan wel in vele punten dwalen; maar zoolang het fundament zuiver behouden wordt, blijft zij eene ware Kerk, en de waarheid van den Doop wordt door*

Dogmat. II. 600. § 531. *C. Vitringa*, Doctrina. P. VII. p. 169 sq.,

¹⁾ Red. Godsd. I. Cap. XXXIX 9.

²⁾ *Negentiende Hoofdstuk* § 14.

³⁾ *Negentiende Hoofdstuk* § 11. § 15.

⁴⁾ Vergel. dit *Twintigste Hoofdstuk* § 12.

de onzuiverheid niet weggenomen, gelijk ook niet, als de gezondene leeraar bij zich zelven onbekeerd in leven en heimelijk kettersch in gevoelen was: want de kracht des Doops hangt niet aan den bedienaar.

§ 26. ÉÉns voor 't leven.

1. De Doop ziet niet alleen op het verleden, is niet alleen het zegelteeken der reiniging van de erfzonde en van de vóór den Doop begane dadelijke zonden, gelijk de Roomschen stellen.

Door deze dwaalmeening werden, sedert men het uitwendige en het inwendige, teeken en beteekende zaak, begon te verwaaren en te vereenzelvigen en het uiterlijke waterbad voor de afwassing der zonden zelve te houden, velen verleid om hunnen Doop zoolang mogelijk uit te stellen, ten einde aldus, naar zij dachten, met éénmaal van alle zonde gereinigd te worden. Velen bleven wachten tot zij door zware ziekte of door eenig ander plotseling gevaar tot de gedachte kwamen dat zij nu sterven zouden. Vandaar dat bij openbare rampen, bij aardbevingen, bij 't dreigen van oorlog tal van menschen den Doop begeerde en er nauwelijks geestelijken genoeg waren om allen te bedienen ¹⁾.

Maar de Doop is voor den geloovige teeken en zegel van de afwassing in Christus' bloed van al hunne zonden vóór en na den Doop begaan, is niet de afwassing zelve, maar teeken en zegel daarvan, een Goddelijk waar-

¹⁾ Neander, Kirchengesch. IIter Bd. 2te Abth. 1830. S. 460.

teeken dat voor het gansche leven geldt, op wat tijd ook ontvangen. Dus niet voor het verleden alleen.

Nog minder is de Doop alleen voor die oogenblikken van nut en kracht, in welke hij wordt toegediend. *Nederl. Belijd. des Gel. Art. XXXIV: De Doop is niet alleen nut zoolang het water op ons is, en dat wij het water ontvangen, maar ook al den tijd onzes levens*¹⁾.

2. Wij moeten gedurig aan onzen Doop gedenken. De eens ontvangene Doop is eene voortgaande herinnering van het Goddelijk Verbond en vermaant ons de zonde af te leggen en voor God te leven.

Onze Doop maakt ons indachtig de troostvolle, alle heil bevattende *Verbondsbelofte* Gods: *Ik zal uw God zijn*, de Vader en de Zoon en de Heilige Geest. Dat bemoedigt en troost het hart, waar het anders dreigt te bezwijken onder zwaarigheden en nooden dezes levens en vooral onder onder het drukkend gevoel van onze wel bestredene maar niet uitgeroeide, altijd nog aanklevende verdorvenheden en onder de beschuldigingen van ons geweten wegens de dadelijke overtredingen met gedachten, woorden en werken, wie zal ze tellen? en vooral wegens bijzondere, zware bezondigingen, waartoe ook de meest geheiligde kan vervallen.

Maar *als wij somtijds uit zwakheid in zonden vallen, zoo moeten wij aan Gods genade niet twifelen noch in de zonde blijven liggen, overmits de Doop een zegel en ongetwijfeld getuigenis is, dat wij een eeuwig Verbond der*

¹⁾ Hierachter heeft eerst nog gestaan, hetgeen 1566 is weggelaten: *Anders moesten wij altijd het hoofd in het water hebben.* J. J. Van Toorenenbergen, Symbol. Schriften p. 54 n. 3.

genade met God hebben. (Formulier van den Kinderdoop). Want bergen zullen wijken en heuvelen wankelen, maar mijne goedertierenheid zal van u niet wijken en het verbond mijns vredes zal niet wankelen, zegt de Heere, uw Ontfermer Jez. 54 : 10.

3. Door den Doop wordt onze voortgaande heiligmaking verzekerd en aangedrongen. Want *als wij gedoopt worden in den naam des Heiligen Geestes, zoo verzekert ons de Heilige Geest door dit Heilig Sacrament, dat Hij bij ons wonen en ons tot lidmaten van Christus heiligen wil, ons toeëigenende hetgene wij in Christus hebben, namelijk de afwassing onzer zonden en de dagelijksche vernieuwing onzes levens, totdat wij eindelijk onder de gemeente der uitverkorenen in het eeuwige leven onbevlekt zullen gesteld worden (Formulier van den Kinderdoop).*

Dit is treffend, diep gevat. Eerst de Goddelijke verzekering van onze heiligmaking. Daarop gegrond en daaruit volgende de aandrang tot heiligheid ¹⁾, *de vermaning en verplichting om den eenigen God, Vader, Zoon en Heiligen Geest aan te hangen, te betrouwen en lief te hebben, — de wereld te verlaten, onze oude natuur te dooden en in een nieuw Godzalig leven te wandelen (Formulier).*

a. De Heilige Geest eigent ons toe *hetgene wij voorwerpelijk in Christus hebben*, dat wil zeggen, hetgeen Christus door zijn dood en opstanding voor ons heeft verworven ²⁾. Daarvan is de Doop eene sacramenteele verzekering.

Aldus leert Paulus Rom. 6 : 3 : *Zoo velen als wij in*

¹⁾ Calvin. Instit. IV. 15. 5. Vergel. dit Twintigste Hoofdstuk § 4.

²⁾ J. A. Wormser, De Kinderdoop, 2de dr. 1864 p. 71.

Christus Jezus gedoopt zijn, zijn wij in zijnen dood gedoopt.

4. *Wij zijn dan met Hem begraven door den Doop in den dood, opdat, gelijkerwijze Christus uit de dooden opgewekt is tot (door) de heerlijkheid des Vaders, alzoo ook wij in nieuwigheid des levens wandelen zouden.*

Christus is gestorven en tot bevestiging daarvan begraven en is uit de dooden opgewekt niet voor zich maar als Plaatsbekleeder voor zijn volk, het Hoofd voor geheel het lichaam. Hetgeen voorwerpelijk in Christus is volbracht, wordt onderwerpelijk door het geloof het eigendom der zijnen. Het is het werk des Heiligen Geestes, hun het sterven en het herleven des Verlossers met de vruchten van beide door het geloof, door hunne geestelijke, geheimzinnige vereeniging met Hem toe te eigenen: zijnen dood als en tot hunnen dood, zoodat zij, die voorwerpelijk in Hem gestorven zijn, nu ook onderwerpelijk met Hem sterven aangaande alles wat zij eigens hebben en van nature zijn, dat is naar hunnen ouden mensch; en zijne opstanding tot hunne opstanding, tot verwekking in hen van een nieuw leven, zoodat zij, die voorwerpelijk in en met Christus zijn opgewekt, nu ook onderwerpelijk tot nieuwigheid des levens met Hem opstaan, daar Christus in hen komt leven (Gal. 2 : 20), en dat is de nieuwe mensch in hen¹⁾.

Dit geestelijk sterven en opstaan gaat voort geheel het leven des geloovigen door tot aan zijne verhuizing uit deze wereld. Maar de Doop verzekert het. „Want zoolang wij in dezen kerker onzes lichaams opgesloten leven, zullen er in ons overblijfselen der zonde huisvesten; maar wanneer

¹⁾ Zie nader hierover *Zestiende Hoofdstuk* § 2.

wij de belofte in den Doop ons van God gegeven door het geloof vasthouden, zullen zij geene heerschappij voeren ¹⁾).

b. Nadat de Apostel dit fundament gelegd en vastgesteld heeft tot v. 11 toe, komt hij v. 12 tot de daaruit voortvloeiende verplichting der Christenen. Daar eerst gaat hij over tot vermaning, hun voorhoudende hoe zij dan ook als gedoopten aan hunne roeping behooren te beantwoorden. Hij trekt uit het voorgestelde eene algemeene vermaning: dat de zonde dan over ons niet moet heerschen maar wij over de zonde, hetwelk hij voorts nader uitbreidt en met vele beweegredenen aanbindt. Dus is de Doop ook eene wijding tot den strijd tegen de zonde en waar-teeken van overwinning. Ten einde daarin te volharden en wegens de „vele gebreken en ellendigheid, die wij nog in ons bevinden,” niet kleinmoedig te worden, hebben wij gedurige versterking noodig en moeten dus ook begeerig zijn naar het *Heilig Avondmaal*, het Sacrament der voeding.

II. HET HEILIG AVONDMAAL.

§ 27. Instelling van het Pascha.

Op den Doop, het Sacrament der wedergeboorte en der inlijving in de zichtbare Kerk, volgt het Avondmaal, het Sacrament der voeding tot versterking der gemeenschap. Het tweede is niet zonder het eerste: het Avondmaal is alleen voor gedoopten. Ook hierin verloont zich eene

¹⁾ Calvin. Instit. IV. 15. 11.

merkwaardige overeenkomst van de Nieuwe Verbonds-bedeeling met de Oude. Want tusschen Doop en Avondmaal bestaat dezelfde verhouding als tusschen Besnijdenis en Pascha. Het Pascha veronderstelt de Besnijdenis. De Heere heeft uitdrukkelijk gezegd: *Geen onbesnedene zal daarvan eten*, Exod. 12 : 48. Sedert bij Israël in de woestijn de Besnijdenis nableef, werd dan ook het Pascha niet gevierd, dit begon eerst weder nadat onder Jozua de Besnijdenis was hervat ¹⁾.

Het Pascha is door den Heere ingesteld kort voor den uittocht der kinderen Israëls uit Egypte, toen eene nieuwe tijd voor het volk aanbrak.

De laatste en ontzaglijkste der tien plagen was door Mozes aangekondigd. *Alle eerstgeborenen in Egypteland zouden sterven*, maar voor Israël werd door het Pascha leven en vrijheid verzekerd. Het zou nu blijken, *dat de Heere tusschen de Egyptenaren en de Israëlieten eene afzondering*, eene besliste scheiding maakte (Ex. 11 : 4—7).

De volledige wet van het Pascha is begrepen in Exod. 12 : 1—20, zooals zij door den Heere aan Mozes en Aäron in Egypte is bekend gemaakt (naar v. 1), terwijl v. 21 vv de latere afkondiging dezer wet door Mozes aan het volk behelst ²⁾.

De Heere gebod aan Mozes en Aäron, de Israëlieten zouden in den schemeravond voor den nacht, in welken Hij al de eerstgeborenen der Egyptenaren wilde slaan, een lam slachten, een manneken, een jaar oud, volkomen

¹⁾ Joz. 5 : 7, 10. *Hengstenberg*, Gesch. des Reiches Gottes unter dem A. B. II. 1. S. 53 208. *Kurtz*, Gesch. des A. B. II. § 80. S. 424 f.

²⁾ *Oehler*, Theol. des A. T. I. S. 544.

en zonder gebrek, een schaaplam of ook een geitenbokje. Van het bloed des geslachten diers zouden zij strijken aan de beide zijposten en aan den bovendorpel van de huisdeur. (Daar was het den voorbijganger zichtbaar en viel dadelijk in het oog; daarom niet aan den onderdorpel of drempel, ook opdat men er niet op trad. De deur bestreken was zooveel als heel het huis). De huizen, aan welke de Heere het bloed zag, wilde Hij verschoonen, wanneer Hij Egypteland sloeg. Zij zouden het lam in zijn geheel, met hoofd en schenkelen en ingewand aan den vure braden en het vleesch in dienzelfden nacht eten met ongezuurde brooden en met bittere saus, de lendenen opgeschort, schoenen aan de voeten, den staf in de hand, reisvaardig, met haast.

Te middernacht sloeg de Heere al de eerstgeborenen in Egypteland. Geen huis of er was een doode. Door smart en angst gedreven gaf Pharaö aan Israël vrijheid, ja dringend bevel om uit te trekken, en het volk des Heeren toog wél geordend als in zegepraal uit.

Tot gedachtenis hiervan zou Israël voortaan jaarlijks het Paaschfeest vieren, het feest der verschooning.

Pascha ¹⁾ beteekent eigenlijk *overspringing* voorbijgang,

¹⁾ Hebr. פֶּסַח Pesach, waaruit later in het Arameensche dialect פֶּסְחָא Pascha werd, en vandaar het Grieksche πᾶσχα bij de LXX. De *Vulgata* heeft (in het O. T.) daarvoor *Phase* en voegt er Exod. 12 : 11 bij: id est transitus.

Sommige uitleggers oordeelen dat het woord *Pascha* (Hebr. *Pesach*) niet beteekent *voorbijgang*, *verschooning*, maar *vrijmaking*, *bescherming*, *beveiliging*. Aldus ook *Van der Palm*, Aanteek. op Exod. 12 : 13 en Bijbel voor de Jeugd, 3de Deel, 2de druk, p. 73. Hij volgt daarin *Vriemoet* en (gelijk doorgaans) *Schultens*:

een gepaste treffende uitdrukking voor de *verschoonende*, sparende uitzondering, die de Heere aan Israël bewees, daar Hij voor der kinderen Israëls huizen voorbijging in Egypte en hunne huizen bevrijdde, toen Hij de Egyptenaars sloeg (Exod. 12 : 27).

Ook de Israëlieten waren zoowel als de Egyptiërs strafwaardige, zondaren. Naar streng recht moest het vreeselijke strafgericht ook Israël treffen. Maar uit vrije gunst wilde God dit zaad Abrahams sparen, en door zijne verschoonende en vrijmakende genade zou het een volk, zijn volk worden (Ps. 100 : 3), terwijl intusschen ook bleek, dat het bloed der verzoening moest tusschenbeide komen, namelijk tusschen de schuld des volks en de zegening des Heeren.

Er begon nu een nieuwe tijd. Dit werd aangeduid doordat de Heere de maand van den uittocht aan het hoofd der maanden stelde. De maand *Abib*, de Arenmaand, na de ballingschap *Nisan* genoemd, in welke Israël door de sterke hand des Heeren uit Egypte werd uitgevoerd (Exod. 13 : 4), zou van nu aan de eerste maand van 't jaar zijn ¹⁾, namelijk van het kerkelijk jaar, terwijl het

Pascha beteekent hem *bevrijdings- en beveiligingsfeest*. De beteekenis *voorbijgang, verschooning* staat met de redenen *De Moor*, Commentar. in Marck P. V. p. 291 sp. *Winer*, Lexic. Hebr. stelt als eerste en eigenlijke beteekenis van פֶּסַח (pasach) *transiit, voorbijgaan* Gesenius, Handwörterb.: פָּסַח (Exod. 12 : 13) *vorübergehen, verschonen*; פָּסַח eigenlijk *schonendes Vorübergehen, Verschonung*. Zoo ook *Joh. Buxtorf*, Lex. Chald. 1639. p. 1765 : *transitus*.

¹⁾ God gebiedt den Israëlieten het jaar te beginnen van de maand, in welke zij waren uitgegaan uit Egypte, niet anders dan alsof dit

burgerlijke jaar gerekend bleef te beginnen met de maand die na de ballingschap Tisri heette en met onzen October overeenkomt.

Op den veertienden dag des avonds, ter vollemaan van de maand Abib (Nisan), die met de nieuwemaan van onzen Maart aanvangt, zou Israël voortaan het *Pascha houden* (Num. 9 : 3), dat zegt : het Lam slachten, en eten ; de 15de en de volgende feestdagen heeten het *Feest der ongezuurde brooden* (Levit. 23 : 6), doch niet als een tweede feest, maar alleen ter onderscheiding van het eten van het Pascha, hetwelk het begin en hoofdbestanddeel der feestviering was en voor hetwelk reeds alle zuurdeesem moest zijn weggedaan ; het *Feest der ongezuurde brooden* begrijpt in zich de geheele viering, al de zeven dagen met insluiting van den paaschmaaltijd ¹⁾ blijkens Exod. 12 : 18.

§ 28. Het Paaschlam een offer.

De *hoofdzaak* van het Israëlietische Paaschfeest was het *lam*, dat geslacht en welks bloed gesprengd werd tot een *zondoffer*, en welks vleesch gegeten werd als een *offermaal* en Sacrament.

1. Het Paaschlam is aan te merken als een offer ²⁾.

hun geboortedag was (dies natalis) ; *gelijk dan ook die uitgang eene soort van wedergeboorte was. In Egypte waren zij als begraven geweest, de vrijheid, hun door God gegeven, was de oorsprong van een nieuw leven en de opgang van een nieuw licht.* Calvin. in Exod. 12. Corpus Reformator. Vol. LII. 286.

¹⁾ Zoo te recht (tegen Keil en Ewald), met Hengstenberg, Kurtz, Gesch. des A. B. II. S. 126 f. en Dezelfde, Der Alttestam. Opfereultus 1862. S. 311 f.

²⁾ Kurtz, Gesch. des A. B. II. § 26. S. 119. Der Alttestam.

Dit hebben sommigen onder de oude Protestantsche Godgeleerden ¹⁾ ontkend, bij hunne bestrijding van de Roomsche opvatting des Heiligen Avondmaals als offerande, als onbloedige herhaling van Christus' bloedige offerande aan het kruis. Maar a. de Schrift noemt het uitdrukkelijk een *offer*, reeds Exod. 12 : 27 : *Dit is den Heere een Paasch-offer*. b. En het moest geslacht worden ter heilige *plaats*, die de Heere zou verkiezen, Deut. 16 : 5, 6, de plaats der offeranden. c. En het bloed werd na de oprichting des heilighdoms aan het altaar gesprengd en het vet op het altaar verbrand, 2 Kron. 30 : 16. 35 : 11; dus was het een offer. De huisvaders slachtten het lam in den tempel, de Priesters sprengden het bloed. d. De Joden hebben het te allen tijde voor een offer gehouden en ook Paulus kenmerkt het als zoodanig 1 Kor. 5 : 7.

2. Het Paaschlam was dus een offer, het eerste van de wettische offers die de Heere voor Israël verordende. Het vereenigde in zich de eigenaardigheid van *zondoffer* en *dankoffer*.

a. Het was een zond- of zoenoffer. De *besprenging des bloeds*, die wezenlijk tot het Pascha behoort (Hebr. 11 : 28), wordt inzonderheid nog door het gebruik van de hysop (Gen. 12 : 22. Vergel. Ps. 51 : 9) als ontzondigend gekenmerkt. Dat het een eigenlijk zoenoffer was, blijkt

Opfercultus § 182. Hengstenberg, Gesch. des Reiches Gottes unter dem A. B. II. 1. S. 51. Stier, Reden des Herrn Jesu Viter Theil. 2858. S. 85. Von Gerlach, Einleit. zu Exod. 12. Olshausen, Commentar. II. Bd. 1838. S. 411. zu Matth. 25 : 17.

³⁾ Bij name Luherchen. Onder de nieuweren wil Von Hofmann het Pascha niet voor een offer erkennen. Oehler, Theol. des A. T. I. S. 548 f.

ten klaarste uit de eerste instelling, daar het bloed des lams aan de deuren het volk zeker stelde voor het verderf, naar het Woord des Heeren Exod. 12 : 13 : *Dat bloed zal ulieden tot een teeken zijn aan de huizen daar gij in zijt: wanneer ik bloed zie, zal ik ulieden voorbijgaan, en daar zal geen plage onder ulieden ten verderve zijn, wanneer ik Egypteland slaan zal.* Israël zou bij het strafgericht dat over Egypte kwam, de dooding der eerstgeborenen, verschoond blijven. Maar het volk zou ook weten dat het deze verschooning niet aan eigene waardigheid mocht toeschrijven, integendeel dat het evenmin als de Egyptenaren bestaan kon, wanneer God als Rechter optrad. Daarom verordende de Heere een plaatsbeksleedend zoenoffer.¹⁾ Wie toenmaals en in al de volgende tijden het

¹⁾ Terwijl A. Ritschl, *Rechtfertigung und Versöhnung* Iiter Band 1874 S. 175 verzekert, dat het Paaschoffer, *nicht den Charakter des Sündopfers, sondern den des Heilsopfers an sich trägt*, bekent zelfs O. Pfleiderer, *Der Paulinismus* S. 98: *Die stellvertretende Sühnung ist unleugbar der Grundgedanke dieses uralten Ritus, dieses semitischen Ver sacrum, in welchem die der Gottheit verfallene menschliche Erstgeburt durch das stellvertretend geslachtete Lamm ausgelöst und damit ihre Versöhnung erkaufte wird.* (»Versöhnung» bedeutet ja der hebräische, »Lösung» der arabische Name dieses Ritus).

Ook Ebrard, *Das Dogma vom Heil. Abendmahl* I. S. 34 neemt de beteekenis *verschooning* aan. Voorts zegt hij S. 31: *Het lichamelijk volkomen lam was* (op zich zelf niet schulddegend maar) alleen een voorbeeld van het geestelijke, zondeloze, Nieuwtestamentelijke Lam Gods; de dood van dat lam slechts een voorbeeld van hetgeen op Golgotha geschiedde; dat het lam gegeten moest worden, een voorbeeld hiervan, dat alleen degene aan de verzoening door Christus' dood deel heeft, in wien Christus ingeboren, wie een levend lid van Christus' lichaam

Paaschlam slachtte, deed daardoor zinnebeeldig belijdenis, dat ook hij verdiend had door Gods toorn te worden getroffen, en dat hij alleen van Gods genade, die het plaatsbekleedend offer aannam, de verschooning en behoudenis verwachtte. De Israëlieten moesten God op zijn woord gelooven: het bloed des lams in de plaats van hun bloed.

b. Maar het was tegelijk ook een *dankoffer*. Namelijk het als offer geslachte lam werd gemeenschappelijk door het huisgezin gegeten, door een getal gasten voor welke het lam niet te veel noch te weinig was (Exod. 12 : 4), volgens de latere Joden niet beneden tien, niet boven twintig ¹⁾. Was het Paaschlam een offer, zoo volgt dat deze jaarlijksche maaltijd de beduidenis had van een *offermaal*, in denzelfden zin als ieder offermaaltijd, als betooning en bevestiging der op de verzoenende offerande gegronde gemeenschap met God, als persoonlijke toeigening aan de genietenden van den zegen en de vrucht der offerande. Dit eten van het offervleesch geschiedde anders alleen bij dank- of vredeoffers, nooit bij zoen- en zondoffers. Dies was het Pascha zoen- en dankoffer tegelijk.

De *bittere kruiden* daarbij waren niet alleen eene herinnering aan het bitter lijden des volks in Egypte, hetwelk hun de verlossing begeerlijk maakte, maar ook eene gevoelige getuigenis van de bitterheid der zonde (Jerem.

wordt. Ja geheel de redding van de toenmaals dreigende bijzondere straf der zondigheid was slechts een voorbeeld voor de verlossing van den vloek der zonde over 't geheel.

¹⁾ P. Van Mastricht, Godgel. III p. 631. Kurtz, Gesch. des A. B. II. S. 128. *Dezelfde*, Der Alttestam. Opfercultus. § 186.

2 : 19), waardoor het offer der verzoening zoet en smakelijk wordt gelijk het vleesch door het toekruid. De *ongezuurde brooden* zijn een beeld van de *oprechtheid en waarheid* (1 Kor. 5 : 7, 8), die de bondgenooten zullen betrachten. De *staf* in de hand, de *opbinding* van het lange kleed om de lendenen, de *schoenen* aan de voeten, waarmee de kinderen Israëls het Pascha moesten eten, toen zij haastende uit Egypte stonden te gaan, zijn een zinrijke aanduiding van de bereidheid en volvaardigheid, die den verlostten betaamt, om in de wegen Gods te wandelen, begeerig naar het hemelsche vaderland (Hebr. 11 : 16).

§ 29. Het Lam Gods Christus.

Het Paaschlam was een voorbeeld van het *Lam Gods* Christus, wiens bloed al de zonden van het verderf bevrijdt en het eeuwige leven deelachtig maakt.

1. Door geen Profeet des Ouden Testaments is de Messias uitdrukkelijk het Lam Gods genoemd. Alleenlijk heeft Jezaja 53 : 7, waar hij het plaatsbekleedend lijden van den Knecht Gods teekent, Hem wegens zijn stil geduld met een lam *vergeleken*: *Als een lam werd Hij ter slachting geleid en als een schaap, dat stom is voor het aangezicht zijner scheerders, alzoo deed Hij zijnen mond niet open* (vergel. Jerem. 11 : 19). Dat de Profeet dit van Jezus zegt, weten wij uit de verklaring van Philippus aan den kamerling (Hand. 8 : 34, 35).

2. Door den Heiligen Geest verlicht sprak de Dooper Johannes: *Zie, het Lam Gods dat de zonde der wereld wegneemt*, Joh. 1 : 29. Dit zeide hij met den vinger op Jezus wijzende die daar tot hem kwam, en wel bij

Bethabara, het Jordaanveer, waar inzonderheid tegen het Paaschfeest (hetwelk nabij was, Joh. 2 : 13) scharen van lammeren uit het Overjordaansche de rivier overbracht werden om naar Jeruzalem te gaan ter offerande. Maar al de uiterlijke offers, waaraan het vleeschelijke Israël bleef hangen, konden de zonde niet waarlijk verzoenen. Daar roept nu de Dooper den volke toe : Ziet hier het ware offerlam, *het Lam Gods* (Gods eigen Zoon, v. 34), *dat de zonde der wereld wegneemt* : Deze is het, die de zonde, de schuld en straf, op zich neemt, draagt, afdraagt, en alzoo wegneemt ¹⁾, door zijne zelfopoffering, een zoenoffer van altoosdurende kracht, en niet voor Israël slechts maar voor alle volk. Hieruit blijkt dat Christus Lam genoemd wordt, niet bloot wegens zijne lijdzaamheid en zachtmoedigheid, maar wegens zijne offerande : het lam is een offerlam. Dat bewijzen vooral ook die plaatsen in Openbaring van Johannes, waar Christus heet het Lam dat geslacht is (Openb. 5 : 6, 12, 13 : 8) en van het bloed des Lams gesproken wordt (Openb. 7 : 14. 12 : 11).

3. Ook Petrus noemt Hem *een onbestraffelijk en onbe-*

¹⁾ Dit is de zin van *ἀπεναι*, evenals 1 Joh. 3 : 5. Het plaats-bekleedend, borgtochtelijk lijden van Christus is hier duidelijk uitgesproken. A. Ritschl, Die Christl. Lehre von der Rechtfert. u. Versöhnung IIter Bd. 1874. S. 68 oordeelt, dat door de woorden *ὁ ἀπεναι τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου* in verband met Jez. 53 wordt aangeduid, *daz Jesus unschuldig in eine Leidenslage eintritt, welche eigentlich von der sündigen Menschheit getragen werden sollte, und daz diese in Folge des Eindrucks seines unschuldigen Leidens zu Gott zurückgeführt werden wird*, geheel ethisch. Bovendien stemt Ritschl het dwaalgevoelen toe, dat de Dooper deze woorden niet gesproken heeft, maar dat zij hem eerst later in den mond zijn gelegd.

vlekt 'Lam, voorgekend, tot zoenoffer verordineerd voor de grondlegging der wereld, door wiens bloed wij verlost zijn, 1 Petr. 1 : 19, 20. En Paulus zegt 1 Kor. 5 : 7 : Ook ons Pascha is voor ons geslacht [namelijk] Christus.

4. Christus zelf heeft zich als het Paaschlam gekenmerkt en vertoond door dat Hij niet eer en niet later wilde sterven dan juist op het Paaschfeest. Ook door dat Hij het Avondmaal instelde bij gelegenheid van het Paaschmaal.

5. En allerklaarst doet ons de Evangelist Johannes 19 : 32 v.v. Christus als het tegenbeeld van het Paaschlam kennen uit de merkwaardige Goddelijke voeging, dat Hem *geen been gebroken* werd, waarin de Evangelist vervuld ziet wat voorbeduidender wijze van het Paaschlam aan Israël was geboden ¹⁾ Exod. 12 : 46 : *Gij zult geen been daaraan breken.*

¹⁾ Dr. B. Weisz, Lehrb. der Bibl. Theol. des N. T. 2te Aufl. S. 633 neemt met sommigen aan, dat Joh. 19 : 36 Christus niet als het ware Paaschlam wordt voorgesteld, wijl de Schriftuurplaats door Johannes bedoeld, niet Exod. 12 : 46 zou zijn maar Ps. 34 : 21 : *Hij (de Heere) bewaart al zijne (des rechtvaardigen) beenderen; niet één van die wordt gebroken.* Ten onrechte: want de Psalm spreekt daar van de beenderen des levenden rechtvaardigen, van de bewaring zijns levens, vergel. Matth. 10 : 30 : *Ook de haren uws hoofds zijn alle geteld.* Dit erkent ook Meyer zu Joh. 19 : 36. Bij C. Vitringa, Observation. Sacr. L. II. Cap. X. 11 sqq. en H. Witsius, Oeconom. L. IV. Cap. IX. 36 sq. zijn de overeenkomsten tusschen het Paaschlam en Christus in vele bijzonderheden aangewezen.

Zelfs in de wijze op welke het Paaschlam gebraden werd, heeft men, ook Vitringa l.c., op voorgang van Justinus den Martelaar een voorafbeelding gezien van Christus kruisiging. Te weten naar Joodsche overlevering en gewoonte zou het (houten) braadspit den vorm van een kruis hebben gehad, daar één staak door het Lam in de lengte en één dwars bij de

a. Aan het Paaschlam mochten geen beenderen gebroken, het mocht niet in stukken gedeeld en gekookt, maar moest in zijn geheel gebraden en zoo op de tafel gebracht worden, opdat het daar nog *kenbaar* de gedaante van een lam vertoonde en de gasten het ziende, aanstonds den indruk kregen: het is een lam. — Ook was het *eerbiedshalve*: het heilige offerlam des Heeren zou niet behandeld worden als een gemeen slachtbeest, alle onnoodige verminking zou worden vermeden, zoover dit met het vergieten zijns bloeds en met het eten van zijn vleesch geschieden kon.

b. In beiderlei opzicht was deze verordening eene voorafschaduwing en voorbeelding van de opmerkelijke omstandigheid bij Christus' offerdood, dat geen been aan Hem gebroken werd. Zijn gedood lichaam zou niet verpletterd, verminkt en onkenbaar gemaakt worden, het zou zijne gestalte behouden en *kenbaar* blijven, tot meerdere verzekering voor de zijnen na zijne opstanding, dat de opgestane werkelijk Jezus zelf was met zijn eigen lichaam. Ook eischte de Goddelijke betamelijkheid, dat bij al de mishandeling van den lijdenden Verlosser toch aan de menschelijke ruwheid en woestheid paal en perk werd gesteld, ter *eerbiedige onderscheiding* dezes Lijders, die om

schouderen wierd gestoken, zoodat het lam als het ware wierd gekruisigd. *Vaihinger* in Herzogs Real-Enc. XI. S. 145 u. d. W. *Pascha*. *Dezelfde* zegt S. 148 van de talmudische Joden: *Tot het braden van het met granaathout kruiswijs gespitte lam had men bijzondere ovens, in welke het zonder ergens aan te stooten ingeschoven en gaargebraden werd; wie het halfgebraden at, werd gegeeseld*. *Friedlieb*, *Archaeologie der Lijdensgeschied.* van Onzen Heer J. C. Uit het Hoogd. vertaald. Deventer 1844: p. 56.

overgenomen schuld leed, van degenen die om hun eigene misdaden leden. Gelijk door het niet-breken der beenderen het Paaschlam eerbiedig onderscheiden werd van de gemeene slachtbeesten, zoo Christus van de beide met Hem gekruisigde kwaaddoeners. De krijgsknechten deden onwetende zoo met het tegenbeeldige Paaschlam als de Heere aangaande het voorbeeldende had verordend: Geen been daarvan zal gebroken worden.

§ 30. Doel van het Paaschfeest.

Het gewichtigste van het Feest was dan naar het voren gezegde het Paaschoffer: verzoening is het begin en de grondslag van alle Gods weldaden. Doch er liepen bij het Feest meer doeleinden saam.

1. Geheel het zevendaagsche Israëlietische Paaschfeest was eene *gedachtenis* van de verlossing door de genade en almacht des Heeren, waaraan het volk zijn bestaan te danken had¹⁾. Israël zou er feestelijk aan gedenken, hoe *de Heere hen door een sterke hand uit Egypte, uit het diensthuis had uitgevoerd*. De huisvader moest aan zijn kinderen de geschiedenis der verlossing verhalen en de beteekenis der feestgebruiken uitleggen, welke schoone gewoonte ook bij de latere Joden is onderhouden, naar de verordening des Heeren Exod. 12 : 26, 27. Deut. 6 : 20 — 23, hetwelk zij noemen de Verkondiging (haggadah), waarop Paulus schijnt toe te spelen, 1 Kor. 11 : 26, sprekende van het Pascha des Nieuwen Testaments: *Verkondigt* den dood des Heeren, totdat Hij komt.

¹⁾ Vergel. hiervoren § 27.

Dus strekte het jaarlijksche Paaschfeest hiertoe om bij het volk het besef op te wekken en levendig te houden, dat het al wat het was en wat het had boven de andere volken, geheel en alleen verschuldigd was aan de *genade* des Heeren, aan zijne vrijgunstige verkiezing, en aan zijne *almacht*, aan zijne groote daden, door Hem voor de machteloosen ter hunner verlossing en vorming gedaan. Op eene indrukkelijke wijze herinnerde hun het Paaschfeest, hetgene Mozes hun voorhield Deut. 7 : 6 : *U heeft de Heere uw God verkoren, dat gij Hem ten volke des eigendoms zoudt zijn uit alle volken, die op den aardbodem zijn.* 7. *De Heere heeft geenen lust tot u gehad noch u verkoren om uwe veelheid boven alle andere volken: want gij waart het weinigste van alle volken.* 8. *Maar omdat de Heere ulieden liefhad, en opdat Hij hield den eed, dien Hij uwen vaderen gezworen had, heeft u de Heere met sterke hand uitgevoerd en heeft u verlost uit het diensthuis, uit de hand van Pharaö, koning van Egypte.* (Vergel. Deut. 9 : 5).

2. Het Paaschfeest was een krachtig *drangmiddel* voor het verbondsvolk tot aflegging van de zonde.

Het volk dat de verlossing heeft door het bloed des Lams, namelijk de vergeving der misdaden naar den rijkdom der genade Gods (Efez. 1 : 7), kan niet meer in den dienst der zonde en der wereld leven. Het bloed der verzoening maakt een scheiding tusschen het volk Gods en de wereld. Israël zou niet enkel uit het plaatselijk Egypte, maar uit de dienstbaarheid en gemeenschap der wereld uitgeleid en tot de waardigheid van een vrij en zelfstandig, van de Heidenen afgezonderd volk Gods

verheven en gevormd worden ¹⁾). Van deze hestemming moest het bewust blijven. Het volk dat vergeving heeft, zal in dankbaarheid en liefde zijnen God dienen en verheerlijken. Geheel het Paaschfeest scherpte dat in en drong daartoe.

a. Reeds door de *afzondering des lams* vier dagen te voren. Want op den tienden der maand Abib moest er voor ieder huisgezin een bekwaam lam uitgezocht en apart gezet worden, afgezonderd van de kudde tot den veertienden dag (Exod. 12 : 3, 6); naar later bepaling werd dit lam formeel gewijd en aan al de huisgenooten bevolen het heilig te houden ²⁾). Dit diende om al vooraf de gemoederen feestelijk te stemmen: door het aanschouwen en de zorgvuldige bewaring van het uitverkoren offerlam vier dagen lang moesten bij het volk alreede hogere gedachten en ernstige gevoelens worden verwekt: eene voorbereiding tot waardige, Godverheerlijkende feestviering.

b. Maar inzonderheid maande het feest tot aflegging van de zonde door de strenge verplichting om allen *zuurdeesem* weg te doen. Zeven dagen lang zou het volk *ongezuurde brooden* eten, ja er zou geen zuurdeesem in hunne huizen gevonden worden (Exod. 12 : 18—20). De zuurdeesem veroorzaakt gisting, opzetting en alteratie van het zuivere deeg, en gisting is dus met vervuiling, bederving verwant: in dit opzicht komt de zuurdeesem voor als beeld van het zedelijk onreine en bederf werkende (Luc.

¹⁾ *Hengstenberg*, Gesch. des Reiches Gottes unter dem A. B. II. 1. S. 52.

²⁾ *Oehler*, Theol. des A. T. I. S. 544. *Kurtz*, Gesch. des A. B. II. S. 120 f. *Dezelfde*, Der Alttestam. Opfercultus (1862) S. 317.

12 : 1. 1 Kor. 5 : 6—8). Ongezuurd is dan beeld van reinheid, louterheid ¹⁾. Gedurende geheel het feest zouden geen andere brooden dan *ongezuurde (mazzoot)* gegeten worden; reine, zoete brooden.

Wordt het ongezuurde brood Deut. 16 : 3 een *brood der ellende* genoemd, het is om te herinneren aan de *haast* waarmede het volk uit Egypte was getogen, daar het geen tijd had om „het naar gewoonlijke wijze ten volle te bereiden en aangenaam of smakelijk te maken” (*Kantteek.*). Wel was dit toen ook een voorteeken van de ontbering en ellende die Israëls volk nog onderweg te wachten stond ²⁾ en daaraan zou het nageslacht in Kanaän altijd blijven gedenken. Maar het zegt niet dat de Israëlieten in Kanaän op de zeven Paaschdagen een smakeloos brood aten. Integendeel de zoete, zuivere paaschbrooden werden met bijzondere zorgvuldigheid toebeleid ³⁾. — De ongezuurde brooden waren dan voor de Israëlieten eene nadrukkelijke herinnering aan hunne roeping om, gezuiverd en vrijgemaakt van den Egyptischen zuurdeesem, van afgoderij en natuurdienst, in oprechtheid en waarheid voor hunnen God te leven. (Vergel. Hoz. 13 : 4).

c. Hiertoe strekte ook op het feest de plechtige *wijding van den aanstaanden oogst*. Vóór de viering van het Pascha mocht de oogst niet worden aangeraakt. Op den tweeden feestdag moest naar Levit. 23 : 10 v.v. de *eerste garf tot een beweegoffer voor den Heere worden gebracht*,

¹⁾ Oehler, Theol. des A. T. I. S. 423. 550. Kurtz, Gesch. des A. B. II. S. 127. *Dezelfde*, Der Alttestam. Opfercultus S. 321.

²⁾ Stier, Reden des Herrn Jesu 1848. VI. S. 88.

³⁾ *Vaihinger* in Herzogs Real-Enc. XI. S. 148. u. d. W. *Pascha*. Gravemeijer, Geref. Gel. leer. III.

ter *bekentenis* dat de oogst van den Heere was en dat ook het dagelijksche brood van Hem kwam; waarbij *brandoffers* en *spijsoffers* werden gevoegd, ter aanduiding van de *verplichting* der beweldadigden, om ook met de krachten uit het lichamelijke voedsel verkregen, den Heere te dienen, naar zijn Woord: Zijt heilig, want ik ben heilig ¹⁾!

3. Het Paaschfeest was tegelijk een *band* van onderlinge gemeenschap, door de openlijke samenkomsten en vergaderingen. Op den *eersten* feestdag was er eene *heilige verzameling* en wederom op den *zeventen dag* (Exod. 12 : 16), op welke het volk door het blazen der priesters met de *zilveren trompetten* (Num. 10 : 10) in het voorhof des heiligdoms, eerst des tabernakels, daarna des tempels werd *saamgeroepen*. Op deze dagen mocht er geen werk worden gedaan, deze waren geheel gewijd aan heilige oefeningen en gemeenschappelijke Godsverheerlijking, door plechtige gebeden en lofzangen en door verscheiden offeranden en daaropvolgende offermaaltijden. Ook in de tusschendagen, op welke handel en arbeid waren geoorloofd, hadden offeranden en gemeenschappelijke maaltijden plaats.

Dit alles diende, om de *gemeenschap* der kinderen Israëls met hunnen Verbondsgod en daarin met elkander te bevorderen en te betuigen. Uit verschillende oorden, van alle plaatsen saamgekomen en vereenigd bij het gemeenschappelijke heiligdom tot eenzelfden dienst, moesten zij zich daar als één volk voelen, als één verbondsvolk, ééne gemeente des Heeren, één in geloof, liefde en hope.

¹⁾ *Keil*, Handb. der bibl. Archäol. I. S. 396. *Vaihinger* in Herzogs Real-Enc. XI. S. 146 u. d. W. *Pascha*.

§ 31. Instelling van het Heilig Avondmaal.

In plaats van het Pascha is voor de Gemeente des Nieuwen Verbonds het Heilig Avondmaal verordend, hetwelk de Heere Jezus Christus in den nacht voor zijnen dood heeft ingesteld.

1. Eerst de Doop, dan het Avondmaal, gelijk eerst de Besnijdenis en daarop het Pascha. Hoewel de Doop, namelijk als algemeen Sacrament des Nieuwen Verbonds ¹⁾, door Christus eerst bij zijne hemelvaart, en het Avondmaal reeds voor zijnen dood was ingesteld, begon toch de bediening des Avondmaals niet eer dan nadat Hij ten hemel gevaren en de Heilige Geest uitgestort was en de menigte dergenen die het Woord aannamen, den Doop had ontvangen (Hand. 2 : 41, 46).

Deze volgorde is ook in den aard der beide Sacramenten gegrond. De Doop moet voorafgaan, geen ongedoopte mag het Avondmaal eten, gelijk geen onbesnedene het Pascha. Want de Doop is het Sacrament der inlijving in de Kerk; het Avondmaal dient tot onderhouding en bevestiging van de gemeenschap met den Heere. De Doop is het Sacrament, teeken en zegel van de geestelijke geboorte, het Avondmaal van de voeding, door den Heere *verordend om te voeden en te onderhouden degenen, die Hij alreede wedergeboren en in zijn huisgezin, welke is zijne Kerke, ingelijfd heeft*, gelijk in haar schoonen eenvoud de Nederl. Belijd. des Gel. Art. XXXV spreekt, die dan aldus vervolgt :

*Nu hebben degenen, die wedergeboren zijn, in zich twee-
lei leven : het ééne LICHAAMELIJK en TIJDELIJK, hetwelk zij*

¹⁾ Hiervoren § 10.

van hunne eerste geboorte medegebracht hebben, en is allen menschen gemeen; het andere is GEESTELIJK en HEMELSCH, hetwelk hun gegeven wordt in de tweede geboorte, welke geschiedt door het Woord des Evangeliums, in de gemeenschap des lichaams van Christus; en dit leven is niet gemeen dan alleen den uitverkorenen Gods. Alzoo heeft ons God tot onderhouding des lichamelijken en aardschen levens aardsch en gemeen brood verordend, hetwelk daartoe dienstelijk is, en is allen gemeen zoowel als het leven. Maar om het geestelijk en hemelsch leven te onderhouden, hetwelk de geloovigen hebben, heeft Hij hun gezonden een levend brood, dat van den hemel nedergedaald is, te weten Jezus Christus, dewelke het geestelijk leven der geloovigen voedt en onderhoudt, als Hij gegeten, dat is toegeeigend en ontvangen wordt door het geloove in den geest ¹⁾. Om ons dit geestelijk en hemelsch brood af te beelden heeft Christus verordend een aardsch en zienlijk brood, hetwelk een Sacrament is van zijn lichaam, en den wijn tot een Sacrament zijns bloeds. Of gelijk Calvyn ²⁾ zegt: Het is om ons te verzekeren dat het lichaam des Heeren in dier voege voor ons eenmaal is geofferd, opdat wij het nu zullen eten en door het eten de werking van dat eenige offer in ons voelen; dat zijn bloed aldus voor ons eenmaal is vergoten, om ons een voortdurende drank te zijn.

2. Christus heeft het Avondmaal tot zijne gedachtenis

¹⁾ Op de toeigening legt ook Ebrard, Das Dogma von h. Abendm. I. S. 104 den nadruk.

²⁾ Instit. L. IV. Cap. 17. Sect. 1. In deze uitnemende Sectie is aanstonds kort en klaar het wezen van het Avondmaal voorgesteld; het aangehaalde Artikel der Belijdenis is er eene navolging van.

ingesteld *in den nacht in welken Hij verraden werd.* ¹ Kor. 11 : 23. *Ter zijner gedachtenis* veronderstelt zijne lichamelijke afwezigheid en het gemis van zijn uitwendig verkeer. Zoolang Hij met zijne discipelen omging, was er voor zulk eene gedachtenisviering geen plaats. Daarom stelde Hij het Heilig Avondmaal niet eer in, dan in den nacht in welken Hij verraden werd: want het verraad brak zijn verkeer met de discipelen af en voerde tot zijnen dood. Ook niet later wilde Hij het instellen, niet in de veertig dagen tusschen zijne opstanding en hemelvaart: zoo omdat het bij uitnemendheid de gedachtenis van zijnen *dood* betreft, als omdat het Avondmaal ons Christus in den hemel vertoont en ons tot Hem zooals Hij dáár is zal verheffen en niet is een samenspijzen met Hem als lichamenlijk op aarde zijnde. Na zijne opstanding heeft Hij niet gegeten en gedronken met de discipelen, maar alleen gegeten, en slechts tot dit einde om hen te overtuigen van de waarheid zijner opstanding en tegenwoordigheid ¹).

De Heere Jezus, wetende alles wat over Hem komen zou (Joh. 18 : 4), wilde het Heilig Avondmaal juist in dien nacht instellen, in welken de Joden het Paaschlam aten. Hij kenmerkt zich daardoor als het tegenbeeldige Paaschlam, als het Lam Gods dat de zonde der wereld zou wegnemen. Hij stelt het in na het eten van het Pascha, om aan te duiden, dat dit nieuwe maal in de plaats zou treden van het Joodsche Paaschmaal. Hij betuigde en bevestigde daardoor den innigen samenhang van de voorbereidende bedeeeling des Ouden Verbonds met de vervullende bedeeeling des Nieuwen Verbonds en den overgang van het eerste tot het tweede.

¹) *Bengel.* Gnomon in 1 Kor. 11 : 26.

3. Op welken dag Christus het laatste Pascha heeft gehouden, is eene twistvraag onder de geleerden ¹⁾. Naar velen: eenen dag eerder dan de Joden. Naar de drie eerste, zoogenaamde Synoptische Evangeliën ongetwijfeld op den zelfden dag, op welken al de Joden het Paaschlam aten, namelijk in den laten avond of nacht van den vijfden dag der week (Donderdag), den veertienden dag der maand Nisan. Op Dinsdag zeide Jezus tot zijne discipelen Matth. 26 : 2 : *Gij weet dat na twee dagen het Pascha is.* Marc. 14 : 12 : *Op den eersten dag der ongehevelde [brooden], op Donderdag, wanneer de Joden het Pascha slachtten, zeiden zijne discipelen tot Hem: Waar wilt gij dat wij henengaan en bereiden dat gij het Pascha eet?* Luc. 22 : 7 : *En de dag der ongehevelde [brooden] kwam, op welken het Pascha moest geslacht worden.* Hier wordt dus uitdrukkelijk gezegd dat de Joden dien keer het Paaschlam op den zelfden dag hebben gegeten als Jezus met zijne discipelen.

Hiermede achten velen Johannes in strijd ²⁾. Voorname-

¹⁾ Winer, Bibl. Real-Wörterb. 2te Aufl. II. 1. S. 238 ff. Meyer, Kommentar zu Joh. 18 : 28. Ebrard, Wissenschaftl. Kritik der evangel. Geschichte. 3te Auflage 1868. § 102. S. 615 ff. De verschillende gevoelens van vroegere Godgeleerden vermeldt M. Vitringa, Annotat. in C. Vitringa, Doctrina Christ. Relig. ed. sexta. Pars VIII. Tom. I. p. 12 sqq. Vergel. Van Oosterzee, Het leven van Jezus (1851) III. bl. 15. vv.

²⁾ Vroeger ook Ebrard, maar anders in de derde uitgave van bovengenoemd werk S. 619 ff., waar hij verklaart en bevestigt aangaande Joh. 13 : 1 ; 18 : 28 ; 19 : 14, 31, dat de Evangelist, schrijvende voor lezers die de drie eerste Evangeliën kenden, deze plaatsen geschreven heeft *in dem Bewusstsein, dass die chronologischen Angaben der Synoptiker dadurch in keiner Weise alterirt würden.*

lijk Joh. 18 : 28, waar de Joden weigeren in het huis van den Heiden Pilatus, waarin wel zuurdesem kon zijn, in het Rechthuis te gaan, *opdat zij niet verontreinigd zouden worden, maar opdat zij het Pascha eten mochten*. Dit was Vrijdags, in den ochtend. Hieruit besluit men dat de Joden toen het Paaschlam nog niet hadden gegeten maar het eerst stonden te eten. Ten onrechte. Of wilde Johannes hierdoor de opgaaf der Synoptischen verbeteren? Dat zij verre. Hij, schrijvende onder het bestuur van denzelfden Geest der waarheid als zijne drie voorgangers, had aan dezen niets te verbeteren; van tegenspraak tegen dezen is er bij hem dan ook niet het geringste blijk: maar hij deelt gelijk dikmaals eene door hen niet vermelde bijzonderheid mede. Hij schreef dit in de bewustheid dat hij daarmede niet in het allerminst tegen hunne tijdsbepaling aanstiet.

Hoe dan? *Het Pascha eten* is hier gezegd niet van het Paaschlam; dát was reeds in den nacht te voren gegeten: maar van den offermaaltijd, dergelijke *met groote blijdschap* (2 Kron. 30 : 21) op iederen dezer feestdagen gehouden werd en ook *Pascha* heette, bestaande uit schapen en runderen. Naar de verordening Deut. 16 : 2 : *Dan zult gij den Heere uwen God het Pascha slachten, schapen en runderen* (vergel. 2 Kron. 35 : 7, 8). Bij Johannes is dus bedoeld het feestoffermaal (Chagigah) van den Vrijdag, den 15den Nisan. Dat het zoo en niet anders is te verstaan, blijkt ontegenzegglijk hieruit, dat zulk eene verontreiniging als de Joden hier schuwden alleen tot zonsondergang duurde (Num. 19 : 22) en hen derhalve niet kon verhinderen om het Paaschlam, hadden zij dit nog niet genoten, in den aanstaanden nacht te

eten. Dies kan de bezorgheid der Joden alleen op eenen maaltijd zien, dien zij nog in den loop der dag zouden houden, den middagmaaltijd voor zonsondergang, het hoogfeestelijke maal ¹⁾ van den eersten Paaschdag.

Intusschen hoezeer de geleerden verschillen over den dag, zoo erkennen toch allen — en dit is ons de hoofzaak ²⁾ naar het voren gezegde — dat Christus het Avondmaal ³⁾ heeft ingesteld na het eten van het Paaschlam (na eenigen tusschentijd van toespraak of gebed) en in plaats van het Pascha.

4. De instelling des Heiligen Avondmaals is beschreven door Mattheüs 26 : 26—28, door Marcus 14 : 22—24, door Lucas 22 : 19, 20 en door Paulus 1 Kor. 11 : 23—25.

Johannes verhaalt de instelling niet. Hij veronderstelt dat zijne lezers bekend waren met hetgeen de drie eerste, voorlang geschreven Evangeliën behelsden. Hem is het te doen om de geestelijke beteekenis daarvan. Hij gewaagt niet van de instelling des Doops, maar geeft daarvoor Christus' getuigenis van de wedergeboorte (Joh. 3), van welke de Doop het Sacrament is. Zoo zegt hij ook niets van de instelling des Avondsmaals, maar daarvoor deelt hij 's Heilands rede mede van het geestelijk genieten zijns vleesch en bloeds. (Joh. 6.)

Johannes vervolledigt echter de drie eerste Evangeliën doordat hij bericht geeft van de voetwassing (Joh. 13)

¹⁾ Gelijk Jozefs broederen Gen. 37 : 24, 25 : En zij namen hem en wierpen hem in den kuil. *Daarna zaten zij neder om brood te eten.*

²⁾ Dus oordeelt ook *P. Van Mastricht*, Godgel. III. p. 639.

³⁾ De oud-gereformeerde naam is *Nachtmaal*, naar Zuidduitsch taalgebruik.

vóór het Paaschmaal ¹⁾ en van de laatste roerende redenen des Heeren tot zijne discipelen na de Instelling van het Heilig Avondmaal (Joh. 14—16) en van het hoogepriesterlijk Gebed (Joh. 17), waarmede Hij, nog in de Paaschzaal, plechtig sloot.

Paulus gaf wegens verregaande misbruiken in Korinthe eene nieuwe vaststelling van het Sacrament naar onmiddellijke openbaring van den Heere. Hij zegt 1 Kor. 11 : 23 : *Ik heb van den Heere ontnangen, hetgeen ik u ook overgegeven heb.* Het was hem niet door eenen mensch, door Ananias of anderen medegedeeld, het was hem niet langs dien weg bekend geworden als al den anderen Christenen, die bij de Instelling niet tegenwoordig waren geweest, door menschenlijke overlevering. maar hem bijzonderlijk, hem persoonlijk geopenbaard van den Heere ²⁾ : want hij

¹⁾ Joh. 13 : 1 : *πρὸ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα* zegt : onmiddellijk vóór het begin van den paaschmaaltijd, dienzelfden maaltijd, bij welken het Avondmaal werd ingesteld. Het voetwasschen, bij iederen grooten maaltijd gebruikelijk, ging altijd vooraan. Het bevreemdende was hier dat Jezus het deed.

In onzen Nederlandschen Bijbel lezen wij wel Joh. 13 : 2 : *Als het Avondmaal gedaan was ;* Luther : *Nach dem Abendessen.* Maar het Grieksche laat eene andere opvatting toe en de samenhang eischt die. Er staat : *δείπνου γενομένου* (Tischendorf heeft zelfs naar sommige handschriften *γινόμενου*) d. i. als de maaltijd werd, aanging. Men was aangezeten, maar spijsde nog niet. Eerst had nu nog de voetwassching plaats. Winer, Grammat. § 18. *Als die Mahlzeit (die Festmahlzeit) bereitet war.* Meyer (die *γινόμενου* leest, naar Tischendorf) : *Während man im Begriffe ist Abendmahlzeit zu halten.* De rechte opvatting is ook door Da Costa aangewezen, in zijne Voorlez. over de Verscheid. der vier Evang. IIde Deel p. 275. 547. Vergel. Ebrard, Kritik des ev. Gesch. S. 625.

²⁾ Er staat in den Griekschen tekst : *Ἐγὼ παρέλαβον ἀπὸ*

zegt niet: *wij hebben*, maar *ik heb* ontvangen. En hetgeen hij dan vermeldt, stemt nagenoeg woordelijk overeen met hetgeen de drie Evangeliën van de Instelling berichten. Dus roept hij met het gezag en in den naam des Heeren, de Korintheërs van hunne schromelijke afwijkingen tot de oorspronkelijke Instelling terug.

§ 32. Teekens.

Teekens in het Heilig Avondmaal heeft Christus twee verordend, *brood* en *wijn*, zinnebeelden van voeding en verkwikking, onbloedige teekenen naar den aard des Nieuwen Verbonds ¹⁾).

1. Waarom hier *twee*, en in den Doop maar één? Om de reinigmaking van de zonde te verzinnebeelden was het water alleen genoeg en voegzaam, als het gewone en algemeene reinigingsmiddel. Maar het Sacrament der

τοῦ κυρίου, en niet παρὰ. Naar gewoon taalgebruik zou παρὰ hier een meer rechtstreeksch ontvangen uit den eigen mond des Heeren aanduiden. Sommige codices lezen hier werkelijk παρὰ, hetwelk Winer, Gramm. § 51. 4te Aufl. S. 354 voor eene correctie slechts houdt. Intusschen acht ook Meyer z. d. St. toch alle menschelijke tussenkomst hier uitgesloten, naar Paulus' besliste verklaring Gal. 2 : 12 aangaande zijne kennis van het Evangelie. Slechts was Christus er niet om tot hem van den hemel afgekomen, maar had den Apostel door den Geest geleerd. Dus toch onmiddellijk. Vergel. J. Muller in Herzogs Real-Enc. I. p. 23. u. d. W. Abendmahl.

¹⁾ Pictet. Godgeleerdh. B. XV. H. XXI. IIde Deel p. 540 vv. Witsius, Oecon. L. IV. Cap. XVII. 5. C. Vitringa, Doctrina cur. M. Vitringa P. VIII. Tom. I. p. 42 sqq. Ebrard, Das Dogma vom h. Abendm. I. S. 101.

voeding eischt spijs en drank. Het is een maaltijd. Alles wordt er gevonden wat tot een maaltijd behoort. Een wondere maaltijd. Daar is eene rijke en milde Gastheer, de Zoon des levenden Gods. Daar zijn genoodigde gasten, hongerigen, dorstigen, armen. Daar zijn dienaars door welke Hij noodigt en toedient. Daar wordt gemeenschappelijk gegeten en gedronken, koren en most uit de schatkamers van Gods genade. Twee teekenen dus, spijs en drank, ten blijke dat in Christus alles is wat tot onderhouding en versterking van het geestelijk leven zijner schapen dient, *opdat zij het leven hebben en overvloed hebben.* (Joh. 10 : 10). — twee teekens stelde Christus ook om zijn gekruisigd lichaam en zijn vergoten bloed onderscheidenlijk af te beelden, tot een te indrukkelijker vertoon tevens van zijn werkelijk sterven.

2. En waarom nam Hij juist *deze* teekenen, brood en wijn? Hij deed dit wegens het verband met het Paaschmaal. Het lam was gegeten. Daarop, nog aan dezelfde tafel, doch na eenige tusschenpoozing, ging de Heiland over tot de instelling des Avondmaals en bediende zich daartoe van dezelfde stoffen, waarvan bij het voorafgegaan Paaschmaal gebruikt was, namelijk het brood en den wijn, nog op de tafel voorhanden. Maar Hij wilde hierdoor ook het Avondmaal van het Paaschmaal onderscheiden en daarentegen stellen. Het eigenlijke Paaschmaal bestond in het eten des lams; het brood was wel verordend maar toch iets bijkomstigs; het gebruik van wijn daarbij was zelfs eerst in latere tijden opgekomen. In tegenstelling en in plaats van het Pascha, het lam, stelde Christus nu het brood en den wijn tot teekenen.

Eenvoudige, doch zinrijke, en, hetgeen vooral in aan-

merking komt, onbloedige teekenen, kenmerkend en gepast voor het Nieuwe Verbond. Nu geen spijsgerecht meer van geslachte offerdieren, nadat het Lam Gods is geslacht, maar brood, het voornaamste leefmiddel, het inbegrip van alle voedsel, en wijn, *die het hart des menschen verheugt* (Ps. 104 : 15), treffend voegende voor het feestmaal des Nieuwen Verbonds, om ons al aanstonds te leeren, dat het Avondmaal ons zal voor oogen stellen niet alleen Christus' dood als eens geschied, maar veelmeer de kracht en vrucht van zijnen dood en de wijze op welke wij deze deelachtig gemaakt worden en ze voortgaande genieten als het ware zielevoedsel. *Want zijn vleesch is waarlijk spijs en zijn bloed is waarlijk drank* (Joh. 6 : 55). — Bovendien voor het Verbondsmaal konden geene teekenen ook hierom beter, bekwamer en aannemelijker zijn dan brood en wijn, wijl deze zelve gebruikelijk waren bij verscheiden natiën als zinnebeelden om verbonden te bevestigen ¹⁾.

3. Het *Brood* in het Avondmaal. a. *Gezuurd* of *ongezuurd*? ²⁾ De *Roomsche* en de *Protestansche* Kerken gebruiken ongezuurd, naar het voorbeeld van Christus; de *Grieksche* Kerk gezuurd, terwijl zij het ongezuurde voor Joodsch verklaart en beweert dat Christus het Paaschmaal gehouden en het Avondmaal ingesteld heeft vóórdat de andere Joden hun Pascha aten, dus vóór de verwijdering van den zuurdeesem. Maar Christus heeft met de discipelen op denzelfden dag het Paaschlam gegeten

¹⁾ *Pictet*, Godgel. II. p. 541.

²⁾ *Witsius*, Oecon. h. IV. Cap. XVII. 6. *C. Vitrina* Doctrina P. VIII. Tom. I. p. 59. sqq. *Marck* Compend. XXXI. 5. *De Moor*, Comment. P. V. p. 575. sqq. *Augusti*, Handb. der Christl. Archäol. IIter Band. S. 662. ff.

als de Joden, het was *de dag der ongehevelde brooden* (§ 31). Er was derhalve geen gezuurd brood aanwezig, en Christus heeft bij de instelling des Avondmaals ongezuurd brood gebruikt.

De Roomschen oordeelen ongezuurd noodzakelijk gelijk de Griekschen gezuurd. De Lutherschen houden ongezuurd verkieslijk, doch niet noodzakelijk ¹⁾. De Gereformeerden desgelijks. Gezuurd of ongezuurd, beslissen onze oude Godgeleerden niet, „als het maar waar brood is en er van weerskanten alle bijgeloovigheid af is” ²⁾. Gezuurd of ongezuurd raakt het wezen van het Sacrament niet. In de Handel. der Apostelen 2 : 42, 22 : 7 en bij Paulus 1 Kor. 10 : 16 vv. en 11 : 26 vv. wordt in het algemeen van brood gewag gemaakt zonder nadere bepaling.

b. Daarentegen keuren de Gereformeerden de *ouwels* (*oblatten*) af, bij de Roomschen en ook nog bij de meeste Lutherschen gebruikelijk: ongezuurde, kleine, ronde, dunne schijfjes, uit water en meel, hebbende de gestalte meer van eene kroon of munt dan van een brood. Den *gewijden* ouwel, de gezegende oblaat ³⁾ noemen de Roomschen

¹⁾ *Augusti*, a. W. II. S. 674. f.

²⁾ *P. Van Mastricht*, Godgel. III. p. 641. *Calvin*. Instit. IV. 17. 43. *Panis sit fermentatus an azymus — nihil refert*. Boven dien herinnert *Augusti* a. W. II. S. 668 dat in *tarwebrood* gewoonlijk geen zuurdeesem maar gist wordt gedaan.

³⁾ *Oblaat* (ouwel) komt van *offere*, opbrengen, oorspronkelijk wel dus genoemd van dat de Christenen de kosten voor het Heilig Avondmaal droegen, zoodat *oblata* zou beteekenen: het ter Eucharistie (Avondmaalsviering) bestemde brood, bereid uit de daartoe opgebrachte gaven (*oblaciones*, *προσφορὰι*). *Glossarium manuale — mediae et infimae Latinitatis* ed. *Adelung* 1778. Tom V. p. 6. s. v. *Oblata*: panis ad sacrificium oblatus, hostia

hostie ¹⁾, slachtoffer. De Gereformeerden ²⁾ verwerpen de ouwels, zoo omdat zij geen waar, voedzaam brood zijn en nauwelijks den naam van brood kunnen dragen, ongepast om de geestelijke voeding af te schetsen, als wijl zij wegens hunne kleinheid niet bekwamelijk kunnen worden *gebroken*, gelijk dan ook bij het gebruik der ouwels de zoo beteekenisvolle breking geen plaats heeft.

4. De *Wijn* in het Avondmaal. a. Welke? De Schrift zegt het niet; Christus noemt alleen de *vrucht des wijnstoks* (Matth. 26 : 29). Waarschijnlijk gebruikte Hij bij de Instelling rooden wijn. Reeds omdat in Palestina meestal roode of donkergekleurde wijn groeide; voorts wijl, gelijk van oudsher over het geheel in het Oosten, alzoo ook bij de Joden de roode wijn voor uitnemender dan de witte geschat en bij voorkeur bij het Paaschfeest vereischt werd ³⁾. Enkelen hebben de roode kleur gepaster geoordeeld

nondum consecrata. *Augusti*, a. W. II. S. 676. *H. Witsius*, *Oecon.* L. IV. Cap. XVII. 7.

¹⁾ Ter beteekenis van het Avondmaal als offerande. Sedert de 13de eeuw was doorgaans een crucifix op de eene zijne des ouwels afgebeeld met de letters I. N. R. I. (Jezus de Nazarener, Koning der Joden). *Augusti*, a. W. II. S. 681.

²⁾ *Marck*, *Compend. en Merch.* XXXI. 5. *De Moor* P. V. p. 578. sq. *C. Vitringa*, *Doctrina* P. VIII. Tom. I p. 56.

De Kerken der Unie (vereenigde Lutherschen en Gereformeerden) hebben langwerpige broodjes met eene insnede in het midden ingevoerd die door de geestelijken worden gebroken en telkens aan twee communicanten gegeven. De ouwels der Roomschen en der niet geünigde Lutheranen zijn thans meestal met een kruis of een lam geteekend. *Grüneisen* in *Herzogs Real-Enc.* VI. S. 287 u. d. W. *Hostien*.

³⁾ *Augusti*, *Handbuch* II. S. 560. 687. ff. *Vitringa*, *Doctrina* VIII. I. p. 80. sqq.

wegens de overeenkomst met het bloed ¹⁾. Doch zoowel in de Grieksche als in de Latijnsche Kerk is de kleur van den Avondmaalswijn voor onverschillig ²⁾ verklaard; intusschen is in de Grieksche en de Protestantsche Kerken het gebruik van den witten wijn het algemeenst.

b. Enkel wijn, of met water? De Griekschen ³⁾ en de Roomschen vermengen den wijn in den Avondmaalsbeker met water, de Griekschen met warm, de Roomschen met koud. Door de Roomsche Kerk is dit aan hare priesteren uitdrukkelijk geboden, en wel ⁴⁾ omdat, gelijk zij geloofd, Christus zelf aldus heeft gedaan, voorts tot herinnering aan het uitvloeien van bloed en water uit Christus doorstokene zijde (Joh. 19: 34), en eindelijk zelfs ter afschetsing van de vereeniging des geloovigen volks met het Hoofd Christus, waarbij Roomsche Godegeleerden nog andere verborgenheden voegen.

Of de Hebreëen gewoonlijk den wijn met water vermengd gedronken hebben, zooals de Grieken en de Romeinen, is onzeker. De hedendaagsche Oosterlingen drinken water niet in maar bij den wijn ⁵⁾. In het Nieuwe Testament komt

¹⁾ *H. Witsius*, *Oecon. L. IV. C. XVII. 8*, Ook eenige Synoden in de 13de eeuw. *Augusti a. W. II. S. 688*.

²⁾ Aldus ook *Calvin. Instit. IV. 17. 43*: *Vinum rubrum an album, nihil refert*.

³⁾ *Vitringa, Doctrina VIII. I. p. 426. sq.* Daar wordt uitvoerig gehandeld De *S. Coena Graecorum. p. 422—634*. Bij de Oostersche Christenen is de menging met water algemeen, met uitzondering der monophysietische *Armeniërs, Augusti a. W. II. S. 692. f.*

⁴⁾ *Tridentin. Sess. XXII. Cap. VII. Verklar. van den Mechelschen Catech. 1843. p. 269.*

⁵⁾ *Winer, Bibl. Realwörterb. 2te Aufl. II. S. 795. u. d. W.*

van vermenging met water geen spoor voor. Bij het Paascheest werd doorgaans zuivere, onvermengde wijn gebruikt ¹⁾. Zoo ook zekerlijk door Christus, gelijk de meeste Gereformeerden aannemen, die dan ook de vermenging van den Avondmaalswijn met water afkeuren ²⁾.

§ 33. Het Brood.

In de Instelling des Avondsmaals is iedere bijzonderheid gewichtig en beteekenisvol. Wij dienen onderscheidenlijk te letten op hetgeen Christus met brood en beker deed en daarbij sprak. In onzen *Heidelb. Catechismus* Vr. 77 en in het *Formulier* om het heilig Nachmaal te houden wordt de inzetting medegedeeld zooals de heilige Apostel Paulus ons die beschrijft.

Van het brood zegt hij 1 Kor. 11 : 23, 24 : *Dat de Heere Jezus in den nacht, in welken Hij verraden werd, het brood nam; En als Hij gedankt had, brak Hij het en zeide: Neemt, eet, dat is mijn lichaam, dat voor u gebroken wordt, doet dat tot mijne gedachtenis.*

Wein, Van der Palm, Aanteek. op Jez. 1 : 22 stelt dat het vermengen van den wijn met water ook bij de Israëlieten in gebruik was. Doch het daar gezegde: *Uw wijn is vermengd met water* verklaart hij te recht: *versneden*, beteekenende »zulk eene verlenging, waardoor alle geur en kracht verloren gaat." *Winer*, a. W.: Jez. 1 : 22 »is spraak van vervalsching." Waar van gemengden wijn wordt gesproken (Jez. 5 : 22. Ps. 75 : 9 en op andere plaatsen), is te verstaan gekruide wijn, door kruiden versterkt. *H. J. van Hoorn*, in *Van Oosterzee's Jaarboek*. VI. 4. p. 646.

¹⁾ *Augusti*, Handb. II. S. 566.

²⁾ *Vitringa*, *Doctrina* VIII. I. p. 82.

1. Het *eerste* wat Christus *deed* is dat Hij *het brood* ¹⁾ *nam*, namelijk hetwelk ter hand was, paaschbrood, hetwelk van den gehouden paaschmaaltijd was overgebleven en nog op de tafel lag, zoodanig als toen bij de Joden gebruikelijk en door den huisheer, in wiens woning Christus het Paaschmaal hield, toe bereid en opgezet was. Het waren geen kleine, dunne, schuimachtige schijfjes, zooals de Roomsche en Luthersche ouwels, maar grootere koeken, geschikt om gebroken en onder de gasten uitgedeeld te worden, ongezuurd, van tarwe gemaakt, voedzaam ²⁾).

Christus nam het brood. Dit was het begin van de instelling des Avondmaals. Hij nam dit brood van het andere af tot een bijzonder gebruik, evenals vervolgens den drinkbeker. Hij nam het van de tafel in zijne handen, waarin men eene aanduiding heeft opgemerkt van zijne bereidwilligheid om te sterven ³⁾. Met reden echter heeft

¹⁾ *Het brood met het bepalend lidwoord, staat in den grondtekst alleen bij Matth. 26 : 26 : λαβὼν τὸν ἄρτον (Lachmann en Tischendorf laten het weg). Marc. 14 : 22, Lucas 22 : 19 : λαβὼν ἄρτον, Paulus 4 Kor. 11 : 23 : ἔλαβεν ἄρτον: Hij nam brood, of nam een brood, namelijk een van de op de tafel liggende brooden. Volgens Stier, Reden des Herrn Jesu Viter Theil 1848. S. 100 zou door de onbepaaldheid al aangeduid worden, dat het bij de Avondmaalsviering voortaan, als zullende niet aan den paaschtijd gebonden, niet slechts tot Israël beperkt zijn, in het algemeen maar op brood aankwam, op gewoon, aardsch brood, door den Heere »zoo wonderbaar geheiligd.» Doch dit is maar eene gedachte van Stier en het laatste Luthersch.*

²⁾ *Buxtorf bij C. Vitringa, Doctrina VIII. I. p. 48.*

³⁾ *Zoo Anton Thysius, Synops. Par. Theol. Disput. XLV. 17. ed. Dr. H. Bavinck p. 507. Naar de Hebreeuwsche spreekwijze: zijne ziel in zijne hand stellen, Richt. 12 : 3 c. a. pl.*

een oud Gereformeerd Godgeleerde ¹⁾ hierbij tegen Roomschen en Lutherschen dit herinnerd: Christus „heeft het brood van de tafel genomen met zijne lichamelijke handen. Zoo heeft Hij dan niet zijn lichaam zelf genomen, hetzij alleen, 't zij met of in en onder het brood, tenzij sacramentelijker wijze: want zijn lichaam lag niet op de tafel, maar was bij de tafel.”

Het *tweede* is de *dankzegging* en *zegening*. Toen Jezus het brood in de handen had genomen, *dankte* ²⁾ Hij, gelijk Paulus en Lucas vermelden; Hij *zegende* ³⁾, zeggen Mattheüs en Marcus. Hij dankte den Vader en door deze dankzegging zegende en wijdde Hij het brood. Bij den drinkbeker noemen Mattheüs en Marcus uitdrukkelijk het danken. Door zijn dankzeggend zegenen wijdde hij dit brood en dezen wijn, en daarmede alle Avondmaalsbrood en Avondmaalswijn bij zulk gebruik als Hij thans ging verordenen, tot bepaalde teekenen van zijn lichaam en bloed. Hadden de Joden hunne bidformulieren, zijn bidden was eene vrije uitstorting zijns harten in lof en dank jegens zijnen Vader, die, gelijk Hij het lichaam des menschen spijst en sterkt, alzoo ook de hongerige en dorstende zielen met hemelsch brood en hemelschen drank voeden en laven wilde, naar wiens wil en raad Hij nu zelf bereid stond om zijn lichaam en bloed over te geven voor het leven der wereld.

¹⁾ *Rud. Hospinianus* (te Zurich. † 1626), bij *C. Vitringa*, *Doctrina*. VIII. I. v. 134. Ook woordelijk aangehaald (doch zonder vermelding des naams) in het *Schatboek* van Ursinus over den Heidelb. Cat. ed. 1736. II. p. 85 op Vr. 77.

²⁾ *εὐχαριστήσας*. Vandaar is van oudsher het Avondmaal ook de *Eucharissie* genaamd.

³⁾ *εὐλογήσας*.

Het *derde* is de *breking* des broods, door al de vier berichtgevers vermeld. De Heere Jezus brak¹⁾ na de dankzegging en zegening het brood dat Hij in de handen hield.

Hij brak het in brokken, als zoo vele beten, waartoe het paaschbrood geschikt was, daar het groot was van omvang en niet van dikte, bovendien met strepen of voren kruiselings ingekorven, waardoor het bekwamelijk in vierkante stukjes met de hand kon worden gebroken²⁾.

Wat beteekende dat breken? a. Met dat Christus begon het brood te breken, toonde Hij dat Hij willens was om het aan de discipelen te geven; eene uitdrukking van zijne mededeelzaamheid, van zijne bereidwilligheid over het geheel om aan de zijnen al die goederen te schenken en hen ze deelachtig te maken die Hij door zijnen dood ging verwerven. b. Maar bijzonderlijk schetste Hij daardoor de aanstaande breking zijns lichaams af, zooals uit zijn eigen woorden blijkt: *Dat is mijn lichaam dat voor u gebroken wordt*. Dit bewijst dat Hij het brood niet alleen hierom brak, wijl Hij het anders niet kon uitdeelen, maar om zinnebeeldig de breking zijns lichaams te vertoonen. Het was dus eene verrichting met bijzondere beteekenis, die dan ook als sacramenteele ceremonie³⁾ voortaan bij vieringen des Avondmaals herhaald zou worden. Paulus legt er nadruk op, 1 Kor. 10 : 16: *Het brood dat wij breken*. Christus' lichaam werd wel niet verbrokkeld (Joh. 19 : 33), maar toch met wonden gebroken door de

¹⁾ ἐλάσσε.

²⁾ G. J. Vossius bij C. Vitringa, Doctrina VIII. I. p. 147.

³⁾ A. Thysius Disput. XLV. 28, in de Synopsis ed. Dr. H. Bavinck p. 511.

geeseling, door de dorenkroon, door de doornageling van handen en voeten, door de doorsteking zijner zijde.

Te recht heeft onze *Gereformeerde Kerk* het aloud gebruik der breking des broods aangenomen. De Nationale Synode te Middelburg 1581 heeft in hare Particuliere Vragen, 77, uitdrukkelijk bepaald: *De breking zal in de tegenwoordigheid der gemeenten geschieden.* En het *Formulier* van het Heilig Nachtmal zegt, dat een' *iegelijk dit brood voor zijne oogen gebroken wordt.* Onze Godgeleerden erkenden wel niet allen de breking als voor het wezen des Sacraments noodzakelijk, doch de meesten oordeelden, en met reden, dat zij tot de formeele volledigheid van het Sacrament noodzakelijk behoorde ¹⁾.

Bij de *Roomschen* wordt in de Mis een groote ouwel (hostie) gebruikt; deze wordt door den priester in drie deelen gebroken, doch niet om aan het volk uit te deelen. Deze breking der groote hostie heeft derhalve niets gemeen met de breking des broods naar de instelling van Christus. De gewone, kleine ouwels, die aan de gemeente worden toegediend, worden niet gebroken, „wjl door het breken wel een kruimken van het getranssubstantieërde brood, van Christus' lichaam zou kunnen op de aarde vallen.”

Ook de *Lutherschen* breken hunne ouwels niet ²⁾. Doch

¹⁾ *P. Van Mastricht*, Godgel. III. p. 642. Verschillende gevoelens onzer oude Godgeleerden vermeldt *C. Vitringa*, *Doctrina* VIII. I. p. 144—146.

²⁾ Streng Lutheranen, b.v. *Rudelbach*, verklaren zich nog beslist tegen het breken, als zijnde eene actio mere praeparatoria distributioni inserviens, niets meer. Andere oordeelen milder, ook zelfs de Luthersche *Vilmar*, *Dogmatik* II. § 67. S. 268. f., en vanzelf de voorstanders der Unie. *Stier*, *Reden des Herrn*

niet uit bijgeloovige vrees als de Roomschen, maar omdat zij in Christus' brekinge des broods niet meer zien dan voorbereiding en begin der uitdeeling, terwijl toch de Schrift bij de dankzegging en zegening met nadruk de breking voegt.

Het *vierde* is de uitdeeling. Christus brak het brood en gaf het den discipelen. De drie Evangelisten vermelden dit uitdrukkelijk, Paulus 1 Kor. 11 : 24 niet, wijl het woord *Neemt*, bij de breking gevoegd, het geven insluit. Hij gaf het hun in de hand, of legde het hun voor om het in de hand te nemen. Maar zeker gaf Hij het hun niet in den mond. Dus wordt bij de Roomschen gedaan, een gebruik door het bijgeloof eerst sedert de zesde eeuw opgebracht en in de 13de eeuw algemeen geworden ¹⁾).

Jesu Viter Theil 1848. S. 106. *Augusti*, Handb. der Chr. Archäol. II. S. 750 f.

Naar *Ebrard*, Das Dogma vom h. Abendm. S. 116, beantwoordt het breken des broods aan het slachten des paaschlamms, het eten des broods aan het eten van 't lam, en was de breking des broods eene zinnebeeldige handeling, waardoor Christus' geweldadige dood, de breking zijns lichaams d. i. zijns levens voor alle tijden zinnebeeldig vertoond zou worden.

¹⁾ *Calvin*. Instit. IV. 17. 43 acht het onverschillig of de geloovigen het brood in de hand ontvangen of niet, en of ieder wat hem gegeven is alleen eet of met andere tafelgenooten deelt. Het gebruik der oude Kerk was, gelijk ook Calvyn toestemt, dat allen het in de hand ontvingen.

Bij de Griekschen wordt brood en wijn in één gegeven (ένωσις) in eenen bijzonder daartoe dienenden lepel (λαβίς, εργασιον λειτουργικόν). *Augusti* Handb. II. S. 764. f.

Heidellb. Cat. Vr. 75 : — als ik het brood en den drinkbeker — — uit des dienaars hand ontvang en mondelijk geniet.

Vele bijzonderheden nopens de uitdeeling behandelt *C. Vitringa*,

2. Bij het ronddeelen van het brood *sprak* Christus : *Neemt, eet : dat is mijn lichaam, dat voor u gebroken* ¹⁾ *wordt : doet dat tot mijne gedachtenis.*

Neemt, eet ! Een vriendelijk bevel, eene minzame nooding, geen dwang. De liefderijke Heiland dringt zich met zijne gaven aan niemand tegen zin en wil op. Ook zijn juk bindt Hij niemand dwangswijze op, maar Hij zegt : *Neemt mijn juk op u.* Zoo hier : *Neemt, eet.* En wie begeerte heeft naar hetgeen Hij geeft, die neemt ook. Dit woord der nooding : *Neemt, eet, drinkt !* veronderstelt dus honger en dorst, verlangen naar de gemeenschap en genieting van Jezus. Dit nemen uit begeerte, dit aannemen is zoo noodig, dat de Heere er uitdrukkelijk toe aanzet. Want zoo waar het is dat een mensch niets nemen kan tenzij dat het hem van boven gegeven worde, zoo gewis is het ook dat niets iemands eigendom wordt tenzij dat hij het neme, aanneme. Door het voorhouden en aanbieden zijner gave wekt de Heere zelf de begeerte er naar op en door zijn vriendelijk uitnoodigend woord geeft Hij de vrijmoedigheid om te nemen.

Neemt, eet, spreekt de Heere. Dus is dit brood om gegeten te worden. Hetgeen men er in de Roomsche Kerk nog buitendien mede doet, is tegen de ordinantie des

Doctrina VIII. I. p. 147. sqq. De distributione panis. Dat Christus den discipelen het brood niet in den mond stak wordt door *M. Vitringa* p. 156 met redenen gestaafd.

¹⁾ Lucas 22 : 19 : *gegeven*, namelijk in den dood. Paulus, naar de eigene verklaring des Heeren aan hem 1 Kor. 11 : 24 : *gebroken*, *κλάμενον*, hetwelk sommigen als onecht uitlaten, ook Lachmann en Tischendorf, anderen met *D. Schulz* voor echt houden, en met reden.

Heeren. Dat behoort waarlijk niet tot het Avondmaal des Heeren, wanneer men hetgeen er van overgebleven is zorgvuldig opbewaart en bijgeloovig vereert, of het gewijde brood, de hostie, in processiën, in plechtstatige omgangen ronddraagt als ware het Christus zelf, en het volk er aanbiddende voor op de knieën valt. Het Avondmaal is voor het geloof, niet voor het bijgeloof. Het brood en de wijn zijn alleen voor de genietenden sacramenteel en buiten het gebruik, waartoe de Heere ze heeft ingesteld, zijn zij geen Sacrament, gelijk onze Ouden te recht leerden.

Van het gezegende en gebrokene brood zeide de Heere : *Dat is mijn lichaam* ¹⁾, naar het eenstemmig verhaal der vier heilige schrijvers.

Het woord *is* heeft Jezus, zich van de Joodsche taal bedienende, waarschijnlijk geheel niet uitgesproken, Hij heeft naar den aard dier taal bij de omdeeling van het brood en den drinkbeker wel alleen gezegd : *Dat mijn lichaam, Dat mijn bloed*. Zoodat wij op het wordeken *is*, waarover men zooveel heeft gestreden, geheel geen bijzonderen nadruk hebben te leggen. Het is hier eenvoudig koppelwoord (copula), hetwelk onderwerp (subject) en gezegde (praedicaat) verbindt en in de taal der Joden niet werd gebezigd.

Het onderwerp is *Dat* (τοῦτο), het gezegde *mijn lichaam*. Maar wat bedoelt Jezus met dit *Dat* ²⁾? Ongetwijfeld

¹⁾ τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου. Alleenlijk bij Paulus 1 Kor. 11 : 24 in wat andere orde : τοῦτο μου ἐστὶ τὸ σῶμα.

²⁾ Roomsche en Luthersche uitleggers zoeken in τοῦτο, wjl er niet staat οὗτος (ter aanwijzing van ἄρτος), meer of min hunne trans- of consubstantiale ideeën in te leggen. Zonder grond. Het Grieksche taaleigen eischt hier het neutrum wegens

hetgeen Hij daar geeft en toedeelt aan de discipelen en zij nemen en eten zouden: dus het gebroken brood.

Intusschen ofschoon op *is* geen nadruk ligt, mogen wij niet voorbijzien, dat Christus dan toch het brood zijn lichaam en evenzoo daarna den wijn zijn bloed noemt. Daar echter de discipelen zijn lichaam voor hunne oogen hadden en Hij zelf bij monde tot hen sprak, zoo kan Hij onmogelijk dit hebben willen zeggen, dat Hij hun hiermede zijn lichaam lichamelijk te eten gaf.

Wat bedoelde Hij dan? Om Hem wél te verstaan dienen wij slechts in aanmerking te nemen dat Hij het Avondmaal voor de toekomst instelde, daar deszelfs viering en genieting in zijne gemeente eerst beginnen zou, nadat Hij met zijn lichaam van de aarde gescheiden en door zijn bloed in het hemelsche heiligdom ingegaan was. Dat duidde Hij zelf aan door de woorden: *Doet dat*, namelijk dit eten en drinken, *tot mijne gedachtenis*, dus toekomstig, wanneer Hij niet meer zoo als nu bij de zijnen zou wezen. En zoo is het dan duidelijk dat Hij wilde zeggen: „Dit brood (niet meer een lam) zal mijn lichaam vertegenwoordigen”, zoodat het Avondmaalsbrood niet bloot het gekruisigde lichaam van Christus *beteekent*, maar ook een pand is van de gemeenschap daaraan: het is volgens de gezaghebbende verklaring van Paulus eene gemeenschap des lichaams van Christus ¹⁾.

het volgende *σῶμα*. Het is de gewone *attractie*, waaraan wij ook bij Efz. 2 : 8 in het *Veertiende Hoofdstuk* § 15 herinnerden.

¹⁾ Een oud vers.

Sumit unus, sumunt mille,
Quantum iste, tantum ille

§ 34. De Drinkbeker.

Gelijk met het brood, *desgelijks*, deed de Heere Jezus met den drinkbeker. Ook hierbij wordt vermeldt zijn *nemen, danken* (Matth. 26 : 27. Marc. 14 : 23) en daardoor *zegenen* en wijden tot hooger gebruik, en *het geven*, wederom met gewichtige *woorden*. Dus bestaat naar de instelling zelve het Avondmaal (anders dan de Roomschen het houden) uit twee onderscheiden deelen, die echter onafscheidelijk bij elkander behooren: één Sacrament, maar tweeledig, met twee teekenen. Paulus zegt 1 Kor. 11 : 25: *Desgelijks* ¹⁾ *[nam] Hij ook den drinkbeker, na het eten des Avondmaals, en zeide: Deze drinkbeker is het Nieuwe Testament in mijnen bloede. Doet dat, zoo dikwijls als gij [dien] zult drinken, tot mijne gedachtenis.*

1. Jezus nam den drinkbeker, namelijk dien beker, die reeds bij het voorafgegaan paaschmaal was gebruikt. Dezen beker, nadat er weer wijn was ingegoten, nam Hij van de tafel op en gedankt hebbende gaf Hij hem den discipelen, deed hem in hunnen kring rondgaan, waarbij Hij volgens Mattheüs 26 : 27 uitdrukkelijk sprak: *Drinkt allen daaruit* (hetwelk zij ook deden naar Marc.

Sumunt boni, sumunt mali,
 Sorte tamen inaequali.
 O quam sanctus panis iste!
 Tu solus es Jesu Christe
 Caro, cibus, Sacramentum,
 Quo non majus est inventum.

¹⁾ ὡσαύτως. Luther vertaalt nadrukkelijk: *Desselbigen gleichen.* Bengel, Gnomon in Luc. 22 : 23 wijst het gewicht van dit wordeke aan.

14 : 23 : en zij dronken allen uit denzelven) : Want dat is mijn bloed, het [bloed] des Nieuwen Testaments, hetwelk voor velen (Lucas 22 : 20 : voor u) vergoten wordt tot vergeving der zonden (naar Matth. en Marc.).

Het bloed des Nieuwen Testaments. Het Grieksche woord ¹⁾, waarvoor wij hier *Testament* lezen, hebben onze Overzetters aan andere plaatsen door *Verbond* vertaald ; vele uitleggers vertalen het ook hier aldus. Het Grieksche woord beteekent beide, *verbond* en *testament*. Dies past het treffend voor de zaak, voor het Goddelijk Verbond. Want waar God een verbond met menschen maakt, komt dit geheel van Hem, alle bepalingen, voorschriften en beloften daarin komen alleen van de zijde Gods die zich genadig zoo neerlaat, en niet van den mensch. Dat verbond is dus aan een testament gelijk, waarin iemand onafhankelijk, geheel naar zijnen vrijen wil bepalingen maakt en over zijne goederen beschikt. Het verbond Gods met schuldige menschen is een verbond der genade en als zoodanig heeft het de hoedanigheid en den naam van een testament, Oud Testament de oude schaduwachtige bedeeeling, Nieuw Testament de nieuwe bedeeeling van eenzelfde genadeverbond.

Voorts, een testament veronderstelt en vereischt eenen dood en eene erfenis. Daarom is het Goddelijk genadeverbond te meer als een testament, omdat het eenen dood veronderstelt die tusschenbeide moest komen, zouden de beloofde goederen door de bepaalde erfgenamen verkregen worden. Deze dood was schaduwachtig en voorbeeldende

¹⁾ συνθήκη. Over de beteekenis en het gebruik van dit woord is gehandeld in het *Tweede Hoofdstuk* § 10.

de dood der offerdieren, in waarheid de dood van Christus op welken die offeranden heenwezen.

Daarom werd het Oude Verbond door het bloed van gedooide offerdieren ingewijd, Exod. 24 : 8, en het Nieuwe Verbond trad in kracht met den bloedigen dood des Middelaars, dat Verbond hetwelk Jerem. 31 : 31 vv. zoo duidelijk was beloofd en zoo heerlijk aangekondigd.

Terugziende zoowel op Exod. 24 als op Jerem. 31 sprak derhalve de Heere Jezus Christus: *Deze drinkbeker is het Nieuwe Testament in mijn bloed.* Dat zegt: Deze beker met de vrucht des wijnstoks, met druivenbloed, dien ik u geef is het *kenmerk* en *bewijsteeken* van het Nieuwe Verbond, hetwelk ik door mijn bloed tusschen God en menschen bemiddel, is voor u een *zegel* en *onderpand*, dat gij tot dit Verbond behoort, dat mijn bloed uwe zonden verzoent en dat gij aan de vergeving der zonden en aan al de verdere Verbonds- of Testamentsgoederen deel hebt.

Daarmede sprak de Heere nu dan ook meteen plechtig uit, dat het Oude Verbond was ten einde gelooopen. Want *Als Hij zegt: Een nieuw [Verbond], zoo heeft Hij het eerste oud gemaakt; dat nu oud gemaakt is en verouderd, is nabij de verdwijning*, Hebr. 8 : 13.

2. Op dat alles behooren de gedachten te gaan der dischgenooten bij iedere viering des Heiligen Avondmaals, naar het Woord des Heeren bij de omdeeling van het brood: *Doet dat tot mijne gedachtenis*, en wederom toen Hij den drinkbeker deed rondgaan: *Doet dat, zoo dikwijls als gij dien zult drinken, tot mijne gedachtenis.*

Hoe wij zijns daarbij zullen gedenken, leert treffend ons *Formulier* om het Heilig Nachtmaal te houden.

Deze *gedachtenis* is niet bloot eene verstandelijke herinnering, niet een enkel geschiedkundig gedenken ¹⁾ aan Hem en aan zijn eens volbracht werk, maar eene gemoedelijke, gevoelige, levendige *vertegenwoordiging*, eene geestelijke bijzondere gemeenschapsoefening met Hem in hartelijke dankbaarheid. Gedachtenis voorwerpelijk (objectief), als gedenkteeken voor de geloovigen en vermaanteeken voor de wereld, en onderwerpelijk (subjectief) als een gedenken der geloovigen. In dienzelfden hoogen zin als God de Heere Exod. 20 : 24 van de *gedachtenis zijns naams* spreekt, zeggende : *Aan alle plaats, waar ik mijns naams gedachtenis stichten zal, zal ik tot u komen en zal u zegenen.* En des *naams Gods gedenken* beteekent in de Schrift: Hem loven, met dankzegging prijzen. Zoo Jez. 26 : 13 : *Heere, onze God! [andere] heeren behalve gij hebben over ons geheerscht, [doch] door u alleen gedenken wij uws naams.* Tot zulk eene innige en hartelijke lovende en dankende gedachtenis en verheerlijking van den Heere Jezus moet het Heilig Avondmaal dienen. Dat dit de bedoeling is, blijkt uit de verklaring, die de Apostel Paulus van deze gedachtenis geeft 1 Kor. 11 : 26 : *Want zoo dikwijls als gij dit brood zult eten en dezen drinkbeker zult drinken, zoo verkondigt den dood des Heeren totdat Hij komt.*

¹⁾ Ook het Oudtestamentische Pascha is meer dan dat, is niet *eine blosze Gedächtnissfeier, die in der wahren Religion, welche einen lebendigen Gott hat, und somit nichts absolut Vergangenes kennt, gar nicht vorkommen kann.* Hengstenberg, Christol. des A. T. 1835. III. S. 60.

§ 35. Ook de Drinkbeker.

In het Heilig Avondmaal behooren brood en wijn te zamen. De dischgenooten moeten niet slechts het brood, maar allen ook den drinkbeker ontvangen. Hieraan houden zich de Grieksche en de Protestantsche Kerken, in tegenstelling tegen de Roomsche, die den drinkbeker bloot aan den bedienenden priester toelaat en aan de gemeente alleen het brood geeft, bewerende dat het aldus evenwel een volledig Sacrament is.

De Gereformeerde geloofsbelijder zegt Heidelb. Catech. Vr. 75: *Dat Christus mij en allen geloovigen tot zijne gedachtenis van dit gebroken brood te eten en van dezen drinkbeker te drinken bevolen heeft.*

De Heere heeft het bevolen Matth. 26 : 27 zeggende tot de discipelen: *Drinkt allen daaruit.* Bij het brood zeide Hij alleen: *Neemt, eet,* maar bij den beker noemt Hij uitdrukkelijk allen: *Drinkt allen daaruit.* Men kon dit zoo verstaan, dat het slechts de onderscheiden wijze van uitdeeling aanduidde, dat, terwijl Hij het brood eenen iegelijk in het bijzonder reikte, Hij den beker aan éenen, aan den naast aanliggenden gaf en met dit zeggen: *Drinkt allen daaruit,* alleenlijk wilde te kennen geven: de eene zou den beker aan den anderen langen. Maar dan blijft het toch vaststaan: *allen* zouden er uit drinken. Dat dit *allen* gewicht heeft, blijkt ook uit Marc. 14 : 23, die, wel opmerkelijk, vermeldt: *En zij dronken allen uit denzelven.* Hetgeen echter Christus daar tot die discipelen sprak, dat zeide en verordende Hij meteen voor die *velen* waarvan Hij aanstonds daarop Matth. 26 : 28 gewaagde, voor die allen voor wie Hij zijn bloed vergoot. — De

gansche Christus is ons noodig voor het geestelijk leven, gelijk spijs en drank voor het leven des lichaams. En alle kracht des levens, al de volheid is in Hem, zoodat wij niets buiten Hem hebben te zoeken ¹⁾. Hij is spijs en drank. Dat betuigt Hij hier. 't Is als of Hij ²⁾, de verminking zijner instelling vooruitziende, er hier al bij voorbaat voor waarschuwt, opdat wij zijnen Woorde gehoorzaam het Heilige Verbondsmaal ongeschonden onderhouden. Het brood niet te eten staat vrij voor wie 't niet wil, niemand wordt er toe gedwongen; wie echter het brood niet eet mag ook den beker niet ontvangen. Maar wie het brood eet, moet ook uit den beker drinken. Onthouding van één der twee elementen en vermenging van beide tot één zijn evenzeer strijdig met de instelling van Christus, zooals dan ook Paulus leert 1 Kor. 11:28: *De mensch beproeve zichzelven en ete alzoo van het brood en drinke van den drinkbeker.*

Het gebruik van het brood alleen kwam bij enkelen al vroeg op. Reeds in de vierde eeuw waren er, die bijgeloovig van het sacramenteele brood iets mede naar huis namen (van den wijn waagde men niet mede te nemen) en opbewaarden, om zich aldaar dagelijks voor het aardsche werk door het lichaam des Heeren te heiligen en te sterken. Zelfs op zeereizen nam men er van mede om onderweg Avondmaal te kunnen houden: dus van het gewijde brood alleen, zonder den drinkbeker. Doch de Kerk hield over het algemeen het volledig gebruik des Avondmaals „onder beide gestalten” (sub utraque specie)

¹⁾ Calvin. Commentar. in Matth. 26 : 27.

²⁾ Calvin. Instit. IV. 17. 50. Bengel, Gnomon in Matth. 26 : 27.

voor noodzakelijk en veroordeelde het gebruik van het brood alleen als manicheesch, daar de Manicheëen er voor schuwden den wijn bij het Avondmaal te genieten ¹⁾.

Maar sedert de 12de eeuw ten gevolge van de Transsubstantiatieleer werd het in de Roomsche Kerk gewoonte den drinkbeker aan het volk te onthouden, uit vreeze dat er iets van Christus' bloed door onvoorzichtigheid op aarde gestort wierd en telooring. Kerkwet werd de kelkonthouding op de Synode te Constanz 1415, waar tegenover de evangelisch gezinde Bohemen, die den drinkbeker voor de leeken terugeischten, wel werd toegestemd dat de oude Kerk (*primitiva ecclesia*) het Avondmaal naar Christus' instelling had gehouden met brood en drinkbeker, maar desniettenstaande (*hoc non obstante*) werd besloten, aan het verlangen der Bohemers niet te voldoen. De kerkvergadering te Trente bevestigde dit besluit en verklaarde de bediening „onder ééne gestalte” voor wet ²⁾, terwijl zij zich beriep op het recht der Kerk om in de bediening der Sacramenten veranderingen te maken.

Ten gronde lag hierbij de stelling: Christus is onder iedere van beide gestalten geheel tegenwoordig, het lichaam is niet zonder het bloed en het bloed niet zonder het

¹⁾ Neander, Kirchengesch. Iiter Bd. Erste Abth. 1829. S. 473 f.

²⁾ Dr. Aug. Hahn, Das Bekenntn. der evang. Kirche. 1853. S. 100. f. S. 131. Augusti, Handbuch der christl. Archäol. Iiter Band. S. 755.

De Trentsche Synode verklaart uitdrukkelijk Sess. XXI. Cap. II: *De heilige moeder, de Kerk — — heeft de mettertijd wijd verspreide gewoonte om het Sacrament onder ééne gestalte te genieten, goedgekeurd en besloten dat dit voor wet moest worden gehouden, hanc consuetudinem sub altera specie communicandi approbavit et pro lege habendam decrevit.*

lichaam, want beide zijn in het Avondmaal zoo, gelijk zij in den hemel zijn, niet gescheiden maar tot een organisch leven vereenigd. Dus wordt de gemeente niet bekort, want in het gegeven brood is Christus' bloed mede voorhanden, en met het brood ontvangt de gemeente den ganschen Christus en het ware Sacrament ¹⁾. En ontbreekt dan wel het eene uiterlijke teeken, dit gemis, leeren de Roomschen, wordt volledig goed gemaakt door dat de bedienende priester den wijn geniet, want de priester vertegenwoordigt de Kerk ²⁾. Ook priesters mogen alleen het brood en niet den drinkbeker ontvangen, wanneer het Sacrament niet door hen maar door een anderen priester wordt bediend.

De Roomschen zoeken hunne leer te staven door de stelling van de *Concomitantie* ³⁾, vergezelling, vereeniging,

¹⁾ Totum atque integrum Christum verumque sacramentum. *Tridentin.* Sess. XXI. Cap. III. Sess. XIII. De Eucharistia. Canon III.

De voornaamste redenen voor de kelkonthouding waren naar *Catech. Roman.* Pars II. Cap. IV. Qu. 64 *vooreerst* de vrees voor het gevaar dat iets van het bloed des Heeren ter aarde wierd uitgestort: cavendum erat, ne sanguis Domini in terram funderetur; *ten tweeds* en allermeeest zou de toediening van het brood alleen een openbaar getuigenis zijn tegen de ketterij dergenen, die de aanwezigheid van den ganschen Christus onder iedere der beide gestalten loochenden, en beweerden dat alleen het bloedlooze lichaam onder de gestalte des broods, het bloed echter onder de gestalte des wijns was behelsd.

²⁾ Dr. *Eck* verklaarde: sacerdos in persona populi offert et sumit sub utraque specie, in cujus persona totus populus quadam spiritali sumptione se sanguinem Christi bibere gaudenter debet credere. Zie bij *Winer*, Compar. Darstel. S. 202.

³⁾ *Concomitantia.* *Trident.* Sess. XIII. De Eucharistia Cap. III. *G. E. Steitz*, in Herzogs Real-Enc. XVI. S. 325 u. d. W.

onscheidbaar bijelkanderzijn van het bloed en het lichaam des Heeren, daar het eene niet zonder het andere is, „krachtens die natuurlijke samenhechting, door welke al de deelen des Heeren Christus onder elkander worden verbonden: lichaam, bloed, ziel, Godheid, ook de Godheid wegens de wonderbare personeele (hypostatische) vereeniging van deze met het lichaam en de ziel.”

De gebodene onthouding van den drinkbeker in het Avondmaal vond ook bij Roomschen dikmaals afkeuring en tegenspraak ¹⁾. Natuurlijk vruchteloos.

De Hervorming gaf der gemeente den ontstolen beker weder ²⁾. Sinds is het bij de Protestanten vaste regel en

Transsubstantiation. Ebrard, Das Dogma vom h. Abendm. I. S. 497.

¹⁾ Ook de beroemde Dr. J. A. Möhler sprak er in zijn eersten tijd krachtig tegen, met verontwaardiging over de sophisterij van de verdedigers der kelkonttrekking. Later in zijne *Symbolik* anders; doch ook daar betuigt hij: *Gleichwohl würden wir uns freuen, wenn es einem Jeden freigestellt würde, ob er aus dem gesegneten Kelch trinken wolle, oder nicht; was auch zuverlässig geschehen wird, wenn sich der allgemeine Wunsch in Liebe und Eintracht eben so für den Genuss desselben aussprechen wird, als er sich vom 12. Jahrhundert an dagegen ausgesprochen hat.* Kling, in Herzogs Real-Enc. IX. S. 664. u. d. A. Möhler.

²⁾ Scherp komt ook Calvin. Instit. IV. 17. 47. sqq. tegen de Roomsche verminking van het Sacrament op.

De Protestanten verklaarden zich reeds beslist in de *Confessio Augustana* van 1530. Art. I: De utraque specie. ed. Rechenb. p. 21. En zoo vervolgens in verscheiden Publieke Schriften. Zie bij Winer, Compar. Darstel. S. 202 ff. Uitdrukkelijk betuigt ook de Gereformeerde Confessie Helvetica II. Cap. XXI. ed. Tiguri 1566 fol. 40b: *Wij keuren af degenen, die de eene van beide gestalten (alteram speciem), namelijk den drinkbeker des Heeren, den geloovigen hebben onttrokken. Want dezen bezondigen zich zwaar*

gewoonte, dat al de dischgenooten in het Heilig Avondmaal niet alleen het brood maar ook den drinkbeker ontvangen, in overeenstemming met de Grieksche Kerk die het Sacrament „naar de beide gestalten, des broods en des wijns ¹⁾” bediende.

§ 36. Betrekking tusschen teeken en beteekende zaak.

Wij hebben nu nader te letten op het innerlijke wezen van het Heilig Avondmaal. Wij dienen te overwegen, hoe eigenlijk de teekens en de beteekende zaken tot elkander staan, welk verband er tusschen beiden zij, dus: wat wij moeten gelooven van de *betrekking* des broods en wijns in het Avondmaal tot het *lichaam* en *bloed* van Christus. Dit is van het grootst gewicht: want hierdoor wordt de ware zin en bedoeling van het Sacrament bepaald.

De gevoelens daarover loopen verre uiteen. Er is lang en heftig over getwist. En het Avondmaal des Heeren, dat een band van vereeniging moest zijn, is door de verkeerdheid der menschen een middel geweest om de Christenheid al meer te verdeelen. Het is noodig, op

tegen de instelling des Heeren, die zegt: DRINKT ALLEN DAARUIT, iets wat Hij bij (het eten van) het brood niet zoo uitdrukkelijk gezegd heeft.

¹⁾ κατὰ τὰ δύο εἶδη τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου. Confessio orthodoxa. Bij *Winer* a. W. S. 202.

De uitdrukking „onder beide gestalten” is bij de Gereformeerden niet zoo in gebruik; zij luidt ook ietwat Roomsche en Luthersche. De *Heidelb. Cat.* legt Vr. 80 *gestalte* den Roomschen in den mond.

voorgang van onze *Belijdenis des Geloofs* Art. XXXV en onzen *Heidelb. Catechismus* Vr. 75—82, wel niet al de geschillen hierover, maar althans de voornaamste in het oog te vatten, ten einde ons in de waarheid te bevestigen, tegen verderfelijke dwalingen te beveiligen en ons in deze overtuiging te versterken, dat de leer onzer Gereformeerde Kerk ook in dit gewichtig stuk allermeeest schriftmatig is, en om ons te beter in staat te stellen tot een waardig en vruchtbaar gebruik van het Sacrament. Want ofschoon de liefde hooger waarde heeft dan de wetenschap, en de Heere eenvoudige dischgenooten, die Hem liefhebben, om eene gebrekkige kennis niet veroordeelt: zoo valt toch niet te loochenen, dat gebrek van verlichte bevatting, dat donkerheid en verwardheid van denkbeelden over het Heilig Avondmaal bij menigen zoowel de betamelijke voorbereiding, als het rechte genot en de behoorlijke nabetrachting grootelijks verhindert en aldus ook den oprechte belemmert den vollen zegen van het Sacrament te smaken.

De Gereformeerde Kerk leert: 1. Brood en wijn *veranderen* niet. 2. Ook is Christus' lichaam en bloed er niet *in, met* en *onder*. 3. Doch het zijn ook niet enkel *teekenen* en beelden, maar 4. *teekenen en zegelen van de gemeenschap aan Christus' gekruisigd lichaam en vergoten bloed*.

Het *eerste* is eene tegenstelling tegen de *Roomsche* en *Grieksche* transsubstantiatie. Het *tweede* tegen de *Luthersche* consubstantiatie. Het *derde* tegen *Zwingli's* en veler Hervormden figuratie.

I. De leer der *Roomsche* Kerk is deze: Zoodra de priester, die het Sacrament bedient, de woorden der

wijding (consecratie) uitspreekt: *Dat is mijn lichaam*, en: *Dat is mijn bloed*: zoo wordt door de Goddelijke almacht, die deze woorden krachtens de inzetting vergezelt, de substantie, het wezen des broods en wijns *veranderd* in de ware substantie van Christus' eigen lichaam en bloed.

Dat wonder noemen zij met een barbaarsch Latijnsch woord *transsubstantiatie* ¹⁾, hetwelk beteekent *wezensverandering* en hun gevoelen gepast uitdrukt, te weten dat brood en wijn van *wezen* veranderen, maar het voorkomen van brood en wijn behouden.

1. Dat dit een wonder is, bekennen zij zelve. Maar het is, zeggen zij, een noodzakelijk wonder. Want daar Christus het gewijde Avondmaalsbrood zijn lichaam en den wijn zijn bloed noemt, zoo moet immers zijn waar lichaam met zijn bloed daar onder de gestalte des broods en wijns werkelijk aanwezig zijn. Is nu zijn lichaam daar waar het te voren niet was, dan moet het er gekomen zijn of door *plaatsverwisseling* of door *schepping* of door *verandering* en omzetting der stoffe in het lichaam zelf. Door *plaatsverwisseling* kan het niet, wijl hetgeen ergens komt, de plaats, waar het was, verlaat: dus zou Christus dan uit den hemel afwezig zijn. Nog minder is er aan eene *schepping* te denken: want wierde Christus' lichaam en bloed daar uit niet geschapen, buiten het brood en den wijn, dan zou het brood brood zijn en de wijn wijn en daarbij en daarnevens zou Christus' lichaam en bloed zijn, tegen het Woord van het brood: *Dat is mijn lichaam*,

¹⁾ *Catech. Roman.* Pars II. Cap. IV. Qu. 40, met het opschrift: *Stupendae huic conversioni commode nomen impositum est »transsubstantiatio»*. Het woord komt eerst voor in het begin der 12de eeuw. *Vitringa*, *Doctrina* p. VIII. Tom. I. p. 435.

en van den wijn: *Dát is mijn bloed*. Wijl dát nu Christus' lichaam en bloed is en echter voor de zintuigen zich niets dan brood en wijn vertoont, zoo is er geen uitweg, leeren zij, dan te gelooven, dat het *wezen* van brood en wijn in het *wezen* van Christus' lichaam en bloed *veranderd* wordt, dusdanig dat dan van het *wezen* (de substantie) des broods en wijns niets meer voorhanden is ¹⁾, terwijl alleen de uiterlijke hoedanigheden (accidentiën, toevalligheden) overig blijven, namelijk zwaarte, gedaante, kleur en smaak. In werkelijkheid is het dus geen brood en wijn meer, maar alleen naar het uiterlijk voorkomen.

2. Deze leer is na herhaalden, langdurigen strijd ²⁾ als Roomsche kerkleer vastgesteld in het jaar 1215 op eene Kerkvergadering te Rome (het vierde Lateraansche Concilie) onder den machtigen Paus Innocentius III.

Na de Hervorming bevestigde de Roomsche Kerk dit leerstuk streng en scherp op de Kerkvergadering te Trente 1551 in de 13de zitting in den 2den Canon: *Zegt iemand: In het hoogheilige Sacrament der Eucharistie blijft de substantie des broods en wijns tegelijk met het lichaam en bloed onzes Heeren Jezus Christus, en loochent hij de wonderbare en bijzondere omkeering der geheele substantie des broods in het lichaam en der geheele substantie des wijns in het bloed, terwijl alleen de gestalten des broods en wijns blijven, welke omkeering de Katholieke Kerk zeer gepast transsubstantiatie noemt: die zij vervloekt.*

Ook bij de Griekschen is de transsubstantiatie als kerk-

¹⁾ Catech. Roman. Pars II. Cap. IV. Qu. 35.

²⁾ G. E. Steitz in Herzogs Real-Enc. XVI. S. 314 ff. n. d. W. Transsubstantiation. Ebrard, Das Dogma vom h. Abendm. I. S. 407. ff.

leer aangenomen, doch zij stellen eene nederdaling des plechtig aangeroepenen Heiligen Geestes, die de verandering van het wezen des broods en wijns in het wezen van Christus' lichaam en bloed bewerkt ¹⁾, terwijl de Roomsche Kerk de Goddelijke kracht aan de wijwoorden des priesters bindt.

3. Dat geen mensch de transsubstantiatie begrijpen kan, wordt gaaf toegestemd. Wel wordt dagelijks brood en wijn door de kracht der natuur in menschelijk vleesch en bloed veranderd ²⁾, maar hoe *die* verandering geschiedt, krachtens welke het lichaam des Heeren zelfs in het kleinste deeltje van het gezegende brood is behelsd, dat, bekennen de Roomschen, is niet te verklaren maar te gelooven, naar het Woord: *Geen ding zal bij God onmogelijk zijn* (Luc. 1 : 37 ³⁾. En wijl het lichaam bestaat uit vleesch en bloed, de menschelijke natuur uit lichaam en ziel, de Godmensch uit menschelijke en Goddelijke natuur: zoo volgt, leeren zij, uit deze onscheidbare verbintenis (concomitantia), dat dit alles ook in het Sacrament aanwezig is. Dus is in ieder van beide elementen, in de gestalte des broods en des wijns, en in ieder deeltje daarvan de gansche Christus tegenwoordig ⁴⁾.

¹⁾ μετασυστοις. Confessio orthodoxa van 1643. *Winer*, Compar. Darst. S. 199. De *aanroeping*, ἐπικλησις, des Heiligen Geestes; *Vitringa*, Doctrina Pars VIII. Tom. I. p. 428. Daarop de *verandering* der elementen: p. 430.

²⁾ *Catech. Roman.* Pars II. Cap. IV. Qu. 18: Panem et vinum in humanam carnem et sanguinem quotidie vi naturae immutari animadvertimus.

³⁾ *Cat. Rom.* P. II. C. IV. Qu. 41.

⁴⁾ *Cat. Rom.* P. II. C. IV. Qu. 32. *Biedermann*, Christ. Dogmatik Iiter Theil S. 362 § 545 merkt daarbij aan: Das *katho-*

Doch niet met plaatselijke uitgebreidheid, maar naar zijne substantie, zijne wezenheid. De substantie kan evenzoo wel in eene kleine als in eene groote ruimte bevat worden. De substantie en geheel het wezen der lucht is even zoo in een klein als in een groot luchtdeel; desgelijks is het gansche wezen des waters niet minder in een kruikje dan in eenen stroom. Daar nu het lichaam onzes Heeren, leert de Roomsche Kerk, de substantie des broods vervangt en opvolgt, zoo moet het klaarblijkelijk op dezelfde wijze in het Sacrament zijn als de substantie des broods voor de inzegening (consecratie); of deze echter onder eene groote of onder eene kleine hoeveelheid was, deed volstrekt niets ter zaak ¹⁾.

Maar wanneer de substantie van brood en wijn er niet meer is, de eigenschappen van beide er echter wel zijn, bestaan dan deze eigenschappen (accidentiën) zonder haar subject (onderwerp) op zich zelve alleen? De Roomsche Kerk zegt: ja. Want daar het lichaam en bloed des Heeren waarlijk in het Sacrament zijn, zoodat er geene substantie van het brood en den wijn meer bij aanwezig is; en daar de hoedanigheden (accidentiën) van brood en

lische Dogma spricht seinen durchgängigen fleischlichen und darum *magischen Supranaturalismus* hier am offenkundigsten aus. De bijzondere Scholastieke bepalingen over de tegenwoordigheid van den ganschen Christus in het Avondmaal vermeldt *G. E. Steitz*, in *Herzogs Real-Enc. XVI. S. 325. f. u. d. W. Transsubstantiation. C. Vitrunga, Doctrina Christ. Rel. Pars VIII. Tom. II. p. 654. sq.* Uitvoerig wordt daar gehandeld *De Sacra Coena Pontificiorum p. 635—784.*

¹⁾ Aldus de *Cat. Rom. P. II. C. IV. Qu. 42.* Met het opschrift: *Christi corpus in eucharistia non est ut in loco.*

wijn niet kunnen eigen zijn aan Christus' lichaam en bloed en deze niet kunnen hebben tot haar subject : zoo volgt dat de accidentiën op geheel bovennatuurlijke wijze zich zelve dragen, door niets anders gesteund ¹⁾).

4. De wanstaltige leer der transsubstantiatie bij de Roomschen en Grieken heeft tot eene geheele misvorming van het Sacrament en tot godslasterlijke misbruiken geleid, verzonnen buiten allen schriftuurlijken grond tot verheerlijking van priesterschap en Kerk.

a. Het Avondmaal is hun niet alleen *Sacrament*, maar tegelijk ook *offerande*: Sacrament, aan de menschen gegeven, offerande aan God opgedragen ²⁾).

De Roomsche Kerk dient alleen het brood toe, waarin naar hare leer van de concomitantie Christus' bloed mede aanwezig is (§ 35).

In het brood, den gewijden ouwel, de hostie wordt het wezenlijk lichaam en bloed van Christus den Avondmaals-gasten en ook den zieken te genieten gegeven. In dit opzicht is het Avondmaal *Sacrament*.

Maar daar geschiedt nog meer, het is ook eene *offerande*.

¹⁾ — quoniam ea accidenti Christi corpori et sanguini inhaerere non possunt, relinquitur, ut super omnem naturae ordinem ipsa se, nulla alia re nisa, sustentet. *Catech. Rom. P. II. C. IV. Qu. 43* met het opschrift: In hoc Sacramento nulla est substantia, cui accidentia panis et vini inhaereant. *G. E. Steitz*, in Herzogs Real-Enc. XVI. S. 327. *Ebrard*, Das Dogma vom h. Ab. I. S. 451. Tegen het logische en metaphysische onding van »accidentiën zonder substantie" richtte reeds *Wiclyf* zijne critiek. *G. Lechler*, in Herzogs Real-Enc. XVIII. S. 101. u. d. A. *Wiclyf* Onze Godgeleerden hebben dit dan ook niet nagelaten. *De Moor*, Comment. in Marc. Pars V. p. 705 sq.

²⁾ *Catech. Rom. P. II. C. IV. Qu. 68, 69.*

De in het brood en den wijn aanwezige Christus wordt door de hand des priesters Gode ten offer gebracht. Dat noemen zij *misoffer*, hetwelk zegt: Avondmaalsoffer. Het is, leeren zij, eene *onbloedige herhaling* der bloedige offerande van Christus aan het kruis ¹⁾.

Want toen Christus het Avondmaal instelde, heeft Hij, zeggen zij, tweeërlei gedaan. *Vooreerst* heeft Hij zich daar onder de gedaante van brood en wijn bij derzelver opheffing Gode gewijd ten offer, en *ten andere* heeft Hij zich dan den Apostelen te genieten gegeven. Dat beide geschiedt ook nu door den dienst des priesters. Want toen Christus zeide: *Doet dat tot mijne gedachtenis*, zoo meende Hij niet bloot het eten en drinken, maar deze gansche tweevoudige handeling, de offerande en de nuttiging zou zoo gedaan worden.

Door het misoffer wordt de vrucht en zegen van Christus' dood tot degenen overgebracht, voor wie de priester het verricht, namelijk vergeving van zonden, ook van zware bezondigingen ²⁾. Doch geschiedt dat bidwijze, zoodat

¹⁾ *Tridentin.* Sess. XXII. Cap. I. In het IIde Cap. wordt gezegd: In divino hoc sacrificio quod in missa peragitur, idem ille Christus continetur et incruente immolatur, qui in ara crucis semel se ipsum cruenta obtulit. En de heilige Synode leert, sacrificium istud vere propitiatorium esse, per ipsumque fieri. Christus zelf brengt er zich ten offer door den dienst der priesteren. *Verklaring* van den Mechelschen Catech. p. 296.

De verhouding van het offer der misse tot de offerande aan het kruis is spitsvondig uiteengezet door *Bellarminus*, bij *Winer*, Compar. Darstell. S. 206. f.

De *Grieksche* Confessie noemt het Avondmaal ἀνέμνηστος θυσία. *Winer* u. W. S. 207. *C. Vitringa*, Doctrina Chr. Rel. Pars VIII. Tom. I. p. 422—634.

²⁾ *Trident.* Sess. XXII. Cap. II: Hujus quippe oblatione

God door de gebeden des priesters op grond van dit offer zich bewegen laat. Deze misgebeden moeten in de Latijnsche taal ²⁾ geschieden, wyl zij alleen voor God bestemd zijn.

De missen zijn deels *openlijke*, algemeene missen, namelijk wanneer tegelijk de gemeenteleden het Avondmaal ontvangen, deels *privaatmissen*, wanneer de priester alleen het gebruikt ¹⁾, hetwelk geheel en al strijdt tegen de instelling van Christus.

De privaatmissen geschieden tegen betaling voor bijzondere personen, niet alleen voor *levenden*, bezwaarden, zieken, reizenden, tot verkrijging van allerhande weldaden, maar ook voor *dooden*, die in het vagevuur zijn, tot verzachting of verkorting hunner smarten, *zielmissen* ³⁾.

b. Uit de transsubstantiatie volgt de Goddelijke eerbewijzing aan het Sacrament. Want omdat Christus lichamelijk onder de gestalte des broods en wijns is, *moet Hij ook daarin aangebeden worden*. De *Heidelb. Cat.* Vr. 80 stelt dit als Roomsche leere voor. En werkelijk leert en gebiedt dit de Roomsche Kerk. In hare Trentsche Besluiten eischt zij voor de hostie niet slechts zulk eene eerbewijzing als ook aan schepselen mag worden gedaan (*doulia*) en als aan Maria toekomt (*hyperdoulia*), maar eene zoodanige aanbidding (*adoratio*) als alleen aan God behoort (*latria*). En wel hierom omdat Christus onder de uitwendige

placatus Dominus gratiam et donum poenitentiae concedens, crimina et peccata etiam ingentia dimittit.

¹⁾ *Trident.* Sess. XXII. Cap. VIII.

²⁾ *Trident.* Sess. XXII. Cap. VI.

³⁾ *Trident.* Sess. XXII. Cap. II. en Canon III. *Catech. Rom.* P. II. C. IV. Qu. 77. *Verklaring* van den Mechelschen Catech. p. 297. v.v.

gedaanten schuilt en Hij, waarachtig God daarin tegenwoordig is, van wien de Vader gezegd heeft: *Dat alle Engelen Gods Hem aanbidden* (Hebr. 1 : 6 ¹).

Houdt de priester in de mis het gewijde in den monstrans (het Sacramentshuisje, de heilige vaas) omhoog, dan valt de vergadering er voor op de knieën en bidt het aan. Dezelfde eer moet het volk er aan bewijzen, wanneer het in het openbaar in plechtige omgangen (processiën) wordt omgedragen, bijzonder op den feestelijken Sacramentsdag ²). door paus Urbanus IV. 1264 ingesteld — tot beschaming der ketters en tot bevestiging van het ware geloof ³).

Door de leer der transsubstantiatie en het misoffer met den aankleve van dien had de Roomsche Kerk dat bereikt waarom het haar eigenlijk te doen was : zij had zich, of nader hare priesterschap die haar vertegenwoordigde, tot

¹) *Trident.* Sess. XIII. De Eucharistia. Cap. V.: Nullus dubitandi locus relinquitur, quin omnes Christi fideles — latriae cultum, qui vero Deo debetur, huic sanctissimo sacramento in veneratione exhibeant. — — Nam illum eundem Deum praesentem in eo adesse credimus, quem Pater aeternus introducens in orbem terrarum dicit: *Et adorent eum omnes angeli Dei.* Verklaring van den Mechelschen Catech. p. 279 v. G. E. Steitz, in Herzogs Real-Enc. XVI. S. 343. f.

²) De Donderdag in de Trinitatisweek. *Grüneisen*, in Herzogs Real-Enc. IV. S. 615 f. u. d. A. *Fronleichnamfest* (*Fron* is heer). Vergel. hiervoren § 33.

³) Ac sic quidem oportuit victricem veritatem de mendacio et haeresi triumphum agere, ut ejus adversarii in conspectu tanti splendoris et in tanta universae ecclesiae laetitia positi vel debilitati et fracti tabescant et pudore affecti et confusi aliquanto resipiscant. *Trident*, l. c.

middelares ¹⁾ verheven tusschen Christus en het volk, alzoo dat nu de leden der Kerk de vergeving der zonden en al de weldaden van Christus niet door eigen geloof konden deelachtig worden, maar alleen door middel van het Sacrament des altaars, door dat Christus daar voor hen wierd geofferd. De priesterheerschappij was hierdoor gevestigd. —

Met kracht hebben de Reformatoren zich tegen deze leer verzet, en in de Belijdenisschriften van beide Protestantsche Kerken wordt de Mis met de sterkste uitdrukkingen, ja met afschuw verworpen. *Luther* noemt de Mis den Staart van den Draak ²⁾. En onze *Heidelb. Catechismus* Vr. 80 zegt: *De Mis is in den grond anders niet dan eene verlooehening der eenige offerande en des lijdens van Jezus Christus en eene vervloekte afgoderij* ³⁾.

II. Eenstemmig leeren de *Protestanten*: Brood en wijn blijven in het Heilig Avondmaal onveranderd. Intusschen bij de nadere bepaling, wat zij dan voor den dischgenoot zijn, openbaart zich een aanmerkelijk verschil van denkbeelden.

¹⁾ Vergel. *Ebrard*, Das Dogma vom h. Abendm. I. S. 463 f. *Dezelfde*, Christliche Dogmatik II. § 547. S. 662.

²⁾ *Artic. Smalcald.* II. ed. Rechenb. p. 307: Caeterum Draconis cauda ista (Missam intelligo peperit multiplices abominaciones et idololatrias.

³⁾ *De Moor*, Commentar. in Marck. Pars V. p. 768 sqq. Merkwaardig is het *Epitaphium Missae*, bij Dr. *J. I. Doedes*, De *Heidelb. Catech.* in zijne eerste levensjaren. 1867. p. 150. *A. Hahn*, Das Bekenntnis der Evang. Kirche. S. 132: In der Feier der Messe — — ist das Opferwezen der jüdisch-heidnischen Welt in christianisirten Formen restaurirt worden.

1. Het verst van de Roomschen staat *Zwingli*. Hem zijn brood en wijn bloot teekenen, geen panden, enkel afbeeldingen van Christus' gekruisigd lichaam en vergoten bloed. *Dat is* mijn lichaam enz. zegt volgens hem: *Dat beteekent* mijn lichaam. Niets meer. Iedere voorstelling van eene lichamelijk reale, zij het natuurlijke (physische) of bovennatuurlijke (hyperphysische) tegenwoordigheid en werking van Christus in het Avondmaal is volgens hem een achteromzien naar de vleeschpotten van Egypte. De teekenen dienen om als door eene zinnebeeldige schilderij het aandenken der geloovigen aan Christus' dood te ondersteunen en te verlevendigen: het Avondmaal is een *gedachtenismaal*, zegt Zwingli ¹⁾. Wie zal ontkennen dat hierin waarheid is? Maar het is niet de volle waarheid. Want zoo is het Avondmaal geen eigenlijk Sacrament, geen bondzegel, is niet waarvoor Paulus het verklaart, eene *gemeenschap des lichaams en bloeds van Christus*. Naar Zwingli haalt men er niets dan wat men er brengt. Men betuigt daardoor de alreede ontvangene genade, dat men door Christus' dood met God verzoend, met Christus gestorven en opgestaan is en tot de leden zijns lichaams behoort, die nu ook naar zijne geboden moeten leven. Naar Zwingli is Christus wel in het Avondmaal tegenwoordig, maar alleen voor het oog des geloofs; zijn natuurlijk lichaam is er niet en wordt niet gegeten ²⁾.

¹⁾ Reeds 1523. De betrekkelijke plaatsen bij *Winer*, *Compar. Darst.* S. 190. *Niedner*, *Kirchengesch.* S. 691. *Ebrard*, *Das Dogma vom h. Abendm.* II. S. 94. ff.

²⁾ *Zwinglius*, *Fidei ratio* (1530) Credo, in eucharistia omnem rem per Christum gestam agnoscentibus fidei contemplatione velut praesentem fieri. Sed quod Christi corpus per essentiam

Wel leert Zwingli een eten van Christus' lichaam, maar hij onderscheidt geestelijk en sacramenteel eten. Christus' lichaam *geestelijk* eten is volgens hem de geloovige toeeigening der verzoening met God door zijnen Zoon en de verzekering van de vreugde der eeuwige zaligheid; *sacramenteel* eten is hetzelfde met bijvoeging van het Sacrament. Wanneer men, zegt hij, tot het Avondmaal des Heeren *met dit geestelijk eten komt* en het zinnebeeldig lichaam van Christus ontvangt, dan eet men sacramenteel, als men namelijk inwendig hetzelfde doet wat men daar uitwendig verricht. Het uitwendig eten is zinnebeeld en getuigenis van het inwendige ¹⁾. *Zwingli* had het vooral op het misoffer gemunt, om van dat vuil het heilig offer van Christus aan het kruis te zuiveren en zijnen dood te verheerlijken, dien hij zoo schoon *vitalis mors*, den levendmakenden dood noemt, terwijl de Roomschen het leven van hun misoffer verwachten. Degenen die hiertoe samenkomen om feestelijk den dood des Heeren te gedenken, betoonen daardoor tevens hunne onderlinge gemeenschap, betuigen door deze daad zelve, dat zij leden van één lichaam, dat zij één brood zijn ²⁾.

et realiter, hoc est corpus ipsum naturale, in coena aut adsit aut ore manducetur, id negamus. (bij *Niedner*, Kirchengesch. S. 691).

¹⁾ *Fidei expositio* (1531): Spiritualiter edere corpus Christi est: inconcussa fide certum esse, deum peccatorum veniam et aeternae beatitudinis gaudium donaturum esse propter filium suum. Cum ad coenam Domini *cum hac spirituali manducatione venis* ac symbolicum Christi corpus participas, jam sacramentaliter edis, cum scilicet intus idem agis quod foris operaris, cum mens reficitur hac fide, quam symbolis testaris (*Niedner* ib.). *Ebrard*, Das Dogma vom h. Abendm. II. S. 104. f.

²⁾ *De vera et falsa religione*: Est — — Coena dominica nihil

2. *Luther* hield streng aan de letter der Schrift. Hij leerde: Het brood blijft wel brood en de wijn blijft wijn, maar, omdat Christus zegt: *Dat is mijn lichaam, dat is mijn bloed*, zoo moet zijn lichaam en bloed daar toch waarlijk en wezenlijk *tegenwoordig* zijn, hoewel onzichtbaar en ontastbaar. Krachtens de mededeeling zijner Goddelijke eigenschappen ¹⁾ aan zijne menschelijke natuur *kan* Hij, leert *Luther*, met zijne menschheid overal wezen waar Hij wezen wil; dat Hij echter in het Avondmaal lichamelijk zijn *wil* volgt uit zijne woorden, en dat Hij er werkelijk *is*, waarborgt ons zijne waarachtigheid.

Christus' menschheid is naar *Luther* zoodanig verheerlijkt en vergoddelijkt, dat zij boven alle plaatselijkheid (localiteit) is verheven. Plaatselijk omschreven was Hij alleen gedurende zijnen wandel op aarde in den vleesche en zal het ook zijn bij zijne wederkomst ten oordeel; maar thans aan des Vaders rechterhand die overal is, is Hij tot geene plaats beperkt, en met zijn verheerlijkt lichaam kan Hij alle creaturen doordringen, zonder dat Hij door deze of zij door Hem worden verdeeld. Bij deze voorstelling worden aan het lichaam eigenschappen toegeschreven, die het onstoffelijk (immateriëel) maken, zoodat het geen

aliud quam commemoratio, qua ii, qui se Christi morte et sanguine firmiter credunt patri reconciliatos esse, hanc vitalem mortem annunciant, hoc est, laudant, gratulantur et praedicant. Iam ergo sequitur quod qui ad hunc usum aut festivitatem conveniunt, mortem domini commemoraturi, hoc est, annunciatu-
 turi, sese unius corporis esse membra, sese unum panem esse, ipso facto testentur. *Winer*, Compar. Darst. S. 190.

¹⁾ Communicatio idiomatum. Zie *Tiende Hoofdstuk* § 20. En vooral *Dertiende Hoofdstuk* § 18. (Ubiquiteit).

lichaam meer, maar een in zich zelf strijdig ondenkbaar onding is.

Volgens Luther is dan Christus *in* het Avondmaal lichamelijk tegenwoordig en *met* en *onder* het brood en den wijn geeft Hij zijn vleesch en bloed aan de dischgenooten, die dit genieten niet bloot geestelijk door het geloof, maar ook lichamelijk door het geloof, maar ook lichamelijk door den mond doch niet *kapernaëetisch* (zooals de Joden te Kapernaüm Jezus' zeggen van het eten zijns vleesch opvatten Joh. 6 : 52), niet zinnelijk vleeschelijk maar op eene bovennatuurlijke en hemelsche wijze ¹⁾. En alle dischgenooten, beweert Luther, ontvangen

¹⁾ Dit leerbegrip, zooals het door Luther in zijnen strijd met de Zwitsers (sedert 1525) voortgaande is ontwikkeld, is later streng geformuleerd in de Formula Concordiae (1580), en wel in haar eerste Deel, de Epitome VII. ed. Rechenb. p. 599 sqq. en in haar tweede Deel, de Solida Declaratio p. 724 sqq. *Voorop* de christologische grondslag: de persoonlijke vereeniging der Godheid en menschheid in Christus zoodanig, dat waar de eene is, aldaar ook de andere is, dus dat ook Zijne menschheid is waar zijne Godheid is. *Dan* de beteekenis van de Rechterhand Gods: Dextra Dei ubique est. *Voorts*: Gods Woord liegt niet. *Eindelijk*: God kan op verschillende wijzen ergens tegenwoordig zijn; Hij is niet gebonden aan die eenige wijze, welke de Philosophen de *lokale* of omschrevene plegen te noemen.

Slotom: Credimus, docemus et confitemur, corpus et sanguinem Christi non tantum spiritualiter per fidem, sed etiam ore, non tamen Capernaitice sed supernaturali et coelesti modo, ratione Sacramentalis unionis, cum pane et vino sumi. — Qui hunc panem edit, corpus Christi edit.

Ook de indigni en infideles ontvangen het ware lichaam en bloed van Christus, maar dat zij het nemen, is hun ten oordeel en ter verdoemenis, wanneer zij zich niet bekeeren en boete doen. Aldus de *Epitome* p. 600.

het lichaam en bloed des Heeren, niet alleen de geloovigen maar ook de ongeloovigen en onwaardigen : want anders kon Paulus niet zeggen dat zij *het lichaam des Heeren niet onderscheiden* en dat zij zich *schuldig maken aan het lichaam en bloed des Heeren*, 1 Kor. 11 : 29, 27 ; edoch is het voor de onwaardigen niet ten leven maar ten oordeel.

3. *Calvyn* ijvert evenals *Zwingli* en *Luther* tegen de Roomsche transsubstantiatie en wederlegt ze met kracht van redenen ¹⁾. Maar hij neemt *Zwingli's* figuratie niet over, evenmin *Luthers* consubstantiatie. *Zwingli* heeft hem te weinig, *Luther* iets te veel. Hij nadert *Luther* en verschilt van dezen alleen in de voorstelling van de wijze hoe Christus in het Avondmaal tegenwoordig is en genoten wordt, maar hij stelt zich tegen *Zwingli* ter handhaving en bewaring van het sacramenteel karakter des Bondzegels.

Tegenover *Zwingli* leert *Calvyn* : Het brood en de wijn in het Heilig Avondmaal zijn geen bloote ledige teekenen, geen enkel afbeeldsels van Christus' lichaam en bloed, maar ook panden en zegels van de gemeenschap daaraan ; het Avondmaal is niet alleen een plechtig gebruik en feestelijke handeling der gemeente tot gedachtenis slechts van Christus' lijden en sterven, maar Christus' lichaam en bloed wordt daar wezenlijk ontvangen.

Tegen *Luther* ²⁾ echter dringt hij aan dat men niet moet denken als of Christus' lichaam zich dusdanig met

C. Vitrunga, Doctrina Christl. Rel. Pars VIII. Tom. II. p. 785—1014 : De Sacra Coena Lutheranorum.

¹⁾ *Calvin*. Instit. Lib. IV. Cap. 17. Sect. 12—15.

²⁾ *Ibid.* Sect. 16—19.

Gravemeijer, Geref. Gel. leer. III.

de elementen, met brood en wijn vereenigde, dat het met den mond ook van de ongeloovigen genoten wierd. Veelmeer, terwijl de geloovige dischgenoot het brood en den wijn in het Avondmaal ontvangt, ontvangt hij in zijnen geest op geestelijke wijze het gekruisigde lichaam en vergoten bloed van Christus, ofschoon Christus lichamelijk in den Hemel blijft.

Zoo behoudt de uitspraak van Christus hare volle kracht : *Dat [is] mijn lichaam, Dat mijn bloed*, zoo de verklaring van den Apostel Paulus ; het is eene *gemeenschap des lichaams en bloeds van Christus*, 1 Kor. 10 : 16.

a. Getrouwer dan al de andere Reformatoren heeft Calvyn zich aan het Woord der Schrift gehouden, en hem volgt onze *Nederlandsche Belijdenis des Geloofs* Art. XXXV, waar de hoofdzaak kort en klaar aldus wordt uitgesproken : *Wij feilen niet, als wij zeggen, dat hetgene van ons gegeten en gedronken wordt het eigenlijk en natuurlijk lichaam en het eigen bloed van Christus is ; maar de wijze, op welke wij dezelve nuttigen, is niet de mond, maar de geest door 't geloove.*

Christus voedt en verkwikt onze zielen door de mededeeling van zijn vleesch en bloed, waardoor Hij met ons tot één leven samengroeit, zijn leven in ons overstort, alzoo dat het in merg en been dringt. Dat betuigt en bezegelt Hij ook in het Avondmaal. Hij is substantieel wel niet op aarde, maar in den hemel. Doch de plaatselijke afstand verhindert deze vereeniging niet. Door de werking des Geestes geeft Hij de beteekende zaak en vervult hetgene Hij belooft. Aldus Calvyn¹⁾. Zoo werkt

¹⁾ Calvin. Instit. IV. 17. 10.

Hij dan in ons al wat Hij door deze heilige teekenen ons voor oogen stelt: hoewel de wijze ons verstand te boven gaat en ons onbegrijpelijk is, gelijk over het geheel de werking des Heiligen Geestes verborgen en onbegrijpelijk is (Nederl. Belijd. des Gel. Art. XXXV). Het is: Door den Heiligen Geest, die te zamen in Christus en in ons woont, alzoo met zijn heilig lichaam hoe langer hoe meer vereenigd worden, dat wij, al is het dat Christus in den hemel is en wij op de aarde zijn, nochtans vleesch van zijn vleesch en been van zijne beenen zijn, en dat wij van éénen Geest (als leden eens lichaams van ééne ziel) eeuwiglijk leven en geregeerd worden (Heidelb. Cat. Vr. 76).

b. Men heeft intusschen Calvyn kwalijk begrepen, wanneer men hem de meening toedichtte, een *verheerlijkt lichaam* ware *onstoffelijk* en *enkel kracht*, Christus *verheerlijkt lichaam* ware *niets dan kracht* (virtus) en het wierde medegedeeld niet als materieële (stoffelijke) substantie, maar als psychische substantie, als kracht, rakende niet slechts onzen geest, maar geheel ons ziels- en lichaamsleven aandoende en doorwerkende. En alleen op deze wijze zou, terwijl Christus' lichaam in den hemel is en wij op aarde zijn, eene reale (werkelijke) vereeniging tusschen Hem en ons geschieden, geene locale, plaatselijke, maar zakelijke (virtueele) vereeniging van het leven zijns verheerlijkten lichaams met ons ¹⁾.

¹⁾ Aldus Ebrard. Das Dogma vom h. Abendm. II. S. 413 ff. en S. 572. Ebrard loopt hoog met de door hem aan Calvyn toegeschreven *Auffassung der verklärten Leiblichkeit als reiner Kraft* (S. 572), door welke opvatting van het begrip der lichamelijkheid de Reformator de *reale vereeniging* van Christus' lichaam met ons met de leer van de *omschrevenheid* zijns lichaams

Wat is er van de zaak? Wat is Calvyns eigene, ware gedachte? *Vooreerst*: Calvyn is er verre van, Christus' verheerlijkt lichaam voor enkel kracht te houden. Hij ijvert tegen degenen die uit het vleesch van Christus geest maken ¹⁾. Hij leert dat Christus van het verheerlijkte lichaam ²⁾ spreekt, waar Hij het tastelijk en zienlijk verklaart (Luc. 24 : 39); neem dat beide weg, 't zal geen vleesch meer zijn ³⁾; zoo maakt men de lichamelijke substantie te niet ⁴⁾, verzwolgen door de Godheid en men laat niet eenig onderscheid over van Godheid en mensche-lijke natuur, op de wijze van Servet. -- „Wat leert heel de Schrift klaarder dan dit, dat Christus, gelijk Hij ons waar vleesch heeft aangedaan, toen hij uit de Maagd is geboren, en gelijk Hij in ons waar vleesch heeft geleden, toen Hij voor ons heeft genoeggedaan, alzoo ditzelfde ware vleesch uit de opstanding weder aangenomen en ten hemel verheven heeft? — Dit echter is het eigenaardige van

in den hemel had weten te paren; hetwelk door den eersten Christelijken Filosoof van Duitschland, *G. W. Leibnitz* († 1716) werd erkend en overgenomen (*que la substance du corps consiste dans la puissance primitive, active et passive, et que c'est dans l'application immédiate de cette puissance que consiste la présence de la substance, même sans dimensions*). — Dat deze voorstelling van het verheerlijkte lichaam des Heilands ten onrechte aan Calvyn wordt toegeschreven en strijdig is tegen diens stellige uitspraken over de genieting van Christus eigen vleesch en bloed en tegen 's Reformators geheele Christologie, is ook aangemerkt door Dr. *H. Bavink*, *Vrije Kerk* 1887, Octob. p. 474.

¹⁾ — *ex carne Christi spiritum facinut.*

²⁾ *De corpore glorioso.*

³⁾ *Palpari potest ac videri; aufer ista, jam caro esse desinet.*

⁴⁾ *Corpoream substantiam aboleri palam est, nec discrimen ullum relinqui deitatis et humanae naturae.*

een lichaam, zonder hetwelk het geen waar lichaam is, dat het eene plaats beslaat, dat het zijne afmetingen en zijne gestalte heeft ¹⁾."

Dus Christus' lichaam, zijne verheerlijkte menschheid *is* naar Calvyn geenszins enkel kracht.

Maar *ten andere*: er gaat kracht van uit. Dit beide staat bij Calvyn vast: Christus' verheerlijkt lichaam *is* geen bloote kracht, dit is het eerste; maar het *heeft* en *geeft* kracht, levenskracht, dit is het andere. En hier brengt Calvyn ²⁾ Joh. 6 bij, waar Christus zich *het brood des levens* noemt (v. 48) en verklaart: *Mijn vleesch is waarlijk spijs, en mijn bloed is waarlijk drank* (v. 55), en *Die mijn vleesch eet en mijn bloed drinkt, die heeft het eeuwig leven en ik zal hem opwekken ten uiterste dage* (v. 54).

Christus spreekt hier wel niet rechtstreeks van het Heilig Avondmaal, niet van het sacramenteele, maar van het geestelijk eten en drinken, dat altijd geschieden moet; edoch dit geestelijke is in het sacramenteele gesymboliseerd, verzinnebeeld en geconcentreerd.

De Zoon Gods heeft het leven in zich zelve (Joh. 5:

¹⁾ Calvin. Instit. L. IV. Cap. 17. Sect. 29. Vergel. Sect. 26: Corpus Christi, ex quo resurrexit, non Aristoteles, sed Spiritus sanctus tradit finitum esse ac coelo comprehendi usque ad ultimum diem. Vergel. Nederl. Belijd. des Gel. Art. XIX: Christus *menschelijke natuur heeft hare eigenschappen niet verloren, zijnde een eindige natuur en behoudende al 't gene dat een waar lichaam toebehoort. En hoewel Hij derzelve door zijne verrijzenis onsterfelijkheid gegeven heeft, nochtans heeft Hij de waarheid zijner menschelijke natuur niet veranderd, dewijl onze zaligheid en verrijzenis mede hangen aan de waarheid zijns lichaams.*

²⁾ Calvin. Instit. IV. 17. 8.

26 ¹⁾). Om aan dooden het leven te geven kwam Hij en stierf Hij. Hij zegt Joh. 6 : 51 ; *Ik ben dat levende brood, dat uit den hemel nedergedaald is.* Dit ziet op zijne menschwording, waardoor *Hij onze Middelaar is* (Heidelb. Catech. Vr. 36). Hij, het leven zelf, kwam in het vleesch wonen, om zich aan ons mede te deelen. *En het brood, dus vervolgt Hij, dat ik geven zal, is mijn vleesch, hetwelk ik geven zal voor het leven der wereld.* Dát *geven* is het overgeven van Hem zelve in den dood aan het kruis ²⁾ tot een zoenoffer voor de zonden der uitverkorenen van de geheele wereld, opdat zij daardoor de vergeving der zonden en het eeuwige leven verkrijgen (*Kantteek*).

Maar wie nu door het geloof zijn vleesch eet en zijn bloed drinkt, in zich opneemt, die heeft het eeuwige leven, in de ziel reeds nu en eens ook in het opgewekte, verheerlijkte lichaam (Joh. 6 : 54). De vereeniging met zijne menschheid is noodzakelijk om het leven deelachtig te worden. Immers in zijne menschheid woont de volheid des levens, krachtens zijne Godheid ; van dáár vloeit het in ons over leert Calvyn. Met reden : want zoo is Hij onze Middelaar.

Calvyn heldert dit op door de vergelijking met eene waterbron. Uit eene bron drinkt men of schept men of leidt men het water naar de akkers om deze te bevochtigen ; evenwel de bron geeft dit water niet van zich zelve op tot zoo velerlei diensten, maar ontvangt het van

¹⁾ Zie hiervan *Vierde Hoofdstuk* § 16.

²⁾ Aldus ook *Ebrard*, *Das Dogma vom h. Abendm.* I. S. 78. Sommigen houden het van het Avondmaal gezegd. Zie *Meyer* zu Joh. 6 : 51.

de welle, die het haar bestendig toevoert : zoo is Christus' vleesch als eene rijke en onuitputtelijke springbron ; uit en door middel van dat vleesch ontvangen wij het leven ; maar het vleesch heeft het van de Godheid : Christus' vleesch (menschheid) is de fontein, maar zijne Godheid de welle ¹⁾).

De mededeeling van dat leven geschiedt door de werking des Heiligen Geestes. De Geest is de band, die ons met Christus vereenigt, is als 't ware het kanaal, waardoor al wat Christus zelf is en heeft tot ons wordt overgeleid en waardoor wij zijn vleesch en bloed deelachtig worden ²⁾). Daarvan is het Avondmaal een symbool, eene verzinnebeelding ; maar dit niet alleen, het zienlijk teeken is een zegel en pand van de mededeeling der onzichtbare zaak. Het teeken des lichaams ontvangende, mogen wij vastelijk vertrouwen dat ons even zoo waarlijk het lichaam zelf wordt gegeven ³⁾).

Deze maaltijd is eene geestelijke tafel, aan dewelke Christus zich zelven ons mededeelt met al zijne goederen, en doet ons aan dezelve genieten zoowel zich zelven als de verdiensten zijns lijdens en stervens ; voedende, sterkende en vertroostende onze arme troosteloze ziel door het eten zijns vleesches en dezelve verkwikkende en vermakende door den drank zijns bloeds (Nederl. Belijd. Art. XXXV).

¹⁾ Calvin. Instit. IV. 17. 9. Caro vivifica dicitur, quae vitae plenitudine perfusa est, quam ad nos transmitteret. — Christi caro instar fontis est divitis et inexhausti, quae (caro) vitam a divinitate in se ipsam scaturientem ad nos transfundit.

²⁾ Calvin. Instit. IV. 17. 12.

³⁾ Idem, Instit. IV. 17. 10.

VOOR CHRISTUS?

Bij de bepaling der betrekking tusschen de teekenen en de beteekende zaak is de vraag niet onbelangrijk, of Christus zelf bij de instelling des Avondmaals van het brood en den wijn heeft *medegenoten*.

Voorstanders van de Roomsche transsubstantiatie of van de Luthersche consubstantiatie konden bezwaarlijk hierop bevestigend antwoorden: want dan hadde Christus zijn eigen vleesch gegeten en zijn bloed gedronken. Doch de gezaghebbende Roomsche kerkleeraar *Thomas van Aquino* († 1274) schroomde niet het uit te spreken: Eerst heeft Christus zijn lichaam en bloed genomen en dan heeft Hij het den discipelen gegeven om het te nemen. Hij heeft Sacramenteel gegeten ¹⁾.

Luther wilde niet beslissen. Wel beweerde hij, Christus had na het eten van het pascha en vóór de instelling van het Avondmaal gezegd: Hij zou van de vrucht des wijnstoks niet meer drinken (Luc. 22 : 18); en daaruit wilde de Reformator bewijzen, dat de drinkbeker des Avondmaals waaruit Christus vervolgens dronk, geen wijn meer bevatte maar bloed: maar bemerkende dat hij hiermede tot de transsubstantiatie afdwaalde, betuigde hij niet te willen twisten, of de wijn in het Avondmaal wijn bleef of niet, maar alleen dit vast te houden, dat Christus' bloed er was. Ook stemt hij toe dat het niet zeker is, of Jezus zelf heeft gedronken ²⁾.

¹⁾ Primo Christus corpus suum et sanguinem sumsit, et postea discipulis sumendum tradidit. Manducavit sacramentaliter. *Augusti*, Handb. der Christl. Archäol. IIter Band. S. 555.

²⁾ *Luther* in zijn *Bekennitnisz vom Abendmahl*, 1528 verschenen.

Onder de *Luthersche Godgeleerden* werd het meestal ontkend, en wel als onbijbelsch, daar de Schrift niet zegt dat Christus het gezegende brood des Avondmaals zelf heeft gegeten, maar alleen dat Hij het aan de discipelen heeft gegeven ¹⁾).

De *Gereformeerden* daarentegen waren over het algemeen, met enkele uitzonderingen, van gevoelen dat Christus niet alleen het pascha had genoten, naar zijn eigen zeggen Luc. 22 : 15: *Ik heb grootelijks begeerd dit pascha met u te eten, eer dat ik lijde*, maar dat Hij ook van het brood en den wijn des Avondmaals heeft genuttigd ²⁾).

Scholten, Leer der Herv. Kerk II. 322. *Ebrard*, Das Dogma vom h. Abendm. II. S. 284.

¹⁾ Tegen Christus' deelneming schreef de geleerde Luthersche Theoloog *Joh. Faes*, Christus incoenatus (1693). Hij werd heftig bestreden door *Ph. Jo. Schenk* (1695).

Olshausen, Commentar Iiter Band. 3te Aufl. S. 456. f. zu Matth. 26 : 29 oordeelt: De woorden *σῶμα μου, αἷμα μου* laten niet toe dat de Heere zelf het Avondmaal zou hebben medegenoten. Ook *Stier*, Leben des Herrn Jesu Viter Theil. 1848. S. 107 (vergel. S. 46) meent, dat de Heere zelf van hetgene Hij, indien ook slechts voor komstig, zijn lichaam en zijn bloed noemde, reeds uit welvoegelijkheid niet mede eten en drinken kon.

Meyer, Kommentar zu Matth. 26 : 26 en 29, 5te Aufl. S. 548 en S. 555 f. neemt aan, dat Christus heeft medegenoten. *Dezelfde* zu Luc. 22 : 17. S. 561 Anmerk., waar hij het nader staft en toelicht. Desgelijks *Von Gerlach* zu Matth. 26 : 29.

²⁾ Aldus o. a. *G. Bucanus*, bij *C. Vitringa*, Doctrina Pars VIII. Tom. I. p. 151. *A. Thysius* in de Synopsis Purioris Theol. Disput. XLV. 85. ed. Dr. *H. Bavink* p. 528 sq. *P. Van Mastricht*, Godgel. III. p. 634. 635. 647. Onze Kantteekenaars op Hoogl. 8 : 1. *Pictet*. Godgel. II. p. 540. *Joh. à Marck*, Compend. en Merch XXXI 4. Vooral *H. Witsius*, Oeconom. Lib. II. Cap. X.

Onze Gereformeerde *Kantteekenaars* veronderstellen het, waar zij Hoogl. 8 : 1 verklaren ; „Christus heeft dezelfde borsten (der moeder, der Kerk) gezogen, die wij gezogen hebben, als Hij de Sacramenten des Ouden en des Nieuwen Testaments heeft genoten, de Besnijdenis, het Paaschlam, den Doop en het Heilig Avondmaal, om alzoo alle gerechtigheid te volbrengen, Matth. 3 : 15.”

Wat de Heere Jezus gezegd heeft van het niet meer te zullen eten en drinken, heeft Hij ongetwijfeld gezegd *nadat* Hij gegeten en gedronken had, gelijk bij het Paaschmaal alzoo bij het Avondmaal.

Lucas 22 : 15 — 18 handelt van het Pascha, v. 19 en 20 van het Avondmaal. Bij het Paaschlam sprak Hij, v. 16: *Ik zeg u, dat ik niet meer daarvan eten zal, totdat het vervuld zal zijn in het Koninkrijk Gods.* En bij den Paaschbeker v. 18: *Ik zeg u, dat ik niet ¹⁾ drinken zal*

2 sqq. Ook *De Moor*, Commentar. in Marck. Pars V. p. 565. Desgelijks *Ursinus*, Schatboek over den Heidelb. Catech. ed. 1736. II. p. 107. En *Van der Kemp*, Heidelb. Catech. p. 560 en *Curtenius* III. p. 24. Onbeslist is *Brakel*, Red. Gods. I. p. 211: *Christus heeft de Sacramenten gebruikt, zoo besnijdenis als pascha en ook den heiligen Doop; van het heilig Avondmaal is het zoo klaar niet.*

¹⁾ οὐ μὴ, absoluut; v. 16: οὐκέτι οὐ μὴ, relatief. *Meyer* verstaat dit verkeerdelijk aldus, dat volgens Lucas hiermede de Heiland verklaard zou hebben, van den paaschbeker niet te zullen drinken, daar deze alleen voor de discipelen zou zijn (διὰ μερίσματος ἐκ αὐτοῦ). Wijn echter deze onthouding des gastheers tegen alle Israëlitisch gebruik streed en Jezus zekerlijk uit den paaschbeker heeft gedronken, oordeelt *Meyer* zu Luc. 22 : 17 f. Anm. dat de oorspronkelijke woorden des Heeren na het Avondmaal (Matth. 26 : 29) door Lucas naar eene overlevering zijn

van de vrucht des wijnstoks, totdat het Koninkrijk Gods zal gekomen zijn. Het eerste zeide Hij nadat Hij gegeten (vergel. v. 15), het tweede nadat Hij gedronken had. De discipelen, Israëlieten, zouden niet hebben durven eten of drinken, wanneer niet Hij, die hier als gastheer en huisvader handelde, daarin was voorgegaan ¹⁾). En wel niet alleen bij het Paaschmaal, maar desgelijks bij den na eenigen tusschentijd daarop volgende nieuwen maaltijd, het Avondmaal.

Daar sprak Hij na het brood en den drinkbeker volgens Matth. 26 : 29 en Marc. 14 : 25 wederom: *Ik zeg u, dat ik van nu* ²⁾ *aan niet* (Marcus: *dat ik niet meer* ³⁾ *zal drinken van deze vrucht des wijnstoks, tot op dien dag wanneer ik met u dezelfde nieuw* (dat zegt anders) *zal drinken in het Koninkrijk mijns Vaders* (in den staat der heerlijkheid, Luc. 22 : 29, 30). Uit het zeggen: *Van nu aan niet meer* blijkt dat Christus er van gedronken had, maar dat dit was de laatste maal.

De *Kerkvaders* hebben dit punt meestal onaangeraakt gelaten; doch worden *Chrysostomus*, *Hieronymus* en *Augustinus* aangevoerd als getuigen voor Christus' deelneming aan het Avondmaal ⁴⁾).

verplaatst naar voren, vóór het Avondmaal. Anders *Da Costa*, Voorlez. over de Vier Evangelien II. p. 283.

¹⁾ *H. Witsius*, Oecon, Lib. II. Cap. X. 3.

²⁾ ἄπ' ἄρτι, worin liegt, dass Jesus eben noch davon mitgetrunken. Meyer zu Luc. 22 : 17. Anmerk.

³⁾ οὐκέτι οὐ μᾶ.

⁴⁾ Bij *H. Witsius*, Oecon. L. II. Cap. X. 7. Vergel. *Augusti*, Handb. der Chr. Archäol. II. S. 554. Merkwaardig is het zeggen van *Hieronymus*: Nec Moyses dedit nobis panem verum, sed Dominus Jesus: ipse conviva et convivium, ipse comedens et

Maar wat beteekende dit voor Hem ? Waartoe diende Hem de genieting ¹⁾ ? Vanzelf was het voor Hem, den zondeloozen Heilige, den Middelaar en Verlosser iets anders dan voor zijne geloovigen, voor de arme zondaren, die Hij ging verlossen.

Christus wilde het Sacrament des Avondmaals, evenals te voren den Doop, in zijnen Persoon voor de zijnen inwijden en heiligen.

Maar daaronder ging in die plechtige oogenblikken voor Hem zelve tusschen Hem en den Vader iets om. Het Sacrament was voor Hem eene bezegeling van de beloften des Vaders, inzonderheid aangaande de oprichting en vestiging des Nieuwen Verbonds ; en Hij, de Middelaar, betuigde en toonde daardoor van zijnen kant zijne bereidwilligheid en zijn voornemen, om zijn lichaam te laten breken en zijn bloed te vergieten en alzoo den lijdensbeker te drinken, waarvan Hij dikmaals sprak (Matth. 20 : 22. 26 : 39. Joh. 18 : 11).

qui comeditur, zelf gast en gastmaal, zelf etend en gegeten.

Van *Augustinus* is het zoo zeker niet. Hij zegt *De Doctrina Christiana* Lib. II. Cap. 3, waar hij van de *signa* handelt, naar de gewone lezing: Dominus Sacramento corporis et sanguinis sui *praegustato* significavit quod voluit, *de Heere heeft door het voorgeproefde* (door Hem zelve eerst genuttigde) *Sacrament zijns lichaams en bloeds* beteekend wat Hij wilde. Maar de uitgave van *C. H. Bruder* (Lipsiae 1870) heeft *per gustatum*, naar de beste Mss, *door den smaak* (namelijk der discipelen), en dit past in den samenhang, want vooraf sprak Augustinus van den reuk (*odor unguenti*).

¹⁾ *Witsius*, *Oecon.* L. II. Cap. X. 8—21: Quomodo Christus usus sit Sacramentis. En § 27: De beteeckenis van het Avondmaal voor Hem.

§ 37. Christus' tegenwoordigheid.

1. Ook de Gereformeerde gelooft en belijdt de tegenwoordigheid van Christus in het Heilig Avondmaal. Maar niet in den zin der Roomschen (§ 36 bl. 499, 501) en der Lutherschen (§ 36, bl. 511), wier Avondmaalsleer in strijd is met alle ware, schriftuurlijke Christologie, bij name met de zuivere opvatting der Twee Naturen in Christus bij de eenheid des Persoons, ja die daarbij niet, zooals het moet, van de Christologie uitgaan, maar deze zelfs om en naar hunne vooraf vastgestelde idee van het Avondmaal vervormen. De Gereformeerde Kerk houdt zich in dezen getrouw aan de juiste leerbepaling van Chalcedon ¹⁾.

Nederl. Belijd. des Gel. Art. XXXV: Zoo feilen wij niet, als wij zeggen, dat hetgene van ons gegeten en gedronken wordt het eigenlijk en natuurlijk lichaam en het eigen bloed van Christus is; maar de wijze, op welke wij dezelve nuttigen, is niet de mond, maar de geest, door 't geloove. Alzoo dan blijft Jezus Christus altijd zittende ter rechterhand Gods zijns Vaders in de hemelen, en laat toch daarom niet, ons zijns deelachtig te maken door het geloove.

Heidellb. Catech. Vr. 76: — dat Christus in den hemel

¹⁾ G. E. Steitz in Herzogs Real-Enc. XVI. S. 612. u. d. A. Ubiquität.

Tiende Hoofdstuk § 19. *Nederl. Belijdenis des Gel. Art. XIX: Christus' menschelijke natuur heeft hare eigenschappen niet verloren — — zijnde eene eindige natuur en behoudende al 't gene dat een waar lichaam toebehoort. En hoewel Hij derzelve door zijne verrijzenis onsterfelijkheid gegeven heeft, nochtans heeft Hij de waarheid zijner menschelijke natuur niet veranderd.*

is en wij op de aarde zijn. Vr. 80: — — dat wij door den Heiligen Geest Christus worden ingelijfd, die nu naar zijne menschelijke natuur niet op de aarde maar in den hemel is, ter rechterhand Gods zijns Vaders en daar wil van ons aangebeden zijn. (Vergel. Vr. 46—49).

Naar zijne *Godheid* is Christus wel bij allen, bij geloovigen en ongeloovigen, en met zijne *genade* bij de geloovigen, maar naar zijne *menschheid* is Hij in het Avondmaal bij niemand tegenwoordig ¹⁾.

Wij moeten vasthouden de blijvende onderscheidenheid der Twee Naturen in Christus en de eenheid des Persoons. De eene natuur deelt hare eigenschappen niet aan de andere natuur mede, maar van beide naturen behoort alles aan den éénen Persoon, zooals vroeger te zijner plaats is aangetoond ²⁾. De Persoon is Gods Zoon. Hij is alom tegenwoordig doordat Hij God is, Hij zelf, de Persoon; maar daarom is zijne menschheid niet overal, noch aan vele plaatsen tegelijk.

2. Wij hebben dus wel te onderscheiden de geestelijke en de lichamelijke tegenwoordigheid.

a. Beloofde Christus Matth. 18 : 20: *Waar twee of drie vergaderd zijn in mijnen naam, daar ben ik in het midden van hen*, *z.* zoo blijven de Socinianen beneden de waarheid, leerende dat Christus hier niet van zijne wezenlijke, persoonlijke tegenwoordigheid spreekt, maar van de tegenwoordigheid zijner gunst en hulp, zooals koningen door hunne dienaren gunst en hulp verleenen waar zij zelve niet tegenwoordig zijn. De Heere zegt meer.

¹⁾ *P. Van Maastricht*, Godgel. III, p. 646 v.

²⁾ *Tiende Hoofdstuk* § 21.

Immers Hij zegt hier niet slechts : Ik zal *met* de vergaderden zijn, maar *in het midden van hen* ¹⁾). Dit beteekent de tegenwoordigheid van den Persoon zelve. „Een koning kan gezegd worden hulp te bieden waar hij zelf niet is, maar hij wordt niet gezegd *in het midden* van zijn leger te zijn, wanneer hij in zijn paleis is ²⁾).”

β. Boven en buiten de waarheid echter gaan de Lutherschen, wanneer zij beweren : „Christus is zijner Kerk niet half ter hand maar gansch: dies hebben wij Hem tegenwoordig niet alleen naar zijne Goddelijke natuur maar ook naar zijne aangenomen menschelijke natuur. En juist tot bevestiging hiervan heeft Hij zijn Heilig Avondmaal ingesteld om te betuigen dat Hij ook naar die natuur, in welke Hij vleesch en bloed heeft, met ons zijn, in ons wonen en werken wil ³⁾).”

γ. De waarheid is: Christus belooft hier de tegenwoordigheid van zijn Persoon, doch naar zijne Goddelijke natuur, te aller plaatse waar geloovigen zijn en samenkomen, hoe weinigen ook; dus niet eene lichamelijke, maar eene geestelijke en wel bijzondere genadige tegenwoordigheid, daar Hij als Voorzitter in de vergadering der geloovigen wil zijn, die de verhooring hunner gebeden bewerkt en hunne overleggingen en beraadslagingen leidt en tot een goed einde stiert.

Alleen op grond van Christus' Godheid en wezenseenheid met den Vader en den Heiligen Geest kon Paulus der gemeente toebidden 2 Kor. 13 : 13 : *De genade des*

¹⁾ ἐν τῇ ἐν μέσῳ αὐτῶν. Vergel. Matth. 18 : 2. 14 : 6.
a. a. pl,

²⁾ Fr. Ridderus, Apollos II. p. 342.

³⁾ Formula Concordiae. Solida Declar. ed. Rechenb. q. 783.

Heeren Jezus Christus en de liefde Gods en de gemeenschap des Heiligen Geestes zij met u allen ¹⁾).

b. Van deze geestelijke tegenwoordigheid moeten wij wél onderscheiden de lichamelijke. Met zijne menschheid komt Christus voor den jongsten dag niet weer op aarde, maar blijft in den hemel, zooals Petrus verkondigde Hand. 3 : 21 : *Welken den hemel* (niet : welke den hemel) *moet* (naar Gods raadsbesluit, Hand. 2 : 34) *ontvangen* ²⁾ *tot de tijden der wederoprichting aller dingen, die God gesproken heeft door de mond van al zijne heilige Profeten van [alle] eeuwen*, dat is tot de voleinding der wereld.

Hieraan houdt de Gereformeerde Kerkleer vast. Waar Christus' menschheid is, is ook zijne Godheid ; maar zijne menschheid is niet overal waar zijne Godheid is. *Calvyn* heeft met instemming de Schoolsche spreuke overgenomen : *De geheele Christus is overal tegenwoordig, maar niet alles wat aan Hem is is overal* ³⁾, namelijk zijne menschheid niet. Zoo heeft ook de geheele Christus geleden, maar niet Zijne Godheid. Waaruit *Calvyn* het gevolg trekt : *Zoo is dan onze Middelaar, omdat Hij overal geheel*

¹⁾ Zie daarover *Vierde Hoofdstuk* § 34.

²⁾ Tegen de *Luthersche* opvatting hiervan zie *Dertiende Hoofdstuk* § 15. *Fr. Ridderus*, *Apollos* II. p. 620. Over de *Luthersche Ubiquiteit* : *Dertiende Hoofdstuk* § 15. en § 18.

³⁾ *Calvin*. *Instit.* IV. 17. 30 : *Trita est in scholis distinctio, quam me referre non pudet : Quamvis totus Christus ubique sit, non tamen totum, quod in eo est, ubique esse.* Naar *Petrus Lombardus Thomas Aquinas*. *Realismus* : lichaam blijft ook in het Sacrament een quantum. Daarentegen naar den *Nominalist Occam* zou Christus' lichaam, zonder uitgebreidheid, dus slechts als een mathematisch punt in het Avondmaal tegenwoordig zijn. *G. E. Steitz* in *Herzogs Real-Enc.* XVI. S. 564 u. d. A. *Ubiquität*.

totus) is, altijd bij de zijnen en in het Avondmaal betoont Hij zich op eene bijzondere wijze tegenwoordig, zoo evenwel dat Hij geheel (totus, als Persoon) daar is, niet zijn geheel (totum), wijl Hij, gelijk gezegd, in zijn vleesch binnen den hemel blijft totdat Hij ten oordeel verschijnt.

3. Aangaande dan de tegenwoordigheid van Christus in het Heilig Avondmaal, zoo verwerpen de Gereformeerden de *Roomsche* leer, dat Christus substantiëel *onder de gedaanten* van brood en wijn, en de *Luthersche*, dat Hij *onder waar* brood en wijn tegenwoordig zij, en houden daarvoor dat het brood en de wijn Christus' lichaam en bloed vertegenwoordigen, hetwelk de geloovigen ontvangen door de werking des Heiligen Geestes ¹⁾, in welken Christus daar op bijzondere wijze tegenwoordig is.

Daar intusschen de Lutherschen de Roomsche transsubstantiatie en de aanbidding en opoffering van het gewijde met heel den gruwel der Misse beslist verwerpen: zoo rekenen de Gereformeerden de dwaling der Lutherschen, schoon niet gering en onverschillig te achten, evenwel niet voor fundamenteel, dus niet voor zoodanig, dat zij de kerkelijke gemeenschap tusschen Gereformeerden en Lutherschen, samen Protestanten tegen de gedrochtelijke, heidensche Roomsche leer, moet beletten, „vermits van weerszijden erkend wordt, dat allen, die naar het voorschrift van Christus' communiceeren (Avondmaal houden),

¹⁾ *Calvin. Instit. IV. 17. 12. Confess. Helvet. II. ed. Tiguri 1566. fol. 40: Solabsens a nobis in coelo, nihilominus efficaciter praesens est nobis: quanto magis sol justitiae Christus, corpore in coelis absens nobis, praesens est nobis, non corporaliter quidem sed spiritualiter per vivificam operationem.*

eene geestelijke gemeenschap ontvangen aan en met den geheelen Christus ¹⁾."

§ 38. Het Avondmaal noodig.

1. Men oordeelt verkeerd, wanneer men meent dat *in* het Heilig Avondmaal niets anders wordt ontvangen dan hetgeen de geloovige ook *buiten* het Avondmaal geniet. Immers in het Avondmaal ontvangt de geloovige die bijzondere *panden en zegelen van zijn aandeel* aan Christus' zoenoffer die deze zelf daartoe uitdrukkelijk verordend heeft en die men buiten het Avondmaal niet hebben kan. Want niet zoo dikwijls als wij maar brood eten en wijn drinken, kan en zal dit ons een sacramenteel getuigenis en zegel zijn van onze gemeenschap aan Christus' offerande

¹⁾ *P. Van Mastricht*, Godgel. III. p. 655. Uitvoerig *C. Vitringa*, Doctrina Pars VIII. Tom. II. p. 957—969: de gevoelens van Gereformeerde Godgeleerden over de verhouding tusschen Gereformeerden en Lutherschen: Pareus, Hoornebeek, Maresius, Heidegger, Werenfels, Joann. Jacob Zimmerman; daartegen p. 969—973 van Luthersche Theologen.

Beproefde vereeniging, *Unie*, der Lutherschen en Gereformeerden in Duitschland sedert 1817 onder koning Frederik Wilhelm III., met eene nieuwe *Liturgie of Agende*, die het verschil tusschen Lutherschen en Gereformeerden trachtte te verstoppen (vertuschen), maar heftigen, dogmatischen en kerkrechtelijken strijd verwekte. Dr. *K. H. Sack*, in Herzogs Real-Enc. XVI. S. 708. f. u. d. A. *Union der beiden evangel. Parteien in Preussen*.

Het Gereformeerde leerbegrip wordt gewaardeerd door *G. E. Steitz*, in Herzogs Real-Enc. XVI. S. 358. u. d. A. *Transsubstantiation*. En S. 614 u. *Ubiquität*. De ideeën der nieuwere philosophische dogmatici S. 609. ff. En *Hase*, Hutter. Rediv. § 123. 3te Aufl. S. 318.

en levengegenden dood, maar alleen in het Avondmaal, in de vergadering der gemeente, der geloofsbelijders met den Dienaar des Woords, waar het brood gebroken en de wijn in den drinkbeker overgegoten wordt en beide met de plechtige Inzettingswoorden des Heeren aan de dischgenooten toegediend en door dezen uit des Dienaars hand ontvangen en mondelijk genoten worden. De Schrift zegt niet: Zoo dikwijls als gij *brood* zult eten, maar: Zoo dikwijls als gij *dit* brood zult eten en *dezen* drinkbeker zult drinken, zoo verkondigt den dood des Heeren, totdat Hij komt, 1 Kor. 11 : 26.

Wel is er ook buiten het Avondmaal een eten van Christus' vleesch en drinken van zijn bloed, Joh. 6 : 53 v.v., maar geestelijk door het geloof: want Christus spreekt daar niet van het Avondmaal, maar van de bestendige gemeenschapsoefening met Hem ¹⁾. Van dit geestelijk eten en drinken onderscheidt zich het sacramenteele in het Avondmaal. Het sacramenteele is niet zonder het geestelijke, ofschoon het geestelijke wel zonder het sacramenteele. In het sacramenteele uit zich en werkt gansch bijzonder het geestelijke. Het geestelijk eten en drinken (hetwelk niet *is* gelooven, maar geschiedt door het geloof) wordt door het sacramenteele niet alleen verzinnebeeld maar verlevendigd, versterkt, verhoogd en plechtig bezegeld.

2. Wij ontvangen dan in het Heilig Avondmaal iets wat wij buiten het Avondmaal niet hebben, te weten de bijzondere, door Christus zelven ingestelde en geheiligde

¹⁾ Calvin. Commentar. in Joh. 6 : 53: Neque enim de Coena habetur concio, sed de perpetua communicatione, quae extra Coenae usum nobis constat. Vergel. hiervoren § 36.

waarteekenen en panden tot bezegeling van ons persoonlijk aandeel aan zijne offerande en aan al hare vruchten gemeenschappelijk met alle geloovigen; ter toeigening aan iederen geloovigen dischgenoot van zijn deelhebben aan het zoenoffer voor hem zelven in het bijzonder, doordat tot hem overgebracht wordt dit woord van den Heere Jezus: *Voor u*, tegelijk met de zielverheffende bewustheid dat hij het met velen, met de Kerk heeft, naar het woord des Heeren: *Voor velen*.

Wat wij hoofdzakelijk aan het Heilig Avondmaal hebben, verklaart treffend onze *Heidelb. Catech.* Vr. 75: Het is eene *vermaning en verzekering dat wij aan de eenige offerande van Christus, aan het kruis volbracht, en aan al zijn goed gemeenschap hebben*. Nader, Hij bezegelt daar de belofte: *Eerstelijk dat zijn lichaam zoo zekerlijk voor mij aan het kruis geofferd en gebroken en zijn bloed voor mij vergoten is, als ik met oogen zie, dat brood des Heeren mij gebroken en de drinkbeker mij medegedeeld wordt; en ten andere, dat Hij zelf mijne ziel met zijn gekruist lichaam en vergoten bloed zoo zekerlijk tot het eeuwige leven spijst en laaft, als ik het brood en den drinkbeker des Heeren (als zekere waarteekenen des lichaams en bloeds van Christus) uit des dienaars hand ontvang en mondelijk geniet.* Vergel. Vr. 79.

Dus blijkt het groot gewicht van het Heilig Avondmaal Christus is daar op eene bijzondere wijze tegenwoordig en bij de zijnen, als de Gastheer, die zijn volk onthaalt, die voor de armen en ellendigen, welke naar Hem vragen en naar Hem hongeren en dorsten, in de verdiensten en vruchten van zijn lijden een heerlijk, zielverzadigend maal heeft bereid, ja zich zelven aan de zielen tot spijs geeft.

Christus' gekruisigd lichaam en vergoten bloed is daar, doch niet voor de zintuigen onzes lichaams, maar voor het geloof des harten. Zijn lichaam wordt daar gegeten en zijn bloed ¹⁾ gedronken, doch niet zinnelijk, maar geestelijk, sacramenteel; *de wijze, op welke wij dezelve nuttigen, is niet de mond, maar de geest, door het geloof* (Nederl. Belijd. Art. XXXV). De mond des lichaams smaakt en geniet alleen de uiterlijke teekenen, brood en wijn, maar de beteekende zaak, Christus' lichaam en bloed, wordt onder de werking des Heiligen Geestes door de geloovende ziel genoten tot hare verkwikking en sterking, daar haar door de verordende toediening, aanneming en nuttiging der zienlijke en tastelijke genadepanden geheel de verdienste en vrucht van Christus' sterven de vergeving aller zonden en het eeuwige leven, de nauwe en zalige vereeniging met den gekruisigden en verheerlijkten Verlosser en in Hem met geheel zijne gemeente toegeeeigend en plechtig van 's Heeren wege verzekerd en bezegeld wordt.

3. Dienvolgens leeren de Gereformeerden dan ook eene *noodzakelijkheid* des Avondmaals.

Niet eene *absolute*, volstreckte, alsof zonder het Avondmaal niemand zalig konde worden, gelijk met sommige Kerkvaders de *Roomschen* stellen, die meestal hetgene Christus Joh. 6 : 51 v.v. aangaande de noodzakelijkheid van het eten zijns vleesch en drinken zijns bloeds betuigt van het Heilig Avondmaal verstaan. Waarvan de

¹⁾ Dat het materiële bloed van Christus nog aanwezig zou zijn, is het dwaalgevoelen van sommige Lutheranen, bijzonder van *Bengel*, zie *Dertiende Hoofdstuk* § 16.